

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR’AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ENDÜLÜS’TE KIRAAT İLMİ

ABDULHALİM BAŞAL

2502150292

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. KERİM BULADI

İSTANBUL - 2021

ÖZ

ENDÜLÜS’TE KIRAAT İLMİ

ABDULHALİM BAŞAL

Endülüs, kıraat ilmi açısından seçkin bir yere sahiptir. Bu durumda bilhassa hicrî dördüncü asrın sonlarıyla beşinci asrın üçüncü çeyreğın arasında hayat süren Endülüslü kıraat âlimlerinin gayret ve katkıları, önemli bir yer teşkil etmektedir. Zira onlar, yedi kıraati ihtiva eden çalışmalarıyla büyük ses getirmiş, ilgili metodun İslam dünyasının çoğı ikliminde benimsenip yaygınlaşmasında başrol oynamışlardır. Yedi kıraat usulünün kökleşmesindeki katkılarının yanı sıra Mushaf imlası, tecvid ve vakf-ibtidâ gibi bu ilmin sair alt disiplinlerine yönelik de referans çalışmalar meydana getirmişlerdir.

“Endülüs’te Kıraat İlmı” şeklinde isimlendirilen bu çalışma, Endülüs’ün kıraat ilmindeki durumu ve rolünü birçok açıdan konu edinmektedir. Buna göre; fetih sürecinden başlayarak tamamen işgaline kadar kıraat ilminin bölgedeki tarihi seyri ayrı ayrı irdelenmiş, gelişim safhaları ve faktörlerine detaylıca yer verilmiştir. Bahse konu ekolün kaynakları, adı geçen bölgede tercih edilen kıraat rivayetleri ve tedriste uygulanan tarıklerin tespiti üzerinde durulmuş, son olarak bu coğrafyaya mensup kurrânın kıraat sahasına yaptığı etki ve katkıları analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs, Kıraat İlmı, Rihle, Nâfi‘ Kıraati, Yedi Kıraat, İspanya.

ABSTRACT

QIRA'AT SCIENCE IN AL-ANDALUS

ABDULHALIM BASAL

Al-Andalus had always been a prominent place in terms of Qira'at science. Especially, the efforts and contributions of Andalusian qira'at scholars who lived in the late Hijri fourth century and the third quarter of fifth century, are very valuable at this point. This was because they made a great impression with their works containing the seven Qira'ats and played a leading role in the embracement and spread of the relevant method in most regions of the Islamic world. Besides their contributions to the ingraining of the seven Qira'at methods, they also produced studies that can be described as reference in other sub-disciplines of this science such as Mushaf orthography, tajweed and waqf-ibtida.

This study, which has named "Qira'at Science in Andalusia", deals with the position and role of al-Andalus in the science of qira'at from many aspects. Correspondingly; beginning from the stages of conquest until its full occupation, the historical course of the science of qira'at in this region has been analysed individually, and its developmental stages and factors are presented in detail. The sources of the relevant school, the preferred qira'at narrations in the aforementioned region and the determination of the methods applied in teaching are highlighted, and finally, the effects and contributions of the teachings and written works of the kurrâ of this geography, to the field of qira'at, have been analyzed.

Keywords: al-Andalus, Science of Qira'at, Rihla, Nâfi's Qira'at, the Seven Qira'at, Spain.

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber, Kur'ân'ı usulüne uygun okuma konusunda Cebrail (a.s) tarafından eğitilmiştir. Kendisi de peyderpey inzâl olunan ayetleri, ashabına öğretmiştir. Onun ağzından Kur'ân'ı öğrenen ashabdan bazıları, bu noktadaki yatkınlık ve gayretleriyle öne çıkmış ve kıraat ilminin naklinde öncü olmuştur. Yedi harf ruhsatı kapsamında oluşan kıraat farklılıklarını, kendilerine öğretildiği şekliyle okuyan-okutan sahabe, Hız. Osman'ın istinsah faaliyetinden sonra da kritik bir vazife üstlenmiştir. Zira çoğaltılarak belli bölgelere gönderilen Mushaflarla birlikte, bu bölgelerde Kur'ân tadrîsâtı için muallimler de vazifelendirilmiştir. Sahabeden bu konuda temayüz eden muallimlerin, sözü edilen Mushaflar ekseninde yürüttükleri eğitim-öğretim çalışmaları neticesinde Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kûfe gibi bölgesel kıraat ekolleri teşekkül etmiştir.

Endülüs, istinsah faaliyetleri sırasında Mushaf gönderilen bölgeler arasında yer almamakla birlikte, sonraları kıraat ilminin ekollerinden biri olmuştur. Bu medeniyet, hem fethinin ilerleyen zamanlarda gerçekleşmesi hem de Doğu İslam coğrafyasına uzaklığı sebebiyle İslamî ilimler ve dolayısıyla kıraatle, diğer bölgelere oranla geç tanışmıştır. Üzerinde ittifak edilen kıraatlerin muhafazasını kutsal bir görev telakki eden Endülüslüler, fetihten kısa bir süre sonra Doğuya fazlaca rihle gerçekleştirmiş ve bu rihle geleneği sonucunda pek çok sahada olduğu gibi kıraatte de isimlerinden söz ettirmişlerdir. İlk olarak İbn Mücâhid tarafından temelleri atılan “yedi kıraat”, hicrî beşinci asrın ilk çeyreğiyle birlikte Endülüs'ten neşet eden kurrânın tedrisât ve telifâtıyla İslam dünyasına yayılmış, İbnü'l-Cezerî'nin “aşere tarîki” kabul görene kadar da tedavülde kalmıştır. Kıraat birikimine dair bu ve benzeri pek çok etki ve katkıyı bünyesinde barındıran Endülüs İslam medeniyeti, yoğun ve nitelikli faaliyetler sayesinde bilhassa kıraat sahasında yetkin bir konuma yükselmiştir.

Kıraat tarihi okumalarımızda, “Endülüs-kıraat bağlantısı” daima dikkatimizi celbetmiş, ilgimizi çekmişti. Yüksek lisans çalışmamızı Endülüslü bir kıraat âlimine hasrettikten sonra ise bu ilgi artarak devam etti. Doğuya oranla geç vakitlerde bu ilimle tanışan bir coğrafyanın, özellikle İbn Mücâhid sonrasındaki “hükümranlığının” müstakil ve kapsamlı bir çalışmayı gerektirdiğine kanaat getirdik. Akabinde Endülüs-

kıraat ilişkisine yönelik ülkemizde herhangi bir araştırmanın bulunmadığını; bu konuya yalnızca kıraat ilminin genel tarihini muhtevi bazı çalışmaların üç beş sayfasında yer verildiğini müşahade ettik. Arap dünyasındaki araştırmaların ise ya daha çok Batının tamamını şamil (Mağrib, Tunus ve Cezayir) olup münferiden Endülüs’ü derinlemesine ele almadığını veya Endülüs özelinde telif edilenlerin, buraya mensup meşhur birkaç kurrâya yer verdiğini gözlemledik. Nihayet hocalarımızın da teşvik ve önerileriyle böyle bir konuya yoğunlaştık.

Önceleri Endülüslü kıraat âlimlerinin, “Mushaf imlası,” “vakf-ibtidâ,” “tecvid”, “yedi-harf-yedi kıraat ilişkisi,” “kıraatlerin sınırlandırılması” ve “şâz kıraatler” gibi sözü edilen ilmin alt disiplinlerine ait görüş ve fikirlerine de bir bölüm ayırmak arzusundaydık. Böylece onların ilgili hususlardaki duruşlarını kıraat tarihi açısından değerlendirecektik. Endülüs’teki kıraat metoduyla çok sıkı bir bağı olması hasebiyle kıraatlerin sınırlandırılması konusunu detaylı bir şekilde işledik. Yine bu medeniyete mensup kurrânın, zikredilen meselelere dönük çalışmalarına ve birtakım görüşlerine de çeşitli vesilelerle parça parça temas ettik. Ancak süreç içerisinde, çalışmamızın hacmi ve zaman açısından mümkün görünmemesi sebebiyle bu bölümün müstakil bir araştırmayı gerektirdiği kanısına vararak bundan vazgeçtik. Burada şunu da belirtmek isteriz ki bu tez, Endülüs İslam medeniyetinin fethinden işgaline kadarki sürecin tamamını ihtiva etse de bu coğrafyanın kıraatle ilintisine yönelik, vazgeçtiğimiz bölümün dışındaki her şeyi kuşattığı iddiasını taşımamaktadır. Bilhassa kıraatle ilgili pek çok çalışmayı meydana getirmiş, ismi tarihin tozlu raflarında kalmış nice Endülüslü kıraat âliminin analizine, hicrî altıncı asırdan sonraki dönemde cereyan eden kıraat faaliyetlerinin incelikleriyle işlenmesine ve bu bölgenin kıraatle iltisakına dair daha nice çalışmaya ihtiyaç olduğu da hatırdan çıkarılmamalıdır.

Son olarak bu çalışmada emeği olan hocalarımı, arkadaşlarımı ve ailemi de burada anmak istiyorum. Öncelikle sürecin tamamındaki yönlendirmeleriyle bakış açımı geliştiren, çalışmayı defalarca okuyarak kıymetli zamanını ayıran danışman hocam Prof. Dr. Kerim BULADI’ya teşekkür ederim. Tez izleme komitemde yer alma nezaketini göstererek çalışmanın şekillenmesi hususunda beni yönlendirip tavsiyelerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Erdoğan BAŞ’a ve Doç. Dr. Muhammed İsa YÜKSEK’e müteşekkirim. Konunun belirlenmesi ve yapısal

boyutunun oluşturulması esnasında fikirlerine başvurduğum hocalarım Prof. Dr. Mehmet Emin MAŞALI ve Prof. Dr. Mehmet DAĞ'a şükranlarımı sunarım. Çetrefilli bazı metinlerin tercümesindeki desteğinden ötürü değerli arkadaşım Dr. Mehmet ŞAKAR'a; çalışmamın tashihinde payı olan kadim dostum Dr. Oğuz YILMAZ'a teşekkürü bir borç bilirim. Sürecin tamamında her türlü katkısını gördüğüm hocam Doç. Dr. Hicabi GÜLGEN'in şahsında bütün hocalarımı ve arkadaşlarımı da burada yâd etmek istiyorum. Bu süreçte zamanımı kısmak zorunda kaldığım değerli eşim Ebru hanıma minnettarım. Nihayet bu zaman zarfında nadide eserlerine başvurduğum tüm ulemânın ruhu şâd, ömrü bereketli olsun.

İstanbul, 2021

Abdulhalim BAŞAL

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS’TE KIRAAT İLMİNİN TARİHİ

1.1. Endülüs Siyasî Tarihi ve Toplumsal Yapı.....	15
1.1.1. Ana Hatlarıyla Endülüs Siyasî Tarihi	16
1.1.2. Endülüs’te Toplumsal Yapı	22
1.2. Giriş Dönemi: Hicrî II-IV. Asırlarda Endülüs’te Kıraat İlmi.....	23
1.2.1. Endülüs’e Kıraat İlminin Girişi ve Kıraat İlmiyle İlgili İlk Eserler	24
1.2.1.1. Fetih Döneminde Endülüs’te Kur’ân ve Kıraat Faaliyetleri	25
1.2.1.2. Tercihe Dayalı Olarak Kıraat İlminin Endülüs’e Girişi.....	31
1.2.1.2.1. Nâfi‘ Kıraati’nin Endülüs’e Girişi.....	32
1.2.1.2.2 Verş Rivayeti’nin Endülüs’e Girişi	35
1.2.1.3. Tasnife Dayalı Kıraatlerin Endülüs’e Girişi ve Endülüs’te Kıraat İlmiyle İlgili İlk Eserler.....	38
1.2.1.3.1. Tasnife Dayalı Kıraatlerin “Tedrîsî Olarak” Endülüs’e Girişi	39
1.2.1.3.2. Tasnife Dayalı Kıraatlerin “Telifât Yoluyla” Endülüs’e Girişi..	45
1.3. Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi: Hicrî V. Asırda Endülüs’te Kıraat İlmi	53
1.4. Tahrîrât ve Takibât Dönemi: Hicrî VI-IX. Asırlarda Endülüs’te Kıraat İlmi .	57
1.4.1. Niceliksel Zirve Dönemi: Hicrî VI. Asırda Endülüs’te Kıraat İlmi	58
1.4.2. “eş-Şâtıbiyye” Merkezli Dönem: Hicrî VII. Asırda Endülüs’te Kıraat İlmi.....	59
1.4.3. Göçüş ve Bitiş Dönemi: Hicrî VIII-IX. Asırlarda Endülüs’te Kıraat İlmi	61

İKİNCİ BÖLÜM
ENDÜLÜS’TE KIRAAT İLMİNİN GELİŞİMİNİ
SAĞLAYAN FAKTÖRLER

2.1. Endülüs Halkının Kıraat İlmine Verdiği Önem ve Endülüs’te Kur’ân Eğitimi.....	65
2.1.1. Endülüs Halkının Kıraat İlmine Verdiği Önem.....	65
2.1.2. Endülüs’te Eğitim Sistemi ve Kur’ân Eğitimi	70
2.2. İlim Tahsili İçin Yapılan Yolculuklar: Rihle.....	76
2.2.1. Rihlenin Kavramsal Alanı	76
2.2.2. Endülüs Özelinde Rihlenin Sebepleri	78
2.2.3. Eğitim-Öğretim Açısından Rihle Çeşitleri	86
2.2.3.1. Öğrencilerin Rihleleri	86
2.2.3.2. Hocaların Rihleleri	89
2.2.4. Rihlelerin Yapıldığı Bölgeler	93
2.2.4.1. Endülüs’teki Şehirlere Yapılan Rihleler	93
2.2.4.2 Endülüs Dışındaki Bölgelere Yapılan Rihleler	97
2.2.4.2.1. Rihle Güzergâhı.....	97
2.2.4.2.2. Rihle Yapılan Bölgeler	98
2.2.4.2.2.1. Endülüs’ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yerler.....	98
2.2.4.2.2.2. Endülüs’ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yerlerin Sebepleri	100
2.2.4.3. Diğer Bölgelerden Endülüs’e Yapılan Rihleler	105
2.2.4.3.1. Diğer Bölgelerden Endülüs’e Yapılan Rihlelerin Yoğunluğu... ..	105
2.2.4.3.2. Diğer Bölgelerden Endülüs’e Yapılan Rihlelerin Sebepleri	112
2.3.Devlet Ricâlinin Kıraat İlmine Dönük Katılım ve Katkıları	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ENDÜLÜS KIRAAT EKOLÜNÜN TEMEL ÖZELLİKLERİ
VE KIRAAT İLMİNE ETKİSİ

3.1. Endülüs Kıraat Ekolünün Temel Kaynakları	125
3.1.1. Hicaz: Tercih Edilen Kıraate Yönelik Kaynaklık.....	126

3.1.2. Mısır: Tedrîsî Kaynaklık.....	130
3.1.3. Bağdat: Telif Türüne Yönelik Kaynaklık	142
3.1.4. Kuzey Afrika: Coğrafi Kaynaklık	145
3.2. Endülüs'te Tercih Edilen Kıraatler/Rivayetler ve Sebepleri	151
3.2.1. Nâfi' Kıraati/Verş Rivayeti'ndeki İstikrar Öncesi Durum	151
3.2.2. Nâfi' Kıraati/Verş Rivayeti'nde İstikrar	155
3.2.2.1. Gâzî b. Kays Rivayeti'nin Geçici Hükümü.....	155
3.2.2.2. Verş Rivayeti'nin Kalıcı Hâkimiyeti	157
3.3. Endülüs'te Tercih Edilen Kıraat Tasnifatı.....	162
3.3.1. Endülüslü Ulemânın Kıraatlerin Sınırlandırılmasına Bakışı	163
3.3.1.1. İbn Mücâhid Öncesi Dönemde Tedvin Faaliyetleri	163
3.3.1.2. İbn Mücâhid'in Kıraatleri Yedi İle Sınırlandırması.....	171
3.3.1.3. Endülüslerin Kıraatlerin Sınırlandırılmasına Dönük Eleştirileri.....	178
3.3.1.3.1. Yedi Sayısının Seçilmesi Yönündeki Eleştirileri	179
3.3.1.3.2. Yedi Dışındaki Kıraatlerin Şâz Algılanması Yönündeki Eleştirileri	180
3.3.1.3.3. Ravi Sayısının İkiye Düşürülmesi Yönündeki Eleştirileri	185
3.3.1.3.4. Yedinin İçine Alınan/Alınmayan İsimlerde İsabetli Davranılmadığı Yönündeki Eleştirileri.....	187
3.3.2. Kırâat-i Seb'a (Yedi Kıraat) Tasnifatı	191
3.3.3. Kırâat-i Semân (Sekiz Kıraat) Tasnifatı	202
3.3.4. Diğer Tasnifat	205
3.4. Endülüslü Hanımların Kıraat İlmindeki Durumu.....	206
3.5. Endülüs Kıraat Ekolünün Kıraat İlmine Etkileri	212
3.5.1. Tedrisât Yönüyle Etkiler.....	213
3.5.2. Telifât Yönüyle Etkiler	219

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜLÜS KIRAAT LİTERATÜRÜ VE MÜELLİF KURRÂ

4.1. Literatür Aktarım Metodu	233
4.2. Giriş Dönemi Kıraat Literatürü	233
4.3. Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi Kıraat Literatürü	236

4.4. Tahrîrât ve Takibât Dönemi Kıraat Literatürü	272
4.4.1. Niceliksel Zirve Dönemi Kıraat Literatürü	273
4.4.2. eş-Şâtıbiyye Merkezli Dönem Kıraat Literatürü	300
4.4.3. Göçüş ve Bitiş Dönemi Kıraat Literatürü	315
SONUÇ	333
BİBLİYOGRAFYA	341
EKLER	374
ÖZGEÇMİŞ	431

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Rihle Yapılan Bölge ve Rihle Yapan Kurrâ Sayısı.....	100
Tablo 2: Asırlara Göre Farklı Bölgelerden Endülüs’e Gerçekleştirilen Rihle Sayısı.....	111
Tablo 3: Endülüs’e Dışarıdan Gerçekleştirilen Rihlelerin Bölge ve Sayısı.....	113

KISALTMALAR LİSTESİ

a. e.	:	aynı eser
b.	:	bin, ibn
Bkz.	:	Bakınız
bs.	:	baskı
bt.	:	bintü, ibnetü
C.	:	Cilt
çev.	:	çeviren
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
h.	:	Hicrî
İSAM	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İSTEM	:	İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî Dergisi
nşr.	:	neşreden
ö.	:	ölüm tarihi
örn.	:	örneğin
s.	:	sayfa numarası
sy.	:	sayı
thk.	:	tahkik eden
trc.	:	tercüme eden
t.y.	:	yayın tarihi yok
Üniv.	:	Üniversitesi
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
Yay.	:	Yayınları
y.y.	:	yayın yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Endülüs, bir yandan coğrafi konumu sebebiyle İslam fetihlerinin son halkalarını teşkil ederken diğer yandan fetihten tamamen yıkılışına kadar siyasi çalkantılarla boğuşmak zorunda kalmış, Hristiyanlaştırma politikası olan “Reconquista” hareketinin tezahürü mahiyetindeki işgal saldırılarıyla mütemadiyen karşı karşıya gelmiştir. Takriben hicrî ikinci asrın başlarına denk düşen fetih döneminde, Doğu İslam coğrafyasında tedvin faaliyetlerine doğru yol alınırken Endülüs, medeniyet olmanın ilk adımlarını henüz atabilmekteydi. Bütün bu olumsuzluklara rağmen gerek fethi iştirak eden âlimlerin bölgede başlattığı ilmi hareket gerekse fethin hemen ardından yöre halkının, özellikle hac ibadetini ifa amacı güden yolculukları esnasındaki eğitim-öğretim faaliyetleri, Endülüs’te ilmi ortamın neşvünemâ bulmasına ön ayak olmuştur. Bilhassa ilmi ve kültürel anlamdaki gelişimin zirvesi şeklinde tanımlanan ve “Mülûkü’t-Tavâif” (422-483/1031-1090) adıyla tarihe kaydedilen dönemde emirlerin ulemâya verdiği imkân, teşvik ve destekler, Endülüs’ün ilmi anlamdaki dönüm noktalarından biri olmuş, böylelikle bu medeniyet, pek çok sahada büyük bir ilerleme kaydetmiştir.

Kıraat ilmi, Kur’ân ile olan birincil anlamdaki ilişkisi sebebiyle Endülüslülerin en çok önemseddiği sahalar arasında yer almıştır. Bu önem, pratikte de karşılık bulmuş, böylelikle Endülüs, kıraat ilminin sembol bölgelerinden biri haline gelmiştir. Endülüslü kıraat âlimleri, kıraat farklılıklarının tedris ve telifine çok önem vermiş, bunun yanında kıraatin alt disiplinlerine yönelik sayısız çalışmayı da meydana getirerek bu alanın otoriteleri tarafından referans şahsiyetler addedilmiştir. Bugün, kıraat birikimini okuyan herhangi bir kimse, Endülüs ve Endülüslülerle sıkça karşılaşmaktadır. Hülâsa; bu denli bir önemi haiz ekolün müstakil olarak ele alınması, buradaki kıraat hareketlerinin tespiti, analizi ve sonraki dönemlere yansımalarının saptanması, çalışmamızın temel gayesidir.

II. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE KONUSU

Çalışmamız, Endülüs'ün fethinden işgaline kadarki sekiz asırlık sürecin tamamını kapsamaktadır. Bu sürenin, bilimsel bir çalışmanın kapsamı açısından geniş bir zamana tekabül ettiğinde şüphe yoktur. Ne var ki Endülüs'teki kıraat faaliyetleri, teşekkül ve tedvin bakımından hicrî ilk beş asırda neredeyse tamamlanmıştır. Dolayısıyla araştırmamız, bahse konu dilim ekseninde kurgulanmış ve bu dönemler detaylı olarak işlenmiştir. Öte yandan altı ilâ sekizinci asırlardaki kıraat faaliyetlerine de büyük ölçüde yer verilmiştir. Bu itibarla, özellikle sözü edilen süreçte hayat süren kurrâ, onların kıraat eserlerinin bu saha için önemi, söz konusu zaman zarfındaki kıraat hareketlerinin türü ve mahiyeti gibi ana hususlar da geride bırakılmamış; elden geldiğince irdelenmiştir.

Önemi, amacı ve kapsamı izaha çalışılan bu tez, giriş, sonuç ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Kıraat ilminin Endülüs'teki tarihi üzerinde durulan birinci bölümde, kıraat ilmine dönük kimi bilgi ve tespitlerin tarihsel hadiselerle bağlantı arz etmesi sebebiyle öncelikle Endülüs'ün siyasî tarihine ana hatlarıyla değinilmiştir. Yine, bu medeniyette tercih edilen kıraat rivayetlerinde baskın bir etkiyi haiz olması gerçeğinden hareketle Endülüs'teki toplumsal yapıya da kısaca temas edilmiştir. Akabinde, fetih dönemi Kur'ân ve kıraat faaliyetlerinden başlanarak bu ilmin Endülüs'teki tarihi seyri, çeşitli kırılma noktaları paralelinde ele alınmıştır. Buna göre; kıraat ilminin bölgeye giriş sürecini konu edinen hicrî iki ilâ dördüncü asır “giriş dönemi”, bu coğrafyanın, kıraat ilmi bakımından tepe noktasına denk düşen beşinci asır “niteliksel zirve ve referans dönemi”, beşinci asırdaki yetkin kurrânın izinden gidilen altı ilâ dokuzuncu asır ise “tahrîrât ve takibât dönemi” şeklinde kurgulanmıştır. Söz konusu kurgudan yola çıkarak bu devreler, tedris ve telif faaliyetleri ekseninde değerlendirilmeye tabi tutulmuş, böylece Endülüs kıraat ekolünün oluşum süreci analiz edilmiştir.

Endülüs özelinde kıraat ilminin gelişimini sağlayan temel faktörlerin irdelenmeye çalışıldığı ikinci bölümde, ilk adım olarak Endülüs halkının, Kur'ân ve Kur'ân ile birincil manada irtibatı sebebiyle kıraatlere verdikleri önem, birtakım görüş ve örneklerden yola çıkılarak ifade edilmiştir. Ardından, kıraat ilminin gelişiminde

önemli rol oynayan rihleler, dikkate değer nicelikteki kıraat âliminin yolculuklarının izi sürülerek ayrıntılarıyla birlikte ele alınmaya çalışılmış, onların bu yolculukları esnasındaki kazanımları, Endülüs medeniyetinin kıraat geleneği açısından yorumlanmıştır. Ayrıca bu coğrafyaya mensup kurrâyı teşvik ve desteklerinin yanı sıra İslam dünyasının kıraat sahasında temayüz etmiş isimlerini Endülüs’e davetleriyle, ilgili medeniyette kıraat eğitiminin yaygınlaşması ve herkes tarafından kolayca tahsil edilebilmesini sağlayan hükümdar ve emirlerin de bu minvaldeki faaliyetlerinin altı çizilmiş, onların Endülüs kıraat ekolüne yönelik katkılarına vurgu yapılmıştır.

Endülüs kıraat ekolünün temel özellikleri ismiyle oluşturulan üçüncü bölümün ilk başlığı, bu ekolün ana kaynaklarına ayrılmıştır. Bu itibarla, rihlelerden hareketle tespit edilen isim ve bölgelerin, Endülüs’e hangi türde kaynaklık yaptığına temas edilmiş, bu bölge ve isimlerle kurulan irtibatın sebepleri irdelenmiştir. Akabinde, öncelikle Endülüs’ün fethinden itibaren tamamen işgaline kadar burada tercih edilen kıraat rivayetleri ortaya çıkarılmış, bu rivayetlerin intişarındaki faktörler ve kökleşen rivayetin öne çıkmasındaki etkenler sıralanmıştır. Sonrasında ise yine fetihten yıkılışına kadar, kıraatteki tedris ve telif metotlarının (yedi kıraat, sekiz kıraat, on kıraat vb.) hangi tasnifata dönük olduğu ortaya çıkarılmış, aynı şekilde bunların da sebepleri izaha çalışılmıştır. Öte yandan kıraatteki tedris ve telif metotlarıyla birinci derecede ilişkisi hasebiyle “kıraatlerin sınırlandırılması meselesi” üzerinde de detaylıca durulmuş ve bu meselenin Endülüs’e yansısı geniş bir şekilde işlenmiştir. Üçüncü bölümün sonuna gelirken Endülüslü hanım kurrâlara da bir başlık açılarak onların kıraat ilmindeki konumları belirlenmeye gayret gösterilmiştir. Aslî kaynaklarımız arasında yer alan tabakât eserlerinden ulaşılan hanımefendilerin bu ilmi kimlerden tahsil ettikleri, kişisel gelişimleri için erkeklerle aynı süreçten geçip geçmedikleri gibi hususlar aktarılmış, kıraat eğitim-öğretiminde rol alıp almadıkları vurgulanmıştır. Üçüncü bölümün son başlığı ise Endülüs kıraat ekolünün kıraat ilmine yaptığı etki ve katkılara ayrılmıştır. “Tedrisât yönüyle katkıları” ve “telifât yönüyle katkıları” şeklinde iki alt başlıkta incelenen bu kısımda, Endülüslü kurrânın kıraat sahasında İslam dünyasına eğitim-öğretim ve eserleriyle yaptıkları tesirler ortaya konmuş, bu tesirlerin günümüze yansımaları da ayrıca ele alınmıştır.

Çalışmamızın sonunu teşkil eden, Endülüs kıraat literatürü ve müellif kurrâ isimli dördüncü bölümde ise Endülüs coğrafyasında yetişen, eser sahibi kıraat âlimlerinin biyografilerine ana hatlarıyla yer verilmiş, biyografilerine ayrılan kısmın sonunda da onların vücuda getirdiği eserlerin kıraate dönük olanlarına değinilmiştir. Bu telifâttan günümüze ulaşanlar, mahtût veya mefkûd olanlarının da altı bilahare çizilmiş, bunlar üzerine yapılan çalışmalara yeri geldikçe ve gerektikçe temas edilmiştir. Son olarak araştırmamız, bu süreçteki tespitleri ihtiva eden sonuç bölümüyle nihayete erdirilmiştir.

Kıraat ilminin tedris ve naklinde ön plana çıkan Endülüslü kıraat âlimlerine çalışmamızın ekler kısmında yer verilmiştir. Buna göre ilgili âlimlerin isimleri; hicrî ikinci asırdan itibaren dokuzunca asra kadar, her bir asır özelinde, ana metinde zikredilmiştir. Biyografilerinin geçtiği kaynaklar ve kendileri hakkında aktarılan çok kısa bilgiler de dipnotlarda yer bulmuştur.

III. ARAŞTIRMANIN METODU

Endülüs'te kıraat ilminin geçirdiği tüm safhaları ele alan çalışmamız, öncelikle bu coğrafyaya mensup kıraat âlimlerinin tespitini gerektirmiştir. Zira bu medeniyette yürütülen kıraat faaliyetleri, büyük oranda onların biyografilerinden hareketle analiz edilebilir. Endülüs'ün yaklaşık sekiz asır boyunca İslam hâkimiyetinde kaldığı bilgisinden hareketle bu bölgeye mensup kurrânın tamamının tespitinin zorluğu malumdur. Ancak yine de bir yandan bu bölge özelinde önem arz eden bir âlimin biyografisini gözden kaçırma endişesi taşınmış diğer yandan da sonraki dönemlerde bu paralelde oluşturulacak çalışmalara bir kolaylık sağlamak amaçlanmıştır. Böylelikle kurrâ tespitinde söz konusu asırların tamamı ele alınmıştır.

Taramalar esnasında “Endelüsî” nisbesiyle kaydedilen kıraat âlimlerinden bazılarının Endülüs'te doğduğu ve burada yaşadığı, bazılarının aslen Endülüslü olmayıp sonradan buraya yerleştiği, bazılarının da Endülüs'te doğup yetişmesine rağmen farklı ülkelere göç ettiği görülmüştür. Bu çalışmada söz konusu âlimlerden aşağıdaki özellikleri taşıyanlara yer verilmiştir:

- ✓ Endülüs'te doğması, burada kıraat eğitimi alması ve hocalık yapması.
- ✓ Endülüs'te yetişmesine rağmen farklı ülkelere göç etmesi.
- ✓ Farklı ülkelerde yetişip Endülüs'e yerleşerek burada kıraatle iştigal etmesi.
- ✓ Endülüs dışında yetişip Endülüs'e yerleşmemesine rağmen hatırı sayılır bir süre burada ikamet etmesi ve kıraatle ilgili eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunması.

Bu kıstas, Endülüs kıraat ekolünün şekillenmesinde pay sahibi olan isimler üzerine uygulanmıştır.

Yukarıdaki ölçütler paralelinde yer verilen kurrânın, kıraat alanının yanında pek çok sahaya yönelik çalışmaları da bulunmaktadır. Ancak hacim açısından mümkün görünmemesi nedeniyle bu çalışmalardan yalnızca kıraat ilmiyle ilgili olanlar işlenmiştir.

Konu gereği sıkça karşılaşılan şahıs ve şehir isimleri, aslî kaynaklardaki şekliyle kaydedilmeye büyük ölçüde özen gösterilmiştir. Bununla birlikte şüpheye düşülen kimi durumlarda Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi esas alınmıştır.

Arap dilinden dilimize geçmiş, artık günlük hayatta da çoğu kez karşılaşılan kelimelerin imlalarında, Türkçe'deki yaygın halleri tercih edilmiş; şapka vb. işaretlere genel olarak yer verilmemiştir (örn. **rivâyet** yerine **rivayet**).

Çalışmanın hacmini büyütecek olması sebebiyle kıraat âlimlerinin isimleri, Arap alfabesiyle ayrıca yazılmamıştır. Bu nedenle isimlerin muzâfun ileyh durumuna düşen kısımları, aslını korumak maksadıyla Arap dilindeki okunuşları temel alınarak kaydedilmiştir (örn. Mekkî b. **Ebû** Tâlib yerine Mekkî b. **Ebî** Tâlib).

Kıraatler/rivayetler arası farklı okumalara karşılık gelen “yedi kıraat,” “on kıraat,” “on dört kıraat” vb. kavramlar; “kıraat tasnifatı” veya “kıraat tarîki” terkipleriyle ifade edilmiştir.

Çalışmamızın çeşitli yerlerinde de görüleceği üzere Endülüs için “kıraat ekolü” şeklinde bir tamlama kullanılmıştır. Ekol kelimesi, herhangi bir sahada orijinal açıdan öne çıkışı ifade etmektedir. Endülüs'ün, kıraat ilmi tarihinde (bu ilmin bazı meselelerine dönük birkaç eser dışarıda tutulduğunda) orijinal anlamda bir katkısından

söz edilememektedir. Bununla birlikte bilhassa “yedi kıraat”e yönelik bu coğrafyadaki bağıllık ve ilgili usulün İslam dünyasına yayılmasında Endülüs’ün rolü göz önünde bulundurulmuş, nihayet ekol kelimesi bu sebeple kullanılmıştır. Ayrıca kimi zaman ekol kelimesinin yerine “kültür” sözcüğünün tercih edildiği de olmuştur.

Araştırma sürecinde, çeşitli zorluklarla da karşılaşmıştır. Daha önce herhangi bir medeniyetin kıraat ilmine dönük tüm yönlerini ele alan bir çalışmanın meydana getirilmemiş olması, bu zorlukların başında gelmektedir. Zira bu türde bir yoksunluk, örnek alınabilecek bir yapıyı mümkün kılmamaktadır. Bu nedenle araştırmanın bölümlere ayrılması, ana ve alt başlıklarının belirlenmesi, işlenmesi lazım gelen kimi konuların tayini vb. pek çok noktada yeni bir usül geliştirilmeye çalışılmıştır. Yine de sonraki dönemlerde bu meyanda oluşturulacak bilimsel çalışmaların, tam anlamıyla bir yöntemin kökleşmesini beraberinde getireceği umulmaktadır.

Belirli bir zaman dilimiyle sınırlandırmaksızın Endülüs’ün tüm tarihinin temel alınması, bu zorlukların önemli bir başka boyutudur. Yukarıda da ifade edildiği üzere bahse konu süreç, zamanla kayıtlandırılan bu tür bilimsel araştırmalar için bir hayli geniştir. Bilhassa kurrâ ile onların kıraat ilmini şamil telifâtının tespiti, hem eser tarama açısından hem de zaman bakımından büyük bir çaba gerektirmiştir.

Bu aşamada üstesinden gelinmeye çalışılan diğer bir güçlük, Endülüslü ulemâdan kurrâ olanların belirlenmesi sırasında kendini göstermiştir. Zira onların hayatlarını içeren biyografik çalışmalarda, söz konusu âlimin, “mukrî” ve “kârî” şeklinde kaydedilmediği de görülmüştür. Bu durum ise ilgili âlimin kıraat sahasında temayüz edip etmediğinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Aynı şekilde “e-ha-ze” ve “ka-ra-e” gibi hem hadis hem de kıraat alanını şamil kavramlarla aktarılan şahsın, ilmî mensubiyetini tayin de bu noktada kayda değer bir külfet olmuştur. Ulemânın sürekli rihle gerçekleştirmesi, herhangi bir şehirde uzun süre kalmaması ve belli bir dönemden sonra uğradığı bir şehri vatan edinmesi gibi nedenler, onların coğrafi mensubiyetini belirleme açısından da ayrı bir zorluk ortaya çıkarmıştır.

Mekkî b. Ebî Tâlib’in *el-İbâne*’si dışında Endülüslü kıraat âlimlerinin elinden çıkan eserlerin, müstakil olarak kıraat ilminin temel meselelerini etraflıca ele almayışı da burada değinilmesi gereken zorluklardandır. Böyle bir eksiklik, Endülüslü kurrânın

sözü edilen meselelere bakışının değerlendirilme ve analizinde engel teşkil etmiştir. Yine de İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'ine mütemadiyen başvurulmuş; zikredilen eksiklik bir nebze de olsa telafi edilmiştir.

IV. ARAŞTIRMANIN TEMEL KAYNAKLARI

Tezimiz, Endülüs kıraat ekolünün pek çok yönünü ihtiva etse de öncelikle tarihsel bir özellik barındırmakta; tespit ve analizler, kurrâ üzerinden aktarılmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın temel kaynaklarının ilk sırasını, ricâl-tabakâtları almıştır. Araştırma esnasında Endülüslü kurrâyı tespit için, aynı zamanda çalışmamızın aslî kaynaklarını da teşkil eden aşağıda zikredilecek on adet ricâl-tabakât eseri baştan sona taranmıştır. Eserlerin, Mektebetü's-Şâmile programı yerine, baştan sona manuel bir şekilde gözden geçirilmesinin altında yatan sebep; ilgili kaynaklarda kurrânın, öngörülenin dışında bir kelimeyle anlatılma ihtimalidir. Bahse konu kurrâdan her birinin, eylemleriyle kıraatin tarihî seyrini değiştirmesi muhtemeldir. Dolayısıyla elden geldiğince herhangi bir şahsı dikkatten kaçırmamak için böyle bir yol izlenmiştir.

İki aşamalı bir şekilde gerçekleştirilen bu taramada, öncelikle yalnızca kıraat âlimlerinin biyografilerini ihtiva eden, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ala't-Tabakâti ve'l-Âsâr*'ı (I-II) ile İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*'sı (I-II) merkeze alınmış ve bunlardan Endülüs'e mensup kurrâ belirlenmiştir. Sonrasında ise Endülüslü tarih yazarlarınca meydana getirilen ve sadece Endülüslü ulemâyâ yer verilen genel ricâl-tabakâtları okunmuş, kıraat âlimi şeklinde kaydedilen isimler ortaya çıkarılmıştır. Bu eserler, müelliflerinin vefat tarihi eksensli kronolojisine göre şöyledir:

- İbnü'l-Faradî (ö. 403/1013): *Târîhu 'Ulemâi'l-Endelüs* (I-II): Çalışmamızın, tabakât özelindeki en eski kaynağıdır.
- Humeydî (ö. 488/1095): *Cezvetü'l-Muktebis fî Zikri Vülâti'l-Endelüs*
- İbn Beşküvâl (ö. 578/1183): *Kitâbü's-Sıla fî Târîhi Eimmeti'l-Endelüs* (I-II)

- ed-Dabbî (ö. 599/1223): *Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*
- İbnü'l-Ebbâr (ö. 658/1260): *et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla* (I-IV)
- İbn Abdilmelik el-Merrâküşî (ö. 703/1303): *ez-Zeyl ve't-Tekmile li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla* (I-VI)
- Ebû Ca'fer İbn Zübeyr (ö. 708/1308): *Sılatü's-Sıla* (I-III)

Bunların dışında yine Zehebî'nin *el-Müstemlah min Kitâbi't-Tekmile* isimli çalışması da baştan sona taranan kitaplardandır.

Zikredilen eserlerden kıraat âlimleri belirlendikten sonra, araştırmayı etkileme ihtimali bulunan herhangi bir rivayetin varlığını kontrol etmek için pek çok ricâl-tabakâtına da müracaat edilmiştir. Her ne kadar yukarıdakiler gibi baştan sona taranmasa da çalışmamızda sıkça referans alınmaları sebebiyle bunların da maddeler halinde verilmesi uygun olacaktır.

- Zehebî: *Siyeru 'Alâmi'n-Nübelâ*
- İbnü'l-Ebbâr: *el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdi es-Sadeft*
- Safedî (ö. 764/1363): *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*
- Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505): *Buğyetü'l-Vü'ât; Tabakâtü'l-Müfessirîn*
- Dâvûdî (ö. 945/1539): *Tabakâtü'l-Müfessirîn*
- İbnü'l-Kâdi (ö. 1025/1616): *Cezvetü'l-İktibâs; Dürretü'l-Hicâl*
- Makkarî (ö. 1041/1632): *Nefhu't-Tîb* (Tarihsel bir kitap olmakla birlikte sayısız âlimin biyografisini de ihtiva etmektedir.)
- İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679): *Şezerâtü'z-Zeheb*
- Mahlûf (ö. 1941): *Şeceratü'n-Nûri'z-Zekiyye*
- Velîd Zübeyrî vd.: *el-Mevsû'atü'l-Müeyyessera fî Terâcimi Eimmeti'-Tefsîr ve'l-İkrâi ve'n-Nahvi ve'l-Lüğâ*

Tezimizin bibliyografya kısmında da müşahede edileceği üzere; listelenenlerin yanı sıra gerek ismi geçen âlimlere gerekse biyografi ve tarih sahasında adıyla sıkça karşılaşılan yazarlara ait hatırı sayılır nicelikteki çalışmaya başvurulmuş, onlardan da bu noktada yararlanılmıştır. Ayrıca tespit edilen kurrânın kıraat eserlerinden

günümüze ulaşanlarının kâhir ekseriyeti de bu minvaldeki kaynaklarımız arasında önemli bir yere sahiptir.

Bu medeniyetin kıraat ilmindeki usul ve yönteminin analizi, Endülüslü kurrâ tarafından meydana getirilen eserlerin tespitini de gerekli kılmaktadır. Bu itibarla, Endülüslü kıraat âlimlerince kaleme alınan telifâtta kıraat sahasını kapsayanların muhtevaları ile günümüzdeki durumları da çalışmamızın temel alanlarından biri olmuştur. Yukarıda belirtilenlerle birlikte ilgili husustaki ana kaynaklarımız, şüphesiz eser tabakâtlarıdır. Bunlardan öne çıkanlar ise şöyledir:

- İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995): *el-Fihristü fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Musannifîne mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîne ve Esmâi Kütübihim*
- İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179): *Fehresetü mâ Revâhü 'an Şüyûhihi mine'd-Devâvîni'l-Musannefe fî Durûbi'l-İlm ve Envâi'l-Maârif*
- Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657): *Keşfü'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*
- Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920): *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâi'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn; İzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*
- Kehhâle (ö. 1987): *Mu'cemü'l-Müellifîn: Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*
- Ali Şevah İshak: *Mu'cemü Musannefâti'l Kur'âni'l-Kerîm*

Ayrıca bu aşamada, sözü edilen âlimlerin biyografilerini saptama esnasında müracaat edilen eserlere ek olarak Endülüslü kurrânın elinden çıkan telifâtta da kayda değer oranda istifade edilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümüne başlarken, kıraatin Endülüs'teki tarihi ile önemli ölçüde bağlantısı hasebiyle ele alınan Endülüs'ün siyasî tarihi kısmında da çeşitli kaynaklar kullanılmıştır. Yukarıda ismi geçen bazı eserler de referans alınmakla birlikte bu noktada öne çıkanlar şöyledir:

- Muhammed İmâmüddîn (ö. 597/1201): *Endülüs Siyasi Tarihi*
- İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233): *el-Kâmil fî't-Târih*
- Ziya Paşa (ö. 1880): *Endülüs Tarihi*

- Hitti Philip Khuri (ö. 1978): *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*
- Muhammed Abdullah İnân (ö. 1986): *Devletü 'l-İslam fi 'l-Endelüs*
- Abdurrahman Ali el-Hacci: *İslamî Fetihden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*
- Mehmet Özdemir: *Endülüs; Endülüs Müslümanları "Siyasi Tarih*
- Lütfi Şeyban: *Reconquista Endülüs'te Müslüman Hristiyan İlişkileri*

Fetih döneminde Endülüs'te yürütülen kıraat faaliyetleri, Endülüs'teki eğitim-öğretim sistemi ve rihlelerden bahsedilirken, yukarıdaki tarihî ve biyografik çalışmalarla beraber bu alan özelinde sıkça başvurulmuş bir kısım eserler de olmuştur. Bunlardan ön plana çıkanlar şöyledir:

- Kadı İyâz (ö. 544/1149): *Tertîbü 'l-Medârik ve Takrîbü 'l-Mesâlik li Ma 'rifeti 'A 'lâmi Mezhebi Mâlik*
- İbn İzârî (ö. 712/1312): *el-Beyânü 'l-Müğrib fi 'htisâri Ahbâri Mülûki 'l-Endelüs ve 'l-Mağrib*
- İbn Haldûn (ö. 808/1406): *Mükaddimetü İbn Haldûn*
- Muhammed Es'ad Atlas: *et-Terbiyyetü ve 't-Ta 'lîmi fi 'l-İslam*
- Muhammed Abdülhamîd İsa: *Târîhu 't-Ta 'lîm fi 'l-Endelüs*
- Mustafa İbrahim Meşînî: *Medresetü 't-Tefsîr fi 'l-Endelüs*
- Mehmet Özdemir: *Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi; Endülüs Müslümanları "Kültür ve Medeniyet*

Araştırmamızın şekillenmesi ve bazı çıkarımlarda önemli bir yeri haiz olması sebebiyle derinlemesine işlenilen rihle konusundaki başlıklandırmada, Cumhur Ersin Adıgüzel'in "XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat" isimli doktora; Fatma Büşra Çoban'ın "Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri" adlı yüksek lisans tezleri, büyük ölçüde temel alınmıştır.

"Kıraatlerin sınırlandırılması meselesi" başta olmak üzere kıraat ilminin genel tarihi ve birikimini içeren hususlara da yer verilmiştir. Bu noktada alanın klasik eserleri temel alınmış; bunlar, modern çalışmalarla desteklenmiştir. İlgili eserler başlıca şöyledir:

- İbn Mücâhid (ö. 324/936): *Kitâbü 's-Seb 'a fi 'l-Kırâât*

- Mekki b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045): *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kirâat*
- Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053): *Câmi'u'l-Beyân fî'l-Kirâati's-Seb'i'l-Meşhûra; el-Ahrufi's-Seb'a li'l-Kurân*
- Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245): *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*
- Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267): *el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*
- İbnü'l-Cezerî: *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-'Aşr; Müncidu'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*
- İsmail Karaçam: *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kirâati*
- Abdurrahman Çetin: *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar; Ebû Amr ed-Dânî ve Kirâat İlmindeki Yeri*
- Mehmet Ünal: *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*
- Abdulhamit Birişik: *Kıraat İlmi ve Tarihi*
- Mehmet Emin Maşalı: *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*
- Mehmet Dağ: *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*

Maddelenenlerin haricinde hem ülkemizde hem de Arap dünyasında, söz konusu sahada vücuda getirilen pek çok bilimsel araştırmadan da yararlanılmıştır.

Kimi zaman bazı bilgilerin tespit ve teyidi için Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nden faydalanıldığı olmuştur. Ancak bu fayda, çoğunlukla çalışmada ele alınan Endülüslü kıraat âlimlerinin, sözü edilen ansiklopedide de yer bulduğunu gösterme amacına matuftur. Ayrıca konumuzu birincil manada ilgilendirmemekle birlikte yine de çok kısa bir şekilde temas edilmesi lazım gelen birtakım meselelerde de zikredilen külliyata başvurulmuştur.

V. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Her ne kadar konuyla bir şekilde bağlantısı olan tez ve makale türündeki bazı bilimsel araştırmalarla karşılaşılsa da tespit edilebildiği kadarıyla gerek ülkemizde gerekse Arap dünyasında, Endülüs'ün fethinden işgaline kadarki sürecin tamamı temel alınarak meydana getirilen herhangi bir kıraat çalışması bulunmamaktadır. Bunun yanı

sıra meselelere problematik açıdan yaklaşan, tarihsel birtakım bilgilerin izini sürerek doğruluğu ve isabeti konusunda analizlerde bulunan, coğrafyadaki kıraat faaliyetlerinin tüm yönleri üzerinde durarak bu hususta olabildiğince panoramik bir bakış açısı sunan çalışmaların eksikliği de bir vakıadır. Bu bağlamda araştırmamız, muhtevası, yapısı, konuların işleniş şekli, daha önce ulaşılamamış bilgilerin ortaya çıkarılması, değinilmeyen pek çok meseleyi ele alması, Endülüs kıraat ekolünün kaynakları, metodu, yöntemi ve İslam dünyasına etkilerini ortaya koyması, bu medeniyetten neşet eden kurrâ ve onların kıraat ilmiyle alakalı eserlerinin yalnızca birkaçına değil, hepsine temas etmesi ve benzeri açılardan diğer çalışmalara oranla büyük ölçüde farklılık ve fazlalık barındırmaktadır.

Ülkemizde, Endülüs-kıraat bağlantısıyla ilişkili ikisi makale, biri de yüksek lisans tezi olmak üzere toplamda üç kıymetli araştırma bulunmaktadır. İlgili makaleler, Yaşar Akaslan'ın "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri" ve Ahmet Gökdemir'in "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu" adını taşımaktadır. Nur Kübra Demirci'ye ait *Kıraat İlminin Endülüs'e İntikalinde Mısır Kıraat Âlimlerinin Etkisi* isimli çalışma da bahsi geçen yüksek lisans tezidir. Makaleler, türleri itibarıyla konuları derinlemesine işlemeyip yüzeysel bir şekilde ele almıştır. Yüksek lisans tezi ise temelde Mısır'ın Endülüs kıraat ekolüne yaptığı etki üzerine inşa edilmiş, bunun yanında bir bölümü de hicrî ilk beş asırda Endülüs'te kıraat ilminin durumuna ayrılmıştır. Bahse konu üç çalışma, hem kendi aralarında hem de çalışmamız bakımından birtakım farklılıklar barındırmaktadır. Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî'nin, bazı eksikliklere ek olarak etraflıca değerlendirilmemesi sebebiyle isabetsiz addedilebilecek, Endülüs kıraat ekolüne dair bir kısım malumatın yer aldığı *Müncidü'l-Mukriîn* isimli telifini merkeze almışlardır. Bu durum, bazı noktalarda içerik benzerliklerini beraberinde getirmiştir. Ayrıca hem ikinci makale hem de yüksek lisans tezi, ilk beş asırdaki faaliyetleri içermektedir. Zikredilenlere ek olarak M. Kemal Atik tarafından vücuda getirilen "Endülüs ve Kur'ân İlimleri Arasındaki Yeri" isimli makale ile genel olarak kıraat sahasına hasredilen bazı kitapların birkaç sayfasında, Endülüs'e de yer ayrılmıştır. Yine Ebû Amr ed-Dânî ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi kıraat ilminin simge isimleri olan Endülüslü birkaç âlime özel yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır.

Abdülhâdî Hamîtü'nun *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'* 'inde'l-Meğâribe min Rivâyeti Ebî Sa'îd Verş, Saîd Arâb'ın *el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib*, Muhammed Muhtâr Veledü Ebâh'ın *Târihu'l-Kırâât fi'l-Meşrik ve'l-Marğrib*, Murad Zehvî'nin *Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs*, Ğadîr bt. Muhammed b. Selim'in "Medresetü'l-Kırâât fi'l-Endelüs: et-Ta'rîf ve'n-Neş'e ve'l-Hasâis" ve Muhammed Şebâh'ın *Înâyetü ehli'l-Endelüs bi'l-Mushafî's-Şerîf* isimli çalışmaları, konumuzla bağlantılı olarak Arap dünyasında meydana getirilen bilimsel araştırmalardır.

Söz konusu araştırmalar arasında Hamîtü'nun, Mağrib merkezli bir çalışma olarak kaleme aldığı beş ciltlik eserinin özellikle ilk cildi, çalışmamıza katkı anlamında öne çıkmıştır. Zira Verş Rivayeti'nin Endülüs'teki yaygınlığı noktasında bu cilde sıkça müracaat edilmiştir. Hamîtü, Verş Rivayeti'nin hangi aşamalardan geçerek Batıya geldiğini ayrıntılarıyla işlerken, ilgili rivayetin Endülüs'teki tarihi sürecine ve bu süreçte isminden söz ettiren Endülüslü kurrâya da hatırı sayılır derecede yer vermiştir. Sonraki ciltlerinde de Endülüs ve Mağrib'in ortak şahsiyetleri şeklinde nitelendirilebilecek kurrâ ve onların bu rivayetin tedris ve telifine yaptıkları katkıları aktarmıştır. Bununla birlikte Hamîtü, daha çok Mağrib üzerinde durmuş, adı geçen rivayet dışarıda tutulduğunda, Endülüs ekolünün detaylarına inmemiştir.

Muhammed Muhtâr Veledü Ebâh, *Târihu'l-Kırâât fi'l-Meşrik ve'l-Mağrib*'inde, genel olarak İslam dünyasındaki kıraat faaliyetlerinden söz ederken Endülüs'e de bir başlık açmıştır. Bu başlık, yalnızca Endülüs'e kıraat ilminin girişine yönelik yaklaşık iki sayfadan oluşan yüzeysel bilgi ve Ebû Amr ed-Dânî, İsmail b. Halef es-Sarakustî, Ebû Abdillâh İbn Şüreyh ve Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî gibi Endülüs'ün önder isimlerinin hayatlarını ve yedi kıraate yönelik eserlerinin muhtevalarını içermektedir. Ayrıca eş-Şâtîbiyye'nin yaygınlığı üzerinde de durduğu görülmüştür. İlgili kısım, belirtilenlerden ibarettir.

Saîd Arâb'ın *el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib*'i, Hamîtü'da olduğu gibi Mağrib özelinde telif edilmiş, bu coğrafyadaki kıraat faaliyetlerinin yanı sıra tedavülde bulunan Mushaf ile bu Mushafın tarihine hasredilmiştir. Bununla birlikte kısa bir şekilde Endülüs'teki kıraat faaliyetlerine de değinmiştir. Ancak bu değinme, bir iki sayfadan öteye gitmemiştir.

Murad Zehvî'nin *Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs*'ü, her ne kadar ismi itibarıyla Endülüs kıraat ekolünü kapsayıcı bir izlenim bıraksa da yukarıdaki çalışmalara benzemektedir. Zira doktora tezi olan bu çalışmasında Zehvî, Endülüs'ün kıraatle ilintisine dair araştırma ürünü olmayan birkaç sayfalık bilgi aktarmış, hicrî ilk dört ve beşinci asırda hayat süren kurrânın yalnızca isimlerini zikretmiştir. Araştırmanın geri kalanını ise Ebû Amr ed-Dânî ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in hayatına, eserlerine ve sûre tertibine göre belirlediği kıraat tercihlerine ayırmıştır.

Ğadır bt. Muhammed b. Selim, “Medresetü'l-Kırâât fi'l-Endelüs: et-Ta'rîf ve'n-Neş'e ve'l-Hasâis” adıyla vücuda getirdiği makalesinin başında, kıraat ilminin Endülüs'e girişine dair safahatı pek çok açıdan değerlendirmeye tabi tutmuştur. Ardından Endülüslü kurrânın kıraat ilmine yaptığı katkıyı, bu ilmin alt disiplinlerini şamil birkaç eser ismi sayarak ifade etmiştir. Her ne kadar, özellikle Endülüs'ün kıraatle tanışıklığıyla alakalı bazı noktalarda doyurucu bilgiler barındırsa da türü itibarıyla yüzeysel bir çalışmadır.

Muhammed Şebâh'ın *Înâyetü ehli'l-Endelüs bi'l-Mushafi's-Şerîf* 'i, Arap dünyasında bu minvaldeki son araştırmadır. Mushafın genel tarihine ek olarak, isminden de anlaşılacağı üzere Endülüs'te Mushaf faaliyetlerini içermektedir. Endülüslülerin Mushafa verdiği önem, Mushaf yazan âlimler, tercih edilen türler, yazım şekilleri ve mekânları, ticareti ve benzeri pek çok hususa yer ayırması, bu araştırmayı kıymetli kılmaktadır. Bununla birlikte çalışmaya giriş sadedinde, kıraatin Endülüs'teki tarihi serencamına dair aktarılanlar, konunun aslından olmaması sebebiyle yüzeysel bir şekilde işlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS’TE KIRAAT İLMİNİN TARİHİ

İslam fetihlerinin son halkasını teşkil eden Endülüs’ün kıraat ilmiyle tanışıklığı, İslam dünyasının diğer bölgelerine oranla geç vakitlerde gerçekleşmiştir. Bu yöre halkı, hicrî ilk üç asırda, öncelikle tercihe dayalı bazı kıraat rivayetlerinin varlığını müşahade etmiştir. Ardından özellikle Doğuya yapılan rihleler sonucunda tasnife dayalı kıraatleri öğrenmiş, bu meyanda eserler telif etmiş ve hicrî beşinci asırla birlikte ise söz konusu sahada hatırı sayılır bir konuma yükselmiştir. Zikredilen bilgiler ışığında Endülüs’te kıraat ilminin tarihî seyrinin ele alınmaya gayret gösterileceği bu bölüm, sözü edilen bölge açısından dönüm noktası addedilebilecek devreler ekseninde oluşturulmuştur. Buna göre hicrî II-IV. asırlar “giriş dönemi”; V. asır “niteliksel zirve ve referans dönemi”; VI-IX. asırlar ise bünyesinde “niceliksel zirve”, “eş-Şâtıbiyye merkezli” ve “göçüş-bitiş” dönemlerini barındıran “tahrîrât ve takîbât dönemi” şeklinde planlanmıştır.

1.1. Endülüs Siyasî Tarihi ve Toplumsal Yapı

Herhangi bir medeniyetin, bölgenin veya şehrin muayyen bir ilimdeki konumunun belirlenebilmesi için, öncelikle ilgili coğrafyanın tarihsel sürecine dair genel fotoğrafının ortaya konması gerekir. Her ne kadar çalışmamız, Endülüs’te yürütülen kıraat faaliyetlerini kapsasa da bu faaliyetler, siyasî tarihten bağımsız bir şekilde ele alınmamalıdır. Zira ileride görüleceği üzere kıraat ilmini ihtiva eden kimi bilgi ve tespitler, tarihsel verilerle yakından ilişkilidir. Yine ilk dönemlerden itibaren bölgede görülen kıraat rivayetlerinde etkin bir rol oynamaları sebebiyle Endülüs’teki toplumsal yapıya da çok kısa bir şekilde temas edilmiştir.

Burada şu hususun da hatırdâ tutulması gerekmektedir: Geçmişten günümüze, Endülüs tarihine ve toplumsal yapısına dönük sayısız eser vücuda getirilmiştir.

Dolayısıyla buradaki amaç, söz konusu meselede yeni şeyler söylemek değil, daha önce söylenenleri ana hatlarıyla aktarmaktan ibarettir.

1.1.1. Ana Hatlarıyla Endülüs Siyasî Tarihi

“Endülüs” kelimesi, 711-1492 yılları arasında İber Yarımadası’nın hakimiyetini elinde bulunduran Arap-İslam devletini ifade etmektedir. Bu kelimenin kökeni hakkında ise kesin bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte 98/716’da basılmış bir sikke üzerinde “Hispania” şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin tarih içindeki kapsamı, Müslümanların İspanya’daki hâkimiyet bölgelerine göre değişme kaydetmiş, son olarak Benî Ahmer hâkimiyetindeki toprakları ifade etmek için kullanılmıştır. Bugün ise İspanya’nın güneyinde bulunan ve eski Endülüs’ün bir parçası olan bölgeyi tanımlamaktadır.¹ Endülüs coğrafyası, en yaygın ifadesiyle, kuzeyde El-Bürt (Pirene) dağları ile, bugünkü Fransa topraklarından ayrılır. Cebelitarık Boğazı, Endülüs’ün hem güney sınırını hem de Avrupa kıtasının alt sınırını oluşturmaktadır. Endülüs’ün batı kıyıları, Atlas Okyanusu; doğu kıyıları ise Akdeniz ile sınır teşkil eder.²

Müslüman Araplar, 90/710 yılında neredeyse bütün Kuzey Afrika’yı fethetmişlerdi.³ Emevî halifesi Velid b. Abdilmelik’e bağlı Kuzey Afrika valisi Musa

¹ Atçeken, İ. Hakkı, “Emevîler’e Kadar Endülüs”, **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, Mehmet, **İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Endülüs**, Yay. Ed. Alioğlu, Muhammed Ali, Sıyer Yayınları, İstanbul 2018, IV, 13-14; Özdemir, Mehmet, “Endülüs”, **DİA**, XI, 211-225.

² Saîd el-Endelüsî, Saîd b. Ahmed b. Abdurrahman Ebü’l-Kasım el-Endelüsî el-Kurtubî et-Tuleytulî, **Kitâbü’t-Ta’rîf bi’t-Tabakâtî’l-Ümem (Milletlerin Bilim Tarihi)**, (trc. Ramazan Şeşen), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (TYEKB) Yayınları, İstanbul 2014, s. 166 vd.; Makkarî, Ebü’l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed et-Tilimsânî, **Nefhu’t-Tîb min Ğusni Endelüsî’r-Ratîb**, (thk. Ercan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut 1968, I, 165 vd.; Hitti, Philip K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989, III, 775 vd.; Hacci, Abdurrahman Ali, **İslamî Fetihden Gırnata’nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)**, (trc. Kadir Kınar), İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2017, s. 45; Sırma, İhsan Süreyya, **Müslümanların Tarihi**, Beyan Yayınları, İstanbul 2014, IV, 152 vd.

³ İbnü’l-Esîr, İzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed Ebü’l-Hasen eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Kâmil fi’t-Târih**, (çev. Abdullah Köşe), Bahar Yayınevi, İstanbul t.y., II, 515 vd.; İbn Kesîr, İmâdüddîd İsmail b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr Ebü’l-Fidâ’ el-Kaysî ed-Dîmeşkî, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, (çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, VII, 162-167; İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, **Kitâbü’l-İber ve’d-Divânü’l-Mübtade’ ve’l-Haber fi Eyyâmî’l-‘Arab ve’l-‘Acem ve’l-Berber ve men Âsârühüm min zevi’s-Sultânî’l-Ekber**, Müessesetü’l-A’lâ li’l-Matbû’ât, Beyrut 1971, IV, 117 vd.; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 776 vd.; Ülkü,

b. Nusayr, önce İspanya'nın güney kıyılarına keşifler yaptırmış,⁴ ardından Târik b. Ziyad komutasındaki 5000 kişilik orduyla İspanya kıyılarına ilk fetih hareketini gerçekleştirmiştir.⁵ Hatta bu fetihde Târik b. Ziyad'ın İber Yarımadası'na geçince gemileri yaktığı ve askerlerine yaptığı konuşma sayesinde onlara aşıladığı cesaret anlatılagelmıştır.⁶ Sürekli destek birliklerle kuvvetlenen ordu, iki yıl içinde Vizigot ordusunu büyük bir hezimete uğratarak bütün İspanya topraklarını fethetmiştir. Vizigot Krallığı'ndaki taht kavgaları, yerli halkın krallıktan hoşnutsuzluğu ve Yahudilerin zorla Hristiyanlaştırılma politikaları gibi sebepler, İslam ordularına fethin yolunu kolaylaştıran etkenler olmuştur.

Söz konusu fetihlerden I. Abdurrahman'ın Endülüs Emevî Devleti'ni 756/929 yılındaki ilanına kadar geçen sürede Endülüs, kimi zaman hilafet merkezinden kimi zaman da Kuzey Afrika komutanınca veya askerler tarafından seçilmiş valilerce yönetilmiş ve bu döneme “fetih ve valiler dönemi” (92-137/711-755) denmiştir.⁷ Bu dönemde de ordu, fetih hareketlerine devam ederek Fransa içlerine kadar ilerlemişse de 113-14/732'deki büyük yenilgiyle birlikte bu akınlar durmuş; Müslümanlar, bütün kuvvetlerini kendi iç meselelerine ve çekişmelerine hasretmişlerdir.⁸

İlk olarak Berberîler, idareciler tarafından kendilerine âdil davranılmadığını bahane ederek ayaklanmışlardır. İlgili ayaklanmayı önlemek amacıyla Suriye'den gönderilen askerler olayları yatıştırmışken, onlarla bu bölgeye önceden gelenler arasında arazi ihtilafı baş göstermiştir. Son olarak da Yemenliler ve Kayslılar arasında yönetimin ve arazilerin paylaşılabilmesi gibi sebeplerle anlaşmazlıklar ve savaşlar meydana gelmiştir. Diğer yandan Abbasîler, Şam Emevî devletine son vererek

Hayati, **Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi**, y.y. t.y. II, 315; Apak, Adem, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi)**, Ensar Yayınları, İstanbul 2013, s. 155-160.

⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, IV, 503-504, 561; Sırma, **Müslümanların Tarihi**, IV, 154 vd.

⁵ Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Davud Ebû'l-Hasen el-Belâzürî, **Fütûhu'l-Büldân**, (çev. Mustafa Fayda), T. C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2002, s. 330 vd.; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, IV, 504; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 795; İnân, Muhammed Abdullah, **Devletü'l-İslam fi'l-Endelüs**, Kahire 1969, I, 44-47.

⁶ İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Ebû Muhammed ed-Dineverî, **el-İmâme ve's-Siyâse (Hilafet ve Siyaset)**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 387-388; Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, Selis Yayınları, İstanbul 2016, s. 39; Yıldız, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Çağ Yayınları, İstanbul 1998, IV, 34-35.

⁷ Muhammed İmâmüddîn, **Endülüs Siyasi Tarihi**, (çev. Yusuf Yazar), Rehber Yayınları, Ankara 1990, s. 45 vd.; Sırma, **Müslümanların Tarihi**, IV, 162 vd.

⁸ Hitti, **İslam Tarihi**, III, 800 vd.; Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 171 vd.; Sırma, **Müslümanların Tarihi**, IV, 168 vd.

hanedan üyelerini hedef almışlardı. Bu karışıklıktan kaçan Hişam b. Abdilmelik'in torunu Abdurrahman b. Muaviye, Endülüse kaçmıştır.⁹ Buradaki çekişmeleri siyasi birtakım argümanlarla kendi lehine çevirip, Emevî Hanedanlığını yeniden tesis etmek gayesiyle 138/756'da Kurtuba'da bağımsızlığını ilan etmiştir.¹⁰

Abdurrahman, devrinde devam eden iç karışıklıkları kıvrak siyasi zekâsıyla bertaraf ederken bir yandan da Franklarla uğraşmıştır.¹¹ Yerine geçen oğlu I. Hişam, nispeten daha rahat bir dönem geçirmiştir.¹² Mâlikîlik, Hişam ile birlikte Endülüs'te resmi mezheb olarak kabul edilmiştir. Dindar kişiliği ve ulemâya olan yakınlığı, bu dönemde İslam'ın yerli halk arasında büyük oranda kabul görmesini sağlamıştır.¹³ Ancak onun yerine gelen oğlu I. Hakem,¹⁴ babasının aksine ulemâ ve halka mesafeli durarak zevküsefa tutumu sergilemiş, böylelikle kendini iç karışıklıkların içinde bulmuştur.¹⁵ Bu durumdan istifade eden Franklar, kaybettikleri eski şehirleri tekrar kazanma yoluna gitmişlerdir.¹⁶

Endülüs Emevî Devletinin en parlak dönemi hiç şüphesiz I. Hakem'in oğlu II. Abdurrahman dönemi (822-853) olmuştur.¹⁷ Onun döneminde hem iç barışın sağlanması hem de dış ilişkilerin düzelmesi ile ticaret gelişmiştir. Bu refah ortamında İslam kültürü yerli halk arasında muteber bir yer edinmiştir.¹⁸ II. Abdurrahman'ın oğlu Muhammed (852-886) ise ilk yıllarında başarılı iken sonradan tecrübesiz bürokratları

⁹ Hitti, **İslam Tarihi**, III, 795; İmâmüddîn, **Endülüs Siyasi Tarihi**, s. 69; Yıldız, **Büyük İslam Tarihi**, IV, 120-121, Ülkü, **İslam Tarihi**, II, 317.

¹⁰ İbnü'l-Kütiyye, Muhammed b. Ömer b. Abdilaziz b. İbrahim Ebû Bekir el-Endelüsî el-İşbîlî el-Kurtubî, **Târîhu İftitâhi'l-Endelüs**, (nşr. İ. el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, Kahire 1982, s. 47; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 327-334; Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 72-73.

¹¹ Mes'ûdî, Ali b. el-Hüseyn b. Ali Ebû'l-Hasen el-Mes'ûdî el-Hüzelî, **Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf (Coğrafya ve Tarih)**, (çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 230; Şeyban, Lütfi, **Reconquista Endülüs'te Müslüman Hristiyan İlişkileri**, İz Yayınları, İstanbul 2003, s. 49.

¹² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, IV, 103 vd.; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 807; İmâmüddîn, **Endülüs Siyasi Tarihi**, s. 89-90.

¹³ İbnü'l-Faradî, Ebû'l-Velid Abdullah b. Muhammed b. Yusuf b. Nusayr el-Ezdî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, (thk. Ruhiyye Abdurrahman Seyfi), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 12; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 334-338; Yıldız, **Büyük İslam Tarihi**, IV, 158-163; Özdemir, Mehmet, **Endülüs**, İSAM Yayınları, İstanbul, 2014, s. 48-50.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VI, 137 vd.; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 807.

¹⁵ Ülkü, **İslam Tarihi**, II, 323-324.

¹⁶ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 12; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 338-344; Özdemir, **Endülüs**, s. 50-53.

¹⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VI, 328 vd.; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 809.

¹⁸ Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 317-318.

sebebiyle merkezî yönetimi zayıflatmıştır.¹⁹ Farklı kesimlerde başlayan isyan hareketleri, kısa sürede merkezi yönetimlerin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle parçalı bir Endülüs siyasi hayatını ortaya çıkarmıştır. Bu parçalanmış toplum yapısı ekonomik çöküşü de beraberinde getirmiştir.²⁰

III. Abdurrahman (912-961), merkezî yönetimin karşısında duran Arap ve mevaliden grupların üzerine yürüyerek onları itaatine bağlamıştır.²¹ Ardından 316-17/929'da kendini halife ilan etmiş, toplumsal birliği sürdürerek ayrılıkçılara karşı koyacak daha güçlü bir yapıya kavuşmuştur. Bu güçlü yapısıyla Kuzey Afrika'da Fatımîlere; Endülüs'te de İspanyol krallıklarına karşı başarılar elde etmiştir. Ekonomik refahla birlikte şehirleşme ve kültür hayatında büyük bir atılım gerçekleştirilmiştir. Bu dönem, Endülüs'ün en parlak dönemini teşkil etmiştir.²² III. Abdurrahman'ın "Bilge Hakem" şeklinde nitelendirilen oğlu II. Hakem (961-976),²³ babasının izinden gitmiş; mimari, ilim ve sanat alanında ön plana çıkmış, bu yönüyle Endülüs'te çığır açmıştır.²⁴

II. Hakem'in ölümü üzerine saraya yakınlığıyla bilinen Yemen asıllı Mansur İbn Ebî Âmir'in kıvrak siyasî zekâsı sayesinde Hakem'in çocuk yaştaki oğlu II. Hişam yönetime gelmiştir.²⁵ Mansur, bundan sonraki yıllarda yavaş yavaş devlet yönetiminde etkinliğini artıracak hamleler yaparak yükselmiş ve Hâciplik makamını Hişam'ın liyakatsizliği altında adeta bir devlet başkanı gibi yönetmiştir. Hatta Leon seferi dönüşü kendi adına para bastırmış ve h'Utbede Halifenin isminin yanında kendi ismini

¹⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VII, 64; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 816 vd.

²⁰ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 13; Özdemir, Mehmet, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 100 vd.

²¹ İbn Hayyân, Hayyân b. Halef b. Hüseyin b. Hayyân Ebû Mervân el-Kurtubî el-Endelüsî, **el-Muktebes min Enbâ'i Ehli'l-Endelüs**, (thk. Mahmud Ali Mekkî), Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1973, s. 241 vd.; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VIII, 67; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 821.

²² Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre, **Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs**, (nşr. Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî), Kahire 1967, s. 17; Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 109 vd.

²³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VIII, 462; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 831 vd.; İmâmüddîn, **Endülüs Siyasi Tarihi**, s. 200-201.

²⁴ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 18-21; Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdillâh, **Cezvetü'l-Muktebis fî Zikri Vülâti'l-Endelüs**, (nşr. Dârü'l-Misriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme), Mısır 1966, s. 13-16; Hasan, İbrahim Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi**, (Çev. Sadreddin Gümüş vd), Kayihan Yayınları, İstanbul, 1985, IV, 86-88; Özdemir, **Endülüs**, s. 79 vd.

²⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VIII, 583; Hitti, **İslam Tarihi**, III, 841 vd.

de okutmuştur. Halifelik makamına da göz dikmişse de buna teşebbüs edememiştir.²⁶ Halife Hişam, vaktinin çoğunu sarayda zevküsefa ile geçirirken Mansur, bir taraftan bürokrasiyi diğer taraftan orduyu, getirdiği yeni sistem ve bu sistemin başına geçirdiği adamlarla kontrol altına almıştır.²⁷ Bu süreçte kuzeyde Hristiyan baskısıyla, Kuzey Afrika’da ise Şii Fatimîleriyle savaşarak geçirmiş ve her defasında elde ettiği zaferler, Halife ve halk nezdinde de yerini kuvvetlendirmiştir. Mansur’dan sonra yerine geçen oğlu Abdülmelik de babası gibi dirayetli bir devlet adamı olarak iş görmüş, başarılar elde etmiştir.²⁸ Ancak ondan sonra yerine geçen diğer oğlu Abdurrahman’ın bitmeyen hırsları sonucu Kurtuba merkezli olarak isyanlar çıkmış,²⁹ Abdurrahman öldürülmüş ve halife Hişam kayıplara karışmıştır.³⁰

Bu karışıklık sonunda nüfuzlu aileler bağımsızlıklarını ilan etmiş, Endülüs’te pek çok devletçik kurulmuştur.³¹ 1031-1090 yılları arasını kapsayan bu dönem, “Mülûkü’t-Tavâif” şeklinde isimlendirilmiştir.³² Bu dönemde yerel Müslüman otoritelerin birbirleriyle giriştikleri mücadelelerden faydalanan Hristiyan devletler, Endülüs topraklarına hücum edip, teker teker şehirleri kontrolleri altına almaya başlamışlardır. Kastilya kralı VI. Alfanzo’nun 1085 yılında Tuleytula (Toledo) şehrini işgaliyle birlikte durumun vahametinin ancak farkına varabilen Endülüslü Müslümanlar, büyük bir panik yaşayarak Kuzey Afrika’daki Murabıtlardan yardım istemişlerdir. 1091-1147 yılları arasındaki bu dönem, Endülüs’te Murabıtların hüküm sürdüğü dönem olarak tarihe geçmiştir.³³ Murâbıtların hükümdarı Yusuf b. Taşfîn, Endülüs’e geldikten sonra bir taraftan Kuzeyden yapılan Hristiyan saldırılarını geri püskürtmüş bir yandan da Endülüs’teki emirlerin birlik tesis etmelerine gayret

²⁶ Makkarî, *Nefhu’t-Tîb*, I, 396-401; Özdemir, Mehmet, “Mansûr, İbn Ebû Âmir”, *DİA*, XXVIII, 6-8.

²⁷ Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, s. 144-159.

²⁸ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özyayın, Abdülkerim, “Abdülmelik b. Mansûr”, *DİA*, I, 266.

²⁹ Yıldız, *Büyük İslam Tarihi*, IV, 429-430.

³⁰ Humeydî, *Cezvetü’l-Muktebis*, s. 17; Hasan, *İslam Tarihi*, IV, 92-94; Hitti, *İslam Tarihi*, III, 845.

³¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 222; İmâmüddîn, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 242; Ülkü, *İslam Tarihi*, II, 347-348.

³² Mülûkü’t-Tavâif dönemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Hitti, *İslam Tarihi*, III, 849 vd.; Hacci, *Endülüs Tarihi*, s. 419 vd.; Özdemir, *Endülüs*, s. 107 vd.

³³ Endülüs’te Murâbıtlar dönemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Hitti, *İslam Tarihi*, III, 856 vd.; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, s. 220 vd.; Hacci, *Endülüs Tarihi*, s. 551 vd.

göstermiştir.³⁴ Ancak Yusuf b. Taşfîn'in sözü geçen gayretleri de uzun soluklu bir netice sağlamamış; halk arasında Murabıtlara karşı başlayan isyanlar sonucunda Murabıtlar devri sona ermiştir.³⁵

Yönetim boşluğunun getirdiği karışıklıktan istifade eden Kastilyalılar, Kuzeyden tekrar saldırıya başlayarak Endülüs'te pek çok şehri ele geçirmiş, bu serencamla birlikte yine bir Kuzey Afrika devleti olan Muvahhidler, Endülüs'te idareyi ele almışlardır (1147-1229).³⁶ Muvahhidler, başlangıçta yalnızca kendilerine yakın emirlikleri takviye için Endülüs'e gelmişlerse de Kuzeyde Haçlı ordularının saldırılarına kayıtsız kalmayıp ilerlemeye devam etmişlerdir. 1195'te Kastilyalılara karşı Ebû Yusuf el-Mansûr liderliğinde Erek Savaşı'nda büyük bir zafer elde edilmiştir.³⁷ Bu büyük zaferin devam etmesinden korkan Hristiyanlar, Papa III. İnnocent'in, Kastilyalıların liderliğinde organize ettiği ve içinde Portekiz ve Fransızların da bulunduğu Haçlı ordusuyla 1212 yılında İkab Savaşı'yla kuvvetli bir şekilde rövanş almışlardır.³⁸ Muvahhidlerin Kuzey Afrika'da büyük güç kayıplarına Endülüs emirlerinin bağımsızlık istekleri eklenince, Hristiyan birliğinin akınları hız kazanmış,³⁹ söz konusu durum, Endülüs'ün yıkımına sebep olan Reconquista hareketinin hızlı bir sürece girmesini sağlamıştır.⁴⁰

Bu sürecin sonunda emirliklerden yalnızca Nasrîler (Gırnata Benî Ahmer Emirliği) (1238 – 1492) varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.⁴¹ Yaklaşık 250 yıl süren Müslümanların Endülüs'teki son varlık dönemlerinde Nasrîler, Hristiyanlarla hep uzlaşma yoluna gitmişlerdir. Nasrîlerin Kuzey Afrika'daki Merinîlerle iyi ilişkiler

³⁴ Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 222.

³⁵ Özdemir, Mehmet, **Endülüs Müslümanları "Siyasi Tarih"**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 191-197.

³⁶ Hitti, **İslam Tarihi**, III, 864; Şeyban, Lütfi, "Murâbıtlar ve Muvahhidler Dönemi", **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, Mehmet, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 201-204.

³⁷ Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 632-638.

³⁸ Şeyban, **Reconquista**, s. 275-280.

³⁹ Yiğit, İsmail, **Endülüs Gırnata Sultanlığı ve Kuzey Afrika İslam Devletleri**, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2017, s. 23-28.

⁴⁰ Reconquista, kısaca İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle başlayıp 1492 yılında Endülüs'ün yeniden Hristiyan hâkimiyetine girmesiyle sonuçlanan hareketin adı olup; İspanyolca "yeniden fetih" anlamında siyasi bir terimdir. Konuyla alakalı olarak bkz. Şeyban, **Reconquista**, s. 75; "Murâbıtlar ve Muvvahhidler Dönemi", **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, Mehmet, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 183-184.

⁴¹ Benî Ahmet Emîrliğinin kuruluşuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hitti, **İslam Tarihi**, III, 870; Yiğit, **Endülüs Gırnata Sultanlığı**, s. 35-44.

kurması her ne kadar onların ayakta kalma sürelerini uzatmışsa da, bu güç birliğinin düğüm noktası olan Cebelitârik, 1462 yılında Kastilya–Leon Krallığı tarafından ele geçirilince işler tersine dönmüştür.⁴² Müslümanların son kalesi Gırnata da nihayet 1492 yılında düşünce Endülüs’te İslam varlığı unutulmaz acılarla son bulmuştur.⁴³ Nasrîler, Endülüs İslam varlığının son temsilcileri olarak güç şartlarda varlıklarını sürdürürken bir yandan da “Elhamra Sarayı” gibi İslam Sanatının en parlak eserlerinden birini insanlık âlemine bırakmanın haklı gururunu yaşamışlardır.⁴⁴

1.1.2. Endülüs’te Toplumsal Yapı

Endülüs’ün fethinden itibaren toplum, Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak iki ana yapıdan oluşmaktaydı. Müslümanlar, kendi aralarında Arap asıllılar, Berberîler ve mevâlîler gibi unsurlardan müteşekkildi.⁴⁵ Bu Müslüman gruplar, Endülüs tarihi boyunca hem birbirleriyle hem de kendi bünyelerinde kabilecilik esasına dayalı bir çekişme içindeydiler. Fakat büyük çoğunlukla yönetim, Araplar arasında el değiştirdi.⁴⁶ Bu durum nedeniyle fetihten kısa bir süre sonra tüm Endülüs’te hâkim dil Arapça haline gelmişti.⁴⁷ Mevâlî içinde ise sonradan Müslüman olmuş “Müvelledûn” şeklinde adlandırılan yerli halk ile “Sakâlîbe” olarak bilinen Müslümanlaştırılmış köleler bulunuyordu.⁴⁸ Kimi zaman mevâlîlerle Müslüman Araplar arasında iktidar çekişmeleri ve kültürel çatışmalar yaşanıyordu.⁴⁹

⁴² Detaylı bilgi için bkz. Ziya Paşa, **Endülüs Tarihi**, s. 312-313; Ülkü, **İslam Tarihi**, II, 367-370; Özdemir, **Endülüs**, s. 143 vd.

⁴³ Endülüs’te bu dönemde kurulan Engizisyon Mahkemelerinde Müslümanların çektiği sıkıntılar hakkında detaylı bilgi için bkz. Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 743-750; Özdemir, **Endülüs Müslümanları “Siyasi Tarih”**, s. 286-289.

⁴⁴ Nasrîler’in uzlaşma politikaları ve güttükleri siyasetle ilgili detaylı bilgi için bkz. Parlak, Nizamettin, “Nasrîler Dönemi”, **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 249-254.

⁴⁵ Hasan, **İslam Tarihi**, IV, 393-394.

⁴⁶ Alabudi, “Toplumsal Yapı”, **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 349 vd.

⁴⁷ Özdemir, “Endülüs”, **DİA**, XI, 211-225.

⁴⁸ Özdemir, **Endülüs**, s. 190 vd.

⁴⁹ Hitti, **İslam Tarihi**, III, 796; Alabudi, Jasim, “Toplumsal Yapı”, **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 357-362.

Gayrimüslimler ise Hristiyan ve Yahudilerden oluşuyordu. Yahudiler, Müslümanların İber yarımadasına gelmelerinden önce, burada dinlerini yaşama konusunda oldukça baskı altında idiler. Müslümanların gelişiyle dinlerini istedikleri gibi yaşama şansını elde ettiler. Yahudiler, gerek meşgul oldukları ticaret gerekse toplumsal hayat içindeki zengin çeşitlilikleriyle Endülüs Müslümanlığı için önemli bir yer teşkil etmekteydiler.⁵⁰ Hristiyanlar da zaman içinde Müslüman halka ve kültürüne çabuk adapte oldular.⁵¹ Kısa süre içinde Arapçayı kullanmaya, Müslüman erkeklerle evlenmeye başladılar. Bu durum ise kısa zamanda çok kültürlü bir toplum yapısını meydana getirdi. Müslüman kültüründen etkilenerek onlar gibi davranan bu Hristiyanlara, Araplaşmış anlamında “Mustâribler” adı verilirdi.⁵² Gayrimüslimler, din ve geleneklerini rahatça yaşıyor, bunun karşılığı olarak devlete cizye ve haraç vergileri ödüyorlardı.⁵³

Devleti yöneten hanedan hariç, diğer bütün yönetim birimlerinde halkın her kesiminden insanlar yer alabiliyordu. Ancak önemli vazifelerde ağırlıklı olarak Arap, Berberî ve mevâlîlerden belirli aileler hep ön plandaydılar.⁵⁴

1.2. Giriş Dönemi: Hicrî II-IV. Asırlarda Endülüs'te Kiraat İlmi

Farklı görüşlerin varlığıyla birlikte Endülüs'ün fethinin, 92/711 yılında tamamlandığı yönünde genel bir kabul söz konusudur.⁵⁵ Fethin, hicrî ikinci asrın başlarına tekabül etmesi sebebiyle bir önceki asırda Endülüs'te herhangi bir ilme yönelik net ve kapsayıcı ifadeler kullanılamamaktadır. Kiraat ilminin bölgedeki

⁵⁰ Hasan, **İslam Tarihi**, IV, 395-396.

⁵¹ Hitti, **İslam Tarihi**, III, 803 vd.

⁵² Alabudi, “Toplumsal Yapı”, **Endülüs**, C. Ed. Özdemir, **İslam Tarihi ve Medeniyeti**, Ed. Alioğlu, IV, 366-371.

⁵³ Özdemir, Mehmet, **Endülüs Müslümanları “Kültür ve Medeniyet”**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, s. 107.

⁵⁴ Özdemir, **Endülüs Müslümanları “Kültür ve Medeniyet”**, s. 18-19; “Endülüs”, **DİA**, XI, 211-225.

⁵⁵ İbn Hazm el-Endelüsî, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, **Cevâmi‘u’s-Sîre -Hamsu Resâil Uhrâ**, (thk. İhsan Abbas-Nâsiruddîn el-Esed), (nşr. Dâru'l-Mearif), Mısır t.y., s. 344. Bu konuda farklı görüşler ve fetih sürecinde yaşananlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Özdemir, **Endülüs**, s. 21-28.

tarihine hicrî ikinci asırla başlanmasının sebebi de belirtilen durumdur. Bu ilmin bölgedeki durumu açısından hicrî ikinci asırla dördüncü asrı birbirinden ayırmak, temelde mümkün değildir. Zira aşağıda da görüleceği üzere Endülüs’e kıraat ilminin girişi, -çerçevesi ve sınırları hakkında net bir tarih zikredilememesi nedeniyle- sözü edilen süreçte gerçekleşmiştir. Kıraat ilmi özelinde “giriş dönemi” olarak adlandırılan bu süreçteki faaliyetler ise;

1. Fetih döneminden başlayarak bölgeye tercih ve tasnife dayalı kıraatlerin ilk defa kim tarafından getirildiği,
2. Birinci maddedeki meselenin açıklığa kavuşturulmasındaki rolü sebebiyle bu alanda telif edilen eserlerin ilk kez kimler tarafından kaleme alındığı meselesi etrafında şekillenmektedir.

1.2.1. Endülüs’e Kıraat İlminin Girişi ve Kıraat İlmiyle İlgili İlk Eserler

Kıraat ilmine yönelik faaliyetlerin, Endülüs’te sistemli bir şekilde ilk olarak ne zaman başladığı ve söz konusu ilmin bölgeye girişinde kimlerin rol oynadığı meselesi, bahse konu coğrafya özelinde sınırları net şekilde belirlenemeyen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İleride detaylıca üzerinde durulacağı üzere, genellikle bu coğrafyaya kıraat ilminin girişi hususunda Gâzî b. Kays (ö.199/814), Ebû Musa el-Hevvârî (ö. 216/831), Muhammed b. Vaddâh (ö. 287/900) ve Ebû Ömer et-Talemenkî (ö. 429/1037) gibi isimler ön plana çıkmaktadır. İsmi geçem âlimlerden bazılarının, örneğin “Nâfi’ Kıraati” ve “Verş Rivayeti” gibi tercihe dayalı kıraat ve rivayetleri; bazılarının ise bu minvalde eser telif etmek suretiyle “yedili”, “onlu” gibi çeşitli tasniflere dayalı farklı kıraatleri bölgeye sokma/getirme noktasında temayüz ettiği görülmektedir.

İslamlaştırma faaliyetlerine paralel olarak bölgeye Kur’ân ilimlerinin gelişinin, vefat tarihleri verilen âlimlerden daha erken vakitlerde gerçekleştiğini belirtmek gerekmektedir. Zira Endülüs’ün fetih tarihiyle (92/711) kıraatlerin coğrafyaya girişiyle bağlantılı isimler arasındaki en erken vefatlı (199/814) Gâzî b. Kays arasındaki süreç,

yukarıdaki iddia için kıymetlidir. Kur'ân'ın, asıl amacı fetihlerle birlikte kalpleri de kazanmak olan ve İslamlaştırma faaliyetlerine büyük önem veren bir dinin ana kaynağı niteliğini taşıdığına kuşku yoktur. Dolayısıyla belirtilen süreç boyunca adı geçen coğrafyada temel düzeyde bile olsa Kur'ân'a dair bir eğitimin eksikliği düşünülemez. Buradan hareketle sözü geçen dönem ve bölgede, belli bir sistem üzerine inşa edilmiş olmamakla birlikte, genelde Kur'ân tilaveti özelde de kıraat ilminin varlığını coğrafyanın fethine kadar götürmek mümkündür.⁵⁶

1.2.1.1. Fetih Döneminde Endülüs'te Kur'ân ve Kıraat Faaliyetleri

İslam fetih ordularına, ilmî açıdan donanımlı kimselerin de katıldıkları ehline bilinmektedir. Bu kimseler, bir yandan fetih birliklerine vaaz ve nasihat etme görevlerini yürütürken, diğer yandan da fethedilen bölgelerdeki yerli halka, Kur'ân tilaveti ve fıkıh (sünnet) gibi İslamî ilimler açısından öncelik arz eden hususları öğretmekle mükelleftiler. Bazıları, devlet adamları tarafından görevlendirilen, bazıları da gönüllü olarak bu görevi üstlenen ilgili âlimlerin fetih ordularındaki varlıkları, İslam fetih geleneğinin bir gereği şeklinde kabul edilebilir. İslam kültürünün yayılıp kabul görmesinde kritik rol üstlenen ve “ilmî heyetler” olarak adlandırılacak bu kimseler, söz konusu süreçte gerçekleştirdikleri faaliyetlerle bölgesel gelişim ve değişime büyük katkı sağlamışlar; bu uğurdaki eylemleri de en faziletli cihat kabul edilmiştir.⁵⁷

Sözü edilen şahısların fetihler esnasındaki faaliyetleri, kuşkusuz Endülüs için de geçerli olmuştur. Bahse konu faaliyetlerden yola çıkarak Kur'an, fıkıh ve hadis gibi İslamî ilimlerin, yukarıda da belirtildiği üzere Endülüs'e fetihlerle birlikte girdiğini

⁵⁶ İsa, Muhammed Abdülhamîd, **Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs**, (nşr. Dâru'l-Fikri'l-Arabî), Kahire, 1982, s. 73; el-Meşînî, Mustafa İbrahim, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 39-44.

⁵⁷ Hamîtu, Abdülhâdî Abdullah, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi' 'inde'l-Meğâribe min Rivâyeti Ebî Sa'îd Verş**, Menşûrâtü Vizârâtü'l-Evkâf, Rabat 2003, I, 36.

söylemek yerinde bir yaklaşım olacaktır.⁵⁸ Endülüs'ün, İslamî ilimler özelinde Kur'an ve kıraat ilmiyle tanışıklığının henüz fetih esnasında gerçekleştiği iddiasının desteklenmesi için, ilmî heyetlerin bölgedeki faaliyetlerine kısaca temas edilmelidir.

Coğrafi olarak birbirlerine yakınlıkları sebebiyle Endülüs'ün fethinin, Kuzey Afrika'nın fethi ile başladığı söylenmektedir.⁵⁹ İlgili yakınlık, Mağrib ve Afrika'da görevlendirilen irşat heyetlerinden birçok kimsenin, Endülüs'ün fethine de iştirak etmelerine ve burada da çeşitli ilmî eylemlerde bulunmalarına zemin hazırlamıştır.⁶⁰ Bu itibarla öncelikle Mağrib ve Afrika'da görev alan ilmî heyetlerin faaliyetlerine değinilecektir.⁶¹ Akabinde de bizzat Endülüs'ün fetih sürecinde eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten sahabe ve tâbiûn neslinden âlimlerin ilgili eylemlerinden bahsedilecektir.

'Ukbe b. Nâfi' el-Fihri (ö. 62/682)⁶² başkanlığında, hicrî 62'de Şam'dan hareketle Mağrib'e gönderilen ve yirmi beş⁶³ sahabenin iştirak ettiği heyetteki⁶⁴ Ebû Mansur el-Fârisî'nin (ö. ?)⁶⁵ fakih ve kâri olduğu; Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) ve İbn Ömer (ö. 73/693) gibi sahabenin âlim zatlarından rivayette bulunduğu belirtilmiş, Kayrevân'a yerleşerek vefatına kadar burada ilmî faaliyetler yürüttüğü söylenmiştir.⁶⁶ Dinî ilimlere büyük önem veren 'Ukbe b. Nâfi'in, Mağrib'in fethine ilişkin kaleme alınan tarih kitaplarında nakledildiği şekliyle, Mağrib'de Kur'an ilimlerine önemseddiği, onun öğrenilmesi ve öğretilmesi hususunda insanları teşvik ettiği haber verilmiştir. Zikredilen amaç

⁵⁸ Nebîl Muhammed İbrahim Âl İsmail, **İlmü'l-Kırâat ve Eseruhû fi'l-'Ulûmi's-Seriyye**, Riyad, 2000 (I. Bs.), s. 303; Murad ez-Zehvî, **Menhecû'l-İkrâ bi'l-Endelüs**, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2014, s. 13; Şentürk, Mustafa, "Endülüs Tefsir Kültürü", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, sayı: 21, s. 56.

⁵⁹ Özdemir, **Endülüs**, s. 17.

⁶⁰ Söz konusu bölgelerin etkileşimine dair kısa bir izâhât için bkz. Gökdemir, Ahmet, "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu", Dicle İlahiyat Dergisi (DİD) Cilt: XIX, Sayı: 2017/2, s. 166.

⁶¹ Fetih esnası ve sonrasında İfrikiye'deki ilmî faaliyetler için bkz. Hind Şelebî, **el-Kırâatü bi İfrikiyye**, ed-Dâru'l-Arabiyyetü'l-Küttâb, y.y. 1983, s. 23-95.

⁶² Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özkuyumcu, Nadir, "'Ukbe b. Nâfi'", **DİA**, XLII, 64-66.

⁶³ Bahsi geçen sahabelerin sayılarıyla ilgili değerlendirmeler ve farklılıklar için bkz. Yiğit, İsmail, "Meşrikîler", **DİA**, XXIX, 377-378.

⁶⁴ ed-Debbâğ, Abdurrahman b. Muhammed, **Me'âlimü'l-Îmân fi Ma'rifeti Ehli'l-Kayravân**, (thk. İbrahim Şebbûh), t.y. y.y. I, 7.

⁶⁵ el-'Askalânî, İbn Hacer, **el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe**, (thk. Âdil Ahmed b. Abdî'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, VIII, 320.

⁶⁶ Hamîtû, **Kırâatü'l-Îmâm Nâfi'**, I, 37.

doğrultusunda Mağrib’de İslamî ilimlerin öğretilmesi için bir topluluk oluşturduğu ve başkanlığına da Marakeş güzergâhındaki ribatların yöneticisi Şakir b. Abdillâh’ı tayin ettiği bildirilmiştir.⁶⁷

Sözü geçen amaca matuf “ilmî heyetler”den bir diğeri, Mağrib’de çıkan kargaşa neticesinde ‘Ukbe b. Nâfi’in Berberîler tarafından öldürülmesinin ardından, Hz. Ömer’den (ö. 23/644) hadis rivayet etmiş olan Hassan b. Nu’mân’ın (ö. 85/704 (?))⁶⁸ Mağrib’e girerken başkanlık ettiği heyettir. Kendileriyle yapılan mücadeleler neticesinde Berberîler, Hassân b. Nu’mân’ın vesilesiyle Müslüman olmuş, akabinde Araplarla Berberîler arasında kardeşlik bağı tesis edilmiş ve buna paralel olarak tâbiûnun büyüklerinden on üç fakîh ve kurrâ, İslamî ilimler ve Arap dilinin öğretilmesi için görevlendirilmiştir.⁶⁹

Musa b. Nusayr’ın (ö. 98/717)⁷⁰ başkanlığında Mağrib’e gönderilen “ilmî heyet”, söz konusu amacın bir başka örneğini teşkil etmektedir. Kendisi, Mağrib’deki kargaşaları bertaraf edip Berberîlerin itaatini sağladıktan sonra, heyetinde bulunan kurrâ ve fakîhleri, Kur’ân ve İslamî ilimleri öğretmek üzere vazifelendirmiştir.⁷¹

Kur’ân ve kıraat eğitimi-öğretimi noktasındaki ilmî gelişime katkısı bakımından özellikle Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720) tarafından Mağrib’e gönderilen heyet, sözü geçen durumun en etkili örneğini oluşturmaktadır. Bizzat Ömer b. Abdilaziz’in kendisinin de Kur’ân eğitimine verdiği büyük öneme paralel olarak söz konusu heyette görevlendirdiği şahısların da bu alanda yetkin kimselerden oluştuğu bildirilmiştir.⁷² Nitekim Ömer b. Abdilaziz, Şâmlı kıraat imamı İbn ‘Âmir’in (ö. 118/736)⁷³ öne çıkan ravilerinden biri olan İsmail b. Ubeydillâh⁷⁴ b. Ebi’l-Mühâcir’i

⁶⁷ İbn İzârî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. İzârî el-Merrâküşî, **el-Beyânü’l-Müğrib fi’htisâri Ahbâri Mülûki’l-Endelüs ve’l-Mağrib**, (thk. Beşşâr ‘Avvâd), Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Tunus. 2013, I, 43-45; Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 194; Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi’**, I, 37.

⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. Özkuyumcu, Nadir, “Hassân b. Nu’mân”, **DİA**, XVI, 398-399.

⁶⁹ İbn İzârî, **el-Beyânü’l-Müğrib**, I, 60-66; Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi’**, I, 37-38; Hind Şelebî, **el-Kırâatü bi İfrîkiyye**, s. 38.

⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. el-Ubûdî, Câsim, “Musa b. Nusayr”, **DİA**, XXXI, 224-225.

⁷¹ İbn İzârî, **el-Beyânü’l-Müğrib**, I, 66-75; Makkarî, **Nefhu’t-Tîb**, I, 239; Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 195-196; Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi’**, I, 38-39; Hind Şelebî, **el-Kırâatü bi İfrîkiyye**, s. 38.

⁷² Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi’**, I, 39.

⁷³ Detaylı bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, “İbn Âmir”, **DİA**, XIX, 308-310.

⁷⁴ İsmi, “Abdullah” şeklinde de verilmiştir. Bkz. Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi’**, I, 39

(ö. 132/749)⁷⁵ ilgili heyete başkan tayin etmiştir. Ayrıca onunla birlikte tâbiûndan ilmî anlamda meşhur on kişiyi,⁷⁶ Afrika halkını İslamî ilimlerde yetiştirmek üzere göndermiştir. Sözü edilen on kişinin çoğu, bir müddet Kayrevan'a yerleşmiş; ilmî faaliyetlerine ek olarak medrese tarzında bir ev ve mescit inşa etmiş, kadılık gibi vazifelere getirilmişlerdir.⁷⁷ Öte yandan zikredilen heyetteki kimselerden olup, Ebû Eyyüb el-Ensârî (ö. 49/669), Amr b. Âs (ö. 43/664), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) gibi şahsiyetlerden rivayette bulunan Ebû Abdirrahman İbn Yezîd el-Me'âfirî el-Hubullî el-Ensârî (ö. 100/718)⁷⁸ ve Hibbân b. Ebî Cebelî (ö. 122/740),⁷⁹ fetih sürecinde Musa b. Nusayr ile birlikte; tâbiûnun büyük fakihlerinden Ebû Sümâme el-Cüzâmî (ö. 128/746)⁸⁰ ise fetih sonrasında olmak üzere Endülüs'e de geçmişlerdir.⁸¹

Endülüs'e İslamî ilimler özelinde kıraat ilminin henüz fetih sırasında girdiğini gösteren başka bir örnek ise Musa b. Nusayr önderliğinde Endülüs'ün fethi için hazırlanan orduda, yukarıda ismi geçenlerin yanı sıra biri sahabe olmak üzere tâbiûnun önde gelenlerinden yüzlerce kişinin yer almasıdır.⁸² Örneğin sahabeden Müneyzir el-İfrîkî;⁸³ tâbiûndan Müğîre b. Ebî Bürde (ö. ?),⁸⁴ "Haneş" lakaplı Hüseyin b. Abdillâh es-San'ânî (ö. 100/718),⁸⁵ İbn Rabah el-Lahmî (ö. 114/732)⁸⁶ ve Hayve b. Recâ et-

⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, (thk. Kâmil Harrât), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982, V, 213; Hind Şelebî, **el-Kırââtü bi İfrîkiyye**, s. 34-35.

⁷⁶ 10 kişinin kimler olduğuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. ed-Debbâğ, **Me'âlimü'l-İmân**, I, 180; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 278; Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 198-201.

⁷⁷ Hamîtu, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 39-40.

⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 9.

⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 107.

⁸⁰ Dabbî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. Amîre, **Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs**, (nşr. Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî), Kahire 1967, s. 248.

⁸¹ Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 201.

⁸² Hacci, **Endülüs Tarihi**, s. 196-197.

⁸³ Sahabe oluşu hakkındaki izâhât için bkz. Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 5-6.

⁸⁴ Ebû Hureyre'den rivayette bulunmuş. Musa b. Nusayr'ın, Ebî Bürde'yi, Endülüs'ün fethi esnasında orduda bulunan askerlere nasihat etmesi için huzura çıkardığı da bildirilmiştir. Bkz. ed-Debbâğ, **Me'âlimü'l-İmân**, I, 196-197.

⁸⁵ ed-Debbâğ, **Me'âlimü'l-İmân**, I, 187-188.

⁸⁶ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, VII, 412-413.

Temîmî (ö. ?)⁸⁷ gibi ilmî anlamda donanımlı kimseler, bahsedilen amaca hizmet eden fertlerden bazılarıdır.⁸⁸

İsmi geçenlerden Endülüs fâtihî Musa b. Nusayr, Endülüs'e yapılan ilk çıkarmada Târik b. Ziyâd'ın ordusuyla birlikte buraya giren Müslümanlardan oluştuğu iddia edilen on yedi kişiyi,⁸⁹ Berberîlere dinî bilgileri öğretmesi için vazifelendirmiştir.⁹⁰ Ayrıca onun, Temîm ed-Dârî (ö. 40/661)⁹¹ gibi kurrâ ve fakîh sahabeden istifade etmesi, ilmî görevlendirmelerine ek olarak bizzat kendisinin de fetih döneminde eğitim-öğretim faaliyetlerine katkı sağladığına işaret etmektedir.⁹²

Fetih dönemi ve sonrasında, fethedilen bölgelerde İslamî ilimlerin varlığını göstermesi ve temel manada bir kaynak olması sebebiyle, tâbiûnun beraberinde bölgeye getirdiği ve en zor zamanlarda dâhi yanlarından ayırmadığı “Mushaflarla” ilgili de birkaç hususa temas edilmelidir.⁹³ Kurtubalılar tarafından, şehre girişinden duyulan mutluluğun bir göstergesi olarak ezan okunacak kadar saygı ve sevgi gören Haneş es-San'ânî'nin, geceleri namaz kıldığı ve bir ayeti hatırlamakta zorlanınca Mushaf'a baktığı rivayet edilmiştir.⁹⁴ Ayrıca tâbiûnun, fetih donanması henüz yoldayken aniden çıkan bir fırtına sebebiyle bahsi geçen Mushaflara sarılarak dua etmeleri de fetih sırasında Kur'ân ilimlerinin bölgedeki varlığını göstermesi bakımından başka bir örneği teşkil etmektedir.⁹⁵

⁸⁷ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, III, 10.

⁸⁸ Gerek Endülüs'ün fethi esnasında ve gerekse de fetihten sonra buraya gelen, yerleşen ve tebliğ-irşat gibi faaliyetleri yürüten kimseler için ayrıca bkz. ed-Debbâğ, *Me'âlimü'l-Îmân*, I, 180 vd.; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, III, 5-149; İsa, *Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs*, s. 71-72; el-Meşînî, *Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs*, s. 41-44; Hacci, *Endülüs Tarihi*, s. 196-205; Kurt, Ali Vasfi, *Mağrib ve Endülüs'te Hadis İliminin Gelişim Safhaları ve Muhyiddin İbnü'l-'Arabî'nin Hadis Kültürü*, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 87-88.

⁸⁹ Hacci, *Endülüs Tarihi*, s. 196.

⁹⁰ İnân, Muhammed Abdullah, *Devletü'l-İslam fi'l-Endelüs*, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire, 1997, I, 25.

⁹¹ Detaylı bilgi için bkz. Özkan, Halid, “Temîm ed-Dârî”, *DİA*, XL, 419-421.

⁹² Hamîtû, *Kırâatü'l-Îmâm Nâfi'*, I, 39.

⁹³ Tâbiîlerin yanlarında getirdikleri Mushaflar, vakfedilerek ya da farklı sebeplerle gidilen yerlerde de kalmıştır. Zira Emevîler döneminde, Kurtuba Camii'nde, çeşitli altın süslemeleriyle Hz. Osman mushafı bulunduğu bilgisi bu durumu teyit etmektedir. Bkz. Hamîtû, *Kırâatü'l-Îmâm Nâfi'*, I, 62.

⁹⁴ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, III, 7; Hind Şelebî, *el-Kırâatü bi İfrîkiyye*, s. 33.

⁹⁵ Tâbiînin beraberinde getirdiği Mushaflar ve ilgili olay için bkz. Hamîtû, *Kırâatü'l-Îmâm Nâfi'*, I, 59-65. Ayrıca; İsmail b. 'Ubeyd el-Ensârî'nin Sicilya'nın fethinde şehit düştüğünde mushafının boynunda asılı olduğu rivayeti, Endülüs için de aynı türden haberlerin varlığına işaret etmesi

İlmî faaliyetlerin, fetih döneminde başladığının aktarılması için son olarak fetih esnası ve sonrasında oluşturulan ribatlara da değinilmesinde yarar vardır. Düşman saldırılarından korunmak maksadıyla, özellikle sınır boylarında inşa edilen ribatların birincil amacı, güvenliğin tesisidir. Bununla birlikte buraların, eğitim-öğretim için kullanıldığı da bir gerçektir. Nitekim ribatlarda bulunan ve “murâbitûn” şeklinde isimlendirilen gönüllü askerlerin, askerî eğitimlerinden artakalan zamanlarda Kur’ân tilaveti ile iştigal ettikleri bilinmektedir. Ayrıca herhangi bir saldırı esnasında bölge halkı için sığınak niteliği taşıması bilgisinden yola çıkarak sadece askerlerin değil, bölge halkının eğitimini de destekler nitelikte olduğu düşünülebilir.⁹⁶ Zira bu esnada ribatlara yerleşen halk, âlim askerlerce eğitilmiş olmalıdır.

Sözü geçen ribatların, Mushaf istinsahı için de kullanıldığı ve etrafına küçük mescitler inşa edilerek buralarda da Kur’ân eğitimi verildiği bildirilmiştir. Bazı tarihî kaynaklarda, ribatların inşa ve imarının kurrâ ve ulemâ tarafından yürütüldüğü haber verilmektedir. Hatta aynı kaynaklarda, kıraat tarihi açısından büyük önem taşıyan bazı kimselerin, buralarda gönüllü olarak öğretmenlik yaptığına ilişkin örneklerle de karşılaşılmaktadır.⁹⁷ Söz gelimi Medîne kıraat imamı Nâfi‘in (ö. 169/785)⁹⁸ râvilerinden olan Verş (ö. 197/812),⁹⁹ İskenderiye’de bir ribatta gönüllü bulunurken, Yusuf b. ‘Amr b. Yesâr’a (ö. 140/757) kıraat okutmuştur.¹⁰⁰ Kıraati, arz yoluyla Ebû Hüreyre (ö. 58/678) ve Abdullah b. Abbas gibi sahabeden alan, Nâfi‘ b. Abdurrahman’a bu ilmi okutan ve ömrünün sonlarında İskenderiye’ye murabıt olarak giden Abdurrahman b. Hürmüz el-‘A’rec (ö. 117/735), kurrânın ribatlardaki

bakımından önem taşımaktadır. Bkz. Ebû Bekir el-Mâlikî, Abdullah b. Muhammed, **Riyâdu’n-Nüfûs fî Tabakâti Ulemâi’l-Kayrevân ve İfrîkiyye**, (thk. Beşir Bekkûş), Dâru’l-Ğarbi’l-İslamî, Beyrut, 1993, I, 106-107.

⁹⁶ Ribatlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Yiğit, İsmail, “Ribât”, **DİA**, XXXV, 76-79.

⁹⁷ Ribatların İslamî ilimlere katkısı hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülhamîd İsa, **Târîhu’t-Ta’lîm fî’l-Endelûs**, s. 279-280; Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘**, I, 40-44.

⁹⁸ Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Mücâhid, Ebû Bekir Ahmed b. Musa b. el-Abbas b. Mücâhid et-Temîmî, **Kitâbü’s-Seb’a fî’l-Kırâât**, (thk. Şevkî Dayf), Dâru’l-Meârif, Kahire 2009, s. 53-64; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr ‘ale’t-Tabakâti ve’l-A’sâr**, (thk. Tayyar Altıkulaç), İstanbul 1995, s. 241-247; İbnü’l-Cezerî, Ebû’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf, **Ğâyetü’n-Nihâye fî Tabakâti’l-Kurrâ**, (thk. Gotthelf Bergstraesser), Dâru’l-Kütüb’l-İlmiyye, Beyrut 2006 (I. Bs.), II, 288-291.

⁹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 323-326; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 446-447; Altıkulaç, Tayyar, “Verş”, **DİA**, XLIII, 63.

¹⁰⁰ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 349.

fonksiyonuyla ilgili bir diğerk örnektir.¹⁰¹ Yukarıda aktarılan ve aynı minvalde birçok örneğinin varlığı konusunda şüphe bulunmayan çeşitli faaliyetlerden hareketle Endülüs coğrafyasının İslamî ilimlerle tanışıklığının, henüz fetih esnası ve sonrasındaki süreçte başladığını söylemek, kanaatimizce yerinde olacaktır.

1.2.1.2. Tercihe Dayalı Olarak Kıraat İlminin Endülüs’e Giriş

Kişisel Mushaflarıyla bölgeye gelen sahabe ve tâbiûn tarafından, başta ribatlar ve ribatların yanlarına eklenen küçük mescitler olmak üzere çeşitli mekânlarda yürütüldüğü düşünülen kıraat faaliyetlerinin, belirtilen dönem itibarıyla ilmî tekâmül gayesinden çok, ihtiyaç merkezli gerçekleştirildiği düşünülebilir. Nitekim gerek ordularda bulunan insanların gerekse irşat faaliyetleri sonucunda Müslüman olan kimselerin, İslam’ın temel şîârı olan namaz ibadetini yerine getirebilmeleri için asgarî düzeyde Kur’ân bilmelerinin gerekliliği, bu ihtiyacın en açık göstergesidir. Ayrıca İslamî ilimlerin anlaşılmasında anahtar bir rolü olması sebebiyle, Endülüs’te eğitime Kur’ân ile başlandığı, güzel yazı, birkaç şiir parçası ve temel düzeyde dil bilgisi dışında, Kur’ân kıraati ve tilâveti tamamlanmadan başka bir eğitime geçilmediği bilgisi de bölgede sözü geçen eğitime verilen önemi ve öncelemeyi göstermektedir.¹⁰²

Ancak burada şu hususun da belirtilmesi gerekir: “fetih ve valiler dönemi”nin (92-137/711-755) tamamı ile “emirlik döneminin” (138-317/756-929) bir kısmına tekabül eden ve “fetih dönemi ve sonrası” şeklinde adlandırılan zaman zarfında, günümüzde bilinen şekliyle bir kıraat eğitiminden bahsedilemez. Bu süreçte, İslam dünyasında yaygın hale gelmiş ve kabul görmüş sistematik bir kıraat tasnifinin oluşmaması, iddia edilen tez açısından kıymetlidir. Ayrıca Kur’ân eğitimindeki temel maksadın ihtiyacı karşılamaya dönük olması sebebiyle sözü edilen dönemde kıraat eğitimi özelinde herhangi bir açıklama veya rivayete yer verilmeksizin yalnızca ayetlerin okutulması, eğitim-öğretimdeki belirsizliğe ve sistemsizliğe işaret eden başka bir noktadır.¹⁰³ Diğer yandan hem heyetlerin faaliyetleriyle ilgili rivayetlerde

¹⁰¹ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 343-344.

¹⁰² İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed, *Mükaddimetü İbn Haldûn*, (thk. Abdullah b. Muhammed ed-Derviş), Daru Ya’rub, Dımeşk, 2004, II, 353-354.

¹⁰³ el-Meşînî, *Medresetü’t-Tefsîr fi’l-Endelüs*, s. 68.

hem de ribatlarda yürütülen eğitim örneklerinde Mağrib, İfrîkiye ve İskenderiye’de dönemin tanınan kıraat âlimleri eliyle bu eğitimin verildiği bilgisi mevcuttur. Ancak mesele Endülüs açısından ele alındığında diğer bölgelerdeki gibi net bir faaliyetten söz edilememektedir. Son olarak eğitim-öğretim görevini yürüten sahabe ve tâbiûnun, kıraati aldıkları hocalarının farklılığı sebebiyle bahsedilen zaman zarfında bölgede aynı anda ve inceliklerine vâkıf olunamayan birçok kıraatin varlığı da muhtemeldir.¹⁰⁴

Yukarıdaki bilgiler ışığında, fetih döneminde Endülüs’teki kıraat faaliyetleriyle ilgili özetle şunlar söylenebilir:

1. Her ne kadar fetih dönemi ve sonrasında Endülüs’te Kur’ân ve kıraat eğitiminin varlığı bilinse de sözü geçen ilimler özelinde kapsamlı ve sistematik bir eğitim faaliyetinden bahsedilememektedir.
2. Kıraat ilminde, hadis ve fıkhıdaki gibi müstakil manada öne çıkmış belirli âlimlere rastlanılamamaktadır.
3. Endülüs’te, Mağrib, İfrîkiye ve İskenderiye’de var olduğu şekliyle sınırları çizilmiş net bir faaliyetten söz edilememektedir.

Belirtilen sebeplerle Endülüs’e sistemli ve tercihe dayalı kıraatleri getirmeleri ve bu noktada tanınmalarından dolayı, kaynaklarda kıraat ilminin bölgeye girişi, Gâzî b. Kays, Muhammed b. Vaddâh ve Ebû Ömer et-Talemenkî gibi isimlere hasredilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, Gâzî b. Kays ile başlayan silsilenin, bölgeye “tercihe ve sisteme dayalı kıraatleri” getirmeleri ve bu manada Endülüs kıraat tarihindeki yerleri incelenecektir.

1.2.1.2.1. Nâfi‘ Kıraati’nin Endülüs’e Girişi

Kurtuba’nın (Cordoba) hadis, kıraat, fıkıh ve nahivdeki ilk öğretmenlerinden sayılan Gâzî b. Kays, hac farızasını eda etmek üzere gittiği Medine’de, Mâlik b.

¹⁰⁴ İnceliklerine vakıf olunamadığını belirtilen kıraatlerden kasıt; İbn Âmir, Evzâî ve Hamze Kıraatleridir. Endülüs’te nüfus yoğunluğunu elinde bulunduran milletlerin bölgeye getirdiği düşünülen bu kıraatlerle ilgili çalışmamızın üçüncü bölümündeki “Endülüs’te Tercih Edilen Kıraatler/Rivayetler ve Bunların Sebepleri” adlı başlıkta detaylı bilgi verilmiştir.

Enes'ten (ö. 179/795) *Muvatta*'yı; yedi kıraat imamlarından Medine imamı Nâfi' b. Abdurrahman'dan da (ö. 169/786) onun kıraatini almıştır. *Muvatta*'yı en ince detayına kadar ezberlemiş ve elinde bulunan mushafı Nâfi' Mushafı'nı on üç kere karşılaştırmalı şekilde tashih etmiştir. Söz konusu tashih ve tahkike paralel olarak Nâfi' Kıraati'ne ait bütün incelikleri de öğrenen Gâzî b. Kays, Endülüs'ü Nâfi' Kıraati ve *Muvatta* ile¹⁰⁵ ilk tanıştıran kimse olarak tarihî kaynaklardaki yerini almıştır. Bu bağlamda Endülüs merkezli tarihî ve ilmî eserlerle kurrâ tabakatlarında, Endülüs'e Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays eliyle getirildiği noktasında ittifak oluşmuştur.¹⁰⁶

Nâfi' Kıraati'nin Endülüs'e ilk olarak kim tarafından getirildiğine dair burada şu hususun da üzerinde durulmalıdır: Gâzî b. Kays'ın yaşadığı dönem, Endülüs'ün kurucu halifesi Abdurrahman b. Muâviye (ö. 172/788) zamanına denk gelmektedir. Bu süreçte Endülüs'te rihle yönü, Hicaz'a kaymıştır.¹⁰⁷ Bu değişim, Gâzî b. Kays dışındaki pek çok Endülüslü âlimin de Medine'ye giderek Nâfi' ve İmam Mâlik'in derslerine katılma ihtimallerini doğurmaktadır.¹⁰⁸ Bu ihtimaller, Endülüs'e Nâfi' Kıraati'nin farklı âlimler vesilesiyle girmiş olabileceğini akla getirmektedir. Ancak detaylı araştırmalara rağmen bu noktada yalnızca Gâzî b. Kays isminin ön planda tutulduğu görülmüştür. Gâzî b. Kays'ın bu denli öne çıkması ise kendi mushafını Nâfi' Mushafı'yla defalarca karşılaştırarak ilgili kıraati tüm yönleriyle iyice öğrenmesine,

¹⁰⁵ Kurt, *Mağrib ve Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Safhaları*, s. 114.

¹⁰⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 272; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 324; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 439; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX, 322; İbn Ferhûn, *Ebü'l-Vefâ* (Ebû İshâk) Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ceyyânî el-Medenî, *ed-Dîbâcû'l-Müzheb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, (nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr), Kahire 1972, II, 136; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 3; Süyûtî, *Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfî, Buğyetü'l-Vü'ât fî Tabakâti'l-Lüğaviyyîn ve'n-Nühât*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), y.y. 1965, (I. Bs.) II, 240; Ziriklî, *Ebü Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dimaşkî, el-A'lâm Kâmûsu Terâcim*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut 2002 (15. Bs.), V, 113; Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kasım, *Şeceratü'n-Nûru'z-Zekiyye fî Tabakâti'l-Mâlikiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003 (I. Bs.), I, 94; Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 125; Muhammed Muhtâr Veleddü Ebâh, *Târîhu'l-Kırâât fî'l-Meşrik ve'l-Mağrib*, y.y. 2001, s. 249; Nebîl Muhammed, *İlmü'l-Kırâat*, s. 307; Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1990, s. 13.

¹⁰⁷ Endülüs'ten Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirilen rihleler ve bu rihle yönlerindeki değişimler, ileride müstakil bir başlık altında detaylıca işlenecektir.

¹⁰⁸ Makkari, *Nefhu't-Tîb*, III, 230. Endülüs'ten Medine'ye rihle yapan kimseler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kadî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa, *Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik*, (nşr. Vizârâtü'l-Evkâfi ve'ş-Şüûni'l-İslamiyye) Mağrib, 1983, II, 180-224; Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 122-124; Özdemir, *Endülüs*, s. 50.

Nâfi‘ Kıraati’ne duyduğu bağlılığa ve dönemin önde gelen devlet ricali tarafından ilmî donanımı sebebiyle gördüğü saygı ve rağbet gibi çeşitli sebeplere bağlanabilir.¹⁰⁹

Yeri gelmişken bazı çalışmalarda Endülüs’e kıraat ilmini ilk getiren kimse şeklinde nitelendirilen Abdurrahman b. Musa Ebû Musa el-Hevvârî el-İsticcî’ye (ö. 216/831), Gâzî b. Kays ile çağdaş olması sebebiyle burada bir parantez açmak gerekmektedir. Ebû Musa el-Hevvârî’yi söz konusu şekilde niteleyen kaynakların temel referansları, Zübeydî tarafından vücuda getirilen *Tabakâtü’n-Nahviyyîn ve’l-Lügaviyyîn* adlı eserdir.¹¹⁰ İlgili kaynağın referans sayfaları incelendiğinde, Ebû Musa’nın kıraatle ilgili bir eserinin varlığından söz edildiği görülmektedir. Bununla birlikte Endülüs’e kıraat ilmini ilk getiren kimse olduğu yönünde bir ifadeye tesadüf edilememektedir.¹¹¹ Kaldı ki Endülüs merkezli ricâl tabakâtı eserleri ile Kehhâle ve Velid Zübeyrî gibi müelliflerin eser tabakâtlarında, Ebû Musa el-Hevvârî’ye kıraatle değil, yalnızca tefsir ilmiyle ilgili bir eser nispet edildiği müşahade edilmektedir.¹¹² Nitekim Ebû Musa el-Hevvârî’nin, Endülüs’te tefsir ilmiyle ilgili ilk eser yazan kimseler arasında bulunduğu bildirilmiştir.¹¹³

Ebû Musa el-Hevvârî özelinde yukarıdaki bilgiler ışığında şunlar söylenebilir: Abdurrahman b. Muaviye döneminde Hicaz’a ilmî seyahat gerçekleştirenlerden biri olan Ebû Musa el-Hevvârî’nin, burada Mâlik b. Enes ve arkadaşlarıyla karşılaştığı ve onlardan ilmî anlamda faydalandığı haber verilmektedir. Mâlik b. Enes ve Nâfi‘ b. Abdurrahman’ın aynı mescitte talebe yetiştirdikleri¹¹⁴ bilgisinden hareketle, Nâfi‘ b.

¹⁰⁹ Gâzî b. Kays’ın, Endülüs Emevi Devleti halifelerinden Abdurrahman b. Muâviye, Hişâm b. Abdurrahman ve Hakem b. Hişâm’ın çocuklarının da eğitimi ile görevlendirdiği rivayet edilmiştir. Ayrıca Endülüs’ün kurucu halifesi Abdurrahman b. Muâviye’nin, Gâzî b. Kays’a büyük önem verip saygı gösterdiği, bu sebeple onu evinde ziyaret ederek kadılık görevi teklif ettiği ancak Gâzî’nin bu teklifi reddettiği haber verilmiştir. Bkz. Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen ez-Zübeydî el-Endelüsî, *Tabakâtü’n-Nahviyyîn ve’l-Lügaviyyîn*, (thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrahim), Darü’l-Meârif, Mısır 1984, s. 254. Benzer bir değerlendirme için bkz. Hamîtû, *Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘*, I, 122-125.

¹¹⁰ Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve’l-Kırâat bi’l-Mağrib*, s. 14; Fehd Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *Menhecü’l-Medresetü’l-Endelüsiyye fi’t-Tefsîr*, Mektebetü’t-Tevbe, Riyad, 1997, s. 44; Murad ez-Zehvî, *Menhecü’l-İkrâ*, s. 14.

¹¹¹ Zübeydî, *Tabakâtü’n-Nahviyyîn*, s. 253-254.

¹¹² İbnü’l-Faradî, *Târîhu Ulemâi’l-Endelüs*, s. 212; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-Müellifin*, II, 124-125; Velid ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû‘atü’l-Müeyyessa*, s. 1207.

¹¹³ Bkz. Ebû ‘Ubeyye, Abdülmaksûd Abdülhamid, *el-Hadârâtü’l-İslamiyye*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, t.y. II, 706.

¹¹⁴ Hamîtû, *Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘*, I, 122-125.

Abdirrahman ile karşılaşarak ondan kıraatini alması/duyması veya Medine’deki farklı âlimlerden kıraat ilmini okuması da akla gelmektedir. Gâzî b. Kays ile aynı dönemde yaşadığı düşünülse de¹¹⁵ Ebû Musa’nın vefatının Gâzî b. Kays’tan sonra gerçekleşmesi, ondan önce Hicaz’a gitmesine de mani teşkil etmemektedir. Bu bağlamda Ebû Musa el-Hevvârî’nin, Zübeydî dışındaki herhangi bir kaynaktan geçmemekle birlikte, Endülüs’e kıraat ilmini ilk getiren kimse şeklinde nitelendirilmesinde bir beis görünmemektedir. Kaldı ki Gâzî b. Kays’ın Endülüs’e, “yedili”, “onlu” gibi tasnife dayalı kıraat ilmini değil, Nâfi’ Kıraati’ni getirdiği bilinmektedir. Ebû Musa el-Hevvârî özelinde ise yukarıda belirtilen kaynakların tümü, tercihe dayalı herhangi bir kıraatten bahsetmeyip, “kırââtler” şeklinde çoğul bir ifade kullanarak tasnifle ilgili bir hususa işaret etmektedir. Son cümleden olmak üzere; Ebû Musa el-Hevvârî’nin isminin de Endülüs’e kıraati getirenler arasında sayılabileceği söylenebilir. Zira yine söz konusu kaynaklarda Ebû Musa’nın meşhur olmaması sebebiyle daha çok Gâzî b. Kays ve Talemenkî gibi isimlerin ön plana çıktığı aktarılmıştır.¹¹⁶

1.2.1.2.2 Verş Rivayeti’nin Endülüs’e Girişi

Medine’de bulunan Nâfi’ b. Abdirrahman ve Mâlik b. Enes’in vefatlarının ardından, Batıdan yapılan rihlelerin yeni ağırlık merkezi Mısır olmuştur. Bu durumda, İmam Mâlik ve Nâfi’ b. Abdirrahman’ın öğrencilerinin Mısır’a gitmesi önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca Verş ve Mısır’ın bilhassa fıkıh sahasındaki önder âlimlerinden olan Abdüssamed b. Abdirrahman el-‘Utekî el-Mısrî’nin (ö. 231/845)¹¹⁷ Mısır’daki ders halkaları da bu hususta etkilidir. Belirtilen sebeplerle

¹¹⁵ Vefat tarihi olarak 216/831 yılı verilmekle birlikte bazı kaynaklarda 228/843’te İctice kadılığı yaptığı da bildirilmiştir. Bkz. Kehhâle, **Mu‘cemü’l-Müellifîn**, II, 124-125; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû‘atü’l-Müyessera**, s. 1207

¹¹⁶ Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve’l-Kırâat bi’l-Mağrib**, s. 14; Fehd Abdurrahman, **Menhecü’l-Medreseti’l-Endelüsiyye fi’-t-Tefsîr**, s. 44; Murad ez-Zehvî, **Menhecü’l-İkrâ**, s. 14. Ebû Musa el-Hevvârî ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Kadı İyâz, **Tertîbü’l-Medârik**, III, 343; Zehebî, **Târîhu’l-İslam**, XVI, 258; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü’l-Müzheb**, I, 471; Süyûtî, **Buğyetü’l-Vü‘ât**, II, 90

¹¹⁷ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 374; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 351.

birlikte Mısır, Endülüslüler için bir cazibe merkezi haline gelmiştir.¹¹⁸ Yukarıda değinildiği üzere Gâzî b. Kays'ın, Nâfi' b. Abdirrahman'ın bizzat kendisinden kıraatini alması ve yetkin bir âlim olması sebebiyle Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays Rivayeti, Endülüs'teki hâkim rivayet konumundadır. Ancak Mısır'a yapılan yolculuklara paralel olarak Verş Rivayeti, bizzat Verş ve Verş Rivayeti'ne hâkim olan Abdüssamed b. Abdirrahman'dan alınması sebebiyle Endülüs'e girmiş ve Gâzî b. Kays Rivayeti'nin yerini almıştır. Böylelikle bu bölgedeki yeni hâkim rivayet, Nâfi' Kıraati'nin Verş Rivayeti olmuştur.¹¹⁹

Verş Rivayeti'nin Endülüs'e ilk olarak kim tarafından getirildiği konusu, netlik arz etmemektedir. Zira belirtilen sebepler ekseninde rihlelerin Mısır'a kaymasıyla birlikte Endülüslü pek çok âlim, Verş ve Abdüssamed b. Abdirrahman'dan faydalanmak üzere buraya seyahatler gerçekleştirmiştir. Bu âlimler, ilmî anlamda yetkinlik kazandıktan sonra memleketlerine dönerek orada aldıkları bilgileri Endülüs'e taşımış, gerçekleştirdikleri tedrisatlar sonucunda da Verş Rivayeti'ni yaymışlardır.

Her ne kadar Verş Rivayeti'nin Endülüs'e ilk olarak kim tarafından taşındığı konusu netlik arz etmese de bu noktada öne çıkan bir kısım ulemânın varlığı da bilinmektedir. Bahsi geçen âlimlerden olup Halife Abdurrahman b. Muaviye'nin azatlısı ve hadis ilmini Endülüs'e ilk getiren isimler arasında zikredilen Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 287/900),¹²⁰ bu mesele özelindeki en belirgin isim olarak karşımıza çıkmaktadır. O, Endülüs'te çeşitli âlimlerden ders aldıktan sonra farklı zamanlarda Mısır'a iki kere ilmî seyahat gerçekleştirmiştir. 218/833 yılında yaptığı ilk seyahatinde, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Yahya b. Ma'in (ö. 233/848) gibi zatlardan faydalanmıştır. İkinci seyahatinde ise Abdüssamed b. Abdirrahman ile karşılaştığı, kendisinden Nâfi' ve Hamze kıraatlerinin farklılıklarını içeren bir eseri okuduğu haber verilmiştir. Bunun yanı sıra yine

¹¹⁸ Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 143.

¹¹⁹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 375; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 241.

¹²⁰ Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 305-306; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 133-134; Mahlûf, *Şeceratü'n-Nûr*, I, 113; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 241; Veleddü Ebâh, *Târîhu'l-Kırâât*, s. 249; Nebîl Muhammed, *İlmü'l-Kırâat*, s. 308; Kandemir, M. Yaşar, "İbn Vaddâh", *DİA*, XX, 435-436.

Abdüssamed b. Abdirrahman'dan Verş Rivayeti'ni tahsil ve tahkik ettiği de belirtilmiştir. Rihleden dönüşünde de hadis ilmi ve Verş Rivayeti'ni Endülüs'e taşıdığı söylenmiştir.¹²¹ İbn Vaddâh ile ilgili olarak İbnü'l-Cezerî'nin, Ebû Amr ed-Dânî'den nakille: "İbn Vaddâh dönemine kadar Endülüs halkı Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays Rivayeti'ne itimat ederken (bu rivayeti okurken), İbn Vaddâh ile birlikte Verş Rivayeti'ne yönelmiştir. Aynı şekilde yazıda da Verş Rivayeti'ni temel almışlardır." şeklindeki aktarımı,¹²² İbn Vaddâh'ın bu manadaki rolünü teyit etmektedir. Ancak İbnü'l-Cezerî'nin aktardığı bu bilgi, ilgili rivayetin Endülüs'te İbn Vaddâh eliyle yayıldığını göstermekle birlikte ilk olarak onun tarafından getirildiği izlenimini vermemektedir.¹²³

Ahmed b. İbrahim b. Muhammed İbnü'l-Bâz Ebu İshak el-Kurtubî (ö. 294/906), Verş Rivayeti'nin Endülüs'e ilk girişine ilişkin üzerinde durulması gereken isimlerden bir diğeridir. Nitekim o da Mısır'a giderek Abdüssamed b. Abdirrahman'dan Verş Rivayeti'yle birlikte Nâfi' ve Hamze arasındaki ihtilafı içerdiği söylenen eseri okumuş, memleketine döndüğünde de halka kıraat okutmuştur.¹²⁴

Diğer yandan Verş Rivayeti'ni Mısır'a giderek bizzat Verş'ten alan Muhammed b. Abdillâh Vâlidü Madarr Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. ?),¹²⁵ bahse konu rivayetin Endülüs coğrafyasına taşınması meselesinde zikredilmesi gereken diğer bir

¹²¹ Huşenî, Muhammed b. Hâris. **Ahbâru'l-Fukahâi ve'l-Mühaddisîn**, (Maria Luisa Avila Luis Molina), Madrid, 1992, s. 122-132; Kurt, **Mağrib ve Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Safhaları**, s. 268; Öztoprak, Mustafa "Hadis İlminin Endülüs'e Girişi", Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, sy. 2, s. 158-159; Gökdemir, "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu", s. 164.

¹²² İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241.

¹²³ Bazı eserlerdeki kapalı ifadeler sebebiyle, Endülüs'e Verş Rivayeti'nin ilk defa İbn Vaddâh vesilesiyle girdiği anlaşılmaktadır. Bkz. Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kirâat bi'l-Mağrib**, s. 14.

¹²⁴ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 18; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcî'l-Müzheb**, I, 260; İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî, **et-Tekmilâ li-Kitâbi's-Sıla**, (thk. Abdüsselâm el-Herrâs), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, I, 11-12; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik b. Muhammed b. Saîd el-Evsî el-Ensârî, **ez-Zeyl ve't-Tekmilâ li-Kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla**, (thk. İhsan Abbas-Muhammed b. Şerîfe-Beşşar Avvam Ma'ruf), Dâru'l-Ğarbi li'l-İslâmî, Tunus 2012 (I. Bs.), I, 253; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 27. Vefatının 273/895 olduğu da rivayet edilir. Bkz. Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 150; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 211.

¹²⁵ Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 297; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 167

örneği teşkil etmektedir.¹²⁶ Ayrıca ismi geçen âlimlerle aynı dönemde yaşayıp Mısır'a seyahat ettiği bildirilen Eğleb b. Abdilmelik b. Menvîl et-Tuleytulî (ö. 298/910) ise ilgili rivayeti Abdüssamed b. Abdirrahman'ın öğrencileri olan İsmail b. Abdillâh en-Nehhâs (ö. 287/897)¹²⁷ ve Muhammed b. Saîd el-Enmâtî'den (ö. ?)¹²⁸ almıştır.¹²⁹

Belirtilen amaca matuf örnekleri çoğaltılabilecek Endülüslü ulemâ tarafından, Verş ile Abdüssamed b. Abdirrahman'dan faydalanmak üzere Mısır'a yapılan rihleler sonucunda, Verş Rivayeti Endülüs'e girmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Bu rivayetin ilk kim tarafından bölgeye getirildiği konusu net olmamakla birlikte bizzat Verş'ten alınması, Endülüs'teki şöhretinin ilk nedeni olarak kabul edilebilir. Zira Nâfi' Kıraatî'nin bölgede yaygınlık kazanması, her ne kadar Gâzî b. Kays'ın ilmî donanımı ve gördüğü hürmetle ilişkilendirilse de, Nâfi' b. Abdirrahman'dan kıraatini bizzat almasıyla da doğrudan ilgilidir. Diğer yandan bu rivayetin Abdüssamed b. Abdirrahman'dan tahsil edilmesi de Endülüs coğrafyasında meşhur olmasının nedenleri arasında sayılabilir. Nitekim Endülüs halkının, ismi geçen zata ilmî anlamda çok itimat ettiği ve Endülüslü âlimler eliyle bölgeye gelen Verş Rivayeti'ne, kendisinden alınması sebebiyle rağbet gösterdikleri haber verilmiştir.¹³⁰

1.2.1.3. Tasnife Dayalı Kıraatlerin Endülüs'e Girişi ve Endülüs'te Kıraat İlmiyle İlgili İlk Eserler

Tarihsel kaynaklarda, kıraat ilminin sistemli bir şekilde Endülüs'e girişiyle ilgili olarak Gâzî b. Kays'ın Nâfi' Kıraatî'ni; başını İbn Vaddâh'ın çektiği bir grup zatın da Verş Rivayeti gibi tercihe dayalı kıraat ve rivayetleri bölgeye getirdiği

¹²⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 297; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 167. Muhammed b. Abdillâh Vâlidü Madarr Ebû Abdillâh el-Kurtubî, Endülüslü âlimler içerisinde, bizzat Verş'ten kıraat okuduğu bildirilen tek âlim olmalıdır.

¹²⁷ Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 456-457; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 150.

¹²⁸ Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 519; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 130.

¹²⁹ İbn Beşkuvâl, Ebû'l-Kasım Halef b. Abdilmelik b. Mes'ûd b. Mûsâ el-Hazrecî el-Ensârî el-Endelüsî, *Kitâbü's-Sıla fî Târîhi Eimmeti'l-Endelüs*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, Kahire 1989 (I. Bs), s. 192; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 173.

¹³⁰ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 374-375.

noktasında, “çerçevesi belli açık ifadeler” rastlamak mümkündür. Ancak mesele, “yedi kıraat”, “sekiz kıraat”, “on kıraat” gibi belli bir tasnife dayalı sistemler açısından ele alındığında, bu türden ifadeler kullanılamamaktadır. Dolayısıyla tasnife dayalı kıraatlerin ilk kim tarafından bölgeye getirildiği hususu, ilklerin tespiti noktasında üzerinde durulması gereken başka bir noktadır.

Bu meselenin açığa kavuşturulması ise iki yönlü bir incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bunlardan birincisi, bölgede tasnife dayalı kıraatlerin ilk ne zaman okutulmaya başlandığının belirlenmesi; ikincisi de bu alanda ilk olarak kim tarafından “eser telif” edildiğinin irdelenmesidir. Zira ileride de görüleceği üzere tasnife dayalı kıraatlerin Endülüs’teki varlığı, bu meyanda telif edilen ilk eserin tarihiyle ilişkilendirilmiştir. Ancak eser telifinden çok önceleri, tedriste yedi kıraatin varlığı müşahade edilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, ilk olarak tedrisi anlamda tasnife dayalı kıraatlerin Endülüs’e girişi ele alınacak; ardından da bu noktada oluşan telifatın başlangıcı değerlendirilecektir.

1.2.1.3.1. Tasnife Dayalı Kıraatlerin “Tedrîsî Olarak”

Endülüs’e Girişi

“Endülüs-kıraat ilmi” bağlantısına hasredilmiş eserlerde, Ebû Ömer et-Talemenkî ismiyle sıkça karşılaşılmaktadır. Endülüs’ün Talemenke (Salamanca)¹³¹ şehrinde, 340/951 yılında dünyaya gelen Ebû Ömer et-Talemenkî, kıraat ilminin yanı sıra hadiste de otorite kabul edilmiştir. Memleketinde çeşitli hocalardan faydalanmış, akabinde Kurtuba’ya giderek kendini geliştirmiştir. Ardından Mekke, Medine, Mısır, Dimyât ve Kayrevân gibi Doğu İslam coğrafyasına rihle gerçekleştirmiş, ilmî anlamda yetkinlik kazanmış, Endülüs’e dönerek ömrü vefa edene kadar talebe yetiştirmiştir.¹³²

¹³¹ Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, XVII, 567; Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu‘cemü’l-Büldân**, (nşr. Dâru Sadr), Beyrut, 1977 (I. Bs.), IV, 39.

¹³² Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Humeydî, **Cezvetü’l-Muktebis**, s. 114; Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 162; İbn Beşkuvâl, **Kitâbü’s-Sıla**, s. 83-85; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 733-734; **İber**, II, 260-261; Safedî, Ebû’s-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, **el-Vâfi bi’l-Vefeyât**, (thk. Abdülkadir el-Arnaût ve Tüzki Mustafa), Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 2000 (I.Bs.), VIII, 32-33; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü’l-Müzheb**, I, 178-180; İbnü’l-Cezerî, **Gâyetü’n-Nihâye**, I, 110-111; İbn Tağrıberdî, Ebû’l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf

O, gerek kıraat ilmi merkezli eserlerde gerekse biyografik kaynaklarda, Endülüs’e kıraat ilmini ilk getiren kimse şeklinde nitelendirilmiştir.¹³³ Ne var ki Talemenki’nin Endülüs’e kıraat ilmini ilk getiren kimse olarak nitelendirilmesi, çeşitli açılardan değerlendirilmeye muhtaçtır. Zira sıkça temas edildiği üzere fetih için bölgeye gelen tâbiûnun eğitim-öğretim faaliyetleri ve Endülüslü ulemânın dönemin kültür merkezlerine yaptıkları yolculuklarda edindikleri birikimleri bölgeye taşıması gibi hususlar, bahse konu coğrafyanın kıraat ilmiyle tanışıklığının Talemenki’den önceye dayandığını göstermektedir. Ancak Gâzî b. Kays başta olmak üzere zikredilen âlimlerin tercihe dayalı kıraat ve rivayetleri bölgeye taşıdıkları unutulmamalıdır. Bu bağlamda, kaynaklarda Ebû Ömer et-Talemenki’nin bahsedilen şekilde nitelendirilmesinin, “tercihe” değil, daha çok “tasnife dair kıraatlerde öne çıkması” ve “kıraatleri ilk defa bir araya toplayarak eser telif etmesi” şeklindeki iki sebeple ilgili olduğu görülmektedir.

Her ne kadar kaynaklarda Talemenki, Endülüs’e tasnife dayalı kıraatleri ilk getiren kimse şeklinde nitelendirilse de kanaatimizce bahse konu coğrafyanın tasnife dayalı kıraatlerle tanışıklığı da ondan çok önceleri gerçekleşmiştir. Bu düşüncenin desteklenmesi ve Endülüs’e tasnife dayalı kıraatlerin ilk ne zaman ve kim tarafından getirildiğinin tespiti için, Talemenki’den önce veya onunla aynı dönemde yaşamış Endülüslü âlimler ve Doğudan Endülüs’e göçen kurrânın kıraat ilmine dönük faaliyetleri araştırılmalıdır.

Nâfi‘ Kıraati’nin Endülüs’e girişi kısmında da ele alındığı üzere, henüz hicrî III. asrın başlarında vefat eden Ebû Musa el-Hevvârî’nin kıraatteki durumunu tespit için kaynaklar: “Kırââtler konusunda âlim bir kimsedir.” şeklinde çoğul bir ifade ile

el-Atâbekî el-Yeşbugavî ez-Zâhirî, **en-Nücümü’z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve’l-Kâhire**, (nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddin), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1992 (I. Bs.), V, 31; Süyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, **Tabakâtü’l-Müfessirîn**, (thk. Ali Muhammed Ömer), Dâru’n-Nevâdir, Kuveyt 2010, s. 29-30; Dâvûdî, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Mısri, **Tabakâtü’l-Müfessirîn**, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut t.y. I, 79-80; İbnü’l-İmâd, **Şezerâtü’z-Zeheb**, V, 147; Mahlûf, **Şeceratü’n-Nûr**, I, 168; Velid ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû‘atü’l-Müessera**, s. 309.

¹³³ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 110-111; Veleddü Ebâh, **Târihu’l-Kırâât**, s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü’l-Kırâat**, s. 304; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve’l-Kırâat bi’l-Mağrib**, s. 14; Fehd Abdurrahman, **Menhecü’l-Medreseti’l-Endelüsiyye fî-t-Tefsîr**, s. 44; Murad ez-Zehvî, **Menhecü’l-İkrâ**, s. 14.

ondan bahsetmektedir.¹³⁴ Yine, Muhammed b. Abdilcebbâr el-Kurtubî (ö. 296/908),¹³⁵ Esbağ b. Temâm Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 365/975),¹³⁶ İbn 'Avâne Ebû Bekir el-Endelüsî (ö. 366/977)¹³⁷ ve Hakem b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kayravânî (ö. 370/980)¹³⁸ gibi Talamenkî'den çok önce yaşamış âlimler hakkında da benzer ifadelere rastlamak mümkündür. Kaynakların, Nâfi' Kıraati ve Verş Rivayeti gibi tercihe dayalı kıraatleri Endülüs'e getirenler hakkındaki kısımları incelendiğinde, "kıraat" kelimesinin müfred kullanıldığı müşahede edilecektir. Ancak Ebû Musa el-Hevvârî başta olmak üzere zikredilen âlimler özelinde bu kelimenin çoğul şekilde kullanılması, Endülüs'ün tasnife dayalı kıraatlerle tanışıklığının çok öncelere dayandığı hususunda ipsucu sunmaktadır.

Aslen Bağdatlı olup İbn Mücâhid'den (ö. 324/936)¹³⁹ kıraat okumasının yanında *Kitâbü's-Seb'a* adlı eserini de bizzat dinleyen, yine Ebû Bekir b. Miksem'den (ö. 354/965)¹⁴⁰ de faydalandığı rivayet edilen Ebu Nasr el-Bağdâdî (ö. 276/889), 275/888 yılında Endülüs'e gelerek burada vefat etmiştir.¹⁴¹ Talemekî'nin doğumundan yaklaşık 64 yıl önce Endülüs'te bulunan, İbn Mücâhid ve İbn Miksem gibi kıraat ilminin tanınmış simalarından ders alan Ebû Saîd el-Bağdâdî'nin, burada bir yıl kadar yaşaması, bölgenin tasnife dayalı kıraatlerle çok önceleri tanıştığına delildir.

275/888 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen ve "el-'Abîd" şeklinde tanınan Ubeydullah b. Ömer Ebû Ca'fer el-Bağdâdî (ö. 360/970), İbn Mücâhid gibi Bağdat'ın önder âlimlerinden kıraat okuduktan sonra Mısır'a gitmiş, 347/958'de Kurtuba'ya gelerek burada vefat etmiştir.¹⁴² Ebû Ca'fer el-Bağdâdî'nin, Talemekî henüz yedi yaşındayken Endülüs'e geldiği ve on üç yıl gibi uzun bir süre burada kaldığı bilgisi

¹³⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 212; Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, XVI, 258; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-Müzheb*, I, 471; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, II, 90.

¹³⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 310.

¹³⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 76.

¹³⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 441; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 375.

¹³⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 105-106.

¹³⁹ İbn Mücâhid ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "İbn Mücâhid", *DİA*, XX, 214-215.

¹⁴⁰ Ebû Bekir İbn Miksem ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "İbn Miksem el-Attâr", *DİA*, XX, 200-201.

¹⁴¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 169.

¹⁴² İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 209-210; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 655; *Mizanü'l-İ'tidâl*, III, 14; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye*, I, 435-436; İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer el-'Abîd'in kıraatle ilgili eserleri olduğunu rivayet etmişse de yapılan araştırmalar neticesinde bu eserlerin fıkıhlı ilgili olabileceği kanısına varılmıştır.

dikkate değerdir. Ebû Ca'fer el-Bağdâdî'nin, sözü edilen süre zarfında kıraat ilmiyle ilgili eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmama ihtimali düşünülemez. Dolayısıyla onun, tasnife dayalı kıraatlerle Endülüs'ü tanıştırma olasılığının yüksek olduğu söylenebilir.

Ali b. Muhammed b. İsmail b. Muhammed b. Bişr Ebü'l-Hasen el-Antâkî et-Temîmî el-Endelüsî (ö. 377/987), Endülüs'te tasnife dayalı kıraatlerin Talemenkî'den önce bilindiği ihtimaline dair belki de en önemli isimdir. Yaşadığı dönemde kıraat alanında ondan daha bilgili bir kimse olmadığı rivayet edilen¹⁴³ Antâkî, aslen Antakyalıdır. Endülüs Hükümdarı Müstansır-Billâh'ın, insanlara kıraat ilmini öğretmesi amacıyla buraya davet etmesi üzerine 352/963 yılında özellikle kıraat sahasında yetkin bir âlim olarak annesiyle birlikte Kurtuba'ya taşınmıştır. Kıraat başta olmak üzere çeşitli ilimlerdeki derinliği sebebiyle insanlar üzerinde büyük bir etki uyandıran Antâkî'nin, yaklaşık otuz yıl yaşadığı Endülüs'te, özellikle kıraat ilmini öğretmesi için hükümdar tarafından yapılan davet de göz önünde bulundurulduğunda, sözü geçen alana dair etkisi kolaylıkla tahmin edilebilir. Bu bağlamda, Talemenkî henüz on iki yaşındayken Endülüs'e yetkin bir âlim olarak gelen Antâkî'nin, bu coğrafyayı tasnife dayalı kıraatlerle tanıştırdığı söylenebilir. Kaldı ki Endülüs'te Antâkî'den faydalananlar arasında Talemenkî'nin ismi de zikredilmektedir.¹⁴⁴

Aslen Kayrevanlı olup 329/941 yılında burada dünyaya gelen ve 357/967'de Endülüs'e yerleşen¹⁴⁵ Muhammed b. el-Hüseyn İbnü'n-Nu'mân Ebû Abdillâh el-Kayravânî (ö. 378/988), kıraat-i Seb'a'nın Endülüs'teki varlığının Talemenkî'den çok öncelere dayandığına dair kuvvetli bir delil niteliği taşıyan başka bir isimdir.¹⁴⁶ Onun, her ne kadar hadis ve dil konusunda çok iyi bir seviyede olmadığı söylense de kıraat

¹⁴³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 253.

¹⁴⁴ Ebü'l-Hasen el-Antâkî ile ilgili olarak daha detaylı bilgi için bkz. Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 414; İbnü'l-Kıftî, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât*, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986 (I. Bs), II, 308; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 656; *el-İber fî Haberî men Ğaber*, (thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1985, II, 150; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 499; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, III, 144; İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, (thk. Abdülkadir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986 (I. Bs), 4-410; Baş, Erdoğan, "Me'âfir", *DİA*, XXIII, 200-201.

¹⁴⁵ Vefat tarihinin 368/978; Endülüs'e gelişinin 360/970 olduğu bilgisiyle ilgili olarak bkz. İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 384.

¹⁴⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 713-714; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, II, 117.

alanı açısından gayretli olduğu ve kıraat farklılıklarını ezberlediği bildirilmiştir. *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs* isimli çalışmanın yazarı İbnü'l-Faradî'nin (ö. 403/1013), İbnü'n-Nu'mân hakkındaki: "İbn Mücahid'in kitabı dışında sahip olduğu herhangi bir kitap yoktu." ifadesi, üzerinde durulan mesele anlamında büyük önem taşımaktadır.¹⁴⁷ İbnü'n-Nu'mân'ın, kıraat ilminde temayüz ettiği bilgisi göz önünde bulundurulduğunda, İbnü'l-Faradî'nin, İbn Mücâhid'in kitabından kastının *Kitâbü's-Seb'a* adlı eseri olduğu açıktır. Talemenkî, henüz Doğu seyahatine başlamadan, sözü edilen kitabın Endülüs'te bulunması, tasnife dayalı kıraatlerin bölgede hicrî V. asırdan daha önce var olduğunu ve yöre halkı tarafından bilindiğini net bir şekilde göstermektedir.

Söz konusu meseleye dair temas edilmesi gereken bir diğer isim ise İsa b. Said b. Sa'dân el-Kelbî Ebü'l-Esbağ el-Endelüsî el-Kurtubî'dir (ö. 390/999). İsa b. Saîd, 342/953'te dünyaya gelmiş, 371/981'de önce Bağdat'a oradan da Mısır'a ilmî seyahat gerçekleştirmiştir. Bağdat'ta İbn Miksem'den, Mısır'da da Ebû Ahmed es-Sâmîrî gibi kıraat ilminin simge şahsiyetlerinden ders alarak memleketine dönmüş, vefatına kadar Kurtuba Camii'nde bölge halkına kıraat okutmuştur.¹⁴⁸ Her ne kadar Talemenkî ile aynı dönemde yaşasa da, Talemenkî'nin Doğu seyahatlerinin 375-381/985-991 yılları arasında gerçekleştiği düşünüldüğünde,¹⁴⁹ Ebü'l-Esbağ el-Kurtubî'nin, Talemenkî'den önce Endülüs'ü tasnife dayalı kıraatlerden haberdar ettiği ve bu açıdan insanları eğittiği çıkarımı yapılabilir.

Tasnife dayalı kıraatlerin Endülüs'e girişiyle ilgili zikredilmesi gereken son isim, daha çok hadis ilminde öne çıkmakla birlikte kıraatte de hatırı sayılır bir yeri hâiz "İbnü'd-Debbâğ" şeklinde tanınan Halef b. el-Kasım b. Sehl Ebü'l-Kasım el-Kurtubî'dir (ö. 393/1002). İbnü'd-Debbâğ, 325/937'de Kurtuba'da doğmuş, 345/956'da Mısır, Şam ve Hicaz'a on beş yıl süren rihle gerçekleştirmiştir. İlgili süreçte İbn Mücâhid'in arkadaşı olan İbn Salih Ebû Bekir el-Bağdâdî ve Mısır'ın kıraat hocalarından İbn Eşte gibi âlimlerden bu sahada istifade etmiştir. Memleketine

¹⁴⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 384.

¹⁴⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 266; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 403; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 298; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 725; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 537.

¹⁴⁹ Baş, "Me'âfirî", *DİA*, XXIII, 200-201.

döndükten sonra, Endülüs'ün önder kurrâsından Ebû Amr ed-Dânî ve İbn Abdilberr en-Nemerî gibi birçok şahsiyet, kendisinden hadis ilminde faydalanmıştır.¹⁵⁰ İbn Mücâhid'in arkadaşından ders alması, tasnife dayalı kıraatler konusunda da bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. İbnü'd-Debbâğ'ın, hem kıraat ilmiyle ilgili kendi birikimi hem de ismi geçen öğrencilerinin kıraat ilmiyle olan bağlantısı, onun, Endülüs'te tasnife dayalı kıraatlerle ilgili faaliyetler yürüttüğüne işaret etmektedir. Dolayısıyla Endülüs coğrafyasını yedi kıraatle tanıştırdığı da söylenebilir. Ayrıca Talemenki'nin doğu İslam coğrafyasına yaptığı seyahatler henüz başlamadan, İbnü'd-Debbâğ'ın Endülüs'e döndüğü de unutulmamalıdır.¹⁵¹

Aktarılan bunca malumat ekseninde; tasnife dayalı kıraatlerin, “tedrîsî” anlamda Endülüs'e girişinin Talemenki'den önce gerçekleştiği düşünülebilir. Zira gerek Talemenki'den önce gerekse onunla aynı dönemde yaşamış onlarca Endülüslü kurrânın yanında, İslam medeniyetinin farklı coğrafyalarından gelerek Endülüs'e yerleşen Ebu Nasr el-Bağdâdî, Ebû Ca'fer el-Bağdâdî ve Ebü'l-Hasen el-Antâkî gibi isimler, bu coğrafyadaki kıraat faaliyetleri alanında büyük önem arz etmektedir. Nitekim söz konusu âlimlerden bir kısmı, Nâfi' Kıraati ve Verş Rivayeti gibi tercihe dair kıraatleri bölgeye getirmiş ve bu tercihlerin tedrisini devam ettirmiştir. İsmi geçen göçmen kurrânın yanı sıra gerçekleştirdikleri rihleler sonucunda Doğudaki kıraat müktesebatıyla memleketlerine dönen diğer bir kısım Endülüslü ulemânın da tasnife dayalı kıraatleri bölgeye taşıdığı ve en azından tedriste bu kıraatlere yer verdikleri ifade edilebilir. Bu anlamda, “Endülüs'te tasnife dayalı kıraatlerin varlığı, tedrîsî anlamda Talemenki'den önceye dayanmaktadır” şeklinde bir tespit yerinde olacaktır.

¹⁵⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 118; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 286; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 209; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 694-695; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 113; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 246; Topaloğlu, Nuri, “İbnü'd-Debbâğ, Ebü'l-Kasım”, *DİA*, XXI, 8.

¹⁵¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 118; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 694-695; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 246.

1.2.1.3.2. Tasnife Dayalı Kıraatlerin “Telifât Yoluyla”

Endülüs’e Girişi

Talemenki’nin, Endülüs’e tasnife dayalı kıraatleri ilk getiren kimse olarak tanımlanmasının altında yatan muhtemel diğer sebep, yedi kıraate dönük eser telif eden ilk Endülüslü kıraat âlimi şeklinde nitelendirilmesidir.¹⁵² Ancak yine belirtilmelidir ki bu bilgi de izaha muhtaçtır. Zira ileride görüleceği üzere Talemenki’ye yönelik yapılan bu niteleme, tam anlamıyla netlik arz etmemektedir.

Tasnife dayalı kıraatlerin bölgeye taşınması hususunun açıklığa kavuşturulması ve bölgedeki telifâtın başlangıcı ve türünün tespiti için, Endülüs’te kıraat ilmiyle ilgili vücuda getirilen ilk eserler hakkında malumat vermek uygun olacaktır. Burada şu nokta da gözden uzak tutulmamalıdır: Biyografik kaynaklarda, eserlerin ne zaman kaleme alındığıyla ilgili tarihsel bilgilerin eksikliği bilinen bir gerçektir. Bu sebeple Endülüs’te kıraat ilmiyle ilgili eserlerin kronolojik sıralaması, âlimlerin vefat tarihleri temel alınarak yapılacaktır. Zira bazı eserlerin telif tarihlerinin belirgin olmaması, böyle bir metodu kaçınılmaz hale getirmektedir.

Tespit edilebildiği kadarıyla Endülüs kurrâsı tarafından kıraat ilmine dair telif edilen ilk eser, Eğleb b. Abdilmelik İbn Menvîl et-Tuleytulî’ye (ö. 298/910) aittir. İbn Menvîl, Doğuya gerçekleştirdiği bir seyahati esnasında, kıraat sahasında Endülüs’e büyük etkisi olan Mısır’ın önder kurrâlarından İsmail b. Abdillâh en-Nehhâs (ö. 287/89?)¹⁵³ ve Muhammed b. Saîd el-Enmâtî’den (ö. ?)¹⁵⁴ Verş Rivayeti’ni okumuş; memleketine döndükten sonra da ilgili rivayeti insanlara okutmuştur. Muhtemelen

¹⁵² İbnü’l-Cezerî, Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, **en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr**, (thk. Ali Muhammed Dabba), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut t.y. I, 34; **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 110-111; Veledü Ebâh, **Târihu’l-Kırâât**, s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü’l-Kırâât**, s. 304; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve’l-Kırâat bi’l-Mağrib**, s. 14; Fehd Abdurrahman, **Menhecü’l-Medreseti’l-Endelüsiyye fi’-t-Tefsîr**, s. 44; Murad ez-Zehvî, **Menhecü’l-İkrâ**, s. 14; Bırışık, Abdulhamit, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, Emin Yayınları, Bursa, 2014, s. 103; Maşalı, Mehmet Emin, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, Otto Yayınları, İstanbul, 2016, s. 67; Akaslan, Yaşar, “Endülüs’ün Kıraat İlmindeki Yeri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 19, 2019, s. 113; Gökdemir, “Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs’te Kıraat İlminin Durumu”, s. 167.

¹⁵³ Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 456-457; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 150.

¹⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 519; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 130.

tedris için öğrencilerine bir kaynak teşkil etmesi ve kendisinden yanlış bir bilgi aktarılmasının önüne geçmek gayesiyle Nâfi‘ Kıraati’nin Verş Rivayeti’ni cem‘ ettiği bir eser yazmıştır.¹⁵⁵ Endülüs’te kıraat ilmiyle ilgili yazılan ilk eser olması hasebiyle büyük önem taşımakla birlikte, ilgili eserin ismi ve günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.

Hükümdar Müstansır-Billâh’ın davetiyle 352/963 yılında Endülüs’e gelen Ebü’l-Hasen el-Antâkî, adı geçen coğrafyada kıraat ilmiyle ilgili eser telif eden ikinci âlimdir. Biyografisini nakleden kaynaklarda, Ebü’l-Hasen el-Antâkî’ye kıraatle ilgili iki eser nispet edilmektedir. Bunlardan birincisi, Verş Rivayeti’ni tespit ettiği ve günümüze ulaşmış ulaşmadığıyla ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilemeyen *el-Usûl fî Kırâati Verş*’tir.¹⁵⁶ Diğeri ise vakf meselesine dair kaleme aldığı *Risâle fî Vakfî’l-Kur’ân* adlı risaledir. İlgili risalenin bir tanesi, Zeytûne Üniversitesi Abdeliyye Kütüphanesi’nde 421/43 numaralı mecmua içerisinde 19. risale olarak 167-168. varaklar arasında; diğeri de Vataniyye Kütüphanesi 1/4203 katalog numaralı içerisinde 12 farklı risalenin yer aldığı 173 no’lu mecmua içerisinde, 41. varaktaki 5. risale olarak halihazırda mahtût iki nüsha halinde Tunus’ta bulunduğu söylenmektedir.¹⁵⁷

“İbnü’l-Haddâd” şeklinde tanınan Ahmed b. Sehl b. Muhsin el-Ensârî Ebû Ca’fer et-Tuleytulî (ö. 387/997), Endülüs’te kıraat ilmiyle ilgili telif edilen eserler sıralamasındaki üçüncü isimdir. Nâfi‘ Kıraati’nin önder şahsiyetlerinden addedilen İbnü’l-Haddâd’ın, *Kıraatü Nâfi‘* ismiyle bir çalışmasının bulunduğu rivayet edilmektedir.¹⁵⁸ Adından da anlaşılacağı üzere Nâfi‘ Kıraati’ne ait farklılıkların cem‘ edildiği bu eserin, günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

¹⁵⁵ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 192; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 173.

¹⁵⁶ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu‘cemü’l-Müellifin: Terâcimü Musannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye*, Müessetü’r-Risâle, Beyrut 1993 (I. Bs.), II, 496.

¹⁵⁷ Ali Şevah İshak, *Mu‘cemü Musannefâtî’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, Dârü’r-Rifâî, Riyad 1983 (I. Bs.), I, 237; *el-Fihrisü’s-Şâmil li’t-Türâsi’l-Arabiyyi’l-Mahtût*: Ulûmü’l-Kur’ân, Mahtûtâtü’t-Tecvîd (nşr. el-Mecma’ul-Meleki), Amman 1987, I, 27.

¹⁵⁸ Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Beşkûvâl, *Kitâbü’s-Sıla*, s. 35; Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 183; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Târîhu’l-İslam ve Vefeyâtü’l-Meşâhîri ve’l-A‘lâm*, (thk. Ömr Abdüsselam Tedmürî), Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1988, (I. Bs.), XXVII, 179; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 59; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-Müellifin*, I, 149; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû‘atü’l-Müeyssera fî Terâcimi Eimmeti’-Tefsîr ve’l-İkrâi ve’n-Nahvi ve’l-Lüğa*, y.y. 2003 (I. Bs.), s. 212.

Kur'ân'ı çok güzel okuyan ve kıraat farklılıklarını dilinden düşürmediği rivayet edilen Ahmed b. Kasım b. İsa b. Ferec b. İsa Ebü'l-Abbas el-Lahmî el-İklîşî (ö. 410/1019), Endülüs'te kıraat telifâtına dair ilkler arasında yer alan diğer bir isimdir.¹⁵⁹ Doğu İslam coğrafyasına yaptığı yolculuklarda edindiği kıraat birikimini, önce Kurtuba'daki Gâzî Mescidi'nde sonra da Tuleytula'da insanlara okutan Ebü'l-Abbas el-İklîşî, *Me'âni'l-Kırâât* adıyla bir eser kaleme almıştır.¹⁶⁰ Muhtemelen kıraat ilminin bazı temel meseleleri ve kıraat farklılıklarının tevcihine yönelik telif edilmiş bu eserin günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.

Endülüs kıraat edebiyatının ilkleri arasında zikredilecek diğer bir eser ise Ahmed b. Abdilkâdir b. Saîd el-Ümevî Ebû Ömer el-İşbîlî el-Mâlikî'ye aittir (ö. 420/1029).¹⁶¹ Ebû Ömer el-İşbîlî, nahiv, lügat ve kıraate dönük ilgisinin yanında eski belgeler ve bunlarla alakalı problemler konusuna da eğilmiş; bu alanda on beş cüzden oluşan bir çalışma meydana getirmiştir. Ebü'l-Hasen el-Antâkî ve Ebû Ali el-Bağdâdî gibi âlimlerden kıraat ilminde faydalanan Ebû Ömer el-İşbîlî'nin, günümüzdeki varlığı muğlak olan *et-Tahkîk fi'l-Kırâati's-Seb'* adındaki bir çalışmasından daha söz edilmektedir.¹⁶² Adından da anlaşılacağı üzere ilgili kitabın, yedi kıraate dair farklılıkları ihtiva ettiği düşünülmektedir.

Fıkıhçı yönüyle de tanınmakla birlikte Kur'ân'ı çok güzel okuduğu ve kıraatleri ezberlediği rivayet edilen Saîd b. Yahya b. Muhammed b. Seleme et-Tenûhî Ebû Osman el-İşbîlî el-Mâlikî (ö. 426/1035),¹⁶³ Endülüs'te Ebû Ömer et-Talemenkî'den önce eser telif ettiği düşünülen âlimlerdendir. İbn Hayr, *Fehrese*'sinde, hayatının bir bölümünde İşbiliye Mescid-i Camii'nin imamlığını da yapan Ebû Osman el-İşbîlî'ye, Hz. Peygamber'in savaşlarını ihtiva ettiği belirtilen *Kitabü's-Sîre* adında

¹⁵⁹ Ebü'l-Abbas el-İklîşî'nin hayatıyla ilgili bkz. İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 65-66; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 201-202.

¹⁶⁰ Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, IV, 156-157.

¹⁶¹ Ebû Ömer el-İşbîlî'nin hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 76; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 68.

¹⁶² Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedyyetü'l-Ârifin, Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1951, I, 73; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 173.

¹⁶³ Ebû Osman el-İşbîlî'nin hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 342; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyera*, s. 974.

bir eser nispet etmiştir.¹⁶⁴ İsmi geçen eserin yanı sıra kaynaklarda, “Kıraat ilmine ait eserleri vardır.” şeklindeki bir ifadeyle, Ebû Osman el-İşbîlî’nin, kıraat ilmiyle ilgili çalışmalarının olduğu da rivayet edilmiştir.¹⁶⁵ İsimleri ve günümüzdeki varlıkları bilenememekle birlikte bu çalışmalar, Endülüs kıraat edebiyatının ilkleri anlamında önem arz etmektedir.

Eser telifi yoluyla Endülüs’e tasnife dayalı kıraatlerin ilk kim tarafından getirildiğinin tespiti için üzerinde durulması gereken son isim, her ne kadar vefat tarihi itibarıyla geç dönemlere denk gelse de Mekkî b. Ebî Tâlib’dir (ö. 437/1045). O, aslen Kayrevanlıdır. Doğu İslam coğrafyasına defalarca seyahat gerçekleştirmiş, alanında tam anlamıyla yetkin bir şekilde 391/1001 yılında Endülüs’e gelmiştir. Zikredilen yıl, özellikle tasnife dayalı kıraatlerle ilgili eserler açısından Endülüs için erken bir zamandır. Kıraat sahasına yönelik gerek nitelik gerekse nicelik anlamında hatırı sayılır külliyatı bulunan Mekkî’nin, “yedi kıraat” ekseninde kaleme aldığı birkaç çalışması da bilinmektedir ki bu çalışmaların bazılarını, henüz erken dönemlerde vücuda getirmiştir. Söz konusu kitapların ilki, kaybettiğini bizzat ifade ettiği¹⁶⁶ *el-Mûcez fi’l-Kırâât* olup, 385/995 yılında kaleme alınmıştır.¹⁶⁷ Endülüs’e gelmeden bir yıl önce, 392/1002 yılında Kayrevan’da telif ettiğini haber verdiği *et-Tebsıra fi’l-Kırâât* ise *el-Mûcez*’e yönelik çeşitli ilaveleri ihtiva etmektedir.¹⁶⁸

Endülüs ulemâsınca kıraat ilmine dönük telif edilen ilk eserlerden yola çıkarak, Endülüs’e kıraat ilminin girişine dair şunlar söylenebilir: Ebü’l-Hasen el-Antâkî’nin *Risâle fi Vakfî’l-Kur’ân*’ı ile Ebü’l-Abbas el-Lahmî el-İklîşî’nin *Me’âni’l-Kırâât* adlı eserleri, kıraat ilminin farklı meselelerine temas etmektedir. İbn Menvîl et-Tuleytulî, Ebü’l-Hasen el-Antâkî ve “İbnü’l-Haddâd” Ebû Ca’fer et-Tuleytulî’nin çalışmaları,

¹⁶⁴ İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer el-İşbîlî, *Fehresetü mâ Revâhü ‘an Şüyûhihi mine’d-Devâvîni’l-Musannefe fi Durûbi’l-İlm ve Envâi’l-Ma’ârif*, (thk. Muhammed Fuad Mansur), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1998 (I. Bs.), s. 204.

¹⁶⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifin*, I, 390; Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifin*, I, 771.

¹⁶⁶ Öztürk, M. Şevket, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Me’âni’l-Kırâât Adlı Eseri*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 29.

¹⁶⁷ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 271.

¹⁶⁸ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 271. Yedi kıraatle ilgili “*el-Keşf*” ve “*et-Tezkira*” gibi eserleri de bulunmakla birlikte ilgili eserlerden *el-Keşf*’in telif yılı 424/1034 olarak haber verilmiştir. Bkz. Öztürk, *Mekkî b. Ebî Tâlib*, s. 29. *et-Tezkira*’nın ne zaman telif edildiği ise bilinmemekte olup İbnü’l-Cezerî, Mekkî’nin diğer bütün eserlerini 395/1005 yılından sonra telif ettiğini haber vermektedir. Bkz. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 272.

genellikle bölgede tercih edilen Nâfi‘ Kıraati ile Verş Rivayeti’nin tespitini içermektedir. Ebû Ömer el-İşbîlî el-Mâlikî’ye ait *et-Tahkîk fi’l-Kırââtî’s-Seb’* ise isminden de anlaşılacağı üzere yedi kıraatin cem‘ edildiği türle ilişkilidir. Yine Mekkî b. Ebî Tâlib’’in *el-Mûcez* ve *et-Tebşıra* adlı eserleri de belirtilen türdedir.

Daha önce de değinildiği üzere Talemenkî’nin, Endülüs’e tasnife dayalı kıraat ilmini getiren ilk kimse olarak nitelendirilmesinin altında yatan sebeplerden biri, yedi kıraati cem‘ ederek bu türde eser telif eden ilk Endülüslü şeklinde tanımlanmasıdır. Ancak *et-Tahkîk fi’l-Kırââtî’s-Seb’* adıyla Ebû Ömer el-İşbîlî tarafından kaleme alınan ve yedi kıraati kapsadığı düşünülen eser ile Mekkî b. Ebî Tâlib’in *el-Mûcez* ve *et-Tebşıra* adlı eserleri göz önünde bulundurulduğunda, bölgeye tasnife dayalı kıraatlerin ilk kim tarafından getirildiği ve yedi kıraati bir araya toplamak suretiyle ilk kim tarafından eser telif edildiği meselesine yönelik iki farklı değerlendirme yapılabilir. Buna göre konu, vefat tarihleri anlamındaki öncelik ekseninde ele alındığında, Talemenkî’den önce vefat etmesi sebebiyle Ebû Ömer el-İşbîlî’ye dair, “Endülüs’te tasnife dayalı kıraatlerle ilgili eser telif eden ilk kişidir.” şeklindeki bir yargı yerinde olacaktır. Ayrıca söz konusu yargı, eser telifi yoluyla Endülüs’ü tasnife dayalı kıraatlerle ilk tanıştıran kimsenin de kendisi olmasını tek seçenek haline getirecektir. Kaynakların Talemenkî’ye yönelik nitelemesinden hareketle bir yaklaşım ise şöyle bir değerlendirmeye imkân tanımaktadır: Talemenkî’nin, 340/951 yılında dünyaya geldiği ve Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirdiği ilmî seyahatlerinin 381/985 yılında son bulduğu belirtilmişti.¹⁶⁹ Sözü edilen sürelerin, Talemenkî’nin eser telif edebilmesi için yeterli olduğu açıktır. Dolayısıyla İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşr*’inin temel referansları arasında da bulunan¹⁷⁰ ve günümüzdeki varlığı bilinmeyen *er-Ravda fi’l-Kırââtî’s-Seb’a* adlı eserini,¹⁷¹ Ebû Ömer el-İşbîlî’den önce telif ettiği ve eser telifi yoluyla Endülüs’e tasnife dayalı kıraatleri getirdiği kanaatini ortaya çıkaracaktır. Zikredilen

¹⁶⁹ Baş, “Me‘âfirî”, *DİA*, XXIII, 200-201.

¹⁷⁰ İbnü’l-Cezerî, Ebü’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *en-Neşr fi’l-Kırââtî’l-‘Aşr*, (thk. Ali Muhammed Dabba), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut t.y. I, 71.

¹⁷¹ Ebû Ömer et-Talemenkî’nin eserleri için ayrıca bkz. İbn Hayr, *Fehrese*, (thk. Muhammed Beşşâr Avvâd), Dâru’l-Ğarbi’l-İslamî, Tunus 2009 (I. Bs.), s. 360; Ziriklî, *el-A‘lâm*, I, 212-213; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-Müellifin*, I, 276; *el-Fihrisü’s-Şâmil*, Mahtûtâtü’t-Tefsir ve Ulûmih, I, 93; Baş, “Me‘âfirî”, *DİA*, XXVIII, 201.

durumlar, her ne kadar vefat tarihi itibarıyla çok geç vakitlere tekabül etse de Endülüs'e geliş zamanı düşünüldüğünde Mekkî b. Ebî Tâlib için de geçerlidir.

Her ne kadar bölgesel anlamda ilklerin tespitine yönelik detaylı araştırmalar yapmaya gayret gösterilse de Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays Rivayeti haricinde, tercihe ve tasnife dayalı kıraatlerin Endülüs'e ilk olarak kim tarafından getirildiğiyle ilgili klasik kaynakların sunduğu bilgiler ışığında belirgin bir ifade mümkün olamamaktadır.

Öte yandan söz konusu muğlaklık, yedi kıraate dair telif edilen ilk eser için de geçerlidir. Zira hem Talemenkî'nin *er-Ravda*'sı hem de Ebû Ömer el-İşbîlî'nin *et-Tahkîk*'i günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla hangi yılda yazıldıklarıyla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-Mûcez*'iyle *et-Tebşıra*'sı, telif tarihiyle ilgili net bir bilgi sunsa da mukayese yapılabilecek eserlerin tarihlerine vakıf olunamaması, bölgede yedi kıraatle ilgili eser telif ederek tasnife dayalı kıraatlerin ilk olarak kimin tarafından getirildiği konusunun açıklığa kavuşturulmasına imkân tanımamaktadır.

Bu bağlamda, kanaatimizce bahse konu meseleye dair tek bir ismin öne çıkarılması yerine, adı geçen coğrafyanın kıraatlerle tanışıklığının belli bir grup âlimin ortak katkıları sonucunda oluştuğunu söylemek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Ayrıca Ebû Ömer et-Talemenkî'nin isminin öne çıkarılmasının, Mekkî b. Ebî Tâlib dışarı tutulduğunda, adı geçen âlimlerden daha çok meşhur olmasıyla açıklanabileceği düşünülmektedir.

Burada son olarak şu hususa da değinmek gerekmektedir: Özel olarak Endülüslü âlimlerin biyografilerini ihtiva eden eserler başta olmak üzere başvuru olan klasik tabakât kitaplarının hiçbirinde, Talemenkî'nin, Endülüs'e tasnife dayalı kıraatleri getirdiğiyle ilgili herhangi bir açık ifadeye tesadüf edilememiştir.¹⁷² Yine, yalnızca kıraat âlimlerinin biyografilerine hasredilmiş iki eserden biri olan Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-Kurrâ*'sının da ilgili kısmında, belirtilen türde bir aktarım söz konusu

¹⁷² Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 114; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 162; Zehebî, *İber*, II, 260-261; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VIII, 32-33; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcî'l-Müzheb*, I, 178-180.

değildir.¹⁷³ Talemenkî'yi bahsedilen şekilde tanımlayan ilk kişi, İbnü'l-Cezerî'dir. O, *Ğâyetü'n-Nihâye*'sinde ilgili duruma: "Talemenkî, Endülüs'e kıraatleri ilk getiren kimse olup bu alanda *er-Ravda* adlı bir eser telif etmiştir." şeklindeki bir cümleyle işaret etmektedir.¹⁷⁴

Zehebî de dâhil, kendisinden önce bu noktada herhangi bir net rivayet söz konusu olmamakla birlikte İbnü'l-Cezerî'nin böyle bir bilgiyi aktarmasının altında yatan muhtemel sebeplerden biri, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin, kıraat ilminin Endülüs'teki durumuna yönelik beyanlarıdır. İbnü'l-Cezerî'nin, *Müncidü'l-Mukriîn* adlı eserinde de naklen yer verdiği bu açıklamalarda Ebû Hayyân, adı geçen bölgede kıraat ilminin serencamını anlatırken Ebû Ömer et-Talemenkî'yi ilk sırada zikretmiştir.¹⁷⁵ Söz konusu önceleyiş ise İbnü'l-Cezerî tarafından Talemenkî'nin ilgili şekildeki tavsifinde rol oynamıştır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinde, Endülüs'te kıraat ilminin durumunu ele aldığı kısım da bu noktanın aydınlatılması açısından kıymetlidir. İlgili eserinde İbnü'l-Cezerî, İslam dünyasının tamamında kıraat ilmine dönük farklı tasnifleri içeren eserleri aktarmış, Endülüs ve Mağrib özelinde şunları kaydetmiştir: "...Bütün bunlar (İslam âleminde farklı tasnifleri içeren kıraat ve eserler) Endülüs ve Mağrib'de IV. asrın (hicrî) sonlarına kadar mevcut değildi. Ancak rihlelerde Mısır'daki kurrâdan aldıkları rivayetlerle (tasnife dönük kıraat bilgisi) bu bölgelere (kıraat ilmini) sokabilmişlerdir. (Bunların başında) Ebû Ömer et-Talemenkî gelmektedir ki o, *er-Ravda* adlı eserin müellifi olup oralara (Endülüs ve Mağrib'e) kıraat ilmini götüren ilk kişidir..."¹⁷⁶

İbnü'l-Cezerî'nin bu açıklamaları, Ebû Hayyân'ın yukarıda sözü edilen ifadelerinin muhtevasına çok benzemekte olup Talemenkî'yi "kıraatleri bölgeye ilk getiren kimse" şeklinde niteleme sebebine de işaret eder mahiyettedir. Endülüs'te kıraat ilminin durumuna da değinilen son dönem eserlerinin, Talemenkî'yi bahsedilen şekilde nitelemelerinin de İbnü'l-Cezerî'nin, *Ğâyetü'n-Nihâye*, *Müncidü'l-Mukriîn* ve

¹⁷³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, 733-734.

¹⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 110.

¹⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidu't-Tâlibîn*, (thk. Ali b. Muhammed el-İmrân), Mekke, 1419/1998, s. 102-108.

¹⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 34.

en-Neşr'indeki ifadelerinin bir sonucu olduğu açıktır.¹⁷⁷ Ancak yukarıdaki açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda -en azından tadrîsî anlamda- İbnü'l-Cezerî'nin bu aktarımının isabetsiz olduğu söylenebilir.

Öte yandan İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'inin aslî kaynaklarını aktardığı kısımda, Talemenkî'ye ait *er-Ravda* adlı eseri, Ebû Amr ed-Dânî, Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî, İsmail b. Halef es-Sarakustî, Ebû Abdillâh İbn Şüreyh, Ebü'l-Abbâs el-Mehdevî, Mekî b. Ebî Tâlib ve Abdurrahman b. el-Hasen Ebü'l-Kasım el-Hazrecî el-Kurtubî gibi Endülüslü kurrâ tarafından kaleme alınan eserlerden sonra zikretmiştir.¹⁷⁸ Sözü edilen sıralamayı, âlimlerin vefat tarihlerine ya da eserlerin telif tarihine göre değil, muhtemelen bahse konu eserlerin bulunduğu şöhreti temel alarak yaptığı anlaşılan İbnü'l-Cezerî'nin bu aktarımından da, Endülüs'te telif edilen ilk eserin hangisi olduğunun tespiti mümkün gözükmemektedir. Kaldı ki *er-Ravda*'ya geniş bir şekilde yer verdiği kısımda da eserin telif tarihini belirtmemiş olması, bahse konu zorluğun sebepleri arasındadır.¹⁷⁹

Bütün bu açıklamalardan sonra İbnü'l-Cezerî'nin Talemenkî'yi, Endülüs'te kıraatleri bir araya toplayarak ilk eser veren kimse şeklinde nitelemesinin altında yatan ikinci sebep olarak zikredilebilecek yalnızca bir ihtimalden söz edilebilir. Buna göre *en-Neşr*'inin aslî kaynakları arasında yer verdiği *er-Ravda*'yı gördüğü anlaşılan İbnü'l-Cezerî, ilgili eserin telif tarihini müşahade etmiş; Endülüslü âlimler eliyle

¹⁷⁷ Bedreddîn ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh, **el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006, I, 323-324; Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 304; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 14; Fehd Abdurrahman, **Menhecü'l-Medreseti'l-Endelüsiyye fi't-Tefsîr**, s. 44; Murad ez-Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs**, s. 14; Karaçam, İsmail, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, Nedve Yayınları, İstanbul 1974, s. 247; **Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 2009, 16. bs, s. 64; **Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 1996, s. 95, 101; Çetin, Abdurrahman, **Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar**, Ensar Yayınları, İstanbul 2013, s. 433; Birişik, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, s. 102-103; Dağ, Mehmet, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım**, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, s. 287; Kurt, Yaşar, **Kıraat Tarihinin Meseleleri**, Samsun 2013, s. 115; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 67; Özbek, Ömer, **Karşılaştırmalı Kıraat İlmi Meseleleri**, Kimlik Yayınları, Kayseri 2019, s. 50.

¹⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 58-71.

¹⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 71.

yazılan diğer eserlerden önce olduğunu yakinen anlamış ve tarihsel bilgileri dışarıda tutarak Talemenki'yi söz konusu şekilde nitelemiştir.¹⁸⁰

1.3. Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi: Hicrî V. Asırda Endülüs'te Kıraat İlmi

Henüz fetih esnasında ilk nüveleri atılan kıraat ilmi, II-IV. asırlarda, bu medeniyete mensup âlimlerce Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirilen rihleler sayesinde Endülüs'e getirilmiştir. Bu manada ilgili asırlar, Endülüs kıraat tarihi açısından giriş merhalesi kabul edilmiştir. Sonraki süreçte ise hükemâ ve ümerânın kıraat ilminin gelişimi noktasındaki katkı ve katılımları, Endülüs'ten diğer bölgelere; diğer bölgelerden de Endülüs'e yapılan rihlelerin zirveye ulaşması gibi çeşitli sebeplerle¹⁸¹ kıraat ilminin, bu iklimde büyük yükseliş gösterdiği görülmektedir. Öte yandan her ne kadar V. asrın başlarına kadarki kısımda kıraat ilminin bölgeye girişinin tartışmaları sürse de IV. asrın ikinci yarısını, yükseliş döneminin dışında tutmamak gerekir. Zira II. Hakem'in daveti üzerine Endülüs'e gelen Antâkî'nin bölgedeki etkin rolü başta olmak üzere¹⁸² söz konusu zaman diliminde kıraat ilminin tedrisatı noktasında önceki asırlara göre gerçekleştirilen yoğun faaliyetler, ilgili ilme dönük ilerlemenin ilk nüveleri olarak öne çıkmaktadır.

V. asır, geçmişten gelen ilmî mirası bünyesinde barındırmasının yanında, ilmî ve kültürel anlamda Endülüs'ün zirve dönemlerinden olan Mülûkü't-Tavâif zamanına (422-483/1031-1090) denk gelmektedir. Âmirîlerin hükmünün son bulmasıyla başlayan ve kudretli her ailenin bir beylik kurduğu bu dönemde Endülüs, siyasî açıdan geriye doğru gitse de ilmî ve kültürel anlamda altın çağlarından birini yaşamıştır.¹⁸³

¹⁸⁰ İbnü'l-Cezerî'nin, Ebû Ömer el-İşbîlî tarafından kaleme alınan ve tasnife dayalı kıraatleri kapsadığı anlaşılan *et-Tahkîk fî'l-Kırââtî's-Seb'* adlı bir eserin varlığını belirtse de, ilgili eseri görüp görmediğini anlayabileceğimiz herhangi bir bilgiye yer vermemiş olması, görmediği için kuvvetli bir delildir. Bu cümleden olmak üzere yukarıda sözünü ettiğimiz son ihtimalin de kesinlik bildirmediğini belirtmek istiyoruz. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 68.

¹⁸¹ Endülüs'te kıraat ilminin gelişimine etki eden saikler, bir sonraki bölümde ayrıntılarıyla birlikte ele alınmıştır.

¹⁸² İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 253; Beşîrî, Sa'd b. Abdillâh, *el-Hayâtü'l-İlmiyye fî 'Asri Mülûkü't-Tavâif fî'l-Endelüs*, Riyâd, 1993, s. 266.

¹⁸³ Endülüs'te Mülûkü't-Tavâif dönemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Özdemir, *Endülüs*, s. 107-119.

Beylik yöneticileri, kendileri ve beylikleri hakkında bir iftihâr vesilesi olması sebebiyle âlim ve edîblerin, saraylarında bulunmalarına özen göstermiş, bunun için gerekli çabayı sarf etmişlerdir.¹⁸⁴ Nitekim meliklerin, kendileri hakkında: “Filan âlim filan melikin yanındadır.” şeklinde konuşulmasını büyük bir övünç olarak gördükleriyle ilgili *Nefhu’t-Tîb* adlı eserin müellifi Makkarî’den (ö. 1041/1632) yapılan nakil, bu noktada çok önemlidir.¹⁸⁵

Meliklerin kendilerinin de ilim ve edebiyata olan ilgileri gibi söz konusu durumu teyit noktasında zikredilebilecek daha birçok örnek, Mülûkü’t-Tavâif döneminde ilmî ve kültürel anlamdaki gelişimin anlaşılması hususuna ışık tutacaktır.¹⁸⁶ Diğer yandan Mansûr İbn Ebî Âmir’in (ö. 392/1002), halktan iltifat görmek maksadıyla yasakladığı mantık ve felsefe gibi aklî ilimlerin bu dönemde tekrar okutulmaya başlandığı yönündeki rivayet,¹⁸⁷ bahse konu dönemde beylik yöneticilerinin Endülüs’ün ilmî ve kültürel anlamdaki gelişimine yaptıkları katkıları göstermekte; bu anlamda ilgili dönemin önemine işaret etmektedir.

Mülûkü’t-Tavâif dönemi başta olmak üzere devlet ricalinin ilmî gelişime yaptığı katkılar, şüphesiz Endülüs coğrafyasında en çok önemsenen alanlardan biri mesabesindeki kıraat ilmi için de söz konusudur. Dolayısıyla kıraat ilminin ilgili asırdaki yükselişi, Mülûkü’t-Tavâif özelinde düşünüldüğünde daha anlamlı olacaktır.¹⁸⁸

Üzerinde durulan asır, Endülüs kıraat ekolü açısından, niteliksel anlamda piramidin en zirvesi şeklinde ifade edilebilir. Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, Ebü’l-Abbas el-Mehdevî (ö. 430/1039’dan sonra), İbn Mu‘âz el-Cühenî (ö. 442/1040), Ebü’l-Kasım el-Hazrecî (ö. 446/1053), İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî (ö. 462/1069), İbn Abdilberr en-Nemerî (ö. 467/1071), Ebû Abdillâh İbn Şüreyh (ö. 476/1084), İbn Abdilganî el-Husrî (ö. 488/1095) ve Süleyman b. Necâh el-Kurtubî (ö.

¹⁸⁴ Özdemir, *Endülüs*, s. 110.

¹⁸⁵ Makkarî, *Nefhu’t-Tîb*, III, 190.

¹⁸⁶ Özdemir, *Endülüs*, s. 110. Mülûkü’t-Tavâif dneminde Endülüs’te ilmî ve kültürel gelişime dair detaylı bilgi için ayrıca bkz. Abdülhamid İsa, *Târîhu’t-Ta’lîm fi’l-Endelüs*, s. 168-172.

¹⁸⁷ Ergüven, Şehabettin, “X. ve XI. Yüzyıllarda Endülüs’ün İlmi Ve Edebî Panoramasına Genel Bir Bakış”, *İSTEM Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 15, 2010, s. 21-22.

¹⁸⁸ Endülüs’te kıraat ilminin gelişimine etki eden faktörler bir sonraki bölümde geniş bir şekilde ele alınacaktır.

496/1103) gibi Endülüs kıraat ekolünden temayüz etmiş önder şahsiyetlerin tamamı, ilgili asırda yaşamıştır.¹⁸⁹ Zikredilen şahısların, hem Endülüs'te hem de İslam âleminin diğer bölgelerinde müstesna bir yeri haiz olduklarında kuşku yoktur. Belirtilen Endülüslü kurrâ, tedris ve telif faaliyetleriyle Endülüs'ün kıraat ilmi yönteminin belirlenmesinde büyük rol oynamışlardır. Nitekim sonraki her asırda okutulmaya devam edilen “yedi kıraate” dönük tedris ve telif faaliyetleri, yukarıda ismi zikredilen isimler başta olmak üzere ilgili asırda yaşamış âlimlerin, tedris ve telifleriyle mümkün olmuştur.¹⁹⁰

V. asrın sonlarında vefat eden ve Endülüs'ün önder kıraat âlimleri arasında yer alan Ebû Davud Süleyman b. Necâh, V. asır kurrâsının Endülüs'teki önemini tespiti için ideal bir örnektir. Zira kendisi, kıraati, yine bu asrın âlimlerinden olan Ebû Amr ed-Dânî'den almış; onun en seçkin öğrencilerinden sayılmıştır. Vefat tarihi itibarıyla hem V. hem de VI. asırlardaki kurrâyı görme fırsatı elde eden İbn Necâh, ilgili asırlardaki Endülüslü diğer kıraat âlimlerinin pek çoğunun da kıraat senedinde yer almıştır.¹⁹¹ Bunun yanında çalışmamızın dördüncü bölümü ve ekler kısmında yer verilen Endülüslü kurrâ incelendiğinde, ilgili dönem ve sonrasında yaşamış birçok kıraat âliminin rivayet senetlerinde çoğunlukla V. asır âlimlerine rastlanması, onların Endülüs kıraat ekolü açısından yerlerini; söz konusu asrın bu kıraat ekolü bağlamında önemini göstermektedir.

Endülüs kıraat ekolünün simge isimleri olan bu zatlar, yürüttükleri yoğun ve nitelikli tedris faaliyetleriyle öne çıkmakla kalmamış, telif hususunda da simge isimler olmuşlardır. Nitekim ilgili kişiler eliyle telif edilen eserler, hem telif edildiği dönemde hem de günümüzde büyük bir etkiyi beraberinde getirmiş; geçmişten günümüze kıraat öğretim metodu, Mushaf imlasına dönük temel kaynak, vakf-ibtida ve tecvid gibi

¹⁸⁹ Zikredilen kıraat âlimlerine, çalışmamızın dördüncü bölümünde detaylıca değinileceği için burada sadece isimlerine yer verilmiştir.

¹⁹⁰ Veledü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 198.

¹⁹¹ Sayısız isim arasından birkaç örneği için bkz. Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 48, İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 182, Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 153, İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 617, İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 41, Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 926.

temel bazı tilavet meseleleri ve kıraatlerin tevcihine yönelik kapsamlı literatürü oluşturmuştur.¹⁹²

Hicrî V. asır kurrâsınca kaleme alınan kıraat ilmine dönük eserler, niteliksel açıdan güçlü bir etkiye sahip olmasının yanında, nicelik anlamında da fazlaca yekûn tutmaktadır. Daha önceki üç asırda telif edilen eser sayısı, ilgili asırda telif edilen eser sayıları mukayese edildiğinde, bu asrın kıraat ilmi açısından kritik ve müstesna bir yeri haiz olduğu ortaya çıkacaktır. Nitekim çalışmamızın son kısmında ayrıntılı olarak belirtildiği üzere; II-IV. asırlarda kurrâ eliyle telif edilen eser sayısı bir elin parmağını geçmezken, V. asırdaki telifât sayısının, risaleler de dikkate alındığında sayılamayacak kadar fazla olduğu görülmektedir. Endülüs'te kıraat ilminin durumuna değinilen çalışmalarda, genellikle Mekkî b. Ebî Tâlib ile Ebû Amr ed-Dânî'nin telif sayılarının üzerinde durulsa da söz konusu fazlalıkta, Ebû'l-Abbas el-Mehdevî, İbn Abdikkuddûs el-Kurtubî, Ebû Abdillâh İbn Şüreyh ve Ebû Davud Süleyman b. Necâh gibi âlimlerin eser sayılarının da azımsanmayacak derecede olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Endülüs'te kıraat ilminin, önceki asırlara göre hicrî V. asırda büyük bir sıçrama gerçekleştirdiğini göstermesi bakımından zikredilmesi gereken diğer bir husus ise kıraat ilmiyle iştigal eden âlimlerin sayılarındaki büyük artıştır. Zira vefatının bu asırda gerçekleştiği tespit edilen Endülüslü kıraat âlimlerinin sayısı (142), önceki üç asırdaki sayının (47) üç katından fazladır.¹⁹³ Söz konusu fazlalık, niceliksel açıdan bariz olmakla birlikte, yukarıda da değinildiği üzere bu âlimlerin, Endülüs'ün kıraat ilmi alanındaki en nitelikli âlimleri olması göz önünde bulundurulduğunda, ilgili asrın, niteliksel açıdan da ne derece kıymetli bir yere sahip olduğu anlaşılabacaktır.

Bahse konu asrın, Endülüs kıraat ekolü açısından yerinin tespiti konusunda son olarak şu husus da belirtilmelidir. Şöhreti tüm İslam âlemine ulaşmış bir ilim denizi olduğu rivayet edilen, yaşadığı dönemin en önde gelen âlimi şeklinde nitelendirilmiş ve birçok alana dair başucu eseri sayılabilecek telifâtı bulunan İbn Abdilberr en-

¹⁹² el-Meşînî, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, 69-76. İlgili eserler ve kıraat ilmi açısından önemlerine çalışmanın dördüncü ve son bölümünde yer verecek olmamız sebebiyle burada yalnızca küçük bir temas ile yetinilmiştir.

¹⁹³ Endülüslü kıraat âlimlerinin hicrî asırlara göre dağılımı, çalışmamızın dördüncü bölümüyle ekler kısmında detaylıca ele alınmıştır.

Nemerî, kıraat ilmi özelinde de Endülüs'ün önder şahsiyetleri arasında yerini almıştır. İbn Abdilberr'in, hayatının tamamını Endülüs'te geçirdiği ve Doğu İslam coğrafyasına herhangi bir seyahatinin bulunmadığı bilgisi, onun yetkinliğiyle kıyaslandığında Endülüs'ün, V. asırda kıraat ilminde geldiği noktayı göstermesi bakımından önemli bir veridir.¹⁹⁴

1.4. Tahrîrât ve Takibât Dönemi: Hicrî VI-IX. Asırlarda Endülüs'te Kıraat İlmi

Hicrî V. asra mensup Endülüslü kıraat âlimleri, kendi medeniyetleri başta olmak üzere İslam dünyasının tamamında referans zatlar kabul edilmişlerdir. Bu kabul, sonraki asırlarda Endülüs'te yürütülen kıraat faaliyetlerine de büyük oranda yön vermiştir. Nitekim her ne kadar VI. asır ve sonrasında, kıraat sahasına yönelik tedris ve telif çalışmalarında büyük bir artış gözlemlense de ilgili faaliyetlerde, çoğunlukla V. asırdaki referans âlimlerin baskın etkisi müşahade edilmektedir. VI-IX. asırların, “tahrîrât ve takibât dönemi” şeklinde adlandırılmasının altında yatan sebep de sözü edilen durumdur. Bu dört asırdaki kıraat faaliyetleri, genel başlık altında tahrîrât ve takibât dönemi olarak isimlendirilmekle birlikte, ileride de görüleceği üzere her asırda, söz konusu faaliyetlerin belirgin bir yönü müşahade edilmektedir.¹⁹⁵ Bu bağlamda;

1. VI. asır: Niceliksel Zirve Dönemi:
2. VII. asır: *eş-Şâtıbiyye* Merkezli Dönem:
3. VIII. ve IX. asırlar: Göçüş ve Bitiş Dönemi:

şeklinde adlandırılmalı ve ayrı ayrı ele alınmalıdır. Her dönem özelinde de çeşitli örnekler sunularak yukarıdaki sınıflandırma izaha çalışılmalıdır.

¹⁹⁴ İbn Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî, **el-İstizkâr**, (Neşreden giriş, s. 7-45).

¹⁹⁵ VI-IX. asırların, ilgili şekillerde isimlendirilme nedenleri, her başlığın ilerleyen kısımlarında belirtilecektir.

1.4.1. Niceliksel Zirve Dönemi: Hicrî VI. Asırda

Endülüs'te Kıraat İlmi

Ebü'l-Hasen İbn Şüreyh (ö. 539/1144), Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş (ö. 540/1145), Ebü'l-Abbas İbn 'Azîme (ö. 543/1148), Ebü'l-Asbağ İbnü't-Tahhân (ö. 560/1165'ten sonra) ve Ebü'l-Kasım İbn Fîrruh eş-Şâtîbî başta olmak üzere İbn Muhriz eş-Şâtîbî (ö. 516/1122-1123), Ebû Muhammed el-Yâburî (ö. 538/1143), Ebû Bekir el-Felenkî (ö. 553/1158) ve Yahya b. Sa'dûn el-Kurtubî (ö. 567/1172) gibi bu dönemin önde gelen kıraat âlimlerinin faaliyetleri incelendiğinde, onların, V. asırda yaşamış nitelikli kurrânın izinden gittiklerini teyit eden pek çok örnekle karşılaşmak mümkündür.¹⁹⁶

Nitekim İslam dünyasında yakından tanınan İbn Fîrruh eş-Şâtîbî'nin meşhur eserleri, V. asrın önder kıraat âlimlerinden Ebû Amr ed-Dânî'nin eserlerinin manzum hale getirilişinden ibarettir.

Aynı şekilde Ebü'l-Hasen İbn Şüreyh'in hatırı sayılır nicelikte telif eseri bulunmakla birlikte, Ebû Amr ed-Dânî'nin, "Meryem ve karye" kelimelerinin terkîkiyle ilgili görüşlerini aktardığı esere yönelik şerh niteliğinde risale türü bir çalışma kaleme alması da ilgili durum özelinde mühim bir bilgidir.¹⁹⁷

VI. asrın önder kurrâlarından Ebû Ca'fer İbn Bâziş, üzerinde durulan mesele özelinde zikredilmeye değer diğer bir âlimdir. İbn Bâziş'in en çok bilinen eserlerinden *el-İknâ 'fî'l-Kırââtî's-Seb'*; Mekî b. Ebî Tâlib'in *et-Tebsıra fî'l-Kırââtî's-Seb'* ve Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyisîr fî'l-Kırââtî's-Seb'* adlı eserleri merkeze alınarak oluşturulmuştur.¹⁹⁸ Çalışmamızın son bölümünde yer verilen VI. asırda kıraatle ilgili eser telif etmiş Endülüslü kıraat âlimlerinin çalışmaları gözden geçirildiğinde, söz konusu durumu tespit ve teyit noktasında daha sayısız örnekle de karşılaşılacaktır.

¹⁹⁶ Zikredilen âlimler, VI. Asra mensup olup Endülüs'te kıraat ilmine dönük eser telif etmiş kimselerdir. Adı geçen âlimlerle ilgili detaylı bilgiler, çalışmamızın son kısmında yer almaktadır.

¹⁹⁷ Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, Şüreyh b. Muhammed b. Şüreyh b. Ahmed Ebü'l-Hasen er-Rüaynî el-İşbîlî, **el-Cem' ve't-Tevcih limâ Inferade bihî Ya'kûb b. İshak el-Hadramî el-Basrî**, (thk. Gânim Kaddûrî Hamed), Dâru Ammâr, Amman, 2000, (Neşreden giriş, s. 13-16).

¹⁹⁸ Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî el-Gırnâtî, **el-İknâ' fî'l-Kırââtî's-Seb'**, (thk. Abdülmecîd Katâmiş), Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985, (Neşreden giriş, s. 9-26).

Öte yandan V. asırda yaşamış Endülüslü kurrâdan daha iyi ve yetkin kimse olmadığı; hemen hemen herkesin ilgili âlimleri takip edip, onları temel almalarıyla ilgili İbnü'l-Cezerî'den nakille Ebû Hayyân el-Endelüsî'den gelen rivayet, sonraki asırlar özelinde de kanaatimiz açısından dikkate değerdir. Zira bu nakilde Ebû Hayyân el-Endelüsî, hicrî beşinci asır âlimlerinin, sonraki dönemlerde otorite olarak görüldüklerinden bahsetmektedir. Bu otoriterliğin ise onların eleştirilmemesi şeklinde tezahür ettiğinin altını çizmektedir.¹⁹⁹

Her ne kadar ilk üç asra göre V. asırda, literatüre kıraat âlimi şeklinde girmiş zatların sayısında üç katı bir artış olsa da; VI. asır, sayı bakımından Endülüs'te kıraat âlimlerinin en fazla olduğu asırdır. Buna göre çalışmamızın giriş kısmında aktarılan kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla, bu asırda vefat etmiş kurrânın sayısı (395), önceki dört asırda vefat edenlerin sayısından (189) iki kat fazladır.²⁰⁰ Üzerinde durulan asrın, “niceliksel zirve dönemi” şeklinde adlandırılması da sözü edilen durum sebebiyledir. VI. asırda, bu denli fazla kıraat âliminin bulunması, V. asırda yetişmiş Endülüslü kurrânın, kıraat ilmi sahasında bu coğrafyada açtıkları çığır ve yaptıkları etkiyle doğrudan ilgili olmalıdır. Buna bağlı olarak kıraatin, zikredilen nitelikli âlimlerin tedris ve telif faaliyetleriyle birlikte, Endülüs'te hemen herkesin kolaylıkla tahsil edebileceği bir ilim haline geldiğini söylemek de yerinde bir tespit ve ifade olacaktır.

1.4.2. “eş-Şâtubiyye” Merkezli Dönem: Hicrî VII. Asırda Endülüs'te Kıraat İlmi

Hicrî V. asırda Endülüs coğrafyasından neşet eden kıraat âlimlerinin, sonraki tüm asırlarda ilgili coğrafyadaki etkilerinin büyük ve kalıcı olduğuna daha önce değinilmişti. Söz gelimi Ebû Ömer el-Mürçikî (ö. 600/1203), Ebû'l-Abbas el-Mürbeytarî (ö. 640/1242), İbn Hücce el-Kurtubî (ö. 643/1245) ve İbn Ebû'r-Rabî' eş-Şâtibî (ö. 672/1274) gibi VII. asırda yaşamış kurrânın telif faaliyetleri tetkik

¹⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 105.

²⁰⁰ Yukarıda da belirtildiği üzere Endülüslü kıraat âlimlerinin hicrî asırlara göre dağılımı, çalışmamızın dördüncü bölümü ve ekler kısmında detaylıca ele alınmıştır.

edildiğinde, V. asır ulemasının, bu asırdaki etkilerine yönelik de pek çok örneklerle karşılaşılacaktır.

Nitekim Ebû Ömer el-Mürçikî ve İbn Ebû'r-Rabîi' eş-Şâtıbî, V. asrın köşe taşı şahsiyetlerinden İbn Abdilganî el-Husrî'nin, *Kasîdetü'r-Râiyye* olarak da bilinen meşhur manzum eserine yönelik şerh türünde çalışmalar vücuda getirmişlerdir.²⁰¹ Ayrıca Ebû'l-Abbas el-Mürbeytarî, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'ine;²⁰² İbn Hücce el-Kurtubî de Mekkî b. Ebî Talib'in *et-Tebşîrâ*'sına dönük muhtasar çalışmalar meydana getirmişlerdir.²⁰³

İlgili asırda en çok öne çıkan husus ise İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'inin manzum türü olan ve *eş-Şâtıbiyye* diye de bilinen *Hırzû'l-Emânî* ve *Vechü't-Tehânî* adlı eseri etrafında yürütülen telif faaliyetleridir. İlk olarak İbnü'l-Haddâd et-Tûnusî (ö. 625/1227) tarafından bu yönde telif türü başlatılmış,²⁰⁴ Alemüddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî (ö. 661/1263), İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274) ve İbn Mürâhhal el-Mâlekî gibi VII. asrın önde gelen kıraat âlimlerinden her biri, zikredilen esere dönük şerh ve muhtasar türde çalışmaları devam ettirmişlerdir.²⁰⁵ Ayrıca İbn Ebi'r-Rabîi' eş-Şâtıbî ve Ebû'l-Abbas el-Mürbeytarî'nin de, Ebû Amr ed-Dânî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve İbn Abdilganî el-Husrî gibi V. asırda yaşamış Endülüslü kurrânın eserlerine yönelik çalışmalarının yanında, *eş-Şâtıbiyye*'ye dair muhtasar ve şerh türü eserlerinin bulunduğu da unutulmamalıdır.²⁰⁶

İbn Haldûn'un, Endülüslülerin *Hırzû'l-Emânî*'yi ezberleme ve çocuklarına öğretme konusunda büyük çaba gösterdikleriyle ilgili rivayeti, VII. asırda Endülüs'te kıraat faaliyetlerinin, İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbbiyye*'si etrafında döndüğünü göstermesi bakımından dikkate değerdir.²⁰⁷ VII. asrın, “*eş-Şâtıbbiyye* merkezli dönem”

²⁰¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn 'an Esmâ'î'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut t.y. II, 1344, Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 100.

²⁰² Kâtip Çelebi, *Hedîyyetü'l-Arifîn*, I, 93.

²⁰³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 599; *Hedîyyetü'l-Arifîn*, I, 219.

²⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 331.

²⁰⁵ Alemüddîn el-Lûrekî, el-Kasım b. Ahmed b. el-Müvaffîk b. Ca'fer Alemüddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî el-Mürsi, *el-Muhassal fî Şerhi'l-Müfassal*, (thk. Ubeyd b. Ahmed b. Ubey el-Mâlikî), Câmî'atü Ümmü'l-Kurâ, Medine, 2009, (Neşreden'in girişi, s. 8), *el-Fihrisü's-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûfâtü'l-Kırâât*, I, 89, Veledü Ebâh, *Târihu'l-Kırâât*, s. 364.

²⁰⁶ Kâtip Çelebi, *Hedîyyetü'l-Arifîn*, I, 93, Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 100.

²⁰⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 174.

olarak isimlendirilmesi de ilgili durumla bağlantılıdır. Burada şu hususun da altı çizilmelidir: *eş-Şâtıbiyye*, yalnızca Endülüs'te değil, İslam âleminin her bölgesinde büyük bir şöhret elde etmiştir. Söz konusu kasideye dönük pek çok şerh çalışmasının varlığı, ilgili durumu destekleme noktasında sağlam birer delildir. Ancak “Endülüs kıraat ekolünün kıraat ilmine katkısı” başlığında adı geçen eserin İslam dünyasındaki etkisi üzerinde detaylıca durulacağı için, burada yalnızca Endülüs merkezli bir aktarımla yetinilmiştir.

VII. asır özelinde son olarak kıraat âlimlerinin sayısından bahsetmek yerinde olacaktır. Tarih ve teracim kitaplarında, ilgili asırda yaşayan ve kıraat âlimi şeklinde kaydedilen kimselerin sayısında, VI. asra göre bir azalma söz konusudur. Ancak yine de VI. asırdan sonra sayı bakımından en kalabalık grup, VII. asır kurrâsıdır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu asırdaki kurrâ sayısı 242'dir.²⁰⁸ Öte yandan bir önceki asra göre azalma gözlenmesi, Endülüs'ün siyasî açıdan zayıflamasıyla ilgili olmalıdır. Çalışmamızın dördüncü bölümüyle ekler kısmında isim ve kaynaklarına değinilen kıraat âlimleri incelendiğinde, sonraki dönemlerdeki yoğunluk kadar olmasa da bu asırda, Endülüs coğrafyasından Kuzey Afrika ve Doğu İslam ülkelerine göçmüş pek çok âlim bulunduğu görülecektir.

1.4.3. Göçüş ve Bitiş Dönemi: Hicrî VIII-IX. Asırlarda Endülüs'te Kıraat İlmi

VIII. ve IX. asırlardaki kıraat faaliyetlerini, “tahrîrât ve takibât dönemi”nden ayırmak mümkün değildir. Zira üzerinde durulan asırlardaki faaliyetler de, genellikle Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, Ebû Abdillâh b. Şüreyh ve Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî gibi önceki asırların köşe taşı âlimlerinin izinden yürütülmüş; adı geçen âlimlerin eserleri çerçevesinde telif ve tedris çalışmaları devam etmiştir. İbn Ebi's-Sedâd el-Bâhilî (ö. 705/1306), “İbnü'-z-Zeyyât” Ebû Ca'fer el-Kelâ'î el-Kurtubî (ö. 728/1328), Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî (ö. 730/1330), Ebü'l-Hasen el-Fâsî (ö. 730/1329),

²⁰⁸ Endülüslü kıraat âlimlerinin hicrî asırlara göre dağılımı, çalışmamızın dördüncü bölümü ve ekler kısmında detaylıca ele alınmıştır.

İbn Cüzey el-Kelbî (ö. 741/1340) ve İbn Safvân (ö. 772/1370) gibi VIII. asrın simge isimlerinin faaliyetleri, yukarıdaki kanı açısından kıymetlidir. Nitekim ilgili âlimlerden bir kısmı, V. asrın önder şahsiyetlerinin eserlerine dönük şerh; kimisi söz konusu eserlere benzer tarzda manzume; kimisi adı geçen âlimlerin tercih ve tarîklerini içeren tevcih; kimisi de zikredilen eserleri temel alan mukayese türlerinde çalışmalar meydana getirmişlerdir.

Zikredilen âlimlerden İbn Ebi's-Sedâd el-Bâhilî, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyssîr*'ine yönelik bir şerh;²⁰⁹ İbnü'-z-Zeyyât Ebû Ca'fer el-Kelâ'î el-Kurtubî ve Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, İbn Fîrruh eş-Şâtîbî'nin *eş-Şâtibiyye*'sine benzeyen, manzum kıraat eserleri kaleme almışlardır.²¹⁰ Hatta Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, bahsedilen çalışmasında, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyssîr*'ine ek olarak Mekkî b. Ebî Tâlib'in *et-Tebssıra* ve Ebû Abdillâh İbn Şüreyh'in *el-Kâfî fi'l-Kırâati's-Seb'* adlı eserlerinin de muhtevasını temel almıştır.²¹¹

Ebü'l-Hasen el-Fâsî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillâh İbn Şüreyh'in eserlerinin muhtevasını esas alarak ilgili âlimlerin tercihlerini belirttiği bir çalışma yapmış;²¹² İbn Cüzey el-Kelbî de Ebû Amr ed-Dânî'nin Nâfi' Kıraati'ne dair tarîkini ihtiva eden bir çalışma meydana getirmiştir.²¹³

İbn Safvân el-Kaynî ise Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teyssîr*'i ile İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin (ö. 455/1062) *el-Unvân*'ının mukayesesine yönelik bir çalışmaya imza atmıştır.²¹⁴

Endülüs İslam medeniyetinin tamamen işgal edildiği IX. asırdaki kıraat faaliyetleri de bir önceki asırdan farklı değildir. Nitekim İbn 'Âsım el-Gırnâtî (ö. 829/1426) ve Ebû Abdillâh el-Mintûrî (ö. 834/1431) gibi dönemin öne çıkan kıraat âlimlerinin tedris ve telif çalışmalarının, V. ve VI. asrın simge isimlerinin üzerinden yürütüldüğü görülmektedir.

²⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 425.

²¹⁰ Muhammed Muhtâr, *Târihu'l-Kırâât*, 364.

²¹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 97; *et-Tahbîru't-Teyssîr*, s. 35.

²¹² Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib*, s. 62, 65.

²¹³ Ali Muhammed ez-Zübeyr, *İbn Cüzey ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, Dımeşk, 1987, I, 218-240.

²¹⁴ Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, II, 214.

İbn ‘Âsım el-Gırnâtî’nin, yedi kıraate, Ebû Amr ed-Dânî’nin de bazı tercihlerini eklemek suretiyle sekizli tasnife dair oluşturduğu manzumesinin, eş-Şâtıbiyye’ye benzediği bildirilmiştir.²¹⁵ Ebû Abdillâh el-Mintûrî ise Ebû Amr ed-Dânî ve Mekî b. Ebî Tâlib’in, yedi kıraate yönelik bazı tercihlerini derlediği tespit türü iki farklı eserinin yanı sıra, yine Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillâh İbn Şüreyh’in Ya‘kûb Kıraatî’yle ilgili tariklerini temel alan mukayese türü şeklinde değerlendirilebilecek bir eser daha meydana getirmiştir.²¹⁶

VIII. ve IX. asırların “bitiş dönemi” şeklinde adlandırılması, ilgili coğrafyanın son asırları olmasıyla yakından bağlantılıdır. Ancak “göçüş dönemi” şeklinde nitelenmesinin farklı bir sebebi vardır. Buna göre, daha önceki asırlarda da Endülüs’ten İslam âleminin farklı coğrafyalarına göçerek oralarda hayat sürmüş ulemâ bulunmaktadır. Ancak özellikle VIII-IX. asırlarda, bu durum zirveye ulaşmıştır.

Gerek ilgili asırda eser telif etmeleri sebebiyle çalışmamızın dördüncü bölümünde yer verilen müellif kurrâ gerekse ekler kısmında isim ve kaynakları aktarılan, kıraat ilminin tedris ve naklinde büyük pay sahibi ulemânın hayatı incelendiğinde, yukarıdaki kanıyı destekleyen pek çok örnekle karşılaşılacaktır.²¹⁷

Söz konusu durum, ilgili asırlarda Endülüs’teki siyasî istikrarsızlık ve çalkantılarla yakından alakalı olmalıdır. Bahsi geçen dönemlerde Endülüslü birçok Müslümanın, İslam âleminin farklı bölgelerine büyük göç hareketleri gerçekleştirildiğine dair rivayetlerle karşılaşılması, sözü edilen durumu açıklar niteliktedir.²¹⁸

Vefatları VIII. asırda gerçekleşen, tarih ve terâcim eserlerinde kıraat âlimi şeklinde kaydedilmiş toplam elli iki âlim tespit edilmiştir. Zikredilen sayı, VII. asırdaki sayıyla (242) kıyaslandığında baskın bir azalmanın söz konusu olduğu

²¹⁵ Muhammed Muhtâr, **Târihu’l-Kırâât**, s. 364.

²¹⁶ Ebû Abdillâh el-Mintûrî, Muhammed b. Abdilmelik b. Ali el-Kaysî Ebû Abdillâh el-Mintûrî el-Gırnâtî, **Şerhu’d-Düreri’l-Levâmi’ fi Asli Makraeti’l-İmâm Nâfi’**, (thk. Sıddıkî Sîdî Fevzî), Dâru’l-Beyzâ, y.y. 2001, (Neşreden giriş, I, 40-45)

²¹⁷ İslam âleminin farklı coğrafyalarına gerçekleştirilen yoğun göç hareketleri, aynı zamanda bu coğrafyanın kıraat ilmine yaptığı tedris ve nakil etkilerine de zemin hazırlamıştır. Nitekim bahsi geçen ulemâ, gittikleri bölgelerde bu ilmin tedris ve nakli hususunda büyük emek sarf etmişlerdir. İlgili durum, “Endülüs Kıraat Ekolünün Kıraat İlmine Etkisi” başlığında detaylı bir şekilde ele alınacağı için burada yalnızca konuya temas edilmiştir.

²¹⁸ Söz konusu göç hareketleriyle ilgili bilgi için bkz. Özdemir, “Endülüs”, **DİA**, XI, 211-225.

görülmektedir.²¹⁹ Bahsedilen sayılardaki bu azalma ise yukarıdaki göç hareketleriyle alakalı iddialar için değerli verilerdir.

Endülüs'te, İslam hükmünün son asrı olan IX. asırda ise ilgili kurrâyı tespit için başvurulmuş kaynaklarda yalnızca dört kıraat âlimine tesadüf edilmiştir. Sayının bu denli azalmasının altında yatan sebep, bahse konu asırda Endülüs'ün siyasî durumu göz önünde bulundurulduğunda net bir şekilde anlaşılabilir türdendir.

²¹⁹ Endülüslü kıraat âlimlerinin hicrî asırlara göre oluşan sayıları, çalışmamızın dördüncü bölümü ve ekler kısmında detaylıca listelenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS'TE KIRAAT İLMİNİN GELİŞİMİNİ SAĞLAYAN FAKTÖRLER

Hicrî IV. asrın sonlarından itibaren kıraat ilmi açısından Endülüs'te ciddi bir yükseliş gözlemlenmektedir. Söz konusu yükseliş, hem zikredilen dönem ve sonrasında hem de günümüze kadar canlılığını koruyan büyük bir etkiye sahiptir. Bahsi geçen yükseliş ve etkinin altında yatan sebepler çok çeşitli olmakla birlikte, “Endülüs halkının Kur’ân ve kıraat ilmine verdiği önem”, “Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirilen seyahatler ve bu seyahatler sonucundaki etkileşim” ve “devlet ricalinin kıraat ilmine dönük katılım ve katkıları” şeklinde üç ana başlık altında ele alınabilir. Çalışmanın bu kısmında, Endülüs'te kıraat ilminin gelişimini sağlayan yukarıdaki sâiklerle ilgili detaylı açıklama ve tespitlere yer verilecektir.

2.1. Endülüs Halkının Kıraat İlmine Verdiği Önem ve Endülüs'te Kur’ân Eğitimi

2.1.1. Endülüs Halkının Kıraat İlmine Verdiği Önem

İslamî ilimlerin Endülüs'te çok fazla önemsendiği, bunlar arasından Kur’ân hıfzıyla kıraat ilminin ise müstesna bir yeri haiz olduğu bilinen bir gerçektir.¹ Hatta Kur’ân’ın ezberlenerek kıraat farklılıklarının öğrenilmesi hususunda Endülüslülerin çok hassas olduğu; bu bağlamda kıraatin, Batılıları hâkimiyeti altına alan biricik alan şeklinde görüldüğü de rivayet edilmiştir.² Söz konusu rivayet ise adı geçen coğrafyada kıraat ilmine yönelik önem ve önceliğin temel göstergesidir.

¹ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 285; Özdemir, *Endülüs Müslümanları “İlim ve Kültür Tarihi”*, s. 21; *Endülüs*, s. 251.

² el-Ehvânî, Abdülaziz, *Berâmicü'l-Ulemâ fi'l-Endelüs*, y.y. t.y. s. 118.

Endülüs ulemâsınca, onca zorluğa rağmen ilmî anlamda donanım kazanarak yetkinlik elde etmek için Doğu İslam coğrafyasına yapılan seyahatler, Endülüs'te ilme verilen önemi göstermesi bakımından zikredilmesi gereken ilk husustur. Zira söz konusu yolculuklarda tefsir ve fıkıhla birlikte, Endülüslülerce kıraat ilmi de en çok tahsil edilmek istenen ilimler arasında zikredilmiştir.³ Nitekim çalışmamızın çeşitli kısımlarında da görüleceği üzere Endülüslü kurrânın sayısı, binlerle ifade edilmektedir. Söz konusu yoğun sayı, farklı alanlarda ismi ön plana çıkmış Endülüslü âlimlerin pek çoğunun, ilgilendikleri alanın yanında kıraat ilmiyle de uğraşmaları ve bu ilmin tedris ve naklinde görev alma istekleriyle ilgilidir.⁴

Endülüslü kurrâ tarafından Doğu İslam coğrafyasında karşılaşılan ve üzerinde ittifak edilmiş kıraatleri korumanın, mukaddes bir görev olarak telakki edilmesi ve buna dönük çabaların fazlalığı da kıraat ilmine yönelik bölgedeki ihtimamın delillerindendir.⁵

Fetih esnasında tabiûnun, beraberinde bölgeye getirdiği mushafların Endülüslülerde de bulunduğu; halkın bu Mushaflara büyük önem ve özen gösterdiği bilinmektedir.⁶ Ebü'l-Hasen el-Antâkî'nin Endülüs'e gelmesinden önce, "el-Verrâk" şeklinde tanınan Endülüslü kıraat âlimi Ahmed b. Ömer b. Ebi's-Şa'rî Ebû Bekir el-Kurtubî'nin (ö.350/872), Kurtuba halkına kıraat okutmasının yanında Mushaf yazma ve noktalama işinde de ön plana çıktığı görülmektedir. İnsanların, yazısının güzelliği ve sıhhatine duydukları itimat sebebiyle, el-Verrâk'tan Mushaf satın almak için adeta

³ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs*, s. 283; Şentürk, "Endülüs Tefsir Kültürü", s. 56.

⁴ Burada şu hususa temas edilmelidir: Bazı çalışmalarda Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-Kurrâ* adlı eserinde 127 Endülüslü kıraat âliminin biyografisini aktardığı belirtilmiş; bahsedilen sayının fazla bulunması sebebiyle, Endülüs'te kıraat ilmine verilen önemi göstermesi bakımından söz konusu durumun örnek olarak sunulduğu görülmüştür. Zikredilen eserde 1200 civarı âlimin biyografisine yer verildiği ve bu bağlamda yekûnün yüzde 10'unun Endülüs kurrâsından oluşması kayda değer bir bilgidir. Sözü edilen kaynaklarda, bahsedilen orandan yola çıkılarak bir sonuca varıldığı düşünülebilir. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, Endülüslü kıraat âlimlerinin sayısı zikredilenden çok fazla olup, aktarılan örnek, Endülüs'te kıraat ilmine verilen önemi yeterince göstermemektedir. Hatta gerçek sayı düşünüldüğünde, Endülüs'te kıraat ilminin yeterince önemsenmediğine işaret ettiği dahi söylenebilir. Diğer yandan Zehebî'nin İslam dünyasının genelinde öne çıkan kıraat âlimlerine yer vermesi de sayının azlığıyla ilgilidir. Bkz. Özdemir, *Endülüs*, s. 252; Gökdemir, "Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs'te Kıraat İlminin Durumu", s. 170. Benzer bir değerlendirme için ayrıca bkz. Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs*, s. 286.

⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"*, s. 21.

⁶ el-Meşînî, *Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs*, s. 69.

birbirleriyle yarışmaları,⁷ Mushaflara verilen önemin bir göstergesidir. Bu bağlamda Mushaflara gösterilen önem ve özenin, Kur’ân ve kıraate verilen önem ve özeni teyit ettiği söylenebilir.

Diğer yandan Endülüslülerce, kıraat ilminin okutulduğu ders halkaları ve kurrâ eliyle telif edilen eserlere gösterilen özen ve hassasiyet de, bölgede kıraat ilmine duyulan iştiağın göstergesidir. Ebû Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr* adlı eserine verilen ihtimam, söz konusu iştiağa işaret etmektedir.⁸ Yine Endülüslülerin, Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî’nin *Hırzû’l-Emânî*’sini ezberleme gayretleri ve çocuklarına öğretme noktasında sarf ettikleri çabaları, yukarıdaki düşüncelerin desteklenmesi açısından kıymetli verilerdir.⁹

İslam dünyasının tamamında olduğu gibi, Endülüs’te de kıraat ilmine verilen önemin altında yatan ilk sebep, bu ilmin Kur’ân ile olan birincil bağlantısıdır. Zira kıraat, Kur’ân ilimlerinin en önemlisi şeklinde görülmektedir. Buna ek olarak tefsir ve fıkıh gibi ilimler için yol gösterici olması da kıraat ilmine verilen önemi artıran diğer etkenlerdir. Kaynaklarda kıraat ilminin, tefsirin olmazsa olmazlarından addedildiği rivayet edilmiş, isabetli bir tefsirin de ancak sahih kıraatle mümkün olduğu söylenmiştir. Bu sebeple kıraatin, tefsirin ilk merhalesini oluşturduğu belirtilmiştir.¹⁰ Bahsi geçen bağlantıya paralel olarak tefsir ilminde öne çıkan Endülüslü âlimlerin pek çoğunun, aynı zamanda kıraat ilmiyle de iştigal ettikleri haber verilmiştir.¹¹

Tefsirde önder âlimlerden olmakla birlikte kıraatte de temâyüz etmiş onlarca Endülüslü isimle karşılaşılabilir. Söz gelimi kıraat ilminin Endülüs’e girişinde büyük pay sahibi âlimlerden olan Ebû Musa el-Hevvârî, adı geçen coğrafyada tefsir ilmiyle ilgili ilk eser telif edenlerdendir.¹² Endülüs kıraat tarihi açısından kilit ve büyük

⁷ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü’s-Sıla*, s. 29; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 87.

⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 174.

⁹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 174; Abdülhamîd İsa, *Târîhu’t-Ta’lîm fi’l-Endelüs*, s. 289-290; Gökdemir, “Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs’te Kıraat İlminin Durumu”, s. 169.

¹⁰ Abdülhamîd İsa, *Târîhu’t-Ta’lîm fi’l-Endelüs*, s. 286; Özdemir, *Endülüs Müslümanları “İlim ve Kültür Tarihi”*, s. 21.

¹¹ Endülüslü müfessirlerin kıraate verdikleri önem, kıraatlere çokça başvurmaları ve tefsir eserlerinde kıraat ilmini esas almaları gibi meselelerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. el-Meşînî, *Medresetü’t-Tefsîr fi’l-Endelüs*, s. 245 vd.; Özdemir, *Endülüs Müslümanları “İlim ve Kültür Tarihi”*, s. 21.

¹² Bkz. Ebû ‘Ubeyye, *el-Hadârâtü’l-İslamîyye*, II, 706.

bir rolü bulunan Mekkî b. Ebî Tâlib'in de (ö. 437/1045) kıraat ilmi kadar tefsirde de öne çıktığı ve bu alana ait *el-Hidâye ilâ Bülûğî'n-Nihâye* adıyla bir eser telif ettiği de görülmektedir.¹³ Benzer bir durum, kıraatin köşe taşı şahsiyetlerinden Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1345) için de geçerlidir. Zira Ebû Hayyân, Endülüs ve Mısır'da kıraat ilmindeki otoriterliğinin yanında, tefsir ilminde de adından fazlaca söz ettirmiş ve *el-Bahru'l-Muhît* ismiyle, alanın önemli eserlerinden birine imza atmıştır.¹⁴

Öte yandan dinin ibâdât ve muâmelâta dair hükümlerinin istinbâtı konusunda, Kur'ân ve kıraat, fıkıh için de müstesna bir yeri hazidir. Zira çıkarılabilecek hükümlerde isabetin sağlanabilmesi, ancak sahih bir kıraatin varlığı ve bu kıraatten haberdar olunmasıyla mümkündür. Bundan dolayıdır ki Endülüslüler, kıraate büyük önem vermiş ve bu ilmi öncelemişlerdir. Makkarî'nin, fıkıh için yol gösterici olması sebebiyle yedi kıraat ilmiyle hadis ilminin, Endülüslülerce büyük bir öneme sahip olduğunu haber vermesi, yukarıdaki kanıyı teyit eder niteliktedir.¹⁵

Yargı sisteminin en üst tabakasını ifade eden kâdılkudâtlık¹⁶ ve hukukî davaların yürütülmesi ve karara bağlanması şeklinde bilinen kadılık vazifelerinin,¹⁷ İslam dünyasının geri kalan kısmında olduğu gibi, Endülüs'te de âlimlerin eliyle yürütüldüğü bilinmektedir.¹⁸ Ayrıca bahsi geçen görevlerin yerine getirilebilmesi için, geniş bir fıkıh bilgisine sahip olunması hususundaki zaruret da aşîkârdır. Bu bağlamda, Endülüs'te kıraat ilmi noktasında öne çıkmış âlimlerden bazılarının “kâdılkudât”lık yapması; pek çoğunun da kadılık vazifesini ifa etmesi, fıkıh için zorunluluk arz etmesi sebebiyle, kıraat ilminin Endülüs'teki konumunu göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir.

Endülüs'te kıraat âlimlerine -dolayısıyla da ilmine- verilen önem ve öncelemeyi desteklemesi, fıkıh-kıraat ortaklığı paralelinde bu ilmin gerekliliğine işaret

¹³ Mekkî b. Ebî Tâlib'in eserleri için ayrıca bkz. İbn Hayr, **Fehrese**, s. 30, 55, 70, 71, 74 vd. Ayrıca bkz. s. 644.

¹⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin eserleri için ayrıca bkz. Uludaş, İbrahim, **Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kırâat Olgusu**, Yayınlanmamış doktora tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 66-73.

¹⁵ Makkarî, **Nefhu't-Tîb** I, 221; Şentürk, “Endülüs Tefsir Kültürü”, s. 57.

¹⁶ Kâdılkudâtlık ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Özen, Şükrü, “Kâdılkudât”, **DİA**, XXIV, 77-82.

¹⁷ Kadılık ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Atar, Fahrettin, “Kadı”, **DİA**, XXIV, 66-69.

¹⁸ Özdemir, **Endülüs**, s. 240.

etmesi sebebiyle, Endülüslü kurrâdan kâdılkudâtlık ve kadılık vazifelerinde bulunmuş birkaç ismi zikretmekte fayda vardır. “İbn Madâ” şeklinde meşhur olan Ahmed b. Abdirrahman Ebû Ca’fer el-Kurtubî (ö. 592/1196), Marakeş şehrinde önce kadılık yapmış, ardından kâdılkudâtlık vazifesine getirilmiştir.¹⁹ Yine, Ali b. Abdirrahman b. Ali Ebû’l-Hasen ez-Zührî el-İşbîlî (ö. 643/1245)²⁰ ve Muhammed b. Yahya Ebû Abdillâh Kâdî’l-Cemaâ el-Ğırnâtî de (ö. 741/1340)²¹ Endülüs’te kâdılkudâtlık yapan kıraat âlimlerindendir. Diğer yandan Hasan b. Ubeydillâh el-Hadramî Ebû Ali el-Kurtubî el-Mukrî (ö. 486/1093),²² Yahya b. Saîd b. Habîb Ebû Zekerîyya el-Mehâribî el-Ceyyânî (ö. 510/1116)²³ ve Ahmed b. Abdilmelik b. Yahya ed-Dabî Ebû Ca’fer el-Lürkî (ö. 579/1183)²⁴ gibi isimler, Endülüs’te kadılık görevini ifa eden kurrâdan sadece birkaçıdır.

Endülüs’te kıraat ilmi, tefsir ve fıkıh gibi alanlar için bir araç konumundayken, Kur’ân’ı yanlışsız okuma ve anlama çabasına dönük bir faaliyet olan Arap dilinin öğrenilmesi ve gelişimi noktasında da temel amaç olmuştur. Zira Endülüs’te ilk gramer çalışmalarının, Kur’ân’ı yanlışlardan korumak için usulüne uygun bir şekilde okuma güdüsünden doğduğu; farklı kıraatlerin tevcîhini açıklamak amacıyla dile önem verildiği rivayet edilmektedir.²⁵

Kıraat âlimlerinin neredeyse tamamının, Arap dilinde yetkin kimseler olması da bahsedilen amaçla yakından ilişkilidir. Örneğin yedi kıraat imamlarından Kisâî (ö. 189/805), “Kufe Dil Ekolü”nün; Ebû Amr b. ‘Alâ da (ö. 154/771) “Basra Dil

¹⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 79; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1123; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 65.

²⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 239-240; **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1284; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 485.

²¹ Nübâhî, Ebû’l-Hasen b. Abdillâh b. Hasen el-Mâlekî el-Endelüsî, **Târihu Kudâti’l-Endelüs (Kitâbü’l-Merkabeti’l-‘Ulyâ fî men yetehakkaku’l-Kudâi ve’l-Feteyâ)**, (thk. Lecnetü İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî), Beyrut 1980, s. 141; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 242.

²² İbn Beşkuvâl, **Sıla**, 225.

²³ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 964; Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 503; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 899; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 325.

²⁴ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 194; İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 72; Makkarî, **Nefhu’t-Tîb**, II, 601.

²⁵ Yıldırım, Aydın, **Endülüs’te Arap Dili Çalışmaları**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 28; Gökdemir, “Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs’te Kıraat İlminin Durumu”, s. 170.

Ekolü'nün kurucularından kabul edilir.²⁶ Endülüslü kıraat âlimlerinin biyografileri incelendiğinde, hemen hemen hepsinin Arap diliyle de ilgilendiği, hatta bu alanda öne çıktıkları da müşahede edilecektir. Söz gelimi Arap dilindeki basireti sebebiyle övgüye mazhar olan Ebü'l-Hasen el-Antâkî (ö. 377/987)²⁷, “Arap dilinde adeta bir derya” şeklinde nitelendirilen Mekkî b. Ebî Tâlib,²⁸ yaşadığı dönemde Arap dilinin en önde gelen isimlerinden biri olduğu bildirilen Muhammed b. Süleyman b. Ahmed Ebû Abdillâh (en-Nefezî/en-Neferî) el-Mâlekî (ö. 525/1030)²⁹ ve Arap dilinde uzman kabul edilen Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mu‘âz Ebû Bekir/Ebû Abdillâh el-Lahmî el-İşbîlî (ö. 553/1158)³⁰ gibi isimler, Endülüs özelinde dil-kıraat ortaklığı bağlamında bir çırpıda zikredilecek isimlerden sadece birkaçıdır. Çalışmanın çeşitli kısımlarında yer verilen Endülüslü kıraat âlimlerinin biyografilerinde de görüleceği üzere adı geçen âlimler, bağlı bulundukları beldelerde kıraat eğitiminin yanında dil eğitiminde de öne çıkmış, bu alanda da talebe yetiştirmişlerdir.

2.1.2. Endülüs'te Eğitim Sistemi ve Kur'ân Eğitimi

Endülüs'te kıraat ilmine verilen önem ve değeri, eğitim-öğretim sisteminde de görmek mümkündür. Zira Endülüs'teki eğitim-öğretim sistemi, kıraat ilmi başta olmak üzere İslamî ilimlerin önemsenişi ve öncelenişiyle ilgili olarak araştırmacıya ipuçları sunmaktadır. Zikredilen durum sebebiyle bölgedeki yaygın eğitim faaliyetlerine ana hatlarıyla değinmek uygun olacaktır.

Endülüslü fikir adamlarının, eğitimin temel hedefinin din ile benzerlik arz ettiği konusunda aynı görüşte oldukları belirtilmiştir. Bu cümleden olmak üzere eğitim, dünyevî menfaatleri elde etmek için bir araç olmanın ötesinde, kişiyi cahillikten kurtararak erdemli kılmak ve böylece hem dünya hem de ahirette mutluluğa ulaştırmak şeklinde tanımlanabilir.³¹ Eğitimin, hedef açısından din ile olan büyük ölçüdeki

²⁶ Geylani, Mahfuz, “Arap Dili Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri”, İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1 Bahar 2020, s. 209, 217.

²⁷ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 656.

²⁸ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 751-752.

²⁹ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 131-132.

³⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 20-21.

³¹ Özdemir, **Endülüs**, s. 235.

benzerliği, muhteva ve sistemine de etki etmiştir. Böylece Endülüs'te İslamî ilimler öncelenerek merkeze alınmıştır. Yukarıdaki amaç ve muhteva ekseninde Endülüs'te eğitim, genel olarak üç aşamalı bir şekilde yürütülmüştür.

Eğitimin ilk aşaması, günümüzdeki ilk ve ortaokula denk gelmekle birlikte genellikle ibadet mekânlarına bitişik olan ve “küttap” şeklinde adlandırılan mekânlarda başlardı.³² Buralardaki eğitim, çoğunlukla kıraat ve dil alanında öne çıkmış; “müktib”, “müeddib” ve “muallim” gibi sıfatlarla ifade edilen hocaların riyasetinde yürütülürdü.³³ Kur’ân tilaveti ve hıfzı asıl olmakla birlikte, İslam âleminin bazı bölgelerinden farklı olarak³⁴ birkaç şiir parçası, temel düzeyde gramer bilgisi ve güzel yazı dersleri de küttapların müfredatında bulunurdu.³⁵

İlköğretim şeklinde adlandırılan küttaplardaki eğitime başlangıç yaşı ile ilgili olarak net bir bilgi bulunmamakla birlikte, bu eğitime ne kadar erken başlanırsa o kadar faydalı olduğu söylenmiştir.³⁶ Genellikle Cumartesi gününden başlayarak haftanın beş günü; sabahdan-öğleye, öğleden-ikindiye kadar olmak üzere iki zamanlı bir eğitim modeli benimsenmiştir. Buna göre öğrenci sabahleyin küttaplara gider; öğle namazına kadar programda bulunan dersleri bitirdikten sonra yemek ihtiyacını karşılamak ve biraz istirahat etmek maksadıyla evine dönerdi. Öğle namazından sonra da ikindiye kadar hocaların gözetiminde derslerine devam eder ve günlük eğitimini tamamlardı.³⁷

³² Devlet ricali ve zengin ailelerin çocukları ise küttaplarda verilen eğitimi, evlerinde özel tutulmuş hocalardan alırlardı. Bkz. Özdemir, *Endülüs*, s. 235.

³³ Adıgüzel, Cumhur Ersin, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 53-54.

³⁴ Örneğin Mağrib'deki küttaplarda, Kur’ân tilaveti ve hafızlık dışında herhangi bir meşguliye yer verilmediği; Kur’ân’ın doğru okunması ve ezberlenmesinin yegâne amaç olduğu bildirilmektedir. Bkz. İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 353. Diğer yandan bölgeler arasında eğitimdeki farklılığının; bazı tarihî, ictimai, iktisadî ve coğrafi sebeplerden kaynaklandığı da söylenmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 212 vd.

³⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 353-354; Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 237; Özdemir, *Endülüs*, s. 235.

³⁶ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 224. İslam âlemindeki farklı bölgelerden hareketle, çocukların küttaplara genellikle 6-7 yaşlarında başladığı da bildirilmiştir. Bkz. Atlas, Muhammed Es'ad, *et-Terbiyyetü ve't-Ta'limi fi'l-İslam*, (nşr. Hindâvî), Kahire, 2014, s. 75. Ayrıca; 5-6 yaşlarında başladığı da belirtilmiştir. Özdemir, *Endülüs Müslümanları “İlim ve Kültür Tarihi”*, s. 2.

³⁷ Atlas, *et-Terbiyyetü ve't-Ta'limi fi'l-İslam*, s. 67; Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 241-244.

Eğitime ilk olarak Kur'ân ile başlanırdı. Öğretmen, Kur'ân'dan bir ayet okur; öğrenci de ilgili ayeti, hocasının kendisine okuduğu şekliyle ezberleyene kadar tekrar ederdi. Ezberle ilgili olarak sema-arz yöntemi, sadece ayetlere dönük olmayıp bazen Mushaf tertibine göre kısa sûrelerde de uygulanırdı. Ayrıca öğrencilere, ezberlerinin kuvvetli ve sıhhatli olması amacıyla ilgili talim ayetlerini veya sûrelerini yazmaları da ödev olarak verilirdi. Çocuk, Kur'ân'ın tamamını ezberleyene kadar bahsedilen sistem devam ederdi.³⁸ Kütütlardaki eğitimin sonunda öğrenci, Kur'ân hıfzını tamamlar ve öğrendiği diğer bilgilere dair hocaları tarafından yapılan kapsayıcı sınavda başarılı olursa, eğitimin ikinci merhalesine geçmeye hak kazanırdı.³⁹ Henüz ilköğretim dönemlerinde Kur'ân'ın usulüne uygun; doğru bir şekilde okutulması amacı ve gerek sema-arz yoluyla gerekse yazdırılarak ezberletilmesi, bölgede Kur'ân ilimleriyle kıraatin önemsenişini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Endülüs ve Mağrib gibi İslam bölgelerinde kütütlardaki temel eğitimde Kur'ân tilâveti ve hafızlığın ikmâli âdetken, henüz eğitiminin birinci basamağı olan bu süreçte, çocuklara Kur'ân öğretmenin yanlış olduğunu söyleyen âlimler de bulunmaktadır. Endülüs'te Mâlikî fikhının önder isimlerinden kabul edilen muhaddis ve müfessir el-Kâdî Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî el-İşbîlî (ö. 543/1148), bahsi geçen âlimlerden biridir. Günümüzdeki eğitim modeline ışık tutması ve Kur'ân eğitimini yakından ilgilendirmesi sebebiyle İbnü'l-'Arabî'nin, yaygın eğitim modeline yönelttiği eleştiriler ve sunduğu yeni yönteme kısaca yer verilmelidir.

İbnü'l-'Arabî'ye göre, çocuklara eğitim hayatlarının hemen başında Kur'ân öğretmek, doğru bir metot olmayıp bu durum, yanılgıdan başka bir şey değildir. Bir çocuk için öncelikle daha gerekli ve önemli ilimlerin geldiğini belirten İbnü'l-'Arabî, -her ne kadar tilâvet etmesi mümkün olsa da- o yaştaki bir çocuğun Kur'ân'ı anlaması ve anlamlandırmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Söz konusu açıklamalarıyla yaygın eğitime yönelik eleştirel bir yaklaşım sergilemekle kalmamış, İbn Haldûn'un ifadesiyle "sürekli diline doladığı" farklı ve yeni bir eğitim sistemi de geliştirmiştir. İbnü'l-'Arabî'nin, hemen her eserinde sözünü ettiği belirtilen eğitim modeline göre, öncelikle yapılması gereken şey, dilin doğru ve sağlam kullanılması

³⁸ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 241-244.

³⁹ Atlas, *et-Terbiyyetü ve't-Ta'limi fi'l-İslam*, s. 67.

için öğrenciye Arapçayı iyice öğretmek ve tabiri caizse Arapçanın hazinesi ve deposu olması sebebiyle şiir parçalarını ezberletmektir. Daha sonra matematik öğretilmeli ve bu yönde fazlaca alıştırma yapılmalıdır. Zira matematik, günlük hayatta insanın karşısına çok çıkmakta ve çocukların hüküm verme yetisini geliştirmektedir. Çocuk, Arapça, şiir ve matematikte kendini geliştirdikten sonra Kur'ân'a geçirilmelidir. Çünkü zikredilen ilimleri kavramış bir çocuğun, Kur'ân'ı anlaması çok daha kolay olur. Kur'ân'ın öğretilmesinden sonra ise sırasıyla; kelam ve fıkıh usulleri, cedel ilmi ve son olarak hadis ve hadis ilimleri öğretilmelidir. Bu arada İbnü'l-'Arabî, adı geçen ilimlerin, algısı ve zekâsı güçlü olan çocuklar dışında, tek tek öğretilmesinin gerekliliğinin de altını çizmiştir.⁴⁰

Öte yandan İbn Haldûn, İbnü'l-'Arabî'nin ortaya attığı yeni tip eğitim modeline duyduğu hayranlığı "Ömrüme yemin olsun ki çok güzel!" şeklinde dile getirmekle birlikte, pratikte uygulanmasının zor olduğunu da belirtmiştir. Zira İbn Haldûn'a göre eğitime Kur'ân ile başlanmasının altında yatan ve çok güçlü addedilebilecek sebeplerin varlığı söz konusudur. Örneğin Kur'ân eğitiminin sevabının çokluğuyla ilgili halkta var olan kapsamlı ön kabul, bahsi geçen nedenlerden biridir. Ayrıca insanın, hayatının her döneminde eğitimi tercih etmeme ihtimalinin de unutulmaması; bir süre sonra bundan sıkılabileceğinin hatırdan çıkarılmaması gerekmektedir. İbn Haldûn, İbnü'l-'Arabî'nin bahsettiği sıralama tamamlanmadan çocuğun eğitimden vazgeçmesi durumunda, Kur'ân'ı öğrenememe, gençlik yıllarında da bunun mümkün olamama ihtimali ve temel düzeyde en gerekli ilim olması sebebiyle öncelikle Kur'ân öğretilmesinin âdet olduğunu belirtmiştir.⁴¹

Endülüs'te eğitim-öğretimin ikinci aşaması, model anlamında günümüzdeki liselere benzetilebilir. Zira ihtisaslaşmadan önceki dönemi ifade eden bu aşamada, birinci merhale gibi muayyen olmasa da, daha geniş ve kapsamlı bir muhtevanın

⁴⁰ İbnü'l-'Arabî'nin yaygın eğitime yönelttiği eleştiriler ve yeni eğitim modeli hakkında daha detaylı bilgi için bkz. İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 355; Atlas, **et-Terbiyyetü ve't-Ta'limi fi'l-İslam**, s. 69; Abdülhamid İsa, **Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs**, s. 238-240; Özdemir, **Endülüs**, s. 236; **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 2; Usta, Mustafa-Biçer, Ramazan, "Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî'nin Kelam ve Eğitim Görüşleri", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Mayıs 2004, s. 395-396.

⁴¹ İbn Haldûn'un, İbnü'l-'Arabî'nin eğitim modeline dönük değerlendirmeleri ve uygulama güçlükleri için bkz. İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 355.

varlığı söz konusudur.⁴² Buna göre kıraat farklılıkları ve Kur’ân tilâvetine yönelik esaslar başta olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi İslamî ilimlerin, bahsi geçen aşamanın ilk ve en çok tercih edilen alanları olduğu söylenebilir. Nahiv, sarf, lügat, beyân ve belağat gibi lisânî ilimler de birinci aşamadan daha geniş bir şekilde işlenmektedir. İslamî ve lisânî ilimlerin yanı sıra felsefe, matematik, geometri, astronomi, tarih, coğrafya, tıp, kimya ve musiki gibi pozitif bilimler de müfredata dâhildir.⁴³

Herhangi bir yaş aralığıyla kayıtlı olmayan bu aşamada, bazen birinci merhalede olduğu gibi öğrencinin evi, bazen hocanın evi, bazen de mescitler eğitim mekânı olarak kullanılmaktaydı.⁴⁴ Müfredat, yaş ve mekân anlamındaki belirsizlik, vakit için de söz konusuydu. Nitekim öğrenciler, kendi yatkınlıkları ve yakınlıklarına uygun olarak seçtikleri alanlarda, “şüyûh” şeklinde adlandırılan hocaların ders halkalarının vakit ve mekânlarının temel alındığı bir programa göre hareket ederlerdi.⁴⁵

“Bölgede tercih edilen rivayetin usulüne uygun tilâveti ve hıfzının tamamlanması” şeklinde tanımlanabilecek birinci aşamadan sonraki döneme tekabül eden bu merhalede, kıraat eğitimi özelinde ise kıraat farklılıklarının tedrisine dönük bir faaliyetten bahsedilebilir. Zira çalışmamızda da yer verilen Endülüslü kıraat âlimlerinin hayatları incelendiğinde, genellikle ilk eğitimlerini tamamlamalarının ardından, bazen bağlı bulundukları bölgelerde bazen de farklı şehirlerde, kendilerine yakın gördükleri veya imkân dâhilinde olan bir ya da birkaç hocadan bahsedilen şekilde faydalandıkları müşahede edilecektir. Diğer yandan genellikle devlet ricali

⁴² Abdülhamid İsa, *Târîhu’t-Ta’lîm fi’l-Endelüs*, s. 212-213; Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, XI, 211-225.

⁴³ Abdülhamid İsa, *Târîhu’t-Ta’lîm fi’l-Endelüs*, s. 280-281; Özdemir, *Endülüs Müslümanları “İlim ve Kültür Tarihi”*, s. 2-3.

⁴⁴ Abdülhamid İsa, *Târîhu’t-Ta’lîm fi’l-Endelüs*, s. 214, 263, 266.

⁴⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları “İlim ve Kültür Tarihi”*, s. 2-3; “Endülüs”, *DİA*, XI, 211-225.

tarafından bazı mescitlere atanan âlimler eliyle⁴⁶ sabah namazından sonra, zikredilen ilme dönük faaliyetler gerçekleştirildiği de belirtilmektedir.⁴⁷

Endülüs'te eğitimin üçüncü ve son merhalesi, iki kısımda ele alınabilir. Buna göre üçüncü aşamanın ilk kısmının, günümüzdeki üniversite eğitimine denk düştüğü söylenebilir. İçerik anlamında ikinci aşamada zikredilen dinî, lisanî ve aklî ilimlerle ilgili ihtisaslaşmaya dönük bir muhteva söz konusuydu. Bahsedilen ilimlerin dışında, bu aşamada meslekî eğitim de verilmekteydi.⁴⁸

Her ne kadar ihtisaslaşmaya dönük olsa da ikinci merhalede olduğu gibi üçüncü aşamada da yaş, vakit ve mekân anlamında bir belirsizlik görülmektedir. Nitekim her yaştan talebe, uzmanlaşmak istediği bir alana yönelik serbest addedilebilecek türden bir eğitim sürdürür; tercih ettiği alandaki hocaların değişken saatlerine göre hareket ederdi.⁴⁹ Eğitimin son aşaması olan bu bölümde talebeler, yoğunlaştıkları alanlarla ilgili eğitimlerini tamamladıklarını ve ilgili alanda ders verebileceklerini gösteren icazetnameleri hocalarının elinden alarak öğreticilik konumuna yükselirdi.⁵⁰

Diğer yandan medrese kültürü Endülüs'e çok sonraları girmiş; adı geçen bölgedeki ilk medrese 750/1349 yılında Gırnata'da inşa edilmiştir.⁵¹ Medreselerin, özellikle eğitimin üçüncü aşamasında bölgedeki ilmî faaliyetlerde büyük rol oynadığı bildirilse de, bahsedilen sebeple öğrencilerin ve hocaların evleri, küçük-büyük mescidler ve kütüphaneler başta olmak üzere, münazara meclisleri, iş yerleri ve kitap

⁴⁶ Örneğin Ferec b. Cedîde el-Mukrî Ebû'l-Fazl el-Batalyevsî (ö. 480/1087), Mu'tazîd Billah tarafından, İşbiliye'de bulunan ve annesinin adını taşıyan bir camiye kıraat ilmini okutması amacıyla görevlendirilmiştir. Bkz. İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 674; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 66; İbn Abdîmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 452.

⁴⁷ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 285.

⁴⁸ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 214.

⁴⁹ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 370.

⁵⁰ Özdemir, "Endülüs", *DİA*, XI, 211-225.

⁵¹ Endülüs'te ilk medresenin inşa tarihi konusunda Muhammed Abdülhamîd İsa, 750/1349 tarihini haber vermiştir. Endülüs ile ilgili kapsamlı araştırmaları bulunan Mehmet Özdemir ise Endülüs'teki ilk medresenin inşa zamanına dair, *Endülüs* adlı kitabında milâdî 14. yüzyıl; "Diyanet İslam Ansiklopedisi" maddesinde 11. yüzyıl; bir başka farklı eserinde ise 12. yüzyıl şeklinde bir bilgi aktarmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 378; Özdemir, *Endülüs*, s. 236-237; *Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"*, s. 2-3; "Endülüs", *DİA*, XI, 211-225.

ciltleme dükkânları gibi eğitime imkân tanıyan hemen her alan,⁵² önceleri ders mekânı olarak kullanılabilmektedir.⁵³

2.2. İlim Tahsili İçin Yapılan Yolculuklar: Rihle

Üçüncü merhalenin ikinci kısmının, günümüzdeki yüksek lisans ve doktora programları gibi lisansüstü eğitime tesadüf ettiğini söylemek mümkündür. Zira bahsi geçen dönemde, günümüzdeki üniversite eğitimine benzetilen üçüncü merhalenin ilk kısmının muhtevastaki alanlara dönük olarak, bazen Endülüs içerisinde bazen de doğudaki şehirlere üst düzey bir uzmanlaşma maksadıyla ilmî yolculuklar yapıldı. Eğitimin en son ve üst merhalesi olarak kabul edilen⁵⁴ ve “rihle” şeklinde adlandırılan ilmî seyahatler, Endülüs’te kıraat ilminin gelişimine birincil anlamda etki etmiş; adı geçen bölgede kıraat kültürü de bu yolculuklara paralel olarak oluşmuştur. Zikredilen sebeplerle çalışmanın bu kısmında, Endülüs’te rihle kültürü ve kıraat ilmi özelindeki etkilerine detaylıca değinilecektir. Ayrıca rihle kültürü, Endülüs’ün yalnızca kıraat değil, sair ilimlerdeki kaynaklarının tespiti hususunda da büyük önem arz etmektedir.

2.2.1. Rihlenin Kavramsal Alanı

Sözlükte, “bir yerden bir yere intikal etmek” ve “bir yere ulaşmak” gibi manalara gelen rihle kelimesi,⁵⁵ kavramsal olarak genellikle “er-rihle fî talebi’l-hadîs” terkihiyle, “hadis öğrenmek”, “hadisle ilgili bilgiler elde etmek gayesiyle yolculuk yapmak, seyahat etmek” şeklinde kullanılır.⁵⁶ Çoğunlukla hadis ilmi uğrunda yapılan yolculukların tanımlanması için kullanılsa da, hadis kadar geniş olmamakla birlikte,

⁵² Örneğin Endülüslü kıraat âlimi İbrahim b. Mübeşşir b. Şerîf Ebû İshak el-Kurtubî (ö. 395/1004), Antâkî’den kıraat okumuş; Kurtuba Mescidi Camii yakınlarında bulunan dükkânında da bu ilmi insanlara okutmuştur. Bkz. İbn Beşküval, *Sıla*, s. 147-148.

⁵³ Abdülhamîd İsa, *Târîhu’t-Ta’lîm fi’l-Endelüs*, s. 372; Özdemir, *Endülüs*, s. 236-237.

⁵⁴ Abdülhamîd İsa, *Târîhu’t-Ta’lîm fi’l-Endelüs*, s. 409.

⁵⁵ İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânü’l-‘Arab*, (nşr. Dâru Sadr), Beyrut, t.y. r-h-l mad. XI, 274-280.

⁵⁶ Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (TDV Yayınları), Ankara, 1997, s. 321; Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, (Hadisevi Yayınları), İstanbul, 2006, s. 259.

“er-rihle fî talebi’l-ilm” tamlamasıyla, herhangi bir alana yönelik bilgi elde etmek amacıyla yapılan yolculuklar da rihle kavramıyla ifade edilebilir.⁵⁷

Kıraat ilminin, Endülüs halkı tarafından çeşitli sebeplerle çok önemsendiği daha önce belirtilmişti. Bahsedilen öneme paralel olarak, bölge âlimleri tarafından zikredilen ilimde uzmanlaşmak gayesiyle Doğuya fazlaca seyahat gerçekleştirildiği haber verilmektedir. Nitekim Endülüs’te kıraat ilminin yükselişe geçtiği hicrî V. asrın ilk çeyreğine kadarki kısımda⁵⁸ yaşamış ve tarih kitaplarında kıraat âlimi şeklinde kaydedilmiş olan yaklaşık seksen küsur âlimin hayatı incelendiğinde, bahsi geçen durum müşahade edilecektir. Zira sözü edilen âlimlerden yalnızca yirmisinin⁵⁹ ülke dışına yönelik herhangi bir seyahatinden bahsedilmemekte; geri kalan dörtte üçlük orandaki âlimin ise Doğu’ya yaptığı pek çok seyahati haber verilmektedir. Söz konusu durum da yukarıdaki kanıyı net bir şekilde desteklemektedir.

Öte yandan sözü geçen 20 âlimin, ülke dışına yönelik herhangi bir seyahatine rastlanmasa da Endülüs içerisinde rihleler gerçekleştirdikleri, farklı şehirlere giderek buralarda bulunan kurrâdan faydalandıkları da görülmektedir.

Burada şu hususu da belirtmek gerekmektedir: Doğuya herhangi bir seyahatinden bahsedilmeyen âlimlerin çoğunun, Hükümdar Müstansır-Billâh’ın davetiyle 352/963 Kurtuba’ya yerleşen Ebü’l-Hasen el-Antâkî’den sonraki dönemde

⁵⁷ Rihle kavramıyla ilgili olarak detaylı bilgi için bkz. Hatipoğlu, İbrahim, “Rihle,” **DİA**, XXXV, 106-108.

⁵⁸ 429/1037 yılında vefat eden Ebü Ömer et-Talemenki’ye kadarki kısım kastedilmektedir.

⁵⁹ Ülke dışına rihle gerçekleştirdiklerine dair herhangi bir rivayete rastlanılamayan isimler şöyledir: “İbnü’t-Tuleytulî” Hakem b. İmrân en-Nekkâd (ö. 236/850), Esbağ b. Mâlik Ebü’l-Kasım el-Endelusî (ö. 304/916), Esbağ b. Temâm el-Harrâr Ebü’l-Kâsım el-Kurtubî (ö. 365/975), İbnü’l-‘Acel/‘Acil Ebü Eyyüb el-Kurtubî (ö. 383/993), Abdülmecid el-Fetâ Ebü Muhammed el-Kurtubî (ö. 389/999), İbrahim b. Mübeşşir b. Şerif el-Kurtubî (ö. 395/1004), İbnü’l-Haccâm, Halef b. Süleyman (ö. 397/1007), Ebü’l-Mütarriif İbnü’l-Meşşât el-Kurtubî (ö. 397/1007), İbn Ebi’l-Müfevvez Ebü Ömer el-Kurtubî (ö.399/1009), İbn Fîre el-Yahsubî et-Tuleytulî (vefat tarihi, -net olarak bilinmemekle birlikte- hicrî 400’lü yılların başları olduğu düşünülmektedir.), Ebü’l-Abbas el-Mukrî el-Füzaylî el-Mursî (Vefat tarihi tam olarak haber verilmemekle birlikte Antâkî’den ders aldığı göz önünde bulundurulduğunda bahsettiğimiz dönemden önce vefat ettiği görülecektir.) Ahmed b. Abdülkâdir b. Saîd Ebü Ömer el-İşbîlî (ö. 420/1029), “Nâfi” Ebü Osman el-Hemedânî ed-Dânî (ö. 421/1030), Yahya b. Abdilmelik b. Mehnâ el-Kurtubî (ö. 424/1033), Ebü Ömer el-Gâzî el-Kurtubî (ö. 425/1034), İbrahim b. Abdillâh b. Musa el-Mukrî el-İşbîlî (ö. 425/1034), “İbnü’ş-Şekkâk” Ebü Muhammed el-Kurtubî (ö. 426/1035), Saîd b. Yahya et-Tenûhî Ebü Osman el-İşbîlî (ö. 426/1035), İbnü Hayyân Ebü’l-Kasım el-Kurtubî (ö. 427/1036) ve “el-Gâzî” Ebü Abdillâh el-Batalyevsî el-Kurtubî (Vefat tarihi, -net olarak verilmemekle birlikte- tabakası ve hocası Antâkî dikkate alındığında hicrî 400’lü yılların olduğu anlaşılabilir.)

yaşamaları bir tesadüf değildir. Zira Antâkî'nin Endülüs'e gelmesiyle birlikte insanlar, kıraat ilminde kendisinden çokça faydalanmış ve zamanla Ebû Ömer et-Talemenkî, Mekki b. Ebî Talib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi âlimler de tedris alanında öne çıkan isimler olmuştur. Zikredilen zatların varlığı sebebiyle yöre halkının kıraat ilmi özelinde rihleye eskisi kadar ihtiyaç duymadıkları çıkarımı yapılabilir. Nitekim 20 âlimin hayatları tetkik edildiğinde neredeyse tamamının, ismi geçen âlimlerden kıraat okudukları görülecektir.

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak kıraat ilmiyle ilgili meselelerde uzmanlaşmak maksadıyla Endülüs özelinde yoğun bir şekilde Doğu İslam coğrafyasına seyahat edildiğini söylemek ve bu seyahatleri -her ne kadar meşhur bir kullanım haline gelmese de- “er-rihle fî talebi ‘ilmi’l-kırâât” şeklinde adlandırmak mümkündür.

2.2.2. Endülüs Özelinde Rihlenin Sebepleri

Bilgiyi elde ederek herhangi bir konuda kanaat sahibi olma ve bununla birlikte ahlakî erdemlerle donanmanın; eserleri taramak, çeşitli araştırma ve deneyler yapmak gibi kişisel çalışmalarla elde edilebileceği bilinse de, otorite bir ismi taklit ederek onunla birebir temas kurmanın, bahsi geçen amaçları gerçekleştirme noktasında en sağlam yol olduğu söylenmiştir. İbn Haldûn da *Mukaddime*'sinde, ilim elde etmek amacıyla yapılan yolculuklar ve bu yolculuklarda hocalarla kurulan temasların, kişiyi ilmî anlamda kemale erdirdiğini belirtmiştir. Açıklamalarının devamında ise başta kavram dünyasının karmaşıklığı olmak üzere çeşitli belirsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi ve böylelikle sağlam bir bilgiye ulaşılabilmesi için, gerek sayı gerekse çeşit anlamında fazlaca hocayla görüşmek kastıyla ilmî seyahat yapmayı, talebe için olmazsa olmaz bir eylem şeklinde nitelendirmiştir.⁶⁰

Zikredilen amaç doğrultusunda İslam dünyasının farklı coğrafyalarında olduğu gibi Endülüs'te de ilmî anlamda uzmanlaşmak gayesiyle seyahatler yapılmıştır. Hatta rihlenin, İslam fetihlerinin son halkasını oluşturması ve özellikle Doğu İslam

⁶⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 358.

coğrafyasına olan uzaklığı gibi çeşitli sebeplerle, Endülüs'teki âlimler için, İslam âleminin diğer bölgelerindeki âlimlere oranla çok daha gerekli olduğu söylenebilir. Bazı çalışmalarda “Endülüs’ün öncüleri/kurucuları”⁶¹ şeklinde nitelendirilen Gâzî b. Kays, Ziyâd b. Abdirrahmân, Abdurrahman b. Musa el-Hevvârî ve Yahya b. Yahya el-Leysî (ö. 297/909)⁶² gibi âlimlerce Henüz hicrî II. asırdan itibaren Hicaz’a gerçekleştirilen⁶³ ve VI. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde devam eden seyahatlerin, bahsi geçen gerekliliğin bir sonucu olduğu da öngörülebilir.

Yukarıda aktarılanlardan anlaşılacağı üzere -çeşitli sebepleri bilinmekle birlikte- belli bölgelerde bulunan âlimlere ulaşarak, bu yolla ilmi kaynağından alma gereği ve isteğini, rihlelerin gerçekleştirilmesindeki temel saik şeklinde zikretmek mümkündür.⁶⁴ Bu maksat, “insanın kendini arayışı”, “özüne dönme çabası” ve “aslını-usulünü bulma eylemi” olarak da nitelendirilebilir. Zira içgüdüsel bir sorumluluğu yerine getirme görevine dönük olması sebebiyle, var oluşunu borçlu olduğu bir yaratıcının en büyük emirlerinden olan “bilgi”yi elde etmenin, insanı mutluluğa ulaştıracağına kuşku yoktur.

Endülüslü ulemâ, ilmi kaynağından almaya büyük özen göstermiş ve sadece ilmî maksatla Doğu İslam coğrafyasına yolculuklar yapmıştır. Çalışmamızı birincil anlamda ilgilendirmesi sebebiyle kıraat âlimleri özelinde Endülüs'te rihleyi sadece ilmî amaçla gerçekleştiren birkaç âlimi zikretmenin, tespitimizin teyidi açısından faydalı olacağı muhakkaktır.

Endülüs'e hadis ilminin yanı sıra Verş Rivayeti'ni de ilk getiren kimseler arasında zikredilen Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî'nin, Doğu İslam coğrafyasına iki kere yolculuk yaptığı ve ikisinin de bizzat ilmî anlamda kendini geliştirmek maksadıyla olduğu rivayet edilmiştir.⁶⁵

⁶¹ Yıldız, Şevket, “The Founders of al-Andalus: Awaiting”, *International Journal of Business and Social Science*, vol. 3, no. 18, (Special Issue-September 2012), s. 178-181.

⁶² Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn Beşküval, *Sıla*, s. 29-30.

⁶³ Henüz ilk dönemlerde Endülüs'ten Medine'ye rihle yapan kimseler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kadı İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, II, 180-224; Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 122-124.

⁶⁴ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs*, s. 409; Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 95.

⁶⁵ Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Vaddâh el-Kurtubî, Muhammed b. Bezî' Ebû Abdillâh el-Kurtubî, *el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ*, (thk. Amr Abdülmünim Selîm), y.y. 1996, (Neşredenin girişi, s. 5-19); İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 305-306; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 133-134; Mahlûf, *Şeceratü'n-Nûr*, I, 113; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 241.

Tespit edilebildiği kadarıyla Endülüs'te kıraat ilmiyle ilgili ilk eser telif eden Eğleb b. Abdilmelik et-Tuleytulî de (ö. 298/910) hayatı boyunca tek seyahatini Mısır'a yapmış; burada özellikle kıraat ilminde öne çıkan âlimlerden ders almıştır.⁶⁶ Eğleb b. Abdilmelik özelinde aktarılan bilgiden hareketle, bahsi geçen seyahatin ilmî gayeden başka bir maksatla olmadığı anlaşılmaktadır.

Yaşadığı dönemde Endülüs'ün şeyhülkurrâlarından kabul edilen ve rivayetlerinde güvenilirliği ile tanınan Muhammed b. Şüreyh b. Yusuf Ebû Abdillâh e-Ruaynî el-İşbîlî de (ö. 476/1084),⁶⁷ memleketi İşbîliye'de (Sevilla) ilk eğitimini aldıktan sonra, sırf ilmî anlamda kendini daha fazla geliştirmek için doğu seyahatlerine başlamış, Mısır'a giderek meşhur birkaç hocadan kıraat ve hadis tahsil etmiştir.

'Utbe b. Abdilmelik b. 'Âsım Ebü'l-Velîd el-Osmânî el-Endelüsî'nin (ö. 445/1053), 380/990 yılında Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirdiği seyahatinin, bizzat ilim talebine dönük olduğunu Zehebî ve İbnü'l-Cezerî haber vermektedir.⁶⁸

İlmi kaynağından almak amacıyla yapılan yolculuklara ek olarak, Endülüs ve Doğu İslam coğrafyası arasındaki bağlantının bir diğer sebebi de hac ibadetidir. Buna göre hac farızasını yerine getirmek gayesiyle Endülüs'ten Hicaz'a gerçekleştirilen seyahatler, rihlenin ikinci nedeni olarak kabul edilebilir.

Her ne kadar hac farızasını yerine getirmek temel maksat gibi görünse de söz konusu yolculuk, bünyesinde ilmî güdüler de barındırmaktadır.⁶⁹ Zira Endülüslü ulemâ, hac ibadeti için yola çıkarken, ilgili süreçte hem Hicaz'daki hocalardan hem de yolculuk esnasında karşılaşma ihtimalleri olan veya ilmî bir fayda temin etmek için uğramayı düşündükleri ülkelerdeki herhangi bir hocadan yararlanmayı da akıllarının bir köşesinde kuvvetli bir amaç olarak bulundurlardı. Nitekim Endülüslü âlimler, hem Hicaz'da yetişen âlimleri görebilmek hem de İslam âleminin farklı bölgelerinden hac ibadeti için gelen ulemâyla karşılaşmak maksadıyla, özellikle hac aylarında burada

⁶⁶ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 192.

⁶⁷ Muhammed b. Şüreyh b. Yusuf Ebû Abdillâh e-Ruaynî el-İşbîlî ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 81; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 824-825; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 136; Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, II, 141.

⁶⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 781-782; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 443.

⁶⁹ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 409-410.

bulunmaya özen göstermişlerdir.⁷⁰ Örneğin Ebü'l-Kasım İbnü'd-Debbâğ el-Kurtubî (ö. 393/1002), Doğu'ya gerçekleştirdiği seyahati esnasında Mekke'ye de uğramıştır. Burada Ebü'l-Hasen et-Tûsî, Ebü'l-Hasen el-Huzâî ve Ebû Bekir el-Âcürri gibi yörenin önder şahsiyetlerinden faydalandıktan sonra, hac mevsimi olması sebebiyle bölgeye akın eden diğer âlimlerden de ders almayı ihmal etmemiştir.⁷¹ Bu bağlamda hac ibadeti için çıkılan yolculuğun “hem ibadet hem ilim” şeklinde ikili bir amaca matuf ifade edilmesi gerekir. Diğer yandan rihlelerin çok uzun sürmesi, yolculuklar esnasında ibadet ve eğitim faaliyetlerinin aynı anda gerçekleştirilmesine bağlandığı görülmektedir.⁷²

Hac ibadeti maksadıyla Hicaz'a gerçekleştirilen yolculuklar, Endülüslü kıraat âlimleri için de önemli bir gelenek halini almıştır. Sayıları 1000'e ulaşan ve kaynaklarda kıraat âlimi şeklinde kaydedilen isimlerin, istisnaları bulunmakla birlikte genellikle hac ibadeti için rihle yaptıkları ve bu esnada karşılaştıkları hocalardan faydalandıkları da müşahade edilmektedir.⁷³

II/VIII. yüzyıldan VI/XII. yüzyıla kadar yoğun bir şekilde devam eden bu seyahatlerin, Endülüs'te ilmî kültürün oluşmasına rağmen, daha sonraki dönemlerde de devam etmesinin altında yatan önemli sebeplerden birinin de hac ibadeti olduğu ifade edilebilir. Tabakat ve terâcim kitaplarında hayatları aktarılan Endülüslü birçok kurrâ hakkında “rihle yaptı ve haccetti” (رحل وحج),⁷⁴ “Doğu'ya, hac ibadeti amacıyla yolculuğa çıktı” (رحل الى المشرق حاجا)⁷⁵ ve “oradan (Endülüs'ten) ayrıлып Meşrik'e gitti ve haccetti” (خرج عنها الى المشرق فحج)⁷⁶ gibi ifadelerle hemen her asırda rastlanabilmektedir. Nitekim Gâzî b. Kays (ö. 199/814) II/VIII, Ebû Musa el-Hevvârî (ö. 216/831) ve Muhammed b. Abdilcebbâr el-Kurtubî (ö. 296/908) III/IX, Ahmed b. Sehl b. Muhsin et-Tuleytulî (ö. 387/997) ve Yahya b. Mücâhid b. 'Avâne (ö. 366/977)

⁷⁰ Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 74.

⁷¹ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 118.

⁷² Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 95.

⁷³ Bu bilgi için bkz. Bu çalışmanın, “Endülüs Kıraat Literatürü ve Müellif Kurrâ” adlı dördüncü bölümündeki Endülüslü âlimler ve çalışmanın ekler kısmındaki “Kıraat İlminin Tedris ve Naklinde Öne Çıkan Endülüslü Kurrâ” başlığı.

⁷⁴ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 156, İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 830, İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 336-337, İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 9.

⁷⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 68, İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 332.

⁷⁶ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 85-86.

IV/X, Vesîm b. Ahmed el-Hantemî (ö. 404/1013) ve Ubeydullah b. Seleme b. Hazm el-Kurtubî (ö. 405/1014) V/XI, İbn Ni'me'l-Havf er-Ru'aynî (ö. 507/1113) ve İbnü'n-Nehhâs Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 511/1117) VI/XII, Abdurrahman b. İsmail b. Ahmed el-Ezdî (ö. 625/1227) ve Ali b. Şükr Ebü'l-Abbas el-Mürbeytarî (ö. 640/1242) VII/XIII, Yahya b. Ahmed b. Safvân el-Kaynî el-Endelüsî (ö. 772/1370) ve Ahmed b. Yusuf b. Mâlik er-Ru'aynî el-Gırnâtî (ö. 779/1377) VIII/XIV. yüzyılda yaşamış ve hac farızasını yerine getirmek maksadıyla rihle yapmış yüzlerce âlimden sadece birkaçıdır.⁷⁷ Zikredilen isimler ve faaliyetleri de rihlenin hac merkezli olarak her asırda devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Öte yandan rihlelerin her asırda gerçekleşmesindeki birinci âmil olan hac ibadetinin, özellikle köklü bir soya mensup olmayan halk tarafından, “hacı” unvanına verilen değer ve bu unvana sahip olmanın büyük bir iftihar kaynağı addedilmesi gibi faktörlerle, Mağrib ve Endülüs bölgesinde çok fazla önemsendiği de söylenmiştir.⁷⁸ Bölge halkının, soyadına, coğrafi mensubiyetine ve mesleğine işaret eden ifadeler yerine; haccettiğini gösteren “el-Haccî”, “İbnü'l-Hâcc” veya “Ebü'l-Hâcc” gibi ifadeleri tercih etmeleri, yukarıdaki kanıyı destekler niteliktedir.⁷⁹

Mağrib ve Endülüs'ün Hicaz'a olan uzaklığı ve Hicaz menzilineki bazı bölgelerin yolunun güvenli olmaması, zikredilen ibadet ve unvana verilen değer başlıca faktörlerindendir. Aşılmasının güçlüğüyle bilinen şehirleri geçen yöre halkının, “uzaya çıkmış bir astronot” gibi hissetmesi, bahsedilen zorluğu ifade etmesi bakımından önemlidir.⁸⁰ Yine bu unvan, ilmî gelişim, kültürel donanım ve tecrübî yeterlilik vb. yetkinliğin doğal teminatı şeklinde değerlendirilmiş; bu sebeple siyasî

⁷⁷ Daha önce de belirtildiği üzere Endülüs'ün tamamen yıkılışına yakın olması sebebiyle IX/XV. asırda yaşamış âlimlerin sayısı önceki dönemlerdeki sayılara oranla çok azdır. Çalışma esnasında, bahsi geçen dönemde yaşadığı tespit edilen kıraat âlimlerinin herhangi bir hac ibadeti merkezli rihlesine rastlanmadığı için, burada konuya dair bir örnek verilmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Bu çalışmanın “Endülüs Kıraat Literatürü ve Müellif Kurra” adlı dördüncü bölümündeki Endülüslü âlimler ve çalışmanın ekler kısmındaki “Kıraat İlminin Tedris ve Naklinde Öne Çıkan Endülüslü Kurra” başlığı.

⁷⁸ et-Tâzî, Abdülhâdî, **Rihletü'r-Rahalâti Mekke fi mie Rihle Mağribiyye ve Rihle**, (thk. Abbas Salih Tâşkendî), Müessesetü'l-Fürkân li't-Türâsi'l-Arabî, Riyad, 2005, s. I, 24; Çoban, Fatma Büşra, **Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî İlk Dört Asır)**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 56.

⁷⁹ Aslen Faslı olup ilmî anlamda kendini geliştirmek amacıyla Endülüs'e gelen Musa b. İsa b. Ebi'l-Hâcc, bahsi geçen duruma bir örnektir. Bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 881.

⁸⁰ et-Tâzî, **Rihletü'r-Rahalât**, s. I, 24.

mevki ve komuta merkezi gibi saygın bir statüyü elde etmenin yolu olarak da görülmüştür.⁸¹

Zikredilen nedenlerle Endülüslü kurrâ da en zor şartlarda dahi hacca gitmeye büyük özen göstermiştir. Örneğin “İbnü’l-Ğammâz” şeklinde meşhur olan Endülüslü kıraat âlimi Süleyman b. Hişâm Ebü’r-Rabî‘ el-Kurtubî, bizzat kendi ağzından, tabir yerindeyse fakr-u zaruret hâlinde dahi haccettiğini bildirmektedir.⁸² Muhammed b. Ahmed b. Saîd Ebû Abdillâh İbnü’l-Ferrâ el-Ceyyânî (ö. 469/1076) gibi kimi Endülüslü kurrâ da hac ibadetini yerine getirmek uğruna ömrünün sonları dahi olsa Hicaz’a gitmiş ve burada vefat etmiştir.⁸³

Hac ibadetinin ilmî kültüre kattığı şu husus da belirtilmelidir: Özellikle Endülüs’ün rihleye daha az ihtiyaç duyduğu dönemlerde hac ibadeti, rihleye bir sebep olmuş ve bu ibadet esnasında doğudaki âlimlerin fikir ve bilgilerine de ulaşılmıştır. Böylece hac ibadeti vesilesiyle her asırda doğuyla olan ilmî bağlantı devam etmiş; bölge halkı, Doğu İslam coğrafyasının ilmî ve kültürel durumundan haberdar olmuştur. Söz konusu durum ise Endülüs ve Doğu İslam coğrafyası arasındaki ilmî ve kültürel ortaklığın, her asırda devamını sağlamıştır.

Endülüs ulemâsı için ilim, her ne sebeple olursa olsun bir bölgeye yapılan seyahatte devamlı akılda bulundurulmuş ve mümkün olduğunda elde edilmeye çalışılan bir arzudur. Dolayısıyla yukarıda belirtilen “ilmi kaynağından alma güdüsü” ve “hac ibadeti”, rihlenin yegâne sebepleri olmayıp, rihle şeklinde nitelendirilebilecek pek çok vakıadan da söz edilebilir.

Ticaret, bu vakıalar arasında yer almış ve rihlenin sebepleri arasında zikredilmiştir. Endülüs’ten farklı bir bölgeye veya farklı bir bölgeden Endülüs’e ticarî amaçlarla gelen âlimler, bireysel yeterliliklerini geliştirmeyi de ihmal etmemişler, bazen de talebe yetiştirmekten geri durmamışlardır. Söz konusu durum, kıraat ilmiyle birincil anlamda iştigal eden âlimler için de geçerlidir. Nitekim İbn Ebî Ğassân Ebü’l-Kasım el-Bağdâdî (ö. 410/1019), Doğu’da Ebû Bekir b. Nekkâş ve Abdülvahid b. Ebî

⁸¹ et-Tâzî, **Rihletü’r-Rahalât**, s. I, 24.

⁸² İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 309-310.

⁸³ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 832.

Hâşim gibi zevâtın ders aldıktan sonra, 30 yaşındayken 350/961 yılında ticaret amacıyla geldiği Endülüs'ün Ceyyân (Jaen) şehrine yerleşmiş ve burayı vatan edinmiştir. Endülüs'te geçirdiği 60 yıllık ömründe, başta tarihçi yazar İbnü'l-Faradî olmak üzere kendisinden birçok kimse ilmî anlamda faydalanmıştır. Yine, Endülüs'te kıraatin önder şahsiyetlerinden olan Ebû Amr ed-Dânî de, İbn Ebî Ğassân'dan üç rivayeti içeren kıraat farklılıklarına dair eğitim almıştır.⁸⁴

İran'ın Tüster (Şüşter) şehrinde 355/966 yılında dünyaya gelen İbn Ebî'l-Ca'd Ebû Bekir et-Tüsterî de (ö. ?) Irak ve Horasan gibi şehirlerde ilmî anlamda kendini geliştirdikten sonra 420/1039'da Endülüs'e ticaret amacıyla gelmiş ve burada yaşamıştır.⁸⁵

Aslen Harranlı olup Irak, Horasan ve Mısır gibi bölgeleri dolaşarak Ebû Ahmed es-Sâmirî başta olmak üzere kıraat ilminin önder şahsiyetlerinden ders almış ve ilmî anlamda yetkinliğini tamamlamış Muhammed b. Süleyman b. Mahmud Ebû Sâlim el-Harrânî el-Ebî el-Mukrî, (ö. 423/1032 yılından sonra) tüccar olarak Endülüs'e gelmiş; Ebû Abdillâh b. Sehl gibi âlimler, kendisinden faydalanmıştır.⁸⁶

Bağlı bulundukları bölgeden başka bir bölgeye mücbir ve olumsuz gibi görünen bazı sebeplerle giden Endülüs ulemâsı, bahsi geçen zamanlarda dahi bilimsel yeterliliklerini artırmayı veya ilmî birikimlerini aktarmayı ihmal etmemişlerdir. Bu cümleden olmak üzere sürgün veya bir şehrin işgali sonucu yer değiştirmek zorunda kalan ulemânın eylemi de rihle başlığına dâhil edilebilir.

Döneminde Endülüs'ün şeyhülkurrâsı şeklinde nitelendirilen ve pek çok kimsenin kıraat ilmi alanında kendisinden faydalandığı Abdullah b. Sehl b. Yusuf Ebû Muhammed el-Ensârî el-Mürsî (ö. 480/1088), sürgün sonucunda rihle gerçekleştiren âlimlerden biridir. Ebû Ömer et-Talemenkî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi Endülüs'ün kıraat ilmindeki otoritelerinden ders almış ve Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirdiği seyahatte de seçkin hocalardan faydalanmıştır.

⁸⁴ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 547-548; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 707-708; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 353.

⁸⁵ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 868.

⁸⁶ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 866; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 753; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, II, 132.

Zikredilen ayırıcı özelliklerine rağmen selefi bir çizgide olması sebebiyle bidatçı şeklinde tanımladığı kimselerle girdiği bazı münakaşalar, onun Kuzey Afrika'ya sürgüne gönderilmesine sebep olmuştur. Söz konusu sürgün esnasında, önce bir müddet Septe'de (Ceuta) kalmış, ardından Tanca'ya geçmiştir. Endülüs'e dönüşüne kadar da buralarda kıraat ilmi sahasında talebe yetiştirmekten geri durmamıştır.⁸⁷

Kurtuba'nın doğusunda bulunan Şilb/Şelb (Silves) şehrine⁸⁸ mensup Ya'îş b. Ali b. Ya'îş Ebü'l Bekâ İbn Fürtûn eş-Şilbî de (ö. 626/1228), memleketinin işgalciler tarafından kuşatılmasıyla birlikte önce Merrâkûş'e (Marakeş) geçerek bir müddet burada yaşamış, sonra da Fas'a yerleşmiştir. Zikredilen yerlerde kaldığı süre boyunca Kâdî Ebû Abdillâh İbnü'r-Remâme, Ali b. Hüseyin el-Levâtî, Ebû Abdillâh İbn Halil el-Kaysî ve İbn 'Udeys gibi birçok âlimden çeşitli alanlarda faydalanmayı ihmal etmemiştir.⁸⁹

Yukarıda bahsi geçen sebeplerin yanında, çeşitli ülkelerdeki devlet ricalinden alınan davetler sonucunda Endülüs'e gelen ya da Endülüs'ten farklı şehirlere giden âlimlerin eylemleri de rihle kavramının muhtevasında değerlendirilebilir. Her ne kadar "Endülüs Kıraat Ekolünün Temel Özellikleri" bölümünde detaylıca üzerinde durulacak olsa da, rihleyle olan bağlantısı sebebiyle burada, belirtilen sebeple rihle gerçekleştiren birkaç ismin zikredilmesi uygun olacaktır.

Özellikle V/XI. asırla birlikte ilmî ve kültürel anlamdaki yükselişten sonra, Endülüs ulemâsının farklı bölgelere giderek buralarda kıraat okuttukları bilinmektedir. Ali b. Abdülaziz b. Muhammed b. Mesud Ebü'l-Hasen el-Bestî (ö. 554/1159'dan sonra), Muvahhidler döneminde Muvahhid hükümdarlarının, kıraat okutması maksadıyla Fas'a davet ettiği âlimlerden biridir. Söz konusu davetle Fas'a gitmiş ve burada birçok talebe yetiştirmiştir.⁹⁰

⁸⁷ İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 435-436; ; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 830-831; 'İber, II, 342; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 378;

⁸⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 357-358. Adı geçen şehir günümüzde Portekiz sınırları içerisinde bulunmaktadır.

⁸⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 235-236; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 452; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1195-1196; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 34.

⁹⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 196; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 214; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyessa*, s. 1617.

Ali b. Muhammed el-Mürâdî Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 563/1167'den sonra), Mağribli hükümdarların davetini alarak Fas'a giden bir başka Endülüslü kıraat âlim olup adı geçen bölgede bildiklerini aktarmak suretiyle rihle gerçekleştirmiştir.⁹¹

Alî b. Abdilganî el-Fihri el-Husrî Ebü'l-Hasen el-Kayravânî de (ö. 488/1095), Kayrevan'ın işgali sonrasında, İşbîliye hükümdarı Mu'temid-Alellah'ın davetiyle Endülüs'e gelmiştir. Burada başta İşbîliye olmak üzere Meriye (Almeria), Dâniye (Denia), Sarakusta (Zaragoza), Mürsiye (Murcia), Mâleka (Malaga) ve Belensiye (Valencia) gibi Endülüs'ün birçok şehrini dolaşmış ve kıraat okutmuştur.⁹²

2.2.3. Eğitim-Öğretim Açısından Rihle Çeşitleri

Endülüs'te kıraat ilminin gelişimindeki en büyük etkenlerden birinin rihle kültürü olduğu belirtilmişti. İlgili rihleler, “ilmi kaynağından alma arzusu”, “hac ibadeti”, “ticarî gaye”, “sürgün”, “işgal” ve “devlet ricalinin davetleri” gibi çeşitli sebeplerle yapılmaktadır. Bahsedilen sebeplere dönük olarak gerçekleştirilen bu rihlelerin; birincisi talebelerin rihleleri, ikincisi de hocaların rihleleri olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Endülüs'te ilmî ve kültürel oluşum da söz konusu iki boyutla meydana gelmektedir.

2.2.3.1. Öğrencilerin Rihleleri

Endülüslü talebelerce gerçekleştirilen rihleler, “ilmi kaynağından alma arzusu” ile ilişkilidir. Buna göre insanın en büyük sorumluluklarından biri olarak kabul edilen bilgisel donanımı kazanmak ve kendini geliştirmek, talebe rihlelerindeki temel hedeftir.⁹³ Bu manada Endülüslü talebeler, herhangi bir bölgede ilmî anlamda şöhret bulmuş âlimlere ulaşmak gayesiyle, çeşitli zorluklara katlanmışlardır. Zikredilen hedef

⁹¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 210-211; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 340; Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb ve'l-Fünûn 'alâ 'âhdi'l-Muvahhidîn**, Rabad 1977, s. 46; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kirâat bi'l-Mağrib**, s. 38-39.

⁹² Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 314-315; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 627-628; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 425; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 176-177.

⁹³ Abdülhamîd İsa, **Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs**, s. 410.

doğrultusunda vatanlarından ve sevdiklerinden uzak kalmanın yanı sıra, deniz yoluyla yapılan seyahatlerde çıkan fırtınalar sebebiyle boğulma tehlikeleri geçirmişler; deniz korsanlarica esir edilmişlerdir. Örneğin “İbn Hücce” şeklinde meşhur ve yaşadığı dönemde kıraat ilminin önderleri arasında sayılan Ahmed b. Muhammed Ebû Ca‘fer el-Kurtubî (ö. 643/1245), Sebte’ye (Ceuta) yaptığı bir yolculukta esir düşmüş ve çeşitli eziyetlere uğramıştır. Ancak fidyesinin ödenmesiyle serbest kalabilmiştir. Vefatının, esirken maruz kaldığı eziyetler sebebiyle olabileceği de rivayet edilmiştir.⁹⁴

Kara yoluyla yapılan seyahatlerde ise uzun süre yürümek ve eşkıya saldırılarına maruz kalmak gibi birçok farklı zorlukla başa çıkmaya çalışmışlardır. Diğer yandan gittikleri bölgelerde, kimi zaman maddi sıkıntı yaşamaları ve çok az bir yiyeceğe kanaat getirmek zorunda kalmaları, kimi zaman da ellerinde avuçlarında ne varsa harcamak mecburiyetinde kalarak ekonomik anlamda büyük zorluklar çekmeleri de Endülüslü öğrenciler açısından, bahsedilen zorlukların farklı bir boyutuna işaret etmektedir.⁹⁵

Endülüslü ilim öğrencileri, bazen aile fertleriyle,⁹⁶ bazen arkadaşlarıyla,⁹⁷ bazen de ferdî olarak gerçekleştirdikleri bu seyahatlerde, ders aldıkları hocaların sayılarının fazla olmasına büyük önem vermişlerdir. Örneğin İbnü’l-Debbâğ Halef b.

⁹⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 108-109; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 649-650.

⁹⁵ Endülüslü âlimlerin rihleler esnasında ve sonrasında yaşadıkları zorluklarla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Çoban, **Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri**, s. 69-74.

⁹⁶ Aslen Fas’ın Tanca şehrine mensup olan Süleyman b. Ahmed Ebûhu Ebü’r-Rabî‘ et-Tancî (ö. 440/1048’den önce), Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirdiği ziyaretini babasıyla birlikte yapmış; Mısır’a uğrayarak burada Ebü’t-Tayyib b. Ğalbûn’dan kıraat okumuştur. Bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 324; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 760. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Kevser el-Mehâribî Ebü’l-Hasen el-Ğurnâtî de (ö. 589/1193), hac görevini yerine getirmek amacıyla gittiği Mekke ve ilmî anlamda kendini geliştirmek amacıyla hac dönüşü uğradığı Mısır’ın İskenderiye şehrine, babasıyla birlikte gitmiştir. Bkz. İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 217-218; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 279-280; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 145-146; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1093-1094; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 464.

⁹⁷ Örneğin Endülüs’te kıraat ilmiyle ilgili eser telif eden ilk kişi olduğunu düşündüğümüz Ağleb b. Abdilmelik et-Tuleytulî (ö. 398/910), Doğu’ya gerçekleştirdiği seyahatini komşusu Muhammed b. Abdilcebbâr et-Tuleytulî ile birlikte yapmıştır. Bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 192; İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 173. Yine “el-Verrâk” şeklinde meşhur olan Halef b. Mervân Ebü’l-Kasım et-Temimî el-Kurtubî (ö. ?), hac ibadetini yerine getirmek amacıyla çıktığı yolculukta Mısır’a da uğramış ve burada yörenin önde gelen âlimlerinden kıraat ilmini okumuştur. Bahsi geçen yolculuğu komşusu Ebü’l-Velîd İbnü’l-Faradî ile gerçekleştirmiştir. Bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 271.

Kasım el-Kurtubî'nin (ö. 393/1002) mülâki olduğu ve kendilerinden yazarak da ders aldığı 263 hocasından bahsedilmektedir.⁹⁸ Yine, ismi daha önce sıkça geçen Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî'nin de 175 civarı hocadan ilim tahsil ettiği haber verilmiştir.⁹⁹

Endülüslü talebelerin, faydalandıkları hocaların niceliğine verdikleri önem, nitelik açısından da aynıdır. Zira onlar, seyahatleri esnasında, bulundukları bölgedeki en meşhur hocalardan ders almayı amaçlamışlardır. Rihlelerde meşhur hocalardan ders alma amacının yanında, ilgi duydukları alanlara dair Endülüs'te bulunmayan eserleri de temin etme konusunda büyük çaba sarf etmişlerdir.¹⁰⁰ Gurbetteki okul hayatları bitince memleketlerine dönmüşler ve elde ettikleri şöhret nispetinde, kendilerinden ders almak isteyen Endülüs halkına, yetkin oldukları alanlara ait birikimlerini aktarma hususunda büyük özen göstermişlerdir.

Endülüslü ilim talebeleri, Doğu'ya gerçekleştirdikleri seyahatlerinde kendilerini geliştirdikten sonra, hemen memleketlerine dönmemişler; bulundukları bölgelerde hocalık da yapmışlardır. Örneğin Abdurrahman b. el-Hasen Ebü'l-Kasım el-Hazrecî el-Kurtubî (ö. 446/1053), bunlardan biridir. Onun, 380/990 yılında çıktığı Doğu seyahati 21 yıl sürmüştür. Öğrenciliğini tamamlayıp icazet aldıktan sonra, Mısır'daki 'Amr b. 'Âs Camii ve Rabat'ta bulunan Faik Camii'nde imamlıkla birlikte kıraat hocalığı da yapmıştır. Ardından Endülüs'e dönmüş ve Kurtuba Camii'nde bu görevine devam etmiştir.¹⁰¹

Endülüs'te kıraat ilmi noktasında isminden söz ettiren İsmail b. Halef es-Sarakustî de önce hac farızasını yerine getirmiş, dönüşte de kendini geliştirmek üzere Mısır'a geçmiştir. Burada Abdülcebbar b. Ahmed et-Tarsûsî'den kıraat eğitimi

⁹⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 118.

⁹⁹ Bkz. İbn Vaddâh eş-Kurtubî, *el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ*, s. 5-19. Ayrıca Endülüslü kurrânın hayatları incelendiğinde benzer örneklerle fazlaca karşılaşmak mümkündür.

¹⁰⁰ Özdemir, *Endülüs*, s. 237.

¹⁰¹ İbn Beşküvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 493-494; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 362; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, s. 782.

almıştır. Hayatının son günlerini geçirmek için Endülüs’e dönmeden önce, uzun süre Mısır’daki ‘Amr b. ‘Âs Camii’nde kıraat okutmuştur.¹⁰²

Kimi ulemâ da seyahatleri sonucunda memleketine tekrar dönmemiş, gittikleri yerleri vatan edinmişlerdir. Kasım b. Ahmed b. el-Müvaffik Alemüddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî el-Mürsi (ö. 661/1263), bahsi geçen duruma bir örnektir. O, Endülüs’teki birçok şehri dolaşıp çeşitli âlimlerden istifade ettikten sonra, kendini daha çok geliştirmek gayesiyle Fas ve Tunus gibi bölgelere geçmiştir. Daha sonra Mısır’a uğramış ve burada bir müddet kalıp hayatının sonuna kadar yaşayacağı Şam’a geçmiş ve bir dönem ‘Âdiliyye Medresesi’nde şeyhülkurrâlık vazifesini de yürütmüştür.¹⁰³

İlmî seyahat için vatanından ayrıldıktan sonra buraya bir daha dönmeyen diğer bir isim ise İbn Mâlik et-Tâî Ebû Abdillâh el-Ceyyânî’dir (ö. 672/1274). Kendisi, hac ibadetini yerine getirmek için Hicaz’a gitmiş, oradan Dimeşk’e uğrayarak Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245)¹⁰⁴ başta olmak üzere yörenin meşhur hocalarından faydalanmıştır. Daha sonra Haleb’de bulunmuş, birkaç şehre daha uğradıktan sonra Dimeşk’i vatan edinip burada vefat etmiştir. İbn Mâlik et-Tâî de, Alemüddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî el-Mürsi gibi Âdiliyye Medresesi’nde şeyhülkurrâlık görevine getirilmiştir.¹⁰⁵

2.2.3.2. Hocaların Rihleleri

Endülüs’te kıraat ilminin gelişimine, öğrencilerin olduğu kadar hocaların rihlelerinin de büyük bir etkisi görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere öğrenciler, daha çok ilmî gaye ekseninde rihle gerçekleştirmiş ve bu rihleler

¹⁰² Başal, Abdulhalim, **İsmail b. Halef es-Sarakustî’nin Hayatı, Eserleri Ve Kıraat İlmindeki Yeri**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 14-15.

¹⁰³ Alemüddîn el-Lûrekî, **el-Muhassal**, (Neşredenin girişi, s. 5-8); İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 16.

¹⁰⁴ İbn Fîrruh eş-Şâtübî’nin *Hırzû’l-Emânî* adlı eserine yaptığı şerhle, bu eserin şöhret kazanmasında büyük rolü olduğu söylenmektedir. Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1245-1251; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 502-504.

¹⁰⁵ İbn Mâlik et-Tâî, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî Ebû Abdillâh el-Endelüsî el-Ceyyânî, **Şerhu’t-Teshîl**, (thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed el-Mahtûn), Kahire 1990, (Neşredenin girişi s. 10-16); Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1363-1364.

sonucunda, Doğu'daki kıraat müktesebatını Endülüs'e taşımışlardır. Öğrencilerden farklı olarak, halihazırda ilmî anlamda yetkin kimseler olmaları sebebiyle hocaların rihleleri, kişisel gelişimden daha farklı amaçlarla yapılmıştır.

Bu türdeki rihlelerin çeşitli sebepleri bulunmakla birlikte, hocaların, kendi alanında isminden söz ettirerek “şöhret kazanma” ve “itibar elde etme” amacını ilk sırada zikretmek gerekir.¹⁰⁶ Örneğin Muhammed b. Mu'âz Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. 553/1158), kıraat eğitimini Endülüs'te Muhammed b. Şüreyh gibi isimlerden aldıktan sonra memleketi İşbîliye'de birçok öğrenciye birikimlerini aktarmış ve eserlerinin icazetini vermiştir. Daha sonra ömrünün sonuna kadar ikamet edeceği Fas'a giderek Havrâ Mescidi'nde kıraat ve dil alanlarında talebe yetiştirmiştir.¹⁰⁷ Onun Fas'a taşınmasıyla ilgili muayyen bir sebep olmamakla birlikte, şöhret kazanma ve itibar elde etme amacıyla böyle bir rihle gerçekleştirdiği düşünülebilir.

İlmî ve kültürel durumun gelişimini sağlamasının yanında, söz konusu yapı özelinde bölgesel birliğin oluşmasında da yadsınamaz katkısı olan hocaların seyahatlerine dair diğer bir sebep de siyasî kargaşa ve çalkantılardır.¹⁰⁸ Bazı ulemâ, çeşitli sebeplerle baş gösteren isyanlar, bölünmeler ve istikrarsızlıklar nedeniyle, bağlı bulundukları bölgeleri terk etmek zorunda kalarak mecburî rihle gerçekleştirmişlerdir. Örneğin Endülüs kıraat sahasının en tanınmış simalarından biri olan Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), İşbîliye, İsticce (Ecija), Beccâne (Pechina), Sarakusta, Kurtuba, Meyûrka (Mallorca) ve Daniye gibi birçok şehri dolaşmıştır. Tabir yerindeyse göçebe bir hayat yaşamasında, bazen ilmî amaçlar olsa da siyasî çalkantıların da büyük rol oynadığı söylenebilir.¹⁰⁹

İbn Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî de (ö. 672/1274), bahsi geçen sebebin örnekleri arasında zikredilebilecek isimlerdendir. O, Endülüs'ün önde gelen kurrâsından ders alarak kıraat ilminde kendini geliştirdikten sonra, Ceyyân'da ortaya çıkan siyasî

¹⁰⁶ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs*, s. 410.

¹⁰⁷ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 20-21.

¹⁰⁸ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs*, s. 410.

¹⁰⁹ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 305; İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 592-593; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 411-412; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, II, 341-342; Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mü'cemü'l-Üdebâ: İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, (thk. İhsan Abbas), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1993 (I. Bs.), s. 1603-1605; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 773-781

istikrarsızlık sebebiyle Kuzey Afrika'ya taşınmış, ardından çeşitli beldeleri dolaşıp Dımeşk'e yerleşmek zorunda kalmış ve uzun yıllar burada kıraat eğitimi vermiştir.¹¹⁰

Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer el-Cürâvî, İşbîliye'de otururken burada çıkan bir fitne sebebiyle Mısır'a gitmek zorunda kalmış, 'Amr b. 'Âs Camii'nde kıraat okutmuştur.¹¹¹ Yine, "en-Neccâd" şeklinde meşhur ve aynı zamanda Ebû Amr ed-Dânî'nin dayısı olan Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 429/1038)¹¹² ve Saîd b. İdris Ebû Osman es-Sülemî el-İşbîlî (ö. 429/1038)¹¹³ gibi şahsiyetler de Kurtuba'daki siyasi çalkantılar ve buranın işgaline dönük faaliyetler sebebiyle zorunlu rihle gerçekleştiren sayısız örnek arasındaki iki isimdir.¹¹⁴

Zaman zaman devlet ricali, çeşitli ilimleri canlandırmak ve geliştirmek gayesiyle, farklı şehirlerde bulunan ve alanında öne çıkmış bazı âlimleri, öğretmenlik yapmaları ve bildiklerini çeşitli mekânlarda halka aktarmaları için, uhdesinde bulunan bölgelere davet etmiştir. Kurrâ, şöret/itibar kazanma ve siyasi çalkantılardan sıyrılmanın yanı sıra emîr ve hükümdarlardan davet alarak da rihle gerçekleştirmiştir. İleride üzerinde daha detaylı durulacak olmakla birlikte iddiaya örnek teşkil etmesi amacıyla aldıkları davet sonucu rihle gerçekleştiren birkaç âlimi zikretmek uygun olacaktır.

Müraccâ b. Yunus Ebû Ömer el-Mürçikî (ö. 600/1203-1204), söz konucu amaca matuf rihle yapanlardan biridir. O, kıraati Endülüs'ün Şilb ve İşbîliye gibi şehirlerinde çeşitli âlimlerden aldıktan sonra Faslı devlet ricali tarafından Sebte'ye (Ceuta) davet edilmiş ve burada kıraat okutmuştur.¹¹⁵ Yaşadığı dönemde kıraat ilminin önder isimleri arasında zikredilen Yahya b. Muhammed Ebû Zekeriyya el-Hevzenî el-İşbîlî de (ö. 602/1206) bahsi geçen davete muhatap olarak rihle yapan bir diğer âlimdir.¹¹⁶

¹¹⁰ İbn Mâlik et-Tâî, **Şerhu't-Teshîl**, (Neşredenin girişi s. 10-16).

¹¹¹ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 59.

¹¹² İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 761.

¹¹³ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 307; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 343; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 765-766.

¹¹⁴ Siyasi çalkantı, istikrarsızlık ve çeşitli olumsuz sebeplerle zorunlu rihle gerçekleştiren başka bir âlim için bkz. İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 266.

¹¹⁵ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 43; Zehebî, **Müstemlah**, s. 176.

¹¹⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 186; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 410-411.

Aldıkları davetle rihle yapan Endülüs kurrâsının yönü, çoğunlukla ülke dışı olmakla birlikte bazen de Endülüs içinden de bahsi geçen davete muhatap olabildikleri görülmektedir. Örneğin “Makrun” şeklinde tanınan Abdullah b. Muhammed el-Kudâî Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. 378/988), Cezayir’in Bicâye ve Vehrân; Endülüs’ün de Mâleka şehirlerini dolaştıktan sonra, Halife II. Hakem tarafından 350/961 yılı civarı Kurtuba’ya davet edilmiş; söz konusu davet üzerine Kurtuba’ya gelmiş ve Kurtuba Mescid-i Camii’nde Nâfi‘ Kiraati’nin Verş Rivayeti’ni okutmuştur.¹¹⁷

Bir defaya mahsus yaptığı Kahire ziyareti dışında ömrünün tamamını Endülüs’te geçiren Hüseyin b. Abdilaziz Ebû Ali el-Kuraşî el-Fihri el-Gırnâtî el-Ceyyânî (ö. 680-699/1281-1299 arası), kıraat ve hadis gibi ilimleri okutması maksadıyla Mâlekâ (Malaga) şehrine davet edilmiş ve burada ayrıca hatiplik görevini de yürütmüştür.¹¹⁸

Hükümdarlar arasında elçilik görevini de yürütmüş kıraat âlimi Ahmed b. el-Hasen b. Ali Ebû Ca’fer el-Kelâ’î de (ö. 728/1328), tedris noktasında kendisinden faydalanmak üzere Gırnata’tan birçok kez davet almış ve talebe yetiştirmiştir.¹¹⁹

Yaşadığı dönemde fıkıh, hadis ve kıraat gibi ilimlerde önder şeklinde nitelendirilen Ebû Ömer İbn Abdilberr en-Nemerî (ö. 467/1071), hayatının son yıllarını geçirdiği Şâtibe’ye (Jativa) yerleşene kadar dönemin devlet adamlarından davet alarak Endülüs’te birçok şehri dolaşmış; buralarda talebe yetiştirmesinin yanında çeşitli eserler de telif etmiştir.¹²⁰

Diğer yandan Ebû’l-Hasen el-Antâkî (ö. 377/987), Abdullah b. Muhammed el-Kudâî (ö. 378/988), İbn Abdilganî el-Husrî (ö. 488/1095) gibi âlimler başta olmak üzere Endülüslü emîr ve hükümdarlar tarafından, kıraat ilminin inşa ve ihyası amacıyla bölgeye davet edilen kurrânın varlığı da söz konusudur. Ancak bu konuyla ilgili

¹¹⁷ İbnü’l-Faradî, *Târîhu Ulemâi’l-Endelüs*, s. 194; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 655; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 407.

¹¹⁸ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1359-1360; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 220.

¹¹⁹ Lisânüddîn İbnü’l-Hatîb, Ebû Abdillâh Zü’l-vizâreteyn Lisânüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelüsî, *el-İhâta fî Ahbâri (Târîhi) Gırnâta*, (nşr. Dâru’l-Emel), Cezayir, 2009, I, 583-600.

¹²⁰ İbn Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî, Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr, *el-İstizkâr (Vükûtü’s-Salâh)*, (nşr. Abdülmü’tî Emîn), Dâru Kuteybe, Beyrut 1993 (I. Bs.), (Neşredenin girişi, s. 7-45).

“Devlet Ricalinin Kıraat İlmine Dönük Katılım ve Katkıları” başlığında detaylı açıklamalar yapılacaktır.

2.2.4. Rihlelerin Yapıldığı Bölgeler

Endülüs'te kıraat ilminin gelişimine birincil manada etki eden rihlelerin, hangi bölgelere yapıldığının tespiti, adı geçen bölgedeki kıraat ekolünün kaynaklarını belirleme noktasında büyük önem arz etmektedir. Endülüslü kıraat âlimlerinin biyografileri incelendiğinde, bahse konu coğrafyadaki ilmî seyahatlerin, birincisi “Endülüs içindeki şehirlere”; ikincisi de “Endülüs dışındaki bölgelere” olmak üzere iki yönlü gerçekleştirildiği görülecektir. Öte yandan Endülüs'ten farklı bölgelere yapılan rihleler daha ağırlıklı olmakla birlikte, farklı bölgelerden Endülüs'e gerçekleştirilen rihleler de Endülüs kıraat kültürünün oluşumunda yadsınamaz bir etkiye sahiptir. Zikredilen etki sebebiyle “farklı bölgelerden Endülüs'e yapılan rihleler”e de değinilecektir.

2.2.4.1. Endülüs'teki Şehirlere Yapılan Rihleler

Endülüs'te eğitimin üçüncü ve son aşaması olan rihleler, öncelikle Endülüs'teki şehirlerde bulunan âlimlere ulaşma ve onlardan ilmî anlamda istifade etme amacına dönük olarak söz konusu bölge içerisinde gerçekleştirilmekteydi. Bu tür rihleler, Doğu'daki kıraat müktesebatını Endülüs'e taşıyan âlimlerle mülâki olmak ve onlardan adı geçen ilme dair yenilik ve incelikleri almak açısından; kıraat ilminin Endülüs'ün her bölgesinde tanınması ve yaygınlaşması noktasında kritik öneme sahiptir.

Endülüs içerisindeki rihleler, özellikle taşrada hayat süren halkın gelişiminde büyük bir rol oynamış, dönem dönem değişen Endülüs'teki ilmî merkezler de taşradaki kimseler için uğrak yerleri olmuştur. Buna göre Endülüs'te Emevî idaresi ve Mülûkü't-Tavâif döneminde Kurtuba, kıraat ilmi başta olmak üzere İslamî ve aklî ilimlerin gelişimi için en fazla rihle gerçekleştirilen şehirlerin başında gelmektedir. Endülüs

İslam Devleti'nin idari merkezi olmasının yanında ilmî kültürün en yoğun olduğu şehir sayılması da söz konusu durumun sebepleri arasında zikredilir. Kurtuba'nın ilmî ve kültürel hayattaki yerini göstermesi bakımından İbn 'Atiyye'nin şu nefis dörtlüğü burada zikredilmeye değerdir:

“Kurtuba şu dördüyle geçti diğer şehirleri

Biri Kanataratü'l-Vâdî, öteki şehrin camii

İkisi bunlardır; üçüncüsü Zehrâ şehri

İlim ise dördüncüsü ki bu, en büyük özelliği”¹²¹

Mülûkü't-Tavâif dönemiyle birlikte Kurtuba'nın yanında İşbiliye, Tuleytula (Toledo), Sarakusta, Meriye, Batalyevs (Badajoz), Daniye, Ceyyân (Jaen) ve Mürsiye; Nasrîler Dönemi'nde de Gırnata (Granada) gibi şehirler, Endülüs'ün ilim ve kültür merkezleri olarak öne çıkmış diğer şehirleridir.¹²²

Rihle geleneğinde âdet olduğu üzere âlimler, öncelikle kendi ülkesindeki ulemâdan ders alır, eğer gücü yeterse Doğu'ya da bundan sonra giderdi. Zikredilen şehirlerdeki kurrâdan faydalanmak üzere Endülüs içerisinde rihle gerçekleştirenlerin sayısının yazılamayacak kadar çok olması da yukarıdaki sebeple ilgilidir.

Her asırda olmakla birlikte özellikle kıraat ilminin Endülüs'te yükselişe geçtiği hicrî V. asra kadarki dönemde, ülke dışına fazlaca rihle gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan -muhtemelen birtakım ekonomik sebeplerle olsa gerek- rihlesini yalnızca Endülüs coğrafyasıyla sınırlı tutan kimseler de olmuş, ilmî gelişimlerini ülke içerisindeki şehirlere yaptıkları seyahatlerle sağlamışlardır. Ebü'l-Abbas el-Füzaylî el-

¹²¹ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, **Fihrisü İbn Atiyye**, (thk. Muhammed Ebü'l-Ecfân-Muhammed ez-Zâhî), Dâru'l-Mağribî'l-İslamî, Beyrut, 1983, s. 23-24; Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 213.

¹²² Abdülhamîd İsa, **Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs**, s. 411; Özdemir, **Endülüs Müslümanları “Kültür ve Medeniyet”**, s. 152.

Mursî (ö. ?),¹²³ bu durumun örneklerinden biridir. Kendisi, aslen Mürsiyeli olup Ebü'l-Hasen el-Antâkî'den kıraat ilminde istifade etmek üzere Kurtuba'ya gitmiştir. Bahsi geçen seyahati dışında herhangi bir rihlesinden söz edilmemiştir.¹²⁴

Nâfi' Kıraati'nin Verş ve Kalûn Rivayeti'ni dilinden düşürmemesi sebebiyle hocası Ebü'l-Hasen el-Antâkînin, "Nâfi'" şeklinde lakap taktığı Ebû Osman el-Hemedânî ed-Dânî de (ö. 421/1030) aslen Daniyeli olmakla birlikte Kurtuba'ya geçerek burada Antâkî'den kıraat okumuştur. Vefatının memleketinde gerçekleştiği belirtilmiş, bunun dışında herhangi bir seyahatinden bahsedilmemiştir.¹²⁵

Kurtuba'daki Gâzî Mescidi'nde sürekli bulunması sebebiyle "el-Gâzî" şeklinde tanınan Ebû Abdillâh el-Batalyevsî el-Kurtubî (ö. ?),¹²⁶ aslen Batalyevsli olup Kurtuba'ya gelerek Antâkî'den kıraat okumuş ve buraya yerleşmiştir.¹²⁷

Kıraatle birlikte "ilm-i vesâik" alanında da eser telif eden İbn Abdülkâdir Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. 420/1029), aslen İşbîliyeli olup Kurtuba'da Antâkî'den ders alan ve bu manada Endülüs içerisinde rihle gerçekleştiren diğer bir kıraat âlimidir.¹²⁸

Memleketindeki yetkin âlimlerin varlığından dolayı Endülüs içerisinde bile rihleye ihtiyaç duymadan kendini geliştiren kimseler de mevcuttur. "İbnü't-Tuleytulî" Hakem b. 'İmrân en-Nekkâd (ö. 236/850),¹²⁹ Esbağ b. Mâlik Ebü'l-Kasım el-Endelüsî (ö. 304/916),¹³⁰ Esbağ b. Temâm el-Harrâr Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 365/975),¹³¹ "İbnü'l-'Acel" Ebû Eyyüb el-Kurtubî (ö. 383/993),¹³² Abdülmecid el-Fetâ Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 389/999),¹³³ İbrahim b. Mübeşşir b. Şerîf el-Kurtubî (ö. 395/1004),¹³⁴ İbnü'l-Haccâm Halef b. Süleyman (ö. 397/1007),¹³⁵ Ebü'l-Mütarrif

¹²³ Vefat tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Antâkî'den ders aldığı bilgisinden hareketle en geç hicrî dördüncü asrın başları olduğu düşünülebilir.

¹²⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 32.

¹²⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 113.

¹²⁶ Ebü'l-Hasen el-Antâkî'den kıraat okumuş olması, vefatının en geç hicrî 400'lü yıllarda olduğunu göstermektedir.

¹²⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 309.

¹²⁸ İbn Beşkuvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 76; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 68.

¹²⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 225-226.

¹³⁰ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 74.

¹³¹ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 76.

¹³² İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 159.

¹³³ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 558-559; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 140.

¹³⁴ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 147-148.

¹³⁵ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 258.

İbnü'l-Meşşât el-Kurtubî (ö. 397/1007),¹³⁶ İbn Ebi'l-Müfevvez Ebû Ömer el-Kurtubî (ö.399/1009),¹³⁷ İbn Fîre el-Yahsubî et-Tuleytulî (ö. ?),¹³⁸ Yahya b. Abdilmelik b. Mehnâ el-Kurtubî (ö. 424/1033),¹³⁹ Ebû Ömer el-Gâzî el-Kurtubî (ö. 425/1034),¹⁴⁰ İbrahim b. Abdillâh b. Musa el-Mukrî el-İşbîlî (ö. 425/1034),¹⁴¹ “İbnü’ş-Şekkâk” Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 426/1035),¹⁴² Saîd b. Yahya et-Tenûhî Ebû Osman el-İşbîlî (ö. 426/1035)¹⁴³ ve İbnü Hayyân Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 427/1036),¹⁴⁴ bahsedilen durumun örneklerindendir.

Burada şu hususa da dikkat çekmek gerekmektedir: Zikredilen kimselerden İbn Fîre el-Yahsubî et-Tuleytulî, İbrahim b. Abdillâh b. Musa el-Mukrî el-İşbîlî ve Saîd b. Yahya et-Tenûhî Ebû Osman el-İşbîlî dışındaki isimlerin, Kurtubalı oluşu dikkate değerdir. Bunun yanında Endülüs içerisindeki rihlelerin örnekleri esnasında isimleri geçen dört âlimin de, rihlelerini Kurtuba’ya yapmaları göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husustur. Bu cümleden olmak üzere özellikle ilk beş asırda Endülüs içerisindeki rihlelerde, Kurtuba’nın merkez konumda olduğunu söylemek mümkündür. Bahsedilen durum ise Kurtuba’nın, kıraat ilmi başta olmak üzere sair ilimlerin gelişimine etkisini gözler önüne sermektedir.

Öte yandan Doğu’ya seyahatinden bahsedilmeyen yukarıdaki yirmi isimden “İbnü’t-Tuleytulî” Hakem b. ‘İmrân en-Nekkâd, Esbağ b. Mâlik Ebü'l-Kasım el-Endelüsî, Esbağ b. Temâm el-Harrâr Ebü'l-Kasım el-Kurtubî, İbn Fîre el-Yahsubî et-Tuleytulî, İbrahim b. Abdillâh b. Musa el-Mukrî el-İşbîlî, “İbnü’ş-Şekkâk” Ebû Muhammed el-Kurtubî ve Saîd b. Yahya et-Tenûhî Ebû Osman el-İşbîlî dışında kalan on üç kişinin, Ebü'l-Hasen el-Antâkî’den kıraat okuması da kıymetli bir veridir. Bu veri, Endülüs içindeki rihlelerin Kurtuba’ya dönük olmasının sebepleri arasında zikredilebileceği gibi, Antâkî’nin de Endülüs kıraat tarihi açısından önemini ve

¹³⁶ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 464-465.

¹³⁷ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 43-44.

¹³⁸ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 681. Vefat tarihi, -net olarak bilinmemekle birlikte- hicrî 400’lü yılların başları olduğu düşünülmektedir.

¹³⁹ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 956.

¹⁴⁰ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 757.

¹⁴¹ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 154.

¹⁴² Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 345; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 409.

¹⁴³ İbn Beşkuvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 76.

¹⁴⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 241.

yeterliliğini ortaya çıkarmaktadır. Yukarıda aktarılanlardan anlaşılacağı üzere Endülüs içerisinde yapılan rihlelerin ilmî gelişime katkısının fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca bölge halkı için bu tür rihlelerin, alanında yetkin âlimler dolayısıyla kısmen de olsa yeterli görüldüğü düşünülebilir.

2.2.4.2 Endülüs Dışındaki Bölgelere Yapılan Rihleler

2.2.4.2.1. Rihle Güzergâhı

Endülüs'ten Doğu'ya gerçekleştirilen yolculuklarda, kara ve deniz yolu olmak üzere iki alternatif bulunmaktadır. Kara yoluyla yapılan yolculuklarda sırasıyla Fas, Cezayir, Tunus, Libya ve Mısır güzergâhı kullanılmakta; ilk olarak hac ibadeti yerine getirilecekse Mısır'dan direkt Hicaz'a geçilmektedir. Rihlesini uzatmak isteyen kimseler de hac ibadetinin ardından Irak, Suriye ve İran gibi bölgeleri ziyaret etmektedir. Şayet hac ibadeti dönüşe bırakıldıysa, bu durumda da öncelikle Irak, Suriye ve İran gibi ülkelere uğranmakta, daha sonra Hicaz'da haccedilmektedir. Çok sık rastlanmamakla birlikte Kimi ulemânın, Hicaz ziyaretinin akabinden Yemen'e de uğradığı görülmektedir. Yemen seyahatinden sonra da Mısır üzerinden tekrar Endülüs'e geçtiği müşahede edilmektedir.¹⁴⁵

Kara yolu güzergâhı genellikle belirtilen şekilde olmakla birlikte bahsi geçen rihlelerde deniz yolu daha fazla tercih edilmektedir. Endülüs'ten Doğu'ya gerçekleştirilen deniz yolculuklarında ise önce Mısır'a geçilmekte; eğer hac ibadeti sonraya bırakılırsa, buradan öncelikle Sînâ üzerinden Şam bölgesine varılmaktadır. Şayet hac ibadeti öncelenirse bu durumda da Kızıldeniz kullanılarak direkt Hicaz'a intikal edilmektedir.¹⁴⁶ Yine rihlesini uzatmak isteyen kimseler, Yemen, Suriye, Irak, İran, kimi zaman da Anadolu'ya kadar seyahat etmektedir.

¹⁴⁵ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs*, s. 410-411.

¹⁴⁶ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs*, s. 410-411.

2.2.4.2.2. Rihle Yapılan Bölgeler

2.2.4.2.2.1. Endülüs'ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yerler

Çalışmamızda, Endülüs'ten Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirilen rihlelerin yönlerini tayin edebilmek için, toplamda ikiyüz kırk kurrânın biyografileri referans alınmıştır. Buna göre, Endülüs kıraat ekolünün oluşum sürecine denk gelmeleri ve bu noktadaki önemleri sebebiyle, adı geçen bölgede VI/XII. asra kadar yaşadığı tespit edilen yüz doksan âlimin tamamı gözden geçirilmiştir.¹⁴⁷ Yine, sonraki asırlarda yapılan rihlelerin yönüyle ilgili fikir verebilmesi amacıyla, VI/XII. asırla Endülüs'ün yıkılışı olan IX/XV. asırlar arasında yaşamış ve bu alana dair eser telif ederek öne çıkmış 50 âlimin¹⁴⁸ Doğu seyahatleri de ayrıca ele alınmıştır. İlgili taramalar sonucunda, Endülüslü kıraat âlimlerinin Doğu İslam coğrafyasına yaptıkları ilmî seyahatlerde, -her ne kadar bazı bölgelerde bir yoğunlaşma söz konusu olsa da- neredeyse ayak basmadıkları bir coğrafya bulunmadığı çıkarımını yapmak mümkündür.

Nitekim Endülüslü kurrâ, Mağrib'de Fas,¹⁴⁹ Merrâkûş (Marakeş),¹⁵⁰ Sebte (Ceuta),¹⁵¹ Tanca,¹⁵² Miknâse (Meknes)¹⁵³ ve Rabat¹⁵⁴ gibi şehirlerde bulunmuşken; Tilimsan,¹⁵⁵ Bicâye,¹⁵⁶ Vehran¹⁵⁷ ve Kal'atü Benî Hammâd (Mesîle),¹⁵⁸ onların Cezayir'deki ziyaret mekânları olmuştur. Tunus'ta Kayrevân¹⁵⁹ ve Mehdiye;¹⁶⁰

¹⁴⁷ Sözü edilen yüz doksan âlimin tamamı rihle gerçekleştirmemiş; rihle gerçekleştirenler bulunarak yönleri tespit edilmiştir.

¹⁴⁸ Bir önceki dipnotta değinilen durum, burada bahsedilen elli âlim için de aynen geçerlidir.

¹⁴⁹ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 337.

¹⁵⁰ Bir örneği için bkz. İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 392-394.

¹⁵¹ Bir örneği için bkz. İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 435-436.

¹⁵² Bir örneği için bkz. İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 435-436.

¹⁵³ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 311-312.

¹⁵⁴ Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 493-494.

¹⁵⁵ Bir örneği için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 994-995; **Müstemlah**, s. 234.

¹⁵⁶ Bir örneği için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 655; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 407.

¹⁵⁷ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 194.

¹⁵⁸ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 20-21.

¹⁵⁹ Bir örneği için bkz. İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 928.

¹⁶⁰ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 363-364.

Libya'da ise El-Beydâ¹⁶¹ ve Trablus,¹⁶² ilgili kimselerin Kuzey Afrika'ya dönük rihlelerinin istikametidir. Mısır'da İskenderiye,¹⁶³ Kahire,¹⁶⁴ Dimyat¹⁶⁵ ve Feyyûm,¹⁶⁶ öne çıkan bazı merkezlerken Hicaz'da ise Mekke ve Medîne¹⁶⁷ ön planda olmakla birlikte az da olsa Cidde de¹⁶⁸ onların ayak bastıkları şehirlerden biridir. Irak'ta Bağdat,¹⁶⁹ Basra,¹⁷⁰ Kûfe,¹⁷¹ İran'da Nişabur,¹⁷² Horasan,¹⁷³ Tüster (Şüşter);¹⁷⁴ Suriye'de de Dimeşk,¹⁷⁵ Halep,¹⁷⁶ Humus,¹⁷⁷ Endülüslü kıraat âlimlerinin rihle gerçekleştirdikleri haber verilen coğrafyalardır. Filistin'de Kudüs,¹⁷⁸ Askalân,¹⁷⁹ Remle,¹⁸⁰ Taberiye;¹⁸¹ Özbekistan'da Buhara;¹⁸² Anadolu'da Harran,¹⁸³ Silvan,¹⁸⁴ Nusaybin¹⁸⁵ ve Antakya,¹⁸⁶ Endülüslü kurrânın, seyahat yaptıkları işaret edilen diğer bölgeler arasında yer alır. Yine, özel olarak şehirleri bilinemese de Yemen¹⁸⁷ ve Sicilya'ya da¹⁸⁸ yolculuklar söz konusudur.

Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, Endülüs dışındaki bölgelere yapılan seyahatlerde daha çok Mısır, Hicaz, Kayrevan, Irak, Şam bölgesi ve Mağrib, ön plana

-
- ¹⁶¹ Bir örneği için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 782.
¹⁶² Bir örneği için bkz. İbn Vaddâh el-Kurtubî, **el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ**, s. 5-19.
¹⁶³ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 363-364.
¹⁶⁴ Bir örneği için bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 35.
¹⁶⁵ Bir örneği için bkz. Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 114; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 162.
¹⁶⁶ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 108.
¹⁶⁷ Bir örneği için bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 414.
¹⁶⁸ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 233.
¹⁶⁹ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 278.
¹⁷⁰ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 266.
¹⁷¹ Bir örneği için bkz. İbn Vaddâh el-Kurtubî, **el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ**, s. 5-19.
¹⁷² Bir örneği için bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 651-654.
¹⁷³ Bir örneği için bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 651-654; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 725-726.
¹⁷⁴ Bir örneği için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 838.
¹⁷⁵ Bir örneği için bkz. İbn Atiyye, **Fehrese**, s. 96.
¹⁷⁶ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 272.
¹⁷⁷ Bir örneği için bkz. İbn Vaddâh el-Kurtubî, **el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ**, s. 5-19.
¹⁷⁸ Bir örneği için bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 85-86.
¹⁷⁹ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 118.
¹⁸⁰ Bir örneği için bkz. Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 286; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 209.
¹⁸¹ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 285.
¹⁸² Bir örneği için bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 651-654.
¹⁸³ Bir örneği için bkz. İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Abdilvehhâb b. Abdilkuddûs, **el-Miftâh fi'htilâfi'l-Kırâati's-Seb'i'l-Müsemmeyni bi'l-Meşhûrîn**, (thk. Hâtım Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dimeşk 2006, (Neşredenin girişi, s. 7-10).
¹⁸⁴ Bir örneği için bkz. İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, s. 7-10.
¹⁸⁵ Bir örneği için bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 493-494.
¹⁸⁶ Bir örneği için bkz. İbn Vaddâh el-Kurtubî, **el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ**, s. 5-19.
¹⁸⁷ Bir örneği için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 233.
¹⁸⁸ Bir örneği için bkz. İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 666; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 49.

çıkmaktadır. Dikkat çekilen durum, Endülüs kıraat ekolünün kaynaklarının tespiti hususunda oldukça kıymetlidir. Zira Endülüs kıraat ekolünün oluşumunda, genellikle adı geçen bölge âlimlerinin etkisi söz konusudur. Bu bağlamda rihle kültürünün, her bölgede olduğu gibi Endülüs'te de çeşitli ilimlerin kaynağı olma noktasında büyük bir payı olduğu söylenebilir.

Rihle Yapılan Bölge	Rihle Yapan Kurrâ Sayısı
Mısır	64
Hicaz	49
Tunus (Kayrevan)	16
Irak	10
Şam Bölgesi	8
Mağrib	5
Diğer (Cezayir, Libya, İran, Filistin, Özbekistan (Buhara), Yemen, Sicilya ve Anadolu)	18

Tablo 1: Rihle Yapılan Bölge ve Rihle Yapan Kurrâ Sayısı.

2.2.4.2.2.2. Endülüs'ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yerlerin Sebepleri

Mısır, Hicaz, Kayrevan, Irak, Şam bölgesi ve Mağrib gibi bölgelerin, rihle istikameti açısından öne çıkmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Örneğin Mısır'ın en çok rihle yapılan bölge olması, öncelikle hac ibadetiyle ilgilidir. Zira hac ibadeti için Hicaz'a yönelen bölge halkı, ister kara yolunu, ister deniz yolunu kullansın, Mısır'a uğramadan Hicaz'a ulaşamaz. Yine Mısır'ın, Endülüs-Hicaz güzergâhının orta

noktasında bulunması sebebiyle, hem gidişte hem de dönüşte zorunlu olarak uğranılan bir yer olmasını da diğer bir etken olarak saymak mümkündür.

Endülüslülerin Mısır'a seyahat etmelerinin ilk sebebinin, güzergâh üzerinde bulunması gösterilse de bu durum, sadece belirtilen saikle anlatılamaz. Zira güzergâh üzerinde bulunması, yalnızca buraya ulaşımı zorunlu hale getirmektedir. Ancak farklı sebepler olmasaydı Endülüslü ulemâ, burayı bir geçiş bölgesi olarak kullanabilir, bu bölgede vakit geçirmezdi.

Zikredilen sebeplerin birincisi, Mısır ve Endülüs'teki ortak mezhepsel yönelimdir. Bilindiği üzere Endülüs'ün fethine katılan askerler, daha çok Suriye asıllı oldukları için, başlangıçta Endülüs'te, Suriye bölgesinde yaygın olan “Evzâilik Mezhebi” hâkim mezhep konumundadır.¹⁸⁹ Emevî hilafetiyle birlikte, Medine'ye yapılan yolculuklar sonucu İmam Mâlik ile olan münasebetlerle, bölgede hâkim konuma gelen mezhep, Endülüs'ün yıkılışına kadar “Mâlikî Mezhebi” olmuştur.¹⁹⁰ Endülüs ulemâsı da mezhepsel bağlılık sebebiyle, özellikle ilk asırlarda¹⁹¹ gittikleri bölgelerdeki hâkim mezhebin, Mâlikî Mezhebi olmasına dikkat etmişlerdir.¹⁹² Bu bağlamda Mısır'da tercih edilen mezhebin Endülüs ile aynı olması, rihlelerin buraya yoğunlaşmasının başka bir sebebidir. Diğer yandan mezhepsel benzerlik, yalnızca Mısır ile sınırlı olmayıp, yukarıda öne çıktığı belirtilen hemen her bölge için geçerlidir.

Mısır'da kıraat ilmi noktasında adından söz ettirmiş, alanında yetkin hocaların bulunması da, buranın en çok tercih edilen bölge olmasında en az güzergâh ve mezhep birlikteliği kadar etkili bir diğer sebeptir. Çalışmamızın üçüncü bölümündeki “Endülüs'te Kıraat İlminin Kaynakları” başlığında da görüleceği üzere, Endülüs

¹⁸⁹ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 221, III, 230.

¹⁹⁰ Özdemir, “Endülüs”, *DİA*, XI, 211-225.

¹⁹¹ İlk asırlarda mezhepsel birliktelik, rihle yönü ve tercih edilen hocalar noktasında büyük bir öneme sahipken, sonraları ikinci plana atılmış; rihle bölgeleri ve hocaların mezhepleri önemsenmemiştir. Örneğin İbn Mâlik et-Tâî, Endülüs'te bulunduğu zamanlarda Mâlikî mezhebin benimsenmiş olmakla birlikte sonraları Şâfiî mezhebine geçmiştir. Onun bu değişikliği, Dımeşk'e gitmesiyle ilgili olmalıdır. Bkz. İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, (Neşreden giriş s. 10-16). Yine Endülüs'ün en meşhur kıraat âlimlerinden olan Ebû Hayyân el-Endelûsî de Endülüs'te bulunduğu dönemde Mâlikî Mezhebi'ne mensupken Mısır'a gittiğinde, yaşadığı bölgede yaygın olan Şâfiî Mezhebi'ni tercih etmiştir. Bkz. Uludaş, *Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhî'tinde Kırâat Olgusu*, s. 28-72.

¹⁹² Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 71.

kıraatine en çok etki eden bölgelerin belki de en başında Mısır gelmektedir. Bahsedilen durum ise buradaki hocaların yetkinliğini ve tercihe değer olduğunu göstermektedir.

Rihlelerin yoğunlaştığı ikinci bölge Hicaz'dır. Önceleri hilafet merkezi olmaları sebebiyle Şam ve Irak ile Endülüs arasında görülen göç hareketleriyle rihle ilişkileri, Abdurrahman b. Muaviye'nin Endülüs'e gelerek siyasi bağımsızlığını ilan etmesi ve böylelikle Endülüslülerin Doğu hilafetine duydukları bağlılığı ortadan kaldırması sonucu, yerini Hicaz'a bırakmıştır.¹⁹³ Söz konusu hususun yanında Endülüslülerin Hicaz'a bu denli yoğun gitmesinin sebebi, hiç şüphesiz hac ibadetidir. Bölgelere gerçekleştirilen rihle sayılarında her ne kadar Mekke ve Medine ayrımına gidilmemiş olsa da, buradaki yoğunluğun genellikle Mekke'de oluştuğunu belirtmek gerekir. Söz konusu durum ise Mekke'nin hac ibadetinin yerine getirildiği şehir olmasıdır. Ayrıca Endülüslüler, Medine'ye de uğrayarak burada Hz. Peygamber'in hâtîrâtını görmeyi ihmal etmemişlerdir. Daha önce de değinildiği üzere özellikle ilk dönemlerde Endülüs'ten Hicaz'a gerçekleştirilen yolculuklarda Medine, daha ön plandadır. Mâlik b. Enes'in Medine'de yaşaması da bahsedilen durumun temel etkenidir.¹⁹⁴ Ayrıca ilk dönemlerdeki kadar yoğun olmamakla birlikte Mâlik b. Enes'in öğrencilerinin varlığı sebebiyle sonraki dönemlerde de Medine'ye rihlelerin devam ettiği söylenmiştir.¹⁹⁵

Yine Mâlik b. Enes ile aynı mecliste ders veren ve İmam Mâlik'in de hocası olan Nâfi' b. Abdurrahman, ilk dönemlerde Medine'ye yapılan seyahatlerde önemli faktörler arasında yer almaktadır. Hatta Endülüs'te Nâfi' Kıraatî'nin yerleşmesindeki temel sebebin bu olduğu da ileride detaylıca belirtilecektir.

Özellikle hac mevsiminde İslam âleminin farklı bölgelerinden buraya akın eden âlimler, Endülüs halkının yönünü Hicaz'a çevirmesindeki diğer önemli etkindir.

Mısır'ın Endülüs ile olan güzergâh ve mezhepsel birlikteliği, Kayrevan için de geçerlidir. Nitekim Kayrevan da hac için yapılan yolculuklarda özellikle kara yolu kullanılması durumunda uğranılan güzergâhlar arasında yer almaktadır. Hac

¹⁹³ Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 166.

¹⁹⁴ İlk dönemlerde Endülüs'ten Medine'ye rihle yapan kimseler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kadı İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, II, 180-224; Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 122-124.

¹⁹⁵ Çoban, *Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri*, s. 32.

yolculuğundaki güzergâh olmasının yanında, Endülüs’e yakın bir coğrafyada bulunması da oraya rihle gerçekleştirilmesindeki etkenler arasında yer almaktadır. Yine, Endülüs ve Kayrevan arasındaki mezhepsel birliktelik de bahsedilen rihleler için başka bir sebep olmalıdır. Kayrevan özelinde bahsedilen durumlar, Cezayir ve Mağrib gibi Kuzey Afrika’nın tamamı için de geçerlidir.¹⁹⁶

Irak, Endülüslülerin rihlelerinde yoğunluğun görüldüğü diğer bir bölgedir. Buraya yapılan rihleler ise güzergâhla ilgili değildir. Zira Hicaz, Mısır ve Kuzey Afrika özelindeki rihlelerde, hac güzergâhı önemli bir faktör olmakla birlikte Irak, söz konusu güzergâhta bulunmamaktadır. Bu tespitten de anlaşılacağı üzere Irak’a yapılan seyahatlerin, farklı sebepleri olmalıdır. Bunun ilk sebebini, birtakım ilmî sâikler şeklinde zikretmek mümkündür. Endülüslüler, özellikle Bağdat, Basra ve Kûfe’de bulunan âlimlerden fıkıh, tefsir, hadis ve kıraat gibi alanlarda faydalanmayı amaç edinmiş ve adı geçen şehirlere rihle gerçekleştirmişlerdir.¹⁹⁷

Endülüslülerin, hicrî 130’dan sonra rihle yönlerini özellikle Bağdat’a çevirmelerinin diğer önemli bir sebebi de Doğu İslam coğrafyasında Emevilerin yerine Abbasîlerin hilafeti ele geçirmesi ve hilafet merkezi olarak Bağdat’ı seçmeleridir. Bağdat’ın hilafet merkezi olarak seçilmesinden sonra, söz konusu bölgedeki ilmî ve kentsel devrimle birlikte, burası Endülüslüler için de yoğun olarak seyahat gerçekleştirilen şehirlerden biri olmuştur.¹⁹⁸

Rihlelerin yoğunlaştığı son bölge Suriye’dir. Suriye’ye yapılan rihlelerin, Irak’a yapılanlarda olduğu gibi güzergâhla herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır. Endülüs’ün fethi, hilafetin Suriye’de bulunduğu döneme denk gelmiş ve çoğunlukla Suriyeli Müslümanlar eliyle gerçekleşmiştir. Endülüs’ün fethiyle birlikte Suriye

¹⁹⁶ el-Hüseyin b. Muhammed Şevât, **Medresetü’l-Hadîs fi’l-Kayrevân -min Fethi’l-İslâmî ilâ Müntasafî’l-Karnî’l-Hâmisi’l-Hicrî-**, ed-Dâru’l-Alemiyye li’l-Kitâbi’l-İslâmî, Riyad, 1991, II, 422.

¹⁹⁷ Şevât, **Medresetü’l-Hadîs**, II, 432.

¹⁹⁸ Endülüslülerin, Bağdat’a yaptıkları seyahatlerde, yönetimden çeşitli menfaatler sağlama amacı güttükleri; merkezi yönetimin başkenti olması sebebiyle bu bölgedeki yöneticilerle aralarını iyi tutmaya çalıştıkları da haber verilmiştir. Belirtilen tarihten sonra Bağdat başta olmak üzere Irak’ın çeşitli şehirlerine yapılan yolculuklar ve bu yolculuklardaki farklı sebeplerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi’**, I, 96-103.

halkının, Endülüs’e yoğun bir şekilde akın etmesi de devam etmiştir. Nitekim hicrî 123 yılında on bin Şamlının Endülüs’e geldiği bildirilmiştir.¹⁹⁹

Hicrî 125’te de Kurtuba’da çok fazla bulunmaları sebebiyle, Ebu’l-Hattâr el-Kelbî, kendi valiliği döneminde Suriye’den gelen halkı Gırnata, İşbîliye ve Ceyyân şehirlerine yerleştirmiştir. Bu yerleştirme esnasında kendilerini memleketlerinde hissetmeleri için, Şam’dan gelenler, Şam’a benzemesi sebebiyle Gırnata’ya; Humus’tan gelenler, Humus’a benzemesi sebebiyle İşbîliye’ye ve Kinnserîn’den gelenler de Ceyyân’a dağıtılmış ve burası da “Kinnserîn” şeklinde adlandırmıştır.²⁰⁰

Suriye’nin Endülüs ile olan bağlantısının, fetihlere dayandığı görülmektedir. Söz konusu bağlantı da beraberinde, Endülüs’ten Suriye’ye gerçekleştirilen rihlelerle ilgili bir bakış açısı sunmaktadır. Buna göre sözü edilen rihleleri, bir çeşit “sıla-i bilâd” sebebine dayandırmak mümkündür.²⁰¹ Bununla birlikte elbette Suriye’de bulunan, alanının yetkin âlimleri de Endülüs’ten bu bölgeye yapılan seyahatlerde önemli bir rol oynamaktadır.²⁰² Zikredilen sebepler doğrultusunda Endülüs-Suriye arasındaki fizikî bağlantı, ilmin naklini de beraberinde getirmiştir.

Yukarıdaki tabloda “diğer bölgeler” şeklinde belirtilen İran, Filistin, Özbekistan, Yemen, Sicilya ve Anadolu’ya yapılan seyahatlerin, diğer bölgeler kadar yoğun olmadığı; hatta birçoğuna yalnızca birkaç âlimin gittiği bildirilmişti. Nitekim söz konusu bölgelerin, kıraat ilmi özelinde Endülüs’teki ilmî teşekküle doğrudan ya da dolaylı herhangi bir etkisinden bahsedilmemiş ve bu noktada bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Adı geçen bölgelere yapılan rihlelerle ilgili bilinen bir sebep de bulunmamakta; muhtemelen birtakım ilmî amaçlarla buralara seyahat edildiği düşünülmektedir.

¹⁹⁹ İbn İzârî, **el-Beyânü’l-Müğrib**, II, 38.

²⁰⁰ İbn İzârî, **el-Beyânü’l-Müğrib**, II, 40; Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi’**, I, 117.

²⁰¹ Benzer bir değerlendirme için bkz. Çoban, **Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri**, s. 36.

²⁰² Şevât, **Medresetü’l-Hadîs**, II, 432.

2.2.4.3. Diğer Bölgelerden Endülüs’e Yapılan Rihleler

2.2.4.3.1. Diğer Bölgelerden Endülüs’e Yapılan Rihlelerin Yoğunluğu

Kıraat ilminin Endülüs’teki teşekkülünün belirlenebilmesi için, İslam âleminin farklı bölgelerinden Endülüs’e gerçekleştirilen rihlelerin de irdelenmesi gerekmektedir. Kuşkusuz Endülüs’teki kıraat ekolünün teşekkülünde, bu bölgeden Doğu İslam coğrafyasına yapılan yolculuklar sonucunda oluşan ilmî aktarım ilk sırada yer almaktadır. Ancak Doğu’daki şehirlerden Endülüs’e yapılan rihlelerin de bahsedilen ekolün oluşmasında azımsanamayacak derecede katkısının olduğu açık bir şekilde müşahade edilmektedir.

Bahse konu katkıların iki boyutta gerçekleştiğini belirtmek mümkündür. Buna göre farklı coğrafyalardan gelen “göçmen âlimler”in, memleketlerindeki kıraat müktesebatını Endülüs’e taşımaları birinci çeşit katkıyı ihtiva etmektedir. Ayrıca “göçmen âlimler”in, güzergâhta bulunan ülkelerin kıraat müktesebatını Endülüs’e getirmeleri de, bahsedilen türdeki katkı noktasında zikredilmesi gereken diğer bir husustur. Endülüs’e gelen kıraat âlimlerinden bazıları, bulundukları şehirleri vatan edinerek hayatının sonuna kadar buralarda yaşamıştır. Bununla birlikte adı geçen coğrafyada belli bir müddet ikamet edip, memleketine veya memleketi dışındaki farklı bölgelere yerleşenler de olmuştur.

Endülüs kıraat ekolüne yönelik ikinci çeşit katkı da Endülüs’ten ayrılan göçmen âlimler eliyle gerçekleşmiştir. Zira zikredilen özellikteki âlimler, Endülüs’teki kıraat eğitim tarzıyla Endülüslü ulemâ tarafından telif edilen kıraat eserlerinin İslam dünyasının diğer bölgelerinde tanınmasını sağlamışlardır. Bahsi geçen ulemâyla ilgili detaylı bilgiler, “Endülüs’ün Kıraat Ekolünün Kıraat İlmine Etkileri” başlığında daha detaylı incelenecek olup burada sadece bir giriş yapılmıştır.

Kıraat âlimleri özelinde, İslam âleminin diğer bölgelerinden Endülüs’e gerçekleştirilen rihleler, henüz III/IX. asırda başlamıştır. Kıraat, tefsir, hadis, ve fıkıh başta olmak üzere İslamî ve aklî ilimlerde henüz teşekkülünü gerçekleştirememiş bu coğrafyaya, ilgili asırda dışarıdan yapılan seyahatler de doğal olarak sınırlıdır. Zira

zikredilen asırda kıraat âlimi olarak bölgeye geldiği tespit edilen yalnızca bir isim vardır. İlgili kişi ise Sâid el-Mukrî Ebu Nasr el-Bağdâdî'dir (ö. 276/889). Kendisi, aslen Bağdatlı olup İbn Mücâhid ve İbn Miksem gibi kurrâdan kıraat okumuş, vefatından bir yıl önce Endülüs'e gelmiştir.²⁰³

IV/X. asırda bir önceki asra göre bahsedilen türdeki rihlelelerde, hatırı sayılır bir artış söz konusudur. Tespit edilebildiği kadarıyla ilgili asırda dışarıdan Endülüs'e yedi kişi gelmiştir. Sayılarının az olması sebebiyle sözü geçen âlimlerin kimler olduğuna, hangi bölgelerden ne zaman Endülüs'e geldiklerine kısaca değinmenin, çalışmamızı birincil anlamda ilgilendirmesi sebebiyle yararlı olacağı fikrindeyiz.

Söz konusu yedi kişiden biri olan Ebü'l-Hasen el-Antâkî, Endülüs kıraat tarihi açısından kuşkusuz kritik bir yeri haizdir. Zira daha önce de belirtildiği üzere kendisi, II. Hakem tarafından özel bir davetle Antakya'dan 352/963 yılında Endülüs'e gelmiş; 377/987 yılında gerçekleşen vefatına kadar burada yaşamıştır. Endülüs'te geçirdiği yirmi beş yıl boyunca, birçok kurrâ yetiştirmek suretiyle kıraat ilminin Endülüs'teki teşekkülünde büyük bir rol oynamıştır.

“el-‘Abîd” ya da “el-‘Ubeyd” şeklinde meşhur ve İbn Mücâhid'den bizzat kıraat tahsil eden Ubeydullah b. Ömer Ebû Ca'fer el-Bağdâdî (ö. 360/970), sözü edilen asırda Endülüs'e gelmiş diğer bir âlimdir. Kendisi, Mekke, Mısır, Dimeşk, Haleb ve Rakka gibi şehirleri ziyaret etmiş, son olarak Kurtuba'ya yerleşmiştir.²⁰⁴

Aslen Kayrevanlı olup Mısır, Mekke ve Irak gibi İslam âleminin farklı bölgelerine seyahati bulunan Hakem b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kayravânî de (ö. 370/980), ilgili asırda Endülüs'e rihle gerçekleştirenlerdendir. Hakem b. Muhammed, bu coğrafyaya iki kere gelmiş; her gelişinde Halife II. Hakem, kendisine ikramda bulunmuştur.²⁰⁵

Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmirî ve Ebû Bekir el-Üdfüvî gibi Mısırlı kurrâdan alan İbnü'n-Nu'mân Ebû Abdillâh el-Kayravânî de (ö. 378/988), aslen Kayrevanlı

²⁰³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 169.

²⁰⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 209-210; Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 655.

²⁰⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 105-106.

olup 357/967'de Endülüs'e gelerek buraya yerleşmiştir. Endülüs kıraat ekolünün önder isimlerinden Ebû Ömer et-Talemenkî, kendisinden kıraat okuyan Endülüslü âlimlerdendir.²⁰⁶

IV/X. asırda Endülüs'e rihle gerçekleştiren bir diğer Kayrevanlı isim de Abdülhakem b. İbrahim el-Karevî'dir (ö. ?).²⁰⁷ Kendisi, Mağribli meşhur kıraat âlimi İbn Hayrûn ve Mısırlı kârî Ebû Abdillâh el-Enmâtî gibi âlimlerden kıraat okumuş; Endülüs'ün Beccâne (Pechina) bölgesine yerleşmiştir.²⁰⁸

Aslen Kayrevanlı olup sözü edilen asırda Endülüs'e gelmiş diğer bir göçmen âlim de Ebû Habîb el-Kayravânî'dir (ö. ?).²⁰⁹ O, henüz erken yaşlarda babasıyla birlikte bu topraklara yerleşmiştir.²¹⁰

İlgili asırda Endülüs'e rihle gerçekleştirdiği tespit edilen son isim ise Ali b. Şeybân ed-Dekkâk el-Bağdâdî'dir (ö. ?).²¹¹ Aslen Bağdatlı olup İbn Mücâhid'den kıraat okumuş, 375/985 yılında Endülüs'e gelmiştir.²¹²

Daha önce de sık sık temas edildiği üzere V/XI. asır, Endülüs'te kıraat ilminin zirveye ulaştığı asırdır. Bu asırda, alanında yetkin ve donanımlı pek çok Endülüslü kurrâ ortaya çıkmış ve bölge âlimleri tarafından söz konusu alana dair sonraki dönemlerde de referans kaynağı olan eserler telif edilmiştir. Bu durum, zikredilen dönem özelinde Endülüs'teki ilmî seviyenin artışına işaret etmektedir. Bu cümleden olmak üzere Endülüs'ün, kıraat ilmi başta olmak üzere diğer birçok ilimde de farklı coğrafyalar için rihle gerçekleştirilen merkezler arasındaki yerini aldığını söylemek isabetli bir yaklaşım olacaktır. Nitekim İslam âleminin farklı ülkelerinden buraya

²⁰⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 384; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 713-714.

²⁰⁷ Vefat tarihinin, İbnü'l-Cezerînin: "Hicrî 300 yılında bir kişinin kendisinden kıraat okuduğu" şeklinde aktardığı bilgi göz önünde bulundurulduğunda, IV/X. asır olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 326.

²⁰⁸ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 139.

²⁰⁹ Vefatının, biyografi eserlerinde yer verildiği tabakalardan hareketle IV/X. asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.

²¹⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 50.

²¹¹ İbn Mücâhid'den kıraat okuduğu bilgisi, vefatının IV/X. asırda gerçekleştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

²¹² İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 253-254.

gerçekleştirilen rihlelerde, V/XI. asır itibarıyla hatırı sayılır bir artış meydana gelmiştir.²¹³

İlgili asırda Mağrib, Tunus, Afrika, Mısır, Irak ve İran gibi bölgelerden on dört kıraat âliminin Endülüs'e geldiği görülmektedir. Söz konusu on dört kişiden özellikle birkaçının ilmî seviyesi dikkate alındığında, dışarıdan Endülüs'e yapılan rihlelerin, Endülüs kıraati açısından ne derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sözü edilen zatlardan ilki Mekkî b. Ebî Talib'dir. (ö. 437/1045). Aslen Kayrevanlı olan Mekkî, ilk eğitimini de burada almış, henüz on üç yaşındayken rihle yapmaya başlamış ve Doğu İslam coğrafyasına sayısız seyahat gerçekleştirmiştir. Başta Mekke ve Mısır olmak üzere Şam ve Kudüs'e de gitmiş, buralarda bir yandan ilmî anlamda kendini geliştirirken diğer yandan da yetkin olduğu alanlarda talebe yetiştirmiştir. 355/966 yılında dünyaya gelen Mekkî b. Ebî Talib, deyim yerindeyse "ilmî bir derya" haline geldikten sonra 393/1003 yılında, hayatının geri kalan kısmını geçireceği Endülüs'e gelmiş ve Kurtuba'ya yerleşmiştir. Çalışmamızın "Endülüs Kıraat Literatürü ve Müellif Kurrâ" bölümünde de görüleceği üzere, risale türündeki telifâtı da dikkate alındığında, kıraat ilmiyle ilgili sayısız çalışma kaleme alan Mekkî, ömrü vefa edene kadar Kurtuba Mescid-i Camii'nde kıraat başta olmak üzere farklı alanlarda ders okutmuş; öğrenci yetiştirmiştir.²¹⁴ Mekkî b. Ebî Talib'in Endülüs kıraat ekolüne katkıları ilerleyen bölümlerde daha geniş bir şekilde ele alınacak olup burada yalnızca Endülüs'e geliş serüveni zikredilmiştir.

Göçmen âlimlerin, V/XI. asırda kıraat ilmine yaptığı katkıyı gösterebilmek için, belki de yalnızca Mekkî b. Ebî Tâlib'i zikretmek dahi yeterlidir. Ancak ilgili asırda adından söz ettiren farklı âlimlerin de bölgedeki varlığı, Endülüs'e dışarıdan gerçekleştiren rihlelerin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bahse konu âlimlerden biri, aslen Kayrevan yakınlarındaki Mehdiye şehrine mensup Ebü'l-Abbâs el-Mehdevî'dir (ö. 430/1039'dan sonra). Mekkî b. Ebî Tâlib kadar olmasa da kıraat ilmine dönük hatırı sayılır nitelik ve nicelikte eser telif ederek bu alanda sonraki

²¹³ Sözü edilen durum, kıraat ilmi dışındaki diğer alanlar için de geçerlidir. İslam âleminin farklı bölgelerinden ilim tahsili için Endülüs'e yapılan rihlelerle daha detaylı bilgi için bkz. Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 110-115.

²¹⁴ Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 351; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 751-752; 'İber, II, 273; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 298; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 270-271.

asırlarda da şöhretini sürdüren Mehdevî, Doğu'ya gerçekleştirdiği seyahatlerin ardından Endülüs'e gelmiştir.²¹⁵ Onun Endülüs'e gelmesi, hem ilgili asrın Endülüs kıraat ekolündeki önemine hem de dışarıdan Endülüs'e gerçekleştirilen rihlelerin rolüne dair büyük değer taşımaktadır.

V/XI. asırda dışarıdan Endülüs'e gerçekleştirilen rihlelerde özel olarak üzerinde durulması gereken bir diğer isim de İbn Abdilganî Ebü'l-Hasen el-Husrî'dir (ö. 488/1095). Yukarıdaki iki âlim gibi aslen Kayrevanlı olan Husrî, Kayrevan'ın işgalinin ardından bir müddet Mağrib'in Sebte (Ceuta) şehrinde ikamet etmiş, İşbîliye hükümdarı el-Mu'temid-Alellah'ın davetiyle buraya gelmiştir.²¹⁶ Başta İşbîliye olmak üzere Endülüs'te çeşitli şehirleri dolaşan Husrî'den, özellikle uzmanı addedildiği “yedi kıraat” konusunda birçok kimsenin faydalanma ihtimali fazladır.

Vefatları, ilgili asırda gerçekleşen âlimlerden, Endülüs'e geldiği tespit edilen diğer kurrâ şöyledir:²¹⁷ Ebü'l-Abbas el-Bâğâî (ö. 401/1011),²¹⁸ İbn Ebî Ğassân Ebü'l-Kasım el-Bağdâdî (ö. 410/1019),²¹⁹ Ebü 'İmrân el-Fâsî (ö. 430/1039),²²⁰ “Tâcü'l-Eimme” Ebü'l-Abbas el-Mısırî (ö. 445/1053),²²¹ İbn Ebi'r-Rabî' Ebû Ca'fer et-Tancî (ö. 446/1054),²²² Ebü 'İmrân el-Mağribî el-Meriyî (ö. 494/1101),²²³ Ebû Sâlim el-Harrânî el-Ebî (ö. ?),²²⁴ Ebû Amr İbnü'l-Hasîb el-Bağdâdî (ö. ?),²²⁵ Ebûhü Ebü'r-Rabî' et-Tancî (ö. ?),²²⁶ Ebü'l-Kasım el-Beravğâtî (ö. ?)²²⁷ ve Ebû Bekir İbn Ebi'l-C'ad et-Tüsterî (ö. ?).²²⁸

²¹⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Mehdevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs. **Şerhu'l-Hidâye**, (thk. Hâzim Saîd Haydar), (Mektebetü'r-Rüşd), Riyad 1996 I, 53-83.

²¹⁶ Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 314-315; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 627-628; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 425.

²¹⁷ İsmi geçen âlimlerden vefat tarihleri belli olmayanların tamamının, tarih ve terâcim kitaplarında yer verdikleri asırlarla ders aldıkları hocaları göz önünde bulundurulduğunda belirtilen asırda vefat ettikleri görülecektir.

²¹⁸ İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 142.

²¹⁹ İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 547-548; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 707-708.

²²⁰ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 457; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 881.

²²¹ İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 143; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetü'n-Nihâye**, I, 84.

²²² Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 209; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 144.

²²³ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 456; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 884.

²²⁴ İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 866; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 753.

²²⁵ İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 598.

²²⁶ Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 224; İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 324.

²²⁷ İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 289; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 214.

²²⁸ İbn Beşküvâl, **Sıla**, s. 868.

Endülüs bölgesine gerçekleştirilen rihleler, takip eden asırlarda da devam etmiştir. Buna göre VI/XII. asırda, adı geçen coğrafyaya dışarıdan geldiği tespit edilen on tane kıraat âlimi bulunmaktadır. Endülüs'te kıraat tedrisine önemli katkı sağlamış bu âlimlerin vefat tarihine göre isimleri şu şekildedir. Ebû Abdillâh el-Miknâsî (ö. 501/1108),²²⁹ “İbnü'l-Ma'zûr” Ebü'l-Abbâs es-Sebtî (ö. 575/1179),²³⁰ “İbnü'l-Hilâl” Ebû Abdillâh el-Bâccî (ö. ?),²³¹ İbn Behdel Ebû 'İmrân el-Beyyâşetî (ö. ?)²³² İbn Ebî Sinân Ebü'l-Hasen el-Merrâkûşî (ö. ?)²³³ İbn Ferrûh Ebü'l-Hasen el-Bicâyî (ö. ?),²³⁴ Ebû Muhammed es-Selâî (ö. ?),²³⁵ Ebû Abdillâh el-Humusî (ö. ?),²³⁶ İbn Üşeyrî Ebû Ali et-Tilimsânî (ö. ?)²³⁷ ve Ebû Abdillâh es-Sebtî (ö. ?).²³⁸ Vefat tarihleri belli olmayan âlimlerin, yukarıda belirtilen sebeplerle ilgili asırda işlendiği bilinmelidir.

VII/XIII. asra gelindiğinde, önceki asırlara göre Endülüs'e dışarıdan gelen âlimlerin sayılarında azalma gözlenmektedir. Şüphesiz bu durumda, adı geçen coğrafyaya yönelik işgal girişimlerinin büyük payı olmalıdır. İlgili asırda Endülüs'e rihle gerçekleştirdiği saptanan altı adet kıraat âlimi bulunmakta olup vefat tarihi sırasına göre isimleri şu şekildedir: İbn Yelelbeht el-Merrâkûşî (ö. 607/1210),²³⁹ İbnü's-Serrâc el-Fâsî (ö. 619/1221),²⁴⁰ “el-Esedî” Ebû Abdillâh es-Sebtî (ö. 620/1223),²⁴¹ Ebü'l-Kasım et-Tûnusî (ö. 625/1227),²⁴² İbn Mahlûf Ebû Ali et-Tedellesî/Tedlisî (ö. 626/1229)²⁴³ ve İbn Ömer Ebü's-Sabr es-Sebtî (ö. 690/1291).²⁴⁴

²²⁹ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 826.

²³⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 627; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, I, 112.

²³¹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 192; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 40.

²³² Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 456; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 176.

²³³ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 248.

²³⁴ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 249.

²³⁵ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 305; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 111.

²³⁶ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 82.

²³⁷ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 218.

²³⁸ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 301.

²³⁹ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 230; Zehebî, *Müstemlah*, s. 346; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 539.

²⁴⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 54; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 157.

²⁴¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr*, s. 1193; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 174.

²⁴² İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 56; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 156-157; *Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr*, s. 1204-1205.

²⁴³ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 163; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, V, 107.

²⁴⁴ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 167; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs*, s. 168; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 156.

İslam dünyasının farklı bölgelerinden Endülüs’e gerçekleştirilen rihlelerde, yukarıda da belirtildiği üzere VII/XIII. asırda bir azalma gözlenmiştir. Söz konusu azalmanın, VIII/XIV. asırda kendini iyice gösterdiğini söylemek mümkündür. Zira ilgili asırda farklı bölgelerden Endülüs’e geldiği tespit edilen İbn Reşîd Ebû Abdillâh es-Sebtî el-Ğirnâtî (ö. ?)²⁴⁵ dışında herhangi bir kıraat âlimine tesadüf edilememesi, bahse konu iddiayı destekler niteliktedir. Endülüs’ün tamamen düştüğü IX/XV. yüzyılda ise bu bölgeye rihle gerçekleştiren herhangi bir isme rastlanamamıştır.

Asır	Farklı Bölgelerden Endüslü’e gerçekleştirilen Rihle Sayısı
III/IX	1
IV/X	7
V/XI	14
VI/XII	10
VII/XIII	6
VIII/XIV	1
XI/XV	-

Tablo 2: Asırlara Göre Farklı Bölgelerden Endülüs’e Gerçekleştirilen Rihle Sayısı.

Yukarıdaki açıklamalardan, Endülüs’e, genellikle eğitimini Doğu medreselerinde tamamlamış ve aynı zamanda “âlim” şeklinde nitelendirilen kimselerin geldiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu bölgenin, sadece “öğrenci yurdu” olmadığı, özellikle IV/X. asrın sonlarıyla birlikte farklı coğrafyalar için eğitim

²⁴⁵ İbnü’l-Cezerî’nin, İbn Reşîd hakkındaki “hicrî 713 yılında Marakeş’te eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunduğuyla ilgili bilgi” dikkate alındığında, vefatının bu asırda gerçekleştiği öngörülür. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-Nihâye*, II, 193.

mekânı özelliği taşıdığı da unutulmamalıdır. Nitekim biyografik eserlerde yukarıda ismi geçen kimselerden bazılarının, Endülüs’e sırf ilim talebi için geldiği haber verilmektedir. Aslen Mağribli olan Ebû ‘İmrân el-Fâsî (ö. 430/1039), söz konusu durum özelinde örnek teşkil eden isimlerden biridir. İbn Beşkuvâl, Ebû ‘İmrân’ın, sırf ilmî anlamda kendini geliştirmek gayesiyle Endülüs’e geldiğini rivayet etmiştir.²⁴⁶ “İbnü’l-Ma‘zûr” Ebû’l-Abbas es-Sebtî de (ö. 575/1179) aslen Mağribli olup Endülüs’e gelerek dönemin önder ilim adamlarından hadis ve kıraat dersleri almış; bu uğurda Endülüs’ün birçok şehrini dolaşmıştır.²⁴⁷ Yine, İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, aslen Cezayirli olan İbn Mahlûf Ebû Ali et-Tedellesî’nin (ö. 626/1229) sırf ilim talebi için Endülüs’e geldiğini; bölgedeki şehirlere uğrayarak kendini geliştirdiğini bildirmiştir.²⁴⁸

2.2.4.3.2. Diğer Bölgelerden Endülüs’e Yapılan Rihlelerin Sebepleri

Endülüs’e dışarıdan gerçekleştirilen rihlelerde, araştırılması gereken diğer bir husus ise söz konusu rihlelerin hangi bölgelerden, ne tür sebeplerle yapıldığıdır. Zira belirtilen durum, Endülüs kıraat ekolünün kaynaklarını tespit etme noktasında büyük ehemmiyet arz etmektedir. Her ne kadar bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde ele alınacak olsa da bahse konu meseleye dair burada, giriş sadedinde birkaç şey söylemek uygun olacaktır. Buna göre aşağıdaki tabloda Endülüs’e dışarıdan gerçekleştirilen rihlelerin sayı ve bölgesi şöyledir:

²⁴⁶ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 881.

²⁴⁷ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 112; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, I, 627.

²⁴⁸ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, V, 107.

Gelen Bölge/Şehir**Gelen Sayısı**

Mağrib	13
Tunus	9
Cezayir	4
Bağdat	4
Diğer (Mısır, Suriye, İran, Suud, Harran)	5

Tablo 3: Endülüs’e Dışarıdan Gerçekleştirilen Rihlelerin Bölge ve Sayısı.

Yukarıdaki tablodan, farklı bölgelerden Endülüs’e gerçekleştirilen rihlelerde özellikle Mağrib’den gelen âlimlerin sayısında bir yoğunluk olduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu durum, adı geçen bölgenin Endülüs kıraat ekolünün oluşumuna etkisini göstermekle birlikte, bu yoğunluğun farklı sebepleri olmalıdır. Kuşkusuz Mağrib ile Endülüs arasındaki coğrafi yakınlığını, ilgili durumun ilk sebebi olarak zikretmek mümkündür.

Endülüs’ten dışarıya gerçekleştirilen rihlelerle ilgili kısımda, rihle gerçekleştirilen bölgelerde tercih edilen fikhî mezhebin, Endülüs ile aynılığına önem verildiği söylenmişti. Bu cümleden hareketle, Mağrib’den Endülüs’e yapılan rihlelerin yoğunluğundaki diğer bir sebep, Endülüs’te de “Mâlikî Mezhebi”nin tercih edilmiş olması şeklinde belirtilebilir. Coğrafi ve mezhepsel yakınlık, sadece Mağrib özelinde değerlendirilebilecek bir durum olmayıp, Tunus ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkelerindeki yoğunluğun da sebepleri arasında zikredilmelidir.

Bu bölgelerle Endülüs arasındaki ilmî etkileşimin diğer bir sebebi de, özellikle 483/1090 yılıyla birlikte Endülüs’te başlayan “Murabıt Hâkimiyeti”dir. Nitekim bahse

konu hâkimiyetle birlikte Endülüs-Kuzey Afrika arasında ilmî ve kültürel alış-verişte gözle görülür bir artış olduğu da bilinmektedir.²⁴⁹

Coğrafi yakınlıkla ilgisi bulunmamakla birlikte Bağdat'tan Endülüs'e gerçekleştirilen rihlelerin de diğer bölgelere göre fazla olduğu tabloda görülmektedir. Buna göre söz konusu yoğunluğun ilk sebebi, daha önce de belirtildiği üzere hicrî 130'dan sonra Abbasîlerin hilafet makamına gelmesi ve Bağdat'ı merkez olarak seçmeleridir. Endülüslüler, hilafet merkezine bağlılıkların göstermek için Bağdat'a birçok seyahat gerçekleştirmişlerdir. Öte yandan aksi istikamette de durum bundan farklı değildir. Zira Bağdatlı ulemâ, gerek kendilerine tâbi olduğunu belirten bir bölge olması gerekse de şöhret ve itibar elde etmek gibi sebeplerle Endülüs'e gitme konusunda iştiaklı davranmışlardır.²⁵⁰

2.3.Devlet Ricâlinin Kıraat İlmine Dönük Katılım ve Katkıları

Endülüs'te kıraat ilminin gelişimine etki eden bir diğer faktör, devlet ricalinin bu ilme dönük katılım ve katkılarıdır. Endülüs'te kıraat ilminin özellikle hicrî IV. asrın ikinci yarısıyla V. asrın ilk yarısında büyük bir yükseliş gösterdiği daha önce ifade edilmişti. Hatta Endülüs kıraat ekolünün, tam anlamıyla zirveye ulaştığı sürecin bu döneme denk geldiği, takip eden asırlarda yaşamış kıraat âlimlerinin, çoğunlukla sözü edilen süreçte yaşamış kurrâya tâbi oldukları ve bu manada kıraat ilmi açısından Endülüs'te bir taklid dönemi başladığı da belirtilmişti.

Söz konusu yükselişin bu süreçte gerçekleşmiş olması ise Endülüslü hükemâ ve ümerânın çeşitli katılım ve katkıları bağlamında düşünüldüğünde çok manidardır. Zira aşağıda isim ve faaliyetlerine değinilecek hükemâ ve ümerâdan birçoğunun, bahsedilen süreçte yaşamaları ve kıraat ilmi özelinde çok kritik eylemlere imza atmaları, yukarıdaki iddianın haklılığı yönünde bir ışık yakacaktır. Bu cümleden olmak üzere söz konusu katılım ve katkıları, birkaç küçük ayrıntı şeklinde

²⁴⁹ Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmi Hayat**, s. 69.

²⁵⁰ Bağdat'tan Endülüs ve Mağrib bölgesine gerçekleştirilen seyahatlerin farklı sebepleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 96-103.

değerlendirmemek; Endülüs'te kıraat ilminin gelişimi bağlamında rihleler kadar büyük bir etkiye sahip olduğunu söylemek gerekmektedir.

Endülüslü devlet adamlarından bazılarının, bürokratlığının yanında çeşitli ilimlerde de bilgi sahibi oldukları, ilgilendikleri alanlara dair faaliyet yürüttükleri; hatta eser telif ettikleri bilinmektedir. Herhangi bir bilimsel alanla profesyonel anlamda ilgileri olmasa da, hükümdar ve emirlerden bazılarının, Endülüs'te ilmî ve kültürel gelişime doğrudan katkıları da söz konusudur. İlgili devlet ricâlinin, kimi zaman âlimleri eğitim-öğretim faaliyetleriyle görevlendirmeleri, kimi zaman da İslam âleminin farklı bölgelerinde ün yapmış âlimleri ülkelerine davet ederek Endülüslü halkın onlardan faydalanmalarını temin etmeye çalışmaları, hükemâ ve ümerânın ilmî ve kültürel gelişime katkıları başlığında değerlendirilebilecek türden eylemlerdir.²⁵¹

Henüz erken zamanlardan itibaren özellikle Doğu İslam coğrafyasına yaptıkları rihleler sonucunda Endülüs'e dönen ulemâya gösterdikleri ihtimam, sözü edilen durum özelinde kıymetli bir veridir. Endülüs Emevî Devleti'nin kurucularından Abdurrahman b. Muâviye'nin, Hicaz'a seyahati bulunan Gâzî b. Kays ile yakından alakadar olması, bu sebeple onu evinde ziyaret ederek kadılık teklif etmesi, ilgili duruma örnek teşkil etmektedir.²⁵² Yine bu özellikteki âlimleri gerek saraylarda gerekse kendi çocuklarının eğitimiyle görevlendirmeleri, Endülüslü devlet adamlarının ilmî gelişime ne denli önem verdiklerini göstermekte, bu noktadaki katkılarını gözler önüne sermektedir. Nitekim Abdurrahman b. Muâviye, Hişâm b. Abdurrahman ve Hakem b. Hişâm, Gâzî b. Kays'ı çocuklarının eğitimiyle vazifelendirmişlerdir.²⁵³

Öte yandan devlet ricalinin, fakir ailelerin çocuklarının eğitim masraflarını yüklenmeleri de zikredilmesi gereken başka bir husustur.²⁵⁴ Bazen ilim meclislerine bizzat katıldıkları da haber verilen²⁵⁵ devlet ricâlinin, eğitim-öğretime katkısı açısından belirtilmesi gereken diğer bir husus, eğitim kurumlarının inşası konusundaki

²⁵¹ Konuyla ilgili örnekler, aşağıda detaylarıyla birlikte zikredilecektir.

²⁵² Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 240.

²⁵³ Bir örneği için bkz. Zübeydî, **Tabakâtü'n-Nahviyyîn**, s. 254.

²⁵⁴ Hamîtü, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 54.

²⁵⁵ Örneğin İbn Abdilberr en-Nemerî'nin ilim meclislerine Âmirî emîrlerinin katıldığı söylenmiştir. Bkz. Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî, **DİA**, XIX, 269-272.

faaliyetleridir. Aşağıda üzerinde detaylıca durulacak olan II. Hakem'in, fakir ailelerin çocuklarının eğitimi için, sadece Kurtuba'da 28 tane mektep inşa ettirmesi ve devasa bir kütüphane kurması, devlet adamlarının ilme verdikleri önemle birlikte katkılarını gösteren başka bir örnektir.²⁵⁶

Hükümdar ve emirlerden kıraat ilmine katkıları konusunda zikredilmesi gereken ilk isim, kuşkusuz Ebü'l-Ceyş el-Müvaffak Mücâhid b. Abdillâh el-Âmirî'dir (ö. 436/1044-45).²⁵⁷ Dâniye emirliğinin kurucusu ve ilk hükümdarı addedilen Mücâhid el-Âmirî, Kurtuba'da, Hâcib İbn Ebî Âmir el-Mansûr'un işrâfında dinî ilimlerde donanımlı bir şekilde yetişmiştir. Dinî ilimlerle Arap dili başta olmak üzere şiirle de iştigal ettiği ve âruza yönelik bir eser kaleme aldığı bildirilen Mücâhid el-Âmirî'nin, tam bir ilim âşığı şeklinde nitelendirildiği; ulemâ ve üdebâyâ fazlaca ikramda bulunarak onların üzerine titrediği rivayet edilir.²⁵⁸ Mülûkü't-Tavâif döneminde en çok âlimin onun sarayında bulunduğuyla ilgili aktarılan bilgi, bir önceki kanıyı destekler mahiyettedir.²⁵⁹ Cesareti ve öngörülü idareciliğinin yanında âdil ve âlim şeklinde nitelendirilen Mücâhid el-Âmirî'nin, hüküm sürdüğü topraklarda ilmin yayılmasına çok önem verdiği, onun döneminde köle ve cariyelerin de ilmî meclislere katıldığı söylenmektedir.²⁶⁰

Mücâhid el-Âmirî'nin en fazla ehemmiyet verdiği alanların başında ise kıraat gelmektedir. Kıraat ilmine ayrı bir önem vermesinin altında yatan sebep, kendisinin de bir kıraat âlimi oluşudur. İbn Haldûn, Endülüs'te kıraat ilminin yayılmasında Mücâhid el-Âmirî'nin büyük bir rolü olduğunu, Dâniye ve Doğu Cezayir emirliğine geldiğinde bu bölgelerin kıraat ilmi noktasında önemli bir aşama kaydettiğini bildirmiştir.²⁶¹ Kimi çalışmalarda, adı geçen bölgede kıraat ilminin zirveye

²⁵⁶ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 385; Özdemir, *Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"*, s. 7.

²⁵⁷ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özdemir, Mehmet, "Mücâhid el-Âmirî", *DİA*, XXXI, 441-442.

²⁵⁸ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 352-354; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 472-473.

²⁵⁹ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 472-473.

²⁶⁰ Mücâhid el-Âmirî'nin idareciliği, ilme ve âlimlere verdiği öneme dair daha detaylı bilgi için bkz. Beşirî, *el-Hayâtü'l-İlmiyye fî Asri Mülûkü't-Tavâif*, s. 151-155.

²⁶¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 173.

ulaşmasının tamamen Mücâhid el-Âmirî'ye bağlanması, kendisinin bu noktadaki yerine işaret etmektedir.²⁶²

Endülüs kıraat ekolü açısından müstesna bir yeri olan Ebû Amr ed-Dânî, Doğu İslam coğrafyasıyla Endülüs şehirlerine yaptığı seyahatlerin ardından, hayatının sonuna kadar yaşayacağı Dâniye'ye geçmiştir. Onun buradaki ikametinde kuşkusuz Mücâhid el-Âmirî'nin payı vardır. Dâni'yi dost bellediği söylenen Mücâhid el-Âmirî, kendisine büyük önem vermiş ve ilmî çalışmalarını yürütebilmesi için çeşitli imkânlar sağlamıştır.²⁶³

Başta İbn Haldûn olmak üzere ilim adamları nezdinde, Endülüs'te kıraat ilminin gelişiminde Mücâhid el-Âmirî'ye hatırı sayılır bir pâyeye verilmesinin, İbn Abdilberr en-Nemerî'ye (ö. 467/1071) gösterdiği özenle de ilgisi vardır. Doğu'ya herhangi bir seyahati bulunmamakla birlikte hadis, fıkıh, tarih, edebiyat ve kıraat gibi sahalarda başucu şeklinde nitelendirilebilecek eserler kaleme alarak Endülüs'te kıymetli bir yeri haiz olan İbn Abdilberr, ilgili eserlerden kıraat ilmiyle ilgili olanlarını Mücâhid el-Âmirî'nin, kendisini sarayında ağırladığı dönemlerde telif etmiştir. Öte yandan Mücâhid el-Âmirî'nin vefatından sonra gittiği Batalyevs'te (Badajoz), Emîr Muhammed el-Muzaffer'in, İbn Abdilberr'e gösterdiği ihtimam da devlet ricâlinin katkıları arasında değerlendirilmelidir. Zamanla Batalyevs emîrinin faaliyetlerini beğenmeyip Belensiye'ye geçerek, Âmirîlerden İbn Abdirrahman el-Mansûr'un himayesinde çalışmalarına devam etmesi, bu noktada gözden uzak tutulmaması gereken bir rivayettir.²⁶⁴

Mücâhid el-Âmirî'nin, destekleyip teşvik ettiği kıraat âlimleri, zikredilenlerle sınırlı değildir. Zira o, Endülüs kıraat ekolünün simge isimlerinden olan Ebû'l-Abbas el-Mehdevî'ye de ihtimam göstermiş, kendisinden tefsire dair bir eser yazmasını istemiştir. Mehdevî de bu istek üzerine *et-Tahsîl* isimli çalışmayı vücuda getirmiştir.²⁶⁵

²⁶² el-Meşîni, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, s. 68; Murad ez-Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs**, s. 13-14.

²⁶³ İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 173; Çetin, Abdurrahman, **Ebû Amr ed-Dânî ve Kıraat İlmindeki Yeri**, Ensar Yayınları, İstanbul 2015, s. 99.

²⁶⁴ Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî, **DİA**, XIX, 269-272.

²⁶⁵ Altıkulaç, "Mehdevî", **DİA**, XXVIII, 367-368.

Mücâhid el-Âmirî'nin vefatının ardından, emîrlik makamına geçen oğlu İkbâlû'd-Devle Ali b. Mücâhid'in de (ö. 468/1075) babası gibi ilim ve âlim dostu olduğu, Ebû Amr ed-Dânî'nin tabutunun önünde kabre kadar yürüdüğü bildirilmiştir. Sözü edilen durum, Endülüslü ümerânın âlimlere verdiği kıymetin bir göstergesi şeklinde değerlendirilmiştir.²⁶⁶

Mücâhid el-Âmirî'yi, kıraat ilmini öğrenmesi hususunda teşvik eden ve onun yeterliliğini ölçmek için kurrâ karşısına çıkararak sınava tâbi tutan Endülüs Emevî Devleti'nin baş veziri İbn Ebî Âmir Hâcib el-Mansûr'un (ö. 392/1002)²⁶⁷ zikredilen katkılarını da bürokratik katkı şeklinde nitelemek gerekmektedir.²⁶⁸ Mücâhid el-Âmirî üzerindeki tasarrufundan, kendisinin de kıraat ilmine düşkün olduğu anlaşılan Hâcib el-Mansûr, "İbnü'l-Meşşât" şeklinde tanınan Endülüslü kıraat âlimi Ebû'l-Mütarrif el-Kurtubî'yi (ö. 397/1007), çeşitli idari vazifelerle görevlendirmiştir.²⁶⁹ Aslen Kuzey Afrikalı olup 376/986 yılında Endülüs'e gelen ve Kurtuba Mescid-i Camii'nde kıraat okutmakla görevlendirilen Ebû'l-Abbas el-Bâğâî'yi de (ö. 401/1011) oğlu Abdurrahman'ın müeddibi olarak vazifelendirmiştir.²⁷⁰

Babası Hâcib el-Mansûr'un, emîrlik hususunda lehine feragat etmesinin ardından bu makama gelen Abdülmelik b. Hâcib el-Mansûr da (ö. 399/1008),²⁷¹ ilme ve âlimlere gösterilen özen açısından babasının yolundan gitmiştir. Fukahâ ve ulemâyı ziyareti eksik etmediği belirtilen Abdülmelik b. Mansûr, Nühayle Mescidi'nde ders veren Mekkî b. Ebî Talib'i, Zâhire Camii'ne; Muhammed b. Hişâm el-Mehdî'yi de Kurtuba Mescid-i Camii'ne tayin ederek Âmirîlerin döneminin sonuna kadar Mekkî'yi, uzun süre de Mehdi'yi, kıraat okutmakla görevlendirmiştir.²⁷²

Her ne kadar halifeliğinde siyasî açıdan parlak bir döneme imza atmamış olsa da, Âmirîlerin son bulmasıyla Mekkî b. Ebî Tâlib'i Kurtuba Mescid-i Camii'nde kıraat

²⁶⁶ Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 99.

²⁶⁷ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özdemir, "Mansûr, İbn Ebû Âmir", **DİA**, XXVIII, 6-8.

²⁶⁸ İbn Haldûn, **Mukaddime**, II, 173.

²⁶⁹ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 464-465.

²⁷⁰ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 142.

²⁷¹ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özeydin, "Abdülmelik b. Mansûr", **DİA**, I, 266.

²⁷² Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysi, **el-Vakfû 'alâ Kellâ ve Bellâ fi'l-Kur'ân**, (thk. Hüseyin Nassâr), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 2003, (Neşreden giriş), s. 9; Abdülhamîd İsa, **Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs**, s. 152.

ilminin tedrisiyle vazifelendiren Mehdî-Billâh el-Ümevî'nin (ö. 400/1010)²⁷³ söz konusu katkısı burada zikredilmeye değerdir.²⁷⁴

Mekkî özelinde değinilmesi gereken bir diğer isim, kendisi de kıraat ilmiyle ilgilenen ve Mekkî b. Ebî Talib'den bu ilmi tahsil eden Vezir Ebü'l-Velîd Cevher b. Muhammed b. Cevher'dir (ö. 462/1070).²⁷⁵ O da, Kurtuba Mescid-i Camii'nde uzun yıllar imamet ve hitabet görevini yürüten Kadı Yunus b. Abdillâh'ın vefatının ardından, bu camide kıraat okutmakla görevli olan Mekkî b. Ebî Tâlib'i, onun yerine imam-hatiplik makamına getirmiştir.²⁷⁶

"II. Hakem" şeklinde meşhur Endülüs Emevî Halîfesi Ebü'l-Mütarraf Hakem b. Abdurrahman el-Müstansır-Billâh (ö. 366/976), söz konusu durum özelinde üzerinde durulması gereken bir diğer devlet adamıdır. Aşağıda değinilecek birkaç kritik faaliyeti göz önünde bulundurulduğunda, kıraat ilmi anlamında müstesna bir yeri haiz olduğu; bu ilmin Endülüs'teki gelişiminde Mücâhid el-Âmirî kadar büyük bir rol oynadığı görülecektir.

Siyasî açıdan Endülüs'e en güçlü dönemlerini (961-976) yaşatan II. Hakem, ilmî ve kültürel anlamda da bu bölgeyi ileri bir düzeye taşımıştır.²⁷⁷ Eğitim kurumlarının inşa ve ihyasına büyük önem vermiş; yalnızca Kurtuba'ya yirmi sekiz tane mektep inşa ettirmiştir.²⁷⁸ İlme olan vukûfiyeti sebebiyle "ahkem" (en bilge kişi) şeklinde de anılmış,²⁷⁹ ilmî gelişmeleri de teşvik etmiştir. Âlimlere önem vermiş, Kurtuba'daki medrese hocalarına maaş bağlatmış ve Doğu'dan pek çok âlimi konferans vermek üzere buraya davet etmiştir.²⁸⁰ Özdemir'in, Hollandalı Oryantalist Reinhart Dozy'den²⁸¹ nakille, "II. Hakem döneminde tüm ilim dallarının geliştiği, mekteplerin nicelik ve nitelik anlamında üst düzey bir seviyeye ulaştığı, Hristiyan

²⁷³ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özdemir, Mehmet, "Mehdî-Billâh el-Ümevî", **DİA**, XXVIII, 379-380.

²⁷⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-Vakf**, s. 9.

²⁷⁵ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 65; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 800-801.

²⁷⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-Vakf**, s. 9.

²⁷⁷ Hasan, **İslam Tarihi**, IV, 277.

²⁷⁸ Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 385; Özdemir, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 7.

²⁷⁹ Özdemir, Mehmet, "Hakem II", **DİA**, XV, 174-175.

²⁸⁰ Yıldız, **Büyük İslam Tarihi**, IV, 477-478.

²⁸¹ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Özdemir, Mehmet, "Dozy, Reinhart Pieter Anne", **DİA**, IX, 513-514.

Avrupa'ya kıyasla hemen herkesin okuma-yazma bildiği" yönündeki aktarımları, II. Hakem döneminde Endülüs'teki ilmî ve kültürel gelişimi göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.²⁸²

II. Hakem'in kıraat ilmine dönük katkılarına geçmeden önce, onun kitap sevgisinden de bahsetmek lazım gelmektedir. Endülüslü emîr ve halifelerin kitap sevgisi bilinmekle birlikte II. Hakem'in âdeta bir kitap âşığı olduğu, kitap biriktirme hususunda büyük bir tutkusu bulunduğu haber verilmiştir. Nitekim onun, bu işte ehil kimseleri Bağdat ve İskenderiye gibi dönemin ilim merkezlerine göndererek kıymetli kitapları toplamalarını istediği, hanedan üyelerine ait üç kütüphaneyi birleştirmek suretiyle dört yüz bin ciltlik devasa bir kütüphane meydana getirdiği rivayet edilmektedir.²⁸³

II. Hakem'in kıraat ilminin gelişimine yaptığı katkılar ise Endülüs kıraat tarihi açısından öne çıkmış bazı Doğulu âlimleri buraya davet etmesiyle ilgilidir. Kıraat ilmine katkısı anlamında daha önce ismine sıkça temas edilen Ebü'l-Hasen el-Antâkî, bahsedilen âlimlerden biridir. II. Hakem, hac ibadetini yerine getirmek amacıyla çıktığı seyahatlerde çeşitli bölgeleri dolaştıktan sonra hocasının vefat haberini alıp Mısır'a yerleşen Antâkî'yi, insanlara kıraat ilmini öğretmesi amacıyla Endülüs'e davet etmiştir.²⁸⁴ Antâkî'nin, Endülüs'ün kıraat ilmi anlamındaki önder şahsiyetleri Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Ömer et-Talemenkî gibi âlimlerin senedinde yer alması ve bu bölgede yetiştirdiği diğer kurrâ göz önünde bulundurulduğunda, II. Hakem'in davetinin önemi ortaya çıkacaktır. Mücâhid el-Âmirî ile II. Hakem'i kıyaslamak amacıyla değiliz ancak II. Hakem'in, bu hamlesiyle Endülüs'te kıraat ilminin yükselmesi noktasında Mücâhid el-Âmirî'nin önüne geçtiğini söyleyebiliriz.

Kayrevan'da dünyaya gelen ve İbn Hayrûn'un öğrencilerinden olan Ebû Musa el-Hevvârî'den kıraat okuyan Hakem b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kayravânî (ö. 370/980), II. Hakem'in üzerine titrediği ve Endülüs kıraat kültürüne katkısı anlamında rolü olan bir diğer kıraat âlimidir. Endülüs'e iki kere gelen Ebü'l-Kasım el-Kayravânî,

²⁸² Özdemir, **Endülüs Müslümanları "İlim ve Kültür Tarihi"**, s. 11.

²⁸³ Özdemir, Mehmet, "Hakem II", **DİA**, XV, 174-175. Kimi çalışmalarda sayı altı yüz bin şeklinde de ifade edilmektedir. Bkz. Yıldız, **Büyük İslam Tarihi**, IV, 482.

²⁸⁴ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 253; Murad ez-Zehvî, **Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs**, s. 15.

ilk gelişinde II. Hakem tarafından ihtimam ve ikram görmüş, ardından memleketine gitme konusunda ısrarcı olunca, II. Hakem, bu hususta ona izin vermiştir. Bir müddet sonra tekrar buraya gelmiş, II. Hakem kendisine aynı şekilde davranmış ve vefatına kadar “Divân-ı Kureyş”ten²⁸⁵ ona maaş bağlatmıştır. Endülüs’te kıraat ilminin tedrisiyle birlikte insanlara hadis dersleri de veren Ebü’l-Kasım el-Kayravânî’nin bu katkısında, II. Hakem’in rolü açıktır.²⁸⁶

II. Hakem, Doğulu âlimleri Endülüs’e davet etmekle birlikte kimi zaman da aslen Endülüslü olup farklı bölgelere giden âlimlere de Kurtuba’da kıraat öğretmeleri için davet göndermiştir. “Makrûn” şeklinde tanınan Beccâne (Pechina) şehrine mensup Abdullah b. Muhammed el-Endelüsî (ö. 378/988), bunlardan biridir. Cezayir’in Bicâye ve Vehrân şehirlerine gittikten sonra Mâlekâ’ya dönmüş, 350/872 gibi II. Hakem’in davetiyle Kurtuba’ya gelmiştir. Zehebî’nin, Ebû Amr ed-Dânî’den nakille aktardığı bilgiye göre, Kurtuba’da insanlara Nâfi‘ Kıraatı’nın Verş Rivayeti’ni “Mısır ve Kayrevanlıların usulüyle” okutmakla meşgul olmuştur.²⁸⁷

II. Hakem’in kitap sevgisiyle ilgili özelliği, kıraat sahasında telif edilmiş eserlerde de söz konusudur. Endülüslü kıraat âlimi İbn Nâfi‘ el-Kurtubî (ö. ?),²⁸⁸ Mısır’a gitmiş, Ebû Abdillâh el-Enmâtî’den Verş Rivayeti’ne dair *el-Vakf ve’l-İbtidâ* adlı eserini almıştır. İbn Nâfi‘’in, bu eserle Endülüs’e döndüğünü öğrenen II. Hakem, bu çalışmadan kendisi için de bir nüsha istinsah ettirmiştir. 348/870 yılının Ramazan ayında, İbn Nâfi‘’in nüshasıyla kendi nüshasını karşılaştırmıştır. II. Hakem’in bu faaliyeti, kıraat ilmi özelinde kaleme alınan eserlere ne derece önem verdiğini göstermektedir.²⁸⁹

Kendisi de bir şair olup bu alana dair *Dîvân*’ı bulunan, Abbâdîlerin son emîri Mu‘temid-Alellâh Ebü’l-Kasım İbn Abbâd (ö. 487/1094),²⁹⁰ kıraat ilmine katkı

²⁸⁵ Sadakaların toplanarak muhtaçlara dağıtıldığı bir kurum olduğu anlaşılmaktadır.

²⁸⁶ İbnü’l-Faradî, *Târîhu Ulemâi’l-Endelüs*, s. 105-106.

²⁸⁷ İbnü’l-Faradî, *Târîhu Ulemâi’l-Endelüs*, s. 194; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 655; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 407.

²⁸⁸ Vefat tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda net bir bilgi bulunmamakla birlikte, hicrî 348 yılında, sözü geçen eserle ilgili faaliyet göz önünde bulundurulduğunda ilgili tarihten sonra vefat ettiği görülür.

²⁸⁹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 68; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, III, 9.

²⁹⁰ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Şeyban, Lütfî, “Mu‘temid-Alellâh, İbn Abbâd”, *DİA*, XXXI, 388-390.

anlamında ismi zikredilmesi gereken bir başka emîrdir. Yukarıda üzerinde detaylıca durulan Mücâhid el-Âmirî'nin de kızıyla evli olan Mu'temid-Alellah, Kayrevan'ın işgalinin ardından bir süre Sebte'de hayat süren İbn Abdilganî Ebü'l-Hasen el-Husrî'yi İşbîliye'ye davet etmiştir. Davetle geldiği İşbîliye başta olmak üzere, Belensiye, Mâleka, Meriye, Sarakusta, Dâniye ve Mürsiye gibi Endülüs'ün pek çok şehrini dolaşarak kıraat okutan Husrî'nin buraya gelmesinde, Mu'temid Alellah'ın oynadığı rol, Endülüs kıraat ekolü ve tarihi açısından kıymetli rivayetlerdir.²⁹¹

Tarih ve terâcim kitaplarında “kıraat âlimi” şeklinde kaydedilmiş birkaç ismin, “kâdılkudâtılık”,²⁹² hatırı sayılır nicelikteki zatın “kadılık”²⁹³, kimilerinin de “vezirlik”²⁹⁴ ve “danışmanlık”²⁹⁵ gibi idarî ve bürokratik kadrolara getirilmeleri, üzerinde durduğumuz konu ekseninde düşünüldüğünde olumlu anlam ifade etmekte; devlet ricalinin kıraat ilmi ve âlimlerine verdikleri önemi göstermektedir.

Ufak bir araştırma sonucu ümerâ ve hükemânın, belirtilenler dışında kıraat ilminin gelişimi noktasındaki rolüne dönük pek çok rivayet aktarmak mümkündür. Ancak bizim buradaki amacımız, tarih boyunca Endülüslü devlet adamlarının bu ilmin gelişimine yönelik gerçekleştirdikleri tüm eylemlerini ortaya koymak değildir. Bilakis bahsi geçen zümrenin, zikredilen ilmin inşa ve ihyası hususunda büyük bir payı olduğuna dikkat çekmektir. Bu bağlamda, yukarıda aktarılan rivayetler, Endülüslü

²⁹¹ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 314-315; İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 627-628; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 425.

²⁹² Bazı örnekler için bkz. İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 79, III, 239-240, Nübâhî, *Târihu Kudâtî'l-Endelüs*, s. 141.

²⁹³ Bazı örnekleri için bkz. İbn Beşküvâl, *Sıla*, 225, Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 503, Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 601.

²⁹⁴ “İbn ‘Âsım” şeklinde meşhur olan ve kıraat ilmiyle ilgili eserleri olması sebebiyle çalışmamızın son kısmında detaylı bir şekilde üzerinde duracağımız Ebû Bekir el-Ğırnâtî (ö. 829/1426), 811'de (1408) Nasrî Hükümdarı II. Yûsuf'un vezirliğine tayin edilmiştir. Yaklaşık üç yıl boyunca sürdürdüğü vezirlik görevinin ardından, önce bir müddet kadılık; vefatına kadar da kâdılkudâtılık vazifelerine getirilmiştir. Bkz. Ebû Bekir İbn ‘Âsım, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ğırnâtî, *Tuhfetü'l-Hukkâm fî Nüketi'l-'Ukûdi ve'l-Ahkâm*, (thk. Muhammed Abdüsselam Muhammed), Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, Kahire 2011, (Neşredenin girişi, s. 7-9); Yaşaroğlu, M. Kamil, “İbn Âsım, Ebû Bekir”, *DİA*, XIX, 327. Kıraat ilminin bölgede gelişip kökleşmesi anlamında her ne kadar geç bir tarih olsa da ilgili durum, üzerinden durduğumuz konu açısından oldukça kıymetlidir.

²⁹⁵ Ebü'l-Abbâs el-Bâğâî, II. Hakem'in danışmanlarından biri olarak atanmıştır. İbn Beşküvâl, *Sıla*, s. 142.

devlet ricalinin kıraat ilminin ilhyası hususunda müstesna bir yere sahip olduklarını göstermesi bakımından yeterlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜLÜS KIRAAT EKOLÜNÜN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE KIRAAT İLMİNE ETKİSİ

İbnü'l-Cezerî'nin “kırâat-i aşere” metodu kabul görene kadar, İbn Mücahid'in çizgisine sıkı sıkıya bağlı kalarak “kırâat-i Seb'a ” tasnifinin İslam dünyasının neredeyse tamamında yaygınlık kazanmasına öncülük eden coğrafya, Endülüs'tür. İbnü'l-Cezerî'nin kıraat-i aşere metodunda esas aldığı yedili tasnife yönelik eserler, Ebû Amr ed-Dânî ve Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî gibi Endülüslü kurrâ tarafından kaleme alınmıştır. Yine, İbnü'l-Cezerî'nin on kıraat metoduna dair temel kaynak niteliğindeki *en-Neşr*'inin de ana referans kaynaklarının kâhir ekseriyeti, ilgili coğrafyadan neşet etmiş kıraat âlimlerinin elinden çıkmıştır.¹ Bunların yanında Endülüslü kurrâ tarafından meydana getirilen ve kıraat ilminin sair alt başlıklarının muhtevasını içeren pek çok eser, bu sahanın temel başvuru kaynakları arasına girmiştir.

Yukarıda aktarılan ve ileride ifade edilecek benzer türdeki malumat ekseninde düşünüldüğünde Endülüs'ün, kıraat ilminin genel tarihi açısından seçkin bir yere sahip olduğu ve bir ekol haline geldiği görülmektedir. Bu itibarla çalışmamızın üçüncü bölümünde, “Endülüs kıraat ekolünün temel kaynakları”, adı geçen coğrafyada “tercih edilen kıraatler, rivayetler, tasnifâtlar ve bunların sebepleri”, “Endülüs'te Seb'a tarîkinin yaygınlığının sebep ve sonuçları”, “hanım kurrânın bölgedeki durumu” ve söz konusu coğrafyanın “kıraat ilmine etkileri” gibi birtakım yapısal hususlara temas edilecektir.

¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 58-71.

3.1. Endülüs Kıraat Ekolünün Temel Kaynakları

Endülüs kıraat ekolünün tahlili, bu coğrafyaya kıraat ilmi alanında kaynaklık eden ülke ve âlimlerin tespitini gerektirmektedir. Söz konusu tespit ise bir önceki bölümde detaylıca üzerinde durulan rihle yönlerinin detaylı tetkiki ile mümkündür.

Endülüs'ten İslam dünyasının diğer bölgelerine, diğer bölgelerden de Endülüs'e gerçekleştirilen rihlelerin yoğunlaştığı ülke ve şehirlerle sebeplerine değinilmişti. Buna göre Hicaz'da Mekke ve Medîne; Mısır'da İskenderiye, Kahire ve Feyyum; Irak'ta Bağdat, Basra ve Kufe ve Suriye'de de Şam, rihle bağlantısının en fazla görüldüğü şehirlerdir. Ayrıca Kuzey Afrika'da Mağrib, Tunus ve Cezayir gibi bölgeler de bu noktada göz ardı edilemeyecek derecede ehemmiyeti haizdir. İlgili kıraat ekolünün oluşumuna kaynaklık eden bölgeler de rihlelerle büyük oranda paralellik arz etmektedir.

Öte yandan her ne kadar zikredilen bölge ve şehirlerden bazıları rihle güzergâhı anlamında öne çıksa da mesele kıraat ilmi özelinde değerlendirildiğinde Feyyum, Basra, Kufe ve Şam'ın, Endülüs'e kaynaklık açısından -en azından sonraki dönemler itibarıyla- herhangi bir etkilerinin olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, Endülüs kıraat ekolünün kaynaklarını; Hicaz, Mısır, Bağdat, Mağrib, Tunus ve Cezayir gibi bölge ve şehirler şeklinde tanımlamak, daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Genel kabule göre 92/711 yılında tamamlanan Endülüs'ün fethinden,² hicrî II. asrın ortalarına kadarki kısımda, eğitim öğretim faaliyetlerini yürüten sahabe ve tâbiûn ile fethe iştirak eden, ilmî anlamda donanımlı kimselerin ilgili bölgedeki katkılarına da kaynaklık açısından temas etmek gerekmektedir. Fetih dönemi ve sonrası şeklinde adlandırılan bu süreçte, zikredilen şahsiyetlerin, Endülüs'ün ilmî gelişimine etkisi tartışma götürmez bir gerçektir. Ancak bahse konu etkiyi, Endülüs kıraat ekolünün teşekkülünde rolü bulunan bir kaynak kabul etmek imkân dâhilinde değildir. Nitekim sahabe ve tâbiûnun bu noktadaki faaliyetleri, bahsedilen dönem özelinde ele alındığında bir ekol oluşturmak gayesiyle değil, ihtiyaç temelli bir amaçla gerçekleştirilmiştir. Kaldı ki Endülüs kıraat ekolünün irdeleneceği kısımda aktarılabilecek

² Farklı görüşlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Özdemir, **Endülüs**, s. 21 vd.

malumatta görüleceği üzere, bu bölgede kıraat ilmine dönük ekolün oluşumu, hicrî II. asrın ortalarından itibaren başlamıştır.

Yaklaşık sekiz yüzyıl hüküm süren Endülüs İslam medeniyetinin kıraat ilmindeki teşekkülü ise tüm yüzyıllar boyunca sürmemiş, V. asrın ilk çeyreğinde tamamlanmıştır. Belirtilen süreçten sonraki dönemde de artık bölgesel ekol oluşmuş; Endülüs, kendi bünyesinden yetişen âlimler eliyle üst düzey bir noktaya ulaşmıştır. Bu itibarla, aşağıda isimleri zikredilecek ve temel kaynak şeklinde nitelendirilen şahsiyetler, bahsedilen süreçte hayat sürmüş kurrâdan ibarettir.

Ekolün temel kaynaklarına geçmeden önce nihayet şu husus da ifade edilmelidir: Endülüs kıraat ekolüne tesir eden kıraat âlimlerinin aktarımındaki metot, etki anlamındaki kronoloji temelindedir. Buna göre kronolojik olarak ilk etki Hicaz, ikinci etki Mısır, üçüncü etki Bağdat, dördüncü ve son etki ise Kuzey Afrikalı ulemâyâ aittir.

3.1.1. Hicaz: Tercih Edilen Kıraate Yönelik Kaynaklık

Hicaz, hac ibadetinin ifa edildiği bölge olması sebebiyle İslam dünyasının her yerinden Müslümanların akın ettiği bir coğrafyadır. Bunun yanı sıra hac aylarında şöhretli pek çok âlimin burada bulunması da Hicaz'ın, ilmî anlamda uğrak yeri haline gelmesinde etkin bir rol oynamıştır. Söz konusu durum, Endülüslü ulemâ için de geçerlilik arz etmiştir. Henüz II. asırdan itibaren tamamen işgaline kadar bu topraklara rihle gerçekleştiren Endülüslü sayısız ulemânın varlığı, ilgili durumu teyit noktasında açık bir delil mesabesinde zikredilmelidir. Mekke'de hac ibadetini yerine getiren Endülüslü ulemâ, Hz. Peygamber'in hâtırâtını görmek için Medine'ye de uğramıştır. Onların Medine'ye uğramalarındaki yegâne gaye, zikredilen sebeple sınırlı değildir. Nitekim "Endülüs'ün Öncüleri" şeklinde nitelendirilen Gâzî b. Kays, Ziyâd b. Abdurrahmân, Abdurrahman b. Musa el-Hevvârî ve Yahya b. Yahya el-Leysî gibi isimler, Mâlik b. Enes ve Nâfi' b. Abdurrahman'ın Medîne'deki ders halkalarına

katılabilmek maksadıyla buraya yoğun bir şekilde rihle gerçekleştirmişlerdir.³ Hicaz'ın, Endülüs kıraat ekolüne kaynaklık teşkil etmesi de değinilen rihlelerle birincil manada ilintilidir.

Endülüs'ten Doğuya yapılan rihlelerde Hicaz, Mısır'ın ardından yoğunluğun en fazla görüldüğü bölgedir.⁴ Söz konusu oran, Hicaz'a mensup hatırı sayılır nicelikteki âlimin, Endülüs kıraat ekolüne kaynaklık teşkil edebileceği yönünde kuvvetli bir ihtimalin varlığına işaret edebilir. Ancak buraya gerçekleştirilen rihlelerin, genellikle hac aylarına denk gelmesi ve İslam dünyasından pek çok âlimin bu süreçte adı geçen coğrafyada bulunması sebebiyle Hicaz, sayısal anlamda Endülüs kıraat ekolüne en az etki eden bölgeler arasında yer almaktadır. Nitekim tespit edilebildiği kadarıyla Endülüs kıraat ekolüne doğrudan tesir anlamında Hicaz'a mensup sadece iki isim öne çıkmaktadır.

Her ne kadar Endülüs kıraat ekolüne etkisi nicelik bakımından sınırlı görünse de konu, yukarıda belirtilen iki isimden biri olan Nâfi' b. Abdirrahman ekseninde düşünüldüğünde, Hicaz'ın bu coğrafyaya niteliksel bağlamda hatırı sayılır bir kaynaklığı söz konusudur. 79/698 yılında Medîne'de dünyaya geldiği söylenen⁵ ve yedi kıraat imamından biri olan Nâfi' b. Abdirrahman, yetmiş yıl boyunca Medîne Mescidi'nde kıraat okutmuştur.⁶ Bu itibarla, Medîne ve Medîne Mescidi, Mâlik b. Enes'in de burada bulunması sebebiyle Endülüslü âlimler için cazibe merkezi haline gelmiştir.⁷ Bahse konu kimselere ulaşmak kastıyla adı geçen şehir ve mescide rihle gerçekleştiren Gâzî b. Kays'ın, Nâfi' b. Abdirrahman'dan kıraatini bizzat aldığı, onun mushafıyla kendi mushafını on üç kere karşılaştırarak tashih ettiği ve bu bilgilerle memleketine döndüğü daha önce sıklıkla ifade edilmişti.⁸ Bu bağlamda, gerek

³ Henüz ilk dönemlerde Endülüs'ten Medîne'ye rihle yapan kimseler hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Kadı İyâz, *Tertîbü'l-Medârik*, II, 180-224.

⁴ Endülüs'ten diğer bölgelere gerçekleştirilen rihlelerdeki bölgesel yoğunlukla ilgili detaylı bilgi için bkz. "Diğer bölgelere gerçekleştirilen rihlelerdeki yoğunluk tablosu".

⁵ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* sında Nâfi'in 70'li yıllarda doğduğunu söylemiş, *Ma'rife*'sinde de doksan yıl yaşadığını haber vermiştir. Nâfi'in vefatının 169/785'te gerçekleştiği bilgisinden hareketle 79/698'de doğduğu anlaşılar. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII, 336; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 247.

⁶ Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 53-64; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 241-247; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 288-291.

⁷ Hamîtü, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 122-124.

⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 272; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 324; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 439; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX, 322; İbn Ferhûn, *ed-*

Endülüslülerin Nâfi' b. Abdirrahman'a verdiği ehemmiyet gerekse Gâzî b. Kays'ın Nâfi' Kıraati'ne dönük vukûfiyeti sebebiyle Nâfi' Kıraati, asırlar boyunca Endülüs'te tercih edilen kıraat konumuna yükselmiştir. Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere, Endülüs'te tercih edilen kıraate bizzat kaynaklık eden Nâfi' b. Abdirrahman ismi, Hicaz'ın, bu bölgedeki etkisini açık bir şekilde göstermektedir.

Aslen Taberistanlı olsa da çeşitli yolculuklarından sonra Mekke'ye yerleşerek burada uzun yıllar kıraat okutan Abdülkerim b. Abdissamed Ebû Ma'sher et-Taberî (ö. 478/1085), Endülüs kıraat ekolüne Hicaz merkezli kaynaklık eden ikinci isimdir. Biyografisini aktaran eserlerde hakkında yeterli bilgi bulunmamakta; doğumuyla birlikte seyahatleri ve Mekke'ye yerleştiği tarih bilinmemektedir. *et-Telhîs fi'l-Kırâati's-Semân, el-Câmi' fi'l-Kırâati'l-'Aşr, Sûku'l-'Arûs* gibi kıraat ilmine dair kaynak niteliğinde birçok eser kaleme alan Ebû Ma'sher,⁹ Endülüs kıraat ekolünün teşekkül döneminden kısa bir müddet sonra vefat etse de Endülüslü pek çok kıraat âliminin senedinde bulunmuş, ilgili bölgedeki ulemâ, kendisinden kıraat alma hususunda iştiaklı davranmıştır.

Endülüs'ün önder kurrâsı arasında zikredilen ve tecvide dair telifâtı bulunan İbn 'Azîme Ebû'l-Abbas e-İşbîlî (ö. 543/1148), Endülüs ve Doğuda çeşitli âlimlerden ilim tahsil etmiş, Mısır'da bulunduğu dönemde bizzat Ebû Ma'sher'den kıraat okumak amacıyla bir vatandaşını da yanına alarak Mekke'ye gitmeye karar vermiştir. Her ne kadar yolda Ebû Ma'sher'in vefat haberini alıp memleketine dönse de onun bizzat Ebû Ma'sher'den ders almak maksadıyla yola çıkması, Ebû Ma'sher'in Endülüslü kurrâ açısından önemini göstermektedir.¹⁰

Dîbâcû'l-Müzheb, II, 136; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetü'n-Nihâye**, II, 3; Süyûtî, **Buġyetü'l-Vü'ât**, II, 240; Ziriklî, **el-A'lâm**, V, 113; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 94; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 125; Veleđü Ebâh, **Târihu'l-Kırâât**, s. 249; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 307; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Maġrib**, s. 13.

⁹ Hocaları, öğrencileri, seyahatleri ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 827-830; **Mîzânü'l-İ'tidâl**, II, 644; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetü'n-Nihâye**, II, 360-361; Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed, **Lisânü'l-Mîzân**, (nşr. Selman Abdülfettah Ebû Gudde), **Mektebetü'l-Matbûati'l-İslamiyye**, Beyrut 2002 (I. Bs.), V, 238-239; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, 338-339.

¹⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 363-364; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 392-394; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 977-978; **Müstemlah**, s. 45; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetü'n-Nihâye**, II, 147-148; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 155-156.

Endülüs'te kıraat ilminin nakil ve tedrisiyle öne çıkan "Ahdeb" şeklinde meşhur Mansûr b. Hayr b. Yemlâ (ö. 526/1132), ilk eğitimini Endülüs'te Ebû Abdillâh b. Şüreyh gibi âlimlerden almış, akabinde Mısır'a gitmiş, hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla uğradığı Mekke'de Ebû Ma'ser'den kıraat okumuştur.¹¹ Onun Ebû Ma'ser'den faydalanma arzusu bununla sınırlı değildir. Zira İbn 'Azîme ile birlikte ikinci defa ondan kıraat tahsili için yola çıkan kişi, Mansûr b. Hayr'dır. Buradan hareketle defalarca kıraat tahsili için başvurulmuş Ebû Ma'ser'in, Endülüs açısından önemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca İbn Ni'me'l-Havf er-Ru'aynî, (ö. 507/1113),¹² İbnü'n-Nehhâs Ebû'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 511/1117),¹³ el-Bekkî Ebû Ca'fer el-İşbîlî (ö. ?),¹⁴ Ebû'l-Abbâs el-Eşhelî (ö. ?)¹⁵ ve Ahmed b. Musa Ebû'l-Abbâs el-Endelüsî (ö. ?),¹⁶ gibi Endülüslü kıraat âlimleri de, Mekke'ye giderek Ebû Ma'ser'den kıraat ilmini alan birkaç isimdir.

Öte yandan Endülüslü kurrânın Ebû Ma'ser'e verdikleri önemi, onun öğrencilerinden olan Hasan b. Abdillâh b. Ömer İbnü'l-'Arcâ Ebû Ali el-Kayravanî'de (ö. 547/1152-53'ten sonra) görmek mümkündür. O, Ebû İshak ed-Dânî (ö. 546/1151),¹⁷ İbn Kevser el-Mehâribî (ö. 589/1193),¹⁸ İbn Vaddâh Ebû'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. 587/1191)¹⁹ ve İbn Mu't Ebû Ahmed el-Üryûlî (ö. ?)²⁰ gibi Endülüslü kıraat âlimlerinin senedinde yer almıştır. Aslen Kayrevanlı olmakla birlikte sonraları Mekke'ye yerleştiği anlaşılan İbnü'l-'Arcâ, her ne kadar Endülüs'te kıraat ilminin teşekkülünden yaklaşık yüz yıl sonra vefat etse de ekol oluşumu dışarıda tutulduğunda,

¹¹ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 895; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 475; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 930-931; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 272-273.

¹² İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 830; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 918-919; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 44.

¹³ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 276; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 289; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 894; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 245.

¹⁴ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 969; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 43.

¹⁵ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 34; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 51. Hicrî 550'lerde vefat etmiştir.

¹⁶ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, I, 728. Hicrî 555'ten sonra vefat ettiği bildirilmiştir.

¹⁷ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 127.

¹⁸ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 217-218; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 279-280; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 145-146; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1093-1094; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 464.

¹⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 66; Zehebî, *Müstemlah*, s. 85; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 160.

²⁰ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1068; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 81. Hicrî 565'ten sonra vefat etmiştir.

bu bölgenin kıraat tedrisi ve naklinde, Hicaz merkezli kaynaklık hususunda öne çıkan bir başka isimdir.²¹ İlgili kaynaklığı ise bizzat İbnü'l-'Arcâ'ya bağlamak yerine; Ebû Ma'ser'in öğrencisi olmasına bağlamak, bu noktada daha isabetli bir yaklaşımdır.

3.1.2. Mısır: Tedrîsî Kaynaklık

Endülüs kıraat ekolünün teşekkülüne kadarki süreçte yaşamış kurrânın rihleleriyle ilgili yapılan araştırmalarda, en fazla rihle yapılan ülkelerin başında Mısır'ın geldiği görülmektedir.²² İlgili durum, hac ibadeti için Endülüs'ten Hicaz'a gerçekleştirilen kara ve deniz yolculuklarında Mısır'ın, Endülüs-Hicaz güzergâhının orta noktasında kalması ve Endülüs ile Mısır arasındaki mezhepsel ortaklık gibi hususlarla birincil anlamda bağlantılıdır.

Diğer yandan Endülüs'ten Mısır'a gerçekleştirilen rihleler, Muhammed b. Abdillâh Vâlidü Madarr Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. ?)²³ dışarıda tutulduğunda, genellikle hicrî III. asrın ortalarından itibaren başlamıştır.²⁴ Önceki dönemlerde Mâlik b. Enes ve Nâfi' b. Abdirrahman'ın Medîne'deki varlıkları sebebiyle rihleler, buraya yoğunlaşmıştır.²⁵ İsmi geçen şahısların vefatlarının ardından, özellikle İmam Mâlik'in talebelerinin Mısır'da fazlaca bulunmaları, ilgili süreçte rihlelerin Mısır'a kaymasına zemin hazırlamıştır.²⁶ Böylelikle Endülüs-Mısır bağlantısı, Endülüs'ün düşüşüne kadar sıklıkla süregelenmiştir. Aşağıda tek tek değinileceği üzere hicrî III. asrın ortalarından itibaren Endülüs kıraat ekolünün oluşumunun tamamlandığı V. asrın ilk yarısına kadarki süreçte yaşamış ve bu noktada öne çıkmış kurrânın kahir ekseriyetinin, Mısırlı hocalardan kıraat okuduğu müşahede edilmektedir. Ayrıca söz

²¹ Hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Ebû Ma'ser et-Taberî, Abdülkerim b. Abdissamed, **et-Telhîs fi'l-Kırââtî's-Semân**, (thk. Muhammed hasan 'Akîl Musa), Suud 1946, (Neşreden'in girişi, s. 41); Zehebî, **Ma'rîfetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 943-944; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 198.

²² Bkz. "Tablo1: Rihle Bölgesi ve Rihle Yapan Kurrâ Sayısı".

²³ Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 297; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 167

²⁴ Mısır'a rihle gerçekleştirdiğini tespit ettiğimiz Endülüslü ilk kıraat âlimi, Muhammed b. Vaddâh el-Kurtubî'dir. Bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 305-306; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 133-134; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 113.

²⁵ Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 122-124; Özdemir, **Endülüs**, s. 50.

²⁶ Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 143.

konusu durum, yalnızca bahsedilen süreçle sınırlı olmayıp sonraki dönemlerde de sıklıkla devam etmiştir.

Mısır, yukarıda belirtilen saikler paralelinde Endülüs kıraat ekolünün en bariz kaynağı şeklinde tanımlanmakta; hatta Endülüs'te kıraat ilminin durumuna da değinilen bazı çalışmalarda, bu bölgenin yegâne kaynağının Mısır ekolü olduğu aktarılmaktadır.²⁷ Her ne kadar Mısırlı birçok kurrâ, Endülüslü sayısız kıraat âliminin senedinde bulunsa da sözü edilen bilgi Mısır'ı, Endülüs kıraat ekolünün tek kaynağı şeklinde tanımlamak için yeterli gözükmemektedir. Bu bağlamda Mısır'ı, nicel anlamda Endülüslü kurrâyâ hocalık yapma konusunda en fazla temayüz eden ülke olarak ifade etmek daha doğru bir yaklaşımdır.

Hicaz'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı, Endülüs'te tercih edilen kıraate doğrudan etkisi sebebiyle “tercîhî kaynaklık” bağlamında değerlendirmişti. Mısır'ın bu ekole kaynaklığı ise “tedrîsî kaynaklık” şeklinde tanımlanabilir. İleride müstakil bir başlık altında ele alınacak olan “Endülüs'te Tercih Edilen Kıraat Tasnifatı” kısmında görüleceği üzere, istisnaları bulunmakla birlikte bu bölgede asırlar boyunca öğretim metodu olarak “yedi kıraat” benimsenmiştir. İlgili hususta, Mısır'ın önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir.²⁸ Nitekim Mısır'da, İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a*'sının münderecatını oluşturan yedi kıraate ait on dört rivayet temel alınmış ve öğretim metodu belirtilen yönde şekillenmiştir.²⁹ Endülüs'te de uygulanagelen bu esas, Endülüslü sayısız kıraat âlimine hocalık yapan Mısır bölgesinde tercih edilen yöntemin doğal bir sonucudur.

Mısır'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığına dair buraya kadar aktarılan malumattan sonra söz konusu hususta öne çıkmış Mısırlı kıraat âlimlerine değinmenin,

²⁷ İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 103 vd.; el-Meşînî, **Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs**, s. 76; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 68. Hicaz ve Bağdat gibi bölgelerin de Endülüs kıraat ekolüne etkisi kıymetli olsa da, Endülüslü kurrânın hoca silsilelerinde Mısırlı kıraat âlimlerine daha fazla rastlanmaktadır. Mısır'ın, Endülüs kıraat ekolünün oluşumundaki kaynaklığının diğer bölgelerle kıyaslandığında bir adım öne çıkması da, belirtilen durumla ilgilidir. Hatta Mısır'ın, sözü edilen bölge üzerindeki niceliksel baskınlığının tespiti adına, ülkemizde yakın zamanda ilgili konuya dönük müstakil bir çalışma dâhi yapılmıştır. Bkz. Demirci, Nur Kübra, **Kıraat İlminin Endülüs'e İntikalinde Mısır Kıraat Âlimlerinin Etkisi**, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Rize, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 103 vd.

²⁹ Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 68.

çalışmamız açısından bir gereklilik olduğu aşîkârdır. Daha önce de ifade edildiği üzere Mısır-Endülüs bağlantısı, Endülüs'ün düşüşüne kadar süregelmiştir. Bahsedilen durumun, ilgili süreçte Endülüslü kurrâya hocalık yapmış onlarca ismin varlığını doğruracağı da muhakkaktır. Bu bağlamda çalışmamızın belli bir hacimde kalabilmesi ve yalnızca ekol oluşuma etkisini irdelememiz sebebiyle hicrî V. asrın ikinci yarısına kadarki kısımda oluşan etki temel alınacak; bu süreçte hayat sürmüş Mısırlı kurrâ, kronolojik olarak aktarılacaktır.

Diğer yandan Endülüslü kurrâya kıraat ilminde hocalık yapmış her Mısırlı kıraat âlimine ayrı ayrı yer vermek de fazla yekûn tutması sebebiyle sayısal açıdan mümkün gözükmemektedir. Bu itibarla çalışmada, söz konusu kıraat âlimlerinden en çok öne çıkanlar zikredilecektir. Ayrıca konumuzu birinci derecede ilgilendirmemesi sebebiyle özellikleri aktarılan kurrânın biyografileri üzerinde durulmayacak, kaynaklık ekseninde oluşan hoca-öğrenci münasebetleri temel alınacaktır.

Nâfi' Kıraati'nin meşhur iki ravisinden biri olarak kabul edilen "Verş" lakaplı Osman b. Saîd b. Abdillâh Ebû Saîd el-Kıbtî el-Mısrî (ö. 197/812), Endülüs kıraat ekolüne Mısır merkezli kaynaklık eden ilk ve belki de en önemli şahıstır. 110/728 yılında Mısır'da dünyaya gelmiş, 155/772'de Nâfi' b. Abdîrrahman'dan faydalanmak üzere Medîne'ye seyahat gerçekleştirmiştir. Burada kaldığı sürede Nâfi'den gördüğü özel ilgi ve alakayla kendini geliştirmiş, ondan kıraatini defalarca okuyarak bellemiş,³⁰ Mısır'a döndükten sonra da Kahire'de uzun yıllar adı geçen kıraati okutmuştur.³¹ Mısır'da reîsülkurrâlık makamına yükselen ve güvenilir bir kimse şeklinde addedilen Verş'in rivayeti, tedris faaliyetlerinde öğrencilerinin aldığı aktif rol gibi çeşitli sebeplerle Endülüs ve Kuzey Afrika'da şöhret kazanarak yaygın hale gelmiştir.³² Bu bağlamda, Verş'in Endülüs'e kaynaklığı, o yörede tercih edilen rivayete etki etmesi açısından büyük kıymet ve önem taşımaktadır.

Endülüs coğrafyasında tercih edilen kıraat ve rivayet noktasında Nâfi' b. Abdîrrahman ve Verş özelinde şu hususa da değinmek gerekmektedir: Endülüs kıraat

³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX, 295-296.

³¹ Hayatıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 323-326; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 446-447.

³² Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 115-118; Altıkulaç, "Verş", *DİA*, XLIII, 63.

ekolüne kaynaklığının aktarılmaya çalışıldığı kısımda, bölgede şöhret bulan kıraate Hicaz'ın kaynaklık ettiği belirtilmişti. Verş ise sözü edilen coğrafyadaki rivayet tercihinde öne çıkmıştır. Verş'in, Nâfi' b. Abdirrahman'dan kıraatini bizzat alarak Mısır'a dönmesi, sahih olmakla birlikte bazı noktalarda hocasına muhalefet etmesine rağmen bu kıraati uzun yıllar okutması,³³ bir bakıma Endülüs'te tercih edilen kıraate olduğu gibi rivayete de Hicaz'ın kaynaklık ettiği gerçeğini öne çıkarmaktadır. Ancak zikredilen karmaşada boğulmak yerine Nâfi' Kıraati'nin Endülüs'e direkt akışı sebebiyle "Hicaz>Endülüs"; Verş Rivayeti'nin Endülüs'e dolaylı akışı sebebiyle "Hicaz>Mısır>Endülüs" şeklindeki bir kaynaklık ve etkiden bahsetmek daha net ve isabetli bir izah olacaktır.

Öte yandan tespit edilebildiği kadarıyla Verş'ten bizzat kıraat okuyan Endülüslü tek talebesi, Emevî emîri I. Hakem tarafından oğlunun eğitimiyle görevlendirilen Muhammed b. Abdillâh Vâlidü Madarr Ebû Abdillâh el-Kurtubî'dir (ö. ?).³⁴ Verş'in, yukarıda Endülüs kıraat ekolüne Mısır merkezli en çok etki eden kişi şeklinde aktarılmasına rağmen, Endülüslü yalnızca bir talebesinin bulunması, söz konusu husus açısından ilk bakışta bir tezatlık gibi düşünülebilir. Ancak onun hem Endülüs hem de Kuzey Afrika topraklarına yaptığı etki, -muhtemelen Verş'in vefatı sebebiyle- onlara bizzat hocalık yapmasıyla değil, Mısır'da yetiştirdiği öğrencilerin, sonraki dönemlerde Batıdan gelen pek çok kimseye kıraat okutmasıyla ilgilidir.³⁵ Bu bağlamda Verş'in Endülüs ve Kuzey Afrika'ya etkisi doğrudan değil, dolaylı etki şeklinde tanımlanabilir.

Verş'in Mısırlı öğrencilerinden Endülüs kıraat ekolüne en bariz etki ve kaynaklık, Abdüssamed b. Abdirrahman Ebü'l-Ezher el-'Utekî el-Mısırî'ye aittir (ö. 231/845). Verş ile birlikte babası, İmâm Mâlik ve Süfyân b. 'Uyeyne gibi âlimlerden faydalanan Ebü'l-Ezher, Endülüs halkı tarafından itimad edilen bir isimdir.³⁶ Zehebî'nin, Verş Rivayeti'nin bizzat Ebü'l-Ezher'den alınması sebebiyle

³³ Altıkulaç, "Verş", *DİA*, XLIII, 63.

³⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 297; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 167. Tam olarak bilinmemekle birlikte vefatının, Verş'ten faydalandığı hususu göz önünde bulundurulduğunda hicrî III. asırda gerçekleştiği öngörülebilir.

³⁵ Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 115-118.

³⁶ Hakkında dedaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 374-375; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 351.

Endülüslülerin bu rivayete rağbet gösterdikleriyle ilgili rivayeti, zikredilen kanıyı destekler mahiyettedir.³⁷ İbnü'l-Cezerî tarafından sika olarak nitelendirilen ve Verş'ten rivayetine dair bir nüshayı arz yoluyla tahsil eden Ebü'l-Ezher'in Endülüslü talabeleri arasında, çalışmamızın çeşitli yerlerinde sık sık temas edilen İbn Vaddâh el-Kurtubî (ö. 287/900), en öne çıkan isimlerdendir.³⁸ Yine Verş'e ait Nâfi' ve Hamze Kıraati'nin cem' edildiği eseri semâ yoluyla Ebü'l-Ezher'den dinleyen İbnü'l-Bâz Ebu İshak el-Kurtubî (ö. 294/906), kaynaklarda Ebü'l-Ezher'den bizzat faydalandığı haber verilen bir başka Endülüslü kıraat âlimidir.³⁹

Ebü'l-Ezher de Verş gibi hem bizzat Endülüslü kurrâya hocalık yapmış hem de Mısır'da yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla Endülüs kıraat ekolüne kaynaklık etmiştir. "el-Enmâtî" şeklinde meşhur Mısırlı kıraat âlimi Muhammed b. Saîd Ebû Abdillâh en-Mısrî (ö. ?), söz konusu kimselerdendir. Ebü'l-Ezher dışında yine Verş'in talebelerinden Ebû Ya'kûb el-Ezrak'tan da kıraat okuyan el-Enmâtî, Mısır'ın önder şahsiyetlerinden addedilmiştir.⁴⁰ Endülüs'te kıraat ilmine dair ilk eser yazan kimse şeklinde düşündüğümüz Ağleb b. Abdillâh/Abdilmelik b. Menvîl et-Tuleytulî (ö. 298/910), el-Enmâtî'den faydalanan Endülüslü kıraat âlimlerinin başında gelmektedir.⁴¹ İbn Menvîl dışında aslen Kayrevanlı olmakla birlikte Endülüs'ü vatan edinen Abdülhakem b. İbrahim Ebü'l-Fazl el-Beccânî el-Karevî (ö. ?)⁴² ve Saîd b. Muhammed Ebû Osman es-Sarakustî (ö. 404/1013),⁴³ el-Enmâtî'nin Endülüslü diğer talebeleridir.

³⁷ Zehebî, **Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 375.

³⁸ Hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 305-306; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 133-134; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 113; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241; Nebîl Muhammed, **İlmü'l-Kırâat**, s. 308.

³⁹ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 18; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 260; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 11-12; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 253; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 27. Vefatının 273/895 olduğu da rivayet edilir. Bkz. Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 150; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 211.

⁴⁰ Zehebî, **Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 519; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 130; Süyûtî, **Husnû'l-Mühâdara fî Târihi Mısır ve'l-Kâhire**, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), y.y. 1967, I, 487. Hocaları, öğrencileri ve biyografik eserlerde yer verildiği kısımlar göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî III. asrın sonları veya IV. asrın başları gibi gerçekleştiği düşünülebilir.

⁴¹ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 192; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 173.

⁴² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 139; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 326. İbn Hayrûn'dan ders okuması ve İbnü'l-Cezerînin, "hicrî 300 yılında bir kişinin kendisinden kıraat okuduğu" şeklinde verdiği bilgi dikkate alındığında, vefatının 300'lü yılların başları olduğu söylenebilir.

⁴³ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 333-334.

“en-Nehhâs” şeklinde tanınan İsmail b. Abdillâh Ebû’l-Hasen el-Mısrî (ö. 287/89?), Endülüs kıraat ekolüne etkisi bakımından Ebû’l-Ezher’in öne çıkan bir diğer öğrencisidir. O da el-Enmâtî gibi Ebû’l-Ezher dışında Ebû Ya’kûb el-Ezrak’tan da kıraat okumuş, ‘Amr b. ‘Âs Camii’nde uzun yıllar bu ilmin tedrisiyle iştigal etmiştir.⁴⁴ el-Enmâtî’den kıraat tahsil eden İbn Menvîl et-Tuleytulî, en-Nehhâs’tan da faydalanmıştır. en-Nehhâs’ın Endülüslü bir diğer talebesi de sonraları Mısır’a yerleşerek burada uzun yıllar öğrenci yetiştiren İbrahim b. Hamdân Ebû İshak el-Endelüsî’dir (ö. 318/930).⁴⁵

“en-Nehhâs” lakabıyla şöhret bulan Mısırlı Ebû Ca’fer en-Nehhâs ise (ö. 338/950) daha çok Arap dili ve tefsirde öne çıkmakla birlikte vakf-ibtidâya dair bir eser kaleme almıştır.⁴⁶ Ebû’l-Hasen en-Nehhâs kadar direkt olmasa da Endülüslü iki kıraat âlimine bu ilmi okutmak suretiyle zikredilen bölgeye kısmî bir kaynaklık yapmıştır. İlgili âlimler, Abdülkebir b. Muhammed Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. 360/970)⁴⁷ ve Abdüsselam b. Semh Ebû Süleyman el-Hevvârî’dir (ö. 387/997).⁴⁸

Mısır bölgesinde Nâfi‘ Kıraati’nin güvenilir kaynaklarından addedilen ve “müsnedü’l-kurrâ” şeklinde nitelendirilen “İbnü’l-İmâm” lakablı Abdülaziz Ali b. Muhammed b. İshak Ebû ‘Adiy el-Mısrî (ö. 381/991), Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı bakımından kritik öneme sahip diğer bir şahıstır. O, Verş Rivayeti’nin Ezrak Tarîki’ni İbn Seyf’ten; Ebû’l-Ezher Tarîki’ni de İsmail b. Abdillâh en-Nehhâs’tan almıştır. Mısır başta olmak üzere İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden kimseler, kendisinden bu noktada faydalanmıştır.⁴⁹ Ebû Ömer et-Talemenkî ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi Endülüs kıraat ekolüne yön veren şahısların da ondan kıraat alması, Ebû ‘Adiy’in bu bölge açısından ne denli önemli bir yere sahip olduğunu gösterir niteliktedir.⁵⁰

⁴⁴ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 456-457; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 150; Süyûtî, **Husnû’l-Mühâdara**, I, 487.

⁴⁵ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 114; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 19.

⁴⁶ Zübeydî, **Tabakâtü’n-Nahviyyîn**, s. 220-221; Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, XV, 401-402; Eroğlu, Muhammed, “Nehhâs”, **DİA**, XXXII, 542-543.

⁴⁷ İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 237; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 359.

⁴⁸ İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 233.

⁴⁹ Hocaları, öğrencileri ve hayatıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 661-662; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 355; Süyûtî, **Husnû’l-Mühâdara**, I, 490.

⁵⁰ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 662.

Kıraat ilmine çok ehemmiyet vererek bu alanda ârif ve sika kabul edilen İbn Hasnûn Ebû Ahmed es-Sâmirî (ö. 386/996), Endülüslü sayısız talebeye kıraat okutmuş, bu yönüyle Endülüslü talebelerle en çok birebir temas kuran Mısırlı âlimler arasına girmiştir. O, Dûrî Rivayeti'ni İbn Mücâhid; Kâlûn Rivayeti'ni de İbn Şenebûz gibi kıraat ilminin en tanınmış simalarından alarak⁵¹ Mısır'ın önder kurrâlarından addedilmiştir.⁵² Yedi kıraate dair *el-Mekâsîd* eseriyle tanınan ve Endülüs'te kıraat ilminin köşe taşlarından sayılan Ebû'l-Kasım el-Hazrecî el-Kurtubî (ö. 446/1053), Ebû Ahmed es-Sâmirî'nin Endülüslü talebeleri arasında öne çıkan isimlerin başında gelmektedir.⁵³ İbnü'n-Nu'mân (ö. 378/988),⁵⁴ Ebû'l-Esbağ el-Kurtubî (ö. 390/999),⁵⁵ Vesîm el-Hantemî (ö. 404/1013),⁵⁶ Ebû'l-Kasım el-Beccânî (ö. 405/1014),⁵⁷ Atiyye b. Saîd (ö. 409/1018),⁵⁸ İbn Tarîf el-Kurtubî (ö. 416/1025),⁵⁹ en-Neccâd el-Kurtubî (ö. 429/1038),⁶⁰ 'Utbe b. Abdilmelik (ö. 445/1053),⁶¹ İbn Ebi'r-Rabî' el-Beccânî (ö. 446/1054),⁶² İbn Ebi'r-Rabî' et-Tancî (ö. 446/1054),⁶³ Ebû Sâlim el-Harrânî, (ö. ?),⁶⁴

⁵¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVI, 515.

⁵² Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 634-639; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 372-374; Süyûtî, *Husnû'l-Mühâdara*, I, 490.

⁵³ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 493-494; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 362; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 782; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 332; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyessa*, s. 1156.

⁵⁴ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 384; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 713-714; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 117.

⁵⁵ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 403; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 298; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 725; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 537.

⁵⁶ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 928; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 312.

⁵⁷ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 161; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 60; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 103.

⁵⁸ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 433; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 319; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 651-654; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 725-726.

⁵⁹ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 180; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 71; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 727-728; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 63.

⁶⁰ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 761; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 736-737; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 251.

⁶¹ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 435; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 322; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 655; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 781-782; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 443.

⁶² İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 95; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 53.

⁶³ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 209; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 144; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 759-760; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 57.

⁶⁴ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 866; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 753; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 132.

el-Verrâk Ebû'l-Kasım el-Kurtubî (ö. ?)⁶⁵ ve Ebû Hafs et-Tuleytulî (ö. ?),⁶⁶ Ebû Ahmed'in kıraat noktasında kendisinden faydalanan Endülüslü diğer öğrencileridir.

Yaşadığı dönem itibarıyla Kur'an ilimlerinde Mısır'ın önder şahsiyetlerinden sayılan, kıraatle birlikte Arap dili ve tefsirle de iştigal eden Muhammed b. Ali b. Ahmed Ebû Bekir el-Üdfüvî (ö. 388/998), Endülüs kıraat ekolüne kaynaklık ve etki eden Mısırlı bir diğer kıraat âlimidir. Kıraati Muzaffer b. Ahmed ve Ahmed b. İbrahim gibi âlimlerden almış, çeşitli alanlarda eser telif etmiştir.⁶⁷ O, Ebû Ahmed es-Sâmîrî gibi Endülüslü pek çok kıraat âlimine hocalık yapmış, böylelikle ilgili bölge özelinde sayısal açıdan en öne çıkan isimlerden olmuştur. Endülüs kıraat ekolü açısından müstesna bir yeri haiz Ebû Ömer et-Talemenkî ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in, onun talebeleri arasında yer alması, Ebû Bekir el-Üdfüvî'nin yalnızca niceliksel değil, niteliksel anlamda da Endülüs'e etkisini gözler önüne sermektedir. Endülüs'te kıraat ilmine dönük eser telif eden ilk kimselerden İbnü'l-Haddâd Ebû Ca'fer et-Tuleytulî'ye de hocalık yapması, el-Üdfüvî'nin ilgili bölgeye kaynaklığı açısından kıymetli bir veridir.⁶⁸ Zikredilen isimler dışında Abdülkebir b. Muhammed (ö. 360/970),⁶⁹ İbnü'n-Nu'mân (ö. 378/988),⁷⁰ İbnü'l-Ğammâz (ö. 400/1010),⁷¹ el-Bâğâî (ö. 401/1011),⁷² Saîd b. İdris (ö. 429/1038),⁷³ 'Utbe b. Abdilmelik (ö. 445/1053),⁷⁴ İbn Ebi'r-Rabî' et-

⁶⁵ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 271; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 784; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 246.

⁶⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 772; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 522.

⁶⁷ Farklı özellikleri ve ilmî kişiliğiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 675-676; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 175.

⁶⁸ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 35; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 183; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 59; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 149.

⁶⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 237; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 359.

⁷⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 384; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 713-714; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 117. İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 384.

⁷¹ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 309-310; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 718; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 287.

⁷² İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 142.

⁷³ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 307; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 343; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 765-766; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 276-277.

⁷⁴ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 435; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 322; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 655; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 781-782; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 443.

Tancî (ö. 446/1054),⁷⁵ İbnü'l-Ca'ferî (ö. ?)⁷⁶ ve el-Verrâk (ö. ?),⁷⁷ onun Endülüslü diğer talebeleridir.

Verş Rivayeti'nde derin bilgiye sahip Ömer b. Muhammed b. 'Arrâk Ebû Hafs el-Mısrî (ö. 388/998), bahse konu hususta Mısır merkezli öne çıkan diğer bir isimdir.⁷⁸ Kıraat alma konusunda fazlaca hocadan faydalanan İbn 'Arrâk'ın Endülüs'e kaynaklığı, Ebû Ömer et-Talemenkî'ye bu ilmi okutması göz önünde bulundurulduğunda, kıymetli addedilecek türdendir. Bir dönem, Endülüs'e gelerek kıraat eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunan ve bu yönüyle Endülüslü kıraat âlimlerinden kabul ettiğimiz "Tâcû'l-Eimme" lakaplı Ahmed b. Ali el-Mısrî (ö. 445/1053), İbn 'Arrâk'tan faydalanan kimselerdendir.⁷⁹ Zikredilenler dışında İbn Tarîf el-Kurtubî (ö. 416/1025),⁸⁰ İbn Ğusn et-Tâî (ö. 417/1026)⁸¹ ve 'Utbe b. Abdilmelik (ö. 445/1053)⁸² gibi şahıslar, kaynaklarda İbn 'Arrâk'tan kıraat tahsil ettikleri haber verilen Endülüslü diğer kurrrâdır.

Kitâbü'l-İrşâd fî'l-Kırâati's-Seb' başta olmak üzere kıraat ilmine dönük onlarca telif eseri bulunan Abdülmünim b. Ubeydillah b. Ğalbûn Ebû't-Tayyib el-Halebî el-Mısrî (ö. 389/999), Endülüs kıraat ekolünün Mısır merkezli temel kaynaklarından biridir. O, Halep'te dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada aldıktan sonra, Verş'in Nâfi' Kıraati yönünde açtığı ekol sebebiyle Mısır'a yerleşmiştir.⁸³ Kıraatle birlikte hadis, edebiyat ve şiirle de iştigal eden Ebû't-Tayyip İbn Ğalbûn,⁸⁴

⁷⁵ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 209; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 144; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 759-760; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 57.

⁷⁶ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 284; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 266.

⁷⁷ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 271; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 784; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 246.

⁷⁸ Hocaları, öğrencileri ve hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 676-677; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 527.

⁷⁹ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 143; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 771-772; 'İber, II, 287; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 84; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 197.

⁸⁰ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 180; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 71; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 727-728; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 63.

⁸¹ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 265; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 724; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 246.

⁸² Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 435; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 322; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 655; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 781-782; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 443.

⁸³ Söz konusu iddia için bkz. Karaarslan, Nasuhi Ünal, "İbn Ğalbûn, Ebû't-Tayyib", *DİA*, XIX, 500-51.

⁸⁴ Eğitim hayatı ve hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 677-678; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 419-420.

Endülüslü en fazla talebeye bizzat kıraat okutan Mısırlı kaynaktır. Ebû Ömer et-Talemenkî ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi Endülüs'ün köşe taşı isimleri, onun bu bölge özelindeki en kıymetli etkisine işaret etmektedir. Endülüs'te kıraate dönük telif edilmiş ilk eserlerden *Me'âni'l-Kırâât*'in müellifi Ebû'l-Abbas el-İklîşî de onun tedrisinden geçmiştir.⁸⁵ İbn 'Arrâk'tan faydalanan Tâcû'l-Eimme, İbn Ğusn et-Tâî, 'Utbe b. Abdilmelik ve İbn Tarîf el-Kurtubî, Ebû't-Tayyib b. Ğalbûn'dan da kıraat tahsil etmiş Endülüslü kurrâdır. Yine, Ebû Bekir el-Üdfüvî'nin tedrisinde bulunan İbnü'l-Ğammâz, Saîd b. İdris, Ebû'l-Abbas el-Bâğâî, İbn Ebi'r-Rabî' et-Tancî ve el-Verrâk, Ebû't-Tayyib'in Endülüs coğrafyasına mensup diğer öğrencileridir. Ebû Ahmed es-Sâmirî'nin de talebelerinden olan Vesîm el-Hantemî, İbn Ebi'r-Rabî' el-Beccânî ve Ebû Hafs et-Tuleytulî, Ebû't-Tayyib'in kaynaklık ettiği Endülüslü kıraat âlimleridir. Zikredilen isimler dışında Ebû't-Tayyib'in Endülüslü öğrencileri arasında Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. 407/1016),⁸⁶ Ebû Bekir el-Mukrî (ö. 410/1019),⁸⁷ (ö. 410/1019),⁸⁸ el-Üşabrî es-Sarakustî (ö. ?),⁸⁹ Ebûhü Ebû'r-Rabî' et-Tancî (ö. ?)⁹⁰ ve Yahya b. Abdillâh (ö. ?)⁹¹ gibi isimler de bulunmaktadır.

Öte yandan sekiz kıraate dair erken dönemlerde yazılmış ve günümüze ulaşabilmiş ender eserlerden *et-Tezkira fi'l-kırâati's-Semân*'ın müellifi ve Ebû't-Tayyib b. Ğalbûn'un oğlu Tâhir b. Abdilmünim b. Ubeydillâh b. Ğalbûn Ebû'l-Hasen el-Mısrî de (ö. 399/1009) babası gibi Endülüs'ün kaynak şahsiyetlerindendir. Başta babası olmak üzere birçok önemli zattan kıraat okumuş, çeşitli seyahatlerinin ardından ömrü vefa edene kadar Mısır'da bu ilmi okumuştur.⁹² Alanındaki yetkinliği sebebiyle İslam dünyasının farklı bölgelerinden pek çok kimse, kendisinden faydalanmak üzere Mısır'a gelmiştir. Onun, Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi Endülüs kıraat ekolünün ilk iki sırasında yer alan âlimlere hocalık yapması, sözü edilen bölge

⁸⁵ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 65-66; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 201-202.

⁸⁶ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 59.

⁸⁷ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 60-61; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 104.

⁸⁸ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 736-737; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 231.

⁸⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 241.

⁹⁰ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 299; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 224; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 324; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 760; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 283.

⁹¹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 164.

⁹² Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 698-699; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 307-308.

özelindeki önemini göstermektedir.⁹³ Yukarıda Ebü't-Tayyib'den tahsilde bulunduğu belirtilen *Me'âni'l-Kırâât*'in müellifi Ebü'l-Abbâs el-İklîşî ve İbn Mu'âfi el-Ceyyânî, Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn'dan da faydalanmışlardır. Zikredilenler dışında “el-İmâm” lakaplı İbrahim b. Sâbit (ö. 432/1041), Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn'un Endülüslü bir diğer öğrencisidir.⁹⁴

Kitâbü'l-Müctebâ adlı eseriyle tanınan “Tavîl” şeklinde meşhur Abdülcebbâr b. Ahmed b. Ömer Ebü'l-Kasım et-Tarsûsî (ö. 420/1029-30), söz konusu hususta değinilmesi gereken isimlerdendir. Yaşadığı dönemde Mısır'ın önder kurrâlarından addedilen Tarsûsî, kıraatte Üdfüvî, Ebû 'Adiy ve Ebû Ahmed es-Sâmîrî gibi ulemâdan faydalanmıştır.⁹⁵ Kendisinden bu ilmi tahsil eden Endülüslü kıraat âlimlerinin genellikle bu alanda eser telif eden kimseler olması, et-Tarsûsî özelinde dikkat çeken noktalardandır. Mushaf imlasına dair günümüze ulaşabilmiş klasik eserlerden *Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifet mâ Rûsime fî Mushafî Osmânî*'nin müellifi İbn Mu'âz el-Cühenî (ö. 442/1050-51)⁹⁶ ve *el-Unvân*'ın sahibi İsmail b. Halef es-Sarakustî (ö. 455/1062),⁹⁷ Tarsûsî'nin tedrisinden geçen Endülüs'ün önder şahsiyetlerindendir. İbn Beşkûvâl'in, kıraat ilmine dönük eserlerinin varlığını haber verdiği İbn Sehl el-Mürsî (ö. 480/1088), et-Tarsûsî'nin Endülüslü öğrencilerinden bir diğeridir.⁹⁸ *en-Nebzetü'n-Nâmiyye fî'l-Kırââtî's-Semâniyye* adlı eseriyle meşhur İbnü'l-Beyyâz el-Mürsî de (ö. 496/1102-1103) et-Tarsûsî'nin ilgili coğrafyaya mensup müellif talebelerindendir.⁹⁹

⁹³ *el-Müneşşe fî'l-Kırââtî's-Semân* adlı eseriyle tanınan Fâris b. Ahmed Ebü'l-Feth el-Hımsî (ö. 401/1010-11), Ebû Amr ed-Dânî'nin kıraat alanında faydalandığı Mısırlı isimlerdendir. Bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 717; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 7. Yine “İbn Hâkân” şeklinde meşhur Halef b. İbrahim b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Mısri (ö. 402/1012), Ebû Amr ed-Dânî'nin Mısır merkezli hocaları arasında yer almaktadır. Bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 690; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 245.

⁹⁴ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 153; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 743; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 16.

⁹⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 728; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 324.

⁹⁶ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 730; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 252-253; Süyûtî, *Buyetü'l-Vuâd*, I, 287.

⁹⁷ Başal, *İsmail B. Halef es-Sarakustî*, s. 15-16.

⁹⁸ İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 435-436. İbn Sehl el-Mürsî'nin Mısır merkezli hocalarından birisi de Abdülbâkî b. Fâris b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Mısri'dir (ö. 457/1057). Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 324. İbn Fâris aynı zamanda, Endülüslü kıraat âlimi İbn Müferrrec Ebû Bekir el-Batalyevsî'nin de (ö. 494/1101) hocalarındandır. Bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 868-869; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 232.

⁹⁹ Dabbî, *Buġyetü'l-Mültemis*, s. 497; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 860-861. İbnü'l-Cezerî, İbnü'l-Beyyâz'ın Tarsûsî'den kıraat okumadığı yönündeki rivayet için bkz. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 318.

Zikredilenler dışında Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn'un öğrencilerinden el-İmâm lakaplı İbrahim b. Sâbit, kaynaklarda et-Tarsûsî'nin Endülüslü öğrencileri arasında sayılmış başka bir zattır.

Mısır'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı bağlamında zikredilmesi gereken son kişi, "İbn Nefis" şeklinde maruf Ahmed b. Saîd b. Ahmed b. Nefis Ebü'l-Abbas et-Trablusî el-Mısırî'dir (ö. 453/1061). Âli isnâda sahip olup rivayetlerinde sika şeklinde nitelendirilen İbn Nefis, kıraati Ebû Ahmed es-Sâmirî, Ebû 'Adiy ve Ebû't-Tayyib b. Ğalbûn gibi şahıslardan almıştır.¹⁰⁰ *el-Miftâh* ve *el-Mûdih* gibi eserleriyle tanınan Endülüslü kıraat âlimi Abdülvehhâb Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 462/1069-70)¹⁰¹ ve Endülüs'ün simge isimlerinden *el-Kâfi*'nin müellifi İbn Şüreyh Ebû Abdillâh el-İşbîlî (ö. 476/1084),¹⁰² İbn Nefis'in talebeleri arasında öne çıkan kimselerdir. Diğer yandan *er-Ravda fi'l-Kırââtî'l-İhdâ Aşere*'nin sahibi Hasan b. Muhammed b. İbrahim Ebû Ali el-Bağdâdî (ö. 438/1047),¹⁰³ Abdülvehhâb Ebü'l-Kasım el-Kurtubî ve İbn Şüreyh Ebû Abdillâh'ın Mısırlı hocalarından bir diğeridir.¹⁰⁴ *et-Tebşıra ve't-Tizkâr*'ın müellifi İbn Müferrec Ebû Bekir el-Batalyevsî (ö. 494/1101)¹⁰⁵ ve *en-Nâhic*'in sahibi İbn Müzâhim et-Tuleytulî (ö. 501/1107-1108'in sonu ya da 502/1109'un başı),¹⁰⁶ İbn Nefis'in Endülüslü müellif öğrencilerindendir. Zikredilenler dışında Ali b. Halef el-İşbîlî (ö. 498/1105)¹⁰⁷ ve Ca'fer b. İsmail es-Sarakustî (ö. 516/1122),¹⁰⁸ kaynaklarda İbn Nefis'ten kıraat tahsil ettikleri bildirilen Endülüslü âlimlerdir.

¹⁰⁰ Hayatı, hocaları ve hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 794-795; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 56.

¹⁰¹ İbn Abdülvehhâb el-Kurtubî, *el-Miftâh*, (Neşredenin girişi, s. 7-10); *el-Mûdih fi't-Tecvîd*, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000, (Neşredenin girişi, s. 8-17); İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 556; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 637.

¹⁰² Ebû Abdillâh İbn Şüreyh, Muhammed b. Şüreyh b. Yusuf Ebû Abdillâh er-Ruaynî el-İşbîlî, *el-Kâfi fi'l-Kırââtî's-Seb'*, (thk. Ahmed Mahmud Abdüsseîmî eş-Şâfiî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000 (I. Bs.), (Neşredenin girişi, s. 6-8); İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 809-810; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 81; Zehebî, Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 141; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 330.

¹⁰³ Hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 755-756; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 808-209.

¹⁰⁴ Bkz. Önceki iki dipnot. Ayrıca bkz. Demirci, *Kıraat İlminin Endülüs'e İntikali*, s. 96.

¹⁰⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 868-869; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 232.

¹⁰⁶ Beşküvâl, *Sıla*, s. 821; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 900; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 243; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 267.

¹⁰⁷ İbn Atiyye, *Fehrese*, s. 96; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 422; İbn Beşküvâl, *Sıla*, s. 614.

¹⁰⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 929; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 174.

3.1.3. Bağdat: Telif Türüne Yönelik Kaynaklık

Hicaz'ın, bizzat hac ibadetinin yerine getirildiği mekân olması,¹⁰⁹ Mısır'ın da Batıdan Hicaz'a ulaşmak için mecburen kullanılan güzergâhta bulunması sebebiyle Endülüslülerce en çok ziyaret edilen topraklar arasında yer aldığına temas edilmişti.¹¹⁰ Endülüs'teki ilmî ekole Hicaz ve Mısır'ın etkisinin, diğer bölgelere oranla baskın olması da birincil anlamda belirtilen durumla ilgilidir.

Öte yandan niceliksel açıdan Hicaz ve Mısır kadar olmamakla birlikte Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığıyla öne çıkan Irak, Endülüs'ten diğer bölgelere yapılan rihlelerde, Hicaz ve Mısır'dan sonra yoğunluğun en çok görüldüğü ülkedir. Buraya yapılan rihleler ise Hicaz ve Mısır'da olduğu gibi güzergâhla ilgili değildir. Buna göre Irak'a gerçekleştirilen rihlelerdeki ilk sebep, birtakım ilmî saiklerdir. Nitekim Endülüslüler, özellikle Bağdat, Basra ve Kûfe'ye, buralarda bulunan âlimlerden kıraat gibi İslamî ilimlerde faydalanmak gayesiyle rihle gerçekleştirmişlerdir.¹¹¹

Bağdat, Basra ve Kûfe'ye göre Endülüslü kurrânın daha çok uğradığı şehirdir. İlgili durumda, hicrî 130'dan sonra Emevîlerin yerine Abbasîlerin hilafeti ele geçirmesi ve Bağdat'ı merkez seçmeleri önemli bir etkindir. Sonrasında ise Bağdat'taki ilmî ve kentsel gelişimle birlikte burası, Endülüslüler için de yoğun olarak seyahat gerçekleştirilen şehirlerden biri haline gelmiştir.¹¹² Bu bağlamda Bağdat, Endülüs kıraat ekolüne Irak merkezli kaynaklık hususunda Basra ve Kûfe'ye kıyasla baskın bir rol oynamıştır. Irak'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığının yalnızca Bağdat'a hasredilmesi, zikredilen sebeple ilgilidir.

Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı bakımından Hicaz, “tercih edilen kıraate yönelik kaynaklık”; Mısır da “tedrîsî kaynaklık” şeklinde adlandırılmış, sebepleri de yukarıda detaylıca belirtmişti. Adı geçen bölgelerden sonra bu ekole üçüncü derecede

¹⁰⁹ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs*, s. 409-410; Adıgüzel, **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, s. 74.

¹¹⁰ Bu bilgi için bkz. Bu çalışmanın “Endülüs'ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yönlerin Sebepleri” adlı başlığı.

¹¹¹ Şevât, *Medresetü'l-Hadîs*, II, 432.

¹¹² Hamîtu, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 96-103.

etki eden Bağdat'ın kaynaklığını ise “telif türüne yönelik kaynaklık” şeklinde isimlendirmek gerekmektedir.

Bağdatlı İbn Mücâhid'in, yedi kıraati ilk defa bir araya getirerek her kıraate iki râvi belirlediği *Kitâbü's-Seb'a* adlı eseri, sözü geçen isimlendirmede önemli bir yere sahiptir.¹¹³ Endülüs'e mensup birkaç kurrânın ileride detaylıca değinilecek eleştirilerinin varlığıyla birlikte, sözü edilen sınırlandırma ve esere dair bu coğrafyada görülen sıkı bağlılık, Bağdat'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığındaki türünü teyit etmektedir. Nitekim çalışmamızın dördüncü ve son bölümünü oluşturan “Endülüs Kıraat Literatürü ve Müellif Kurrâ” kısmında da görüleceği üzere; Endülüslü müellif kurrânın kıraatlerin tasnifatına dönük eserleri, istisnaları bulunmakla birlikte genellikle yedi kıraat (kıraat-i seb'a) etrafında yürütülmüştür. Bahsedilen durumda, Mısır'da yürütülen kıraat ilmiyle ilgili tedris faaliyetlerinin etkin bir rolünün bulunduğu da söylenmiştir.¹¹⁴

Bağdat'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı, yalnızca *Kitâbü's-Seb'a*'nın münderecatıyla sınırlı değildir. İbn Mücâhid, zikredilen eseriyle Endülüs'teki telif türüne yön vermesinin yanında, aslen Bağdatlı olmakla birlikte sonradan Endülüs'e taşınarak burada hayat süren kıraat âlimlerine de bizzat hocalık yapmıştır. Bu kıraat âlimleri ise Endülüs'te geçirdikleri yıllarda, İbn Mücâhid'den edindikleri kıraat birikimini yaymışlardır. Bu yönüyle İbn Mücâhid ve öğrencileri, adı geçen coğrafyadaki tedris faaliyetlerine Bağdat merkezli kaynaklık etmişlerdir.

Sâid el-Mukrî Ebû Nasr el-Bağdâdî (ö. 276/889), İbn Mücâhid'den kıraat hususunda faydalanarak Endülüs'e yerleşen isimlerdendir. O, aynı zamanda *Kitâbü's-Seb'a*'yı da İbn Mücâhid'den bizzat dinlemiştir.¹¹⁵ “el-‘Abîd” şeklinde meşhur Ebû Ca'fer el-Bağdâdî (ö. 360/970), Bağdat'ta İbn Mücâhid'den kıraat okuyarak Endülüs'e gelmiş, uzun yıllar burada yaşamış başka bir isimdir.¹¹⁶ Kaynaklarda kıraat ilmini

¹¹³ Benzer bir değerlendirme için bkz. Akaslan, “Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri”, s. 117.

¹¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 103 vd.; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 68.

¹¹⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 169.

¹¹⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 209-210; Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 655; *Mizanü'l-İ'tidâl*, III, 14; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 435-436.

bizzat İbn Mücâhid'den alarak Endülüs'ü vatan edindiği söylenen bir başka zat da Ali b. Şeybân ed-Dekkâk el-Bağdâdî'dir (ö. ?).¹¹⁷

Kıraat ilminin simge isimleri arasında yer alan “İbn Miksem” şeklinde meşhur Muhammed b. el-Hasen b. Ya'kûb Ebû Bekir el-‘Attâr el-Bağdâdî (ö. 354/965), Endülüs kıraat ekolüne Bağdat merkezli kaynaklık eden başka bir şahıstır.¹¹⁸ Yukarıda İbn Mücâhid'den faydalandığı belirtilen Ebu Nasr el-Bağdâdî, İbn Miksem'den de kıraat tahsil etmiştir.

İbn Miksem, İbn Mücâhid'den farklı olarak yalnızca Bağdat menşeli âlimlere hocalık yapmamış, aslen Endülüs'e mensup kurrâ da onun tedrisinden geçmiştir. İsa b. Sa'îd b. Sa'dân Ebü'l-Esbağ el-Kurtubî (ö. 390/999), söz konusu hususa bir örnektir. O, Doğuya yaptığı yolculuklarda Bağdat'a da uğrayarak İbn Miksem'in derslerine iştirak etmiş, kendisinden hadis dinlemiştir.¹¹⁹ İbn Miksem'in kıraat ilmindeki temayüzü sebebiyle İbn Sa'dân, ondan bu ilimde de istifade etmiş olmalıdır.

Doğuda çeşitli âlimlerden kıraat ve hadis ilminde faydalandıktan sonra 350/872 yılında Endülüs'e gelen İbn Ebî Ğassân şeklinde meşhur Abdülaziz b. Ca'fer Ebü'l-Kasım el-Bağdâdî (ö. 413/1019),¹²⁰ üzerinde durulan mesele özelinde zikredilmeye değer diğer bir âlimdir. Ticaret maksadıyla geldiği Endülüs'e yerleşerek burayı vatan edinen İbn Ebî Ğassân, Endülüs'ün önemli âlimlerine de çeşitli alanlarda ders vermiştir.¹²¹ Ebû Amr ed-Dânî'nin, güvenilir, hayırlı ve faziletli bir kimse şeklinde nitelediği İbn Ebî Ğassân'dan, üç rivayeti bizzat okuduğu haber verilmektedir.¹²²

Hadis alanında öne çıkmakla birlikte kıraat ilmiyle de iştigal eden ve İbn Miksem'den bu ilmi okuyan İbn Şâzân lakaplı el-Hasan b. Ahmed b. İbrahim Ebû Ali el-Bezzâz el-Bağdâdî (ö. 425/1034), Bağdatlı olup Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı

¹¹⁷ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 253-254.

¹¹⁸ Hayatı ve kıraattaki bazı tercihleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 597-600; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, II, 110-111.

¹¹⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 266; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 403; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 298.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, İbn Ebî Ğassân'ın vefatının 412/1018 yılında gerçekleştiğini haber vermektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 353.

¹²¹ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 547-548.

¹²² Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 707-708.

bulunan başka bir isimdir.¹²³ O da İbn Miksem gibi aslen Endülüslü kıraat âlimlerine hocalık yapmıştır. Yukarıda İbn Miksem’den hadis dinlediği ifade edilen İbn Sa’dân, aynı zamanda Ebû Bekir b. Şâzân’dan da bu sahada yararlanmışır. Ayrıca Saîd b. Hassan Ebû Osman el-Endelüsî (ö.388/998), Bağdat’a yaptığı rihle esnasında İbn Şâzân’dan kıraat okumuş, Kurtuba’ya dönüşünün ardından ömrü vefa edene kadar söz konusu ilmi okutmuştur.¹²⁴

3.1.4. Kuzey Afrika: Coğrafi Kaynaklık

Endülüs kıraat ekolüne temel manada kaynaklık yapan son bölge Kuzey Afrika’dır. İlgili kaynaklığın altında yatan etkenlerin başında rihlelerin geldiği, Endülüs’ten Tunus, Mağbir ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkelerine gerçekleştirilen bu rihlelerin, sebepler bağlamında Hicaz ve Mısır’a yapılan rihlelerle paralellik arz ettiği daha önce belirtilmişti.¹²⁵ Nitekim Hicaz ve Mısır’daki güzergâh hususu, Kuzey Afrika ülkeleri için de geçerli olup hac ibadet için Endülüs’ten çıkılan yolculuklarda bu bölgelere zorunlu olarak uğranılmaktaydı. Öte yandan mezhepsel birliktelik de iki coğrafya arasındaki seyahatlerin bir başka temel sebebi olarak göze çarpmaktadır.¹²⁶

Endülüs ve Kuzey Afrika bağlantısında en çok öne çıkan nokta, şüphesiz coğrafi yakınlıktır. Bu sebeple tarih boyunca iki bölge arasında karşılıklı göçler gerçekleştirilmiş; ilmî ve kültürel anlamda etkileşimler sürmüştür.¹²⁷ Başta Kayrevan olmak üzere Kuzey Afrika’nın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığını “coğrafi kaynaklık” şeklinde nitelendirilmemizin altında yatan sebeplerden biri budur.

¹²³ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XVI, 429-430; Ziriklî, *el-A’lâm*, I, 86.

¹²⁴ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 278. Bağdatlı kurrânın Endülüs’e taşınması, sonraki süreçte de devam etmiş, memleketlerinde kıraat ilmini okuyarak Endülüs’te bu ilmin tedrisine önem vermişlerdir. Kaynaklarda, 417/1026-27 yılında Bağdat’tan İşbiliye’ye geldiği bildirilen Osman b. Hasan b. Osman Ebû Amr İbnü’l-Hasîb el-Bağdâdî’den (ö. ?), Endülüslü âlimlerin bizzat faydalandıkları, hadis ve kıraat gibi ilimleri ondan aldıkları bildirilmektedir. Bkz. İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 598.

¹²⁵ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Bu çalışmanın “Endülüs’ten Diğer Bölgelere Gerçekleştirilen Rihlelerdeki Yönlerin Sebepleri” başlığı.

¹²⁶ Şevât, *Medresetü’l-Hadîs*, II, 422.

¹²⁷ Adıgüzel, *Endülüs’te İlmî Hayat*, s. 211-212.

Ancak Kuzey Afrika'nın bu ekole kaynaklığının orijinal bir etki bağlamında değerlendirilemeyişi de söz konusu nitelendirmede doğrudan etkilidir. Bu hususu şu şekilde açıklamak mümkündür: Hicaz'ın tercih edilen kıraate, Mısır'ın tedris metodu ve tasnifatına, Bağdat'ın da temel telif türüne yönelik kaynaklıkla bu ekolün oluşumuna orijinal etkileri görülürken konu Kuzey Afrika özelinde ele alındığında, zikredilen bölgelerdeki türde bir etkiden bahsedilememektedir.

Öte yandan Kuzey Afrika'nın her ne kadar ekol oluşumuna orijinal anlamda etkisi söz konusu olamasa da Endülüslü kurrânın bu bölgeye mensup onlarca isimden kıraat ilminde faydalandıkları görülmektedir. Özellikle aslen Kuzey Afrikalı olmakla birlikte sonradan çeşitli vesilelerle Endülüs'e yerleşen ve Endülüs'te kıraat ilminin seçkin isimleri arasında yer alan kurrânın varlığı, Kuzey Afrika'nın Endülüs kıraat tarihi açısından ne denli önemli bir bölge olduğuna işaret eden kıymetli bir husustur.¹²⁸

Sözü geçen Kuzey Afrikalı kurrâ ise aşağıda da görüleceği üzere genellikle kıraat ilmini Mısırlı kıraat âlimlerinden tahsil etmişlerdir. Bu itibarla Kuzey Afrika'nın Endülüs'e etkisi, "coğrafi kaynaklık" şeklinde isimlendirilebildiği gibi Mısırlı hocalardan bu ilmi tahsil etmeleri sebebiyle "tedrîsî kaynaklık" türünde ifade etmek de uygun olacaktır. Gerek bu topraklarda yetiştikten sonra Endülüs'e yerleşen gerekse Endülüslü kıraat âlimlerinin bizzat adı geçen coğrafyaya rihle gerçekleştirerek kıraat ilmini tahsil ettikleri kurrâya yer vermek, Kuzey Afrika'nın Endülüs kıraat ekolüne yönelik kaynaklığının belirginleşebilmesi için faydalı olacaktır.

Özellikle İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin de temel başvuru eserlerinden olan *el-Hidâye ilâ Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a*¹²⁹ ve Mushaf imlasına dair günümüze ulaşabilen klasik eserlerden *Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr*'ın müellifi Ebü'l-Abbas el-Mehdevî (ö. 430/1039'dan sonra), bu konu özelinde zikredilmesi gereken önemli isimlerdendir. O, aslen Kayrevan yakınlarında bulunan Mehdiye şehrine¹³⁰ mensuptur. Memleketi Mehdiye'de İbn Süfyân el-Kayravânî ve Mekke'de İbn Muhammed el-Kantanrî gibi âlimlerden kıraat tahsil etmiş,¹³¹ 430/1039 yılında Endülüs'e

¹²⁸ Bahsi geçen kurrânın kimler olduğu, Endülüs'te kıraat ilmine ne derece etki ettiklerine aşağıda değinilecektir.

¹²⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 69.

¹³⁰ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 229.

¹³¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 761-762; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 86.

yerleşmiştir.¹³² Yahya b. İbrahim el-Beyyâz ve İbn Ferec el-Meğâmî gibi kimseler, burada kendisinden kıraat noktasında istifade etmiştir.¹³³ Her ne kadar Endülüs’e yerleşmesi sebebiyle Endülüslü kabul edilse de onun, çok sonraları donanımlı bir şekilde buraya geldiği unutulmamalıdır. Endülüs kıraat ekolünün temel isimlerinden addedilen Ebû’l-Abbas el-Mehdevî, bu yönüyle Kuzey Afrika’nın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığı bakımından ön plana çıkmaktadır.

Sayısız telif eseri bulunan ve yalnızca Endülüs ile Kayrevan özelinde değil, İslam âleminin tamamında kıraat ilminin referans isimleri arasında yer alan Mekkî b. Ebî Tâlib de üzerinde durulan konu bağlamında örneklik teşkil etmektedir. Zira kendisi Kayrevanlı olup 23 Şâban 355/4 Ağustos 966 tarihinde burada dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de on üç yaşına kadar Kayrevan’da almıştır.¹³⁴ Doğu İslam coğrafyasındaki birçok ülkeye hatırı sayılır nicelikte ilmî seyahat gerçekleştirmiş, özellikle tefsir ve kıraatte kendini üst düzey anlamda geliştirmiştir.¹³⁵ Sözü geçen seyahatlerinin ardından 393/1002 yılında bilimsel yeterliliğini tamamlayarak Endülüs’e gelmiş, hayatının geri kalan kısmını burada geçirmiştir. Telif ettiği eserler dışında Abdullah b. Sehl, Ebû Bekir Muhammed b. Müferrec ve Yahya b. İbrahim b. el-Beyyâz gibi Endülüslü pek çok ismin kıraat hocalığını da yapmıştır.¹³⁶ Bu itibarla o, Ebû Amr ed-Dânî ile birlikte Endülüs kıraat ekolünün en etkin iki isminden biri olarak öne çıkmıştır.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû’l-Abbas el-Mehdevî gibi buraya yerleşmesi sebebiyle aynı zamanda “Endülüslü” kabul edilse de eğitim hayatına Kuzey Afrika’da başlaması ve donanımlı hale geldikten sonra bu coğrafyaya yerleşmesi, onun özelinde Kuzey Afrika menşeli kaynaklığın Endülüs kıraat ekolü açısından önemini ortaya koymaktadır. Öte yandan Ebû ‘Adiy el-Mısırî, Ebû Bekir el-Üdfüvî, Ebû’t-Tayyib İbn Ğalbûn ve Ebû’l-Hasen b. Ğalbûn, Mekkî b. Ebî Tâlib’in kıraat ilmini tahsil ettiği hocalardan bazılarıdır.¹³⁷ Hatta ilk üçü, Mekkî üzerinde büyük etkiye sahiptir.¹³⁸

¹³² İbn Beşkuvâl, *Kitâbü’s-Sıla*, s. 144.

¹³³ İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetü’n-Nihâye*, I, 86.

¹³⁴ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 751-752.

¹³⁵ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü’s-Sıla*, s. 910-912.

¹³⁶ İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetü’n-Nihâye*, II, 270.

¹³⁷ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü’s-Sıla*, s. 910-912; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 751-752.

¹³⁸ Veledü Ebâh, *Târihu’l-Kirâât*, s. 197-198; Demirci, *Kıraat İlminin Endülüs’e İntikali*, s. 92.

Zikredilen isimlerin tamamının Mısırlı oluşu, yukarıda da değinildiği üzere Endülüs kıraat ekolüne Kuzey Afrika kaynaklığının Mısır ile dolaylı bağlantısını göstermektedir.

Kayrevan'da dünyaya gelen, İbn Süfyân el-Kayrevânî'nin öğrencilerinden Abdülaziz b. Muhammed gibi hocalardan başta kıraat olmak üzere şiir ve edebiyata dair dersler alan İbn Abdilganî el-Husrî de (ö. 488/1095) Kuzey Afrika-Endülüs bağlantısı açısından müstesna bir yeri haizdir. O, Kayrevan'ın işgaliyle birlikte bir müddet çeşitli şehirlerde ikamet etmiş, bir davet üzerine İşbîliye'ye gelmiştir. Ardından Belensiye, Meriye, Mâleka, Sarakusta, Dâniye ve Mürsiye gibi şehirleri dolaşmıştır. Ebû Davud Süleyman b. Yahya ve Ebü'l-Kasım b. Savvâf gibi Endülüslü kurrâ, kendisinden bu sahada faydalanmıştır.¹³⁹ Tam anlamıyla Endülüs'e yerleşme de onun buradaki ikameti boyunca kıraatin tedrisine yaptığı katkı, Kuzey Afrika'nın Endülüs'e kaynaklık ve etkisinin en bariz örneklerindendir.

Kuzey Afrika'nın Endülüs'e kaynaklığı yalnızca bu coğrafyaya yerleşen veya uzun müddet burada ikamet eden kurrânın katkılarıyla sınırlı değildir.¹⁴⁰ Endülüslü kıraat âlimlerinin Tunus ve Mağrib gibi ülkelere giderek kıraat tahsil ettikleri kimseler de bulunmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin temel referans eserlerinden olan¹⁴¹ *el-Hâdî fi'l-Kırââtî's-Seb*'in müellifi Muhammed b. Süfyân Ebû Abdillâh el-Kayravânî (ö. 415/1024), bunlardan biridir. O, Kayrevan'da dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada almıştır. Hayatı boyunca Endülüs'te ikametine dair herhangi bir bilgiye tesadüf edilemeyen İbn Süfyân, Doğuya gerçekleştirdiği seyahatinde Mısır'a uğrayarak Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn ve İsmail b. Muhammed el-Mehrî'den;¹⁴² memleketine dönüşünde de buraya mensup hocadan kıraat ilmini tahsil etmiştir.¹⁴³

¹³⁹ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 314-315; İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 627-628; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 869-870; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, I, 487.

¹⁴⁰ Kuzey Afrikalı olmakla birlikte sonradan Endülüs'e yerleşen kıraat âlimleri yukarıdakilerle sınırlı değildir. Her ne kadar ekol oluşumu anlamında geç bir tarihe denk düşse de İbn Fîrruh eş-Şâtibî'nin *Hırzû'l-Emâni*'sine yazdığı şerh ile tanınan İbnü'l-Haddâd Abdurrahman b. İsmail Ebü'l-Kasım et-Tûnusî de (ö. 625/1227), Tunus'ta dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada almıştır. Sonradan Doğu İslam coğrafyasına rihle gerçekleştirmiş, Mısırlı kurrâdan da faydalanmıştır. Onun Tunuslu olması, Kuzey Afrika'nın Endülüs'e kaynaklığına bir örnek teşkil ettiği gibi Mısırlı kurrâdan faydalanması da Kuzey Afrika kaynaklığının Mısır etkisine işaret etmektedir. Bkz. İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 156-157; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 56; Zehebî, *Müstemlah*, s. 258; *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1204-1205; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, I, 331.

¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 66.

¹⁴² Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 726-727.

¹⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, II, 130-131.

Yaşadığı dönemde bu alanın tanidik simalarından addedilmiş,¹⁴⁴ Endülüslü pek çok kurrâ onun kıraat tedrisinden geçmiş, eserini dinlemiştir.

Aslen Kuzey Afrikalı olup sonradan Endülüs'e yerleşerek bu ekole kaynaklık ve katkı yaptıkları belirtilen Ebü'l-Abbas el-Mehdevî ve İbn Abdilganî el-Husrî, İbn Süfyân'dan kıraat okumuşlardır. Endülüs'te döneminin şeyhülkurrâlık makamına riyaset eden Abdullah b. Sehl el-Mürsî (ö. 480/1088), ilmî anlamda kendini geliştirmek üzere çıktığı Doğu seyahatlerinde Mısır ve Kayrevan'a gitmiş, Mısır'da Abdülcebbâr et-Tarsûsî ve Abdülbâkî b. Fâris, Kayrevan'da da İbn Süfyân'dan kıraat almıştır.¹⁴⁵ *el-Hâdî*'yi müelliften bizzat dinleyen Süleyman b. İbrahim Ebu'r-Rabi' et-Tuleytulî (ö. 431/1040)¹⁴⁶ ve kıraati arz yoluyla İbn Süfyân'dan alan Ahmed b. Muhammed el-Vâdî'l-Hicârî (ö. ?),¹⁴⁷ İbn Süfyân'ın Endülüslü diğer öğrencileridir. İbn Süfyân'ın kıraat ilmindeki etkin hocalarının Mısırlı oluşu, Endülüs kıraat ekolüne Kuzey Afrika kaynaklığının Mısır ile dolaylı bağlantısını gösteren başka bir örnektir.

Kuzey Afrika kaynaklığına dair üzerinde durulması gereken isimlerden bir diğeri Muhammed b. Ömer b. Hayrûn Ebû Abdillâh el-Endelüsî'dir (ö. 306/919). O, Doğuya gerçekleştirdiği seyahatinde Mısır'da Muhammed b. Saîd el-Enmâtî ve İsmail b. Abdillâh en-Nehhâs gibi Endülüs kıraat ekolüne de etki eden isimlerden bu ilmi tahsil etmiş, Kayrevan'a döndükten sonra büyük itibar görmüştür. Bölge halkının Nâfi' Kıraati hususunda ona çokça müracaat ederek iltifat gösterdikleri aktarılmıştır.¹⁴⁸

İbn Hayrûn Ebû Abdillâh el-Endelüsî'nin, Endülüs kıraat ekolüne etki ettiği kanallardan ilki, Ebû Ca'fer künyesiyle bilinen oğlu Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Hayrûn el-Karevî'dir (ö. 301/913). Kıraati babasıyla birlikte Mısır'da Ebü'l-Hasen el-Antâkî ve Verş'in öğrencilerinden Ebû Yakub el-Ezrak gibi âlimlerden alan

¹⁴⁴ Altıkulaç, Tayyar, "İbn Süfyân", *DİA*, XX, 362-363.

¹⁴⁵ İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 435-436; Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 830-831; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 378.

¹⁴⁶ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 314-315.

¹⁴⁷ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 30; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, I, 709; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 115.

¹⁴⁸ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 288; Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 561; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 191.

Ebû Ca'fer, bir dönem Endülüs'e gelerek insanlara kıraat okutmuştur.¹⁴⁹ Yine aslen Kayrevana mensup Abdülhakem b. İbrahim el-Karevî (ö. ?), el-Enmâtî ve Ebû Bekir b. Seyf gibi Mısırlı kurrâdan istifade etmiş, memleketinde de Ebû Abdillâh b. Hayrûn'dan kıraat okuyarak Endülüs'e yerleşmiştir. İbn Muhammed el-Kudâî el-Endelüsî gibi şahsiyetler ondan bu alanda faydalanmış Endülüslü kurrâdır.¹⁵⁰ İbn Hayrûn'un kıraat tedrisinden geçen bir diğer Endülüslü isim Ali b. Ahmed Ebû'l-Hasen el-Beccânî'dir (ö. ?).¹⁵¹ el-Beccânî dışında zikredilen isimlerin tamamı Kuzey Afrika'ya mensuptur. Bu durum, Kuzey Afrika'nın Endülüs'e kaynaklığını göstermesinin yanında tamamının Mısırlı kurrâdan faydalandığı da unutulmamalıdır.

Bahse konu mesele özelinde temas edilmesi gereken son isim, "İbnü'l-Kâbisî" şeklinde tanınan Kayrevanlı âlim Ali b. Muhammed b. Halef Ebû'l-Hasen el-Meâfirî el-Karevî'dir (ö. 403/1012). Afrika'da Mâlikîliğin resmî mezhep olarak tanınması hususuna büyük katkısı sağlayan isimlerden Sahnûn'un (ö. 240/854), eğitim alanında meşhur oğlu İbn Sahnûn'a (ö. 256/870) sıkı sıkıya bağlılığıyla bilinen İbnü'l-Kâbisî, ilmî anlamda İbn Sahnûn'dan çok etkilenmiştir. İdolü İbn Sahnûn gibi eğitim sahasına eğilmiş, Mâlikî fıkhnın Afrika'daki önderleri arasına girmiştir. Daha çok zikredilen yönleriyle öne çıkmakla birlikte Doğuya yaptığı seyahatinde Kahire'ye uğramış, burada Ebû'l-Feth b. Büdhûn'den kıraat okumuştur. Ebû'l-Feth dışında kıraatte

¹⁴⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 382; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 54; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 215; Hind Şelebî, *el-Kırââtü bi İfrîkiyye*, s. 283-294. Bazı eserlerde Ebû Ca'fer İbn Hayrûn'a kıraat ilmiyle ilgili; *el-İbtidâ ve't-Temâm fi'l-Kırâât* ve *el-Elifât ve'l-Lâmât fî Resmi'l-Mushaf* adıyla çeşitli eserler nispet edilmiştir. Söz konusu eserlerin Ebû Ca'fer'e nispetinin nedeni, tarih ve teracim kitaplarında babası ile karıştırılmış olmasıdır. Endülüslü kıraat âlimlerinin tespiti esnasında başvurduğumuz kaynaklarda, gerek Ebû Abdillâh b. Hayrûn gerekse Ebû Ca'fer b. Hayrûn'un biyografilerinde kıraat ilmine dair eser haberi veren yalnızca İbnü'l-Cezerî'dir. O da yukarıda ismi geçen eserlerin Ebû Ca'fer'e değil, Ebû Abdillâh'a ait olduğunu rivayet etmiştir. Babası her ne kadar "Endelüsî" nisbesi ile anılsa da, adı geçen bölgede yaşadığıyla ilgili herhangi bir malumat bulunmamakta; daha çok Mısır ve Irak'a gerçekleştirdiği seyahatler ve Kayrevan'da gördüğü itibardan bahsedilmektedir. Hatta Kayrevan halkının önceleri Hamze Kırâati'ni okudukları; Ebû Abdillâh'ın Kayrevan'a gelişiyle birlikte Nâfi' Kırâati'nin tanındığı ve yaygınlaştığı bildirilir. Bahsi geçen "karışıklık" sebebiyle Kayrevan'da Nâfi' Kırâati'nin yaygınlaşması, Ebû Ca'fer İbn Hayrûn'a da bağlanmıştır. Öte yandan İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer İbn Hayrûn'un künyesini "Ebû'l-Hasen" şeklinde kaydetmiştir. Ebû Ca'fer İbn Hayrûn ve Ebû Abdillâh İbn Hayrûn'un birbirleriyle karıştırılması ve babasıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 288; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 561; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 191; Mahfûz, Muhammed, *Terâcimü'l-Müellfine't-Tûnisiyyîn*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, Beyrut, 1982, II, 264-267; Hind Şelebî, *el-Kırââtü bi İfrîkiyye*, s. 283-294.

¹⁵⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 139; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 326.

¹⁵¹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 173; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 152.

istifade ettiği herhangi bir isme tesadüf edilemeyen Kâbisî, seyahatinin dönüşünde kendini Kayrevan’da kıraat okutma işine adanmıştır. Fâtımî ve Zîrî idarecilerin kıraat hususundaki sorularına muhatap olmamak gayesiyle bir dönem sonra bu ilmi okutmayı bırakmış, hadis ve fıkıh tedrisine yönelmiştir.¹⁵² Kaynaklarda Kâbisî’den faydalandığı rivayet edilen Ebü’l-Abbas el-Mehdevî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebü’l-Kasım el-Hazrecî (ö. 446/1053)¹⁵³ gibi Endülüs bağlantılı öğrencilerinin kıraat sahasındaki önder isimleri olması, Kâbisî’yi, Endülüs kıraat kültürüne katkı anlamında değerli kılan bir veridir.¹⁵⁴ Öte yandan Kâbisî’nin de kıraat ilmini Mısırlı bir isimden alması, konumuz ekseninde dikkate değer bir husustur.

3.2. Endülüs’te Tercih Edilen Kıraatler/Rivayetler ve Sebepleri

3.2.1. Nâfi‘ Kıraati/Vers̱ Rivayeti’ndeki İstikrar Öncesi Durum

Hicrî III. asrın -muhtemelen- ikinci çeyreğinden başlayarak Gırnata Beni Ahmer Emirliği’nin (635/1238-597/1492) düşüşüne kadarki sürecin tamamında, Endülüs’te tercih edilen rivayet, Vers̱ Rivayeti’dir. Adı geçen rivayetin sabit hale gelmesinden önceki süreçte ise -her ne kadar bu minvalde belirgin bir rivayete rastlanamamışsa da- Şam merkezli Evzâî ve İbn Âmir Kıraatleri’nin Endülüs’te bilinen/okunan ilk kıraatlerden olduğuyla ilgili ihtimaller aktarılmaktadır. Söz konusu ihtimaller, Valiler Dönemi (92-137/711-755) itibarıyla Şamlı unsurların nüfusunun Endülüs’teki yoğunluğuyla ilişkilendirilmiştir.¹⁵⁵ Buna göre Endülüs’ün fethinin, çoğunluğu Şamlılardan müteşekkil askerler eliyle gerçekleşmesi, ilgili yoğunlukla birincil manada bağlantılıdır. Bunun yanı sıra fetihten sonraki süreçte, fethedilen

¹⁵² Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ’*, XVII, 158-162; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 501; Parlador, Selahattin, “Kâbisî”, *DİA*, XXIV, 41-42.

¹⁵³ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü’s-Sıla*, s. 494

¹⁵⁴ Adı geçen zatların Kâbisî’den kıraat ilmini tahsil etmeleri mümkün olduğu gibi fıkıh ve hadiste de faydalanmış olmaları ihtimal dâhilindedir. Klasik kaynaklarda “aldı, okudu, rivayet etti” gibi bilgisel nitelikteki ifadelerin tüm ilimleri kapsayışı, bahsedilen ihtimalleri doğrulamaktadır.

¹⁵⁵ Hamîtû, *Kırâatü’l-İmâm Nâfi’*, I, 118.

bölgelerdeki nüfusun dengelenmesi amacıyla hilafet merkezinin, Şam'dan on binlerce kişinin bu bölgeye göçünü teşviki de zikredilen baskınlıkta önemli rol oynamaktadır.¹⁵⁶ Şamlı unsurların Endülüs'teki yoğunluğu, beraberinde bu coğrafyadaki fikhî mezhebe de etki etmiş, Hakem b. Hişâm'ın, Mâlikîlik mezhebini yaygınlaştırma politikasına kadar, ilk zamanlar itibarıyla "Evezâîlik", Endülüs'te tercih edilen mezhep halini almıştır.¹⁵⁷

Mağrib ve Afrika başta olmak üzere Nâfi' Kıraati'nin Batıya nakline yönelik geniş araştırmaları bulunan Hamîtu, belirtilen saikler paralelinde ilk dönemlerde Endülüs'te yoğunluğu elinde bulunduran Şamlıların, siyasî ve fikhî alandaki baskın etkilerinin, bölgedeki kıraate de şâmil olabileceği ihtimalinden bahsetmektedir.¹⁵⁸ Hamîtu'ya göre fıkıhtaki bu baskınlık, Şam merkezli kıraatlerden İbn 'Âmir (ö. 118/736)¹⁵⁹ ve İmam Evzâî (ö. 157/774)¹⁶⁰ kıraatlerinin de o dönemde Endülüs'te bilinen ve tercih edilen kıraatler olabileceği ihtimalini beraberinde getirmiştir. O, bu ihtimali, Makkarî'nin: "Bilinmelidir ki Endülüslüler, öteden (fetihten) beri Evzâî ve Şamlıların mezhebindendir."¹⁶¹ aktarımındaki "Şamlıların mezhebindendir" ifadesine dayandırmakta ve Makkarî'nin bu ifadesinin kıraati de kapsayabileceğini bildirmektedir. Ayrıca Hamîtu, üzerinde durulan dönemde, Endülüs'ten Şam'a giderek fukaha ve kurrâdan faydalanan isimleri zikretmiş ve Endülüs'e bu isimler aracılığıyla Şamlıların kıraatinin geldiğini ancak bu kıraatlerin şâz vecihleri fazlasıyla içerdiğini belirtmiştir.¹⁶²

¹⁵⁶ Nitekim özellikle Valiler Dönemi (92-137/711-755) boyunca Hilafet tarafından Endülüs'e göç hareketinin büyük oranda teşvik edildiğine dair birçok rivayet bulunmaktadır. Hicrî 122'de on bin ve 123'te yine on bin Şamlı Endülüs'e göç etmiştir. Hatta Şamlılar, Endülüs'teki yoğunlukları sebebiyle farklı şehirlere dâhi yerleştirilmişlerdir. Endülüs'te Şamlı unsurların hâkimiyeti ve yoğunluklarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbn İzârî, **el-Beyânü'l-Müğrib**, II, 38-40.

¹⁵⁷ Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, I, 221, III, 230.

¹⁵⁸ Hamîtu, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 117-122.

¹⁵⁹ Hayatı ve kıraatindeki bazı ayırıcı hususlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 186-197; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, I, 380-381. Altıkulaç, Tayyar, "İbn Âmir", DİA, XIX, 308-310.

¹⁶⁰ Evzâiyye mezhebinin kurucusu olan Ebû Abdillâh el-Evzâî, aslen fıkıh ve hadis alanında temayüz etmekle birlikte kıraati Nâfi' b. Abdîrrahman'dan alan Mâlik b. Enes'ten kıraat rivayetinde bulunmuş üç kişiden biridir. Bu bilgiden hareketle onun kıraatte de söz sahibi olduğu ve fikhî hususta Endülüs'te gördüğü kabulün kıraatte de söz konusu olabileceği ihtimalini doğurmuştur. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Gâyetü'n-Nihâye**, II, 35.

¹⁶¹ Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 230.

¹⁶² Hamîtu'nun, ilk dönemler itibarıyla Şam'a rihle gerçekleştiren ve bu paralelde ilmî etkileşimde bulunduğunu belirttiği âlimler, yalnızca birkaç kişiden ibarettir. İlgili kişilerden Gâzî b. Kays

Endülüslü kıraat âlimlerini tespit için başvurulacak kaynaklarda, ilk dönemler itibarıyla -kıraat âlimi şeklinde kaydedilen- Endülüslü ulemâdan Şam'a rihle gerçekleştirdi görülen iki isme tesadüf edilmiştir. Bunlardan ilki Gâzî b. Kays'tır. Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis* adlı eserinin Gâzî b. Kays'a ait biyografi kısmında, Gâzî'nin, İmam Evzâî'den rivayette bulunduğunu haber vermektedir.¹⁶³ Humeydî'nin ilgili ifadesindeki "rivayetten" kastın hangi ilme dönük olduğu açık değildir. Zira bu ifadeyle Humeydî, fıkıh ve hadis gibi ilimleri de kastetmiş olabilir. Dolayısıyla her ne kadar Gâzî b. Kays, Evzâî'den rivayette bulunsa da onun bu rivayetin, kıraat ilmini kapsadığına dair net bir ifadede bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Verş Rivayeti'ni Endülüs'e ilk getirenlerden addedilen İbn Vaddâh, Şamlı kurrâyyla bağlantısı netlik arz eden tek isimdir. O, Doğuya gerçekleştirdiği ikinci seyahatinde İbn Âmir'in iki ravisi İbn Zekvân (ö. 242/857)¹⁶⁴ ve İbn Hişâm'dan (ö. 245/859)¹⁶⁵ rivayetlerini okumuş ve Endülüs'e dönmüştür.¹⁶⁶

İbn Âmir ve İmam Evzâî başta olmak üzere Şamlıların kıraatinin Endülüs'e getirilip okunduğuyla ilgili yukarıdaki malumattan hareketle şunlar söylenebilir: Endülüs'te Şamlıların nüfusundaki yoğunluk, fikhî mezheb tercihinin etki etse de bu durumun kıraati de kapsadığına dair net bir veri bulunmamaktadır. Hicrî ilk üç asırda yaşamış Endülüslü kıraat âlimlerinden İbn Vaddâh dışında, Şam merkezli kurrâyyla kesin bağlantısı bulunan herhangi bir isme de tesadüf edilememiştir. Dolayısıyla Hamîtu'nun da belirttiği gibi Şam merkezli kıraatlerin -şâz vecihler hariç- Endülüs'teki varlığı, yalnızca ihtimallerle sınırlı olup Endülüs'te bu kıraatlerin, dönemin herhangi bir aralığında hâkim kıraat konumuna gelip gelmediği muğlaktır.

Verş Rivayeti'nin Endülüs'te hâkim rivayet olmasından önceki dönemde, bu bölgede muhtemel varlığına dair çeşitli veriler bulunan bir diğer kıraat, Hamze Kıraati'dir. Özellikle hicrî 130 yılından sonra, Abbasîlerin Emevîlerden hilafeti almasıyla birlikte Bağdat başta olmak üzere Kûfe ve Basra, Endülüslülerin rihle

dışında kıraat ilmiyle birincil manada bağlantılı herhangi bir isim de bulunmamaktadır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Hamîtu, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 119-120.

¹⁶³ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 324.

¹⁶⁴ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "İbn Zekvân, Ebû Amr", *DİA*, XX, 462.

¹⁶⁵ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Altıkulaç, Tayyar, "Hişâm b. Ammâr", *DİA*, XVIII, 151.

¹⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 241.

gerçekleştirdiği şehirler arasında yerlerini almıştır.¹⁶⁷ Söz konusu durum, Irak merkezli kıraatlerden Hamze Kıraati'nin¹⁶⁸ Endülüs'e taşınabileceği ve bir müddet burada tercih edilebileceği/okunabileceği ihtimalini doğurmaktadır.

Bağdat'a giderek İbn Mücâhid ve İbn Miksem gibi kıraat ilminin simge isimlerinden bu ilmi tahsil eden Endülüslü zatların varlığı, bahsedilen kanı için destekleyici mahiyettedir.¹⁶⁹ Ayrıca zikredilen dönemde, Irak'tan birçok kurrânın Endülüs'e taşınarak burayı vatan edinmesi de belirtilen husus için kıymetlidir.¹⁷⁰ Yine, İbn Vaddâh¹⁷¹ ve İbnü'l-Bâz el-Kurtubî¹⁷² gibi Endülüs'ün öncü kıraat âlimlerinin Mısır'a yaptıkları yolculuklarında, Ebü'l-Ezher'den Verş'e ait Nâfi' ve Hamze kıraatlerinin farklılıklarını içeren eseri bizzat dinlemeleri de Hamze Kıraati'nin bu coğrafyadaki varlık ihtimaline dönük başka bir bilgidir.

Daha önce Kayrevan'ın Endülüs kıraat ekolüne kaynaklığıyla ilgili kısımda temas edilen İbn Hayrûn Ebû Abdillâh el-Endelüsî, bu noktada üzerinde durulması gereken başka bir isimdir. Biyografisini içeren kimi eserlerde, Afrika'da Hamze Kıraati yayginken, İbn Hayrûn'un bu bölgeleri Nâfi' Kıraati'yle tanıştırdığına dair rivayetler bulunmaktadır.¹⁷³ Söz konusu rivayetlerde, Afrika'da Hamze Kıraati'nin yaygın kıraat olduğuna yönelik açık ifadelere rastlanmaktadır. Afrika'daki bu yaygınlığın, coğrafi, ilmî ve kültürel anlamda Endülüs ile yakınlığı sebebiyle buraya da şâmil olabileceği düşünülebilir.

Ancak yukarıda aktarılan malumatın tamamı, Hamze Kıraati'nin Endülüs'te erken dönemlerden beri bilindiğini göstermekle birlikte, Şam merkezli İbn Âmir ve Evzâî Kıraatleri'nde olduğu gibi yaygınlığına dair herhangi bir net ifade

¹⁶⁷ Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 96-103.

¹⁶⁸ Âsım, *Kisâi ve Halefû'l-Âşir* gibi Irak merkezli kıraatler de var olmakla birlikte bu bölgelere yapılan rihlerde yalnızca Hamze Kıraati'nin taşınmasından bahsedilmesiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, I, 104.

¹⁶⁹ İlgili kimselerin kimler olduğuyla ilgili geniş izahat için bkz. Bu çalışmanın "Bağdat: Telif Türüne Yönelik Kaynaklık" başlığı.

¹⁷⁰ İbn Mücâhid ve İbn Miksem başta olmak üzere Irak'ın Endülüs kıraat ekolüne katkılarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. bu çalışmanın "Bağdat: Telif Türüne Yönelik Kaynaklık" başlığı.

¹⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 241; Veleddü Ebâh, *Târîhu'l-Kırâât*, s. 249; Nebîl Muhammed, *İlmü'l-Kırâât*, s. 308.

¹⁷² İbnü'l-Farâdî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 18; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-Müzheb*, I, 260; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 11-12; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 27.

¹⁷³ İbnü'l-Farâdî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 382; Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 561; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 191.

sunmamaktadır. Kaldı ki Endülüs merkezli kaleme alınan eserlerle kıraat âlimlerinin biyografilerini ihtiva eden klasik kaynakların hiçbirinde, Endülüs'te bahsi geçen kıraatlerin tercih edilip okunduğuna dair açık bir rivayet ile karşılaşılmamıştır. Erken dönem Endülüs kıraat kültürüne yönelik ipuçları içeren kimi çalışmalarda da ilgili durum özelinde kesinlik arz eden ifadeler kullanılmamış; konunun sadece ihtimaller dâhilinde olduğu bildirilmiştir.¹⁷⁴

3.2.2. Nâfi‘ Kıraati/Vers Rivayeti’nde İstikrar

3.2.2.1. Gâzî b. Kays Rivayeti’nin Geçici Hükümü

İlk dönemler itibarıyla Şam ve Irak gibi ülkelerle Endülüs arasında görülen göç hareketleriyle rihle ilişkileri, bu bölgede İbn Âmir ve Hamze Kıraatleri’nin varlığına yönelik ihtimalleri doğurmuştur. Ancak hilafet merkezinin Irak’a geçmesiyle birlikte Şam, Endülüs üzerindeki etkisini kaybetmiştir. Irak merkezli etki ise “A‘meş” şeklinde tanınan Süleyman b. Mihrân (ö. 148/765),¹⁷⁵ Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Hamze b. Habîb (ö. 156/773) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi Irak’ın fıkıh, hadis ve kıraatte köşe taşı âlimlerinin vefatı sonucu, yerini Hicaz’a bırakmıştır.¹⁷⁶

Abdurrahman b. Muaviye’nin, Endülüs’te siyasî bağımsızlığını ilan ederek Endülüslülerin Doğu hilafetine duydukları bağlılığı ortadan kaldırması, Hicaz’ın Endülüslü ulemâ tarafından yeni uğrak yeri halini almasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Hicaz, hac ibadetinin yerine getirildiği mekân olma özelliğini taşımasının yanında, bahsedilen dönemde Mâlik b. Enes ve Nâfi‘ b. Abdurrahman’ın Medîne Mescidi’ndeki dersleri vesilesiyle Endülüslülerin rihlelerinin yoğunlaştığı coğrafya olmuştur.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘**, I, 103-107.

¹⁷⁵ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 214-219; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 286.

¹⁷⁶ Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘**, I, 126.

¹⁷⁷ Hicaz’ın, Endülüslülerce en çok rihle gerçekleştirilen bölge olmasındaki sebeplerle ilgili geniş bilgi için bkz. Bu çalışmanın, “Endülüs’ten Diğer Bölgelere Yapılan Rihlelerde Tercih Edilen Yönlerin Sebepleri” başlığı.

Belirtilen saiklerle sözü edilen dönemde Endülüs'ten Hicaz'a, özellikle Medîne'ye, birçok kimse gitmiş, İmam Mâlik'ten fıkıh, onunla aynı mescitte uzun yıllar ders veren Nâfi' b. Abdirrahman'dan da kıraat okumuştur.¹⁷⁸ İlgili kimselerden biri olan Gâzî b. Kays, Medîne'de bulunduğu sürede Nâfi'den kıraatini almış, kendi mushafıyla Nâfi'inkini defalarca karşılaştırarak tashih etmiştir. Nâfi' Kıraati'nin Endülüs'e girişiyle ilgili başlıkta da değinildiği üzere Gâzî b. Kays'la birlikte Nâfi'den kıraatini alması muhtemel onlarca ismin varlığına rağmen Gâzî, Nâfi' ile uzun zaman geçirmesi ve ondan defalarca kıraatini dinlemesi gibi sebeplerle bu noktada öne çıkmış; ilgili kıraatle Endülüs'ü tanıştıran kimse şeklinde kabul edilmiştir.¹⁷⁹

Endülüs'ten Medîne'ye yapılan seyahatler, Endülüs'te fikhî mezhebin Mâlikîlik'e evrilmesini¹⁸⁰ sağlamasının yanında, tercih edilen kıraate de doğrudan etki etmiştir. Dönemin devlet ricali başta olmak üzere Gâzî b. Kays'a verilen ihtimam ile birlikte Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays Rivayeti, Endülüs'te kabul gören/okunagelen rivayet halini almıştır.¹⁸¹

Rivayetleri zaman içinde değişkenlik gösterse de¹⁸², Nâfi' Kıraati'nin, zikredilen süreçten Endülüs'ün düşüşüne kadar bu bölgede tercih edilmesi, İmam Mâlik ile de birincil anlamda bağlantılıdır. Endülüs'teki fikhî mezhep türüne yön veren İmam Mâlik, Nâfi' ile yıllarca aynı mescitte ders okutmuş, Nâfi' ondan *Muvatta'yı*; o

¹⁷⁸ İlk dönemler itibarıyla Endülüs'ten Medîne'ye rihle gerçekleştiren ulemânın isim ve alanlarına dair bkz. Kadı İyâz, *Tertübü'l-Medârik* II, 180-224; Özdemir, *Endülüs*, s. 50.

¹⁷⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 272; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 324; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 439; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX, 322; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-Müzeheb* II, 136; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 3; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, II, 240; Mahlûf, *Şeceratü'n-Nûr*, I, 94; Veleddü Ebâh, *Târîhu'l-Kirâât* s. 249; Nebîl Muhammed, *İlmü'l-Kirâat*, s. 307; Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve'l-Kirâat bi'l-Mağrib*, s. 13.

¹⁸⁰ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 221, III, 230; Kurt, *Mağrib ve Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Safhaları*, s. 114.

¹⁸¹ Zehvî, *Menhecü'l-İkrâ*, s. 17. Nâfi' Kıraati'nin, belirtilen süreçten bu bölgenin tamamen işgaline kadar tercih edilen kıraat olduğu, Endülüslü müellif kurrânın bu kıraate dönük sayısız eser kaleme almasından da anlaşılabılır. Nitekim Endülüs'te kıraat ilmiyle ilgili telif edilen ilk eser, -tespit edebildiğimiz kadarıyla- İbn Menvîl'e ait olup Nâfi' Kıraati'nin cem' edildiği türdedir. Bkz. İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 192. Yine ilk dönem kıraat âlimlerinden Ebü'l-Hasen el-Antâkî ve İbnü'l-Haddâd et-Tuleytulî başta olmak üzere Endülüs kıraat literatürüne katkıda bulunan Endülüslü müellif kurrânın hemen hepsinin ilgili kıraatin tespit ve cem'ine dönük çalışmaları bulunmaktadır.

¹⁸² Nâfi' Kıraati, yukarıda da ifade edildiği üzere Endülüs'e öncelikle Gâzî b. Kays eliyle girmiş ve böylece Gâzî b. Kays Rivayeti olarak tanınmıştır. Sonraları ise aynı kıraat imamının diğer bir rivayeti olan Verş Rivayeti, bölgede hâkim rivayet olmuştur. "Rivayetleri zaman içinde değişkenlik gösterse de" şeklindeki ifadeden kasıt da budur. Bu husus aşağıda detaylıca işlenecektir.

da Nâfi‘den kıraatini almıştır. Endülüslülerin İmam Mâlik’e gösterdikleri önem ve İmam Mâlik’in Nâfi‘ Kıraatı’ne dönük övgüleri, bu coğrafyada Nâfi‘ Kıraatı’nin kabul görüp tercih edilmesinde büyük etkenler arasında zikredilmelidir.¹⁸³

3.2.2.2. Verş Rivayeti’nin Kalıcı Hâkimiyeti

Nâfi‘ b. Adirrahman (169/785) ve özellikle İmâm Mâlik’in (179/795) vefatlarının ardından Endülüslüler için Mısır, rihlelerindeki yeni ağırlık merkezi olmuştur. Söz konusu durumun temel nedeni, Ebü’l-Ezher el-‘Utekî, Ahmed b. Salih (ö. 248/862-63)¹⁸⁴ ve Yunus b. Abdila’lâ (ö. 264/878-78)¹⁸⁵ gibi İmam Mâlik veya onun öğrencilerinden rivayette bulunan fikhî yönü güçlü kimselerin Mısır’da ikamet etmesidir.¹⁸⁶ İsmi geçen zatlar başta olmak üzere İmam Mâlik’in Mısır’daki bu uzantıları, Fıkıhtaki otoriteleri sebebiyle Endülüslülerin rihlelerindeki yeni yönü tayin etmiştir. Böylelikle bu yöre halkı, onlardan ilmî anlamda istifade etmek üzere Mısır’ın yolunu tutmuştur. Rihle yönünde müşahede edilen bu değişim, Endülüs’teki fikhî mezheb olan Mâlikîlik’in güçlenmesini sağlamasının yanında, kıraat alanına da büyük oranda etki etmiş, bölgedeki hâkim kıraat rivayetinin değişimini beraberinde getirmiştir.

Bahse konu kimselerin kıraat alanına etkisini şu şekilde açıklamak mümkündür: Bilindiği üzere Nâfi‘ b. Adirrahman’ın iki ravisinden biri Verş’tir. O, Nâfi‘den kıraatini defalarca aldıktan sonra memleketine dönmüş, sayısız kimseye rivayetini okutmuştur. Yaşadığı dönemde de Mısır’da tercih edilen rivayet, onun rivayetidir.¹⁸⁷ Yukarıda ismi geçen şahıslar da fıkıhtaki otoritelerinin yanı sıra kıraatı

¹⁸³ Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘**, I, 157 vd. Endülüslü kıraat âlimlerinin hayatları incelendiğinde Mısır’a gerçekleştirilen rihleler, Muhammed b. Abdillâh Vâlidü Madarr Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. ?) dışarıda tutulduğunda genellikle hicrî III. asrın ortalarında başladığı görülmektedir. Bu durum, yukarıdaki kanıyı desteklemektedir. Geniş bilgi için bkz. bu çalışmanın, “Mısır: Tedrîsî Kaynaklık” başlığı.

¹⁸⁴ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 377-383; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 61.

¹⁸⁵ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 383-385; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 352.

¹⁸⁶ Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘**, I, 143.

¹⁸⁷ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 323-326; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 446-447; Altıkulaç, Tayyar, “Verş”, **DİA**, XLIII, 63.

de Verş'ten almış, bu ilimde de öne çıkmışlardır. Endülüslüler, Mısır'a yaptıkları rihlelerde fıkıhla birlikte kıraat de okumuşlar, ülkelerine gittiklerinde de aldıkları ilimleri okutup yaymışlardır. Dolayısıyla Mısır ile olan bu bağlantı, beraberinde Endülüs'teki rivayete etki etmiş, Gâzî b. Kays Rivayeti, yerini Verş Rivayeti'ne bırakmıştır. İleride de detaylıca aktarılacağı üzere her ne kadar bu coğrafyada Ya'kûb Kıraati'ne büyük önem verilse de bahsedilen süreçten Endülüs'ün düşüşüne kadar, artık bu coğrafyadaki küttaaplarda ilk okutulan ve ibadet dili olarak kullanılan rivayet, Verş Rivayeti olmuştur.¹⁸⁸

Endülüs'te Verş Rivayeti'nin hâkim rivayet olmasında en büyük rol ise Verş ve başta İbn Vaddâh el-Kurtubî olmak üzere Endülüs'ün önder kıraat âlimlerine bu rivayeti okutan Ebü'l-Ezher el-'Utekî'ye aittir. Onun Endülüs'teki rivayet değişimine etkisine dair Zehebî'nin, "İlmî konumu¹⁸⁹ sebebiyle Endülüslüler, Verş Rivayeti'nde Ebü'l-Ezher'e itimat etmişlerdir."¹⁹⁰ şeklindeki aktarımı, bu noktada çok kıymetlidir.¹⁹¹ Diğer yandan İbnü'l-Cezerî'nin, Endülüs halkının önceleri Nâfi' Kıraati'nin Gâzî b. Kays Rivayeti'ni okudukları ancak İbn Vaddâh'ın katkıları sonucu Verş Rivayeti'ni temel aldıklarıyla ilgili rivayeti,¹⁹² Ebü'l-Ezher'in ilgili husustaki önemini ortaya koyan başka bir veridir. Zira bilindiği üzere İbn Vaddâh, bu rivayeti Ebü'l-Ezher'den okumuştur.¹⁹³

Endülüs coğrafyasında tercih edilen kıraatler/rivayetlerle ilgili buraya kadar aktarılan tüm malumattan sonra, bu bölgede Verş Rivayeti'nin yaygınlaşarak temel

¹⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241; Hamîtû, **Kırâatü'l-İmâm Nâfi'**, I, 49; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib**, s. 14;

¹⁸⁹ İlmî konumdan kastın fıkıhtaki konumu olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Ebü'l-Ezher, İmam Mâlik'ten rivayette bulunanlardandır. Onun bu özelliği, fıkha büyük önem veren Endülüslüler üzerinde önemli ölçüde etkiye sahip olmalıdır. Ebü'l-Ezher'in İmam Mâlik'ten rivayette bulunduğu bilgisi için bkz. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 351.

¹⁹⁰ Zehebî, **Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 375.

¹⁹¹ Yetiştirdiği Mısırlı öğrencilerinin Endülüslülere Verş Rivayeti'ni okutmasında büyük paya sahip olan Ebü'l-Ezher, bizzat Endülüslü kıraat âlimlerinden İbn Vaddâh ve İbnü'l-Bâz el-Kurtubî'ye de kıraat ve Verş'in Nâfi' ve Hamze Kıraatleri'ne dair risalesini okutmuştur. Bahsi geçen kimselerden İbn Vaddâh'ın, Endülüs'e Verş Rivayeti'ni sokan kimse şeklinde değerlendirilmesi göz önünde bulundurulduğunda, Ebü'l-Ezher'in bu noktadaki önemi daha bariz hale gelecektir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241.

¹⁹² İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 241.

¹⁹³ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 305-306.

rivayet şeklinde tanınmasının sebeplerini, maddeler halinde şu şekilde belirtmek mümkündür:

1. Abdurrahman b. Muaviye'nin siyasî bağımsızlığını ilan ederek fıkıh ve kıraat gibi, bölgede baskın olan Abbasî akımlarını zayıflatması. Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, aynı hususu şu şekilde dillendirmektedir: "Emevîler, Mağrib'e (Batıya) hâkim olunca Abbasîlerin buradaki baskın uygulamalarını bertaraf etmek istediler. Böylelikle Evzâî mezhebine mensup olan Mağrib'in mezhebini, Medînelilerin mezhebine (Malikîliğe) çevirerek bunu resmî karara bağladılar. Bu durum (fikhî mezhebe yönelik yapılan değişiklik), kıraat sahasında da uygulandı ve kendilerine en yakın gördükleri Verş Rivayeti'ni tercih ettiler. Böylelikle Batı halkı, bu rivayete yapıştı ve bunun üzerinde istikrar sağladı..."¹⁹⁴

2. Rihle yönünün İmam Mâlik ve Nâfi' b. Abdurrahman'ın varlıkları (muhtemelen Emevî oluşları) sebebiyle Hicaz'a kayması.

3. Nâfi' b. Abdurrahman'ın İmam Mâlik ile olan tedrisî münasebeti.

4. Endülüs'ün kültürel kimliğini aradığı süreçte, bu yöre ulemâsının Nâfi' ile olan iletişimi.

5. İmam Mâlik ve Nâfi'in, Mısır'a mensup pek çok kimseye hocalık yapmaları.

6. Verş'in, Nâfi' ve onun kıraatine verdiği önem.

7. Verş'e Mısır'da verilen önem ve Verş'ten rivayetini alan öğrencilerinin Endülüslü âlimlere fıkıh ve kıraat okutması.

8. Endülüslülerin Ebü'l-Ezher'e verdikleri önem ve onun fikhî yönüne duydukları itimat.

9. Endülüslü kıraat âlimlerinin Nâfi' Kıraati'ne bakışları. Bölgenin bu sahadaki simge isimlerinden Mekkî b. Ebî Tâlib'in, Taberî gibi yedi kıraat imamının dışında kalan kimselerin ihtiyarî vecihlerinin kabul görebilmesi için aktardığı

¹⁹⁴ Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, **el-'Avâsım mine'l-Kavâsım**, (thk. 'Ammâr Tâlibî), (nşr. Dâru't-Türâs), Kahire 1974, s. 360.

“umumun icması” şartıyla ilgili açıklamaları, bu noktada kıymetlidir. Nitekim ona göre umumun icması:

a) “Medine ve Kufelilerin ittifak ettiği hususlardır: Böyle bir husus, tercih açısından kuvvetli bir delildir. Dolayısıyla (Medine ve Kufelilerin onayını alan vecihlerin) tercih edilmesi gerekmektedir.”

b) “Harameyn ehlinin ittifakıdır.”

c) “‘Âsım ve Nâfi’ in ittifaklarıdır: Zira bu ikisi, kıraatlerin en güvenilir, senet açısından en sahihi ve Arap dili bakımından en fasihleridir.”

Mekkî’nin, umumun icmasına dair bahsettiği üçüncü görüşteki: “Zira ‘Âsım ve Nâfi’ kıraatleri, kıraatlerin en güvenilir, senet açısından en sahihi ve Arap dili bakımından en fasihleridir.” ifadesi, Mekkî özelinde Endülüslülerin Nâfi’ Kıraati’ne bakışlarını göstermektedir.¹⁹⁵

Verş Rivayeti’nin Endülüs’te hâkim rivayet konumuna yükselmesiyle ilgili yukarıda aktarılan süreç, kıraat ve fıkhıta faydalanılan isimlerin Endülüs ile aynı oluşu sebebiyle Mağrib ve Kuzey Afrika için de benzer tarzda ilerlemiş, ilgili bölgelerde de tercih edilen rivayet, Verş Rivayeti olmuştur. Bilindiği üzere günümüzde dâhi adı geçen bölgelerde bu rivayet okunmaktadır.¹⁹⁶ *Kitâbü’s-Seb’a* adlı eserinde, her kıraat imamına iki ravi belirleyen İbn Mücâhid’in, Nâfi’ in iki ravisinden birini Verş olarak tayin etmesi, Verş Rivayeti’nin, o dönemler itibarıyla özellikle Mağrib, Kuzey Afrika ve Endülüs gibi bölgelerdeki yaygınlığına bağlanmıştır.¹⁹⁷

Verş Rivayeti’nin Mağrib ve Kuzey Afrika’daki serencamına dair süreci kapsamlı bir şekilde ele alan Hamîtu, bu rivayetin sabit hale gelmesini çeşitli sebeplerle açıklamıştır. Onun bu açıklamaları, her ne kadar Kuzey Afrika ve Mağrib’i

¹⁹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne an Me’âni’l-Kırâat**, (thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî), Dâru’n-Nahda, Mısır 1977, s. 89. Ayrıca bkz. Alemüddîn es-Sehâvî, Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdissamed, **Cemâlü’l-Kurrâ ve Kemâlü’l-İkrâ**, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), (nşr. Mektebetü’t-Türâs), Mekke 1987, s. 440.

¹⁹⁶ Karaçam, **Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 312; Ünal, Mehmet, **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, Fecr Yayınları, Ankara 2015, s. 42; Demirci, Muhsin, **Kur’ân Tarihi**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları (İFAV), (6. bs.), İstanbul 2014, s. 168; Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, s. 222.

¹⁹⁷ Altıkulaç, “Verş”, **DİA**, XLIII, 63.

kapsasa da Endülüs'ün bu bölgelerle yakınlığı, bahse konu sebeplerin Endülüs'e de şamil olabileceğini hatıra getirmektedir. Gerek yukarıda tespit edilen sebepleri desteklemesi gerekse Verş Rivayeti'nin adı geçen bölgelerde yaygın oluşuna yönelik günümüze de ışık tutması gibi saiklerle, Hamîtü'nun geniş bir şekilde açıkladığı sebepleri maddeler halinde özetlemek uygun olacaktır. Buna göre Hamîtü'nun belirlediği etkenler şöyledir:

1. Bölge halkının Hicaz ekseninde yoğunlaşan rihleleri: Bu rihlelerin Hicaz'a yoğunlaşmasında hac ibadetinin oynadığı rol ve İmam Mâlik'in Medîne'deki fıkıh dersleri.

2. Bölge halkının, Hicaz'ın diğer tüm akımların türediği bir pınar olmasının yanı sıra Hz. Peygamber'in miras ve pratiğinin uzantısı şeklinde telakki ettiği Medîne'deki mezhepleri, diğer yörelerdeki mezheplere tercih etme arzusu: Nâfi' Kıraati, Medîne'de yaygın olan Mâlikîlik Mezhebi'nden payını almış, yöre halkının iltifat ettiği bir kıraat haline gelmiştir.

3. Nâfi' ve İmam Mâlik arasındaki sıkı ilişki: İkisi de Medîne imamı sayılan bu zatlar'ın, aynı zamanda yaşamaları, talebelikleri esnasında arkadaş oluşları, benzer hocalardan faydalanmaları ve ders halkalarının aynı mescitte olması. Ayrıca İmam Mâlik'in Nâfi'e kıraatini arz etmesi; Nâfi'in de Mâlik'ten *Muvatta'*yı dinlemesi suretiyle birbirlerine hocalık yapmaları. Tüm bu ilişkilerle ek olarak İmam Mâlik'in, Nâfi'in kıraatini över nitelikteki sözleri ve bu kıraatin tercih edilmesi gerektiğine yönelik ısrarlı teşviki.

4. Aynı mescitte ders okutmaları sebebiyle gerek Doğu gerekse Batıdan gelen ilim adamlarının, aynı anda hem İmam Mâlik hem de Nâfi'den faydalanmaları: İlk dönem Batı ulemâsının fıkıhla birlikte kıraatten de nasiplerini almaları ve bu ilimleri memleketlerine taşımaları.

5. Doğuya rihle gerçekleştiren ulemanın, ilmî anlamdaki donanımları sebebiyle idareciler tarafından çeşitli devlet görevlerine getirilmeleri ve bu ilim adamlarının, Mâlikîlik ve Nâfi' Kıraati'nin yayma noktasındaki çaba ve teşvikleri.

6. Siyasî açıdan olduğu gibi fikrî anlamda da Doğu İslam coğrafyasından ayrı olma arzusu: Afrika ve Endülüs, önceleri Doğuya tâbi topraklarken sonradan siyasî bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Doğuya duyulan siyasî bağlılık, doğal olarak fıkıh ve kıraatte de bu bölgelerdeki hâkim akımlara bağlılığı gerektirmiştir. Siyasî bağımsızlıkla birlikte fikrî bağımsızlık da sağlanmak istenmiş ve Evzâîlikle Hamze Kıraati gibi Doğu menşeli mezhepler, yerini Nâfi‘ Kıraati’yle Mâlikîlik’e bırakmıştır.

7. Mağriblilerin, siyasî, fikrî, ilmî, kültürel ve mezhepsel birlikteliğe yönelik meyilleri: Batıda görülen çok çeşitli milletler arasındaki çatışmaları engellemek için, dönemin yöneticileri ve söz sahibi ulemâsı, her açıdan bölgedeki beraberliği tesis etmeye büyük özen göstermişlerdir. Hatta bu amacı gerçekleştirebilmek için devlet ricali tarafından cezaya dönük uyarılar yapılmış, tayin edilmek istenen mezheplere dair övgü dolu birçok söz söylenmiştir. Bahsi geçen bölgelerde diğer fikhî mezheplerle kıraatlere tahammülsüzlük de bu siyasetin bir neticesidir.¹⁹⁸

3.3. Endülüs’te Tercih Edilen Kıraat Tasnifatı

Endülüslü kurrânın kıraatlerin belli sayılarla sınırlandırılmasına yönelik söylem ve eylemleri, özellikle İbn Mücâhid’in “yedi sınırlaması” eksenindeki tepkileri, Endülüs’te tercih edilen kıraat tasnifatıyla birlikte eser muhtevalarına da etki etmiştir. Hatta Endülüs’ün kıraat sahasındaki simge isimleri, İbn Mücâhid’in ilgili sınırlandırmasına teorik tepkiler gösterecek de çoğunlukla onun izinden de gitmişler ve yedi kıraate sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Öte yandan her ne kadar yedi kıraati temel alsalar da yine, İbn Mücâhid’in sınırlandırmasına tepki anlamında, bazen eserlerinde rivayet ve tarik genişletmesi yolunu da seçmişler, çalışmalarını bu minvalde meydana getirmişlerdir.¹⁹⁹

Sözü edilen hususa geçmeden evvel, konumuz bağlamında önemli bir yeri haiz olması sebebiyle bu coğrafyaya mensup kurrânın, kıraatlerin sınırlandırılmasına

¹⁹⁸ Hamîtû’nun, Mağrib ve Kuzey Afrika merkezli kıraat ve fıkıh birlikteliği ve tercih süreciyle ilgili açıklamaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Hamîtû, **Kırâatü’l-İmâm Nâfi‘**, I, 151-170.

¹⁹⁹ Bu konu üzerinde aşağıda detaylıca durulacaktır.

bakışının anlatılması uygun olacaktır. Zira bu konu, Endülüs'te kabul gören kıraat tasnifatının/tedris ve telifte temel alınan metodun tarihçesine büyük oranda ışık tutmakta ve bu yönüyle çalışmamız açısından gereklilik arz etmektedir. Dolayısıyla kıraatleri sınırlandırma faaliyetlerinin Endülüs'e etkisinin irdelenebilmesi için, öncelikle bu hususun ana hatlarıyla tarihçesine temas edilecek, akabinde Endülüs'e yansımaları aktarılacak ve son olarak bu meselenin Endülüs kıraat ekolünde kabul gören kıraat tasnifatına etkileri irdelenecektir.

3.3.1. Endülüslü Ulemânın Kıraatlerin Sınırlandırılmasına Bakışı

Endülüslülerin kıraatlerin sınırlandırılmasına bakışını anlatabilmek, bu meselenin tarihsel sürecini ana hatlarıyla aktarmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda, ilk olarak İbn Mücâhid öncesi dönemdeki tedvin ve sınırlandırma faaliyetlerine değinilecek; sonra da İbn Mücâhid'in yedi sınırlaması ve Endülüslü kurrânın, sözü edilen hususa bakışı irdelenecektir.

3.3.1.1. İbn Mücâhid Öncesi Dönemde Tedvin Faaliyetleri

Kıraat ilmi açısından "ihtiyâr dönemi" şeklinde tanımlanan hicrî üçüncü asrın ilk yarısından²⁰⁰ önceki dönemde, kıraat sahasıyla irtibatlı pek çok kimsenin, kendine ait bir ihtiyâr/tercih/kıraat belirleme yoluna gittiği ve bu sebeple yüzlerce ihtiyârın/kıraatin meydana geldiği ifade edilmektedir.²⁰¹ Hicrî üçüncü yüzyılın ilk yarısıyla birlikte bazı âlimler, kıraatleri tedvin etme yönünde eserler kaleme almış,

²⁰⁰ İbn Cerîr Taberî (ö. 310/923) gibi, kıraatleri sınırlandırma ya da belli bir sayıya hasretme eylemine imza atan kimselerin, kendilerine ait kıraat tercihlerinin de varlığı sebebiyle ihtiyâr döneminin, hicrî dördüncü asrın ortalarına kadar sürdüğü de ifade edilmiştir. Bkz. Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 33. Ayrıca *Ürcüzetü'l-Münebbihe* adlı eserinde Ebû Amr ed-Dânî'nin, ihtiyâr ehlini zikrettiği başlıktaki isimlerden hareketle de böyle bir kaniya varılabilir. Bkz. Ebû Amr ed-Dânî, *Ürcüzetü'l-Münebbihe alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve usûli'l-Kirâat*, (thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî), Dâru'l-Müğnî, Riyad 1999, (I. Bs.), s. 159-162.

²⁰¹ Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 86; Bedreddin ez-Zerkeşi, *el-Bürhân*, I, 329; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 96.

bazıları da çeşitli sebeplerle ilgili kıraatleri belli sayılara indirerek sınırlama yoluna gitmişlerdir.

Kıraatleri tedvin veya sınırlandırma yönünde kaleme alınan eserler ve müellifleriyle ilgili malumatı vermeden önce, ulemâyı böyle bir eyleme götüren sebeplere değinmek lazım gelmektedir. Buna göre; kıraatlerin/ihtiyârların fazlalığı sebebiyle ortaya çıkan sayısız ihtilafı bertaraf etme gayesi ve kıraat farklılıklarının ezberlenmesini kolaylaştırma amacı, bahse konu sınırlamadaki ilk sebep olarak göze çarpmaktadır. Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib, hicrî ikinci ve üçüncü asırda kıraat imamlarından rivayette bulunanların nicelik bakımından fazla olduklarını; bu durumun da sayısız ihtilafı beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Böylelikle dördüncü asırda, kolayca korunabilmesi ve disipline edilebilmesi için, bu kıraatlerin Mushaf hattına uygun olanlarından seçkide bulunmanın gerekliliğinden bahsetmiş ve İbn Mücâhid gibi kimselerin, kıraatleri sınırlandırma girişimlerinin ilk sebebine işaret etmiştir.²⁰²

Mezhebî görüşlerin insanlara kabul ettirilebilmesi için, kıraatlerin bir araç haline getirilmesi, sınırlandırmaya kapı aralayan ikinci husustur.²⁰³ Zira İbnü'l-Cezerî'ye göre ehli bidat, kendi eğilimlerini destek amacıyla kıraat üretmeye başlamış, söz konusu durum da kıraatlerin sınırlandırılarak belli bir seviyeye indirgenmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle Mushaf gönderilen beş şehirden; güvenilir, nakle sadık, dindar, okuduklarıyla öğrettikleri benzeşen, ömrü Kur'ân eğitimiyle geçmiş, bölge halkı tarafından üzerinde ittifak edilen ve tercihleri, ellerinde bulunan Mushafın hattına uygun olan kimselerin kıraatlerinde birleşmenin uygun görüldüğünü söylemiştir.²⁰⁴

²⁰² Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 86. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 9; Râfî, Mustafa Sâdık, **İ'câzü'l-Kur'ân ve Belâğatü'n-Nebeviyye**, (nşr. Dâru'l-Kitâbi'-'Arabî), Beyrut, 1973, s. 52; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 279; Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, s. 32-33.

²⁰³ Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. el-Bennâ, **İthâfû Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-Erbe'ate 'Aşer**, (thk. Enes Mehra), (nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), Lübnan 2011, s. 7; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 278; Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, s. 33; Dağ.

²⁰⁴ İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49; İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 96-97.

Öte yandan kıraatleri yalnızca çıkarları doğrultusunda kullananlar değil, aynı zamanda herhangi bir çıkar gözetmeksizin kendi doğrularına paralel olarak okuyanlar da bu başlık altında değerlendirilebilecek türdendir. İbn Mücâhid döneminde yaşayan ve aralarında çeşitli çatışmalar meydana gelen İbn Şenebûz (ö. 328/939) ve İbn Miksem el-‘Attâr (ö. 354/965), bu duruma örnek verilebilir. Zira onlar, temel aldıkları ölçütlere uyan kıraatlerle okumayı sürdürmüşler, hatta bu noktada taraftar dahi toplamışlardır.²⁰⁵ İbn Şenebuz, Mushafa muhalif okumaları sürdürürken²⁰⁶ İbn Miksem de senet ve Mushaf kıstasını gözetmeksizin yalnızca Arap dilinde karşılık gören okuyuşlara da itibar etmiş ve bunları okutmakta ısrarlı davranmıştır.²⁰⁷ İbn Mücâhid’in kıraatleri sınırlandırma çabalarının, yukarıdaki vakıalarla kuvvetli bir bağının bulunduğu söylenmiştir.²⁰⁸

Kur’ân tilaveti esnasında dile vakıf olunamaması ve unutma sebebiyle meydana gelen yanlış okumalar şeklinde ifade edilen “lahn olgusu”, kıraatlerin belli sayılara indirilmesini tetikleyen diğer bir etkidir.²⁰⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*’sında, kıraat ilmiyle iştigal edenleri; “imâm”, “hafız” ve “mübtedî” kavramları temelinde bir tasnife tabi tutarak, bunlar arasından yalnızca “imâm” olanların kıraatlerine itimat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Onun bu tasnifinde, “hafız” ve “mübtedî” sınıftaki kimselerin, okuyuşlarda çoğunlukla hataya meyyal olduklarıyla ilgili tanımlamaları, kıraatleri belli bir sayıya indirgemesindeki temel etkeni, açıkça gözler önüne sermektedir.²¹⁰ Ayrıca İbn Mücâhid’in, neden bir ihtiyâr/kıraat seçmediği yönündeki soruya: “Kendi ihtiyârımdan önce gelen, benden evvelkilerin kıraatlerini muhafaza etmektir.”²¹¹ şeklindeki cevabı da ilgili husus açısından kıymetli görünen başka bir noktadır. İbn Mücâhid’in bu cevabı da kıraatleri, “tabi olunması gereken bir sünnet” olarak tanımlamasıyla²¹² birlikte düşünüldüğünde, onun, kıraatleri

²⁰⁵ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, s. 18; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü’l-Vecîz*, s. 186-192.

²⁰⁶ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 546-552; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 49-52; *en-Neşr*, I, 35.

²⁰⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, s. 18; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 597-600; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 110-111; *en-Neşr*, I, 35.

²⁰⁸ Ünal, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, s. 33; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 286.

²⁰⁹ Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 285; Kurt, Yaşar, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, Samsun 2013, s. 114.

²¹⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, s. 45.

²¹¹ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 537.

²¹² İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, s. 49.

sınırlandırma eylemine imza atarken ne yapmaya çalıştığının, nasıl bir yol izlediğinin anlaşılabilmesi açısından izah mahiyetindedir. Nitekim onun, böyle bir eylemi gerçekleştirme sebebi olarak nakille gelen kıraatlere uyulması gerektiğini, bunlardan da sağlam ve güvenilir kimseleri eserine alma yoluna gittiği ifade edilmektedir.²¹³

Kıraatlerin sınırlandırılmasına yönelik serdedilebilecek muhtemel son endişe ise dilbilimsel bazı hususlardır. Buna göre sınırlandırmadan önce, halihazırda okunan bazı vecihlerin dil açısından zayıf ve şâz olduğu, bazılarının da hata sonucu ortaya çıkan birtakım okumalardan teşekkül ettiği söylenmiştir. Sınırlandırmayla birlikte ilgili vecihler dışarıda tutularak dil bağlamında önlemler alınmış; böylece kıraatlerin sahihi sakîminden, sağlamı zayıfından ve makbûlü merdûdundan ayrılmıştır.²¹⁴

Ulemâyı sınırlandırma eylemine götüren yukarıdaki muhtemel saiklere değindikten sonra, söz konusu husus paralelinde faaliyet yürüten; kıraatleri tedvin veya sınırlama bağlamında eser kaleme alan isimlere temas etmenin sırası gelmiştir. Burada öncelikle, senedi sahih, Arap diline bir vecihle bile olsa uyan ve Mushaf hattına müsait kıraatleri eserlerinde tedvin eden kimselere değinilecektir. Zira onlar, söz konusu eserlerinde, çoğunlukla sınırlandırma amacı gütmeksizin, yaşadıkları dönemde kendilerine ulaşan ihtiyârları derlemeyi gaye edinmişlerdir.²¹⁵ Ardından da kıraatleri/ihtiyârları belli sayılara indirgeme muradıyla meydana getirilen eserlerle müelliflerine atıfta bulunulacaktır.

Kıraat tarihinde, ihtiyârları derleme/sınırlandırma konusu, çoğunlukla İbn Mücâhid ile özdeşleştirilirken, ondan çok önceleri bu sahada eserler meydana getirilmiştir. Buna göre kıraatleri ilk defa bir araya toplayarak eserinde yer veren kişi, İbn Mücâhid'den yaklaşık bir asır önce vefat eden Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'dır (ö.

²¹³ İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49; İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 96-97; Kurt, **Kıraat Tarihinin Meseleleri**, s. 113.

²¹⁴ İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49; Dağ, Mehmet, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", EKEV Akademik Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 27, (Bahar 2006), s. 89; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 60.

²¹⁵ Mekki b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 44-45; Ebû Şâme e-l-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz**, (thk. Tayyar Altıkulaç), (nşr. Dâru Sadr), Beyrut 1975, s. 156-157.

224/838).²¹⁶ O, bazı çalışmalarda²¹⁷ *Kitâbü'l-Kırâât* ismiyle kaydedilen bu eserinde, meşhur yedi kıraatle birlikte yaklaşık yirmi beş kıraate yer vermiştir.²¹⁸ İbnü'l-Cezerî, Ebû Ubeyd'in bu çalışmasını, "ilgili sahada kaleme alınmış ilk eser" şeklinde tanıtarak sahabe ve diğer bir kısım kimseden tevarüs ettiği kıraat vecihlerini naklettiğini söylemiştir.²¹⁹ Ebû Ubeyd'in, kıraatlerin tedvinini içeren bu eserinin yanında, kendi ihtiyârının da varlığından söz edilmektedir.²²⁰

Ebû Ubeyd'i takiben, bahse konu meseleye yönelik çalışma meydana getiren ikinci kişi, İbnü'l-Cezerî'nin ifadesiyle, "kıraatleri ilk defa tasnif eden kimselerden olan" ve bizzat ihtiyârı da bulunan Ebû Hâtım es-Sicistânî'dir (ö. 255/869).²²¹ Ebû Hâtım, *Kitâbü'l-Kırâât* adıyla kaydedilen²²² bu eserinde, meşhur yedi kurrâdan İbn 'Âmir, Hamze ve Kisâî'ye yer vermemiştir. Bununla birlikte adı geçen eserde yirmi civarında kıraatin/ihtiyârın derlendiği söylenmiştir.²²³

²¹⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, (Neşredenin girişi, s. 11); İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshak b. Muhammed b. İshak, *el-Fihristü fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Musannfîne mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîne ve Esmâi Kütübihim*, (thk. Rıza Teceddüd), t.y. y.y. s. 38, 78; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 38; Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, *el-'Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 359; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 33-34; Râfî, *İ'câzü'l-Kur'ân*, s. 52; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 245, 311; *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 63; *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 93; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 59; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 258; Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 76; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 51; Bayraktutan, Osman, "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", İğdır Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi (İFDER), Sayı: 11, Nisan 2018, s. 127.

²¹⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 78; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 99.

²¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 33-34. Maşalı, Ebû Ubeyd'in söz konusu eserine geniş bir şekilde yer verdiği kısımda, bu çalışmanın klasik kaynaklarda hangi isimle ve neyi ihtiva ettiğine yönelik araştırmalarda bulunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 51-52.

²¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 33-34. Ebû Şame'de de benzer ifadelerle rastlamak mümkündür. Zira o, Ebû Ubeyd'in bu eseriyle ilgili olarak; Ebû Ubeyd'in, kıraat vecihlerine dair kendisine ulaşan sahabe ve tabiînin nakillerini tek tek saydığını ifade etmektedir. Bkz. Ebû Şame el-Makdisî, Ebû'l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el Makdisî, *İbrâzü'l-Me'ânî min Hırzi'l-Emânî fi'l-Kırâati's-Seb'a*, (thk. İbrahim Atve İvaz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y. t.y. s. 3-4.

²²⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 88; Ebû Amr ed-Dânî, *Ürcüzetü'l-Münebbihe*, s. 161; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 52.

²²¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 88; İbnü'l-Cezerî, Ebû Hatim'in ihtiyârında, meşhur yedi kıraat imamına yalnızca bir yerde muhalefet ettiğini bildirmektedir. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 290.

²²² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 64.

²²³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, (Neşredenin girişi, s. 11); Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 37; Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, *el-'Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 359; Ebû Şame el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 152; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 37; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 245; *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 93; Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, s. 284; Bayraktutan, "Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi", s. 127. Söz konusu

Kıraatleri sınırlandırmaktan ziyade derleme yoluna giden bir diğer erken dönem âlimi, “el-Cehdâmî” şeklinde meşhur olan ve Kâlun’un öğrencileri arasında bulunan İsmail b. İshak Ebû İshak el-Ezdî el-Mâlikî’dir (ö. 282/895). Ebû İshak el-Mâlikî, Zehebî’nin, “kadri yüce ve önemi büyük”; İbnü’l-Cezerî’nin de “kıraatleri tasnif ve cem‘ ettiği eser” olarak tanıttıkları²²⁴ bu çalışmada, muhtevasında meşhur yedi kıraatin de bulunduğu yirmi ihtiyârı bir araya toplamıştır.²²⁵

İbn Mücâhid’e kadar kıraat tedvininde rol alan son isim, İbn Cerîr et-Taberî’dir (ö. 310/923). Kıraatleri/ihtiyârları tedvin etmesinin yanında, kendine ait bir ihtiyârı da bulunduğu ve bu ihtiyârının, meşhur kıraatlerin dışına çıkmadığı söylenen Taberî’nin, bununla birlikte kıraatini çok az kimseye okuttuğu haber verilmiştir.²²⁶ Taberî, kimi çalışmalarda *Kitâbü’l-Kırâât*,²²⁷ kimilerinde *el-Câmi’*,²²⁸ kimilerinde ise *Kitâbü’l-Kırâât ve Tenzilü’l-Kur’ân*²²⁹ isimleriyle kaydedilen bu çalışmasında, meşhur yedi kıraate ek olarak on beş ihtiyârı da derlemiş ve eserini yirmi iki kıraatten müteşekkil kılmıştır.²³⁰

Yukarıda isim ve eserleri tek tek zikredilen kimseler, daha önce de ifade edildiği üzere; çalışmalarında genellikle kıraatleri belli sayılara indirmekten ziyade, kendi dönemleri itibarıyla meşhur olan ihtiyârları, seçkide bulunmaksızın derleme gayesi gütmüşlerdir.²³¹ Ancak mezkûr şahsiyetlerle aynı dönemlerde yaşamış birkaç

eserin muhtemel isimleri, ilmî kıymeti ve çeşitli mukayeseleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 52-53.

²²⁴ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 447-449; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 147.

²²⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 37; Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî, **el-‘Avâsım mine’l-Kavâsım**, s. 359; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü’l-Vecîz**, s. 152; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 34; Karaçam, **Kıraat İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri**, s. 100; Birişik, **Kıraat İlmi ve Tarihi**, s. 76; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 53. Ebû İshak el-Mâlikî’nin, kendine ait bir ihtiyârının bulunup bulunmadığıyla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

²²⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 89; Ebû Amr ed-Dânî, **Ürcûzetü’l-Münebbihe**, s. 162; Hamevî, **Mü‘cemü’l-Üdebâ**, s. 2444; Ünal, **Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, s. 34.

²²⁷ İbnü’n-Nedîm, **el-Fihrist**, s. 292; Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî, **el-‘Avâsım mine’l-Kavâsım**, s. 360.

²²⁸ Ebû Amr ed-Dânî, **Ürcûzetü’l-Münebbihe**, s. 162; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 34; Karaçam, **Kıraat İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri**, s. 100; Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, s. 259.

²²⁹ Hamevî, **Mü‘cemü’l-Üdebâ**, s. 2444.

²³⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 38; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü’l-Vecîz**, s. 152; İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 37; Karaçam, **Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 245; Dağ, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım**, s. 284; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 53-54; Bayraktutan, “Kıraatlerin Sınırlandırılması Meselesi”, s. 127.

²³¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 44-45; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü’l-Vecîz**, s. 156-157; Karaçam, **Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 245, 311; **Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri**, s. 63; Kurt, **Kıraat Tarihinin Meseleleri**, s. 106-107.

âlim ise, kıraatleri/ihtiyârları tedvin etmekle kalmamışlar, çeşitli kıstaslarla paralelinde aynı zamanda bu kıraatleri belli sayılarla da sınırlı tutmuşlardır. İbn Mücâhid öncesi dönemde, belirtilen yönde kaleme alınan eserlere burada temas etmek uygun olacaktır.

Sözü edilen husustaki çalışmalardan biri, aslen Horasanlı olup Hicaz’a yaptığı seyahatinin ardından çeşitli bölgeleri dolaştıktan sonra Antakya’ya yerleşen Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed Ebû Bekir el-Kûfî’ye (ö. 258/871) aittir.²³² O, dönemin ilim ve kültür merkezleri addedilen ve yedi kıraatin dayanağı sayılan Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kufe’de öne çıkan beş kıraati eserinde toplamıştır.²³³ Bazı çalışmalarda *Kitâbü’l-Kırâati’l-Hamse*²³⁴ ismiyle kaydedilen bu eserde, henüz erken zamanlarda, kıraatlerin tedviniyle kalmamış, aynı zamanda mezkûr ihtilafları bertaraf etmek gayesiyle beş ihtiyârı seçmiştir.²³⁵

Öte yandan Mekkî b. Ebî Tâlib, her ne kadar kıraatleri yedi ile sınırlayan ilk kişi İbn Mücâhid olsa da bunları belli bir sayıya indirgeme işleminin, İbn Cübeyr’e ait olduğunu ifade etmektedir. Mekkî, açıklamalarının devamında, İbn Cübeyr’in, *Kitâbü’s-Semâniyye* ismiyle bir telif kaleme aldığını ve bu eserde, meşhur yedi kurrâya, Ya’kûb’u da ekleyerek sekizli tasnifi oluşturduğunu beyan etmiştir.²³⁶ İbnü’l-Cezerî’nin haber verdiği *Kitâbü’l-Hamse* ve Mekkî’nin aktardığı *Kitâbü’s-Semâniyye* olmak üzere İbn Cübeyr, sınırlandırmaya yönelik iki çalışma meydana getirmiş ve böylelikle kıraat tarihinde ilk sınırlandırma çalışmasına imza atmıştır. İbn Mücâhid’in, kıraatleri yedi ile sınırlandırdığı için kendisine yöneltilen aşağıda aktarılacak pek çok eleştiri düşünüldüğünde, İbn Cübeyr el-Kûfî’nin bu paralelde bir çalışmayı oluşturması, onun cesaretiyle ilişkilendirilebileceği gibi, “ihtiyârların arındırılmasına verdiği önemi de ortaya çıkarmaktadır” şeklindeki bir tespit, yanlış olmaz. İbn Cübeyr

²³² Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 43-44.

²³³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 34; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 269; *Kıraat İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri*, s. 100; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 259; Dağ, “İbn Mücâhid’in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, s. 92; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 53.

²³⁴ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 269.

²³⁵ Benzer bir değerlendirme için bkz. Dağ, “İbn Mücâhid’in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, s. 92.

²³⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 88.

el-Kûfî'nin, kıraatleri sınırlandırmasının yanında kendine ait bir ihtiyârının bulunduğundan da söz edilmektedir.²³⁷

İbn Mücâhid'in çağdaşı olan ve Zehebî'nin, "kıraatleri bir araya getiren kişi" şeklinde tavsif ettiği²³⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Ömer ed-Dâcûnî (ö. 324/936),²³⁹ İbn Mücâhid'den önce tedvin faaliyeti gerçekleştiren ve bununla da kalmayarak kıraatleri belli sayılara indirgeyen bir diğer isimdir. O, *Kitâbü'l-Kırâât* adıyla kaydedilen bu eserinde,²⁴⁰ meşhur yedi kıraate Ebû Ca'fer Kıraati'ni de ekleyerek sekizli tasnifi tespit etmiştir.²⁴¹ Onun bu çalışmasından, İbn Mücâhid'in de rivayette bulunduğu söylenmektedir.²⁴² Maşalı, Ebû Amr ed-Dânî'nin *Câmi'u'l-Beyân*'ı ve İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i gibi kıraat sahasının büyük ehemmiyet gösterilen pek çok telifatında atıf yapıldığını belirttiği Dâcûnî'nin bu eseri ve içeriğiyle ilgili malumata ulaşamadığını belirtmiştir. Bu açıklamalarının devamında ise Zehebî gibi bir âlimin dâhi hakkında net bir bilgiyi haiz olmadığını söylediği bu çalışmanın, Dâcûnî'nin, İbn Mücâhid ile akran olması sebebiyle onun eserinin gölgesinde kalmış olabileceğini aktarmış ve bu yüzden tanınırlığa erişemediğini düşündüğünü ifade etmiştir.²⁴³

İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi ile sınırlandırması hususuna geçmeden önce şu nokta da belirtilmelidir: Ebû Ubeyd ve Taberî'nin eserleri başta olmak üzere, İbn Mücâhid'e kadar İslam âleminde kıraatlerin tedvini ve sınırlandırmasına yönelik kaleme alınan yukarıdaki çalışmaların hiçbirisi günümüze ulaşamamıştır. Kıraat sahasının ilkleri arasında yer alan ve bu alanın önder şahsiyetlerince büyük övgülere mazhar olan bu çalışmaların kaybı, kıraat tarihinin en önemli kayıp halkaları şeklinde değerlendirilmiştir.²⁴⁴

²³⁷ Ebû Amr ed-Dânî, *Ürcûzetü'l-Münebbihe*, s. 161.

²³⁸ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 539.

²³⁹ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 539-540; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 70.

²⁴⁰ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 260.

²⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 34; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, s. 100.

²⁴² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 34.

²⁴³ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 55.

²⁴⁴ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 55-56.

3.3.1.2. İbn Mücâhid'in Kıraatleri Yedi İle Sınırlandırması

Kıraat tarihi açısından İbn Mücâhid dönemi, özellikle kıraatlerin tedvini ve nakli anlamında önemli bir dönüm noktasıdır. Zira o, kendisinden önce tedvine yönelik kaleme alınmış hiçbir eserde görülmeyen bir usulü benimseyerek, hicrî 300 yılı gibi²⁴⁵ kıraatleri, yedi ile sınırlayan ilk kişi olarak kayıtlara geçmiştir.²⁴⁶ Dönemin ilim ve kültür merkezleri olmalarının yanı sıra Mushaf gönderilen Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kufe'den, toplam yedi ihtiyârı derleyerek meydana getirdiği bu eseri, kendisinden önce bu sahada oluşturulan hiçbir çalışmada görülmemiş bir iltifata mazhar olmuştur.²⁴⁷ *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâât* adıyla telif ettiği bu çalışmanın muhtevasına Medine'den Nâfi', Mekke'den İbn Kesîr, Kûfe'den 'Âsım, Hamze ve Kisâî, Basra'dan Ebû 'Amr b. 'Alâ ve Şam'dan İbn 'Âmir'in kıraatlerini dâhil ederek yedili tasnifi hayata geçirmiştir.²⁴⁸

İbn Mücâhid, halihazırda varlığını sürdüren pek çok ihtilaf,²⁴⁹ mezhebî birtakım görüşlerin dayanağı olabilmesi için kıraat üretme faaliyetlerinin başlaması,²⁵⁰ kendi kıstasları doğrultusunda kıraat okumaya ve öğretmeye devam eden kimselerin varlığı,²⁵¹ dile vakıf olunamaması veya unutma sebebiyle ortaya çıkan çeşitli yanlış okumalar,²⁵² zayıf ve şâz vecihler ve hata sonucu ortaya çıkan birtakım okumaların bertaraf edilmesi²⁵³ gibi çeşitli saikler paralelinde oluşturduğu bu eserinde, şüpheli

²⁴⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 87; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 160.

²⁴⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 87; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 157; *İbrâzü'l-Me'ânî*, s. 5; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 34; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*, s. 280; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 260; Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 286.

²⁴⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 87; Alemüddîn es-Sehâvî, *Cemâlü'l-Kurrâ*, s. 432; Ebû Şâme, el-Makdisî, *el-Mürşidü'l-Vecîz*, s. 160-161. Dağ, bu iltifatı, İbn Mücâhid'in eyleminde siyasî otoriteyi arkasına almasına ve dolayısıyla ilgili sınırlamanın resmîyet kazanmasına bağlamıştır. Ayrıca İbn Mücâhid sonrasındaki dönemde, onun bu eserine yönelik pek çok çalışma ve takip mahiyetinde eserlerin oluşturulmasını da söz konusu iltifatın sebepleri arasında değerlendirmiştir. Bkz. Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 91-92.

²⁴⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 53-87; Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 87.

²⁴⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 86.

²⁵⁰ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 49; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 96-97.

²⁵¹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 18.

²⁵² İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 45.

²⁵³ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 49.

kıraatlerden uzak durmuş; hakkında kesinlik bulunan vecihleri derleyerek sağlam rivayetleri öncelemiştir.²⁵⁴

Eserinde yer verdiği kıraatleri seçmesinin sebeplerini bizzat belirten İbn Mücâhid, Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kûfe'deki kıraat geleneğinin tabiûn neslinden alındığını ve bu yöre halkından her kesimin de ilgili imamların kıraatlerine itibar ettiklerini belirtmiştir.²⁵⁵ Bu manada İbn Mücâhid, zikredilen şehirlerden seçtiği kimselerin ihtiyârlarının, o yöre halkınca en çok benimsenen ve o yörenin kıraat geleneğini en çok yansıtan ihtiyârlar olmasına özen göstermiştir.²⁵⁶ Bu sebeptir ki o, tabiûnun ardından, Medine'nin kıraat sahasında öne çıkan ismini Nâfi' olarak görmüş ve Medine'den Nâfi'e yer vermiştir.²⁵⁷ Aynı şekilde Mekke ahalisinin, İbn Muhaysın'ın da (ö. 123/741) varlığına rağmen, İbn Kesîr Kıraatî'ni benimsediklerini aktararak Mekke'den İbn Kesîr'i almasının sebebini, bu şekilde ifade etmiştir.²⁵⁸ Yine o, Şamlıların, kıraatlerinde İbn 'Âmir'i temel aldıklarının ve ona dayandıklarının altını çizerek bu bölgeden de İbn 'Âmir'i seçtiğini dillendirmiştir.²⁵⁹ Medine, Mekke ve Şam'dan yedi ihtiyârına dâhil ettiği kimselerde herhangi bir tereddüt yaşamadığı gözlenen İbn Mücâhid, kitabına Basra'dan dâhil edeceği kıraatî aktarırken, tabiûndan sonra Basra'da, kıraat alanında bir topluluk bulunduğunu ve bu topluluktan birinin de Ebû 'Amr b. 'Alâ olduğunu söylemiş; kararlılıkla olmasa da Basra kıraat ekolünü Ebû 'Amr ile yansıtacağını düşünmüştür.²⁶⁰ Basra'daki bu tereddüdü, Kûfe özelinde de

²⁵⁴ Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, s. 33.

²⁵⁵ İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49; Mekki b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 86-87; Ünal, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü**, s. 45; Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 90-91.

²⁵⁶ İbn Mücâhid'in, İslam dünyasında kıraat kültürüyle öne çıkan bu merkezlerdeki ekolü en iyi yansıtan isimleri derlediğine yönelik söylemlere İbnü'l-Cezerî katılmamaktadır. Zira o, İbn Mücâhid'in, yalnızca kendisine ulaşan kıraatleri tedvin ettiğini, bu sahada öne çıkan herkese ulaşamadığı için de belirli ihtiyârları alabildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte bu durumu, ilgili şehirlerden öne çıkanları alacağım diyerek kapattığını ifade etmiştir. Devamında da İbn Mücâhid'in, kendi dönemi itibarıyla şöhret bulmuş pek çok ihtiyârı dışarıya ittiğini, dolayısıyla insanların esas aldığı kıraatleri bir araya getirmedeğini vurgulamıştır. Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriin**, s. 213-216.

²⁵⁷ İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 153.

²⁵⁸ İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 65-66.

²⁵⁹ İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 86; Ebû Amr ed-Dânî, **Câmi'u'l-Beyân fi'l-Kırââtî's-Seb'i'l-Meşhûra**, (thk. Muhammed Saddûk el-Cezâirî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2005 (I. Bs.), I, 56.

²⁶⁰ İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 80; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 61. İleride detaylıca üzerinde duracağımız; Ya'kûb Kıraatî'ne Endülüs'te verilen önem başlığında da görüleceği üzere, İbn Mücâhid'in, bu kıraatî de önemseddiği ve Basra'dan bu kıraate yer vermeyi

meydana gelmiştir. Nitekim o, her şehirden bir kıraati seçmekle birlikte Kûfe’den üç ihtiyârı birden derlemiştir. Onun böyle bir yönteme başvurusu, Kûfe kıraat ekolünü ancak söz konusu üç ihtiyârla aktarabileceğini düşündüğü şeklinde yorumlanmıştır.²⁶¹ Kûfe kıraat ekolüne etki bakımından, İbn Mesud ve Ebû Abdîrrahman es-Sülemî’nin öne çıktığını; ‘Âsım Kıraati’nin, Ebû Abdîrrahman es-Sülemî kanalını,²⁶² Hamze Kıraati’nin ise İbn Mesud kanalını yansıttığını²⁶³ belirttikten sonra, Kisâî’nin de dilci yönüyle Kûfe ahalisinin iltifatını celbettiğini söylemesi,²⁶⁴ bir önceki kanıyı destekler mahiyettedir.²⁶⁵

Meydana getirdiği bu çalışmayla kendisinden sonraki dönemlerde, kıraat tedrisatı ve telifatına büyük oranda yön veren, pek çok kesim tarafından kabul gören ve gelecek nesillere aktarılma imkânına sahip olan İbn Mücâhid’in söz konusu tasnifi, ulemâ tarafından çeşitli açılardan tenkide tabi tutulmuştur. Ona yöneltilen bu eleştirilerin, çoğunlukla “yedi sayısını seçmesi”, “eserine aldığı veya almadığı isimlerde isabetli davranamaması” ve “dışarıda bıraktığı kıraatlerin şâz şeklinde tanımlanması” gibi üç ana esas etrafında şekillendiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda burada, sözü edilen eleştirilerin çerçevesine kısaca değinmek lazım gelmektedir.

Kuşkusuz İbn Mücâhid’e yöneltilen eleştirilerin başında, kitabını yedi kıraatten oluşturması gelmektedir. Zira onun, kıraatleri sınırlandırırken yedi sayısını, sırf yedi harf hadisindeki sayıyla denkleme²⁶⁶ veya Mushaf gönderilen şehirlerin sayısına

de düşündüğü, bu sebeple Endülüslülerin, Ya’kûb Kıraati’ni ayrı bir yere koydukları görülmüştür. Öte yandan İbn Mücâhid’in Ya’kûb’a yedili tasnif içerisinde yer vermemesinin, onun âli isnada sahip olmamasından kaynaklandığı da aktarılmaktadır. Meseleye bu yönüyle bakıldığında İbn Mücâhid’in bu açıdan da eleştirilmeyi hak etmedi düşünülebilir. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü’l-Vecîz**, s. 161.

²⁶¹ Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 61.

²⁶² İbn Mücâhid, **Kitâbü’s-Seb’a**, s. 70.

²⁶³ İbn Mücâhid, **Kitâbü’s-Seb’a**, s. 72.

²⁶⁴ İbn Mücâhid, **Kitâbü’s-Seb’a**, s. 78.

²⁶⁵ İbn Mücâhid’in, kıraatleri seçmesindeki detaylarla ilgili daha geniş açıklama ve bilgiler için bkz. Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 56-62.

²⁶⁶ Bu görüşü açıkça zikredenlerden biri, Ebû’l-Abbâs İbn Teymiyye’dir (ö. 652/1254). O, İbnü’l-Cezerînin aktardığına göre; İbn Mücâhid’in, yedi sayısını, özellikle yedi harftekî sayıyla eşitlemek için seçtiğini ancak böyle bir şey yapmasının, kesinlikle yedi kıraati yedi harf şeklinde lanse etmeye yönelik bir amaca matuf olmadığını, iki şeyin tamamen birbirinden farklılık arz ettiğini söylemiştir. Bkz. İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 39.

eşitlemek²⁶⁷ maksadıyla seçtiği; bu sebeple yedi harf-yedi kıraat karışıklığına yol açtığı ve onun bu tavrı sonucunda bu iki olgunun, aynı şeylermiş gibi algılandığı söylenmiştir.²⁶⁸ Ayrıca İbn Mücâhid'in bu sınırlamasının, yedi kıraat dışındaki okumaların da şâz kabul edilmesine sebebiyet verdiği yönünde birtakım görüşler serdedilmiştir.²⁶⁹

Yedi kıraat-yedi harf ilişkisi hususunda görüş belirten Ebû Şâme, yedi harf hadisindeki yedinin, İbn Mücâhid'in belirlediği yedi kıraatle aynı şeyler olduğunu düşünenleri, cahillikle itham ederek İbn Mücâhid'in böyle bir amaç taşıdığını söyleyenlerin hata ettiğini bildirmekte, onun böyle bir niyetinin olmadığını vurgulamaktadır. Takip eden kısımda da İbn Mücâhid'in öğrencisi Ebû Tâhir b. Ebî Hâşim'den (ö. 349/960)²⁷⁰ nakille, İbn Mücâhid'e bahsi geçen şekilde yakıştırmalar yapanların iftiracı olduklarını, İbn Mücâhid veya başka herhangi bir kimsenin ağzından çıkmayan bu manaya dönük sözleri, ona yakıştırma gayretine girdiklerini, ancak amaçlarına ulaşamadıklarını aktarmıştır.²⁷¹

Zerkeşî ise yedi harfe dair aktarılan en zayıf görüşü, "bu ifadeden yedi kıraat kastedilmiştir" şeklindeki görüş olarak tespit etmiştir.²⁷²

Ebü'l-Fazl er-Râzî de (ö. 454/1062) İbn Mücâhid sonrası dönemde, yediden farklı olarak sekizli, altılı veya başka tasniflere dönük şekilde meydana getirilen tüm çalışmaların, İbn Mücâhid'e tepki olarak yazıldığını ifade etmektedir.²⁷³ Ebü'l-Fazl'ın

²⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 216. Bu düşüncede olanlardan biri, Mekki b. Ebî Talib'dir. Söz konusu hususla ilgili aşağıda detaylı açıklamalara yer verilecektir. Bkz. Mekki b. Ebî Talib, **el-İbâne**, s. 90. Ayrıca Ebû Şâme, ilgili görüşü, İbn Mücâhid'in böyle bir düşüncede olmadığını belirterek eleştirmiş; eğer öyle olsaydı o zaman Mushaf gönderilen Bahreyn ve Yemen'den de kıraat imamı seçerdi diyerek delillendirmiştir. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 162.

²⁶⁸ Bedreddîn ez-Zerkeşî, **el-Bürhân**, I, 214; Karaçam, **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati**, s. 246. Ebü'l-Fazl er-Râzî (ö. 454/1062), İbn Mücâhid sonrası dönemde, yediden farklı olarak sekizli, altılı veya başka tasniflere dönük şekilde meydana getirilen tüm çalışmaların, İbn Mücâhid'e tepki olarak yazıldığını ifade etmektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43-44.

²⁶⁹ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 36; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 50.

²⁷⁰ Hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 423-425.

²⁷¹ Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 146-147.

²⁷² Bedreddîn ez-Zerkeşî, **el-Bürhân**, I, 214.

²⁷³ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43-44.

bu ifadesini, İbn Mücâhid'in kıraatleri yedi sayısına denk düşürmesine karşı oluşan tepkinin eylemsel kısmı şeklinde tanımlamak gerekmektedir.

Sözü edilen meseleye dair düşüncelerini dillendiren İbnü'l-Cezerî, İbn Mücâhid'in bahse konu uygulaması sonucunda insanların, Hz. Peygamberin yedi harften kastının, bu yedi kıraat gibi algılamalarını beraberinde getirdiğini belirtmiştir. Açıklamalarına devam eden İbnü'l-Cezerî, yedi kıraatin dışında kalan ihtiyârların şâz olarak telakki edildiğini²⁷⁴ ve bu yanılgıya birçok insanın düştüğünü aktardıktan sonra, böyle bir yanılgının, ancak bilgisiz insanlarda var olabileceğini ifade etmiştir. Zira İbnü'l-Cezerî, sahihliğin şartlarını taşıyan tüm kıraatlerin makbul olduğunu ve şâz şeklinde değerlendirilemeyeceğini beyan etmektedir.²⁷⁵ İbn Mihrân en-Nisâburî (ö. 381/992),²⁷⁶ Ebü'l-Fazl er-Râzî (ö. 454/1062),²⁷⁷ Ebû Muhammed b. Hazm (ö. 456/1063), Ebü'l-Kasım el-Hüzelî (ö. 465/1072), İbn Mesûd el-Beğâvî (ö. 516/1123), Ebü'l'Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173), Kadı İyâz (ö. 544/1150) ve Ebü'l-Abbas et-Teymiyye (ö. 652/1254) gibi şahsiyetler, yedi sayısının ortaya çıkardığı kafa karışıklığıyla birlikte geride kalan kıraatlerin şâz şeklinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesinde, Ebû Şâme ve İbnü'l-Cezerî ile aynı paralelde düşüncelere sahiptirler.²⁷⁸ Öte yandan İbnü'l-Cezerî, İbn Mücâhid'in yedi sayısını seçerken yedi harfe eşitlemeyi amaçlamadığını, onun böyle bir niyetten uzak olduğunu da sözlerine eklemektedir.²⁷⁹

Üzerinde durulan sınırlandırma operasyonu sonrasında İbn Mücâhid'e yöneltlen eleştirilerden bir diğeri, kitabında yer verdiği bazı isimlerin buraya alınmaması veya almadığı bazı isimlerin de eserine dâhil edilmesi gerektiği yönündedir. Bu konuda İbnü'l-Cezerî: "Ehl-i kurrâdan birinin, İbn Mücâhid'den önce yaşasaydım Hamze yerine, ikiyüzlü yıllarından başında hayat süren, Basra kurrâsının önderi ve bu şehir camisinin imamı olan Ya'kûb el-Hadramî'yi dâhil ederdim."

²⁷⁴ İbn Mücâhid'in eserini telif ettikten sonra, geride kalan kıraatlerin şâz olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğiyle ilgili geniş izahat için bkz. Dağ, **Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım**, s. 288-291.

²⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 36.

²⁷⁶ İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 213-214.

²⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43.

²⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 38-40.

²⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 216.

şeklinde bir rivayet aktarmıştır.²⁸⁰ İlgili rivayet, kıraat sahasında söz sahibi bir topluluğun, İbn Mücâhid'in Hamze'yi kitabına dâhil etmesine dönük tepkilerini göstermekle birlikte Ya'kûb'u dışarıda bırakmasını da yanlış bulduklarını düşündürmektedir.

Benzer yönde eleştirilere farklı kaynaklarda da rastlamak mümkündür. Nitekim Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245), kimilerinin, İbn Mücâhid'den sonra yedi kıraate Ya'kûb'u da eklemek suretiyle eserler meydana getirdiklerini²⁸¹ ve bunu, İbn Mücâhid'e tepki olarak yaptıklarını aktarmıştır. Açıklamalarının devamında, böyle bir eylemde bulunan kimseleri, İbn Mücâhid'in amacını anlamayan kimseler şeklinde nitelemiş, Ya'kûb Kıraati'nin âli isnada sahip olmaması sebebiyle İbn Mücâhid tarafından dışarıda tutulduğunu savunmuştur.²⁸² O, bu sözleriyle İbn Mücâhid'e yapılan eleştirilerin haksızlığına vurgu yapmaya çalışmıştır.

İbnü'l-Cezerî, Ebû Ali el-Ehvâzî'nin (ö. 446/1055): "İbn Mücâhid, Ya'kûb'u çıkararak onun yerine Kisâî'yi kitabına dâhil etti." şeklindeki ifadeleri üzerine şöyle denildiğini rivayet etmiştir: "İbn Mücâhid, Ya'kûb'un âli isnadına muttali olamaması sebebiyle onu almamıştır. Benzer durum, Ebû Ca'fer için de geçerlidir. Nitekim İbn Mücâhid, eserinde Ebû Ca'fer'e sık sık atıfta bulunmakla birlikte onu, senedine ulaşamadığı için kitabına almamıştır."²⁸³ İbnü'l-Cezerî'nin, "kîle" kalıbıyla naklettiği bu haberler, İbn Mücâhid'in söz konusu hususta eleştirildiğini göstermekle birlikte bu eleştirilerin yersizliğini de gözler önüne sermektedir.

Hamze ve Ya'kûb değişikliğini isteyenlerin yanı sıra İbn 'Âmir ve Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765) değişikliğini isteyenlerin de varlığından söz edilmektedir. Buna göre bir kesimin, İbn 'Âmir'in isnadının Hz. Osman'a ulaşamaması gibi sebeplerle²⁸⁴ *Kitâbü's-Seb'a*'nın içinde yer almaması gerektiği

²⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 39.

²⁸¹ Bu eserlerden Endülüs ile ilgili olanlarına aşağıda değineceğiz. Ancak farklı bölgelerde kaleme alınan bu yöndeki çalışmalar için bkz. Karaçam, **Kur'an-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraati**, s. 270 vd.; Çetin, **Yedi Harf ve Kıraatlar**, s. 259 vd.

²⁸² Alemüddîn es-Schâvî, **Cemâlü'l-Kurrâ**, s. 436-437; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 162.

²⁸³ İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 216.

²⁸⁴ Ebû Amr ed-Dânî, İbn 'Âmir'in rivayet senedinin Hz. Osman'a ulaştığı yönündeki rivayetin sahih olmadığını ifade etmektedir. Bkz. Ebû Amr ed-Dânî, **Ürcüzetü'l-Münebbihe**, s. 119.

düşüncesinde oldukları haber verilmiştir. Aynı kesimin, İbn ‘Âmir yerine Süleyman b. Mihrân el-A‘meş’in tercih edilmesine dönük fikir belirttikleri de haber verilmiştir. İbn Cerîr et-Taberî’ye dayandırılan bu görüş hakkında Ebû Tâhir b. Ebî Hâşim’in, İbn Mücâhid tarafından İbn ‘Âmir, Şam ekolünün aktarıcısı şeklinde tanımlandığını, onun isnadının Hz. Osman’a dayanmasa da sahabeden başka zatlara ulaştığı gibi argümanlar ileri sürerek bu eleştirilerin yersizliğinin altını çizmiştir.²⁸⁵ Aktarılanların dışında Ya‘kûb Kıraatî’ne dair Endülüslü ulemanın sözlü ve eylemsel birtakım öncelemeleri, Kisâi ve Ebû Ca‘fer Kıraatleri ile ilgili de çeşitli söylemleri bulunmakla birlikte bunların üzerinde aşağıda detaylıca durulacaktır.

Görüldüğü üzere yukarıdaki isimler, İbn Mücâhid’in yedi sayısını seçmesindeki sebebin, yedi harfin, yedi kıraat olduğu düşüncesinden doğmadığını ve bu yedi kıraat dışındakilerin şâz şeklinde algılanmadığını belirtmişler ve böylelikle İbn Mücâhid’e yöneltilen bu tür eleştirilerin haklılık payının olmadığını altını çizmişlerdir. Kaldı ki İbn Mücâhid, eserine aldığı kıraatleri seçme sebeplerini aktarırken, meşhur beş şehrin kıraat birikimini en iyi yansıtanları derleyeceğini ifade etmiş,²⁸⁶ Kûfe kıraat ekolünü de ancak seçtiği üç kıraatle aktarabileceğini düşünmüştür.²⁸⁷ Dolayısıyla onun, yedi sayısı için özel bir çaba sarf etmediği, ilgili sayının bir tesadüf sonucu ortaya çıktığı dillendirilmiştir.²⁸⁸

Öte yandan İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a* dışında kalan okumaları şâz olarak addetmemiş, yalnızca bu yedi kıraatin, diğer kıraatlere göre toplumsal anlamda daha

²⁸⁵ Alemüddîn es-Schâvî, *Cemâlû’l-Kurrâ*, s. 435-436; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü’l-Vecîz*, s. 161-162.

²⁸⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a*, s. 45; Ebû Şâme el-Makdisî, *el-Mürşidü’l-Vecîz*, s. 160.

²⁸⁷ Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 61-62.

²⁸⁸ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâatî*, s. 61-62; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatlar*, s. 120; Kurt, *Kıraat Tarihinin Meseleleri*, s. 113. Burada şu hususa da işaret etmek gerekmektedir: İbn Mücâhid, Mekke, Medine ve Şam’dan yer verdiği imamlarda herhangi bir tereddüt yaşamamakla birlikte Basra’dan Ebû ‘Amr’ı aldığını, ancak bu bölgede öne çıkan farklı kimselerin de var olduğunu söylemiştir. Yine o, diğer üç bölgede olduğu gibi Basra’dan da bir kişiye yer vermek niyetiyle olsa gerek Ya‘kûb’u almamıştır. Diğer yandan Kûfe’den üç imamı birden bu tasnife dâhil etmesi, bir önceki hususta da aynı davranamaz mıydı şeklindeki bir soruyu akıllara getirmektedir. Kaldı ki İbn Mücâhid’in en çok eleştirildiği husus, belki de Ya‘kûb Kıraatî’ne yer vermeyişidir. Hatta onun yedi sayısını bilinçli olarak seçtiği gibi bir düşüncenin temel gerekçesi de bu olabilir. Dahası, sınırlamada dışarıda bırakılan kıraatlerle ilgili görüş serdeden pek çok âlimin kesiştiği nokta, Ya‘kûb Kıraatî’dir. Zira onlar, Ya‘kûb Kıraatî’nin mutlaka dışarıda bırakılmaması yönünde ittifak halindedir. Geniş bilgi için bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 36 vd.

fazla yaygınlık kazandığını söylemiştir.²⁸⁹ Bu söylem, diğer kıraatleri şâz görmesini değil, yedi kıraatin yaygınlığı sebebiyle iltifata mazhar olduğunu düşündüğünü göstermektedir. Hatta yedi kıraat dışındaki bazı farklı okumaların, çeşitli açılardan yedi kıraatten daha üstün olduğu da haber verilmektedir.²⁹⁰ Kitabında yer verdiği veya vermediği imamlarla ilgili eleştiriler ise gerek Alemüddîn es-Sehâvî gerekse onun en seçkin öğrencilerinden biri olan Ebû Şâme gibi isimler tarafından isabetli bulunmamış; İbn Mücâhid'in bu uygulamasının doğruluğu hususunda görüş belirtilmiştir. Bu noktada, Ebû Tâhir b. Ebî Hâşim'in: "Eğer İbn Mücâhid, bundan farklı bir tasnif de yapsaydı yine de onun bu tasnifine tâbi olurduk." şeklindeki bir cümleyle bahse konu sınırlama operasyonunu her yönüyle desteklediğini dile getirmesi de İbn Mücâhid'in, ilgili sınırlandırmada hata yapmadığının kanıtı olabilir.²⁹¹

3.3.1.3. Endülüslerin Kıraatlerin Sınırlandırılmasına Dönük Eleştirileri

İbn Mücâhid'in yedi sınırlaması etrafında şekillenen yukarıdaki eleştiri ve savunmalar, Endülüslü kurrâ nezdinde de benzer paraleldedir. Onların bu husustaki beyanat ve tutumları, "yedi sayısının seçilmesi", "geride kalan kıraatlerin şâz addedilmesi", "esere dâhil edilen imamların bir kısmının olmaması veya dâhil edilmeyenlerin dâhil edilmesi gerektiği" ve "ravilerin ikiye düşürülmesi" olmak üzere dört ana esasa dayanmaktadır. Kimi zaman sert bir üslupla dillendirilen bu eleştirilere rağmen İbn Mücâhid'in Endülüs'te tercih edilen kıraat tasnifatına büyük oranda yön verdiği görülmektedir. Hatta adı geçen bölgedeki kıraat kültürünün, İbn Mücâhid ile oluştuğunu söylemek, bu noktada abartılı bir ifade olmaz. Bu itibarla, öncelikle Endülüslülerce İbn Mücâhid'in ilgili eylemine yöneltilen eleştirilere değinmeye, ardında da bu eleştirilerin Endülüs'teki kıraat kültürüne ne denli etki ettiğine ve Endülüslü kurrânın eylem-söylem tutarsızlığına ışık tutmaya çalışılacaktır.

²⁸⁹ İbn Mücâhid, **Kitâbü's-Seb'a**, s. 49.

²⁹⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 36-37; Dağ, "İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", s. 90.

²⁹¹ Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 162.

3.3.1.3.1. Yedi Sayısının Seçilmesi Yönündeki Eleştirileri

Endülüslü kurrânın İbn Mücâhid'e dönük ilk eleştirisi, yukarıda isimleri zikredilen ulemâda görüldüğü gibi, sınırlandırmayı yedi sayısına hasretmesidir. Bu eleştiriye yüksek sesle dillendirenlerden biri, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'dir. O: "Kıraatleri yedi ile tespit ederek yalnızca bununla sınırlandıran kimse, üzerine vazife olmayan bir iş yapmış; bu işiyle de ahaliye epey bir zorluk çıkarmıştır. Nitekim bu sınırlandırmayla birlikte ufku ve anlayışı kısıtlı bazı kimseler, yedi harften kastın, yedi kıraat olduğu yanlışlığına düşmüşlerdir ki aslında bu, anlaması gayet basit bir konudur (bu iki olgu birbirinden tamamen farklıdır). İşte onların bahsedilen bu tutumu (kıraatleri yediye hasretmeleri), sonraki dönemlerde de yanlış anlaşılmalara tetiklemiştir. Şayet böyle bir işe kalkışan kişi, yediden az veya çok bir sayı seçseydi, bahsedilen bu türden şüpheler meydana gelmeyecekti." diyerek kıraatlerin yedi ile sınırlandırılmasını tamamen yanlış bulduğunu, illa bir sınırlama olacaksa o halde yediden farklı bir sayı seçilmesi gerektiğini açıkça beyan etmiştir.²⁹² Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, bu açıklamalarında yedi sayısının niçin seçildiğiyle ilgili bir tespit bulunmamış ve eleştirilerinin adresini açıkça zikretmemiştir. Bununla birlikte onun hedefinin, İbn Mücâhid olduğu da aşikârdır.

Mekkî b. Ebî Tâlib ise Ebü'l-Abbas el-Mehdevî kadar yüksek perdeden konuşmamış, ancak Ebü'l-Abbas'tan farklı olarak İbn Mücâhid'in ilgili sayıyı, şu gerekçelerle tayin ettiğini ileri sürmüştür: "Kıraat imamlarının yediye hasredilmesinin (muhtemel) iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi, Hz. Osman'ın, çoğaltarak belli başlı şehirlere gönderdiği Mushaflarla kurrâ adedinin sayısını eşitlemek; diğeri de yedi harf hadisindeki yedi sayısı ile kurrâ sayısını denklemdir. Bununla birlikte kurrânın sayısının daha az veya çok olmasında bir beis olmadığı gibi râvilerin adedi de tayin edilenden çok daha fazladır.²⁹³ Mekkî, İbn Mücâhid'in yedi sayısını, bahsedilen iki sebepten birisine matufen tespit ettiğini apaçık dillendirdikten sonra, "kurrânın ve

²⁹² İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 36-37; **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 213-214.

²⁹³ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 90.

ravîlerin sayısının bundan az ya da çok olmasında bir beis yoktur.” ifadesiyle de bu uygulamayı doğru bulmadığını hissettirmektedir.

3.3.1.3.2. Yedi Dışındaki Kıraatlerin Şâz Algılanması Yönündeki Eleştirileri

Ebü'l-Abbas el-Mehdevî ve Mekkî b. Ebî Tâlib'in İbn Mücâhid'e yönelttiği eleştiriler, yukarıdakilerle sınırlı değildir. Başta bu iki isim olmak üzere Endülüs'ün kıraat sahasındaki önder şahsiyetlerinin İbn Mücâhid'e dönük bir diğer eleştirisi ise dışarıda bıraktığı kıraatlerin şâz olarak telakki edilmesine sebebiyet verdiği yönündedir. Nitekim Ebü'l-Abbas el-Mehdevî: “Müteahhirûn âlimlerinin, meşhur beş şehirdeki kıraat birikimini, Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû ‘Amr, İbn ‘Âmir, ‘Âsım, Hamze ve Kisâi’ye has kılınmasını, bunların daha yaygın ve seçkin oluşuna bağlamışlardır. Hâlbuki insanların çoğu, söz konusu yedi kıraate göre okumayı farz olarak görmüş, belki de bunlardan daha meşhur olup dışarıda bırakılan pek çok kıraati ise kusurlu ve haram şeklinde nitelemişlerdir. ...Bununla birlikte bugün tedavülde olan ve sahihlik şartlarını haiz hiçbir kıraat reddedilemeyeceği gibi, bunları kabul etmek de vaciptir. Bu kabul ise ister bahse konu yedi kıraat imamından, isterse başka kimselerden gelsin, değişmez.”²⁹⁴ Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, müteahhirûn ifadesiyle işaret ettiği İbn Mücâhid'i, dışarıda kalan kıraatlerin şâz şeklinde telakki edilmesine sebebiyet vermekle suçlamış, sahih kıraatlerin de belirtilenlerden ibaret olmadığını, dolayısıyla bu sayının artırılmasının daha uygun olacağını altını çizmeye çalışmıştır. Ayrıca Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, bu ifadeleriyle yedi kıraatin yaygın ve seçkin olmaları saikiyle bu tasnife dâhil edilmesini de doğru bulmadığını ihsas ettirmiştir.

Sözü edilen durumla alakalı görüş bildiren bir diğer Endülüslü isim, Mekkî b. Tâlib'dir. O, yedi sınırlandırmasıyla birlikte insanların: “Yedi harften kasıt yedi kıraattir.” yanlışına düştüklerini hatırlatarak bu hususta şunları aktarmıştır: “Nâfi‘, ‘Âsım ve Ebû ‘Amr gibi yedinin kapsamındaki her bir kıraati, yedi harfin ayrı ayrı cüzleri şeklinde algılayan bir kimse, büyük bir yanlış içerisindedir. ... Böyle bir yanlış, yedi kıraat imamınca tercih edilmeyen kıraatlerin yok sayılmasını; yedi kıraat

²⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 36-37; *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 213-214.

imamının rivayetlerinin yedi harfi içine aldığını, onların haricindekilerin ise yediden sayılamayacağı kabulünü beraberinde getirmektedir. Dahası, bu sebeple sahabe ve tabiûndan nakledilen ve sıhhat şartlarını haiz kıraatleri terk etmemizle birlikte, yedinin üzerinde bir sayıdaki imamdan rivayet yapılamayacağını da gerektirecektir. Çünkü bu tür bir anlayışa göre yedi kıraat imamının temsil ettiği kıraatler, bizzat yedi harfin kendisidir. Bilakis, kıraatlerin tedvinine yönelik eser kaleme alanların çoğu, bu yedi imamdan ilim ve mertebe olarak daha üstün yetmişden fazla kıraat imamından bahsetmekteyken, bazıları da ilgili kitaplarında bu yedi imamdan kimilerine yer dâhi vermemişlerdir...²⁹⁵

Bu açıklamalar, Mekkî b. Ebî Tâlib'in, yedi sayısının ortaya çıkardığı kafa karışıklığı sebebiyle böyle bir sınırı doğru bulmadığını göstermesinin yanında, yediye dâhil edilmeyenler hususundan da şikâyetçi olduğunu ve dışarıda bırakılan kıraatlerin kabul görürlüğünün zedelendiği yönünde bir hisse kapıldığını çağrıştırmaktadır. Aynı şekilde geride bırakılan kıraatlerin birçoğunun tasnife dâhil edilmesi gerektiğinin; alınanlardan bazılarının ise alınamayabileceğinin de mümkün olduğu fikrini benimsediğini ortaya çıkarmaktadır.

Endülüs'ün kıraat alanındaki parlak simalarından olan Ebû Amr ed-Dânî, üzerinde durulan meselede fikir beyan eden başka bir isimdir. O, en hacimli eserlerinden biri olan *Câmi'u'l-Beyân*'da yedi harf terkihiyle ilgili ileri sürülen muhtemel görüşleri aktardıktan sonra: "İnsanların kabulüne mazhar olan ihtiyârlara sahip meşhur yedi kıraat imamının ve benzerlerinin kıraatlerinde, herhangi bir şâz unsur bulunmamaktadır."²⁹⁶ sözleriyle ilgili bahsi sonlandırmıştır. Onun bu görüşünün satır aralarında, kıraatlerin yalnızca yedi kıraatten ibaret olmadığı, sıhhat şartını taşıyan tüm ihtiyârların makbul addedileceği okunmaktadır. Yine bu ifadelerden, İbn Mücâhid'in yedi sınırlamasına bir tepki de hissedilmekte ve dışarıda bırakılan kıraatlerin şâz olarak algılandığı düşüncesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca o da Ebû'l-Abbâs el-Mehdevî ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi, kıraat tasnifatının yedi ile

²⁹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 36-37.

²⁹⁶ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 36; *Muhtasarü fî Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'ati'l-Emsâr*, (thk. A. M. Abdüsselam eş-Şâfi), (nşr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye), Beyrut 2000, s. 20.

sınırlanmamasından yana durmakla kalmamış, bu sayının artırılması hususunda talepkâr bir tavrı benimsemiştir.

Ebû Amr ed-Dânî'nin, yedi dışındaki kıraatlerin şâz algılanmaması gerektiğine yönelik yukarıdaki ifadeleriyle birlikte, bir bakıma bu tutumuyla çelişir gibi görünen bir eylemini de burada zikretmek gerekmektedir. Zehebî, Ebû Amr ed-Dânî'nin telifâtını listelerken kendisine *el-Muhtevâ fi'l-Kırâati's-Şevâz* adında bir eser nispet etmektedir. İsminden anlaşılacağı üzere şâz kıraatleri şamil bu eserinde Ebû Amr ed-Dânî, Zehebî'nin bildirdiğine göre Ebû Ca'fer ve Ya'kûb kıraatlerini bir araya getirmiştir.²⁹⁷ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân*'da, kabule mazhar herhangi bir kıraatte şâz unsurdan bahsedilemeyeceği tarzında ifadeler kullansa da²⁹⁸ ismi geçen iki kıraati tespit ettiği çalışmasını şâz şeklinde isimlendirmiştir. Onun bu tutumu, yedi dışında bırakılan ihtiyarları kabule mazhar görmesi ve bunlarla ilgili müstakil bir eser meydana getirme isteği ekseninde yorumlandığında, yukarıdaki ifadeleriyle eyleminin bire bir uyuştuğunu göstermekteyken, eserinde şâz kelimesini kullanması, bahse konu algıdan etkilendiği hissiyatını da uyandırmaktadır.

Bu alanda yazdığı pek çok kıymetli eserle Endülüs kıraat kültürüne, hatırı sayılır katkı sağlayan Ebû Hayyân el-Endelüsî, İbn Mücâhid'i sert bir dille eleştiren kimselerdendir. Özellikle kıraat imamlarının ravilerinin ikiye düşürülmesini fazla anlamsız bulduğunu belirttiği açıklamalarının²⁹⁹ devamında, İbn Mücâhid'e şöyle bir serzenişte bulunmuştur: "...Aynı şekilde, bahse konu yedi kıraat imamıyla aynı dönemde yaşamış sayısız kıraat âlimi ve nakil sahibi kimseler mevcutken; bir kıraatçi çıkıp yalnızca bu yedi imamı seçmiş ve sadece bunların isimlerini serdetmiştir (bunları ileri sürmüştür). İşte (bu tür) bazı insanların tembellikleri ve gayretsizlikleriyle birlikte

²⁹⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII, 81. Zehebî, *Siyer*'inde, Dânî'nin bu eserinde Ebû Ca'fer ve Ya'kûb kıraatlerini topladığını belirtirken, *Ma'rife*'sinde ise bu eserin yalnızca Ya'kûb Kıraati'ni ihtiva ettiğini haber vermektedir. Bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 776. Eserin günümüzdeki durumuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 183.

²⁹⁸ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 36.

²⁹⁹ Endülüslü âlimlerin, İbn Mücâhid'in ravi sınırlamasına yönelik eleştirilerine aşağıda detaylıca değineceğiz.

Allah'ın iradesinin de kıraat ilmini kısıtlama yönünde tecelli etmesi, kıraatlerin sayısının yediye indirgenmesine kapı açmıştır...³⁰⁰

Ebû Hayyân'ın bu ifadeleri, yukarıdaki hiç kimsede müşahade edilmeyen bir sertlik ve kabullenemezlik kokmaktadır. Zira o: “Bir kıraatçi çıkıp” şeklindeki sözleriyle işaret ettiği İbn Mücâhid'in bu uygulamasını, onun tembelliği ve gayretsizliğine bağlayarak ilgili sınırlandırmayı açık bir şekilde yanlış bulduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ebû Hayyân, yedi kıraat imamının derlendiği dönemlerde, onlarla birlikte pek çok zat bulunduğunu, ancak bu kısıtlama sonucunda onların bir köşeye atıldığının da altını çizmiş; böylelikle geride kalan okumaların şâz şeklinde telakki edildiğini düşünmüştür. Nitekim onun: “Sahabeden gelen kıraat vecihlerinin (bunlar, meşhur kıraatlerin dışında da olsa) şâz ve haram addedilmesi, yine sahabeden varit olan diğer tüm nakilleri de böyle kabul etmeyi gerektirecektir. Ancak şerî hükümlerin dayanağı olmaları hasebiyle sahabenin nakillerini yok saymak, dindeki pek çok şeyin yok sayılmasını da beraberinde getirecektir. Bu itibarla, onlardan gelen kıraat vecihlerinin sâz addedilmemesi lazımdır.”³⁰¹ şeklindeki ifadeleri de Ebû Hayyân'ın, diğer kıraatlerin yedi kıraat dışında bırakılmasını ve böylelikle tedavülden kaldırılmaya terk edilmesini doğru bulmadığını ihsas ettirmektedir. Kaldı ki Ebû Hayyân'ın, mütevatir dışındaki kıraatlere diğer ulemeden daha farklı yaklaştığı, çoğu kimse tarafından şâz kabul edilen kıraatlerin isnatlarını kuvvetlendirdiği, onları inkâr edenleri tekfir ettiği, hatta bu tür kıraatleri cumhûrun kıraatine denk veya onlardan üstün tuttuğu da söylenmektedir.³⁰²

Kıraatçi kişiliğiyle temayüz eden isimlerin dışında, farklı sahalarda öne çıkan bir kısım Endülüslü âlimin de İbn Mücâhid'in bahse konu sınırlamasına dönük beyanları söz konusudur. Bunlardan biri, Endülüs'te Mâlikî fıkhnın önderlerinden olmakla birlikte hemen her ilimde söz sahibi addedilen Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî'dir. O, kıraatlerin tedvini döneminde pek çok kimsenin, yedi isim dışındakileri de ihtiva eden eserler meydana getirdiklerini hatırlatarak sözlerine şöyle devam etmiştir: “İşin

³⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 42-43.

³⁰¹ İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriin**, s. 92.

³⁰² Ebû Hayyân'ın şâz kıraatlere yaklaşımı ve onları delil mesabesinde kullanması ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Uludaş, **Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhî'tinde Kırâat Olgusu**, s. 178.

aslı, kıraati yalnızca bu yedi kurrâ ile sınırlamanın şeriatte asli bir dayanağı yoktur. Ki bazıları, sekiz veya on kıraati de cem‘ etmişlerdir. Bana göre mesele tam olarak şöyledir: Hz. Peygamber: “Kur’ân yedi harfe göre indirildi.” buyurduktan sonra toplum, çeşitli görüşlere ayrıldı ve cahiller de bu ifadeden yedi kıraat manasını çıkardılar. Ancak bu tür bir algının sıhhat değeri yoktur. Diğer bazı kimseler de umutlanarak: Hadi! Yedi kıraati toplayalım diyerek beş şehrin geleneğini bir araya getirdiler. Böylece bu beş şehrin kıraatlerini ve kurrâlarını, hatırlarına kim geldiyse (kimi istedilerse) cem‘ ettiler. Bu işi de İbn Mücâhid yaptı...”³⁰³

İbnü’l-Cezerî, İbnü’l-‘Arabî’den nakille onun, Ebû Ca‘fer, Şeybe b. Nassah (ö. 130/747) ve İbn Mihrân el-A‘meş gibi kimselerin kıraatlerinin okunmasında herhangi bir beis görmediğini; bu gibi kıraatleri, şâz şeklinde tanımlamadığını ifade etmektedir. İbnü’l-Cezerî, bu nakillerinin devamında İbnü’l-‘Arabî’nin şu görüşte olduğunu aktarmaktadır: “Meşhur yedi kıraat imamının tercihleri, muradı anlama ve belirlemede kesinlik arz etmemektedir. Bilakis, Ebû Ca‘fer Kıraati gibi, kimi zaman bu yedi kıraate denk veya onlardan daha üstün kıraatler de bulunabilir.”³⁰⁴

Gerek İbnü’l-‘Arabî’nin kendi ifadeleri gerekse İbnü’l-Cezerî’nin nakillerinden anlaşılmaktadır ki İbnü’l-‘Arabî, kıraatlerin yedi ile sınırlandırılması sonucunda “yedi harf-yedi kıraat karışıklığını” doğurduğunu ve buna bizzat İbn Mücâhid’in sebebiyet verdiğini düşünmektedir. Öte yandan her ne kadar yedi tespiti ortadaysa da bunların dışındakilerin de makbul olduğunu; şâz kabul edilemeyeceğini vurgulamaktadır. Ayrıca o: “Tüm kıraat geleneğini yedi kıraate hasretmenin şeri bir dayanağı yoktur.” sözleriyle, yedi sınırlamasının kurtarır veya tevil edilebilir bir yanının bulunmadığının da ısrarla üzerinde durmaktadır. Dahası onun, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm ve İbn Cerîr et-Taberî’nin kıraatleri derledikleri çalışmalarını, İbn Mücâhid’in eserinden daha kıymetli ve sahih addederek bu sahada çalışma yapmak isteyenlerin, İbn Mücâhid’in değil, bunların eserlerine müracaat etmeleri gerektiği yönündeki tavsiyesi,³⁰⁵ bu mesele özelinde çok manidar başka bir nokta olup böylece eleştirilerini de bir adım öteye götürmektedir. İbnü’l-‘Arabî’nin bu husustaki tüm

³⁰³ Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî, *el-‘Avâsım mine’l-Kavâsım*, s. 360.

³⁰⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 37-38.

³⁰⁵ Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî, *el-‘Avâsım mine’l-Kavâsım*, s. 362.

eleştirileri, bizzat ismini zikrettiği İbn Mücâhid'e ve onun tahdid operasyonuna yöneliktir. Bir başka Endülüslü âlim Ebû Muhammed İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Mücâhid'in kıraatleri yediye hasretmesi konusunda İbnü'l-'Arabî ile aynı paralelde düşüncelere sahiptir.³⁰⁶

3.3.1.3.3. Ravi Sayısının İkiye Düşürülmesi Yönündeki Eleştirileri

İbn Mücâhid, kıraatleri yedi ile sınırlandırmasının yanında her bir kıraat imamına yalnızca iki ravi tayin etmiştir. Onun bu uygulaması ise Endülüslü kurrânın tepkisini çeken noktalardan bir diğeridir.

Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, bu hususta da İbn Mücâhid'e gayet sarîh ve şümullü tarzda serzenişte bulunmakta ve bu sefer eleştiri dozunu biraz daha artırmaktadır. Yedi sınırlamasının ardından insanların, yedi kıraat dışında kalmasına rağmen bunlardan daha sahih olan kıraatlerle okumayı küfür şeklinde algıladığını belirten Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, bu minvaldeki açıklamalarında ravi sayısına da temas ederek şunları kaydetmektedir: “Öte yandan gayretsiz ve özensiz bir kısım kimse, her bir kurrâya yalnızca iki ravi tahsis etmiştir. Böylece bu iki raviden başka bir ravinin (aynı imama ait) rivayeti, daha sahih bile olsa geçersiz kabul edilmiştir...”³⁰⁷ “Gayretsiz” ve “özensiz” gibi iki sıfatla kastettiği İbn Mücâhid'in, kıraatleri yediye hasretmesinin yanında, ravi sayısını da ikiye düşürmesi, tabir yerindeyse Mehdevî'yi çileden çıkarmıştır. O, bu ifadeleriyle, en azından ravi sayısında herhangi bir sınırlamaya gidilmemesinin daha uygun bir eylem olacağını söylemektedir.

Mekkî b. Ebî Tâlib, İbn Mücâhid'e bu meselede eleştiri yöneltten bir başka Endülüslü kıraat âlimidir. O, kıraat imamlarının sayısının yediye hasredilmesinin isabetli bir karar olmadığını belirttikten sonra şunları söylemiştir: “Kurrâ adedinin (her ne kadar yediye tayin edilse de), daha az veya daha çok olmasında bir mani yoktur.

³⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 38.

³⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 36-37; **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 213-214.

Aynı şekilde sika addedilen ravilerin sayısı, söylenenden çok daha fazladır.”³⁰⁸ Endülüs kıraat ekolünün usul açısından lideri olan Mekkî’nin, “raviler” kelimesini, yedi dışındaki kıraat imamları için kullandığı da düşünülebilir. Bununla birlikte ilgili kelimeden, kıraat imamlarının ravilerini kastettiği de pekâlâ anlaşılabilir. Zira Mekkî b. Ebî Tâlib, yukarıdaki beyanatının devamında: “Bir kıraat, sahihlik şartlarını haiz ise o halde ister yedi, isterse yetmiş bin kıraat âliminden rivayet edilsin, makbuldür. Çünkü kıraatlerin kabulündeki olmazsa olmaz şart budur.”³⁰⁹ demektedir ki bahse konu bu cümleler, Mekkî’nin, ravi sayısını da doğru bulmadığı yönündeki fikre kapı aralamaktadır.

İbn Mücâhid’i, her imam için yalnızca iki ravi belirlemesiyle ilgili çok sert eleştiren bir başka Endülüslü de Ebû Hayyân el-Endelüsî’dir. İbn Mücâhid’in kıraatleri yedi ile sınırlamasını, onun özensizliğine ve üşengeçliğine bağlayarak böyle bir uygulamanın kabul edilebilir bir tarafının bulunmadığını dillendiren Ebû Hayyân, ravi hususunda da ona tam anlamıyla zehir zemberek tenkitlerini sürdürmüştür. O, Ebû ‘Amr’dan rivayetle Yezîdî’nin (ö. 202/817), ondan da Dûrî (ö. 246/860) ve Sûsî’nin (ö. 261/874) şöhret kazandığını hatırlatarak Ebû ‘Amr’dan rivayetiyle temayüz eden on yedi ravinin tamamının isimlerini saymış, akabinde şunları serdetmiştir: “Zaptları, muhakeme yetenekleri ve güvenilirlikleriyle öne çıkan bu kadar çok sayıdaki ravi bir kenara atılarak, nasıl olur da Ebû ‘Amr’ın kıraati, yalnızca Yezîdî’ye hasredilir! Kaldı ki bunlar içerisinde, Yezîdî’den daha sika ve daha bilgin kimselerin varlığı da ihtimal dâhilindedir.”³¹⁰ Ebû Hayyân, bu beyanatıyla Ebû ‘Amr’ın diğer ravilerinin dışarıda bırakılmasından duyduğu üzüntü ve endişeyi dile getirmiş, geride bırakılan rivayetlerin zayi olacağını vurgulamıştır. O, böyle bir açıklamayla İbn Mücâhid’in hatalı davrandığının altını, çekinmeden çizmiştir.³¹¹

³⁰⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 90.

³⁰⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 91.

³¹⁰ İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 42.

³¹¹ Burada şunu da belirtmek gerekir ki Zehebî, İbn Mücâhid’in, Ebû ‘Amr’dan yalnızca Yezîdî rivayetini kitabına dâhil etmesinin sebebini, Bizzat İbn Mücâhid’den nakille şöyle haber vermiştir: “İbn Mücâhid, Yezîdî’yi, diğer ravilere göre öne almamızın altında yatan sebep, onun kendisini tamamen bu kıraate adanması; diğer kıraatlerle iştigal etmemesi ve öteki ravilerden bu yönleriyle üstün olmasıdır şeklinde açıklamıştır.” Bkz. Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 322.

Ebû Hayyân, bu husustaki eleştirilerinin devamında da Yezîdî'den rivayetiyle tanınmış on kişinin ismine yer vermiş ve: “En azından Yezîdî'nin rivayeti ikiye düşürülmeseydi; zira bu on kişiden kimileri vardır ki onlardan bazıları, Dûrî ve Sûsî kadar Yezîdî'ye yakın; onlardan daha güvenilirlerdir.” şeklinde serzenişte bulunmuştur.³¹² İbnü'l-Cezerî, Ebû Hayyân'ın, Ebû 'Amr ve Yezîdî rivayetlerinde yaptığı gibi Dûrî, Sûsî ve Nâfi' özelinde de rivayet silsilelerini aktardığını ve uzayıp giden bu türdeki bilgilendirme metninin sonunda, nihayet şunları kaydettiğini nakletmektedir: “İşte böyle! Pek çok meşhur ravinin varlığına rağmen neden bu sayı illa da ikiye çekilmiştir! Hangi şerefleri, hangi meziyetleri temel alınmış da bu iki ravi, diğerlerinin üstünde tutulmuş ve diğerleri bir kenara itilmiştir! Hâlbuki ilgili şahısların tamamı, aynı ölçüde güvenilirlerdir ki onlar da bir üstattan okumuş, belki de aynı hocalardan tahsilde bulunmuşlardır.”³¹³

Ebû Hayyân'ın hiçbir şekilde çekinmeden ve direkt adres vererek dillendirdiği bu tenkitleri, herhangi bir açıklamaya yer bırakmamaktadır. Ancak şuna da değinmek gerekir ki o, Ebû'l-Abbas el-Mehdevî dışında, kendinden önce görülmemiş sertlikteki bir üslubu takınarak düşüncelerini apaçık dillendirmekten geri durmamış ve sınırlandırma faaliyetine tüm yönleriyle katılmadığını ısrarla vurgulamıştır. Ebû Hayyân'ın, bizzat Endülüs'te de uygulanagelen yedi kıraatle bunların on dört rivayetinden şikâyetçi olduğu; onca rivayet ve tarîk varken yalnızca bunlarla yetinilmesinden duyduğu rahatsızlıktan da bahsedilmektedir.³¹⁴

3.3.1.3.4. Yedinin İçine Alınan/Alınmayan İsimlerde İsabetli Davranılmadığı Yönündeki Eleştirileri

Endülüslü kıraat âlimlerinin, yedi sınırlaması noktasında İbn Mücâhid'i hedef aldıkları gözlenen son eleştirileri, yedi tasnifinin içerisinde bulunan kıraat

³¹² İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 42.

³¹³ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 42.

³¹⁴ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 106-107.

imamlarından bazılarının bu tasnifte yer almaması; dışarıda bırakılanlardan bir kısmının da tasnife dâhil edilmesi gerektiği yönündedir.

Onların bu bağlamdaki eleştirileri ise diğer bazı kıraat imamlarını da teşmil etmekle birlikte çoğunlukla Ya‘kûb Kıraati’nin yedi dışında bırakılması etrafında şekillenmektedir. İbnü’l-Cezerî’nin, kıraat sahasında söz sahibi bir kısım âlimin, İbn Mücâhid’in Ya‘kûb’u dışarıda bırakmasını doğru bulmadıklarını, halbuki Hamze yerine onun dâhil edilmesinin daha isabetli bir seçim olacağı yönündeki rivayetinde geçen³¹⁵ “ehl-i kurrâ” terkihiyle Endülüslüleri işaret ettiği söylenebilir. Zira onların birçoğu, ilgili hususta dönüp dolaşıp Ya‘kûb üzerinde durmakta; kimisi bu ihtiyârın pek çok zümre tarafından iltifat gördüğünü belirtirken kimisi de yedi içerisinde yer almamasını hayretle karşılamaktadır. Bu coğrafyadan yetişen kurrânın, yedi kıraatle birlikte Ya‘kûb Kıraati’ni de tedrise eklemeleri, şüphesiz ilgili duruma matuftur ki bu konu üzerinde ileride detaylıca durulacaktır.

Endülüslülerin Ya‘kûb Kıraati’ne bağlılıklarına dair ilk söylem ve onun yedinin dışında bırakılmasına dönük ilk serzeniş, Mekkî b. Ebî Tâlib’den gelmiştir. O, yedi harfin, meşhur yedi kurrâdan ibaret olmadığını belirterek İbn Mücâhid’den önce kaleme alınan ve kıraatlerin tedvinini içeren bazı eserlerin Kisâî, Hamze ve İbn ‘Âmir gibi meşhur kıraatlere yer vermediğini aktarmış ve akabinde şunları kaydetmiştir: “Bu (yedi kıraat, yedi harfin ayrı ayrı birer cüzüdür anlayışı) nasıl olabilir! Kisâî, daha dün, halife Me’mûn (ö. 218/833) döneminde yediye dâhil edilmiştir.”³¹⁶ Hâlbuki (daha önce) onun yerine yedinci imam Ya‘kûb idi. 300’lerde İbn Mücâhid, Ya‘kûb’u dışarıda bırakarak Kisâî’yi ekledi. Kisâî, hem Hamze’den hem de diğer imamlardan okuduğu halde nasıl olur da böyle bir konuma getirilir! Hamze’nin ihtiyârı, yedi harfin bir cüzü

³¹⁵ İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 39.

³¹⁶ Bir diğer Endülüslü âlim Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî, İbn Mücâhid’in, önceleri Kisâî yerine Ya‘kûb’u yedinin içine dâhil ettiğini ancak sonradan bundan vazgeçerek Kisâî’den yana karar kıldığını aktarmaktadır. İbnü’l-‘Arabî’ye göre İbn Mücâhid, bu vazgeçişini gelişi güzel yapmamış; bazı değerlendirmeler sonucunda böyle bir kanaate varmıştır. Neticede devletin de bu tasnife destek vermesiyle birlikte yedili tasnifte Ya‘kûb yer alamamıştır. Bkz. Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî, **el-‘Avâsım mine’l-Kavâsım**, s. 360.

olduğuna göre (böyle kabul edersek) nasıl olur da yedi harfin birinin içinden bir başkası daha çıkabilir! İşte böyle, bu tutum zamanımıza kadar devam edegelmiştir.”³¹⁷

Mekkî, bu ifadeleri, temelde yedi harfin yedi kıraat olmadığını beyan için kullansa da özellikle İbn Mücâhid öncesi dönemde Ya‘kûb Kıraatî’nin meşhur kıraatlerden kabul edildiğinin ve Kisâî’nin, onun yerine yediye eklendiğinin altını çizmektedir. Onun bu sözlerini, konumuz açısından iki manaya teşmil etmek mümkündür. Bunlardan birincisi, Ya‘kûb’un dışarıda bırakılmasını içten içe kabullenemediği; ikincisi de Kisâî’nin yediye dâhil edilmesini doğru bulmadığıdır. Çünkü Mekkî, halihazırda Hamze Kıraatî’nin Kisâî’yi zaten temsil ettiğini, dolayısıyla onun müstakilen yediye dâhil edilmesinin, tabir yerindeyse, lüzumsuz bir iş olduğunu hissettirmektedir. Ayrıca o, önceki dönemlerde pek çok kimse tarafından iltifat gören Ya‘kûb’un dışarıda bırakılmasını da anlamsız bulmaktadır.

Ebû Amr ed-Dânî, Ya‘kûb Kıraatî’nin yaygınlığıyla ilgili bilgi aktaran ve bu kıraatin yedinin dışına itilmesinden rahatsızlık duyan bir başka Endülüslüdür. İbnü’l-Cezerî, Ebû Amr ed-Dânî’nin, günümüze ulaşmadığı bilinen *Tabakâtü’l-Kurrâ* adlı eserinde, İmam Ya‘kûb ile ilgili olarak şunları kaydettiğini haber vermektedir: “Basra kurrâsının tamamı veya kâhir ekseriyeti, Ebû ‘Amr’dan sonra Ya‘kûb’u temel almış ve onun ihtiyârını tercih etmiştir. Hatta Tâhir b. Ğalbûn’dan (ö. 399/1008), “Basra’daki camilerde imamlar, yalnızca Ya‘kûb’un kıraatiyle okurlardı dediğini işittim.”³¹⁸ Ebû Amr ed-Dânî’nin bu ifadelerinde her ne kadar yedi kıraate, Ya‘kûb’un da eklenmesi gerektiğine dair İbn Mücâhid’i hedef alan açık bir eleştiri görülme de Ya‘kûb’un dışarıda bırakılmasını yanlış bulduğu yönünde bir fikre kapılmamak mümkün değildir. Zira İbnü’l-Cezerî’nin bu nakli, yedi etrafında teşekkül eden eleştiriler ve sonrasında oluşan kıraat tasnifatı kısmında aktarması, iddianın bir temele dayandığını kanıtlar mahiyettedir.

Öte yandan Tâhir b. Ğalbûn gibi, Endülüslü kurrâya kaynaklığıyla temayüz eden Mısırlı bir diğer zat İbn Eşte’nin de (360/971)³¹⁹ benzer beyanlarına

³¹⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, **el-İbâne**, s. 36-39.

³¹⁸ İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43.

³¹⁹ Mısırlı kurrânın, kıraat sahasında Endülüslüleri ne denli etkilediğiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Bu çalışmanın “Mısır: Tedrîsî Kaynaklık” adlı başlığı.

rastlanmaktadır.³²⁰ Endülüs kıraat ekolüne kaynaklık anlamında en öne çıkan bölgeler arasında yer alan Mısır'a mensup kıraat âlimlerinin, Ya'kûb Kıraati'ni, Basra'da en çok okunan kıraat olarak tanımlamaları, bu noktada gözden uzak tutulmaması lazım gelen başka bir veridir. Zira onların Ya'kûb'a bakışları, kıraat sahasında kaynaklık ettikleri Endülüslüleri de pekâlâ etkilemiştir.

İbn Mücâhid'in ihtiyâr tercihleriyle ilgili görüş bildiren Ebû Hayyân el-Endelüsî, Basra Camii'n imamı şeklinde nitelendirdiği Ya'kûb'un kıraatini, pek çok kimse tarafından iltifat edilen bir kıraat olarak tanımlamış ve hiç kimsenin bu kıraati zayıf veya hatalı görmediğini vurgulamıştır. Onun, Ya'kûb Kıraati'nin herkes tarafından sağlam görüldüğüne yönelik ifadesi, kuşkusuz bu hususta İbn Mücâhid'i destekleyen birtakım ulemâyı hedef almaktadır. Nitekim içinde Sehâvî ve Ebû Şâme gibi kıraat sahasının önder şahsiyetlerinin de bulunduğu bir topluluk, İbn Mücâhid'in Ya'kûb'u yedi dışına itmesini, Ya'kûb'un nâzil isnatlı olduğu yönündeki gerekçeyle açıklamakta ve bu uygulamayı eleştirenleri, maksada muttali olamamakla itham etmektedirler.³²¹

Ebû Hayyân ise açıklamalarının devamında, Ya'kûb'un, kıraati Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'dan aldığını, onun da 'Âsım ve Ebû 'Amr'ın talebesi olduğunu hatırlatmakta, Ya'kûb'un Ebû Ubeyd dışındaki kimselerden de tahsilde bulunduğunun altını çizmektedir.³²² Ebû Hayyân, bu ifadeleriyle bir yandan Ya'kûb'un pek çok kimse tarafından kabul görürlüğü sebebiyle yedinin içerisine alınmasının gerekliliğine işaret ederken diğer yandan alınmamasını isabetsiz bir eylem şeklinde görmektedir. Kaldı ki alınmayışıyla ilgili ileri sürülen sebebin de yersiz olduğunun üzerinde ısrarla durmaktadır.

Ebû Hayyân'ın yedi muhtevasıyla ilgili tek eleştirisi Ya'kûb ile sınırlı olmayıp Ebû Ca'fer noktasında da benzer paralelde görüşler serdettiği bilinmektedir. Buna göre o, kıraati İbn Abbas'tan tahsil eden Ebû Ca'fer'in, tâbiûnun önderlerinden olduğunu, Nâfi'in hocalığını yaptığını, senedinin hiçbir şekilde uzamadan direkt Hz.

³²⁰ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43.

³²¹ Alemüddîn es-Sehâvî, **Cemâlü'l-Kurrâ**, s. 436-437; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 161.

³²² İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43.

Peygamber’e ulaştığını ve Arap asıllı olması hasebiyle kıraatinde hata yapmayacağını savunmuştur.³²³ Ebû Hayyân’ın ilgili açıklamalarından, Ebû Ca‘fer Kıraatî’ne bakışı anlaşılmakta, yediye dâhil edilmemesini yanlış bulduğu hissedilmektedir.

Endülüslü kurrânın İbn Mücâhid’in sınırlandırma faaliyetine dönük daha pek çok eleştirisini sıralamak mümkündür. Ancak buradaki maksat, adı geçen coğrafyaya mensup âlimlerin tüm eleştirilerini saymak değil, ilgili sınırlandırma operasyonuna bakışlarıyla ilgili genel bir kanı uyandırmaktır. Buraya kadar aktarılan görüşlerin, söz konusu meseleye yeterince ışık tuttuğu düşünülerek Endülüs’te tercih edilen kıraat tasnifatına yönelik analizlere geçilecektir.

3.3.2. Kırâat-i Seb‘a (Yedi Kıraat) Tasnifatı

Başta kıraat sahasındakiler olmak üzere Endülüs’ten neşet etmiş ilim adamlarının, İbn Mücâhid’in kıraatleri sınırlandırma eylemini hedef alan yukarıdaki eleştirilerine muttali olan bir kimsede öncelikle oluşması gereken kanaat, kuşkusuz ilgili âlimlerin söylemdeki tepkilerini eylemlerine de yansıtması yönünde olacaktır. Ancak onların bu husustaki eylemsel tepkileri, söylemlerinde görüldüğü gibi tekdüze gelişmemiştir. Onlar, bu uygulamaya kimi zaman eleştirilerinin gerektirdiği eylemsel tepkiler gösterebilirler de, tentikleriyle taban tabana zıtlık arz eden sayısız çalışmaya da imza atmışlardır. Hatta İbn Mücâhid’i en sert şekilde eleştirenler dâhi, onun yedi kıraat tayininin İslam dünyasında yayılarak kıraat öğretim metodu şeklinde kökleşmesinde önemli ve kritik bir rol üstlenmişlerdir.³²⁴

Burada altı çizilmesi gereken ilk ve en önemli nokta, Endülüs kurrânın, kıraat farklılıklarının tespiti için eserlerini, eleştirilerine paralel olarak yedi kıraat dışında; beş, altı, sekiz vb. tasniflerle meydana getirmeleridir. Ancak onların kâhır ekseriyeti, söz konusu eleştirilerinin aksine bir telifat türü benimsemişler ve İbn Mücâhid’in *Kitâbü’s-Seb‘a*’sı ekseninde kitaplar vücuda getirmişlerdir.

³²³ İbnü’l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43.

³²⁴ İbnü’l-Cezerî, **Müncidü’l-Mukriîn**, s. 103 vd.

İbn Mücâhid'in ilgili sınırlamasını yedi sayısına hasretmesini ve bunların dışındakilerin şâz şeklinde algılanmasını en sert eleştirenlerden Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, kıraat farklılıklarının cem' ve tevcihine yönelik kaleme aldığı *el-Hidâye ilâ Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a* ve bu eserin şerhi olan *Şerhu'l-Hidâye* isimli çalışmalarını, yedi kıraate hasretmiştir.³²⁵

Ebü'l-Abbas el-Mehdevî kadar sert olmasa da İbn Mücâhid'e eleştiri yönelten bir diğer isim Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'a* ve bu eserini şerh ettiği *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââtî's-Seb'ini*, hem yedi kıraat hem de iki ravi ile sınırlı kılmıştır.³²⁶

Özellikle geride bırakılan kıraatlerin şâz algınmaması gerektiğini ve bunların da tedavülde kalmasının lüzumunu vurgulayan Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân fî'l-Kırââtî's-Seb'i'l-Meşhûra* ile bunun muhtasarı *et-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'a*; *Müfredâtü'l-Kurrâi's-Seb'a* ile ilgili eserin muhtasarı olan *Muhtasaru Mezâhibü'l-Kurrâi's-Seb'a bi'l-Emsâr*'ını, rivayeti iki ile sınırlamasa da yedi kıraati temel alarak meydana getirmiştir.³²⁷

Belki de bu hususta sesi en gür ve şiddetli çıkan Ebû Hayyân el-Endelüsî de aynı usule düşmekten kendini alamamıştır. Nitekim o da kıraat farklılıklarıyla ilgili 'İkdu'l-Leâlî fî'l-Kırââtî's-Seb'i'l-Avâlî ismiyle telif ettiği eserinde, İbn Mücâhid'in belirlediği sistemi devam ettirmiştir.³²⁸

İsimleri ve eserlerinin münderecatı aktarılan Endülüs'ün simge isimleri başta olmak üzere bu coğrafyaya mensup kıraat âlimlerinin pek çoğu, kıraatlerin tedvin ve cem'ini ihtiva eden eserlerinde, çok az bir kısmı dışında sekiz, dokuz, altı, beş vb. tasnife yönelik çalışmalar oluşturmadıkları görülmektedir.³²⁹ Dolayısıyla Ebû Ömer

³²⁵ Ebü'l-Abbâs el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, (Neşreden giriş, I, 86).

³²⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'a*, (thk. Muhammed Ğavs en-Nedvî), ed-Dâru's-Selefiyye, Hindistan 1982 (II. Bs.), s. 175 vd.

³²⁷ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tefsîr fî'l-Kırââtî's-Seb'a*, (nşr. Otto Pretzl), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut 1984, s. 4-7; Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 43 vd.; *Muhtasaru fî Mezâhibi'l-Kurrâi*, s. 29-36.

³²⁸ 'Avâci, Muhammed Hüseyin, "'İkdu'l-Leâlî fî'l-Kırââtî's-Seb'i'l-Avâlî li Ebî Hayyân el-Endelüsî", Medine t.y. s. 54-55.

³²⁹ Endülüslü kurrânın, yedi dışındaki kıraatleri cem' ettikleri eserlere aşağıda değinilecektir.

el-İşbîlî, Mekkî b. Ebî Tâlib veya Ebû Ömer et-Talemenkî ile başlayan yedi kıraate dönük eser telifi geleneği,³³⁰ Endülüs'ün düşüşüne kadar devam etmiştir. Nitekim çalışmamızın dördüncü ve son bölümünde yer verilen Endülüs kıraat literatüründeki eserlerde de müşahade edileceği üzere bu bölge kurrâsı, kıraat tasnifinde İbn Mücâhid'in çizgisine sıkı sıkıya bağlı kalarak yedi kıraatin dışına pek çıkmamışlardır.

Endülüslülerin İbn Mücâhid'e bağlılıkları, *Kitâbü's-Seb'a*'daki imamları eserlerine aynen aktarmalarıyla sınırlı değildir. Zira onların neredeyse tamamı, yalnızca imamları değil, İbn Mücâhid'in tayin ettiği iki raviyi de temel almışlar ve onun ravi tespitine de tabi olmuşlardır. Yukarıda aktarılan Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû'l-Abbas el-Mehdevî ve Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin çalışmaları, bu minvaldedir. Zikredilenler dışında, İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin *el-İktifâ* ve *el-'Unvân*'ı,³³¹ İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî'nin *el-Miftâh*'ı,³³² İbn Şüreyh Ebû Abdillâh el-İşbîlî'nin *el-Kâfi*'si,³³³ İbnü'l-Bâziş el-Gırnâtî'nin *el-İknâ*'ı³³⁴ ve İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzû'l-Emânî*'si³³⁵ gibi Endülüs'ün önder kurrâsının elinden çıkmış eserlerde de durum aynıdır.

Bununla birlikte söz konusu yöndeki söylemleri, eylemlerine denk düşen kimi Endülüslülere de rastlamak mümkündür. Zira *Câmi'u'l-Beyân*'da Ebû Amr ed-Dânî, İbn Mücâhid'in iki ravi uygulamasının dışına çıkarak ravi sayısını genişletmiştir. O, İbn Kesîr'e İbn Fülejh, Ebû 'Amr'a eş-Şücâ', İbn 'Âmir'e İbn 'Utbe ve İbn Bekkâr, 'Âsım'a Müfazzal gibi pek çok ravi eklediği³³⁶ ve yedi kıraate dair yazılmış en

³³⁰ Kıraatleri ilk defa bir araya getirerek eser telif eden Endülüslü kıraat âlimlerinin kim ya da kimler olduğuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Bu çalışmanın, "Tasnife Dayalı Kıraatlerin Telifat Yoluyla Endülüs'e Girişi" başlığı.

³³¹ İsmail b. Halef es-Sarakustî, Ebû Tâhir Saîd b. İmrân, *el-İktifâ fî Kırâati's-Seb'i'l-Meşhûra*, (nşr. Hatim Salih ed-Damin), Bağdat 2004, s. 16-17; *el-'Unvân fî'l-Kırâati's-Seb'*, (nşr. Züheyr Gazi Zahid-Halil Atiyye), Suudi Arabistan 2005, s. 136.

³³² İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, *el-Miftâh*, s. 11-12.

³³³ Ebû Abdillâh İbn Şüreyh, *el-Kâfi*, s. 28-29.

³³⁴ İbn Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, *el-İknâ' fî'l-Kırâati's-Seb'*, (thk Abdülmeccid Katamış), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1982 (I. Bs.), s. 55 vd.

³³⁵ Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, Halef b. Ahmed, *Hırzû'l-Emânî ve Vechû't-Tehâni fî'l-Kırâati's-Seb'*, (nşr. Muhammed Temim), Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, Medîne 2010 (V. Bs.); s. 5.

³³⁶ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 43-70.

kapsamlı çalışmalardan kabul edilen bu eserinde, 40 rivayet ve 160 tariki bir araya getirdiğini söylemektedir.³³⁷

İlgili hususta öne çıkan bir diğer isim de Ebû Hayyân el-Endelüsî'dir. O, her ne kadar '*İkdu'l-Leâli*'sinde yedi kıraatin dışına çıkmamışsa da el-*Bahru'l-Muhît* adlı tefsire dönük çalışmasında, şâz şeklinde tanımlanan kıraatlere de fazlaca başvurmuştur.³³⁸ Onun bu eylemini, tamamen İbn Mücâhid'e dönük bir tepki şeklinde algılamak sığ bir bakışı açısı olabilir. Ancak onun şâz kıraatlere bu denli yer vererek onları mütemadiyen zikretmesi, en azından söylemlerinin eylemleriyle uyduğu bir göstergesi şeklinde yorumlanabilir.

Endülüslü kıraat âlimleri, yedi kıraatle on dört rivayete hasrettikleri eserlerinin yanı sıra kıraat eğitiminde de yedili tasnifi temel almışlardır. Söz konusu durum, kıraat ilminin Endülüs'e girişinden düşüşüne kadar devam etmiştir. Nitekim çalışmamızın, kıraat ilminin Endülüs'teki tarihine değinilen birinci bölümünde görüleceği üzere, yedi kıraatle on dört rivayete dair yukarıda adı geçen eserler, sonraki dönemlerde de Endülüs kıraat lüteratürünün referans kaynakları olmuş ve telif türü, bölgede bu şekilde süregelmiştir. Onların eserlerinin münderecatını oluşturan ilgili kıraat tasnifinin, tedris ile paralellik arz edeceği muhakkaktır. Zira yaşadıkları asırlar farketmeksizin, bu coğrafyaya mensup pek çok kıraat âliminin biyografisine göz atıldığında, "yedi kıraati falandan aldı", "yedi kıraati filana okudu/okuttu", "yedi kıraatte uzmandı" gibi ifadelerle çoğu kez karşılaşılacaktır.³³⁹ Onların biyografilerindeki bu ifadelerden, hicrî beşinci asrın ilk yarısından, Endülüs'ün düşüşü olan hicrî dokuzunca asra kadar kıraat eğitim metodu olarak yedili tasnifi uyguladıkları çıkarımında bulunmak, pekâlâ mümkündür. Bu çıkarım ise sağlam bir temele oturmuştur.

³³⁷ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 18. İbnü'l-Cezerî ise bu esere dair Dânî'nin, kıraatle ilgili kendisine ulaşan her şeyi aktardığını söylemiş ve 500 rivayeti topladığını ifade etmiştir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 61.

³³⁸ Ebû Hayyân'ın, tefsirinde şâz kıraatleri kullanmasıyla ilgili birkaç örnek için bkz. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, (thk. Sıdkı Muhammed Cemil), (nşr. Dâru'l-Fikr), Beyrut 2010, I, 246-247, V, 56-57, 245-246.

³³⁹ Bazı örnekleri için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 834, 844, 899, 998, 1153, 1427, 1466, 1490, 1538; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 64, 69, 105, 493.

Makkarî'nin, Endülüs'te kıraat eğitiminde benimsenen usul ile ilgili aktarımındaki, “bu topraklarda kıraatin, kıraat-i Seb‘a etrafında şekillendiğini ve böyle bir metodun uygulandığını haber vermesi”, bahse konu iddianın temellendirmesi bakımından kıymetli bir rivayettir.³⁴⁰ Aynı şekilde Endülüs ve Mağrib’de uygulanagelen kıraat metoduna tam anlamıyla vakıf olamadığını belirtmekle birlikte İbnü'l-Cezerî'nin, adı geçen bölgelerde, yalnızca yedi kıraatle on dört rivayetin temel alındığına dair kendisine ulaşan bir haberi nakletmesi, Endülüs'ün kıraat eğitim metoduna ışık tutan ve söz konusu iddiayı destekleyen başka bir noktadır.³⁴¹ Dahası, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin, Endülüs kıraat ekolünün temel özelliklerinin analizini içeren tasvirindeki: “Memleketimizde, *et-Teysîr*, *et-Tebsıra* ve *el-Kâfî* gibi eserlerin münderecatı okunur ki bunlar (İslam dünyasının diğer bölgelerindeki rivayetlerle karşılaştırıldığında), çok kısıtlıdır.”³⁴² şeklindeki beyanatında vurgu yaptığı eserlerin tamamı, yedi kıraatle on dört rivayetten müteşekkildir. Dolayısıyla onun bu sözleri, Endülüs'te uygulanan kıraat eğitim metodunun mahiyetine yönelik olabildiğince panoramik bir bakış açısı sunmaktadır.

Endülüs-yedi kıraat bağlamında altı çizilmesi gereken noktalardan biri de yedi kıraatin İslam dünyasında kabul görmesinde Endülüslü kurrânın yeridir. Onlar, İbn Mücâhid'in yedi sınırlamasına yönelik neredeyse taban tabana zıt söylemlerde bulunmakla birlikte, bir yandan eserlerinin münderecatını ve tedris metotlarını yediye hasretmişler, diğer yandan da yedi kıraat metodunun İslam dünyasında revaç bulup yayılmasında başrol oynamışlardır.³⁴³

Endülüs'ün İslam dünyasına bu minvaldeki etkisi ise iki yolla mümkün olmuştur. Bunlardan birincisi, özellikle hicri altı ve yedinci asırdan itibaren Endülüs'ten İslam âleminin farklı bölgelerine yapılan rihleler ve göçlerdir. Bu rihle ve göçlerle birlikte Endülüs'teki kıraat kültürü, farklı coğrafyalara taşınma ve yayılma

³⁴⁰ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 221.

³⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 99.

³⁴² İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 106.

³⁴³ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 102.

imkânı elde etmiştir.³⁴⁴ İkincisi ise kuşkusuz bu coğrafyaya mensup kıraat âlimlerinin elinden çıkan eserlerin İslam dünyasında gördüğü iltifattır.

Kıraat ilminin teorisyenlik boyutunda öne çıkan Mekkî b. Ebî Tâlib ve eş-Şâtibiyye'nin şöhret bulmasına kadar Mısır'da kıraat farklılıklarıyla ilgili en çok ezberlenen eser şeklinde nitelendirilen³⁴⁵ *el-'Unvân*'ın müellifi İsmail b. Halef es-Sarakustî gibi birçok ismin, yedi kıraatin İslam dünyasına yayılması açısından kıymetli bir yeri haiz oldukları muhakkaktır. Ancak özellikle Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû'l-Kasım b. Fîrruh eş-Şâtibî'nin, sair şahsiyetlere oranla bu husustaki payları bir hayli fazladır. Nitekim Dâni, *Câmi'u'l-Beyân*'ına muhtasar olarak kaleme aldığı *et-Teysîr*'i ile kıraat öğretiminin kolaylaşmasını sağlamış; Şâtibî de birkaç ekleme yapmak suretiyle³⁴⁶ *et-Teysîr*'i nazmetmiş ve kıraat farklılıklarının rahatlıkla ezberlenmesine ön ayak olmuştur. Böylelikle onların bu eserleri, daha önce kıraat sahasındaki hiçbir eserde görülemeyen bir rağbete erişmiş, Endülüs'te olduğu gibi İslam dünyasının hemen her coğrafyasında yedi kıraatin tahsil edildiği kitaplar haline gelmiştir.³⁴⁷

Adı geçen eserlerin gördüğü iltifat, kıraat ilminin kıyısından geçmiş bir kimse için dâhi malum olup bu hususta herhangi bir kaynağı referans göstermeye veya bu kanaati temellendirmek için delil aramaya gerek yoktur. Nitekim Endülüslü kurrânın, yedi kıraatin İslam dünyasına yayılması noktasındaki etkilerini ve eserlerinin bu minvaldeki ününü göstermesi bakımından İbnü'l-Cezerî'nin aktardığı şu rivayet bile üzerinde durulan meseleyi ispat için tek başına yeterlidir: “Abdullah b. Abdülmün'im Ebû Muhammed el-Vâsîfî (ö. 740/1340),³⁴⁸ 730 yılı dolaylarında Şam'a gelerek *el-Kenz* ve *el-Kifâye* gibi telifatının tazammun ettiği on kıraati okutmaya başladı. Bana

³⁴⁴ Endülüs'ten İslam dünyasının farklı bölgelerine yapılan rihleler ve göçler sonucunda, bu bölge ulemâsının kıraat ilmine etkileri, Endülüs'ün kıraat ilmine etkileri başlığında detaylıca aktarılacaktır.

³⁴⁵ Kastallânî, Ebû'l-Abbas Şihâbüddîn, *Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kırâat*, (thk. Amir Seyyid Osman-Abdussabur Şahin), Kahire 1972, I, 89.

³⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 95.

³⁴⁷ Ebû Şâme, *Hırzû'l-Emânî*'nin bu denli bir şöhrete kavuşmasını yalnızca esere değil, Şâtibî'nin öğrencisi olan hocası Alemüddîn es-Sehâvî'nin bu esere yaptığı şerhe bağlamaktadır. Zira ona göre *Hırzû'l-Emânî*, Sehâvî'nin *Fethu'l-Vasîfî fî Şerhi'l-Kasîd* adlı şerhine kadar kimse tarafından tanınmamaktaydı. İlgili şerhle birlikte bu eserin ünü artmış ve fazlaca rağbete mazhar olmuştur. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Me'ânî*, s. 8. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 178.

³⁴⁸ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1494-1495; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 384-385.

ulaşan bir bilgiye göre, *eş-Şâtıbiyye* ve *et-Teysîr* dışında başka herhangi bir şey bilmeyen (okumayan) Şamlı bir kısım kurrâ, onu kabullenemediler (onun on kıraati okutmasını) ve kadılardan bu usulün (on kıraat tedrisinin) yasaklanması yönünde talepte bulundular.”³⁴⁹ İbnü'l-Cezerî'nin naklettiği bu haber, Endülüslülerin, yedi kıraatin yalnızca memleketlerinde değil, İslam dünyasının çoğu yerinde benimsenerek öğretim metodu haline gelmesindeki payını gözler önüne sermektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin, *en-Neşr*'ini yazma sebebine yönelik serdettiği açıklamalar esnasında “İslam dünyasında kıraatlerin/Kur'ân'ın, sadece *eş-Şâtıbiyye* ve *et-Teysîr*'den ibaretmiş gibi bir algıdan bahsetmesi de Endülüslüler ve onların eserlerinin kökleşmesine dair net bir fotoğraf sunmaktadır.”³⁵⁰

Öte yandan kıraat âlimlerinin biyografilerini içeren ve çalışmamızın da ana kaynakları arasında yer alan Zehebî'nin *Ma'rife*'si ile İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâye*'sini temel alan yüzeysel bir araştırma yapıldığında, biyografileri aktarılan sayısız kurrâ hakkında, “*et-Teysîr* ve *eş-Şâtıbiyye*'yi falan kimseden aldı/okudu”, “filan kimseye okuttu/rivayet etti” tarzında cümlelerle çoğu zaman karşılaşilmektedir.”³⁵¹ Dolayısıyla tek başına bu bilgi bile yedi kıraatin, İslam âlemine Endülüslüler eliyle yayıldığını kanıtlamak için yeterli gözükmektedir.

Konuyla ilgili olarak üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise Endülüslülerin, İbn Mücâhid'in uygulamasına kimi zaman sert eleştiriler getirmekle birlikte eylemlerinde bu eleştirilere uymamalarındaki muhtemel sebeplerdir. Yukarıda da aktarıldığı üzere İbn Mücâhid öncesi dönemde, Ebû Ubeyd, Taberî, İbn Cübeyr el-Kûfî ve Dâcûnî gibi ulemâ eliyle yedi dışında meydana getirilen farklı tedvinler bilinmekle birlikte, özellikle İbn Mücâhid'in yedi sınırlaması sonrasında, kıraat tedrisatı ve müellefatı, iki yönlü bir seyre girmiştir. Bunlardan birincisi, bizzat onun sistemi takip edilerek yedili tasnife sadık kalınmasıdır ki Endülüslüler, bu tür tedris ve telifin öncüsüdür. Diğer sistem ise yedinin dışındaki; sekiz, on, on bir, on iki vb. tasnifler olup bunlar da pek çok kimse tarafından, İbn Mücâhid'e yönelik eylemsel

³⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 39.

³⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 54.

³⁵¹ Birkaç örneği için bkz. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 214, 221. Benzer bir değerlendirme için bkz. el-Meşînî, *Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs*, s. 76.

tepki gösterme güdüsünün bir sonucudur.³⁵² *el-Mebsût fi'l-Kırââtî'l-'Aşr*, *el-Ğâye fi'l-Kırââtî'l-'Aşr* ve *eş-Şâmil fi'l-Kırââtî'l-'Aşr* adlı eserleriyle İbn Mihrân en-Nisâburî (ö. 381/992), *el-Müstenîr fi'l-Kırââtî'l-'Aşr*'ıyla Ebû Tâhir el-Bağdâdî (ö. 496/1103), *el-Misbâhu'z-Zâhir fi'l-Kırââtî'l-'Aşrî'l-Bevâhir*'iyle Ebû'l-Kerem eş-Şehrezûrî el-Bağdâdî (ö. 550/1156) gibi on kıraati tespit eden isimlerin bu çalışmaları, söz konusu hususa örnek gösterilebilir. On kıraat dışında; bir, altı, sekiz,³⁵³ on bir vb. türde kaleme alınan pek çok eseri daha bu meyanda zikretmek mümkündür.³⁵⁴

Görüldüğü üzere henüz erken dönemlerden itibaren İslam dünyasında yedi dışındaki pek çok farklı tasnif, telif ve tedris mevcutken, Endülüslülerin yedi kıraati tedris ve telifte daima temel almaları ve bu tasnife gösterdikleri bağlılık, onların eleştirileriyle birlikte düşünüldüğünde tezatlık arz etmektedir. Zira onlardan beklenen, söylemlerini, eylemlerine de yansıtmaları ve hemen her yönüyle eleştirdikleri yedi sınırlamasının dışına çıkmalarıdır.

Tespit edilebildiği kadarıyla söz konusu tezatlığın sebeplerine dair -Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin aşağıda değinilecek ifadeleri dışında- ne Endülüslü kurrânın kendi ağzında ne de farklı nakillerden gelen muayyen bir izah bulunmamaktadır. Bununla birlikte onların böyle bir yol izlemelerinin muhtemel sebepleri olmalıdır. "İbn Mücâhid'in böyle bir kısıtlama yaparken hedeflediği amaca uygun davranma arzuları", bu noktada ilk muhtemel sebep şeklinde zikredilebilir. Zira İbn Mücâhid'i bu sınırlamaya götüren en baskın gayenin, halihazırda varlığını sürdüren sayısız ihtilafı bertaraf etmek olduğu söylenmişti. Endülüslüler de İslam dünyasından uzak bir coğrafyada hayat sürmeleri sebebiyle, geniş bir birikimi işlemektense dar ama kontrol altında tutulabilir bir yöntemi takip etmeyi ve böylelikle pek çok ihtilaftan uzak durmayı; halkın zihin dünyası açısından daha sağlıklı bir yöntem olarak görmüşlerdir. Böylelikle onlar, genişlik içinde boğulmak yerine, az ve anlaşılır şeylerle uğraşmayı

³⁵² Ebû'l-Fazl er-Râzî, Alemüddîn es-Sehâvî ve Ebû Şâme gibi isimler bu düşüncededir. Bkz. Alemüddîn es-Sehâvî, **Cemâlü'l-Kurrâ**, s. 436-437; Ebû Şâme el-Makdisî, **el-Mürşidü'l-Vecîz**, s. 162; İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 43-44.

³⁵³ Sekiz kıraat tasnifi, çoğunlukla yedi kıraate Ya'kûb'un eklenmesiyle oluşturulmaktadır ki hem tedriste hem de telifte Endülüslülerin de bu uygulamasıyla sıkça karşılaşılacaktır. Bu konuya aşağıda detaylıca değinilecektir.

³⁵⁴ Yedi kıraat dışında; bir, altı, sekiz, on, on bir, on iki gibi kıraat tasnifatına ayrılmış eserlerle ilgili geniş malumat için bkz. Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 80-84.

ve böylece doğruyla yanlış karıştırmamayı amaçlamışlardır. Kaldı ki onların temel aldıkları yedi imam; yedili tasnif başta olmak üzere sekiz, on, on bir, on iki vb. tüm tasniflerde de ortak şekilde bulunmaktadır. Böylece onlar, asgarî müşteregi işleyerek muhtemel çekişmelerden uzak durmayı ve var olana sınıksız sarılmayı önceliklemişlerdir. Bu bağlamda, İbn Mücâhid'in, kendisinin de bir ihtiyâr seçip seçmeyeceği yönündeki soruya: "Evveleminde gereklilik arz eden şeyin, öncekilerin kıraatlerini korumaktır." şeklindeki cevabı,³⁵⁵ Endülüslülerin, yedi uygulamasına bağlılıklarına da teşmil etmek mümkündür. Zira onlar da alabildiğine geniş ihtilafları tedavülde tutarak kafa karıştırmak yerine, böyle bir yönteme başvurmuş olabilirler.

Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî'nin: "Nasıl ki İbn Mücâhid'in yedi sınırlamasının şeriatte asli bir dayanağı yoksa ona tepki olarak meydana getirilen sayısız ihtilafların da dayanabileceği herhangi bir temel yoktur." meyanındaki açıklamaları, belirtilen iddiayı desteklemesi açısından kıymetlidir. Zira o, bu minvaldeki beyanatlarında, İbn Mücâhid'in yedi sınırlaması sonrasında pek çok kimsenin bu rivayet ve tarikleri genişletmeyi amaç edinerek ihtilafların büyümesine yol açtığını, hatta bunun sonucunda yedi kıraatte bin beş yüz; aynı şekilde geride kalan (şâz) ihtiyârlarda da yine bin beş yüz kadar rivayetten söz edilmeye başlanmıştır. Bu türden uğraşların, sevaptan ziyade günah sebebi olduğunu da vurgulayan İbnü'l-'Arabî, böyle bir genişletme eyleminin de aslının olmadığını ifade etmektedir. O, uzayıp giden bu açıklamalarında, ihtilafların genişlemesine tehlikeli ve tekbir bahsindeki ihtilafları da örnek göstermiş ve bu tarz ihtilafların tamamen uydurma olduğunu, bu işlerle uğraşanların tövbe etmeleri gerektiğini hatırlatmıştır. Ayrıca İbnü'l-'Arabî'ye göre kıraat sahasında bu denli detaylara girmek, kıraatin belli bir dönemden sonra bir sanata dönüşmesinden kaynaklanmaktadır.³⁵⁶ Kendisi de Endülüslü olan İbnü'l-'Arabî, bir yandan sınırlamanın doğruluk arz edemeyeceğinin altını çizse de ihtilafların genişletilmeye çalışılmasına da büyük tepkiler göstermektedir. Onun bu açıklamalarından, bahse konu eylemsel tepkileri yersiz bulduğu çıkarımını yapmak mümkündür.

³⁵⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 537.

³⁵⁶ Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, *el-'Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 360-361.

Bu bağlamda, Endülüslü kurrânın yedi kıraate bağlılıkları, İbnü'l-'Arabî özelindeki bu ifadelere -muhtemel de olsa- dayandırılabilir. Kaldı ki Mekkî b. Ebî Tâlib'in, onca ihtiyârın varlığına rağmen yedi kıraatin meşhur olmasına dair sebepleri aktarırken, kıraat ihtilaflarının fazlalığından ve bu fazlalığın ortaya çıkardığı karışıklıktan bahsetmesi de bu açıdan göz önünde bulundurulması gereken diğer bir husustur.³⁵⁷

Endülüslülerin yedi kıraate bağlılıklarının altında yatan ikinci muhtemel sebep, onların, kıraat sahasında daha çok Mısırlı ulemadan faydalanmaları olabilir. Zira Mısır'da kıraat, çoğunlukla yedi ekseninde kök salmış ve burada da rivayetler dar bir çerçevede seyretmiştir.³⁵⁸ Kıraatin, uyulması gereken bir sünnet şeklinde tanımlanmasından³⁵⁹ hareketle, Endülüslülerin de hocalarından aldıklarını aynen muhafaza etmek istemeleri ve bu manada hocalarına sıkı bir bağlılık göstermeleri, yedi kıraat usulünü benimsemelerinin sebepleriyle ilgili bir ipucu sunabilir. Endülüs kıraat ekolünün temel kaynaklarının aktarıldığı kısımda da belirtildiği üzere, bu yörenin kıraatteki kaynağı, yalnızca Mısır ile sınırlı değildir.³⁶⁰ Bununla birlikte Endülüs'ün bu sahadaki simge isimlerinin hoca silsilelerine göz atıldığında, çoğunlukla Mısırlılardan faydalandıkları ve onları temel aldıkları da yakinen müşahede edilecektir.³⁶¹ Örneğin Mekkî b. Ebî Tâlib'e en çok etki ettiği söylenen³⁶² Ebû 'Adiy el-Mısırî, Ebû Bekir el-Üdfüvî ve Ebû't-Tayyib İbn Ğalbûn'un üçü de Mısırlıdır. Bunlardan Ebû't-Tayyib b. Ğalbûn'un, kıraat farklılıklarına yönelik telif ettiği *Kitâbü'l-İrşâd fî Ma'rifeti Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a* adlı eserinin, yedi kıraate dönük olması çarpıcıdır.³⁶³ Aynı şekilde Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî'nin hocalığını yapan Ebû'l-Hasen Tahir b. Ğalbûn'un, *et-Tezkira fî'l-kırââtî's-Semân* adıyla yedi kıraate Ya'kûb

³⁵⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 86; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Bürhân*, I, 329.

³⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 103-104.

³⁵⁹ İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, s. 49.

³⁶⁰ Bkz. Bu çalışmanın, "Endülüs Kıraat Ekolünün Temel Kaynakları" başlığı.

³⁶¹ Konuyla ilgili geniş izahatı, çalışmamızın, "Mısır: Tedrisi Kaynaklık" başlığında aktardığımız için burada yalnızca ufak bir atıf yaptık.

³⁶² Veleddü Ebâh, *Târihu'l-Kırâât*, s. 197-198.

³⁶³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 677-678; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 419-420.

Kıraati'ni ekleyerek oluşturduğu sekizli tasnife dönük bir eserin varlığı da burada zikre değerdir.³⁶⁴

Görüldüğü üzere her ne kadar Mısır, Endülüs kıraat ekolünün tek kaynağı olmasa da bu sahanın Endülüs'teki önder şahsiyetlerinin pek çoğu, Mısırlılardan faydalanmıştır ki aslında belirtmeye çalışılan husus da tam olarak budur. Zira Ebû Ömer et-Talemenkî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, İsmail b. Halef es-Sarakustî, İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî ve Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî gibi kıraat âlimleri, Endülüs'ün bu alandaki en otoriter şahsiyetleridir. Dolayısıyla onlar, Mısırlı hocalardan faydalanmaları sebebiyle yedi kıraate bağlılık göstermişler, bu bölgede kıraat ilmiyle iştigal eden kimselerin de ilgili şahısların yöntemini takip etmeleri sonucunda, Endülüs'te yedi kıraat benimsenmiştir.³⁶⁵

Bu noktada serdedilebilecek muhtemel bir diğer sebep, siyasî otoritenin de desteğini almış bir karara, tam anlamıyla uygun davranarak çatlak ses şeklinde nitelendirilmekten kaçınma düşüncesi şeklinde tanımlanabilir. Endülüslü ulemâ, İbn Mücâhid'i hedef alan söylemsel tepkileriyle birlikte onun, haddi zâtında Kur'ân ve kıraati korumak gibi bir murad ile ve siyasî desteği de arkasına alarak gerçekleştirdiği bu sınırlamaya uygun davranmayı, yapılması gereken bir eylem şeklinde telakki etmiş olabilirler. Her ne kadar Endülüs'te yedi kıraat metodunun benimsenmesine yönelik birtakım görüşler aktarılsa da bunlar, yalnızca ihtimalden ibarettir.

Burada son olarak şunu da belirtmek gerekir ki Endülüslülerin çoğunlukla yedi kıraatin dışına pek çıkmamaları, bu usul dışındaki herhangi bir kıraat veya rivayette bilgi sahibi olmadıkları anlamına gelmez. Zira yedi sınırlaması meselesinde görüş serdedenler başta olmak üzere bu yöreye mensup kurrâ, İbn Mücâhid'i eleştirirken pek çok ihtiyârdan da söz etmektedir. Ayrıca Dânî'nin, *Câmi'u'l-Beyân*' da 40 rivayet (kimilerine göre 500)³⁶⁶ ve 160 tariki bir araya getirdiğinin de unutulmaması gerekir.³⁶⁷ Aynı şekilde Ebû Abdillâh b. Şüreyh'in, yedi kıraat imamının ravilerini ve

³⁶⁴ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 698-699; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 307-308. Endülüslülerin, yedi kıraat dışında Ya'kûb Kıraati'ni de temel aldıkları ile ilgili husus, bir sonraki başlıkta aktarılacaktır.

³⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 105.

³⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 61.

³⁶⁷ Ebû Amr ed-Dânî, *Câmi'u'l-Beyân*, I, 18.

tariklerini, bilinenler dışına çıkararak genişlettiği müstakil risalelerinin varlığından söz edilmesi, hatırdâ tutulması lazım gelen başka bir noktadır.³⁶⁸ Dahası, Ebû Abdillâh el-Mintûrî'nin (ö. 834/1431), *Kırâatü Sellâm b. Süleymân et-Tavîl*, *Kırâatü Süleyman b. Mihrân el-A'meş* ve *Kırâatü Humeyd b. Kays el-A'rec* gibi eserleri bulunmaktadır.³⁶⁹ Bunlar, 'Âsım'ın öğrencisi olmakla birlikte Ya'kûb'un da hocalığını yapan Sellâm b. Süleyman (ö. 171/787-88), İbn Mihrân el-A'meş ve İbn Kays el-A'rec (ö. 130/747/48) gibi şahsiyetlerin ihtiyarlarının tespiti ihtiva etmektedir ki üzerinde durulan konu bağlamında göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Öte yandan Ebû Hayyân'ın, Endülüs'teki kıraat çerçevesinin darlığını, yalnızca Mısırlıların bu gölgeye kaynaklık etmesine bağlaması, etraflı bir değerlendirme gibi gözükmemektedir. Zira Ebû Hayyân'ın kendisi de Endülüslü olup yirmi beş yıl burada yaşadıkdan sonra ömrünün geri kalan kısmını çoğunlukla Kahire'de geçirmiştir.³⁷⁰ Kıraat usullerini dar olmakla itham ettiği bu bölgelerde yaşamasına rağmen, sahabeye dayandırılan okuyuşlar da dâhil, her kıraatte bilgi sahibidir. Ayrıca bu okuyuşları, tefsire dair kaleme aldığı eserinde de sıkça kullanmaktadır. Dolayısıyla onun bu bakış açısının tam anlamıyla her şeyi yansıttığını söylemek zordur. Onun belirttiği sebep, belki onca sebepten biri olabilir ancak meseleyi tek başına kuşatmak için yeterli değildir.

3.3.3. Kırâat-i Semân (Sekiz Kıraat) Tasnifatı

Yedi kıraatin baskın etkisiyle birlikte, Endülüs'te Ya'kûb Kıraati'ne de ayrı bir önem verilmiştir. Kuşkusuz bu önemin altında yatan en bariz sebep, İbn Mücâhid'in, önceleri Kisâî yerine Ya'kûb'u yedili tasnife dâhil etmesi veya bu meyanda fikirlere sahip olmasıdır.³⁷¹ Ancak İbn Mücâhid'in, netice itibarıyla Ya'kûb'u *Kitâbü's-Seb'a*

³⁶⁸ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 60, 61, 65; Zehrânî, Sâlim Muhammed, *el-Kâfî fi'l-Kırââtî's-Seb' Dirâse ve Tahkîk*, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Yüksek Lisans çalışması, Suûd 2008, I, 85-86.

³⁶⁹ Ebû Abdillâh el-Mintûrî, *Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi'*, (Neşreden'in girişi, I, 41-43).

³⁷⁰ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1471-1473; Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, V, 267-284; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 249-251.

³⁷¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 39.

'nın dışında bırakması, Endülüs'te bu yönde bazı adımların atılmasını beraberinde getirmiştir.

Endülüslülerin, yedi kıraat sınırlamasına dönük belki de en açık eylemsel tepkileri ise Ya'kûb Kıraatî'nde kendini göstermiştir. Zira onlar, yedi kıraatin yanında Ya'kûb Kıraatî'ne iade-i itibar etmiş ve tedriste bu kıraate de yer vermişlerdir. Örneğin Ebû Amr ed-Dânî, Mısır'da öğrendiği bu kıraati, memleketinde de okutmayı sürdürmüş,³⁷² Ebû Zekerîyya el-Hevzenî de (ö. 602/1026) faydalandığı hocalardan Ya'kûb'un ihtiyârını defalarca tahsil etmiştir.³⁷³ Ayrıca bu minvalde pek çok örnekle karşılaşmak da mümkündür.³⁷⁴

Endülüs'te Ya'kûb Kıraatî'nin tedavülde tutulması, yalnızca tedrisle sınırlı kalmayarak telife de yansımıştır. Bu noktada Endülüs'e kıraat sahasında en bariz kaynaklığı yapan Mısır'ın etkisi göze çarpmaktadır. Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi bu coğrafyaya mensup kıymetli isimlere hocalık yapan Ebû'l-Hasen Tahir b. Ğalbûn'un, yedi kıraate Ya'kûb'u da ekleyerek meydana getirdiği *et-Tezkira fi'l-kırââtî's-Semân*'ı, sekizli tasnife dönük bir eser olup bu türde telif edilen ilk çalışma şeklinde nitelendirilmektedir.³⁷⁵ Aynı şekilde Dânî'nin kıraat alanında faydalandığı Mısırlı isimlerden olan Fâris b. Ahmed el-Hımsî'nin de (ö. 401/1010-11) *el-Müneşşe fi'l-Kırââtî's-Semân*'ı bu minvaldedir.³⁷⁶ Dolayısıyla Endülüs'te, adı geçen kıraate yönelik telif geleneğinin, tedriste olduğu gibi Mısır ile bağlantısı muhakkaktır.

Böylelikle kıraat alanının Endülüslü müelliflerinin bir kısmı, temelde yedi kıraat ekseninde telifat meydana getirse de bazen yedi kıraate Ya'kûb'u ekleyerek sekizli tasnifi de hayata geçirmişlerdir. İbnü'l-Beyyâz el-Mürsî'nin (ö. 496/1102) *en-*

³⁷² İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 99, 106.

³⁷³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 186; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 410-411; Zehebî, **Müstemlah**, s. 407; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetü'n-Nihâye**, II, 329.

³⁷⁴ Örneğin Endülüslü kıraat âlimi Ahmed b. Kasım Ebû Abdillâh el-Ğassânî'nin (ö. 767/1366'dan sonra), İbnü'l-Cezerî'nin arkadaşı İbn Meymûn el-Belvî'ye, *et-Teysîr*, *et-Tefsîr*, *el-Kâfi* ve *Müfredetü Ya'kûb* adlı eserlerin tazammun ettiği sekiz kıraati okuttuğu haber verilmiştir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetü'n-Nihâye**, I, 91. Yine Yahya b. Ahmed b. Ahmed b. Safvân el-Kaynî Ebû Zekerîyya en-Endelüsî el-Mâlikî'nin (ö. 772/1370), Mısır'da el-Mecîd İsmail b. Yusuf el-Küftî'den sekiz kıraati tahsil ettiği söylenmektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetü'n-Nihâye**, II, 318.

³⁷⁵ Zehebî, **Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 698-699; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetü'n-Nihâye**, I, 307-308; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 80-84.

³⁷⁶ Zehebî, **Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 717; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetü'n-Nihâye**, II, 7.

Nebzetü'n-Nâmiyye fi'l-Kırââtî's-Semâniyye'siyle³⁷⁷ Halef b. Muhriz eş-Şâtıbî'nin (ö. 516/1122-23) *el-Müfîd fi'l-Kırââtî's-Semân*'ı,³⁷⁸ -her ne kadar günümüzdeki varlıkları bilinemese de- bu türden tasnifata örnek gösterilebilir. Zira Ya'kûb'a verilen önemden hareketle ilgili çalışmaların münderecatına, sekizinci kıraat olarak Ya'kûb'u eklemiş olmaları kuvvetli bir ihtimaldir. Kaldı ki onların, Ya'kûb Kıraati'nin tespitine dönük hatırı sayılır nicelikte müstakil çalışmaları da bilinmektedir. Ebû Amr ed-Dânî'nin *Müfredetü Ya'kûb*'u,³⁷⁹ Ebû Abdillâh b. Şüreyh (ö. 476/1084) ve Şuayb b. İsa el-Endelûsî'nin (ö. 538/1143) *Kitâbü Kırâati Ya'kûb*'ları,³⁸⁰ Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'in (ö. 539/1144) *el-Cem' ve't-Tevcîh*'i³⁸¹ ve Ebû Bekir b. 'Âsım el-Gırnâtî'nin (ö. 829/1426) *el-Emelü'l-Merkûb*'u,³⁸² bu noktada meydana getirilen pek çok çalışmanın bir kısmıdır.³⁸³

Görüldüğü üzere Endülüs'te Ya'kûb Kıraati, yedi dışına itilen kıraatlere oranla ayrı bir yerde tutulmuş; tedris ve telifte yediden farklı telakki edilmemiştir. Dolayısıyla buraya kadar aktarılan tüm malumattan sonra bölgedeki tasnif/tedris/telif türünü tespit açısından şu ifadeleri kullanmak yerinde olacaktır: Endülüs'te kıraat farklılıklarında benimsenen tasnif ve metot, ağırlıklı olarak yedi kıraat ekseninde seyretmektedir. Ancak Ya'kûb Kıraati'ne gösterilen ihtimam, kimi zaman bu kıraati de okutma ve nakletmeyi beraberinde getirmiş, böylelikle bu coğrafyada sekiz kıraati kapsayan bir usul kök salmıştır.

³⁷⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1923; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, IV, 85; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 134; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 171.

³⁷⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 105; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, I, 263; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 214.

³⁷⁹ Ebû Amr ed-Dânî, *Müfredetü Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî*, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru İbni'l-Cevzî, y.y. 2008.

³⁸⁰ Sezgin, Fuat, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, Medine 1991, I, 37; İbn Hayr, *Fehrese*, 64, 65; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, I, 816.

³⁸¹ Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, *el-Cem' ve't-Tevcîh limâ İnfirade bihi Ya'kûb b. İshak el-Hadramî el-Basrî*, (thk. Gânim Kaddûrî Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000.

³⁸² Ebû Bekir İbn 'Âsım, *Tuhfetü'l-Hukkâm*, (Neşreden giriş, s. 9.)

³⁸³ Çalışmamızın dördüncü bölümündeki Endülüs kıraat literatürü kısmında da görüleceği üzere bu meydana daha pek çok eser bulunmaktadır.

3.3.4. Diğer Tasnifat

Endülüs'te, yedi ve sekiz kıraat dışında -çok sık rastlanmamakla birlikte- bir kısım tasnifler daha görülmektedir. Örneğin İbn Mihrân en-Nisâburî'nin, İbn Mücâhid'den yaklaşık kırk sene sonra tohumlarını attığı on kıraat merkezli usûl ile Endülüs'te de karşılaşmak mümkündür. Nitekim yedi kıraate yönelik meydana getirdiği *eş-Şemsü'l-Münîr fi'l-Kırââtî's-Seb'î's-Şehîr* adlı eseriyle tanınan Ya'îş b. Ali eş-Şilbî'nin (ö. 626/1228) biyografisine göz atıldığında, on kıraati de bildiği ve Endülüslü bir diğer kıraat âlimi İbn Müsdî el-Ğırnâtî'ye (ö. 663/1265)³⁸⁴ okuttuğu müşahade edilecektir.³⁸⁵

Bunun yanında İbnü'l-Cezerî'nin, Endülüs'te kıraatin tarihî seyrini öğrendiği kişi olduğu anlaşılan Muhammed b. Meymûn Ebû Abdillâh el-Belvî el-Ğırnâtî de (ö. 793/1391) on kıraatin bölgedeki varlığının delilleri arasındadır. Zira İbnü'l-Cezerî'nin bildirdiğine göre o, İslâm dünyasının pek çok şehrini dolaşmış, Dimaşk'e uğradığında da kendisinden on kıraati tahsil etmiştir.³⁸⁶

İbn Uhtî Ğânim şeklinde meşhur olan Ebû Abdillâh el-Mâlekî'nin (ö. 525/1030) *Ta'lîlü'l-Kırââtî'l-'Aşr* adıyla telif ettiği eseri de on kıraatin farklılık ve tevcihini içermektedir.³⁸⁷

Bununla birlikte bölge kurrâsının biyografilerinde, on kıraat konusunda, yedi veya sekizli tasnifte görüldüğü kadar yoğun ifadelerle karşılaşmamaktadır. Kaldı ki Endülüslü kıraat âlimleriyle ilgili çok detaylı araştırmalarımıza rağmen, on kıraate dair yukarıda aktarılanların dışında herhangi bir rivayete tesadüf edilememiştir. Buradan

³⁸⁴ İbn Müsdî, Endülüs ilmî tarihi açısından kıymetli bir yeri haiz olmakla birlikte kıraatte çok fazla öne çıkmamıştır. Bkz Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâî'l-Kibâr*, s. 1312; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, II, 252.

³⁸⁵ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâî'l-Kibâr*, s. 1195.

³⁸⁶ Süyûtî, *Buġyetü'l-Vü'ât*, I, 234; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, II, 224. Ancak İbn Meymûn el-Belvî ile ilgili şunu da belirtmek gerekir ki onun, daha sonradan Endülüs'e dönüp dönmediği bilinmemektedir.

³⁸⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, III, 729; Abdülaziz b. Ali b. Ali el-Harbî, *Tevcihü Müşkîlî'l-Kırââtî'l-'Âşriyyeti'l-Ferşiyeti Lüġâten ve Tefsîren ve İ'râben*, Câmîatü'l-Kurâ, h. 1417 Medîne, s. 80.

hareketle Endülüs'te on kıraatin bilindiği ve bu yönde, bir tane dâhi olsa çalışma yapıldığı ancak bu tasnifin pek taraftar bulamadığı söylenebilir.

Yedi, sekiz ve onlu tasnif dışında, Endülüs'te varlığına dair herhangi bir tasnifle karşılaşılammıştır. Her ne kadar bu bölge kurrâsının eliyle telif edilen bazı çalışmalar, üçlü tasnif adını taşısa da bunlar, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillâh b. Şüreyh gibi bölgenin simge isimlerinin kıraat tercihlerini ihtiva etmektedir. Örneğin Ali b. Süleyman Ebû'l-Hasen el-Kurtubî'nin (ö. 730/1329) *et-Tecrîd fî'l-Kırââtî's-Selâs* ismini taşıyan çalışması, söz konusu hususa bir örnek teşkil etmektedir.³⁸⁸

3.4. Endülüslü Hanımların Kıraat İlmindeki Durumu

Endülüslü hanım kurrâlar ve onların kıraat ilmindeki durumlarına değinmeden önce, konu açısından muhtevasında ipucu barındırması sebebiyle Endülüs'te kadınların eğitim hayatındaki yerlerine kısaca temas edilmelidir. “Endülüs'te eğitim sistemi” başlığında da belirtildiği üzere bu bölgede eğitim, birincisi kütüphaneler, ikincisi mescitler veya hocaların evleri ve sonuncusu da şehir ya da ülke dışına yapılan rihleler olmak üzere üç aşamalı bir süreçte gerçekleştirilmekteydi.³⁸⁹ İlgili eğitim aşamalarının her birinde, erkeklerin varlıkları düzenli olarak görülmekle birlikte hanımların eğitim hayatı, büyük oranda ilgili sistemden farklılık arz etmektedir.

Biyografisine ulaşma fırsatına erişilen kadınların, ilim tahsilinin ilk aşaması olan ve günümüzdeki ilk ve ortaokullara denk düşen “kütüphanelere” giderek buralarda eğitim gördükleriyle ilgili muayyen bir rivayetle karşılaşılammıştır. Kuşkusuz söz konusu durum, kız çocuklarının, evlerinde öğrenim görmesi geleneğiyle birincil anlamda ilişkiliyken, bu noktada fikhî hükümlerin de etkisinden söz edilmektedir.

³⁸⁸ Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib*, s. 62, 65; Muhammed Muhtâr, *Târîhu'l-Kırâât*, s. 526.

³⁸⁹ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs*, s. 212-213; Özdemir, *Endülüs*, s. 235-236; Adıgüzel, *XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat*, s. 46-47.

Nitekim İbn Sahnûn (ö. 256/870)³⁹⁰ ve Ebü'l-Hasen el-Kâbisî (ö. 403/1012)³⁹¹ gibi Batılı ulemâdan bu minvalde görüşlerin aktarıldığı gözlenmektedir.³⁹² Belirtilen ve serdedilecek muhtemel çeşitli sebeplerle Endülüs'te kız çocuklarının, erkeklerde görüldüğü şekliyle kütaplara gitmedikleri anlaşılmakta ve onların bu aşamadaki eğitimlerini evlerinde sürdürdükleri müşahade edilmektedir.

Hanımların, öğrenim hayatının ikinci merhalesini teşkil eden ve mescitlerle hocaların ev veya iş yerlerinde yürütülen eğitim aşamasındaki durumları, kütaplarda görülene oranla biraz daha aktif bir yönde seyretmektedir. Nitekim Endülüslü bazı erkek âlimlerin biyografilerinde, kadınların mescitlere gittikleri, buralarda erkek hocalardan vaaz ve fetva dinledikleriyle ilgili rivayetlere rastlanmaktadır. Örneğin fıkıh, Arap dili ve hadis sahalarında öne çıkan Endülüslü âlim Muhammed b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Fehhâr el-Cüzâmî'nin (ö. 723/1323) biyografisi, üzerinde durulan mesele açısından kıymetlidir. Zira onun eğitim-öğretim faaliyetlerinden bahsedilirken yer verilen "Mâleka'da ders okutur, sabahtan zeval vaktine kadar bu işle iştigal eder, Kur'ân öğretir ve mescitte kadınlara fetva verirdi."³⁹³ şeklindeki ifadeler, bu yönde bir ışık yakmaktadır. Bu bağlamda ilgili rivayetlerden, kadınların da mescitlere gittikleri ve buralarda çeşitli derslere iştirak ettikleri görülmektedir.

Eğitim-öğretimin üçüncü ve son aşamasına tekabül eden rihlelerde de kadınların eylemleri, erkeklere oranla bir hayli geridedir. Zira kadınların, gerek Endülüs içerisinde gerekse farklı ülkelere ilim tahsili için yolculuk yaptıklarına dair haberler, yok denecek kadar azdır. İlgili hususun başında gelen sebep ise hiç şüphesiz güvenlik meselesidir. Âdetlerle birlikte birtakım fikhî hükümler sebebiyle kütaplara dâhi gitmeyen hanımların, ülke içi ve dışına yolculuk yapmaları da bu paralelde düşünüldüğünde imkân dâhilinde değildir. Örneğin İbn Beşkuvâl'ın *es-Sıla* adlı

³⁹⁰ Hayatı ve eserleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Ferhûn, **ed-Dibâcü'l-Müzheb**, II, 169-173; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, XIII, 60-63;

³⁹¹ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, XVII, 158-162; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 501.

³⁹² Abdülhamid İsa, **Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs**, s. 261.

³⁹³ Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, I, 187.

eserinde biyografilerine yer verdiği hanımlardan hiçbirinin hayatında, bu türde yolculuklarla karşılaşamamaktadır.³⁹⁴

Bununla birlikte bazı hanımların, baba ve eşleri gibi aile fertleriyle birlikte hac yolculuğuna çıktıkları, bu süreçte çeşitli şehirlere uğrayarak ilim tahsil ettikleri de aktarılmaktadır. Söz gelimi Abdurrahman en-Nâsır-LiDînillâh'ın (ö. 350/961) kölesiyken onun vefatının ardından oğlu II. Hakem (ö. 366/976) tarafından azat edilen Râziye isimli hanımefendi (ö. 423/1032), eşiyle birlikte hac ibadetini yerine getirmek amacıyla Hicaz'a gitmiş, dönüşte Şam ve Mısır gibi bölgelere uğrayarak ilmî faaliyetlerde bulunmuştur.³⁹⁵ Benzer bir duruma Hadîce bt. Ebî Muhammed'in (ö. ?) hayatında da tesadüf edilmektedir. Zira o, babasının refakatiyle Mekke'de Ebû Zer el-Herevî'den (ö. 434/1043) *Sahîh-i Buhârî*'yi dinlemesinin yanı sıra yörenin diğer hocalarının derslerine de katılmıştır. Ardından yine babasıyla Endülüs'e dönmüş, burada vefat etmiştir.³⁹⁶

Kadınların eğitim sistemindeki durumlarına dair yukarıda aktarılanlardan yola çıkarak şunları söylemek mümkündür: Onlar, özellikle kütüphaneler başta olmak üzere eğitimin bahsi geçen üç aşamasında da çoğunlukla erkeklerde görülen aksine aktif bir şekilde bulunmamışlardır. Bununla birlikte gerek ibadetlerini yerine getirebilmeleri, gerek çocuklarını yetiştirebilmeleri gerekse de kişisel gelişimlerini tamamlayabilmeleri için, özellikle evlerinde öğrenimlerini sürdürmüşlerdir. Kıraat ilmi özelinde aşağıda aktarılacak birkaç hanım kurrâda da görüleceği üzere onların hocaları, genellikle anne-babaları, kardeşleri ve eşleri gibi aile fertlerinden müteşekkildir.³⁹⁷

Öte yandan kadınların, eğitim-öğretim hayatında aktif bir şekilde rol aldıkları, özellikle edebiyat ve şiir gibi alanlarda isimlerinden söz ettirdikleri, hatta hem cinslerinin haricinde erkeklere de hocalık yaptıkları söylenmekte ve bu noktada pek çok örnekle de karşılaşılmaktadır.³⁹⁸ Dolayısıyla burada şunu da belirtmek gerekir ki

³⁹⁴ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 991-997.

³⁹⁵ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 994.

³⁹⁶ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 996.

³⁹⁷ Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 261.

³⁹⁸ Hanım ulemânın, hem hanımlara hem de erkeklere hocalık yapmaları ve bu hususla ilgili çeşitli örnekler için bkz. Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endelüs*, s. 368-369.

Endülüslü kadınların eğitim hayatında yeterince bulunmamalarıyla ilgili yukarıdaki yargı, erkeklere oranla ortaya atılan bir iddiadır. Yoksa elbette kadınların da -sayıları az olsa da- ilmî hayata katkıları söz konusudur. Nitekim hanımların, saraylarda ümerânın çocuklarına mürebbiyelik yaptıkları, zengin ailelerin evlerine giderek onların çocuklarını yetiştirdikleri ve hatta bazılarının da hayatlarını bahsi geçen saray ve evlerde geçirdikleri rivayet edilmekte ve bu hususta da çeşitli örnekler görülmektedir.³⁹⁹

Hanımların kıraat alanındaki rolleriyle ilgili olarak öncelikle altı çizilmesi gereken nokta, nicelikleridir. Çalışmamızda çeşitli vesilelerle belirtildiği üzere bu yörede kıraat ilmine fazla ehemmiyet verilmekte ve buna bağlı olarak âlimlerin sayıları binlerle ifade edilmektedir. Bununla birlikte kıraat âlimi şeklinde nitelendirilen kadınların sayıları, erkeklerle karşılaştırıldığında çok düşük bir orana tekabül etmektedir. Zira İbn Beşküvâl'in *es-Sıla*'sı, Dabbî'nin *Buğyetü'l-Mültemis*'i, İbnü'l-Ebbâr'ın *et-Tekmile*'si, İbn Zübeyr'in *Sılatu Sıla*'sı ve İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî'nin *ez-Zeyl ve't-Tekmile*'si gibi eserlerde kıraat ilmiyle iştigal ettikleri bildirilen hanımefendilerin sayısı, bir elin parmağını geçmemektedir.⁴⁰⁰

Endülüslü kadınların kıraat ilmine ulaşma ve bu ilmi tahsil etme yöntemleri de genellikle yukarıda belirtilen şekildedir. Buna göre daha çok kıraat imamları arasındaki farklılıkları, yani yedi kıraati okuyan hanımların büyük bir kısmının, ilgili hususları baba ve eşleri gibi aile fertlerinden aldıkları görülmektedir. Konumuz açısından örneklik teşkil etmeleri ve kıraat sahasındaki durumlarını aktarabilmek amacıyla Endülüs bölgesinden neşet eden hanım kurrâlar ve onların bu ilimdeki serüvenlerine, örnek isimler eşliğinde kısaca temas edilmesi faydalı olacaktır.

³⁹⁹ Mürebbiyelerin, ümerâ ve varlıklı kimselerin çocuklarına hocalık yapmaları, onların gelişimine dönük katkıları ve bu paralelde eğitimde aldıkları roller ve örnekleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Abdülhamîd İsa, *Târîhu't-Ta'îm fi'l-Endelüs*, s. 453-458.

⁴⁰⁰ Endülüslü hanımların ilmî hayattaki durumları ve ilgilendikleri alanlarla ilgili geniş bilgi için bkz. İbn Beşküvâl, *Sıla*, s. 991-997; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 543-547; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 239-265; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 455-460; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, V, 406-432.

Hadis ve edebiyat alanıyla da ilgilenen ve çetrefilli metinleri zorlanmadan okuyabildiği bildirilen İbn-i ‘Arûs lakaplı Hafsa bt. Muhammed b. Ahmed es-Sülemî (ö. 580/1184), ilgili ilimleri olduğu gibi yedi kıraati de babasından tahsil etmiştir.⁴⁰¹

Ümmü Habîbe şeklinde tanınan Tavne bt. Abdilaziz (ö. 560/1165), aile fertlerinden kıraat tahsil eden hanımefendilerdendir. Yazısının güzelliği ve faziletiyle dikkat çeken Tavne, bu sahada eşinden faydalanmıştır.⁴⁰²

Endülüs Kıraat Okulu’nun önemli temsilcilerinden Ebû Abdillâh b. Şüreyh’in eşi ve Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’in annesi olan Ümmü Şüreyh (ö. ?), bu yörede kıraat sahasında isminden söz ettiren kadınlardandır. O, söz konusu ilmi, eşi Ebû Abdillâh b. Şüreyh’in yanı sıra, arasında mahremiyet olmayan akrabalarından da bir örtü arkasında duracak şekilde tahsil etmiştir. Ayrıca onun, küçük yaştaki bazı erkeklere de bu ilmi okuttuğu haber verilmektedir.⁴⁰³

“Ümmü’l-Feth” künyesiyle tanınan Fâtîma bt. Ğâlib eş-Şerrât (ö. 613/1216), Endülüslü hanım kurrâlardan bir diğeridir. Özellikle hadis ve edebiyat alanıyla da ilgilenen Ümmü’l-Feth, Nâfi‘ Kıraati’ni babasından birkaç kere okumuştur. Babasının dışında çeşitli erkek ulemeden da bu alanda yararlanmış, oğluna da Verş Rivayeti’ni öğretmiştir.⁴⁰⁴

Dâniye şehrine mensup Ümmü’l-‘İzz bt. Muhammed b. Ebî Ğâlib (ö. 616/1219), babası ve eşi gibi kimselerden ilmî açıdan istifade eden hanım kıraat âlimlerindendir. *Sahîh-i Buhârî* gibi hadis eserleri başta olmak üzere çeşitli sahalarda eşi ve babasından rivayette bulunan Ümmü’l-‘İzz’in, yedi kıraat konusunda da çok mahir olduğu ve öne çıktığı söylenmektedir.⁴⁰⁵ Kıraat ilmini kimden aldığına yönelik açık ifadelere tesadüf edilemese de bu alanda da diğer ilimlerde olduğu gibi ona, babası ve eşinin hocalık yaptığı düşünülebilir.

⁴⁰¹ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 458.

⁴⁰² İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 996-997; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 455.

⁴⁰³ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 254-255; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, V, 427.

⁴⁰⁴ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 263.

⁴⁰⁵ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 263; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, V, 412; Zehebî, *Müstemlah*, s. 439.

Endülüslü kadınlar, kıraat ilmini genellikle aile fertlerinden tahsil etmekle birlikte kimi zaman o yörenin, Ebû Amr ed-Dânî, Ebû Davud Süleyman b. Necâh ve İbn Abdilberr en-Nemerî gibi bu alanın şöhretli kimselerinden de istifade etmişlerdir. Hatta bu uğurda rihle gerçekleştikleri de haber verilmiştir. “İbnetü Fâiz” (ö. 446/1053) olarak bilinen Kurtubalı hanımefendi, söz konusu durumun en bariz örneklerindendir. Nitekim o, tefsir, Arapça, dil ve şiirde babasından; fıkhıta da eşinden yararlanmıştır. Ardından Dâniye şehrine gitmiş, Ebû Amr ed-Dânî’nin vefatına kadar ondan bu sahada faydalanmıştır. Dâni’nin cenaze namazına katıldıktan sonra, insanlara başka kimden kıraat okuyabileceğini sorup Ebû Davud Süleyman b. Necâh ismini alarak Belensiye’nin yolunu tutmuş ve İbn Necâh’tan yedi kıraati tahsil etmiştir. Endülüslü hanımlar arasında kıraat ilminin belki de en öne çıkan ismi olan İbnetü Fâiz, hac ibadeti için gittiği Hicaz’ın dönüşünde vefat etmiştir.⁴⁰⁶ Öte yandan ona bu yolculuklarında kimin ya da kimlerin refakat ettiğiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Ebû Amr ed-Dânî’den kıraat okuyan bir diğer hanımefendi, Reyhâne’dır (ö. ?). Ebû Amr ed-Dânî’nin Meriye şehrinde bulunduğu bir dönemde ona giderek eğitim görmeyi talep eden Reyhâne, aralarında bir perde duracak şekilde ondan öncelikle yedi kıraati almıştır. Ardından da yedi kıraat dışındaki rivayetleri okumuştur. Ayrıca Ebû Amr ed-Dânî’den, kendisine icazet vermesini istediği ve onun da her ne kadar başlarda bunu reddetse de sonradan bu isteği yerine getirdiği söylenmektedir.⁴⁰⁷ Diğer yandan yukarıda eşinden kıraat alanında istifade ettiği aktarılan Tavne bt. Abdilaziz, bunun yanında İbn Abdilberr en-Nemerî’den de yararlanmıştır.⁴⁰⁸

Görüldüğü üzere Endülüslü hanımlar, daha çok meşhur kıraat rivayetlerini okuma anlamında öne çıkmaktadırlar. Bununla birlikte onların bu ilimle olan ilişkileri, yalnızca bahsedilenle sınırlı değildir. Zira genellikle edebiyat ve şiirle iştigal etmeleri sebebiyle yazılarının güzel olduğu söylenen Endülüslü kadınların, Mushaf yazma işinde de temayüz ettikleri görülmekte ve bu meyanda örneklerle karşılaşılmaktadır.

⁴⁰⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 251; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, V, 426; Zehebî, **Müstemlah**, s. 436.

⁴⁰⁷ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 412, 546.

⁴⁰⁸ İbn Beşkivâl, **Sıla**, s. 996-997; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 455.

Söz gelimi yaşadığı dönem itibarıyla anlayışı, bilimsel yeterliliği, edebiyat, şiir ve fesahatteki maharetiyle şöhret bulan Aişe bt. Ahmed b. Muhammed Kâdim'in (ö. 400/1009-10), ilme büyük önem verdiği bildirilmekte ve Mushaf istinsahında da görev aldığı haber verilmektedir.⁴⁰⁹

Kadınların kıraat ilmindeki durumlarıyla ilgili son olarak şu hususları da belirtmek gerekmektedir: Endülüslü hanımların, bir yandan kıraat farklılıklarını okumak, diğer yandan da Mushaf istinsahında görev almakla birlikte kıraat sahasında orijinal manada meydana getirdikleri herhangi bir esere rastlanılamamıştır. Bu anlamda denilebilir ki kıraat ilmi özelinde yalnızca hocalarına tabi olmuşlar ve onların eserlerini temel kaynak kabul etmişlerdir.

Yedi kıraate ait ihtilafları okudukları söylenen yukarıdaki isimler dışında, Endülüs'te hâkim olan Verş Rivayeti'ni tüm yönleriyle tahsil eden hanımefendilerin varlıkları da bilinmektedir.⁴¹⁰ Ancak ilgili isimlerin, kıraat ilminin detaylarına inmeyip sadece Kur'ân'ın tilavet boyutunda kalmaları sebebiyle ayrıca üzerinde durulmamıştır.

3.5. Endülüs Kıraat Ekolünün Kıraat İlmine Etkileri

Özellikle bu coğrafyadan neşet eden kurrânın ilgili ilme verdikleri ehemmiyet ve bu uğurda gösterdikleri gayretler sonucunda kıraat ilminin ekol bölgelerinden biri haline gelen Endülüs, pek çok alanda olduğu gibi kıraat sahasında da İslam dünyasına çeşitli açılardan tesir etmiştir. Bu etkilerin/katkıların ise iki boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kişisel gelişimini tamamlayan Endülüslü kurrânın, geçici veya tamamen yerleşmek maksadıyla gittikleri ülkelerde yürüttükleri tedris faaliyetleridir. Endülüs'ün kıraate etkisinin ikinci ve en önemli boyutu ise kuşkusuz bu coğrafyaya mensup kurrâ eliyle telif edilen nitelikli kıraat eserleridir. Nitekim onların bu eserleri, İslam dünyasında hatırı sayılır derecede iltifata mazhar olmuş ve alanın temel kaynakları arasına girmiştir. Hatta bu çalışmalardan bazıları, kıraat ilmi edebiyatının

⁴⁰⁹ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 992-993.

⁴¹⁰ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 991-997; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 543-547; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 239-265; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 455-460; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, V, 406-432.

ilkleri arasında da yerini almıştır. Gerek tedris gerekse telif faaliyetleri anlamında yukarıda belirtilen iki boyutta da Endülüs özelinde fazlaca örnekle karşılaşmak mümkündür. Endülüs'ün kıraat ilmine etkisinin/katkısının açık bir şekilde görülebilmesi amacıyla bahse konu boyutlarla ilgili öne çıkan örnekler aktararak bu hususun açıklığa kavuşturulması lazım gelmektedir.

3.5.1. Tedrisât Yönüyle Etkiler

Özellikle kıraat ilminin Endülüs'te zirveye ulaştığı hicrî beşinci asırla birlikte Endülüslü kıraat âlimleri, coğrafi yakınlık sebebiyle tercih ettikleri Kuzey Afrika başta olmak üzere Doğu İslam ülkelerine yoğun sayılacak derecede yolculuklar yapmışlardır. Bu yolculuklarda, kimi zaman memleketlerine geri dönmüşler, kimi zaman da gittikleri şehirleri vatan edinmişlerdir.⁴¹¹ Onların söz konusu rihleleri, geri dönüşü olsun olmasın, bölgelerindeki kıraat metodunun İslam dünyasına yayılmasına zemin hazırlamıştır. Böylelikle Endülüs'ün kıraat ilmine yönelik etkileri/katkıları da ilk olarak bu boyutta kendini göstermiştir.

Endülüs'ün kıraat ilmine tedrisat yoluyla etkilerini, çeşitli başlıklar altında maddelemek mümkündür. Buna göre Endülüslü kıraat âlimlerinden bazıları, bağlı bulundukları şehirlerde şeyhülkurrâlık makamına riyaset etmişler ve kendi ülkeleri dışında da kıraat ilminin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Kasım b. Ahmed b. el-Müvaffik Alemüddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî el-Mürsî (ö. 661/1263), Endülüs'te kendini geliştirmiş ve Doğuya seyahate çıkmış, çeşitli ülkeleri dolaştıktan sonra Şam'a yerleşmiştir. O, Şam'da yaşam sürerken Halep'te bulunan 'Âdiliyye Medresesi'nde şeyhülkurrâlık vazifesini de yürütmüştür.⁴¹²

Benzer bir duruma İbn Mâlik et-Tâî Ebû Abdillâh el-Ceyyânî'de de (ö. 672/1274) rastlanılmaktadır. Nitekim o da Endülüs'ün Ceyyân şehrinde dünyaya gelip

⁴¹¹ Bu bilgiyle ilgili geniş açıklama için bkz. Bu çalışmanın “Rihlelerin Yapıldığı Bölgeler” adlı başlığı.

⁴¹² Alemüddîn el-Lûrekî, **el-Muhassal**, (Neşredenin girişi, s. 5-8); Ebû Şâme el-Makdisî, **ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn**, s. 343; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1310-1312; **İber**, III, 303; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, II, 16; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 50.

burada ilk eğitimini aldıktan sonra pek çok ülkeyi ziyaret etmiş, nihayet Şam'ı vatan edinmiştir. O, Ebû Şâme el-Makdisî'nin vefatının ardından Halep'teki Sultâniyye ve Âdiliyye Medreselerinde şeyhülkurrâlık makamına yükselmiş, buralarda dil ve kıraat dersleri vermiştir.⁴¹³

“İbnü'l-Hâcce” şeklinde tanınan Ahmed b. Mesûd Ebü'l-Abbas el-Belensî (ö. 772/1371), İbnü'l-Cezerî'nin ifadesine göre Tunus'ta Şeyhülkurrâlık vazifesini ifa eden isimlerdendir.⁴¹⁴ İbnü'l-Hâcce'nin, aslen Endülüslü olmakla birlikte sonradan Tunus'a yerleştiği anlaşılmaktadır.

Ahmed b. Ferhûn Ebü'l-Abbas eş-Şâtıbî'nin de (ö. ?) İbnü'l-Hâcce'ye benzer bir durumu gözlemlenmektedir. Zira o da aslen Endülüs'e mensup olmakla birlikte Tunus'ta şeyhülkurrâlık makamına riyaset etmiştir.⁴¹⁵ Yukarıda aktarılanlar dışında Endülüslü kıraat âlimlerinin, İslam dünyasının çeşitli şehirlerinde şeyhülkurrâlık vazifesini icra ettiklerine dair pek çok örnekle karşılaşmak da mümkündür.⁴¹⁶

Öte yandan Endülüs'ün kıraat sahasında dışa açılımına ve böylelikle bu alana etkisine dair Mısır'ın Kahire şehrinde bulunan 'Amr b. Âs Camii, büyük bir önem taşımaktadır. Mısır fatihi 'Amr b. Âs'ın fetihle birlikte inşa ettirdiği bu cami, pek çok alanda olduğu gibi kıraat eğitimi de Mısır'ın simge mekânlarından olmuştur.⁴¹⁷ Endülüs'ün kıraatte öne çıkan isimlerinin kıraat eğitimine yönelik buradaki faaliyetleri, konumuz açısından çok kıymetlidir. Zira onlardan bazıları, rihleleri esnasında adı geçen camide belirli müddet kıraat okutmuş, bu alanda öğrenci yetiştirmişlerdir. Ebü'l-Kasım el-Hazrecî el-Kurtubî (ö. 446/1053), söz konusu

⁴¹³ İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, (Neşredenin girişi s. 10-16); Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1363-1364; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, VIII, 67; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, IV, 131; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 159-160; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 130; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, VII, 211.

⁴¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 126.

⁴¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 90.

⁴¹⁶ Aslen Endülüslü olmakla birlikte çeşitli sebeplerle İslam dünyasının farklı bölgelerine taşınarak buralarda şeyhülkurrâlık makamına riyaset eden diğer birkaç kişi için bkz. Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 120; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1396; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, II, 125; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 431. İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, IV, 239-240; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 132; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 140-141; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, VII, 211; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 151-152.

⁴¹⁷ Amr b. Âs Camii ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Eyice, Semavi, “Amr b. Âs Camii”, *DİA*, III, 81-82.

kimselerdendir. O, 21 yıllık Doğu seyahatinde Mısır'a da uğramış ve sözü edilen camide kıraat okutmuştur.⁴¹⁸ Benzer bir durum, Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer el-İşbîlî'nin (ö. 407/1016) hayatında da görülmektedir.⁴¹⁹

Yalnızca rihleleri esnasında burada bulunanlar değil, Mısır'a yerleşen Endülüslü kurrânın da ilgili mekânda kıraat okuttuğu müşahede edilmektedir. Ebû'l-Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî, Mısır'a yerleştikten sonra Kâdı Fâzıl, kendisini Fâziliyye Medresesi'ne tayin edene kadar burada kıraat tedrisiyle iştigal etmiştir.⁴²⁰

İsmail b. Halef es-Sarakustî de Mısır'a göçtükten sonra mezkûr camide kıraat eğitimi veren bir diğer Endülüslü kıraat âlimidir.⁴²¹ Her ne kadar özel olarak şeyhülkurrâlık unvanıyla anılmasalar da zikredilen Endülüslü kurrânın, İslam dünyasının kıraat eğitimi sahasında önemli bir yeri haiz bu mekânında icra ettikleri faaliyetler, Endülüs'ün kıraate katkı ve etkileri hususunda değerli verilerdir.

Endülüs'ün tedrisat yönüyle kıraat alanına etkilerine/katkılarına dair bir diğer boyut, bu yöreye mensup kurrânın, çeşitli devlet adamlarının davetleri üzerine gittikleri ülkelerde yürüttükleri kıraat faaliyetleridir. Ali b. Abdülaziz b. Muhammed b. Mesud Ebû'l-Hasen el-Bestî (ö. 554/1159'dan sonra),⁴²² Ali b. Muhammed el-Mürâdî Ebû'l-Hasen el-Belensî (ö. 563/1167'den sonra),⁴²³ Müraccâ b. Yunus Ebû Ömer el-Mürçîkî (ö. 600/1203-04)⁴²⁴ ve Yahya b. Muhammed Ebû Zekeriyya el-Hevzenî el-

⁴¹⁸ İbn Beşkûvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 493-494; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 362; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâ**, s. 782.

⁴¹⁹ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 59. Mısır'a giderek burada Ebû't-Tayyib b. Ğalbûn'dan kıraat okumuş, İşbîliye'ye dönmüş ve kıraat okutmuştur. Fitne sebebiyle tekrar Mısır'a gitmiş ve bir camide kıraat okutmuştur.

⁴²⁰ Muvaffakuddin b. Osman, **Mürşidü'z-Züvvâr ilâ Kubûri'l-Ebrâr**, (thk. Muhammed Fethî Ebu Bekir) ed-Dâru'l-Misriyyeti'l-Bennâniyye, Kahire 1995, s. 631.

⁴²¹ Başal, **İsmail b. Halef es-Sarakustî**, s. 14-15.

⁴²² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 196; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 214; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyssera**, s. 1617; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**", s. 6.

⁴²³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 210-211; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 340; Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb**, s. 46; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kirâat bi'l-Mağrib**, s. 38-39.

⁴²⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 200; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 43; Zehebî, **Müstemlah**, s. 176; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 284; Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb**, s. 46; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**", s. 6; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyssera**, s. 2638.

İşbîlî (ö. 602/1206)⁴²⁵ gibi isimler, ilgili hususa örnek teşkil etmektedir. Zira onlar, Muvahhid hükümdarlarının kıraat ilminin bölgedeki gelişimini temin için yaptıkları davetlere muhatap olmuşlardır. Söz konusu davetler üzerine Mağrib'in Fas ve Sebte gibi farklı şehirlerine giderek buralarda kıraat okutmuşlardır.⁴²⁶

Bu noktada kıymetli bir başka örneğe Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin hayatında da tesadüf edilmektedir. Bir dönem Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin de vezirliğini yürüten Kâdî el-Fâzıl (ö. 596/1200), Şâtıbî'nin Kahire'deki ikameti esnasında onu, kendi yaptırdığı Fâziliyye Medresesi'nde kıraat ve hadis dersleri vermek üzere görevlendirmiştir.⁴²⁷

Endülüs'ün tedrisî açıdan kıraat sahasına etki ve katkılarına yönelik ele alınması gereken bir başka husus, bu yöreye mensup kurrânın, bahse konu alanda İslam dünyasınca otorite kabul edilen kimselere hocalık yapmalarıdır. Özellikle İbnü'l-Cezerî başta olmak üzere Alemüddîn es-Sehâvî gibi kıraat ilminin simge isimlerinin hoca silsilelerine göz atıldığında, Endülüslü kıraat âlimlerine fazlaca tesadüf edilmektedir. Söz gelimi Endülüs'te bilimsel yeterliliğini sağladıktan sonra Doğuya rihle gerçekleştiren Ahmed b. Yusuf b. Mâlik Ebû Ca'fer er-Ru'aynî el-Gırnâtî (ö. 779/1377), Dımeşk'e de uğramıştır. İbnü'l-Cezerî, 771/1369 yılında burada bulunduğunu ve Ebû Ca'fer er-Ru'aynî'den Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî'nin Nâfi' Kıraati'ni ihtiva eden eseriyle birlikte Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'ini ve İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *eş-Şâtıbiyye*'sini okuduğunu haber vermiştir.⁴²⁸

Ebû Ca'fer er-Ru'aynî ile çok yakın arkadaşlıkları bulunan ve küçük farklar dışında ilmî serüvenleri aynı olan Muhammed b. Ahmed b. Câbir el-Hevvârî Ebû Abdillâh el-Endelüsî el-Mürsî ed-Darîr de (ö. 780/1378)⁴²⁹ İbnü'l-Cezerî'nin

⁴²⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 186; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 410-411; Zehebî, **Müstemlah**, s. 407; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 329; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyyessa**, s. 2911.

⁴²⁶ Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb**, s. 46.

⁴²⁷ Muvaffakuddin b. Osman, **Mürşidü'z-Züvvâr**, s. 631.

⁴²⁸ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 138, 493.

⁴²⁹ Zikredilen iki ismin yakın arkadaşlıklarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Ca'fer er-Ruaynî, Ahmed b. Yusuf b. Mâlik, **Tuhfetü'l-Akrân fî mâ Kurie ve't-Teslîsi min Hurûfi'l-Kur'ân**, (thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Dâru Kunûzi İşbîliyya, Riyad 2007, (Neşreden'in girişi, s. 7-12); Durmuş, İsmail, "Ruaynî", **DİA**, XXXV, 175-176.

Endülüslü hocalarındandır. İbnü'l Cezerî, Ebû Ca'fer er-Ru'aynî'den kıraat tahsil ettiği esnada İbn Câbir el-Hevvârî'den de aynı eserleri okuduğunu bildirmektedir.⁴³⁰

İsmail b. Muhammed Ebü'r-Reşîd el-Ğırnâtî (ö. 771/1370), İbnü'l-Cezerî'nin kıraat noktasında yararlandığı Endülüslü bir diğer şahıstır. İbnü'l-Cezerî, Ebü'r-Reşîd el-Ğırnâtî'nin Dımeşk'te ikamet ettiği zaman zarfında kendisine gidip geldiğinden ve Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî'nin Nâfi' Kıraati'ni içeren eserini dinlediğinden söz etmektedir.⁴³¹

Ayrıca İbnü'l-Cezerî, kıraat alanında faydalanmayı çok arzulamasına rağmen çeşitli sebeplerle imkân bulamadığı Endülüslü kurrâdan da bahsetmektedir. Yahya b. Ahmed b. Ahmed b. Safvân el-Kaynî Ebû Zekerıyya el-Endelüsî (ö. 772/1370), söz konusu kimselerdendir. İbnü'l-Cezerî, 768/1366'da Mekke'deyken İbn Safvân el-Kaynî'den kıraat okumak için büyük çaba sarf ettiğini ancak bir türlü buna muvaffak olamadığını haber vermektedir.⁴³²

Endülüslü kurrâ, İbnü'l-Cezerî'nin kendisinin yanı sıra birçok hocası ve arkadaşına da kıraat okutmuştur. Bunların başında hiç kuşkusuz Ali b. Ömer b. İbrahim b. Abdillâh el-Kenânî Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî/Kayşâtî (ö. 730/1330) gelmektedir. Nitekim onun, İbnü'l-Cezerî'nin bazı hocaları, öğrencileri ve arkadaşlarına kıraat okuttuğu rivayet edilmektedir.⁴³³ Bu noktada öne çıkan ikinci isim ise "İbnü'l-Hâc" şeklinde meşhur Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Berekât el-Billîfîkî'dir (ö. 771 /1370). O da İbnü'l-Cezerî'nin hoca ve arkadaşlarının kıraat eğitimine katkıda bulunanlardandır.⁴³⁴

İsmi geçenlerin dışında aynı özellikleri barındıran daha pek çok zatın varlığı da bilinmektedir. Buna göre Ahmed b. Abdilhakk Ebû Ca'fer el-Mâlekî (ö. 765/1364),⁴³⁵ Ahmed b. Kasım Ebû Abdillâh el-Mâlekî (ö. ?),⁴³⁶ "el-Lûşî" olarak

⁴³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 55-56.

⁴³¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 152.

⁴³² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 318.

⁴³³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 493.

⁴³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 207.

⁴³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 64.

⁴³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 91.

tanınan Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillâh el-Ğirnâtî (ö. 773/1372),⁴³⁷ Ferec b. Kasım Ebû Saîd el-Ğirnâtî (ö. 782/1380),⁴³⁸ Ebû Abdillâh el-Kenânî el-Hafîd el-Kaycâtî (ö. 811/1408)⁴³⁹ ve Ahmed b. Ferhûn Ebû'l-Abbâs eş-Şâtıbî (ö. ?)⁴⁴⁰ gibi şahsiyetler, İbnü'l-Cezerî'nin hoca ve arkadaşlarının kıraatte istifade ettiği isimlerdendir.

Yazdığı eserler ve yetiştirdiği talebelerle İslam dünyasında kıraat sahasının otoritelerinden kabul edilen Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245), Endülüslü kurrânın nezaretinde gelişen diğer bir önemli kimsedir. Yine kıraat sahasının simge şahsiyetlerinden Ebû Şâme el-Makdisî'nin de hocası olan Sehâvî, Kahire'ye giderek Endülüslü kıraat âlimi İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'den kıraat okumuş, kendisinden fazlaca istifade etmiştir. Sonraları İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin '*Akîletü'l-Etrâb* ve *Hırzû'l-Emânî*' adlı eserlerine de şerh yazmıştır. Hatta *Fethu'l-Vasît* ismiyle kaleme aldığı şerhin, *Hırzû'l-Emânî*'ye yönelik yapılan ilk şerh olduğu ve *Hırzû'l-Emânî* isimli eserin şöhret bulmasındaki temel etkenler arasında yer aldığı da rivayet edilmiştir.⁴⁴¹

Endülüs'ün kıraat ilminin tedrisî boyutuna katkısıyla ilgili son olarak şu hususun da altını çizmek gerekmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere bu yöreye mensup kurrâ, gerçekleştirdikleri rihlelerle bölgelerindeki kıraat müktesebatı ve metodunu İslam dünyasına yayma, böylelikle kıraate katkı sağlama imkânı bulmuşlardır. Onların bu rihleleri, kimi zaman gittikleri bazı şehirlerde medrese inşa etmeleri ve buralarda kıraat eğimi vermeleriyle de sonuçlanmıştır. Aslen Endülüs'ün doğusunda bulunan Şârre şehrine mensup olmakla birlikte, babasının Mağrib'in Sebte şehrine göçmesi sonucunda burada dünyaya gelen Ali b. Muhammed Ebû'l-Hasen eş-Şârrî el-Mukrî (ö. 649/1251), bahse konu meselede örneklik teşkil etmektedir. Kıraati babası ve Yahya b. Muhammed el-Hevzenî el-İşbîlî gibi Endülüslü âlimlerden alan Ebû'l-Hasen eş-Şârrî, hayatının ilerleyen dönemlerinde Sebte'de bir medrese kurmuştur. O, Zehebî ve İbnü'l-Cezerî'nin "çok güzel" şeklinde nitelendirdikleri bu

⁴³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 249.

⁴³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 8.

⁴³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 214.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 90.

⁴⁴¹ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1245-1251; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 502-504. Ebû Şâme, *Hırzû'l-Emânî*'nin şöhretini, Alemüddîn es-Sehâvî'nin bu esere yaptığı şerhe bağlamaktadır. Zira ona göre, Sehâvî'nin *Fethu'l-Vasît* adlı şerhine kadar *Hırzû'l-Emânî* kimse tarafından tanınmamaktaydı. İlgili şerh sonucunda *Hırzû'l-Emânî*'nin ünü artmıştır. Bkz. Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Me'ânî*, s. 8. Ayrıca bkz. İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 178.

medresede uzun yıllar kıraat eğitimiyle iştigal etmiş, bu sahada pek çok talebe yetiştirmiştir.⁴⁴²

Yukarıda çeşitli başlıklar altında aktarmaya gayret gösterilen örneklerin yanı sıra özellikle çalışmamızın çeşitli kısımlarında yer verilen Endülüslü kıraat âlimlerinin hayatları incelendiğinde, onların kıraat ilminin tedrisî boyutuna ne derece etki ettikleri açıkça müşahade edilecektir. Zira onların pek çoğu, İslam dünyasının hemen her şehrini ziyaret ederek bir yandan kişisel gelişimlerini sürdürmüşler, diğer yandan da kıraat ilminin tedris ve naklinde aktif bir şekilde rol almışlardır.⁴⁴³

3.5.2. Telifât Yönüyle Etkiler

Endülüslü kıraat âlimleri, tedrisî etkilerine ek olarak, kıraat ilmine asıl tesiri, bu sahada meydana getirdikleri eserlerle yapmışlardır. Endülüs'te kıraat ilmine dönük telif geleneği ise, henüz hicrî üçüncü yüzyılın sonlarına doğru Egleb b. Abdilmelik İbn Menvîl et-Tuleytulî (ö. 298/910) ile başlamıştır. Yaklaşık bir asır sonra da Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. 420/1029), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve Ebû Ömer et-Talemenkî (ö. 429/1037)'nin kıraat tasnifatına dair kapsamlı eserleriyle birlikte söz konusu gelenek, yukarıya doğru bir ivme kazanmıştır.⁴⁴⁴ Özellikle yine Mekkî b. Ebî Tâlib'in yanı sıra Ebû'l-Abbas el-Mehdevî (ö. 430/1039'dan sonra), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), İsmail b. Halef es-Sarakustî (ö. 455/1062), İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî (ö. 462/1069-70), İbn Abdilberr en-Nemerî (ö. 467/1071), İbn Şüreyh Ebû Abdillâh el-İşbîlî (ö. 476/1084) ve Ebû Davud Süleymân b. Necâh el-Kurtubî (ö. 496/1103) gibi kıraat ilminin hicrî beşinci yüzyıldaki yetkin isimlerinin çalışmaları sonucunda ise Endülüs'te kıraat ilminin telif geleneği, zirveye ulaşmıştır. Takip eden hicrî altıncı asırda da bilhassa Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin, Ebû Amr ed-Dânî'nin bazı

⁴⁴² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 251; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 485; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1298; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 507.

⁴⁴³ Endülüslü kıraat âlimlerinin, kıraat ilminin tedrisî boyutuna etki ve katkılarına dair farklı örnekler için bkz. Bu çalışmanın ikinci bölümünde bulunan "İlim Tahsili İçin Yapılan Yolculuklar: Rihle" adlı başlığı. Ayrıca bkz. Bu çalışmanın "ekler" bölümünde yer alan "Kıraat İlminin Tedris ve Naklinde Öne Çıkan Endülüslü Kurrâ" adlı kısmı.

⁴⁴⁴ Endülüs'te kıraat ilmiyle ilgili ilk eserlerin ne zaman yazıldığı, yedi kıraate dönük çalışmaların ilk kim ya kimler tarafından kaleme alındığıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Bu çalışmanın "Tasnife Dayalı Kıraatlerin "Telifât Yoluyla" Endülüs'e Girişi" adlı başlığı.

çalışmalarına yönelik kaleme aldığı manzum türdeki eserlerinin katkılarıyla ilgili çalışmalar, İslam dünyasında büyük bir şöhret elde etmiştir. Yine bölge kurrâsının bir önceki dönemde yaşayan kıraat âlimlerinin telifâtıyla alakalı şerh ve muhtasar çalışmaları da Endülüs kıraat ekolünün İslam dünyasına tesirinde büyük pay sahibi olmuştur.⁴⁴⁵

Endülüs’e mensup kurrâ eliyle meydana getirilen bu eserlerden bazılarının ulaştığı şöhret ve uyandırdığı etkiyle ilgili olarak Meşîmî’nin şu tespiti, konumuz açısından çok kıymetlidir: “İbnü’l-Cezerî’nin *Tabakâtü’l-Kurrâ*’sından rastgele bir biyografiye göz attığımızda, “*et-Teysîr*’i falandan okudu” ve “*eş-Şâtibiyye*’yi ezberledi” şeklinde bir ifadeyle çoğunlukla karşılaşmak mümkündür. Bu durum, Endülüs’ün kıraat ilminin en tepe noktasında yer aldığını ifade eder.”⁴⁴⁶

Endülüslü kıraat âlimlerince kaleme alınan bu eserler, kıraat sahasında eğitim metotlarının belirlenmesi, yedi kıraatin tüm dünyada benimsenmesi ve uygulanmasında hatırı sayılır derecede ehemmiyeti haizdir. Bu sebeptendir ki İslam dünyasında yedi kıraat sistemini ilk defa İbn Mücâhid tayin etse de, bu usulün yayılmasında, yedi kıraati şamil eserleri vesilesiyle Endülüslülerin payının çok fazla olduğu görülmektedir.⁴⁴⁷ Sözü edilen bölgenin kıraat ilmine telifât yönüyle etkilerine dair yukarıdaki açıklamalardan sonra, ilgili eserlerin türleri ve kıraat sahasındaki önemlerine çeşitli açılardan değinmek lazım gelmektedir.

Bahse konu coğrafyanın telifât boyutuyla kıraat ilmine ilk ve en bariz etkisi, hiç kuşkusuz yedi kıraatin İslam dünyasına yayılması ve benimsenmesinde kendini göstermektedir. Bu yöreden neşet eden kurrâ, yukarıda da altı çizildiği üzere, hicrî dördüncü asrın sonlarıyla birlikte yedi kıraati içeren eser telifi geleneğini başlatmış,

⁴⁴⁵ Endülüs’te kıraat telifâtının tarihî seyriyle ilgili olarak bu çalışmanın birinci bölümünde detaylı bilgi verilmiştir. Bkz. Bu çalışmanın birinci bölümünde yer alan “Giriş Dönemi: Hicrî II-IV. Asırlarda Endülüs’te Kıraat İlmi”, “Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi: Hicrî V. Asırda Endülüs’te Kıraat İlmi” ve “Tahrîrât ve Takibât Dönemi: Hicrî VI-IX. Asırlarda Endülüs’te Kıraat İlmi” adlı başlıkları.

⁴⁴⁶ el-Meşîmî, *Medresetü’t-Tefsîr fi’l-Endelüs*, s. 76.

⁴⁴⁷ İbnü’l-Cezerî, *Müncidü’l-Mukriîn*, s. 103 vd.; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 102.

sonraki yüzyıllarda da aynı minvalde sayısız çalışmayı vücuda getirmişlerdir.⁴⁴⁸ Onların yedi kıraati kapsayan bu eserleri, hicrî beşinci yüzyılla birlikte pek çok coğrafyada okunur, ezberlenir ve eğitim kitabı olarak kullanılır hale gelmiştir. Nitekim İbnü'l-Cezerî ve Kastallânî (ö. 923/1517), Mısırlılar tarafından, Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin *eş-Şâtîbiyye*'si tanınırlığa erişmeden önce İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin *el-'Unvân* adlı eserinin okunduğunu belirtmişler; *eş-Şâtîbiyye*'nin şöhret kazanmasıyla birlikte de artık bu eserin okunup ezberlendiğini sözlerine eklemişlerdir.⁴⁴⁹ Mısır gibi kıraat sahasında pek çok âlim ve eseri bünyesinde barındıran bir bölgede, Endülüslü olan Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî ve İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin eserlerinin revaçta olması, Endülüs'ün bu noktadaki etki ve katkısını teyit etmektedir.⁴⁵⁰

Endülüslülerin kıraat ilmine telifât yoluyla etkilerine dair aynı minvalde bir başka rivayete yine İbnü'l-Cezerî'de rastlanmaktadır. Zira o, Ebû Muhammed el-Vâsî'tî'nin (ö. 740/1340), hicrî 730 gibi Şam'a giderek burada *el-Kenz* ve *el-Kifâye* adlı eserlerinin münderecatı olan on kıraati okutmak istediğini, ancak bölgedeki kurrâ tarafından tepki gördüğünü haber vermiştir. Zikredilen tepkinin ise Şamlı kurrânın, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'i ile İbn Fîrruh eş-Şâtîbî'nin *eş-Şâtîbiyye*'sinin tazammun ettiği yedi kıraati benimsemelerinin bir sonucu olduğunu aktarmıştır. Hatta Şamlıların, Ebû Muhammed el-Vâsî'tî'nin on kıraati okutmayı bırakması ve bu usulün yasaklanması yönünde şehrin kadısına şikâyetle bulunduklarını da rivayet etmiştir.⁴⁵¹ Aktarılan rivayette İbnü'l-Cezerî'nin, Şamlıların sadece adı geçen eserleri bildiklerinin de altını çizmesi dikkate alındığında, Endülüs'ün bu husustaki etkileri gözler önüne serilmektedir.

Endülüslü kurrâ tarafından özellikle yedi kıraate hasredilen eserler, bir yandan İslam dünyasında en çok okunan ve ezberlenen çalışmalar arasında yer alırken diğer yandan da kıraat sahasının önemli isimlerinin çalışmalarında aslî kaynak olarak da

⁴⁴⁸ Bu eserlerin neler olduğu ve kimler tarafından ne zaman telif edildiği, yine günümüzdeki durumlarıyla ilgili detaylı tüm bilgiler, çalışmamızın dördüncü bölümünde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 178; Kastallânî, **Letâifü'l-İşârât**, I, 89.

⁴⁵⁰ Hem Sarakustî hem de Şâtîbî, hayatlarının belirli bir döneminden sonra Mısır'a yerleşmiş, burada hayat sürmüşlerdir. Ancak onlar, kıraat ilminde Endülüs'te yetişmişlerdir. Bu husustaki detaylı bilgiler, çalışmamızın son bölümünde ilgili âlimlerin hayatlarında işlenmiştir.

⁴⁵¹ İbnü'l-Cezerî, **Müncidü'l-Mukriîn**, s. 39.

kullanılmıştır. Bu noktada İbnü'l-Cezerî, konumuz açısından kıymetli bir örnektir. Zira onun, on kıraati tespit ettiği ve böylelikle kıraat ilminin dönüm noktalarından birine imza attığı *en-Neşr* adlı eserinin kaynak listesinde pek çok Endülüslü isme tesadüf edilmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin aslî kaynak olarak kullandığı, Endülüslü kıraat âlimlerinin elinden çıkan bu eserler, müellifleriyle birlikte maddeler halinde şöyledir:⁴⁵²

1. Ebû Amr ed-Dânî: ***et-Teysîr fî'l-Kırâati's-Seb***⁴⁵³
2. Ebû Amr ed-Dânî: ***Müfredetü Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî***⁴⁵⁴
3. Ebû Amr ed-Dânî: ***Câmi'u'l-Beyân fî'l-Kırâati's-Seb 'i'l-Meşhûra***⁴⁵⁵
4. Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî: ***Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehâni (eş-Şâubîyye)***⁴⁵⁶
5. İsmail b. Halef es-Sarakustî: ***el-'Unvân fî'l-Kırâati's-Seb***⁴⁵⁷
6. Muhammed b. Şüreyh Ebû Abdillâh el-İşbîlî: ***el-Kâfî fî'l-Kırâati's-Seb***⁴⁵⁸
7. Ebü'l-Abbâs el-Mehdevî: ***el-Hidâye ilâ Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a***⁴⁵⁹
8. Mekî b. Ebî Tâlib: ***et-Tebîrâ fî'l-Kırâati's-Seb***⁴⁶⁰
9. Ebü'l-Kasım el-Hazrecî el-Kurtubî: ***el-Kâsîd (el-Mekâsîd) fî'l-Kırâat***⁴⁶¹
10. Ebû Ömer et-Talemenkî: ***er-Ravda fî'l-Kırâati's-Seb***⁴⁶²

⁴⁵² Eserlerle ilgili detaylı bilgiler, çalışmamızın dördüncü bölümünde mevcuttur. Bu sebeple burada yalnızca ilgili çalışmaların müellifine ve ismine yer verilecektir.

⁴⁵³ İbnü'l-Cezerî, bu eseri, *en-Neşr*'in temel kaynaklarını aktardığı listenin ilk sırasında vermiştir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, ***en-Neşr***, I, 58.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, ***en-Neşr***, I, 60. Her ne kadar yalnızca İmam Ya'kûb'un kıraatini ihtiva etse de Endülüslü bir kıraat âliminin kaleminden çıktığı ve *en-Neşr*'in temel referansları arasında yer aldığı için burada zikredilmiştir.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, ***en-Neşr***, I, 61.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, ***en-Neşr***, I, 61.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, ***en-Neşr***, I, 64.

⁴⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, ***en-Neşr***, I, 67.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, ***en-Neşr***, I, 69.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, ***en-Neşr***, I, 70.

⁴⁶¹ İbnü'l-Cezerî, ***en-Neşr***, I, 71.

⁴⁶² İbnü'l-Cezerî, ***en-Neşr***, I, 71.

11. İbnü'l-Bâziş Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî: *el-İknâ' fî'l-Kırâati's-Seb*⁴⁶³
12. Ebû Hayyân el-Endelüsî: *'İkdu'l-Leâlî fî'l-Kırâati's-Seb'i'l-'Avâlî*⁴⁶⁴
13. İbn Abdilganî el-Husrî: *Kasîdetü'l-Husrîyye fî Kırâati Nâfi*⁴⁶⁵
14. Ali b. Ömer Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî: *et-Tekmiletü'l-Müfide li Hâfizi'l-Kasîde*⁴⁶⁶

İbnü'l-Cezerî, kendisine ulaşan senetleriyle birlikte zikrettiği kaynak listesinde elli yedi adet eser ismi vermiştir.⁴⁶⁷ Görüldüğü üzere bu eserlerden on dört tanesi, Endülüslü âlimlerce meydana getirilmiştir ki bu sayı, toplam listenin yaklaşık dörtte birine tekabül etmektedir. Ayrıca yukarıdaki listede ilk on bir sırada bulunan çalışmalar, İbnü'l-Cezerî'nin kaynak listesinin de ilk on bir sırasını teşkil etmektedir. Bu bağlamda, telif tarihinden günümüze kadar kıraat alanında büyük bir iltifat gören, üzerine pek çok çalışma yapılan, on kıraatin yayılması ve tedrisinde başrole sahip olan *en-Neşr*'de Endülüslülerin etkinliği ortadadır. Dolayısıyla bu durum, Endülüs coğrafyasının, telifât yönüyle kıraat ilmindeki tesirlerini net bir şekilde açığa çıkarmaktadır.

Burada şunu da belirtmek gerekmektedir: İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr* isimli eserinin yazma sebebi olarak, *et-Teysîr* ve *eş-Şâtıbiyye*'nin tazammun etmediği okumaların, insanlar tarafından Kur'ân'dan kabul edilmemesi şeklindeki bir sebeple açıklamıştır.⁴⁶⁸ Söz konusu sebep, doğruluğu-yanlışlığı bir kenarda tutulduğunda, Endülüslü kıraat âlimlerinin ismi geçen eserlerinin İslam dünyasındaki etkinliğine işaret eden başka bir veri olarak da değerlendirilebilir.

Bu medeniyetten yetişen kıraat âlimlerinin, yedi kıraatin yaygınlaşmasındaki rolü ve bu meyandaki çalışmalarının gördüğü itibara dair son olarak İbnü'l-Cezerî'nin

⁴⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 88.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 95.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 96. Bu çalışma, yedi kıraate dönük olmayıp İmam Nâfi' Kıraati'ni içermekle birlikte Endülüslü bir âlim tarafından kaleme alınmıştır. Bu esere burada yer verilmesi ise belirtilen sebeple ilgilidir.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 97.

⁴⁶⁷ *en-Neşr*'in kaynak listesinin tamamı için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 58-98.

⁴⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 36-40; *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 102 vd.

eş-Şâtıbiyye ekseninde dillendirdiği ifadelerine burada yer verilmelidir. Zira bu ifadeler, üzerinde durulan meselede Endülüslülerin önemini net bir şekilde ortaya koymaktadır. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*'sinin Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin biyografisini aktardığı kısmında *eş-Şâtıbiyye* ile alakalı şunları söylemektedir: "... Ebü'l-Kasım'ın eş-Şâtıbî'nin, bilhassa *Kasîdetü'l-Lâmiyye*'sine⁴⁶⁹ vakıf olan bir kimse, Allah'ın ona olan ihsanını kavrar. Zira Ebü'l-Kasım'dan sonra yaşayan belâgatçılar, bu esere (edebî gücüne) karşı koyamamışlardır. Çünkü bu kasidenin kıymetini, ancak aynı minvalde kaside yazabilenler anlar. Ben, hem kıraat sahasında hem de farklı sahalarda, bu kaside kadar şöhrete erişen ve böylelikle herkes tarafından kabul gören başka bir kitaba tanık olmadım. Bu kasidenin bulunmadığı herhangi bir İslam beldesi veya ilim talebesinin evi olduğunu da düşünmüyorum."⁴⁷⁰

İbnü'l-Cezerî, uzayıp giden bu nitelermelerinin devamında, *eş-Şâtıbiyye*'nin sahih bir nüshasını elde etmek için insanların büyük çaba sarf ettiklerini haber vermiş, kendi nüshasına da ağırlınca gümüş ödenmesi taahhüt edilmesine rağmen bu nüshayı satmadığını beyan etmiştir. Yine bu kasidenin içeriği dışındaki okumaların şâz addedildiğini, yedi kıraat konusunda bu kaside kadar ittifak edilen hiçbir esere denk gelmediğini de sözlerine eklemiştir.⁴⁷¹

Öte yandan İbnü'l-Cezerî, Endülüslü kıraat âlimlerinin yedi kıraati kapsayan eserlerini, yalnızca *en-Neşr*'inin aslî kaynaklarında kullanmakla kalmamış, bahse konu eserlerle ilgili müstakil çalışmalar da meydana getirmiştir. "Seb'a Tarîki" yerine "Aşere Tarîki"ni ikâme etmeyi temel amaç şeklinde gören İbnü'l-Cezerî, İslam dünyasında Seb'a Tarîki'nin yaygınlık kazanmasında büyük bir payı olan *et-Teysîr* ve *eş-Şâtıbiyye*'yi direkt olarak tahrir etmeyip, bu eserleri tamamlayıcı müstakil

⁴⁶⁹ *eş-Şâtıbiyye*'nin diğer adıdır. Lâm kafiyeli olması sebebiyle bu isimle de anılır.

⁴⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 21-22.

⁴⁷¹ Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, bu kasidesinde daha önce uygulanmayan bir sistemi de hayata geçirmiştir. Yedi kıraat imamı ile onların ikişer ravisine, "ebced hesabı" temelinde rumuzlar belirlemiştir. Daha sonra yedi kıraat ekseninde kaleme alınan eserlerde de bu sistem kabul görmüş; imam ve raviler, isimleri yerine remzleriyle ifade edilmiştir. Bunun yanında, kıraat imamları ve ravilerinin kıraat tercihlerindeki birleşmelerini esas alarak onları gruplandırmış ve böylece onlara farklı remzler daha nispet etmiştir. Değindiğimiz husus, İslam dünyasında yaygın olarak bilinmektedir. Bu sebeple detaylı bir tablo sunmayacağız. Ancak söz konusu sistem, Endülüs'ün kıraat ilmine katkısı başlığında değerlendirilmelidir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, *Hırzû'l-Emânî*, 45-55. beyitler.

çalışmalar vücuda getirerek söz konusu amacını gerçekleştirmek istemiştir.⁴⁷² Buna göre o, Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'ine üç imam daha ekleyerek *Tahbîru't-Teysîr fî Kırââtî'l-Eimmeti'l-'Aşere*; Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'nin *eş-Şâtıbbiye*'sine de aynı şekilde üç imam daha ilave ederek *ed-Dürre fî Kırââtî's-Selâseti'l-Mütemmîme li'l-'Aşere* isimli telifâtını oluşturmuştur.⁴⁷³ Yukarıda da görüldüğü üzere Endülüslü kıraat âlimlerinin yedi kıraati içeren eserleri, İslam dünyasında hatırı sayılır derece iltifat görmüş; pek çok coğrafyada okunur, ezberlenir ve temel kaynak olarak kullanılır olmuştur.

Endülüs coğrafyasının kıraat ilmine telifât yönüyle etkileri, yalnızca yedi kıraatle sınırlı değildir. Zira bu bölgeye mensup kurrâ, Mushaf imlası ve tarihi, vakf-ibtida ve tecvid gibi kıraat ilminin sair alt başlıklarına yönelik pek çok telifâtı daha vücuda getirmiştir. Onların bu yöndeki bazı çalışmaları ise sözü edilen meselelerle ilgili telif edilmiş ilk eserler olma özelliğini taşımakta, zikredilen hususların ana kaynakları şeklinde kabul edilmekte ve kıraat ilminin otoritelerince bu alanda sıkça başvurulmuş referanslar olarak nitelendirilmektedir.

Kıraatler arası farklı okumalar genelinde telif edilen yedi kıraate ait eserleri bir kenara bırakıldığında, Endülüs coğrafyasına mensup kurrânın, kıraat ilmine telifât yönüyle katkı anlamında en çok öne çıktıkları sahanın Mushaf imlası olduğu görülmektedir. Onların Mushaf imlasına yönelik eserleri, söz konusu meselede referans kabul edilmiş, sonraki dönemlerde bu hususa dönük telif edilen çalışmaların ana kaynakları arasına girmiştir. Bazıları, günümüze ulaşan en eski kaynaklardan kabul edilen bu eserlerden birkaçına, konu açısından önemleri sebebiyle işaret etmek lazım gelmektedir. Çalışmamızın bir sonraki bölümünde bu eserlerle ilgili geniş bilgiler verilmiştir. Dolayısıyla buradaki amaç, ilgili alanlarda vücuda getirilen eserleri tek tek sayarak tekrara düşmek değil, bunlardan yalnızca simge olanlarının isimlerine değinerek Endülüs'ün telifât boyutuyla kıraat sahasındaki önemini göstermektir.

⁴⁷² Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 107; Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, 551-557.

⁴⁷³ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, XX, 551-557.

Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*⁴⁷⁴ ve *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*⁴⁷⁵ adlı iki telifi, adı geçen alanda büyük bir ehemmiyeti haizdir. *el-Muhkem*, özellikle Mushaf meselesine dönük olarak günümüzde varlığı bilinebilen en büyük eser şeklinde ifade edilmiş, bu alandaki en meşhur çalışmalardan olduğu söylenmiştir. Aynı şekilde kendinden önceki dönemde Mushaf ile ilgili yazılmış ve günümüzdeki varlıkları bilinmeyen eserlerin muhtevalarını da bünyesinde barındırması, *el-Muhkem*'i ayrıca kıymetli kılmıştır. Diğer yandan bu çalışma, Mushaf özelinde mevcut en eski ve en güvenilir kaynak şeklinde de nitelendirilmiştir.⁴⁷⁶ Müstakil olarak da kıraat sahasının değerlilerinden kabul edilen *el-Mukni'* ise Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî tarafından *'Akiletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Makâsîd*⁴⁷⁷ adıyla nazmedilmiş, böylece yine Endülüs'ün Mushaf konusu özelindeki iftihar vesileleri arasına girmiştir.

Ebû Amr ed-Dânî'nin annesinin dayısının oğlu olduğu rivayet edilen⁴⁷⁸ İbn Mu'âz Ebû Abdillâh el-Cühenî'nin *Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifeti mâ Rûsime fî Mushafî Osmânî*'si,⁴⁷⁹ İbn Necâh Ebû Davud el-Kurtubî'nin *et-Tenzîl fî Hicâi'l-Mesâhif*'i,⁴⁸⁰ İbn Vesîk Ebû İshak el-İşbîlî'nin (ö. 654/1256) *el-Câmi' limâ Yuhtâcû ileyhi min Resmi'l-Mushaf*^{1,481} bahse konu meselede Endülüs coğrafyasından çıkan meşhur diğer birkaç eserdir. Mushaf imlasını ihtiva eden klasik kaynaklarda da Tâcülkurrâ Ebû'l-Kasım el-Kirmânî'nin (ö. 500/1107'den sonra) *Hattü'l-Mesâhif*'i dışarıda

⁴⁷⁴ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*, (nşr. İzzet Hasan), Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, Beyrut 1997.

⁴⁷⁵ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*, (thk. Hasan b. Fehd el-Hamîd), Dâru't-Tedmüriyye, Suud 2010 (I. Bs.).

⁴⁷⁶ Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 177, 180, 181.

⁴⁷⁷ Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî, *'Akiletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Makâsîd*, (thk. Eymen Rüşdi Süveyd), Suud 2001.

⁴⁷⁸ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 730; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 252-253.

⁴⁷⁹ İbn Mu'âz el-Cühenî, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed el-Kurtubî, *Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifeti mâ Rûsime fî Mushafî Osmânî*, (thk. Ğanim Kaddûrî Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2017 (I. Bs.).

⁴⁸⁰ Ebû Dâvud İbn Necâh, Süleymân Ebû Dâvud el-Kurtubî el-Ümevî, *Muhtasarü't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl*, (thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), Vizâratü'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Suud 2002.

⁴⁸¹ İbn Vesîk, İbrahim b. Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Vesîk Ebû İshak el-Ümevî el-İşbîlî, *el-Câmi' limâ Yuhtâcû ileyhi min Resmi'l-Mushaf*, (nşr. Ğanim Kaddûrî Hamed), Bağdad 1988.

tutulduğunda, yukarıda isim ve eserleri aktarılan Endülüslü kurrânın ön plana çıktığı, bu alanda çok kıymetli bir yeri haiz oldukları söylenmektedir.⁴⁸²

Sözü edilen bölgede yetişmiş kurrâ, tecvid ilminde de ilklere imza atmış ve onların bu meyandaki telifleri, tecvid alanının temel kaynakları olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî'nin ilgili sahadaki telifâtı, tecvidin müstakil bir alana dönüşmesinde de etkin unsur olarak değerlendirilmiştir.⁴⁸³ Nitekim Mekkî b. Ebî Tâlib'in *er-Ri'âye li Tecvîd'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve* ismindeki çalışması,⁴⁸⁴ Ebû Müzâhim el-Hâkânî'nin (ö. 325/937) *el-Kasîdetü'r-Râiyye*'sinden (*el-Kasîdeü'l-Hâkânîyye*)⁴⁸⁵ sonra, tecvidle ilgili günümüze ulaştığı bildirilen ilk eser olma özelliğini taşımasının yanında "tecvid" kavramı kullanılarak meydana getirilen ilk çalışmadır.⁴⁸⁶

Mekkî b. Ebî Tâlib ile aynı dönemde hayat süren bir diğer Endülüslü kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî eliyle kaleme alınan *et-Taḥdîd fî İtkân ve't-Tecvîd* isimli eser,⁴⁸⁷ tecvid ilmini şamil olup bahse konu alanın ilkleri arasında yerini almış, bu alanın müstakilleşmesinde köşe taşı çalışmalardan addedilmiştir.⁴⁸⁸

Zikredilen iki âlimin çağdaşı olan İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî'nin *el-Mûdih fî't-Tecvîd*'i de bahse konu meseleye yönelik ifade edilen özellikleri taşımaktadır.⁴⁸⁹ Gerek yukarıda ismi verilenlerin gerekse onlar dışındaki pek çok Endülüslü kıraat

⁴⁸² Şebâh, Muhammed, **'İnâyetü ehli'l-Endelüs bi'l-Mushafi's-Şerîf**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Câmiatü Cezâir, 2014-2015, s. 43; Maşalı, **Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi**, s. 68.

⁴⁸³ Çiftçi, Ali, "Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Taḥdîd fî İtkân ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, C: 17, sy. 2, Kış 2017, s. 292-295

⁴⁸⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, **er-Ri'âye li Tecvîd'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve**, (thk. Ahmed Hasan Ferhâd), Dâru Ammâr, Amman 1996 (II. Bs.); a.e, (thk. Mektebetü Kurtuba), y.y. 2005.

⁴⁸⁵ Ayrıca bu esere dönük olarak Endülüslü kıraat âlimi Ebû Amr ed-Dânî tarafından, *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hakaniyye* ismiyle bir şerh yapılmıştır. Bkz. Ebû Amr ed-Dânî, **Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hakaniyye**, (thk. İbn Gâzî el-Ömerî), y.y. t.y. (I-II); Ayrıca bkz. Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 223-224. Sözü edilen şerh ile ilgili çalışmamızın bir sonraki bölümünde detaylı bilgiler verilmiştir.

⁴⁸⁶ Çiftçi, "Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Taḥdîd fî İtkân ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", s. 292-295; Koyuncu, Recep, "et-Taḥdîd fî İtkân ve't-Tecvîd", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C: 43, Yıl: 2017, s. 89; Altıkulaç, "Mekkî b. Ebû Tâlib", **DİA**, XXVIII, 575-576.

⁴⁸⁷ Ebû Amr ed-Dânî, **et-Taḥdîd fî İtkân ve't-Tecvîd**, (thk. Ğanim Kaddûri Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000 (I. Bs.); Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 225-230.

⁴⁸⁸ Çiftçi, "Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Taḥdîd fî İtkân ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi", s. 292-295; Koyuncu, "et-Taḥdîd fî İtkân ve't-Tecvîd", s. 89.

⁴⁸⁹ İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Mûdih**, (Neşredenin girişi, s. 8-17).

âliminin, tecvide dair tüm konuları kapsayan müstakil eserlerinin yanı sıra, münferiden bazı tecvid konularını ele aldıkları birçok çalışması daha bilinmektedir.⁴⁹⁰ Bu çalışmalar, Endülüs bölgesinin söz konusu sahadaki önemlerini göstermede büyük bir öneme sahiptir.

Endülüslü kıraat âlimlerinin, kıraat ilminin alt başlıklarından sayılan “vakf-ibtida” konusunda da hatırı sayılır telifâtı bulunmaktadır. Onların bu türdeki çalışmaları da ilgili alanın mihenk taşlarından addedilmektedir. Ebü'l-Hasen el-Antâkî'nin (ö. 377/987) *Risâle fi Vakfi'l-Kur'ân*'ı⁴⁹¹ ile başlayan bölgedeki vakf-ibtida çalışmalarında, hemen her sahada olduğu gibi Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi isimler ön plana çıkmaktadır. Zira Mekkî b. Ebî Tâlib'in *İhtisâru'l-Kavli fi'l-Vakfi 'alâ Kellâ ve Bellâ ve Ne'am fi Kitâbillâh*'ı⁴⁹² ile Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*'sı,⁴⁹³ sözü geçen türde Endülüs'ü temsil eden başlıca eserlerdendir. Vakf-ibtidaya münhasır telif edilmiş ve böylece bu alanın ilkleri arasında yer alan bu eserlerin yanında, İbnü't-Tahhân el-İşbîlî'nin (ö. 560/1165'ten sonra) *Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*'sı⁴⁹⁴ da ayrı bir ehemmiyeti haizdir.

Endülüs coğrafyasına mensup kurrânın kıraat ilmine telifât yönüyle etkileri; kıraatler arası farklı okumalar, Mushaf imlası, tecvid ve vakf-ibtida konularıyla sınırlı değildir. Buna göre onlar, “Kur'ân tarihi”, “kıraatlerin sıhhat şartları”, “şâz kıraatler ve bunlarla okumanın hükmü”, “yedi harf-yedi kıraat ilişkisi”, “kıraatlerin sınırlandırılması”, “kıraat ihtilaflarının sebepleri”, “kıraat imamlarının meşhur olmasındaki saikler”, “ihtiyâr sahibi imamlar” vb. kıraat ilminin temel meselelerini ihtiva eden çalışmalar da meydana getirmişlerdir. Onların zikredilen meselelere dönük

⁴⁹⁰ İbn Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî (ö. 467/1071), Muhammed b. Ahmed b. Suûd Ebu Abdillâh el-Ensârî ed-Dânî (ö. 470/1074'ten sonra), Süleymân b. Necâh Ebû Dâvûd el-Kurtubî el-Ümevî (ö. 496/1103) ve İbn Şüreyh Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 539/1144) bunlardan yalnızca birkaçıdır. Endülüslü kurrânın, tecvide dair bütün eserlerine çalışmamızın son bölümünden ulaşmak mümkündür.

⁴⁹¹ Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, I, 237; **el-Fihrisü's-Şâmil**: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü't-Tecvîd, I, 27.

⁴⁹² Mekkî b. Ebî Tâlib, **İhtisâru'l-Kavli fi'l-Vakfi 'alâ “Kellâ” ve “Bellâ” ve “Ne'am” fi Kitâbillâhi**, (thk. Ahmed Hasan Ferhad), Dâru Ammâr, y.y. 2001; a.e. (thk. Hüseyin Nassâr), Mektebetü's-Sekâfeti'l-Medîne, Kahire 2003 (I. Bs.).

⁴⁹³ Ebû Amr ed-Dânî, **el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ**, (nşr. Yûsuf Abdurrahman Mer'aşlî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987 (II. Bs.).

⁴⁹⁴ Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, 22; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, IV, 154, 160; **el-Fihrisü's-Şâmil**: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü't-Tecvîd, I, 61-64.

eserleri, diğer alanlardakiler gibi her bir konu özelinde müstakil şekilde oluşturulmamış, çoğunlukla sözü geçen konuların tamamı, bir eser içerisinde başlıklar halinde işlenmiştir. Her ne kadar onların bu meyandaki eserleri, diğer sahalarda olduğu gibi müstakilen kaleme alınmamışsa da, ilgili meselelere dair bakış açısı sunan ilk kaynaklar olmuş, mezkûr tartışmalar neredeyse ilk defa onların bu çalışmalarında derinlemesine işlenmiştir.

Bu noktada Mekkî b. Ebî Tâlib'in *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*'i çok önemli bir yer kesbeder. Yukarıda sıralanan konuların neredeyse tamamını şamil bu eser, ilgili hususları muhtevî ilk çalışmadır. Mekkî b. Ebî Tâlib, "... Benim toplayıp izahatını yaptığım bu meseleleri içeren böyle bir eseri, benden önce yazan herhangi birisine rastlamadım." diyerek, bu çıkarımı bizzat ifade etmektedir.⁴⁹⁵ *el-İbâne*, bu yönüyle sonraki dönemlerde; Alemüddîn es-Sehâvi, Ebû Şâme el-Makdisî, Zerkeşî, İbnü'l-Cezerî ve Süyûtî gibi, üzerinde durulan meselelerde söz sahibi olan pek çok şahsiyetin ana kaynakları arasında yerini almıştır.⁴⁹⁶ Dolayısıyla onun bahse konu çalışması, Endülüs'ün kıraat ilmine etkisini göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir.

el-Ahrufü's-Seb'a li'l-Kur'ân'ı⁴⁹⁷ dışında yedi harfe yönelik müstakil kitap ve risaleler de kaleme alan Ebû Amr ed-Dânî, *el-Ürcûzetü'l-Münebbihe 'alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kırâat*⁴⁹⁸ ve *et-Tenbîh 'ale'l-Hatai ve'l-Cehli ve't-Temvîh*'inde,⁴⁹⁹ sözü edilen mevzularda referans olacak bilgiler aktaran başka bir Endülüslüdür.

Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî'nin yanı sıra ilgili hususlarda telifât vücuda getiren Ebü'l-Abbas el-Mehdevî de burada zikre değerdir. Nitekim onun *Beyânü's-Sebebi'l-Mûcib li'htilâfi'l-Kırâat* isimli çalışması, yedi harf, şâz kıraatler ve diğer birtakım rivayetleri kapsamaktadır.⁵⁰⁰ Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'nin, gerek bu

⁴⁹⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 29.

⁴⁹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne*, s. 19.

⁴⁹⁷ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Ahrufü's-Seb'a li'l-Kur'ân*, (thk. Abdülmüheymîn Tahhân), Dâru'l-Münâra, Cidde 1997.

⁴⁹⁸ Ebû Amr ed-Dânî, *Ürcûzetü'l-Münebbihe 'alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kırâat*, (thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî), Dâru'l-Müğnî, Riyad 1999, (I. Bs.).

⁴⁹⁹ Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 239.

⁵⁰⁰ Mehdevî, *Beyânü's-Sebebi'l-Mûcib li'htilâfi'l-Kırâat ve Kesreti't-Turuk ve'r-Rivâyât*, (thk. Ahmed Faris Sellûm), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006 (I. Bs.).

eserinde gerekse kıraat farklılıkları ve tefsire dair oluşturduğu diğer eserlerindeki tespitlerine, Ebû Şâme el-Makdisî ve İbnü'l-Cezerî başta olmak üzere kurrâ ve müfessir tarafından fazlaca atıf yapılmış, kaynak olarak kullanılmıştır.⁵⁰¹ Hatta Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Tenbîh 'ale'l-Hatai ve'l-Cehli ve't-Temvîh*'i, Mehdevî'nin kıraatin temel meselelerine yönelik çeşitli görüşlerinin tenkidine münhasır yazılmıştır.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki bugün, kıraat tarihi ve temel meselelerine yönelik yapılan okumalarda, Endülüslülerin görüş ve tespitleriyle çoğunlukla karşılaşılmakta, bu yöndeki pek çok çalışmada Endülüs coğrafyasına mensup kurrânın ismine rastlanmaktadır. Onların bu minvaldeki fikir ve düşünceleri, belirtilen konuların açıklığa kavuşturulmasında sıkça ileri sürülen argümanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yedi kıraat gibi ihtiyarlar arası farklı okumalar başta olmak üzere Mushaf imlası, tecvid, vakf-ibtida ve üzerinde durulan temel meselelerin tamamına dair kapsayıcı eserler telif eden Endülüslü kurrâ sayesinde bu bölge, kıraat ilminde seçkin bir yere sahip olmuştur. İfade edilen bu seçkinlik, kıraat ilmine ait tüm konuların nesilden nesile aktarılmasına böylece öncülük etmiştir.

Endülüs kıraat ekolünün kıraat ilmine telifât boyutundaki etkisine dönük son olarak bir hususun daha altı çizilmelidir. Bilindiği üzere günümüzde yalnızca kıraat âlimlerinin biyografilerini içeren iki eser bulunmaktadır/bilinebilmektedir. Bunlar, çalışmamızın da ana kaynakları arasında yer alan Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-Kurrâi'-Kibâr*'ı ile İbnü'l-Cezerî'nin *Ğâyetü'n-Nihâye*'sidir. Özellikle kıraat ilminin tarihi ve bu alanda telif edilen eserlerin tespiti noktasında büyük önem taşıyan bu iki kitabın aslî kaynaklarına bakıldığında, Endülüs'ün ilgili yönde de ne denli mühim bir yere sahip olduğu müşahede edilmektedir. Zira Ebû Amr ed-Dânî'nin özel olarak kurrâ tabakatına hasrettiği *Tabakâtü'l-Kurrâ* isimli çalışması, her ne kadar günümüzdeki varlığı bilenemese de, zikredilen iki çalışmanın aslî kaynaklarından. Söz konusu iki çalışmanın rastgele seçilmiş birkaç sayfası tarandığında, Hem Zehebî'nin hem de İbnü'l-Cezerî'nin, Dânî'den pek çok rivayete yer verdikleri görülecektir.⁵⁰²

⁵⁰¹ Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, (Neşredenin girişi, I, 80-81).

⁵⁰² Bu bilgi, herhangi bir dipnota ihtiyaç duymayacak kadar delil ihtiva etmektedir. Dolayısıyla burada, iki eserden belirli sayfaları kaynak göstermeye gerek yoktur. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere; adı geçen eserlerden rastgele birkaç sayfa tarandığında iddia ettiğimiz husus yakinen müşahade edilecektir.

Zehebî ve İbnü'l-Cezerî'nin yanı sıra biyografi sahasında eser meydana getiren daha birçok kimseye de referans olan Ebû Amr ed-Dânî'nin *Tabakâtü'l-Kurrâ'sı* özelinde şunlar söylenebilir: Endülüs'ün kıraat ilmine etki ve katkıları, kıraat ilminin birincil meseleleriyle sınırlı değildir. Endülüs, Ebû Amr ed-Dânî önderliğinde, kıraatin tarihsel boyutunda da öne çıkmış; bahsedilen bu kapsamlı biyografik eser sayesinde bu alanda da güzide bir yere sahip olmuştur.

Endülüs coğrafyasının kıraat ilmine eser boyutunda yaptığı katkıların aktarılmaya çalışıldığı bu kısımda, muayyen başlıklar belirlenmiş, bu başlıklara örnek olan yalnızca birkaç esere işaret edilmiştir. Öte yandan Endülüslü kıraat âlimlerinin elinden çıkan sayısız eser daha vardır ki bunlar, kıraat sahasının yukarıdaki başlıkları özelinde önemli bir role sahiptir. Çalışmamızın dördüncü ve son bölümü olan bir sonraki kısım, sözü edilen eserler ve müelliflerine ayrılmıştır. Dolayısıyla burada ifade edilmeye çalışılan hususla ilgili detaylı örneklerle ilgili bölümden ayrıca ulaşmak mümkündür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜLÜS KIRAAT LİTERATÜRÜ VE MÜELLİF KURRÂ

Herhangi bir medeniyetin çeşitli ilimlerdeki usulünün/yönteminin tespit ve analizi üzerine inşa edilen çalışmalarda, söz konusu medeniyette yetişerek “köşe taşı” şeklinde tanımlandırılabilen ulemâ ve onların eserlerine yer verilmesi, tabii bir durumdur. Zira her ne kadar tarihsel vakıalar, bölgesel usulü/yöntemi belirlemede önemli bir yere sahip olsa da, özellikle kıraat ilmi gibi nakle dayanan alanlarda, literatürün önemi göz ardı edilemeyecek derecede ehemmiyet kesbeder. Bahsi edilen gerekliliğin bir sonucu olarak, kıraat ilminin Endülüs'teki durumunun aktarılmaya gayret edildiği çalışmamızın dördüncü ve son bölümünü oluşturan bu kısımda, kıraat ilmi sahasında Endülüslü kıraat âlimleri tarafından meydana getirilen eserlere yer verilecektir. Yaklaşık sekizyüz yıl boyunca İslam hâkimiyetinde kalan bu bölgede yaşamış kurrâ eliyle telif edilen çalışmaların kıraat ilmiyle ilgili olanlarının tamamı, bölümün kapsamına dâhildir.

Telif ettikleri eserlerle, yaşadıkları dönem ve günümüzde adından söz ettiren; her asırda canlılığını koruyan bir etkiyi haiz olan müellif kurrâ da¹ üzerinde detaylıca durulması gereken isimlerdir. Nitekim onlar, kıraat ilmine yaptıkları katkılar sonucu bu ilmin, başta Endülüs olmak üzere İslam dünyasında önder şahsiyetleri olmuşlardır. Toplu bir şekilde görülebilmeleri ve Endülüs'te kıraat ilminin farklı boyutlarına yönelik ileride yapılabilecek muhtemel çalışmalar için bir kolaylık sağlamak amacıyla ilgili kıraat âlimlerinin hayatlarına da ana hatlarıyla değinilecektir. Kıraat sahasında eser meydana getirmemekle birlikte bu ilmin tedris

¹ Belirtilen özellikleri taşıyan yetmiş dört tane kıraat âlimi bulunmaktadır.

ve naklinde görev alan Endülüslü kıraat âlimleri ise hicrî asırlara göre belirlenmiş olup, çalışmamızın ekler kısmında isimleri listelenmiştir.²

4.1. Literatür Aktarım Metodu

Endülüs İslam coğrafyasında kıraat ilmine çok önem verildiği, diğer alanlarla iştigal eden ulemanın, genellikle kıraat ilmiyle de ilgilendiği belirtilmişti. Söz konusu önem ve rağbete paralel olarak bu medeniyette kıraat ilmine dönük eserlerin sayısının da fazla olduğu kolaylıkla anlaşılabılır. Bu bağlamda, çalışmanın hacminin makul düzeyde kalabilmesi için, ilgili eserlerin yalnızca isimleri, kısa muhtevaları, günümüze ulaşmış ulaşmadıkları; günümüze ulaşanlardan neşredilenlerin muhakkiki, türü, tarihi ve yeri; yazma halindekielerin de bulundukları kütüphanelere değinilmiştir. Endülüslü müellif kurrâ ile onların kıraat sahasına dönük eserleri, tezimizin, “Endülüs’te Kıraat İlminin Tarihi” adını taşıyan birinci bölümündeki tarihî süreç ekseninde kronolojik olarak aktarılacaktır.

4.2. Giriş Dönemi Kıraat Literatürü

“Giriş dönemi” şeklinde nitelendirilen bu dönem, hicrî II, III ve IV. asırlardır. Buna göre ilgili dönemde telif edilmiş eserler ve müelliflerinin kısa hayatları şöyledir:

1. Ağleb b. Abdillâh/Abdilmelik b. Menvîl et-Tuleytulî (ö. 298/910)

Hayatıyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Komşusu Muhammed b. Abdilcebbâr et-Tuleytulî ile birlikte gerçekleştirdiği Doğu seyahatinde Mısır’a uğramış, İsmail b. Abdillâh en-Nehhâs ve Ebû Abdillâh el-Enmâtî’den Verş Rivayeti’ni detaylıca okumuştur. 298/910’da gerçekleşen vefatına kadar kıraat terdrisiyle iştigal etmiştir.³

² Kıraat ilminin tedris ve naklinde görev aldığı ifade edilen Endülüslü kıraat âlimleri, sekizyüz yedi tanedir.

³ İbn Beşkuvâl’in, “Abdullah”; İbnü’l-Ebbâr’ın da “Abdûlmelik” şeklinde kaydettiği müellifle ilgili Bkz. İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 192; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 173

Eserleri: Tespit edilebildiği kadarıyla Endülüs'te kıraat ilmiyle ilgili eser telif eden ilk isimdir. Muhtemelen tedris için öğrencilerine bir kaynak olması ve kendisinden yanlış bir bilgi aktarılmasının önüne geçmek amacıyla Nâfi' Kıraati'nin Verş Rivayeti'ni içeren bir eserinden bahsedilmektedir.⁴ Bu eserin günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.

2. Ali b. Muhammed b. İsmail b. Muhammed b. Bişr Ebü'l-Hasen el-Antâkî et-Temîmî el-Endelüsî (ö. 377/987)

Yaşadığı dönem itibarıyla kıraat sahasında kendisinden daha bilginine tesadüf edilmediği söylenen müellif,⁵ 299/912'de Antakya'da doğmuş, otuz yıl boyunca İbrâhim b. Abdirrezzâk'ın derslerine devam etmiştir. 338/950'de hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla annesiyle birlikte Antakya'dan ayrılmış, hac dönüşü Dımeşk'te hocası İbrâhim b. Abdirrezzâk'ın vefat haberini alınca memleketine gitmekten vazgeçerek Mısır'a yerleşmiştir. İnsanlara kıraat ilmini öğretmesi amacıyla Müstansır-Billâh tarafından Endülüs'e davet edilene kadar Mısır'da yaşamış, 352/963 yılında bu davet üzerine Kurtuba'ya yerleşmiştir. Kıraatteki vükûfiyetinin yanında, Arap dilindeki basireti, fıkıh ve hesap ilimlerindeki bilgisiyle insanlar üzerinde baskın bir etkiye sahip olan Antâkî, yaklaşık otuz yıl yaşadığı Endülüs'e, kıraat alanında hatırı sayılır derecede donanım kazandırmış ve Endülüs halkının bu alandaki eğitimine büyük katkı sağlamıştır. Zikredilen hocasının yanı sıra Ahmed b. Sâlih el-Bağdâdî, Muhammed b. Ahrem ve Muhammed b. Ca'fer el-Bağdâdî gibi isimlerden çeşitli ilimlerde istifade etmiştir. *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs* adlı eseriyle tanınan tarihçi yazar İbnü'l-Faradî, İbrâhim b. Mübeşşir, Ebü'l-Mütarriif el-Kanâza'î, Muhammed b. Yusuf en-Neccâr ve Ubeydullah b. Seleme b. Hazm, onun öğrencilerinden bazılarıdır. 29 Rebûlevvel 377/29 Temmuz 987'de Kurtuba'da vefat etmiştir.⁶

Eserleri: Kıraate dönük iki adet eserinden bahsedilmektedir.

⁴ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 192.

⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 253.

⁶ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 414; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, II, 308; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 656; el-'İber II, 150; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 499; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, III, 144; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, IV-410.

a) *el-Usûl fî Kırâati Verş*: Verş Rivayeti'nin tespitini içerdiği anlaşılan bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.⁷

b) *Risâle fî Vakfi'l-Kur'ân*: “Vakf” meselesini ihtiva eden bu eser, halihazırda mahtut olarak iki nüsha halinde Tunus'ta bulunmaktadır. Nüshalardan bir tanesi Zeytûne Üniversitesi Abdeliyye Kütüphanesi'nde 421/43 numaralı mecmua içerisinde 19. risale olarak 167-168. varaklar arasında; diğer nüsha ise Vataniyye Kütüphanesi'nde 1/4203 katalog numaralı içerisinde 12 farklı risalenin yer aldığı 173 no'lu mecmua içerisinde, 41. varakta 5. risale olarak yer almaktadır.⁸

3. “İbnü'l-Haddâd” Ahmed b. Sehl b. Muhsin el-Ensârî Ebû Ca'fer et-Tuleytulî (ö. 387/997)

336/948'de Tuleytula'da (Toledo) doğmuş, “İbnü'l-Haddâd” şeklinde tanınmıştır. Kişisel gelişimini tamamlamak amacıyla önce Medine'ye giderek şehrin kadısı Ebû Ca'fer b. el-Hasen'den yararlanmıştır. Ardından Mısır'a geçmiş, burada da Ebû Bekir el-Üdfüvî ve Ebû Tayyib b. Ğalbûn gibi kurrâdan istifade etmiştir. Hayatının sonraki dönemleriyle ilgili bir bilgi bulunmayan İbnü'l-Haddâd, 387/997 yılının Ramazan ayında vefat etmiştir.⁹

Eserleri: Kıraat ilmiyle ilgili bir eserinden söz edilmektedir.

a) *Kıraatü'n-Nâfi'*: Nâfi' Kıraati'nin tespitini içerdiği anlaşılmakta, günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.¹⁰

⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, II, 496.

⁸ Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I, 237; *el-Fihrisü's-Şâmil*, Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü't-Tecvîd, I, 27.

⁹ Dabbî, İbnü'l-Haddâd'ın vefat tarihini 387/995 olarak bildirmiştir. Bkz. Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 183.

¹⁰ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 35; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Târîhu'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, (thk. Ömr Abdüsselam Tedmürî), Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1988, (I. Bs.), XXVII, 179; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 59; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 149; Velid ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyera fî Terâcimi Eimmeti't-Tefsîr ve'l-İkrâi ve'n-Nahvi ve'l-Lüğa*, y.y. 2003 (1. Bs), s. 212.

4.3. Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi Kıraat Literatürü

Özellikle kıraat ilmi açısından Endülüs'te hicrî V. asrın ayrı bir önemi vardır. Zira daha önce detaylıca aktardığımız birtakım saikler, diğer bütün ilimlerde olduğu gibi kıraat alanında da yukarıya doğru bir ivmeyi beraberinde getirmiştir. Bu asırda yetişen kurrâ, “önder”; telif ettikleri eserler ise sadece Endülüs'te değil, İslam dünyasının hemen her bölgesinde “başucu eseri” şeklinde nitelendirilmiştir. Bu sebeple “Niteliksel Zirve ve Referans Dönemi” şeklinde adlandırılan V. asırda vefat etmiş müellif kıraat âlimleri ve eserleri şöyledir:

1. Ahmed b. Kasım b. İsa b. Ferec b. İsa Ebü'l-Abbâs el-Lahmî el-İklîşî (ö. 410/1019)

Aslen İklîşeli (Ucles)¹¹ olup 363/974'te doğmuştur. Bir müddet Kurtuba'da Ebû Ömer Ahmed b. el-Cesûr'dan rivayette bulunmuştur. Doğu seyahati esnasında önce Bağdat'ta Ebü'l-Kasım b. Habbâbe ve Ömer b. İbrahim el-Kettânî'den istifade etmiş; Mısır'da ise Ebû Tayyib b. Ğalbûn ve oğlu Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn'dan kıraat öğrenmiş, onların eserlerini dinlemiştir. Endülüs'e dönüşüyle birlikte kısa bir süre Kurtuba'daki Gâzî Mescidi'nde talebe yetiştirmiş, akabinde memleketine intikal etmiştir. Memleketinde meydana gelen bazı olaylar neticesinde Tuleytula'ya yerleşmiş ve ömrü vefa edene kadar burada kıraat okutmuştur. Birçok öğrencisi olduğu anlaşılmakla birlikte kaynaklarda yalnızca Ahmed b. Muhammed b. Hayyûn'un ismi zikredilmiştir. Salih, faziletli, Kur'ân'ı güzel okuyan ve kıraat farklılıklarını dilinden düşürmediği rivayet edilen İklîşî, Receb 410/Kasım 1019'da vefat etmiştir.¹²

Eserleri: kıraat ilmiyle ilgili yalnızca bir eserinden söz edilmektedir:

a) *Me'âni'l-Kırâât*: Kıraat ilminin temel bazı meselelerini içerdiği düşünülen bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.¹³

¹¹ Tuleytula'ya bağlı küçük bir kasabadır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 237. İbnü'l-Cezerî, İklîş şehrinin, hemzenin dammesiyle “Üklîş” şeklinde kaydetmektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 91.

¹² İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 65-66; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 201-202.

¹³ Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, IV, 156-157.

Ziriklî, 627/1230 yılında istinsah edildiğini ve Ezher Kütüphanesinde bulunduğunu belirttiği bu eseri, *Tefsîru'l-Ulûmi'l-Me'ânî ve'l-Müstevde'ati fi's-Seb'i'l-Mesânî* adıyla kaydetmiş; Fâtihâ Sûresi'nin tefsirini içerdiğini belirtmiştir.¹⁴ Ancak Ziriklî'nin bahsettiği çalışmanın, Ahmed b. İsa b. Vekîl Ebû'l-Abbâs et-Tücîbî el-İklîşî'ye (ö. 551/1156-57) ait olduğu ve Muhammed Receb Mustafa tarafından tahkik edilerek 2018 yılında Dârû's-Salih Yayınevi tarafından neşredildiği tespit edilmiştir.¹⁵ Ziriklî, isim benzerliği sebebiyle iki âlimi birbirine karıştırmış olmalıdır.

2. Ahmed b. Abdilkâdir b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkâdir el-Ümevî Ebû Ömer el-İşbîlî el-Mâlikî (ö. 420/1029)

Endülüs'ün İşbîliye şehrine mensuptur. Nahiv, lügat ve kıraate dönük ilgisinin yanında ilm-i vesaike de eğilmiş ve bu alanda 15 cüzden oluşan bir eser telif etmiştir. Ebû'l-Hasen el-Antâkî'nin yanı sıra hocaları arasında Hakem b. Hişâm el-Kuraşî el-Kayravânî, Muhammed b. Ahmed b. Harrâz el-Karevî ve Muhammed b. Hâris el-Huşnâ gibi isimler yer almaktadır. Çok az bir süre de Ebû Ali el-Bağdâdî'den ders almıştır. Şakacı bir mizaha sahip olduğu söylenen Ebû Ömer el-İşbîlî, 420/1029 yılında vefat etmiştir.¹⁶

Eserleri: Kendisine yalnızca bir tane eser nispet edilmektedir:

a) *et-Tahkîk fi'l-Kırâati's-Seb'*: Mütevâtir yedi kıraate ait ihtilafların cem'ini ihtiva ettiği anlaşılan çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.¹⁷

3. Saîd b. Yahya b. Muhammed b. Seleme et-Tenûhî Ebû Osman el-İşbîlî el-Mâlikî (ö. 426/1035)

¹⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 197.

¹⁵ Ahmed b. İsa b. Vekîl Ebû'l-Abbâs et-Tücîbî el-İklîşî için bkz. Zehebî, *Târîhu'l-İslam*, XXXVII, 389.

¹⁶ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 76; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 68.

¹⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, I, 73; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, I, 173. Bu eser, Endülüs'te, kıraatlerin bir araya getirilerek telif edildiği ilk eserlerdendir. Konuyla ilgili geniş izahat için bkz. bu çalışmanın “Tasnife Dayalı Kıraatlerin Telifat Yoluyla Endülüs'e Girişi” başlığı.

Yaklaşık yetmiş yıl yaşadığı bilgisinden hareketle 356/967’de doğduğu söylenebilir. Kur’ân’ı çok güzel okuduğu, Nâfi‘ Kıraati’ni ezberlediği ve fikhî meselelerde güçlü bir kavrayışa sahip olduğu bildirilmiştir. Hocaları arasında, Endülüs’ün önde gelen Mâliki fakihi ve muhaddisi “İbn Ebû Zemenîn” şeklinde meşhur Ebû Abdillâh el-Kurtubî ve Ebû Eyyüb er-Rûh bulunmaktadır. İbn Hazrec, kendisinden istifade eden kimselerdendir. Bir dönem İşbîliye Mescid-i Camii’nin imamlığını da yapan Saîd b. Yahya, 426/1035 yılında vefat etmiştir.¹⁸

Eserleri: Hz. Peygamber’in savaşlarını ihtiva ettiği düşünülen *Kitabü’s-Sîre*’nin¹⁹ yanı sıra kıraat ilmine dönük çalışmalarından da bahsedilmektedir.

a) *Tevâlîfün fî’l-Kırâât*: Kaynaklarda Saîd b. Yahya’nın kıraat ilmine yönelik telifatı olduğu belirtilmekle birlikte bu eserlerin isimleri verilmemiş, “kıraat ilmine ait eserleri vardır.” ifadesiyle yetinilmiştir.²⁰ Anılan eserlerin muhtevası ve günümüzdeki varlıkları bilinmemektedir.

4. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Ebî İsa Lübb b. Yahya b. Muhammed el-Me‘âfirî Ebû Ömer el-Mukrî et-Talemenkî (ö. 429/1037)

“Âdeta bir ilim denizi” şeklinde nitelendirilen müellif, Kur’ân’ın kıraati, lügati, nâsih-mensûhu, i’râbı ve ahkâmı ile hadis alanında bir otorite kabul edilmiş, fıkıh ve tasavvuf gibi ilimlerle de iştigal etmiştir. 340/951’de Talemenke’de (Salamanca)²¹ doğmuş, ilk eğitimini de burada almıştır. Kurtuba gibi şehirleri dolaşarak çeşitli isimlerden istifade etmiştir. Doğu seyahatinde hac vazifesini yerine getirdikten sonra sırasıyla; Mekke, Medîne, Mısır, Dimyât ve Kayrevân’a uğrayarak bilimsel yeterliliğini artırmıştır. Endülüs’e dönüşüyle birlikte bir müddet Kurtuba’daki Mûta‘ Mescidi’nde yürüttüğü imamlık vazifesinin ardından hayatının sonuna kadar Endülüs’ün çeşitli şehirlerinde talebe yetiştirmiştir. Ebû Ca‘fer Ahmed b. ‘Avnillah,

¹⁸ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü’s-Sıla*, s. 342; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû‘atü’l-Müeyyessera*, s. 974.

¹⁹ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 204.

²⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü’l-Ârifîn*, I, 390; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-Müellifîn*, I, 771.

²¹ Endülüs’ün, henüz erken zamanlarda işgal edilen bir şehridir. Bkz. Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübelâ*, XVII, 567; Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, IV, 39.

Ebû Abdillâh Müferrrec el-Kâdî, Ebû Muhammed el-Bâccî, Ebû'l-Kasım Halef b. Muhammed el-Havlânî, Ebû'l-Hasen el-Antâkî, Ebû Bekir ez-Zübeydî ve Abbas b. Esbağ Kurtuba'daki; Ebû Tahir Muhammed b. Muhammed b. Cibrîl el-'Uceyfi ve Ebû'l-Hasen b. Cehdam Mekke'deki; Ebû'l-Hasen Yahyâ b. Hüseyin el-Matlebî Medîne'deki; Ebû Bekir el-Üdfüvî, Ebû't-Tayyib b. Ğalbûn, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. 'Arrâk, Ebû Bekir b. İsmail ve Ebû'l-'Alâ b. Mâhân Mısır'daki; Ebû Bekir b. Muhammed b. Yahyâ b. 'Ammâr Dimyat'taki ve İbn Ebî Zeyd ile Ebû Ca'fer Ahmed b. Dehmûn da Kayrevân'daki hocalarıdır. Kendisinden ilmî anlamda faydalananlar arasında, Ebû Ömer İbn Abdilberr, Ebû Muhammed İbn Hazm, Abdullah b. Sehl el-Endelüsî ve Muhammed b. Ahmed el-Havlânî gibi şahsiyetler yer almaktadır. Hevâ ve hevesi doğrultusunda bir hayat süren ve bidatlerin peşine düşen insanlara karşı uyarıcı bir tavır takındığı, sünnet ve şerîate sıkı sıkıya bağlı olduğu ve kendisinden ders almak isteyenlerden herhangi bir ücret talep etmediği söylenir. Ayrıca insanları uyarma konusundaki tavrı nedeniyle on beş kadar âlimin kendisine karşı bir ayaklanma gerçekleştirdikleri rivayet edilmiştir.²² İbn Beşkûvâl, Ebû Ömer et-Talemenkî'nin ne kadar hayırlı bir kimse olduğunu gösteren bir olayı, Ebû'l-Kasım el-Hicârî'nin babasından rivayetle şöyle anlatır: "Öğrencileri, Ebû Ömer'in bir gün kendilerine "okuyun! Daha çok okuyun!" şeklinde çıkıştığını; öğrencilerin de neden böyle bir şey söylediğine dair kendisine yönelttikleri soruya, "Çünkü ben bu seneden sonra hayatta olmayacağım. Zira dün gece rüyamda bana birisi, bu bayramdan başka bayram göremeyeceğimi belirten bir şiir okudu." şeklinde cevap vermiştir.²³ Nitekim Talemenkî, bu hadisenin yaşandığı 429/1037 yılında, ömrünün son dönemlerini geçirmek amacıyla döndüğü memleketi Talemenke'de vefat etmiştir.²⁴

Eserleri: Hadis, fıkıh, tefsir, tasavvuf ve tarih alanında çeşitli çalışmaları bulunan müellifin, kıraat ilmine dönük yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir.

²² Ayaklanmayla ilgili bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII, 567.

²³ İbn Beşkûvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 83-85.

²⁴ Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 114; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 162; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kiâr*, 733-734; *İber*, II, 260-261; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VIII, 32-33; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-Müzheb*, I, 178-180; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 110-111; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, V, 31; Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 29-30; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 79-80; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 147; Mahlûf, *Şeceratü'n-Nûr*, I, 168; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyssera*, s. 309.

a) *er-Ravda fi'l-Kirâât*: Mütevatir yedi kıraate ait farklılıkların cem'ini ihtiva etmektedir. Endülüs'te, bu yönde telif edilen ilk eserlerden kabul edilmiş,²⁵ İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin temel referansları arasına girmiştir.²⁶ Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²⁷

5. Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbas el-İmâm Ebü'l-Abbas el-Mehdevî (ö. 430/1039'dan sonra)

Vefat tarihiyle ilgili rivayetler dikkate alındığında, ömrünün sonlarında Endülüs'e yerleştiği anlaşılan ve "Mehdevî" nisbesiyle tanınan Ahmed b. Ammâr, aslen Kayrevan yakınlarındaki Mehdiye²⁸ şehrendendir. Kendisinden ders aldığı anne tarafından dedesi olan Mehdî b. İbrahim dışında, ailesi ve çocukluğuyla ilgili bir bilgi bulunamamaktadır. 430/1039 yılı gibi Endülüs'e gelmiş, kıraat ve tefsir alanlarında talebe yetiştirmiştir. Kayrevan'da Ebü'l-Hasen el-Kâbisî ve *Kitabü'l-Kâfi*'nin müellifi İbn Süfyân el-Kayravânî; Kurtuba'da Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Mîrâsî, Mekke'de Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed el-Kantârî ve Muhammed b. Semmâk'tan istifade etmiştir. Ebû Muhammed Abdülaziz el-Karevî, Abdullah b. Sehl b. Yusuf, İbn Abdilberr en-Nemerî, Muhammed b. Ahmed b. Mutarrif et-Tarafî, Muhammed b. İsa b. Ferec, Musa b. Süleyman el-Lahmî ve İbnü'l-Beyyâz el-Levâtî, onun öğrencilerinden yalnızca birkaçıdır. Telif ettiği eserler ve yetiştirdiği öğrencilerle kendisinden sonraki dönemlerde de isminden söz ettiren Mehdevî'nin vefat tarihiyle ilgili olarak neredeyse bütün kaynaklar, 430/1039'dan sonra şeklinde bir kayıt düşmektedir.²⁹ Böyle bir kaydın, Mehdevî'nin Endülüs'e geldiği yıl olması ve vefat tarihinin açıkça bilinmemesi sebebiyle, bu seyahatin sonrasına işaret etmek

²⁵ Detaylı bilgi için bkz. Bu çalışmanın "Tasnife Dayalı Kıraatlerin Telifat Yoluyla Endülüs'e Girişi" başlığı.

²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 71.

²⁷ Ebû Ömer et-Talemenkî'nin eserleri için bkz. İbn Hayr, *Fehrese*, s. 360; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 212-213; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, I, 276; *el-Fihrisü's-Şâmil*, Mahtûtâtü't-Tefsir ve Ulûmih, I, 93; Baş, "Meâfirî", *DİA*, XXVIII, 201.

²⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 229.

²⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Ebü'l-Abbâs el-Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, (Neşredenin girişi, I, 53-83); Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 114; İbn Beşküvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 144; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 163; Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, s. 508; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, I, 126-127; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 761-762; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 86; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 56-57; Altıkulaç, Tayyar, "Mehdevî", *DİA*, XXVIII, 367-368.

güdüsüyle söylendiği düşünülmektedir. Bununla birlikte Safedî, Mehdevî'nin vefatını 440/1048-49 civarı;³⁰ Süyûtî ise 440/1048-49 şeklinde kaydetmişlerdir.³¹

Eserleri: Tefsire dönük eserlerinin yanında kıraatle ilgili de hatırı sayılır telifatı bulunan Mehdevî'nin bu çalışmalarının birçoğu, günümüze ulaşmıştır.

a) *el-Hidâye ilâ Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a* : Yedi kıraate ait farklılıkları içeren bu eser, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşri*'nin temel kaynaklarındanıdır.³² Almanya'daki bazı kütüphanelerde mahtût olarak bulunduğu söylenmekle birlikte bu nüshaların okunamayacak derecede yıprandığı da belirtilmektedir.³³

b) *Şerhu'l-Hidâye (Ta'lîlü'l-Kırâati's-Seb', el-Muvazzıh fî T'alîli Vücûhi'l-Kırâat)*: *el-Hidâye*'ye yazdığı şerh olup kıraat ihtilaflarının illetlerini ihtiva etmektedir. Eserle ilgili günümüzde iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan birincisi, 1988 yılında Medîne Câmîatü'l-İslamiyye Üniversitesi'nde Hâzim Saîd Haydar tarafından, *el-Muvazzıh fî T'alîli'l-Kırâat li-Ebi'l-Abbâs el-Mehdevî* başlığıyla meydana getirilen yüksek lisans tezidir. İkincisi de Abdülkerîm b. Muhammed el-Hasan Bekkâr'ın, 1990'da Dimeşk'te vücuda getirdiği *el-Mehdevî ve Menhecühû fî Kitâbihi'l-Muvazzıh fî Ta'lîli Vücûhi'l-Kırâat* isimli çalışmasıdır.³⁴

c) *Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr*: Mushaf imlası ve mushaflar arasındaki farklılıklara dönüktür. Önce, 1973 yılında Kahire'de Muhyiddin Abdurrahman Ramazan'ın tahkikiyle Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye içinde;³⁵ sonra da Hatim Salih ed-Dâmin'in tahkikiyle 2009 yılında Dâru İbnü'l-Cevzî Yayınevi tarafından neşredilmiştir.³⁶

³⁰ Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VII, 257.

³¹ Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 351. Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*'de ise Mehdevî'nin vefatını 430/1039 yılı civarı şeklinde bildirmiştir. Bkz. Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, s. 30.

³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 69.

³³ Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, (Neşredenin girişi, I, 86).

³⁴ Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, (Neşredenin girişi, I, 86); Altıkulaç, "Mehdevî", *DİA*, XXVIII, 367-368. Bu çalışmalar dışında günümüzde Mehdevî'ye yönelik yapılmış diğer bir çalışma ise "el-Mehdevî ve Cühûdühû fî't-Tefsîr ve'l-Kırâat" adıyla Saîd el-Fellâh tarafından Tunus'taki Zeytuniyye Üniverstesi'nde doktora tezi olarak 1987 yılında yapılmıştır. Bkz. Altıkulaç "Mehdevî", *DİA*, XXVIII, 368.

³⁵ Altıkulaç, "Mehdevî", *DİA*, XXVIII, 368.

³⁶ Mehdevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs. *Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr*, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru İbnü'l-Cevzî, 2009, Kahire.

d) Zââtü'l-Kur'âni'l-Kerîm: Kur'ân'da zâ (ذ) harfinin geçtiği bütün kelimelerin toplanıp bir araya getirildiği dört beyitlik bir manzumedir. Eserle ilgili çeşitli çalışmaların varlığı bilinmektedir.³⁷

e) el-Kifâye fî Şerhi Makârii'l-Hidâye: Bizzat Mehdevî tarafından Şerhu'l-Hidâye'den önce yazıldığı belirtilen³⁸ bu eserin günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Müellife ait Hicâü'l-Mesâhif'in, bu eserin bir bölümü olduğu rivayet edilmiştir.³⁹

f) Beyânü's-Sebebi'l-Mûcib li'htilâfi'l-Kırâat ve Kesreti't-Turuk ve'r-Rivâyât: Yedi harfe yönelik hadisle bu konudaki diğer bazı rivayetlerin değerlendirildiği eserdir.⁴⁰

g) Muhtasaru'l-Beyân fî'n-Nutki bi Hurûfi'l-Mu'cem: İsminden anlaşıldığı kadarıyla noktalı harflerin nasıl okunacağıyla ilgili açıklama niteliğinde bir eserdir.⁴¹

Zikredilenler dışında Mehdevî'ye kıraat ilmine yönelik *et-Teysîr fî'l-Kırâat* adına bir çalışma daha nispet edilmiştir. Bununla birlikte ilgili nispetin, bir karışıklıktan kaynaklandığı ve Mehdevî'ye ait böyle bir telifin bulunmadığı anlaşılmıştır.⁴² Mehdevî'nin, kıraat ilmi dışında özellikle tefsire dönük çeşitli çalışmaları da zikredilmektedir.⁴³

³⁷ Eserle ilgili çeşitli çalışmalar için bkz. Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, (Neşredenin girişi, I, 91).

³⁸ Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, II, 527.

³⁹ Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, (Neşredenin girişi, I, 88, 99-101).

⁴⁰ Eserle alakalı çeşitli tahkik ve neşir çalışmaları için bkz. Altıkulaç, "Mehdevî", *DİA*, XXVIII, 367-368. Ayrıca bkz. Mehdevî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ammâr b. Ebi'l-Abbâs. *Beyânü's-Sebebi'l-Mûcib li'htilâfi'l-Kırâat ve Kesreti't-Turuk ve'r-Rivâyât*, (thk. Ahmed Faris Sellûm), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006 (I. Bs.)

⁴¹ Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, (Neşredenin girişi, I, 106)

⁴² Bu karışıklıkla ilgili bkz. Mehdevî, *Şerhu'l-Hidâye*, (Neşredenin girişi, I, 96-97).

⁴³ Mehdevî'nin hayatı ve kıraat dışındaki eserleri için ayrıca bkz. İbn Hayr, Fehrese, s. 59, 60; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 459, 462, 520, 940; II, 2040; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, I, 75; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, IV, 32, 51, 143, 169.

**6. Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed Ebû Muhammed el-Kaysî
(ö. 437/1045)**

Kıraat sahasında Endülüs'ün simge isimlerindendir. İbn Beşkuvâl ve İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'den nakille Mekkî'yi, "Kur'ân ilimleri ve Arap dilinde âdeta bir derya", "anlayışlı ve güzel ahlaklı bir yapıya sahip", "güzel düşünen ve dinine bağlı", "Kur'ân ilimlerine dair birçok eser telif eden", "Kur'ân'ı güzel okuyan ve kıraatine vâkıf olan birisi" şeklinde nitelemişlerdir.⁴⁴ 23 Şâban 355/4 Ağustos 966 tarihinde Kayrevân'da doğmuş, ilk eğitimini de memleketinde almıştır. Kendisini ilmî anlamda geliştirmek gayesiyle henüz on üç yaşındayken Mısır'a ilk seyahatini gerçekleştirmiş, burada altı yıl kalarak hesap ve dil dersleri almış, bu arada hafızlığını da ikmal ederek tekrar Kayrevân'a dönmüştür. Mısır'a ikinci seyahatini 377/987'de yapmış, bu esnada hac görevini de yerine getirdikten sonra, Ebû Tayyib b. Ğalbûn'dan bir müddet kıraat okumuş ve yeniden Kayrevân'a dönmüştür. Bir yıl kadar kaldığı üçüncü Mısır seyahatini, 382/992 yılında gerçekleştirmiş, bu seyahatinde kıraat eğitimini tamamlamıştır. Akabinde dört yıla yakın bir süre memleketinde kıraat okutmuştur. 387/997'de, yaklaşık üç yıl kadar kalacağı Mekke'ye gitmiş, orada çeşitli hocalardan istifade etmiştir. Neredeyse her şehirde eser telif eden Mekkî, Mekke'den Şâm'a geçmiş, Kudüs'te *Müşkilü'l-İ'râb* adlı çalışmasını meydana getirmiştir. Buradan dördüncü kez Mısır'a geçmiş ve yaklaşık bir yıl kalmıştır. Ardından, 392/1002 yılında Kayrevân'a, bir yıl sonra da hayatının geri kalan kısmını geçireceği Endülüs'e taşınmış, ilk olarak Kurtuba'ya yerleşmiştir. Kurtuba Camii'nde kıraat dersleri vermeye başlamış ve adından söz ettirmiştir. Fıkıhta Mâlikî mezhebine mensup olan Mekkî, Endülüs'te genellikle talebe yetiştirmiştir. Hocaları arasında, Kayrevân'da Ebû Muhammed b. Ebî Zeyd ve Ebü'l-Hasen el-Kâbisî; Mısır'da Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn, Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn, Ebû 'Adîy Abdülazîz b. Ali, Ebû Bekir el-Üdfüvî; Mekke'de Ebü'l-Hasan el-Abkasî, Ebü't-Tâhir el-'Uceyfi, Ebü'l-Kasım es-Sekatî ve Ebû Bekir el-Mervezî gibi âlimler bulunmaktadır. Yahya b. İbrahim el-Beyyâz, Musa b. Süleyman el-Lahmî, Ebû Bekir Muhammed b. Müferrec, Abdullah b. Sehl, Hâzım b. Muhammed, Muhammed b. Mutarrif el-Kenânî, Muhamed b. Muhammed b. Esbağ, Muhammed b. İsa el-Meğâmî ve Muhammed b. Muhammed b.

⁴⁴ İbn Beşkuvâl, *Kitâbü's-Sıla*, s. 910-912; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, II, 270-271.

Beşîr gibi zâtların yetişmesine katkı sağlamıştır. Mekkî b. Ebî Tâlib, 2 Muharrem 437/20 Temmuz 1045 tarihinde Kurtuba’da vefat etmiş, oğlunun kıldırıldığı cenaze namazının ardından Rabad Kabristanı’na defnedilmiştir.⁴⁵

Eserleri: Kıraat, tefsîr, fıkıh, hadis, kelâm, tasavvuf, sarf, nahiv, edebiyat ve tarih gibi sahalarda pek çok çalışması bulunan Mekkî’nin, eser yazma konusunda çok velûd bir müellif olduğu ve kendisinden önceki geleneğin neredeyse tamamını eserlerine aktarma amacı güttüğü anlaşılmaktadır. Dabbî, bazı hocalarının notlarında, Mekkî’nin ismiyle gördüğü seksen beş kadar eserden söz ederken⁴⁶ İbnü’l-Cezerî, bu sayıyı, “seksenden fazla” şeklinde haber vermiştir.⁴⁷ Kıfî de Mekkî’ye ait çalışmaları isim isim özel bir bâb halinde zikretmiştir.⁴⁸ Söz konusu eserlerin tamamı birbirinden değerli olmakla birlikte en önemlilerinin kıraat alanına hasredildiği söylenebilir. Bununla birlikte ilgili eserlerin büyük bir çoğunluğunun, günümüzdeki varlığı bilinmemektedir. Mekkî’nin kıraate yönelik çalışmaları şöyledir:

a) *et-Tebşıra fi’l-Kırâât*: Kıraat farklılıklarını ihtiva etmektedir. 392/1002’de Kayrevân’da kaleme alınmış,⁴⁹ rivayetlerin kolay ezberlenebilmesi/uygulanabilmesi amacıyla çeşitli hazfler ve eksiltmelerle oluşturulmuştur. İbnü’l-Cezerî’nin *en-Neşri*’nin referans kaynaklarından olan bu çalışmanın,⁵⁰ Muhyiddin Ramazan tarafından 1985 yılındaki tahkikinden başka tahkikleri de yapılmıştır.⁵¹

b) *el-Keşf ‘an Vücûhi’l-Kırââti’s-Seb’ ve ‘İlelihâ ve Hıcecihâ ve Mekâyisi’n-Nahvi fihâ*: *et-Tebşıra*’nın şerhi niteliğindedir. *el-İbâne*, *el-Keşf* ve *et-Tebşıra*’nın

⁴⁵ Humeydî, *Cezvetü’l-Muktebis*, s. 351; Enbârî, Ebü’l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh, *Nüzhetü’l-Elibbâ fî Tabakâti’l-Üdebâ*, (thk. İbrahim es-Sâmerânî), Ürdün 1985 (III. Bs.), s. 254-255; Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 469; Hamevî, *Mü’cemü’l-Üdebâ*, s. 2712-2714; İbnü’l-Kıfî, *İnbâhü’r-Ruvât*, III, 313-319; İbn Hallikân, Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü’l-A’yân ve en-bâü Ebnâi’z-Zamân mimmâ Sebate bi’n-Nakl evi’s-Semâ ev Esbetehü’l-A’yân*, (thk. İhsan Abbas), Dâru Sadır, Beyrut t.y. V, 274-277; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 751-752; *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ’*, s. 591-593; *İber*, II, 273; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû’l-Müzheb*, II, 342-343; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü’z-Zâhire*, V, 43; Süyûtî, *Buğyetü’l-Vü’ât*, II, 298; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, II, 331-332; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, V, 175; Altıkulaç, “Mekkî b. Ebü Tâlib” *DİA*, XXVIII, 575.

⁴⁶ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 469.

⁴⁷ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 270-271.

⁴⁸ İbnü’l-Kıfî, *İnbâhü’r-Ruvât*, III, 313-319.

⁴⁹ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 270-271.

⁵⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 71-72.

⁵¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *et-Tebşıra fi’l-Kırâât*, (thk. Muhyiddin Ramazan), Kuveyt 1985; a.e, (thk. Muhammed Ğavs en-Nedvî), ed-Dâru’s-Selefiyye, Hindistan 1982 (II. Bs.)

birbirinden ayrı düşünülmemesi; bu üç eserin birbirlerinin tamamlayıcısı olduğu belirtilmiştir.⁵² *el-Keşf*, ilk olarak Muhyiddin Ramazan tarafından 1974 yılında Dımeşk'te neşredilmiştir.

c) *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*: Mushaf tarihi, yedi harf ve yedi kıraat meselesi, kıraatlerin sınırlandırılması, kıraat ihtilaflarının sebepleri, şâz kıraatler ve hükümleri ile kıraat imamlarını birbirinden ayıran ve meşhur olmalarını sağlayan özellikler gibi temel kıraat meselelerini içermektedir. Günümüzde çeşitli tahkikleri yapılmış ve yayımlanmıştır.⁵³ Mekkî, bu eserin *el-Keşf'in* sonuna eklenmesini istemiştir.⁵⁴

d) *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*: Tecvide dair ahkâmı ihtiva etmekte, bu yönde yazılmış ve günümüze ulaşan ilk eserlerden kabul edilmektedir. İlk olarak Ahmed Hasan Ferhâd'ın tahkikiyle yayımlanmış, farklı tahkikleri de yapılmıştır.⁵⁵

e) *İhtisâru'l-Kavli fi'l-Vakfi 'alâ "Kellâ" ve "Bellâ" ve "Ne'am" fi Kitâbillâh*: Kur'ân'daki bazı kelimelerin vakfına dönüktür. Çeşitli tahkikleri yapılmıştır.⁵⁶

Zikredilen eserler dışında, günümüze ulaşamamakla birlikte Mekkî'ye nispet edilen ve isimlerinden yola çıkılarak kıraat ilmiyle ilgili oldukları düşünülen eserler şöyledir:

el-Mûcez fi'l-Kırâât, İttifâku'l-Kurrâ, el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve 'bni 'Âmir, el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve 'bni Kesîr, el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve Ebî 'Amr, el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve Hamze, el-İhtilâf Beyne Kâlûn ve 'Âsım, el-İhtilâf Beyne Ebî 'Amr ve Hamze,

⁵² Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hıccihâ ve Mekâyisi'n-Nahvi fihâ*, (thk. Muhyiddin Ramazan), Mücmeü'l-Lügati'l-Arabiyye, Dımeşk, 1974 (III. Bs. I-II), I, 4.

⁵³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâât*, (thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî), Dâru'n-Nahda, Mısır 1977.

⁵⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb'*, I, 5.

⁵⁵ Bkz. Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*, (thk. Ahmed Hasan Ferhâd), Dâru Ammâr, Amman 1996 (II. Bs.); a.e. (thk. Mektebetü Kurtuba), y.y. 2005.

⁵⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *İhtisâru'l-Kavli fi'l-Vakfi 'alâ "Kellâ" ve "Bellâ" ve "Ne'am" fi Kitâbillâhi*, (thk. Ahmed Hasan Ferhad), Dâru Ammâr, y.y. 2001; a.e. (thk. Hüseyin Nassâr), Mektebetü's-Sekâfeti'l-Medîne, Kahire 2003 (I. Bs.).

*İhtilâfî'l-Kurrâ fî Yââti'l-İzâfeti ve fî'z-Zevâidi, el-İntisâfî fîmâ Raddehû 'alâ Ebî Bekri'l-Üdfivî ve Ze'ame Ennehû Galeta fîhi fî Kitâbi'l-İbâne, et-Tezkiratü fî'l-Kirâati's-Seb', İslâhu mâ Eğfelehû İbnü Mesrah fî Kirâetin Şâzzeh, et-Tenbîh 'alâ Usûli Kirâeti Nâfi' 'bni Abdirrahmân ve Zikri'l-İhtilâfî 'anh, Ta'dilü't-Tecziati Beyne'l-Eimmeti fî Şehri Ramazân fî Kirâeti'l-Kur'ân, el-Vakfû ve'l-İbtidâ, Şerhu'l-Vakfî't-Tâm, el-İdgâmü'l-Kebîr fî'l-Mehâric, el-Hurûfû'l-Müdğame, er-Risâletü ilâ Ashâbi'l-Antâkî ve Tashîhi'l-Meddi li Verş, el-Yââtü'l-Müşeddede fî'l-Kur'âni ve'l-Kelâmi.*⁵⁷

Mekkî b. Ebî Tâlib'in ilmî yetkinliğine yönelik İslam dünyasındaki çalışmaların yanı sıra ülkemizde de Durmuş Ali KAYAPINAR tarafından, *Mekkî ibnü Ebî Tâlib el-Kaysî Asrı-Hayatı ve Eserleri* adında 1986 yılında bir doktora tezi yapılmıştır. Ayrıca Mahmut Şevket ÖZTÜRK'ün meydana getirdiği, *Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne 'an Me'âni'l-Kirâât Adlı Eseri* isimli bir yüksek lisans çalışması da bulunmaktadır. Halihazırda Mekkî'nin kıraat ve tefsir ilimlerindeki yöntemlerini içeren yüksek lisans ve doktora düzeyinde bazı bilimsel araştırmalar da devam etmektedir.

7. Muhammed b. Yusuf b. Ahmed b. Mu'âz Ebû Abdillah el-Cühenî el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 442/1050-51)

Ebû Amr ed-Dânî'nin annesinin dayısının oğlu olduğu söylenen müellif,⁵⁸ 379/989'da doğmuştur. Kıraatin yanında Arap dili, ferâiz ve hesap gibi ilimlerle de ilgilenmiştir. İlmî anlamda önce -muhtemelen- Kurtuba'da yetişmiş ve Doğuya gitmiştir. Hac farızasını yerine getirmiş ve 403-407/1013-1017 yılları arasında Mısır'da kalmıştır. *el-Müctebâ fî'l-Kirâât* adlı eseriyle tanınan Mısırlı kıraat âlimi Abdülcebbar b. Ahmed et-Tarsûsî, Endülüs'te de bizzat ziyaret ederek yedi kıraati okuduğu Ebû Amr ed-Dânî, Süleyman b. Hişam b. Velîd Ebi'r-Rabî' el-Kurtubî,

⁵⁷ Mekkî'nin eserleri için ayrıca bkz. İbn Hayr, **Fehrese**, 30, 55, 70, 71, 74 vd. (ayrıca bkz. s. 644); İbnü'l-Kıftî, **İnbâhü'r-Ruvât**, III, 313-319; Katip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 459 vd.; Ziriklî, **el-A'lâm**, VII, 286; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm**, I-227, 243, 284, 285; IV, 34, 42, 49, 56, 142, 169; Altıkulaç, "Mekkî b. Ebî Tâlib" **DİA**, XXVIII, 575.

⁵⁸ İbn Beşkuvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 730; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 252-253.

Muhammed b. İsa b. Ebî Zemenîn ve Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Abdillâh b. Hâlid, istifade ettiği âlimlerden bazılarıdır. İbn Mu'âz'ın vefat tarihiyle ilgili tartışmalar bulunmaktadır; biyografisini aktaran en eski kaynak, İbn Beşkûvâl'in *Kitâbü's-Sıla*'sı olup bu hususta herhangi bilgi içermemektedir. Süyûtî ise hiçbir kaynakta verilmeyen 407/1013 yılını işaret etmekte ve Mısır'da vefat ettiğini bildirmektedir.⁵⁹ Süyûtî'nin, ilgili tarihi, İbn Mu'âz'ın Mısır'da kaldığı son yıldan yola çıkarak söylemiş olabileceği düşünülmektedir. Zira vefat yeri olarak Mısır'ı göstermesi de bu kanıyı destekler niteliktedir. Bağdatlı İsmail Paşa ise İbn Mu'âz'ın vefatını 442/1040 şeklinde vermiş ve kendisinden sonraki kaynaklarda da bu tarih zikredilmiştir.⁶⁰

Eserleri: İbn Mu'âz el-Cühenî'ye sadece bir eser nispet edilmektedir.⁶¹

a) *Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifeti mâ Rûsime fî Mushafî 'Osmânî*: Mushaf imlasını ihtiva etmekte olup yaklaşık altmış sayfadan oluşmaktadır. Bu alanda kaleme alınan ve günümüze ulaşabilen nadir klasik eserlerdendir. Ğanim Kaddûri Hamed'in tahkikiyle 2017 yılında neşredilmiştir.⁶²

8. Osmân b. Saîd b. Osmân Ebû Amr ed-Dânî es-Sayrafî (ö. 444/1053)

“Hocaların hocası ve şeyhülkurrâların şeyhi” şeklinde nitelendirilmiş;⁶³ uzun süre yaşadığı Daniye şehrine nispetle “ed-Dânî” şeklinde tanınmıştır. Başta kıraat olmak üzere, tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimlerde de isminden söz ettirmiştir. 371/981 yılında dünyaya gelmiş, on dört yaşındayken eğitim hayatına başlamıştır. Öncelikle Endülüs'te, İşbîliye'ye bağlı İsticce (Ecija), Beccâne (Pechina) ve Sarakusta (Zaragoza) gibi şehirleri dolaşarak çeşitli hocalardan istifade etmiştir. Ardından ilmî seyahatlerine başlamış, 397/1006 yılının Şevval Ayı'nda Mısır'a gitmiş ve burada bir

⁵⁹ Süyûtî, *Buyetü'l-Vuâd*, I, 287.

⁶⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn*, II, 70.

⁶¹ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, III, 779.

⁶² Eserler ilgili ayrıca bkz. İbn Mu'âz el-Cühenî, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed el-Kurtubî, *Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifeti mâ Rûsime fî Mushafî Osmânî*, (thk. Ğanim Kaddûri Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2017 (I. Bs.); Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn fî'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y. I, 172; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 147; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, III, 278; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müyesserâ*, s. 2495; Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, I, 51.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 447-449.

yıl kalmıştır. 398/1007’de Mekke’de haccetmiş, Kayrevan ve Medîne’ye de uğrayarak karşılaştığı hocalardan dersler almıştır. 399/1008 yılında Endülüs’e dönmüş, 403/1012’de Endülüs’ün kıyı şehirlerini dolaşmış; bir müddet Sarakusta’da kalmış ve Kurtuba’ya dönmüştür. 409/1018’de Dâniye’ye, oradan da yaklaşık dokuz yıl kalacağı Meyûrka (Mallorca) şehrine intikal etmiştir. Memleketindeki çeşitli olaylar sebebiyle göçebe bir hayat yaşayan Ebû Amr ed-Dânî, son seyahatini, ömrünün sonuna kadar yaşayacağı Dâniye’ye, 417/1026 yılında yapmıştır. Hocaları arasında, Endülüs’te Abdurrahman b. Osman el-Kuşeyri, Ebû Bekir el-Bezzâz, Ebû Abdillâh Muhammed b. Halîfe, Ebû Osman b. Kazzâz, Ebû Bekir et-Tücîbî, Yunus b. Abdillâh el-Kâdî, Halef b. Yahya, Ahmed b. Feth ve İbn Ebî Zemenîn; Mekke’de Ahmed b. Firâs el-‘Abkasî; Mısır’da Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, Ebû Müslim Muhammed b. Ahmed b. Ali, Halef b. İbrahim b. Hâkân, Fâris b. Ahmed ve Ebü’l-Hasen b. Ğalbûn; Kayrevan’da da Ebü’l-Hasen el-Kâbisî gibi âlimler bulunmaktadır. Kendisinden ilmî anlamda faydalanlar arasında oğlu Ahmed’in yanı sıra Ebû İshak İbrahim el-Feysûlî, Hüseyin b. Ali b. Mübeşşir, Halef b. İbrahim et-Tuleytulî, Halef b. Muhammed el-Ensârî, Ebû Davud Süleyman b. Necâh, Abdülmelik b. Abdilkuddûs, Ömer b. İsa el-el-Fasîh, Muhammed b. İbrahim b. İlyas, Ahmed b. Mesud ed-Dânî, İbnü’l-Ferec el-Meġâmî, Muhammed b. Abdillâh el-Havlânî, Ahmed b. Abdilmelik b. Ebî Cemre gibi şahsiyetler yer almaktadır. “Gördüğümü yazdım, yazdığımı ezberledim ve ezberlediğimi unutmadım.” şeklinde bir ifadeyle kendisini anlatan Ebû Amr ed-Dânî, 14 Şevval 444/6 Şubat 1053 tarihinde Dâniye’de vefat etmiş, cenaze törenine büyük bir kalabalık iştirak etmiştir.⁶⁴

⁶⁴ Humeydî, *Cezvetü’l-Muktebis*, s. 305; İbn Beşkûvâl, *Kitâbü’s-Sıla*, s. 592-593; Dabbî, *Buġyetü’l-Mültemis*, s. 411-412; İbnü’l-Kıftî, *İnbâhü’r-Ruvât*, II, 341-342; Hamevî, *Mü’cemü’l-Üdebâ*, s. 1603-1605; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 773-781; *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XVIII, 77-83; *İber*, II, 286; *el-İ’lâm bi Vefeyâtî’l-A’lâm*, (thk. Mustafa b. Ali Avde-Ebû Bekir Abdülbâkî), Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, Beyrut 1996 (I. Bs.), s. 296; *Kitâbü Tezkirati’l-Huffâz*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut t.y. s. 1220-1221; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü’l-Müzheb*, II, 84; İbn Taġrıberdî, *en-Nücümü’z-Zâhire*, V, 56; Makkarî, *Nefhu’t-Tîb*, II, 135-136; Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Tebîratü’l-Müntebih bi Tahrîrî’l-Müştebih*, (nşr. Muhammed Ali en-Neccâr), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, t.y. s. 621; Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca’fer b. İdrîs, *er-Risâletü’l-Müstetrafe li-Beyânî Meşhûri Sütübi’s-Sünneti’l-Müşerreffe*, (thk. İbnü Muhammed Ca’fer el-Kettânî), Dâru’s-Beşârî’l-İslâmîyye, y.y. 1993 (V. Bs.), s. 139; Süyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *Tabakâtü’l-Huffâz*, (hk. Komisyon), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1983 (I. Bs.), s. 428-429; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-Müfessirîn*, I, 379-382;

Eserleri: Dabbî, Ebû Amr ed-Dânî'ye nispet edilmiş yüz kadar eserden bahsederken⁶⁵ Zehebî, Dânî'nin yüz yirmi civarında telifi bulunduğunu rivayet etmiştir.⁶⁶ Ğanim Kaddûri Hamed, yazarı meçhul ve Dânî'ye nispet edilmiş yüz on dokuz adet eserin isimlerinin zikredildiği bir risaleyi, önce bu eserin başına eklemiş,⁶⁷ ardından da müstakil olarak neşretmiştir.⁶⁸ Aburrahman Çetin ise müellife yüz on üç kadar telif eser nispet etmiştir.⁶⁹ Her ne kadar sayılarında ihtilaf gözlense de Dânî'nin, sayısı yüzü geçkin geniş bir telifâta sahip olduğu anlaşılmaktadır. Müellifin kıraatle ilgili çalışmalarının aktarımında, Hamîtû⁷⁰ ve Çetin'den fazlaca yararlanılmıştır.

1. Neşredilmiş Olanlar:

a) Câmî'u'l-Beyân fî'l-Kırââtî's-Seb'î'l-Meşhûra: Müellifin yedi kıraate dönük en geniş eseri olup 500 kadar rivayet ve tarîki barındırmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin temel referanslarından olan⁷¹ bu çalışmanın çeşitli neşirleri yapılmıştır.⁷²

b) et-Teysîr fî'l-Kırââtî's-Seb': Câmî'u'l-Beyân'ın muhtasarı şeklinde değerlendirilebilecek *et-Teysîr*, Dânî'nin en meşhur eseridir. İbnü'l-Cezerî tarafından *Tahbîru't-Teysîr* adıyla şerh edilmiş, Ebû'l-Kasım eş-Şâtıbî de *Hırzû'l-Emânî* ismiyle eseri nazmetmiştir. *et-Teysîr*, Otto Pretzl tarafından neşredilmiştir.⁷³

İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 195; Mahlûf, *Şeceratü'n-Nûr*, I, 170-171; Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib*, s. 37; Çetin, Abdurrahman, "Dânî", *DİA*, VIII, 460-463.

⁶⁵ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 411-412

⁶⁶ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 773-781

⁶⁷ Ebû Amr ed-Dânî, Osmân b. Saîd b. Osmân es-Sayrafî, *et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd*, (thk. Ğanim Kaddûri Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000 (I. Bs.), s. 24-41.

⁶⁸ Ğanim Kaddûri Hamed, *Fihristü Tesânîfi'l-İmâm Ebû Amr ed-Dânî el-Endelüsî*, Kuveyt 1990.

⁶⁹ Çetin, Abdurrahman, *Ebû Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri*, Ensar Yayınları, İstanbul 2015.

⁷⁰ Hamîtû, Abdülhâdî Abdullah, *Mu'cemü Müellefâtî'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî*, Mektebetü Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 2010.

⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 61.

⁷² Ebû Amr ed-Dânî, *Câmî'u'l-Beyân fî'l-Kırââtî's-Seb'î'l-Meşhûra*, (thk. Muhammed Saddûk el-Cezâirî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005 (I. Bs.) Diğer neşirleri için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî* s. 133-145; (Neşredenin girişi s. 3-5.). Esere yönelik tespit edilebildiği kadarıyla ülkemizde, ilki 1980 yılında Uludağ Üniversitesi'nde Abdurrahman Çetin tarafından, *Ebû'l-Amr ed-Dânî Hayatı ve Eserleri ve Câmî'u'l-Beyân* adıyla; diğeri de M. Kemal Atik eliyle, 1982 yılında Atatürk Üniversitesi'nde *Câmî'u'l-Beyân fî'l-Kırââtî's-Seb'î'l-Meşhûra ve Kırâat İlmi Yönünden Tahlili* adıyla iki adet doktora tezi çalışması yapılmıştır.

⁷³ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fî'l-Kırââtî's-Seb'*, (nşr. Otto Pretzl), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut 1984. Eserle ilgili diğer neşirler ve daha detaylı bilgi için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 241-247.

c) *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*: Mushaf imlasını içermektedir. Önce İzzet Hasan tarafından tek nüshaya dayandığı için eksik bir şekilde yayımlanmıştır. Ardından Ğanim Kaddûrî Hamed ise başka bir nüshasına ulaşarak ilgili eksiği tamamlayıp yayımlamıştır.⁷⁴

d) *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*: Mushaf imlasıyla ilgili günümüze ulaşan nadir eserlerden biridir. Ebû'l-Kasım eş-Şâtîbî'nin '*Akiletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esna'l-Makâsîd*' adıyla nazmettiği bu çalışma, başta Alemüddin es-Sehâvî ve Ca'berî olmak üzere pek çok kimse tarafından şerh edilmiştir. *el-Mukni*'in çeşitli neşirleri de mevcuttur.⁷⁵

e) *el-Müktefâ fî'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*: Vakf-ibtidâ meselesini ihtiva etmekte olup çeşitli neşirleri mevcuttur.⁷⁶

f) *et-Ta'rîf fî'htilâfi'r-Ruvât 'an Nâfi'*: Nâfi' Kırâati'ni içermektedir.⁷⁷

g) *et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd*: Tecvid ilminin bazı temel konularıyla ilgilidir. Ğanim Kaddûrî Hamed tarafından neşredilmiştir.⁷⁸

h) *ez-Zâât fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*: Kur'ân'daki "zâ" (ظ) harfliyle ilgili olup Ali Hüseyin el-Bevvâb'ın tahkikiyle 1985 yılında Riyad'da neşredilmiştir.⁷⁹

i) *el-Fark beyne'd-dâd ve'z-zâ fî Kitâbillâhi 'azze ve celle*: Dâd (ض) ve zâ (ظ) arasındaki farkların ele alındığı eser, Hâtim Salih ed-Dâmin tarafından neşredilmiştir.⁸⁰

⁷⁴ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*, (nşr. İzzet Hasan), Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 1997; Çeşitli neşirleri için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 177.

⁷⁵ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*, (thk. Hasan b. Fehd el-Hamîd), Dâru't-Tedmüriyye, Suud 2010 (I. Bs.); Çeşitli neşirleri için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 186.

⁷⁶ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Müktefâ fî'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, (nşr. Yûsuf Abdurrahman Mer'aslı), Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1987 (II. Bs.); Daha detaylı bilgi için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 203-213.

⁷⁷ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Ta'rîf fî'htilâfi'r-Ruvât 'an Nâfi'*, (thk. Muhammed es-Sehâbî), Matbatü Varâkatü'l-Fazile, y.y. 1995. Daha geniş bilgi için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 231-233.

⁷⁸ Eserle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 225-230.

⁷⁹ Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 258-259.

⁸⁰ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Fark beyne'd-dâd ve'z-zâ fî Kitâbillâhi 'azze ve celle*, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Bağdat ts; diğer neşirleri için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 149.

j) *et-Tehzîb limâ Teferrade bihî Küllü Vâhidin mine'l-Kurrâi's-Seb'a* : Yedi kıraat imamından her birinin, rivayetlerinde infırada düştüğü hususları konu edinen bu çalışma, Hâtim Salih ed-Dâmin eliyle neşredilmiştir.⁸¹

k) *el-İdgâmü'l-Kebîr*: *et-Tafsîl fî Mezhebi Ebî 'Amr fî'l-İdgâmi'l-Kebîr* ismiyle de bilinmektedir. Ebû 'Amr b. 'Alâ'nın "İdgâm-ı kebîr"ine yönelik kaleme alınmış, Abdurrahman Hasan Arif'in tahkikiyle neşredilmiştir.⁸²

l) *el-Mûdih li-Mezâhibi'l-Kurrâ ve'htilâfihim fî'l-Fethi ve'l-İmâle*: Feth ve imâle ile ilgilidir. Fergalî Seyyid Ürbâvî'nin tahkikiyle neşredilmiştir.⁸³

m) *Müfredatü'l-Kurrâi's-Seb'a* : Müellifin yedi kıraate yönelik bir diğer eseridir. Abdurrahim Tarhûnî'nin tahkikiyle neşredilmiştir.⁸⁴

n) *Müfredetü Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî*: Yakub Kıraatî'nin tespitine dönüktür. Hâtim Salih ed-Dâmin'in tahkikiyle neşredilmiştir.⁸⁵

o) *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hâkâniyye*: Hâkânî'nin *Kasîdetü'r-Râiyye* adlı meşhur tecvid eseriyle ilgili bir şerh olup çeşitli neşirleri bulunmaktadır.⁸⁶

p) *Müfredatü Kırâati İbni Kesîr*: İbn Kesîr Kıraatî'ni ihtiva etmektedir. Hâtim Salih ed-Dâmin tarafından neşredilmiştir.⁸⁷

q) *el-Ürcûzetü'l-Münebbihe 'alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kırâât*: 65 babdan oluşan eser, Dâni'nin hocaları, Kur'ân'ın nüzûlü, Hz. Peygamber'in

⁸¹ Ebû Amr ed-Dânî, *et-Tehzîb limâ Teferrade bihî Küllü Vâhidin mine'l-Kurrâi's-Seb'a*, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru Nînevâ, Bağdat 2005. Eserle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 234-237.

⁸² Ebû Amr ed-Dânî, *el-İdgâmü'l-Kebîr*, (thk. Abdurrahman Hasan Arif), Âlemü'l-Kütüb, Kahire 2003. Diğer neşirleri için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 154.

⁸³ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mûdih li-Mezâhibi'l-Kurrâ ve'htilâfihim fî'l-Fethi ve'l-İmâle*, (thk. Fergalî Seyyid Arbâvî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009. Diğer neşirleri için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 173.

⁸⁴ Ebû Amr ed-Dânî, *Müfredatü'l-Kurrâi's-Seb'a*, (thk. Abdurrahim Tarhûnî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001. Diğer neşirleri için bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 192.

⁸⁵ Ebû Amr ed-Dânî, *Müfredetü Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî*, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru İbni'l-Cevzî, y.y. 2008. Ayrıca bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 202.

⁸⁶ Ebû Amr ed-Dânî, *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hakaniyye*, (thk. İbn Gâzî el-Ömerî), y.y. t.y. (I-II); Ayrıca bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 223-224.

⁸⁷ Ebû Amr ed-Dânî, *Müfredatü Kırâati İbni Kesîr*, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dimeşk 2008; Bu eserin, *Müfredatü'l-Kurrâi's-Seb'a* adlı eserin bir bölümü olduğu da söylenmektedir. Bkz. Hamîtü, *Mu'cemü Müellefâtî'd-Dânî*, s. 117; Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 167.

Kur'ân okuyuş tarzı, kıraatin temel meseleleri, kurrâ sahabîler vb. konuları içermektedir. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî tarafından neşredilmiştir.⁸⁸

r) *Muhtasar Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a bi'l-Emsâr*: Yedi kıraate ait ihtilafların cem' edildiği bu çalışma, Ahmed Mahmud Abdüssemî' eş-Şâfiî eliyle neşredilmiştir.⁸⁹

s) *Müfredatü Ebî 'Amr b. 'Alâ el-Basrî*: Ebû Amr b. 'Alâ Kıraati'nin cem'ini içermektedir. Hâtim Salih ed-Dâmin tarafından neşredilmiştir.⁹⁰

t) *Müfredatü Nâfi' b. Abdirrahmân el-Medenî*: Nâfi' Kıraati'nin tespitine mutevidir. Hâtim Salih ed-Dâmin eliyle neşredilmiştir.⁹¹

u) *et-Tenbîh 'ale'l-Hatai ve'l-Cehli ve't-Temvîh*: Ebû'l-Abbas el-Mehdevî'nin çeşitli görüşlerinin tenkidini ihtiva etmektedir. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî tarafından neşredilmiştir.⁹²

v) *el-Ahrufi's-Seb'a li'l-Kur'ân*: Yedi harfle ilgilidir. *Câmu'l-Beyân*'ın baş tarafından çıkarılarak Abdülmüheymin Tahhân tarafından müstakil bir eser şeklinde neşredilmiştir.⁹³

w) *el-Elifât ve Ma'rîfetü Usûlihâ*: Vasl ve kat' hemzeleriyle ilgili olup Ğânim Kaddûrî Hamed eliyle neşredilmiştir.⁹⁴

⁸⁸ Ebû Amr ed-Dânî, *Ürcûzetü'l-Münebbihe 'alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kırâat*, (thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî), Dâru'l-Müğnî, Riyad 1999, (I. Bs.). Ayrıca bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 255.

⁸⁹ Ebû Amr ed-Dânî, *Mezâhibü'l-Kurrâi's-Seb'a bi'l-Emsâr*, (nşr. Ahmed Mahmud Abdüssemî' eş-Şâfiî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000 (I. Bs.)

⁹⁰ Ebû Amr ed-Dânî, *Müfredatü Ebî 'Amr b. 'Alâ el-Basrî*, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dimeşk 2008. Ayrıca bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 196.

⁹¹ Ebû Amr ed-Dânî, *Müfredatü Nâfi' b. Abdirrahmân el-Medenî*, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dimeşk 2008. Ayrıca bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 198.

⁹² Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 239.

⁹³ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Ahrufi's-Seb'a li'l-Kur'ân*, (thk. Abdülmüheymin Tahhân), Dâru'l-Münâra, Cidde 1997. Ayrıca bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 125-126.

⁹⁴ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Elifât ve Ma'rîfetü Usûlihâ*, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Mecelletü Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtibî li'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye, sy: 1, Rebûlâhir 1427, s. 333-380. Ayrıca bkz. Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 146.

2. Mahtût ya da Mefkûd Olanlar:

Ahkâmü'n-Nakt, el-Beyân ve'l-İdğâm, el-Ecvibetü'l-Muhakkaka 'ani'l-Es'ileti'l-Muhaffefe, Esmâü'l-Kurrâ ve'n-Nâkilîne 'anhüm, Fâide fî Ahkâmi'l-Vakfi'l-Kabîh, el-Feth ve'l-Îmâle li Ebî 'Amr b. 'Alâ, el-Hicâ fî Mersûmî Hutûti'l-Mesâhifi'l-Emsâr, Islâhu'l-Ğalat 'an Ebi't-Tayyib fî Kitâbi'l-Îrşâd, el-İbâne fî'r-Râat ve'l-Lâmât li Verş, Îcâzü'l-Beyân fî Kırâati Verş, el-İfsân 'an Me'ânî mâ Üşkile min Terâcimi'l-Eimmeti ve'r-Ruvâti fî Hurûfi'l-Kur'ân, el-Îhâle, el-İhtilâfî beyne'l-Müfaddal ve Ebî Bekr 'an 'Âsım, İhtilâfî'l-Kırâat fî'l-Yâat ve't-Tâat ve'n-Nühât, İhtilâfî'l-Kırâe fî Kavlihî 'azze ve celle Hâ Entüm, İhtilâfî Verş ve Kâlûn, el-İktifâ fî Ma'rifeti'l-Vakf ve'l-İbtidâ, el-İbtidâ fî'l-Vakfi 'alâ Kellâ ve Bellâ, el-İktisâd fî'l-Kırâati's-Seb', el-Îmâlei el-İntisâr li Eimmeti'l-Kurrâi bi'l-Emsâr, Îrşâdü'l-Mütemessikîn, el-İştîmâl 'alâ Ma'rifeti'-Kat'ı 'ale'l-Kelimi'l-Muhtelefi Fihin, el-Kavl fî Na'ti Kırâati'n-Nebîyyi Aleyhi's-Selâm, Kitâbün fîhi Ünzile'l-Kur'ânü 'alâ Seb'a ti Ahrufin, Kitâb mâ Yu'razu fî'l-Vakfi mine't-Tağyîr, Kitâbü'l-Hurûf, Kitâbü'l-Îmâlât, Kitâbü'l-Besmeleti's-Sittîniyye, Kitâbü'r-Râat ve'l-Lâmât li Verş, Kitâbü'l-Yâat, Mezâhibü'l-Kurrâ fî'l-Hemzeteyn, Mezâhibü'l-Kurrâi's-Seb'a bi'l-Emsâr, el-Mûciz fî Usûli Verş, Muhtasar fî Mersûmi'l-Mushaf, el-Muhtevâ fî'l-Kırâati's-Şevâz, Mukaddimetü Ebî 'Amr, en-Nakt ve'z-Zabt fî'l-Kırâat ve Resmi'l-Mushaf, Resmü'l-Hemze fî'l-Mesâhif, er-Revm ve'l-İşmâm ve Mezâhibü'l-Kurrâi fîhimâ, Risâle fî Beyâni Mezhebi Ya'kûb el-Ezrak, Risâle fî Hilâfi'l-Kurrâ, Risâle fî'l-Kırâat, Risâle fî Resmi'l-Mushaf, Risâle fî Temsîli'l-Vakfi'l-Kâfi, Rivâyetü Ebî Neşît, Rivâyetü Kâlûn min Tarîki'l-Hülvânî, Rivâyetü Verş min Tarîki'l-Misriyyîn, eş-Şerh ve't-Tebyîn, Tabakâtü'l-Kurrâ, et-Tahbîr li Mezâhibi'l-Kurrâi fî'l-Vakf 'ale'l-Mersûm, Takdîru'l-Medd bi'l-Hurûf, et-Takrîb, Takyîd fî Fevâidi Mehâricil-Hurûf ve'l-Medd ve'l-İdğâm ve'l-İzhâr, et-Tecrîd, et-Telhîf fî Kırâati Verş, et-Telhîs li Usûli Kırâati Nâfi', Telhîsu Kitâbi'l-İbtidâ fî'l-Kırâat, et-Temhîd li İhtilâfi Kırâati Nâfi', et-Tenbîh 'alâ Mezhebi Ebî 'Amr b. 'Alâ fî'l-Îmâle ve'l-Feth, et-Tenbîh 'ale'n-Nakti ve's-Şekl, Tevâlifü Ebî Amr ed-Dânî ve Cemû' Rivâyetihi 'an Şüyûhih, Tezkiratü'l-Huffâz, Tuhfetü'l-Kurrâ, el-Usûl, Ürcüze

*fi'l-Kırâat, el-Vakf 'ale'l-Hemz, el-Vakfû ve'l-İbtidâ, el-Vüsûl ilâ İhtilâfi Ashâbi Nâfi', Zevâid.*⁹⁵

Tespit edilebildiği kadarıyla ülkemizde Mustafa Atilla Akdemir tarafından 1992 yılında, *Addü'l-Ay ilmi ve Ebu Amr ed-Dani'nin Kitabı'l-Beyan fi Addi Ayni'l Kur'an adlı eserinin tanıtımı* adıyla Marmara Üniversitesi'nde bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Recep Koyuncu ise 2015 yılında, *Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında Vakf İbtidanın Rolü (İbnü'l-Enbârî, ed-Dânî ve es-Secâvendî Örneği)* ismiyle, Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde bir doktora tezi hazırlanmıştır. Ayrıca Dânî ile ilgili hâlen devam etmekte olan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

9. Abdurrahman b. el-Hasen b. Saîd Ebü'l-Kasım el-Hazrecî el-el-Kurtubî (ö. 446/1053)

Aslen Kurtubalıdır. Doğum tarihi ve Ebü'l-Hasen el-Antâkî'den kıraat dersi aldığı yönündeki rivayet dışında, Endülüs'teki ilk yılları bilinmemektedir. 380/990 yılında başlayan Doğu seyahati, yaklaşık yirmi yıl sürmüştür. Mekke, Mısır, Kudüs, Irak'ın bazı bölgelerini, Nusaybin ve Kayrevân gibi şehirleri dolaşarak çeşitli hocalardan istifade etmiştir. Bu arada dört defa da haccetmiştir. Mısır'da yürüttüğü 'Amr b. 'Âs Camii'ndeki kıraat hocalığının yanı sıra Fas'ın Rabat kentindeki Fâik Camii'nde imamlık yapmış, kıraat sahasında talebe yetiştirmiştir. 400/1010'da Endülüs'e dönmüş, zaman zaman namaz kıldığı mescitte insanlara kıraat okutmuştur. Ardından Kurtuba kadısı Abdullah b. Müğays tarafından Kurtuba Camii'nde kıraat okutmakla görevlendirilmiş, ömrü boyunca da ayrıca bu camiin imamlık vazifesini de ifâ etmiştir. Endülüs'te sadece Ebü'l-Hasen el-Antâkî'den ders almıştır. Faydalandığı hocaların büyük çoğunluğu Mısırlı olup alanları ve isimleri şöyledir: Kıraat; İbn Hasnûn es-Sâmîrî, Ebû Tayyib b. Ğalbûn, Ebû Bekir el-Üdfüvî; Hadis: Ebû Bekir el-Mühendis, Hasan b. İsmail; dil ve edebiyat; Ebû Müslim el-Kâtib, Ebü'l-Hasen el-

⁹⁵ Bu eserler dışında Dânî'ye nispet edilmiş farklı eserler ve mahtûl-mefkûd olanlar için bkz. Hamîtû, **Mu'cemü Müellefâtî'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî**; Çetin, **Ebû Amr ed-Dânî**, s. 121-271. Ayrıca bkz. İbn Hayr, **Fehrese**, 56, 57, vd.; Katip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 135, 355, 520 vd.; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin**, I, 653; Zirikli, **el-A'lâm**, IV, 206; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, I-220, 256, 280, 285; III, 277, 280, 283, 286; IV, 34, 36, 43, 47 vd.

Herevî ve Ebû Üsâme el-Lüğavî. Zikredilenler dışında Kayrevân'da Ebû Muhammed b. Zeyd ve Ebû'l-Hasen el-Kâbisî gibi âlimler başta olmak üzere gittiği her yerde çeşitli hocalardan ilim tahsil etmiştir. Kurtuba hatibi Halef b. İbrahim, Ahmed b. Abdurrahman el-Hazrecî, Ebû'l-Hüseyn İbnü'l-Beyyâz ve Hüseyn b. 'Abîd el-Hadramî gibi zatlar, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Güzel ahlaklı, Kur'ânı güzel okuduğu ve kurrânın ihtilafına vakıf olduğu rivayet edilen müellif, 446/1053 yılında herhangi bir hastalığı olmaksızın aniden vefat etmiş, Benî Abbas Kabristanı'na defnedilmiştir.⁹⁶

Eserleri: Tespit edilebildiği kadarıyla müellife ait yalnızca bir eser bulunmaktadır.

a) *el-Kâsîd fî'l-Kırâat*: Yedi kıraate ait ihtilafların cem' edildiği bu çalışma, *el-Mekâsîd* ismiyle de bilinmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşri*'nin temel referans kitaplarından olmakla birlikte⁹⁷ günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.⁹⁸

10. İsmail b. Halef b. Saîd b. 'İmrân Ebû Tâhir el-Ensârî es-Sarakustî (ö. 455/1062)

Sarakusta'da (Zaragoza)⁹⁹ dünyaya gelmiş, "Sarakustî" nisbesiyle anılmıştır. Hayatının ilk yılları ve oğlu Ca'fer dışında ailesiyle ilgili yeterli bilgi bulunamamaktadır. Sonraları Mısır'a yerleşen Sarakustî'yi, Yakut el-Hamevî, Safedî ve Suyûtî, "Sıkıllî" (Sicilyalı) şeklinde kaydetmişlerdir. Bu durum, Sarakusta ile Sicilya'daki Sarakuse/Siracusa'nın birbirine karıştırılmasının bir sonucu şeklinde

⁹⁶ İbn Bâziş, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Halef el-Ensârî, **el-İknâ' fî'l-Kırâati's-Seb'**, (thk Abdülmecid Katamış), Dâru'l-Fıkr, Dımeşk 1982 (I. Bs.), s. 25, 47; İbn Beşkuvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 493-494; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 362; el-Vâdiyâşî, İbn Câbir Şemsüddin Muhammed, **Bernâmec İbn Câbir el-Vâdiyâşî**, (thk. Muhammed Habib el-Heyle), Tunus 1981, s. 183; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 782; **Kitâbü Tezkirati'l-Huffâz**, s. 1124; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 332; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müessera**, s. 1156; Muhammed Sâlim Muhaysin, **Mu'cemü Huffâzi'l-Kur'ân 'abre't-Târîh**, Beyrut 1992; II, 188-194.

⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 71.

⁹⁸ Eserle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1305; Ziriklî, **el-A'lâm**, III, 304; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, II, 87; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, IV, 121.

⁹⁹ Günümüzde İspanya'nın Batısında kalan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, III, 212-214.

yorumlanmıştır.¹⁰⁰ İsmail Paşa el-Bağdâdî haricinde İsmail b. Halef'in doğum tarihini haber veren herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak Bağdâdî, bu yılı 554/1161; vefat tarihini ise 623/1230 olarak zikretmiştir.¹⁰¹ Ne var ki İsmail b. Halef'in biyografisini içeren diğer kaynaklarda, ittifakla müellifin vefatı, 455/1062 şeklinde haber verilmektedir. Ayrıca Sarakustî'nin hocaları ve öğrencileri göz önünde bulundurulduğunda, Bağdâdî'nin, müellifin doğum ve vefat tarihi konusunda yanlışlığa düştüğü açık bir şekilde müşahade edilecektir. Başta kıraat olmak üzere Arap dili, tefsir, hadis ve edebiyat gibi ilimlerde de bilgi sahibi olup bu alanların her birine ait eser telif etmiştir. Mısır'da Abdülcebbar b. Ahmed et-Tarsûsî'den kıraat eğitimi almış, 'Amr b. 'Âs Camii'nde insanlara bu ilmi okutmuştur. Kıraatte otorite kabul edilen müellif, bu alanın önde gelen isimlerince referans alınmıştır.¹⁰² Biri hac görevini yerine getirmek amacıyla Mekke; diğeri de kıraat ilmini öğrenmek gayesiyle gidip, daha sonra yerleştiği Mısır olmak üzere iki seyahatinden bahsedilmektedir. Mekke'de Ebû Zer el-Herevî'den hadis ilmini öğrenmiştir. Abdülcebbar b. Ahmed et-Tarsûsî ve Ebû Zer el-Herevî'nin yanı sıra Ebû'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Havfî, müellifin istifade ettiği bir diğer hocasıdır. Öğrencileri arasında oğlu Ca'fer, Cumâhir b. Abdirrahman el-Fakîh ve Yahya b. Ali el-Mısırî bulunmaktadır. Muhtemelen son dönemlerini geçirmek niyetiyle döndüğü memleketinde, 455/1062 yılında vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.¹⁰³

Eserleri: Kaynaklarda müellife beş adet eser nispet edilmiştir. *el- 'Unvân fî'l-Kırâati's-Seb'* dışında günümüze tam olarak ulaşabilen bir çalışmasından söz etmek zordur. Diğer çalışmalarının bir kısmı, günümüze ulaşamazken; elde bulunanlarda da eksiklikler tespit edilmiştir. Ancak *el-İktifâ fî'l-Kırâati's-Seb'i'l-Meşhûra*'nın muhakkiki Hâtim Salih ed-Dâmin, tahkik esnasında *el-İktifâ*'daki eksikleri *el- 'Unvân*

¹⁰⁰ Hamevî, **Mu'cemu'l-Udebâ**, s. 662; Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, IX, 116; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, I, 448; Maşalı, M. Emin, "Sarakustî İsmail b. Halef", **DİA**, XXXVI, 115.

¹⁰¹ İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetü'l-Arifin**, I, 212.

¹⁰² Çeşitli örnekleri için bkz. Başal, **İsmail B. Halef es-Sarakustî**, s. 72-78.

¹⁰³ İsmail b. Halef es-Sarakustî, **el-İktifâ**, s. 6; **el-'Unvân**, s. 66-67; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 174; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 152; İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-A'yân**, I, 233; Zehebî, **Ma'rifetu'l-Kurrâi'l-Kibar**, s. 805; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 149; Suyûtî, **Husnü'l-Muhâdara**, I, 494; Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, **Letâifü'l-İşârât li Fünûni'l-Kirâat**, (thk. Âmir Seyyid Osman-Abdüssabûr Şâhin), Kahire 1972, I, 87.

fi'l-Kirâati's-Seb' adlı eserine müracaat ederek giderdiğini belirtmektedir.¹⁰⁴

Sarakustî'nin kıraat ilmiyle ilgili eserleri şöyledir:

a) *el-İktifâ fil-Kirâati's-Seb'i'l-Meşhûra*: Yedi kiraate ait farklılıkların cem' edildiği bu eser, Hâtim Salih ed-Dâmin eliyle 2004 yılında neşredilmiştir.

b) *el-'Unvân fi'l-Kirâati's-Seb'*: Bir önceki çalışmanın muhtasarıdır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşri*'nin temel kaynaklarındanıdır.¹⁰⁵ Eserle ilgili olarak İbnü'l-Cezerî ve Kastallânî, Şâtıbî'nin *Hırzu'l-Emânî*'sine kadar, Mısırlılar tarafından oldukça ilgi görüp ezberlendiğini haber vermişlerdir.¹⁰⁶ Önce Züheyr Gâzî Zâhid ve Halil Atiyye, sonra da Hâlid Hasan Ebu'l-Cûd tarafından neşredilmiştir. Ayrıca Abduzzâhir b. Neşvân el-Cüzâmî tarafından *Şerhu'l-Unvân* adıyla bir şerh çalışması da mevcuttur.¹⁰⁷

c) *Fehrese*: Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-Hücce li'l-Kurrâi's-Seb'* adlı eserinin özeti olup herhangi bir nüshasına rastlanamamıştır.¹⁰⁸

2014 yılında tarafımızca, *İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin Hayatı, Eserleri ve Kıraat İlmindeki Yeri* adıyla Uludağ Üniversitesi'nde bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹⁰⁹

11. Abdülvehhab b. Muhammed b. Abdilvehhab b. Abdilkuddûs Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 462/1069-70)

Aslen Üşûnelidir (Osuna).¹¹⁰ 403/1012 yılında dünyaya gelmiş, Kurtuba'da ikamet etmiştir. Doğu seyahatlerinde, önce hac ibadetini yerine getirmiş, ardından Dimeşk, Harran, Silvan ve Mısır gibi bölgelere giderek buralarda karşılaştığı

¹⁰⁴ İsmail b. Halef es-Sarakustî, *el-İktifa*, (Neşredenin girişi, s. 7).

¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 64.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, s. 178; Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, I, 89.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tuhfetü'l-İhvân fi'l-Hulfi beyne's-Şâtibiyye ve'l-'Unvân*, (thk Hâlid Hasan Ebû'l-Cûd İmâm) Şâtibi Kur'ânî Araştırmalar Enstitüsü Dergisi (Mecelletü Ma'hedi'l-İmâmi's-Şâtibiyyi li'd-Dirâseti'l-Kur'ânî), 2007, s. 335.

¹⁰⁸ Eserleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 123, 141, II-1448, 1449; Zirikli, *el-A'lâm*, I, 313; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 24, 108, 151, 178.

¹⁰⁹ Müellifle ilgili olarak daha detaylı bilgi için bkz. Başal, *İsmail B. Halef es-Sarakustî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kıraat İlmindeki Yeri*, s. 11-20.

¹¹⁰ Kurtuba yakınlarında bulunan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 202.

hocalardan çeşitli alanlarda istifade etmiştir. Kıraat, hadis, tefsir ve Arap dili gibi ilimlerde müderrislik düzeyine geldikten sonra Kurtuba'ya dönmüştür. Bundan sonraki hayatı, öğrenci yetiştirmek ve eser telif etmekle geçmiş, ayrıca Kurtuba Mescid-i Camii'nde hatiplik görevini de yürütmüştür. Ebü'l-Abbas İbn Nefis el-Mısırî, Ebü'l-Hasen el-Kantarî, Ebü'l-Hasen İbnü's-Simsâr, Ebû Ali el-Ehvâzî, Hasan b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, Ebü'l-Kasım ez-Zeydî el-Harrânî, Ebû Abdillâh el-Fâsî, Ebû Abdillâh el-Mekkî ve Ebû Abdillâh el-Mitûî gibi hocalardan ders almıştır. Kendisinden ilmî anlamda faydalananlar arasında İbnü Tarîf Ebü'l-Velîd el-Kurtubî, Halef b. İbrahim b. Halef Ebü'l-Kasım el-Kurtubî, İbnü Kürz Ebü'l-Hasen el-Ensârî ve Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Beyyâz gibi şahsiyetler bulunmaktadır. Endülüs'te kıraat ilminin önder isimlerinden addedilen İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî'nin vefat tarihiyle ilgili çeşitli farklılıklar mevcuttur. İbn Beşkuvâl, müellifin vefatını 462/1069 şeklinde kaydetmiştir.¹¹¹ Bununla birlikte diğer bazı kaynaklarda bu tarih, 461/1068-463/1070 arasında değişmektedir.¹¹²

Eserleri: Biyografisini aktaran kaynaklar ve müellifin kendi eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla tamamı kıraat ilmine ait beş tane çalışması bulunmaktadır. İlgili eserlerden aşağıda zikredilen ilk ikisi günümüze ulaşmışken diğerlerine ise müellif, *Miftâh* adlı çalışmasında işaret etmiştir.¹¹³

a) *el-Miftâh fi'htilâfi'l-Kırâati's-Seb'î'l-Müsemmeyni bi'l-Meşhûrîn:* Yedi kıraate ait farklılıkların cem' edildiği bu eser, Hâtim Salih ed-Dâmin tarafından 2006 yılında, Dımeşk'te neşredilmiştir.¹¹⁴

b) *el-Mûdih fi't-Tecvîd:* Tecvid ilmiyle ilgili kavramların izahını içermektedir. Ğânim Kaddûrî Hamed tarafından 2000 yılında, Amman'da neşredilmiştir.

¹¹¹ İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 556.

¹¹² İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, (Neşredenin girişi, s. 7-10); **el-Mûdih**, (Neşredenin girişi, s. 8-17); İbn Abdilmelik el-Merrâküşî, **ez-Zeyl ve't-tekmile**, III, 79; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 866; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 429; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 637.

¹¹³ Müellifin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1770; İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyetü'l-Arifîn**, I, 637; Zirikli, **el-A'lâm**, IV, 185; **el-Fihrisü's-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât**, (nşr. el-Mecmau'l-Melekî), Amman 1987, I, 187.

¹¹⁴ Eserin yedi kıraati içermesine rağmen, İsmail Paşa el-Bağdâdî ve Ali şevâh İshak, eserin on kıraat içerdiği yanlışına düşmüşlerdir. Bkz. Bağdathî İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, II, 527; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 157.

c) *et-Tibyân fî Usûli Kırâati Nâfi'*: Nâfi' Kırâati'ni ihtiva etmektedir.¹¹⁵

d) *el-Müfîd fî'l-Kırâat*: Muhtemelen yine yedi kıraati içermektedir.¹¹⁶

e) *el-Vecîz fî'l-Kırâat*: Muhtemelen bir önceki eserin muhtasarıdır.¹¹⁷

12. Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî (ö. 467/1071)

Hadis, fıkıh, tarih, tabakât, edebiyat, ahlak ve kıraat gibi birçok ilimde, yaşadığı dönemin önder isimlerinden addedilmiş, zikredilen tüm alanlarda başucu eseri sayılabilecek çalışmalar meydana getirmiştir. Şöhreti, İslam âlemine ulaşan bir ilim denizi, ezber kapasitesi ve kuvvetli kavrayışıyla herkesin önünde bulunan ve müctehid gibi övgülere mazhar olmuştur. Tanınmış bir aileye mensup olan İbn Abdilberr, 5 Rebîülâhîr 368/10 Kasım 978'de Kurtuba'da dünyaya gelmiş ve ömrünün tamamını Endülüs'te geçirmiştir. Dedesi ve babası, ilmî yetkinlikleri sebebiyle Endülüs'te şöhret etlde etmişlerdir. Oğlu Abdullah, edebiyat ve belâgat alanında öne çıkan kızı Zeynep de babasıyla birlikte seyahatlere gitmiş ve babasından icazet almıştır. Torunu Abdullah ise Endülüs ve Mağrib'in önder ulemasından kabul edilmiş, meşhur biyografi yazarı İbn Beşküvâl'in de hocalığını yapmıştır. Dönemin yöneticilerinden aldığı davetler üzerine Endülüs'ün birçok şehrini dolaşmış ve buralarda öğrenci yetiştirmiş, eser telif etmiştir. İbn Abdilberr, seyahatlerinin son durağı olan Şâtibe'de (Jativa) on yıl yaşamış ve 467/1071 yılında burada vefat etmiştir.¹¹⁸ Dedesi Muhammed ve babası Abdullah'ın yanı sıra hocaları arasında, İbnü'l-Faradî, Ahmed b. Abdillâh el-Bâccî, Ebü'l-Kasım İbnü'd-Debbâğ, Abdülvâris b. Süfyân, Ahmed b. Kasım el-Bezzâr, Ebû Muhammed İbnü'n-Nehhâs, Abbas b.

¹¹⁵ İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, (Neşredenin girişi, s. 7-10).

¹¹⁶ İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, (Neşredenin girişi, s. 7-10).

¹¹⁷ İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî, **el-Miftâh**, (Neşredenin girişi, s. 7-10).

¹¹⁸ İbn Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî, **el-İstizkâr**, (Neşredenin girişi, s. 7-45); İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, **Cemheratü'l-Ensâbi'l-Arabî**, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Dâru'l-Meârif, Kahire t.y. , I, 302; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 367; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 973-974; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 489-490; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, XVIII, 153-163; **Düvelü'l-İslâm**, (thk. Hasan İbrahim Merve-Mahmut el-Arnâût), Dâru Sadır, Beyrut 1998 (I. Bs.), I, 398-399; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 266; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyssera**, s. 2946-2960; Leys Suûd, "İbn Abdilber en-Nemerî, **DİA**, XIX, 269-272.

Asbağ el-Hemedânî ve Abdurrahman b. Ebân gibi âlimler bulunmaktadır. Oğlu, kızı ve torununa ek olarak pek çok önemli zatın yetişmesine katkı sağlamıştır.

Eserleri: Bir kütüphane meydana getirecek kadar fazla olduğu söylenen eserleriyle ilgili günümüzde de hatırı sayılır nicelikte tahkik ve neşir çalışmaları yapılmıştır. Kıraat ilmine oranla hadis, fıkıh, tarih, tabakât, edebiyat ve ahlak gibi sahalara dönük eserleri, hem daha meşhur olanları hem de günümüze ulaşan çalışmalarıdır. Kıraatle alanına hasrettiği çalışmaları, gerek kendi eserlerinde zikretmesinden gerek biyografisini aktaran tabakat kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla dört tanedir. Mücâhid el-Âmirî'nin, kendisini sarayında ağırladığı dönemlerde kaleme aldığı haber verilen bu eserlerin günümüzdeki varlıkları bilinmemektedir.¹¹⁹

a) *el-Beyân 'an Tilâveti'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın okunuş şekilleri ve nağmeyle okunup okunamayacağı gibi meseleleri içerdiği söylenmektedir.

b) *el-İktifâ fî'l-Kırâe*: *el-İktifâ fî'l-Kırâati Nâfi'* ve *Ebî 'Amr b. 'Alâ ve'l-Hücceti li Küllin Minhâ* şeklinde de isimlendirilen eserin, Nâfi' ve Ebû 'Amr b. 'Alâ Kıraatleri'nin ihtilafları ve bu ihtilafların tevcihini içerdiği söylenmiştir.

c) *el-Medhal ilâ İlmi'l-Kırâati bi't-Tecvîd*: Kurrâ'nın ihtilafları ve kıraat alimlerinin, harflerin mahreç ve sıfatlarıyla ilgili görüşlerini ihtiva ettiği bildirilmiştir.

d) *İhtisâru't-Tecvîd*: Öğrencilerin kolayca anlayıp kavrayabilmeleri için bir önceki eserin, kurrânın ihtilafının çıkarılarak oluşturulan muhtasarı olduğu aktarılmaktadır.

13. el-'Âsî b. Halef b. Muhriz Ebü'l-Hakem el-İşbîlî (ö. 470/1074)

Hayatıyla ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Kıraat ilmi ve rivayetleri hususunda bilgi sahibi olduğu, bu bilgileri iki eserde topladığı haber verilmiştir. Zehebî'nin: "Kimden kıraat okuduğunu bilmiyorum." dediği İbn Muhriz hakkında İbnü'l-Cezerî, Mekkî b.

¹¹⁹ Kıraat ilmiyle ilgili eserleri için bkz. İbn Abdilberr Ebû Ömer en-Nemerî, **el-İstizkâr**, (Neşredenin girişi, s. 44-45); İbn Hayr, **Fehrese**, s. 106; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1644; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, IV, 24, 33, 154.

Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî'den kıraat tahsil ettiğini rivayet etse de İbn Beşkuvâl'de böyle bir bilgiye rastlanamamaktadır. Mansûr b. Hayr b. Yemlâ ve Abdullah b. Muhammed b. Halef ed-Dânî'ye kıraat okuttuğu söylenmiş, 470/1074 yılında vefat etmiştir.¹²⁰

Eserleri: Kıraatle ilgili bilgilerini topladığı eserlerinin iki tanesi birçok kaynakta ortak geçmekteyse de üçüncü eserinin varlığı, sadece İbn Hayr'dan öğrenilmektedir. Söz konusu eserlerin hiçbiri günümüzde bilinmemektedir.

a) *et-Tezkira fi'l-Kırââtî's-Seb'*: Yedi kıraate ait ihtilafları içermektedir.¹²¹

b) *et-Mühezzib fi'l-Kırâât*: *et-Tehz'ib fi'l-Kırâât* ismiyle de bilinmektedir. Muhtemelen bir önceki eserin muhtasarıdır.¹²²

c) *Kitâbü Zikru mâ Emâlehû Hamze ve'l-Kisâât*: İsminden de anlaşılacağı üzere Hamze ve Kisâât'nin imâleleriyle ilgilidir. Yukarıda iki kitabından çıkarılıp müstakil hale getirilmiş olabileceği de düşünülmektedir. Varlığı, sadece İbn Hayr'dan öğrenilebilmektedir.¹²³

14. Muhammed b. Ahmed b. Suûd Ebû Abdillâh el-Ensârî ed-Dânî

(ö. 470/1074'ten sonra)

Ebû Amr ed-Dânî'nin en büyük öğrencisi olan İbn Suud, Dâniye şeyhülkurrâlarındandır. İbnü'l Ebbâr, müellifin, henüz yirmi yaşına gelmeden Ebû Amr ed-Dânî'nin kıraatteki usûl ve metodunu, bizzat Dânî'den istinsah ettiğini haber vermektedir.¹²⁴ Ebû Dâvud Süleyman b. Necâh'ın, Ebû Amr ed-Dânî'den kıraat okumak amacıyla 432/1039 yılında Dâniye'ye geldiği ve burada, İbn Suûd'dan Kâlûn Rivayeti'ni bir kere okuduğu rivayet edilmektedir. Hem hocası Ebû Amr ed-Dânî'nin yaşadığı dönemde hem de onun vefatından sonra, kıraat okutma görevini üstlenmiş ve

¹²⁰ İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 656; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr*, s. 835; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 315; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyessera*, s. 1094.

¹²¹ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 59; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, II, 26; ; Zirikli, *el-A'lâm*, III, 247; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 41.

¹²² İbn Hayr, *Fehrese*, s. 59; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, II, 26; Zirikli, *el-A'lâm*, III, 247.

¹²³ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 59.

¹²⁴ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 319.

ömrü vefa edene kadar da bu vazifesini sürdürmüştür. İbn Suûd'un vefat tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte 470/1074'ten sonra vefat ettiği konusunda ittifak mevcuttur.¹²⁵

Eserleri: Genellikle harfler arasındaki farklara dair eserler telif etmiş, bunları da kendisinden istendiği için yapmıştır. Kıraate dönük üç çalışmasından bahsedilmektedir. Eserlerinin sayısının az olması, hocası Dâni'nin eserlerinin usulle ilgili olanlarını, kendisinden tamamıyla istinsah etmesine bağlanabilir.

a) *et-Tebyîn ve'l-İktisâd fi'l-Fark beyne's-Sîn ve's-Sâd*: Sîn (س) ve sâd (ص) arasındaki farkları ihtiva eder. Böyle bir eseri, bu iki harfin sürekli birbirine karıştırılması sebebiyle yazdığını, müellifin kendisi haber vermektedir.¹²⁶ Eser, Ali Hüseyin Bevvâb'ın tahkikiyle, Bağdat'ta bulunan ve isminin tespit edilemediği bir derginin, 1986 yılı Şubat sayısında, 97-180. sayfaları arasında yayımlanmıştır.

b) *el-İktizâü li'l-Fark beyne'z-Zâl ve'd-Dâd ve'z-Zâ*: Peltek ze (ذ), dâd (ض) ve zâ (ظ) harfleriyle söylenebilen kelimeler ve bu harflerin mahreç farklılıklarını içermektedir. Ali Hüseyin Bevvâb tarafından tahkik edilerek 1987 yılında Riyad'da yayımlanmıştır.¹²⁷

c) *el-İhtilâfü beyne Nâfi' min Rivâyeti Kâlûn ve beyne'l-Kisâi min Rivâyeti Dûrî*: Kâlûn ile Dûrî arasındaki kıraat ihtilaflarının cem'ine dönük olan bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.¹²⁸

¹²⁵ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 542-543; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 854; *Müstemlah min Kitâbi't-Tekmile*, (thk. Beşşâr Avvâd Marûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî Tunus 2008 (I. Bs.), s. 25; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 58.

¹²⁶ İbnü's-Suûd ed-Dâni, Muhammed b. Ahmed Ebu Abdillâh el-Ensârî, *et-Tebyîn ve'l-İktisâd fi'l-Fark beyne's-Sîn ve's-Sâd*, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), Dâru's-Şüûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, Bağdat 1986, (Neşredenin girişi, s. 98).

¹²⁷ İbnü's-Suûd ed-Dâni, *el-İktizâü li'l-Fark beyne'z-Zâl ve'd-Dâd ve'z-Zâ*, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), Dâru'l-Ulûm, Riyad 1987 (I. Bs.)

¹²⁸ İbnü's-Suûd ed-Dâni, *et-Tebyîn ve'l-İktisâd*, (Neşredenin girişi, s. 98); Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, III, 65.

15. Muhammed b. Şüreyh b. Yusuf Ebû Abdillâh er-Ru'aynî el-İşbîlî

(ö. 476/1084)

Başta kıraat olmak üzere nahiv, sarf, fıkıh ve hadis gibi ilimlerle iştigal etmiş, şeyhülkurrâlık mertebesine yükselmiştir. Rivayetlerinde güvenirliliği ile tanınan İbn Şüreyh, 392/1002'de İşbîliye'de dünyaya gelmiş,¹²⁹ ilk eğitimini de burada almıştır. 433/1042 yılında Doğu seyahatlerine başlamış, Mısır'ın meşhur birkaç hocasından kıraat ve hadis tahsil etmiştir. Haccetmek maksadıyla gittiği Mekke'de çeşitli âlimlerden faydalanmış, Ebû Zer el-Herevî'den de *Sahîhu'l-Buhârî*'yi dinleyerek icazet almıştır. Bilimsel yeterliliğini elde ettikten sonra İşbîliye'ye dönmüş, meşhur *el-Kâfi* adlı çalışmasını kaleme almış ve öğrenci yetiştirmiştir. Hocaları arasında Endülüs'te Tâcüleimme el-Kayşetâlî, Muhammed b. Tayyib el-Kehhâl ve Ahmed b. Muhammed el-Yahsubî; Mısır'da Ebü'l-Abbâs İbn Nefîs ve Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî; Mekke'de Ebû Zer el-Herevî, Ebü'l-Hasan el-Kantârî ve Mekkî b. Ebî Tâlib gibi âlimler bulunmaktadır. Kendisinden ilmî anlamda faydalananlar arasında sekiz kıraati okuttuğu ve ileride müstakil bir başlık altında ele alınacak olan oğlu Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ile İsa b. Hazm'ın yanı sıra Ebü'l-Abbâs el-Ayşûn gibi kimseler bulunmaktadır. Kıraat ilminin önder şahsiyetlerinden kabul edilen müellif, 4 Şevval 476/14 Şubat 1084 tarihinde, bir Cuma günü İşbîliye'de vefat etmiştir.¹³⁰

Eserleri: Ebû Adillâh İbn Şüreyh'e, neredeyse tamamı kıraatle ilgili otuz bir civarında eser nispet edilmekle birlikte bunlardan sadece *el-Kâfi* günümüze ulaşabilmiştir. Ayrıca İbn Hayr'ın *Fehresesi*'nde, bir mecmua içerisinde bulunduğu ve

¹²⁹ İbnü'l-Cezerî, Şüreyh'in 388/998 yılında doğduğunu bildirmektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 136.

¹³⁰ Ebû Abdillâh İbn Şüreyh, *el-Kâfi*, (Neşredenin girişi, s. 6-8); İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 809-810; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 81; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 824-825; *el-İ'lâm bi Vefeyâtî'l-A'lâm*, 314; *İber*, II, 335; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII, 554-555; Yâfiî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân el-Yemenî, *Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yekzân fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, (nşr. Muhammed Ali Beydavî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997 (I. Bs.), III, 91; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 136; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 141; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 330. Madazlı, Ahmet, "İbn Şüreyh", *DİA*, XX, 383

İbn Şüreyh'e nispet edildiği söylenen risalelerin de varlığı bilinmektedir. Bu risalelerin isimleri zikredilecektir.¹³¹

a) *el-Kâfi fi'l-Kirâati's-Seb'*: Yedi kıraate ait ihtilafları konu edinen eser, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inin temel referans kaynaklarından.¹³² Birçok yazma nüshası bulunmakta olup çeşitli neşirleri yapılmıştır.¹³³

b) *Kitâbü Kirâati Ya'kûb el-Hadramî fi Rivâyeti Ruveys ve Ravh*: İmam Ya'kûb'un ravileri arasındaki ittifak ve ihtilaflara dönüktür.¹³⁴

c) *et-Tezkire fi'l-Kirâât*: *et-Tezkîr* ismiyle de bilinip yedi kıraati kapsadığı düşünülmektedir.

d) *İhtisâru'l-Hücce*: Ebû Alî el-Fârisî'nin *el-Hücce li'l-Kirâât* isili çalışmasının muhtasarıdır.

e) *Tebşiratü't-Tezkire ve Nüzetü't-Tebşira*: Muhtemelen *et-Tezkire*'ye yazılmış şerh ya da zeyl gibi bir eserdir.

f) *Kitâbü Rivâyeti'l-İdğâmi'l-Kebîr li Ebî 'Amr b. 'Alâ*: Ebû 'Amr'ın "idğâm-ı kebîrî"nin usulünü kapsadığı düşünülmektedir.

Yalnızca İbn Hayr'ın haber verdiği ve genellikle "tarîklere" hasredilen risalelerinin isimleri de şöyledir:

Kitâbü Rivâyeti Abdü'l-Vâris b. Saîd 'an Ebî 'Amr, Kitâbü Rivâyeti Şücâ' b. Ebî Nasr 'anh, Kitâbü Rivâyeti'l-Hulvânî 'an Kâlûn 'an Nâfi', Kitâbü Rivâyeti İsmail el-Kâdî 'an Kâlûn 'an Nâfi', Kitâbü Rivâyeti Ahmed el-Faradî 'an Ebî Neşîr 'an Kâlûn 'an Nâfi', Kitâbü Rivâyeti İsmail b. Ca'fer 'an Nâfi', Kitâbü Rivâyeti İshâk el-Müseynî 'anh, Kitâbü Rivâyeti Ebî Bekr el-İsbahânî 'an Vers, Kitâbü Rivâyeti Ahmed b. Sâlih 'anh, Kitâbü Rivâyeti Nazîf 'an Kunbül, Kitâbü Rivâyeti Hammâd b. Ebî Ziyâd 'an 'Âsım, Kitâbü Rivâyeti'l-Kisâi 'an Ebî Bekir 'an 'Âsım, Kitâbü Rivâyeti Ubeyd b.

¹³¹ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 60, 61, 65; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1379; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-Arifîn*, II, 74; *İzâhu'l-Meknûn*, I, 221; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l Kur'ani'l-Kerim*, I, 244, IV, 42, 140.

¹³² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 67.

¹³³ Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ani'l-Kerim*, IV, 140.

¹³⁴ Çeşitli yazma nüshaları için bkz. Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, I, 37.

Sabbâh ‘an Hafş, Kitâbü Rivâyeti Ebî Yusuf b. Halîfe el-Â‘şâ ‘an Ebî Bekir ‘an ‘Âsım, Kitâbü Rivâyeti ‘l-Müfazzal ‘an ‘Âsım, Kitâbü Rivâyeti İbn Mûsâ eş-Şîrâzî ‘ani ‘l-Kisâî, Kitâbü Rivâyeti Saîd b. Abdîrrahman ‘anh, Kitâbü Rivâyeti Kuteybe b. Mihrân ‘ani ‘l-Kisâî, Kitâbü Rivâyeti Ebi ‘l-Münzir Nasr b. Yusuf ‘ani ‘l-Kisâî, Kitâbü Rivâyeti Ebî Muhammed Süleyman b. Mihrân el-A‘meş, Kitâbü Rivâyeti Yezîd b. Ka‘ka ‘an Nâfi‘, Kitâbü Rivâyeti Ebû Bekr b. Muhaysîn es-Sehmî fî mâ Hâlefe fîhi Ebû Ma‘bed İbn Kesîr el-Mekkî.

İbn Şüreyh, ayrıca “Tekbîr Bahsi” ile ilgili bir çalışmasını daha bizzat haber vermektedir.¹³⁵

16. Abdullah b. Sehl b. Yusuf Ebû Muhammed el-Ensârî el-Mürsî (ö. 480/1088)

Endülüs’ün şeyhülkurrâlarından kabul edilmiş, bu yörede sayısız isme kıraat okutmuştur. İlk eğitimini Ebû Ömer et-Talemenkî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî gibi dönemin önder şahsiyetlerinden almıştır. Hatta Ebû Amr ed-Dânî’nin derslerine on sekiz yıl boyunca devam etmiştir. Doğu seyahatlerinde Mısır ve Kayrevan’a gitmiş, Mısır’da Abdülcebbar et-Tarsûsî ve Abdülbâkî b. Fâris gibi âlimlerden istifade etmiştir. Kayrevan’da da *el-Kâfî*’nin müellifi Muhammed b. Süfyân’dan kırat okumuştur. Seyahatinin öncesi ve sonrasında Meriye, (Almeria) ve Mürsiye (Murcia) gibi şehirlerde, kıraat sahasında talebe yetiştirmiştir. Selefi bir yol benimseyen İbn Sehl’in, bidatçilere karşı çok sert bir üslûb takındığı haber verilir.¹³⁶ Rivayetlerindeki güvenilirliği ve çetrefilli konulardaki çözümlemeleriyle dikkat çeken İbn Sehl, Mâleka’ya (Malaga) bağlı Runde’de (Ronda), 480/1088 yılında vefat etmiştir.¹³⁷

¹³⁵ İbn Şüreyh’in eserleriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Zehrânî, *el-Kâfî*, I, 83-88.

¹³⁶ İbn Sehl’in, Ebû ‘l-Velîd el-Bâccî, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Ömer et-Talemenkî gibi isimlerle girdiği münakaşalar hakkında bkz. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 378; Askalânî, *Lisânü’l-Mîzân*, IV, 498-499.

¹³⁷ İbn Beşkuval, *Sıla*, s. 435-436; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 830-831; ‘İber, II, 342; *Mîzânü’l-İ’tidâl fî Nakti’r-Ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut t.y. , IV, 437-438; Safedî, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, XVII, 204; Yâfiû, *Mir‘âtü’l-Cenân*, III, 100; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, V, 347; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû‘atü’l-Müessera*, s. 1362.

Eserleri: Başka hiçbir kaynakta tesadüf edilememekle birlikte Dabbî, müellifin kıraat ilmine dair çeşitli eserlerinin varlığından bahsetmektedir. Dabbî, İbn Sehl'in kıraatteki yetkinliğine işaret ettiğini belirttiği ilgili eserlerin muhteva ve isimleriyle ilgili herhangi bir bilgi aktarmamıştır.¹³⁸

17. Alî b. Abdilganî el-Fihri el-Husrî Ebû'l-Hasen el-Kayravânî (ö. 488/1095)¹³⁹

Hasır işlemesi veya hasır ticareti yapması sebebiyle "Husrî" şeklinde tanınmıştır. 415/1024 ya da 420/1029 yılında Kayrevan'da doğmuş, muhtemelen ilk eğitimini de burada almıştır. Kayrevan'ın işgalinin ardından bir müddet Sebte'de yaşamış, İşbîliye hükümdarı İbn Abbâd el-Mu'temid-Alellah'ın davetiyle Endülüs'e gelmiştir. Önce İşbîliye'de ikamet etmiş, ardından Sarakusta, Mâleka, Dâniye, Belensiye, Meriye ve Mürsiye gibi Endülüs'ün pek çok şehrini dolaşmıştır. Endülüs'teki macerası bittikten sonra Fas'ın Tanca şehrine yerleşmiştir. Abdülazîz b. Muhammed, Ebû Ali İbn Hamdûn el-Celûlî, Ebû Atîk İbn Ahmed el-Mısrî gibi âlimlerden kıraat dersi almış; Ebû Bekir el-Kasrî'ye yedi kıraat ihtilaflarını doksan kere baştan sona hatmetmiştir.¹⁴⁰ İkamet ettiği çeşitli şehirlerde kıraat okutan müelliften Ebû Dâvûd Süleyman b. Yahya el-Me'âfirî, kıraat alanında faydalanmış, Ebû'l-Kasım b. Savvâf da kıraate dair kaleme aldığı kasideyi kendisinden rivayet etmiştir. Kıraatle birlikte özellikle şiir ve edebiyatta da isminden söz ettirmiş, yazdığı şiirlerle birçok padişahın gönlünde taht kurmuştur. Padişahların, kendilerini öven şiirler yazması için ödül verme yarışına girdikleri söylenen Husrî, 488/1095 yılında Endülüs'ten sonraki durağı Tanca'da vefat etmiştir.¹⁴¹

¹³⁸ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 345-346.

¹³⁹ Aslen Kayrevanlıdır. Endülüslü kurrânın işlendiği bu çalışmada kendisine yer verilmesi, onun sonraları Endülüs'e gelerek burada, hatırı sayılır müddet yaşaması sebebiyledir. Zira kıraat ilmindeki temayüzü göz önünde bulundurulduğunda, Endülüs kurrâsının, kendisinden bu ilmi tahsil ettiği anlaşılabılır.

¹⁴⁰ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 869-870; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 487.

¹⁴¹ Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 314-315; İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 627-628; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 425; Hamevî, **Mü'cemü'l-Üdebâ**, s. 1808; İbn Hallikân, **Vefeyâtu'l-A'yân**, III, 331-334; İbn Kunfûz, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasen b. Alî el-Kustantîni, **Kitâbü'l-Vefeyât**, (nşr. Âdil Nüveyhiz), Dâru'l-Evkâfi'l-Cedide, Beyrut 1983, s. 259-261; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, XIX, 26-27; **İber**, II, 358; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. XXI, 249-251; Süyûtî,

Eserleri: Herkesi kendine hayran bırakan şiirleriyle ön plana çıkmakla birlikte kıraate dönük manzum bir eseri bulunmaktadır.

a) *Kasîdetü'l-Husrîyye fî Kırâati Nâfi'*: *Kasîdetü'r-Râiyye* ismiyle de bilinen bu çalışma, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşri*'nin temel kaynaklarından¹⁴² Nâfi' Kırâati'ni ihtiva etmekte olup 209 beyitten oluşmaktadır.¹⁴³ Kasîdesinde, Ebû Amr ed-Dânî'nin aksine Verş'in ihtilaflarını Kâlun'dan önce zikretmiş, Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî de bu yolu izlemiştir. Tevfik b. Ahmed el-Abkarî tarafından tahkik edilerek 2002 yılında neşredilmiştir.¹⁴⁴

18. Muhammed b. Müfferec b. İbrahim b. Muhammed Ebû Bekir ve Ebû Abdullah el-Batalyevsî (ö. 494/1101)

Batalyevsli¹⁴⁵ (Badajoz) olup "Debevbele" şeklinde tanınmıştır. İlk eğitimini Endülüs'ün önde gelen âlimlerinden almış, Doğu seyhâti esnasında Mısır'da karşılaştığı hocalardan kıraat alanında istifade etmiştir. Hocaları arasında, Endülüs'te Ebû'l-Abbâs el-Mehdevî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî; Mısır'da Ebû Alî el-Ehvâzî, Ebû'l-Abbâs İbn Nefîs el-Mısırî, el-Kârizînî, Abdülbâkî b. Fâris, Kantârî ve Nasr eş-Şîrâzî gibi âlimler bulunmaktadır. İbnü'l-Hulûf, İbn Ebî Recâ el-Belvî, Yusuf b. Ahmed el-Kuraşî ve Süleyman b. Yahya gibi şahsiyetler, onun öğrencilerindendir. Hocaları konusunda yalancılıkla itham edilmekle¹⁴⁶ birlikte rivayetlerinde güvenilir olduğu da söylenmiştir.¹⁴⁷ Zehebî'nin: "Bu kadar değerli hocadan ders alan başka

Buğyetü'l-Vü'ât, II, 176-177; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, V, 381; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müessera**, s. 1618; Durmuş, İsmail, "Husrî", **DİA**, XVIII, 414-415.

¹⁴² İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 96.

¹⁴³ Ziriklî, söz konusu kasidenin 212 beyitten oluştuğunu bildirmektedir. Bkz. Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, 300-301.

¹⁴⁴ İbn Abdilganî Ebû'l-Hasen el-Husrî, Alî b. Abdilganî el-Fihri el-Kayrevânî, **Kasîdetü'l-Husrîyye fî Kırâati Nâfi'**, (thk. Tefik b. Ahmed el-Abkarî), Mektebetü Evlâdi's-Şeyh, y.y. 2002 (Neşredenin girişi, s. 3-77); Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1337, 1344; Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, I, 110; **Hediyyetü'l-Arifin**, I, 693.

¹⁴⁵ Endülüs'ün Mâride şehrine bağlı büyük bir kenttir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, I, 447.

¹⁴⁶ İbn Beşkuval, **Sıla**, s. 822-823.

¹⁴⁷ Askalânî, **Lisânü'l-Mizân**, VII, 516.

kimse bilmiyorum.” diyerek övdüğü müellif, 494/1101 yılında Meriye’de vefat etmiştir.¹⁴⁸ İbnü’l-Cezerî, Meriye’de değil, Medine’de vefat ettiğini bildirmiştir.¹⁴⁹

Eserleri: Kıraat ilmine dönük yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir:

a) *et-Tebsıra ve’t-Tizkâr li Hıfzî Mezâhibi’l-Kurrâi’s-Seb’a bi’l-Emsâr min Rivayetihi Ve Turukihimi’l-Meşhûrâti bi’l-Âsâr Meşrûhan ‘alâ Sebîli’l-Îcâzi ve’l-İhtisâr:* Yedi kıraate ait ihtilafların cem’ edildiği kısa ve öz bir eser olduğu söylenen¹⁵⁰ bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.

19. Yahya b. İbrahim b. Ebî Zeyd Ebü’l-Hüseyin el-Levâtî el-Mürsî (ö. 496/1102)

406/1015 yılında Mürsiye’de doğmuş, “İbnü’l-Beyyâz” şeklinde meşhur olmuştur. İbnü’l-Cezerî, İbn Beşkûvâl’in aksine künyesini Ebü’l-Hüseyin şeklinde kaydetmiştir.¹⁵¹ Önce Endülüs’te Ebû Ömer et-Talemenkî, Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Abdurrahman el-Hazrecî ve Ebû Amr ed-Dânî gibi kıraat ilminin seçkin isimlerinden bu sahada istifade etmiştir. Ardından hac görevini yerine getirdikten sonra Mısır’a geçerek Tarsûsî’den kıraat dersleri almış,¹⁵² Abdülvehhab el-Kâdî’den de *et-Telkîn* adlı eserini dinlemiştir. Endülüs’ün Mürsiye şehrinde uzun yıllar kıraat okutan İbnü’l-Beyyâz’ın öğrencileri arasında Ebü’l-Hasen İbnü’l-Bâziş, Abdullah b. Sâid ed-Dânî, İbnü Gülâmi’l-Feras, Ali b. Abdillâh b. Sâbit, Süleyman b. Yahya ve İsa b. Hazm el-Ğâfikî gibi âlimler bulunmaktadır. Hocaları hususunda zayıflık ve yalancılıkla itham edilen¹⁵³ İbnü’l-Beyyâz, 3 Muharrem 496/17 Ekim 1102-03 Cumartesi günü ikindi

¹⁴⁸ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 868-869; *Mîzanü’l-İ’tidâl*, s. 46; *Târihu’l-İslâm*, XXXIV, 203.

¹⁴⁹ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-Nihâye*, II, 232.

¹⁵⁰ İbn Hayr, *Fehrese*, s. 62-63; Ali Şevah İshak, *Mu’cemü Musannefâtî’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, IV, 35.

¹⁵¹ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-Nihâye*, II, 318.

¹⁵² İbnü’l-Cezerî, İbnü’l-Beyyâz’ın Tarsûsî’ye kıraat okumadığını, yalnızca ondan yedi harfî dinlediğini rivayet etmiştir. Bk. İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-Nihâye*, II, 318.

¹⁵³ İbnü’l-Cezerî, İbn Beşkûvâl’in aksine İbnü’l-Beyyâz’ın, 60 yıl kadar yaşadığını rivayet etmiştir. Bkz. İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 963; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-Nihâye*, II, 318.

namazından sonra Mürsiye’de vefat etmiş, ertesi günü İkinci namazının ardından defnedilmiştir.¹⁵⁴

Eserleri: Kıraate dönük yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir.

a) en-Nebzetü’n-Nâmiyye fi’l-Kırââtî’s-Semâniyye: Yedi kıraate Ya’kûb Kıraatî’nin de eklenmesiyle oluşan sekizli tasnifin cem’ edildiği türdedir.¹⁵⁵ Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.

20. Süleymân b. Necâh Ebû Dâvûd el-Kurtubî el-Ümevî (ö. 496/1103)

413/1022’de doğmuş, Endülüs emîri Hişâm b. Hakem’in azatlısı olması sebebiyle “Ümevî” nisbesiyle de anılmıştır.¹⁵⁶ Aynı zamanda hocalığını yaptığı oğlu Muhammed ve ahlakını beğendiği bir gençle bizzat nikâhladığı, babasından da kıraat ilmini öğrenen kızı Esma dışında ailesiyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Ailesi hakkındaki sınırlı bilgi, gençliği, çocukluğu ve seyahatleri için de geçerlidir. Kaynaklar, genellikle onun hocaları, öğrencileri ve eserleri üzerinde durmuştur. Mütedeyyin şeklinde nitelendirilen İbn Necâh, yazısının güzelliği sebebiyle istinsâh işleriyle oldukça fazla iştigal etmiştir. Yalnızca kıraatte değil, tefsir, hadis ve fıkıh gibi alanlarda, dönemin önder şahsiyetlerinden istifade eden İbn Necâh, 16 Ramazan 496/23 Haziran 1103 Çarşamba günü Belensiye’de vefat etmiştir. Ertesi günü İkinci namazının sonra büyük bir kalabalığın katıldığı cenaze namazının ardından Beytâle Kabristanı’na defnedilmiştir. Sıkı sıkıya bağlılık gösterdiği Ebû Amr ed-Dânî, onun en çok etkilendiği hocasıdır. Dânî’nin yanı sıra hocaları arasında Ebû’l-Velîd el-Bâccî,

¹⁵⁴ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 497; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 860-861; *Mîzanü’l-İ’tidâl*, s. 360; *İber*, II, 372; *el-İ’lâm*, s. 329; Askalânî, *Lisânü’l-Mîzân*, VIII, 416; *Tebîratü’l-Müntebih*, s. 1447; İbn Nâsiruddîn, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî, *Tevzîhu’l-Müştebih fi Zabtı Esmâi’r-Ruvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Künâhüm*, (thk. Muhammed Nuaym el-Araksûsî), Dâru’l-Müessesetî’r-Risâle, y.y. t.y. IX, 257; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, V, 412; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû’atü’l-Müeyyera*, s. 2880; Alâeddin Ali Rızâ, *Nihâyetü’l-İğtibât bi-men Rumiye mine’r-Ruvât bi’l-İhtilât*, Dâru’l-Hadîs. Kahire t.y. s. 373.

¹⁵⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, II, 1923; Kehhâle, *Mu’cemü’l-Müellifîn*, IV, 85; Zirikli, *el-A’lâm*, VIII, 134; Ali Şevah İshak, *Mu’cemü Musannefâtî’l-Kur’ânî’l-Kerîm*, IV, 171.

¹⁵⁶ İbn Haldun, İbn Necâh’ın, Hişâm b. Hakem el-Müeyyed-Billâh’ın değil; Mücâhid el-Âmirî’nin azatlısı olduğunu bildirmektedir. Bkz. Ebû Dâvud İbn Necâh, Süleymân Ebû Dâvûd el-Kurtubî el-Ümevî, *Muhtasaru’t-Tebyîn li Hicâi’t-Tenzîl*, (thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), *Vizâratü’s-Şüûni’l-İslâmîyye*, Suûd 2002, (Neşredenin girişi, I, 68.).

İbn Abdillber en-Nemerî, Ahmed b. Süleyman el-Ğassânî, Ebü'l-Mütarriif Abdurrahman el-Kurtubî, Ca'fer b. Saîd b. Halbes, Abdullah b. Ebî Düleym, İbn Suûd ed-Dânî, İbn Hişâm el-Kenânî gibi pek çok âlim bulunmaktadır. Oğlu Muhammed ve Kızı Esmâ ile birlikte İbn Saîd ed-Dânî, Ebû Ali es-Sadeî, Ahmed b. Sahnûn el-Mürsî, Feth b. Halef, İbn Saîd el-Harb el-Mesîlî ve Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş gibi sekseni aşkın öğrencisinin ismi zikredilmiştir.¹⁵⁷

Eserleri: Yazısının güzelliği sebebiyle istinsâh ettiği, çeşitli haşiyelerini yazdığı ve kendi telifi olan eserler düşünüldüğünde, ömrünün büyük bir bölümünü yazarak geçirdiği anlaşılmaktadır. Ekseriyeti kendi eliyle yazdıkları olmak üzere bir ev dolusu kitabından söz edilmektedir. Bizzat kaleme aldığı yirmi altı telif eserinden bahsedilmekte; bu eserlerin kıraat, tefsir ve hadis gibi ilimlere ayrıldığı belirtilmektedir. Mushaf imlâsı meselesinin ise kıraatin diğer meselelerine oranla oldukça öne çıktığı görülmektedir. Denilebilir ki Ebû Dâvud, kıraatle ilgili telifatını genellikle Mushaf imlasına ayırmıştır. Müellifin, kıraate ait yalnızca ilk ikisi günümüze ulaşabilen eserleri şöyledir:¹⁵⁸

a) *et-Tenzîl fî Hicâi'l-Mesâhif: Muhtasaru't-Tebyîn* şeklinde de isimlendirilen çalışma, yine müellife ait *et-Tebyîn li-Hicâi't-Tenzîl*'in muhtasarıdır. Endülüs kurrâsının elinden çıkıp günümüze ulaşan Mushaf imlasıyla ilgili nadir eserlerdendir. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl tarafından tahkik edilerek Suûd'daki Vizâratü's-Şûûni'l-İslâmîyye'den, ilk cildi muhakkikin mukaddimesi olmak üzere beş cilt halinde 2002 yılında yayımlanmıştır.

b) *Usûlü'z-Zabt ve Keyfiyyetihî 'alâ Ciheti'l-İhtisâr*: Müellifinait *Kitâbü'l-Câmî fî'z-Zabtı li'l-Kurrâi's-Seb'a min Cemûi Turukihim* adlı eserinin muhtasarı olduğu ve bir önceki esere zeyl amacıyla yazıldığı belirtilmektedir. Nâfi' Kıraati ve

¹⁵⁷ Ebû Dâvud İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, (Neşredenin girişi, I, 69); İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 321; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 303; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 862-864; **İber**, II, 372; Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XV, 437; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 287; İbn Tağrıberdî, **en-Nücümü'z-Zâhire**, V, 184; Dâvudî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, I, 213; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zehab**, V, 412; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kirâat bi'l-Mağrib**, s. 37; Çetin, Aburrahman, "Ebû Dâvud", **DİA**, X, 119.

¹⁵⁸ Müellifin eserleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Ebû Dâvud İbn Necâh, **Muhtasaru't-Tebyîn**, (Neşredenin girişi, I, 103-115); Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 798; Saîd Arâb, **el-Kurrâ ve'l-Kirâat bi'l-Mağrib**, s. 37; Çetin, "Ebû Dâvud", **DİA**, X, 119.

diğer kıraatlerin Nâfi'e müvafakat ettiği Mushaf imlasını ihtiva etmektedir. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.¹⁵⁹

c) *et-Tebyîn li-Hicâi't-Tenzîl*: Mushaf imlasına yönelik kaleme alınmıştır.

d) *Kitâbü'l-Câmû fî'z-Zabtu li'l-Kurrâi's-Seb'a min Cemû' Turukihim*: Nâfi' Kıraati ve diğer kıraatlerin Mushaf imlasında Nâfi'e müvafakat ettiği noktaları ihtiva etmektedir.

e) *Kitâbü'l-Hurûf elleti'htelefet fihâ Mesâhifü Osmân*: Osman Mushafları'nı içermektedir.

f) *el-'ümâd fî Usûli'l-Kırâe ve'd-Diyâne*: Hocası Ebû Amr ed-Dânî'ye arz ettiği söylenen bu eser, on cüz, 18.440 beyitten oluşmaktadır.

g) *Recezün fî İlmi Nakti'l-Mesâhif*: Mushafla ilgili manzum bir eserdir.

h) *Kitâbü'r-Redd ve'l-Yâât ve'l-Lâmât*: Müellifin, usûlü'z-zabt'a değindiği eseridir.

i) *et-Telhîs li Usûli Kırâati Nâfi'*: Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Telhîs*'ine bazı hususlarda yapılmış haşiyeleri ihtiva etmektedir.

j) *Kitâbü't-Tarar 'ale't-Teysîr li'd-Dânî*: Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'i ile ilgili haşiyedir.

k) *Kitâbü't-Tarar 'alâ Câmi'i'l-Beyân*: Dânî'nin *Câmi'u'l-Beyân*'ının haşiyesidir.

l) *Kitâb fî Elifi'l-Vasl ve'l-Kat'*: Vasl ve kat' hemzelerine yöneliktir.

m) *Kitâb fî Hükmi'r-Râât*: Ra harfinin hükümlerini ihtiva etmektedir.

¹⁵⁹ Ebû Dâvud İbn Necâh, *Usûlü'z-Zabt ve Keyfiyyetihî 'alâ Ciheti'l-İhtisâr*, (thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), Vizâratü's-Şüûni'l-İslâmîyye, Suûd 2007.

21. Ömer b. Ebî'l-Feth b. Saîd b. Ahmed el-Kaysî Ebû Hafs ed-Dânî (ö. 496/1102-03 ila 501/1107-08 arası)

Kıraati, uzun yıllar dersine devam ettiği Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Mukrî'den tahsil etmiş, ardından Ebû İshâk eş-Şelûnî'den de Nâfi' Kıraati'ni okumuştur. Muhtemelen İbn Abdilganî el-Husrî'nin Endülüs'e geldiği dönemdeki Dâniye ziyaretinde, kendisinden Cum'a Sûresi'nden başlayarak Kisâ Kıraati'ne göre beş cüz okumuş ve Muhammed b. Süfyân'ın *el-Hâdî* adlı eserinin rivayet icazetini almıştır. Memleketi Dâniye'de İbn Ebî Ğâlib ed-Dânî gibi kimselere kıraat okuttuğu rivayet edilen Ebû Hafs'ın vefat tarihiyle ilgili muayyen bir tarih kaydedilmemiştir.¹⁶⁰

Eserleri: Biyografisini aktaran kaynaklar, müellifin kıraate dönük yalnızca bir tane eserinden bahsetmektedir.

a) *el-'Unvân fi'l-Kirâât*: Muhtemelen yedi kıraate ait ihtilafların cem' edildiği türdedir. Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.¹⁶¹

4.4. Tahrîrât ve Takibât Dönemi Kıraat Literatürü

Hicrî V. asırda yetişen kıraat âlimleri, bu alanın en yetkin isimleri olmuşlar ve sonraki asırlarda, kıraat ilmi özelinde Endülüs'te yürütülen tedris ve telif faaliyetlerine büyük oranda yön vermişlerdir. VI-IX. asırların, "tahrîrât ve takibât dönemi" şeklinde adlandırılmasının altında yatan sebep de bahsedilen durumdur. Dolayısıyla VI. asırdan, tamamen işgaline kadar, Endülüs'teki tedris ve telif faaliyetleri, büyük oranda benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte;

1. VI. asır, Endülüs'te kıraat âlimlerinin nicelik bakımından en fazla görüldüğü asır olması sebebiyle "niceliksel zirve dönemi",

¹⁶⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 151; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 368. *et-Tekmile* adlı eserinde, biyografi sırasını âlimlerin vefat tarihlerini temel alarak aktaran İbnü'l-Ebbâr'ın, Ebû Hafs'tan sonra yer verdiği biyografideki âlimin vefatının 501/1107-08 olduğu ve Ebû Hafs'ın 496/1102-03 yılında kıraate dair telif ettiği eseri birilerine okuttuğu şeklinde bilgisine dayanılarak, müellifin biyografisi çalışmanın bu kısmında aktarılmıştır.

¹⁶¹ Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyyessa**, s. 1763.

2. VII. asır, İbn Fîrruh eş-Şâtîbî'nin eş-Şâtîbiyye'sinin bölgedeki tesirinin fazlalığı sebebiyle “eş-Şâtîbiyye merkezli dönem”,

3. VIII./IX. asırlar ise Endülüs'ün tamamen işgali ve kıraat âlimlerinin İslam dünyasının farklı bölgelerine göçüşleri sebebiyle “göçüş ve bitiş dönemi” şeklinde adlandırılmıştır.

Çalışmamızın bu kısmında Endülüs kıraat lüteratürü ve müellif kurrâ, yukarıdaki dönemlerin her birine göre ayrı ayrı aktarılacaktır.

4.4.1. Niceliksel Zirve Dönemi Kıraat Lıtearütü

1. Muhammed b. Yahya b. Müzâhim/Mezâhim Ebû Abdillâh el-Ensârî et-Tuleytulî (ö. 501/1107-08)

Aslen Üşbûne/Leşbûneli¹⁶² (Lizbon) olup Tuleytula'da ikamet etmiştir. Hayatıyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Bununla birlikte ilk eğitimini Endülüs'te aldığı anlaşılmaktadır. Bir dönem Mısır'da bulunmuş, eğitimini de burada tamamlamıştır. Ebû'l-Abbâs İbn Nefîs ve Ebû Bekir b. Muhriz gibi isimler, onun hocalarından bazılarıdır. İbnü'l-Cezerî, İbn Mezâhim'in Ebû Amr ed-Dânî'den de kıraat okuduğunu söylemesine rağmen Zehebî, bu hususta bir bilgi aktarmamış, bununla birlikte Ebû'l-Abbâs b. Harb el-Mesîlî'nin, İbn Mezâhim'den Dânî'nin tarîkini okuduğunu haber vermiştir.¹⁶³ Kendisinden faydalananlar arasında Ebû'l-Abbâs b. Harb el-Mesîlî'nin yanı sıra Ebû'l-Hasen el-'Absî ve İbnü Mütâhir gibi şahsiyetler yer almaktadır. Kıraat ilmindeki yetkinliği kadar Arap dilinde de isminden söz ettiren İbn Mezâhim, 501/1107-1108 yılının sonu ya da 502/1109'un başında Bataleyevs'te vefat etmiştir.¹⁶⁴

Eserleri: Müellife kıraatle ilgili yalnızca bir eser nispet edilmektedir.

a) en-Nâhic li'l-Kurrâât bi Eşheri'r-Rivâyât: Muhtemelen yedi kıraat ihtilaflarının cem'ine dönüktür. Müellifin bu eserinden pek çok kaynakta söz

¹⁶² Günümüzde Portekiz'in başkentidir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 195.

¹⁶³ Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 900; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 243.

¹⁶⁴ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 821; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 267; Velid ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyssera*, s. 2472.

edilmesine rağmen günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁶⁵

2. Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman el-Ensârî Ebû Abdillah et-Tuleytulî el-Fâsî (ö. 512/1118'den sonra)

Tuleytula'da dünyaya gelmiş ve "İbn Fûrkâş" şeklinde meşhur olmuştur. Eğitiminin tamamını Endülüs'te; İşbiliye, Kurtuba ve Gırnata gibi şehirlerde almıştır. Sonraları Fas'a giderek burada kıraat okutmuş ve "el-Fâsî" şeklinde de anılmıştır. Ebû Abdillah el-Meğâmî, Ebû'l-Hasen el-'Absî, İbnü'l-Hatîb el-Mukrî, İbnü'l-Hassâr Halef b. İbrahim, İbnü'n-Nehhâs ve Ebû'l-Hasen İbnü'l-İlbîrî, onun bazı hocalarıdır. Kendisinden kıraat okuyanlar arasında Ebû İshak el-Ğırnâtî, İbnü'd-Dirâc Ahmed b. Muhammed el-Fâsî ve Hasan b. Muhammed b. Abdillah el-Kaysî gibi zatlar bulunmaktadır. Kıraat alanında mâhir ve rivayetleri tüm yönleriyle ezberlediği söylenen İbn Fûrkâş'ın vefat tarihi bilinmemektedir. Bununla birlikte 512/1118'de Gırnata'daki Hamza Mescidi'nde kıraat okuttuğu bilgisine dayanılarak vefatının bu yıldan sonra gerçekleştiği görülmektedir.¹⁶⁶

Eserleri: Biyografisini nakleden kaynakların tamamı, müellife ait sadece bir eserden söz etmektedir.

a) *Kitâbün fi'l-Kırââtî's-Seb'*: Yedi kıraati muhtevi olduğu anlaşılan bu eserin günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, II, 617; *Hediyyetü'l-Arifîn*, II, 78; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, III, 771; *Ziriklî*, *el-A'lâm*, VII, 137; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 170.

¹⁶⁶ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 337; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 575; Zehebî, *Müstemlah*, s. 30-31; İbnü'l-Kâdî, *Ebü'l-Abbâs İbn Ebû'l-Âfiye Ahmed b. Muhammed, Cezvetü'l-İktibâs fî Zikri men Halle mine'l-A'lâm bi'l-Medîneti Fâs*, Dâru'l-Mansûr, y.y. 1973, s. 275; Şekîb Arslân, Şekîb b. Hammûd b. Hasen el-Arslânî, *el-Hulelî's-Sündüsiyye fi'l-Ahbâr ve'l-Âşârî'l-Endelüsiyye*, Matbatu'r-Rahmâniyye, Mısır 1936, II, 34.

¹⁶⁷ *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, III, 72.

3. Ahmed b. Muhammed b. Halef b. Muhriz b. Muhammed el-Ensârî Ebü'l-Abbas eş-Şâtübî (ö. 516/1122-23)

İbnü'l-Cezerî'nin, muhtemelen başka bir oğluna nispetle künyesini "Ebû Ca'fer" şeklinde kaydettiği¹⁶⁸ müellif, 454/1062 yılında Şâtibe'de doğmuş, ilk eğitimini de Endülüs'te almıştır. Ardından Dimeşk'e giderek uzun yıllar kıraat okutmuştur. Ebû Dâvûd Süleyman b. Necâh'ın, ahlakını beğenmesi sebebiyle kızı Esma'yla evlenmesi için teklif yaptığı âlimin, İbn Muhriz olabileceği söylenmektedir.¹⁶⁹ *Târîhu Medîneti Dimaşk* adlı eseriyle tanınan Ebü'l-Kasım İbn Asâkir (ö. 571/1176), İbn Muhriz'in Dimeşk'te bulunduğu yıllarda, kendisinden kıraat okuduğunu ve müellifin kıraatle ilgili eserlerinin icazetini, bizzat müelliften aldığını rivayet eder.¹⁷⁰ Hocaları arasında Ebû Davud Süleyman b. Necâh, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Musa ed-Deyneverî, Ali b. Hasan İbnü Kimûsî, Ebü'l-Hüseyin el-Haşşâb, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd el-Mehâribî ve Ebü'l-Kasım b. Cehver gibi âlimler bulunmaktadır. Öğrencisi olarak yalnızca Ebü'l-Kasım İbn Asâkir zikredilmiştir. Faziletli bir kimse şeklinde nitelendirilen İbn Muhriz'in vefat tarihine eski kaynaklarda yer verilmemiştir. Bununla birlikte İbnü'l-Cezerî, müellife ait *el-Mukni'* adlı eserde, müellifin 516 yılıyla ilgili bir kayıt bulunduğunu bildirmiştir.¹⁷¹ Modern çalışmalarda da muhtemelen bu bilgiye dayanılarak vefatı 516/1122-1123 yılı şeklinde haber verilmiştir.¹⁷²

Eserleri: Tamamı kıraat ilmine dönük dört adet eserinden söz edilmektedir. İlgili eserlerden hiçbirinin günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.

a) *el-Mukni' fi'l-Kirââtî's-Seb'*: Yedi kıraate dair ihtilafları ihtiva ettiği düşünülmektedir.¹⁷³

¹⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 105.

¹⁶⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 33.

¹⁷⁰ Ebü'l-Kasım İbn Asâkir, Ali b. Hasan b. Hibetüllâh b. Abdullah eş-Şâfî, *Târîhu Medîneti Dimaşk ve Zikru Fazlihâ ve Tesmiyetü men Hallehâ mine'l-Emâsîl ev İctâze bi-Nevâhihâ min Varidihâ ve Ehlihâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, V, 343.

¹⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 105

¹⁷² İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, I, 588; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyessa*, s. 314-315.

¹⁷³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 105; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 263; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 214; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 164.

b) *el-Müfîd fî'l-Kırââtî's-Semân*: -Yedi kıraate, -kuvvetle muhtemel- Ya'kûb Kıraati'nin eklenmesiyle oluşan sekizli tasnife ait ihtilafların cem' edildiği türdedir.¹⁷⁴

c) *Kırâetü Ebî 'Amr b. 'Alâ*: Ebû Amr'ın kıraat ihtilaflarını içerdiği düşünülmektedir.¹⁷⁵

d) *et-Tenbîh 'alâ Kırâeti Nâfi' fîmâ Ravâ 'anhü Verş ve Kâlûn*: Adından yola çıkılarak Verş ve Kâlûn Rivayeti'ni ihtiva ettiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁶

4. Muhammed b. Ahmed b. 'Ammâr b. Muhammed et-Tücîbî Ebû Abdillâh el-Lâridî (ö. 519/1125)

Ramazân 477/Ocak 1085'te Lâride'de¹⁷⁷ (Lesida) dünyaya gelmiş, kıraatteki ilk eğitimi de burada, İbn Bekâ Ebû Abdillâh'tan almıştır. Lâride'nin Rumlar tarafından işgalinin ardından, 495/1102'de Belensiye'ye taşınmış, Ebû Davud İbn Necâh'tan bir defaya mahsus yedi kıraati okumuş, Ebû Amr ed-Dânî'nin *Câmi'u'l-Beyân*, *Îcâzü'l-Beyân* ve *et-Teysîr* gibi birçok eserinin rivayet icazetini almıştır. Daha sonra memleketinde bir müddet kıraat okutmuş, 497/1104 yılında Mürsiye'ye yerleşmiştir. Bu şehrin camisinde kurrâ sıfatıyla göreve başlamış, aynı zamanda Ebû Ali es-Sadeî'den hadis alanında istifade etmiştir. Son yolculuğu ise vefatına kadar kıraat hocalığı yaptığı ve hatiplik vazifesini yürüttüğü Mürsiye sınırındaki Üriyûle¹⁷⁸ (Orihuela) şehrine olmuştur. Müellifin, içeriği ve günümüzdeki varlığı bilinmeyen *Ravzatü'l-Medâris* ve *Behcetü'l-Mecâlis* adlı eserini bizzat okuyan Ziyâd b. Saffâr öğrencileri arasında ön plana çıkan isimdir. Onun yanı sıra Ebû'l-Kasım İbnü Fethûn, Ebû Abdillâh İbnü Mu't, Ebû'l-Hasen Muhammed b. Zekerîyya ve Ebû Abdillâh el-Miknâsî gibi şahsiyetler de müelliften istifade eden diğer kimselerdir. Kıraat ile

¹⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 105; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 263; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 214.

¹⁷⁵ Ebû'l-Kasım İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dîmaşk*, V, 343.

¹⁷⁶ Ebû'l-Kasım İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dîmaşk*, V, 343.

¹⁷⁷ Kurtuba'nın doğusunda bulunan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 7.

¹⁷⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 280.

birlikte birçok alanda da kendini yetiştiren İbn ‘Ammâr, 16 Ramazan 519/16 Ekim 1125 tarihinde vefat etmiştir.¹⁷⁹

Eserleri: Yukarıda zikredilen eserin dışında, kıraatle ilgili başka bir çalışmasından daha söz edilmektedir.

a) *Me‘âni’l-Kırâât*: Özel bir ismi bulunmamakla birlikte kaynaklar: “Kıraatin manalarını ihtiva eden bir eseri vardır.” cümlesiyle işaret ettiği bu çalışmanın, kıraatlerin tevcîhini içerdiği düşünülmekte, günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.¹⁸⁰

5. Muhammed b. Süleyman b. Ahmed Ebû Abdillâh en-Nefzî el-Mâlekî (ö. 525/1030)

Endülüs’ün liman şehirlerinden biri olan Mâlekâ’ya (Malaga)¹⁸¹ mensuptur. Eğitiminin büyük bölümünü tahsil ettiği dayısı Ğânim b. Velîd el-Mahzûmî’ye nispetle “İbnü Uhti Ğânim” lakabıyla tanınmıştır.¹⁸² Kâdî İyâz’ın, 437/1045-46 olarak bildirdiği müellifin doğum tarihini, İbn Beşkûvâl, 473/1080-81 şeklinde haber vermektedir.¹⁸³ Birkaç kez Kurtuba ve Meriye’ye (Almeria) giderek eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunan İbn Uhti Ğânim’in, kaynaklarda genellikle dayısıyla münasebeti, seyahatleri ve ilmî silsilesi zikredilmiştir. Dayısının yanı sıra Ebü’l-Mütarriif eş-Şa‘bî, Ebû Bekir İbn Sâhibân el-Ahbâs, Ebü’l-Abbâs b. Düllihât el-‘Uzrî, Ebû İshak b. Verdûn gibi âlimler onun hocalarından bazılarıdır. İbn Beşkûvâl, Ebü’l-Hasen İbnü’n-Ni‘meh ve Elyesa b. Hazm, kendisinden istifade eden isimler arasında

¹⁷⁹ İbnü’l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdillâh b. Abdirrahmân b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudâî, **el-Mu‘cem fi Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeî**, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru’l-Kitâi’l-Misrî-Dâru’l-Kitâbi’l-Lübnânî, Kahire-Beyrut 1989 (I. Bs.), s. 113-114; **et-Tekmile**, I, 343-344; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, IV, 16; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 927-928; **Müstemlah**, 33-34; Safedî, **el-Vâfi bi’l-Vefeyât**, II, 67; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, II, 70; Şekîb Arslân, **el-Hulelü’s-Sündüsiyye**, II, 259.

¹⁸⁰ Bazı kaynaklarda: “Kıraatin manalarıyla ilgili kitapları bulunmaktadır.” şeklindeki bir cümleyle, müellife birden fazla eser nispet edilmiştir. Bu durumda yukarıda ismi verilen diğer eserinin bu kitaplardan biri olabileceği ihtimali de öne çıkmaktadır. Zira ismi geçen eserden bahsedilirken, öğrencisiyle ilgili olarak “Karae ‘aleyhi” (قرأ عليه) ifadesinin kullanılmış olması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Bkz. Kehhâle, **Mu‘cemü’l-Müellifin**, III, 87. Ayrıca bkz. Bir önceki dipnot.

¹⁸¹ Hamevî, **Mu‘cemü’l-Büldân**, V, 43.

¹⁸² Fuâd Salih es-Seyyid, **Mu‘cemü’l-Elkâbi ve’l-Esmâi’l-Müste‘âreti fi’t-Târihi’l-İslâmîyyi**, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Berut 1990, s. 230.

¹⁸³ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 843; Kâdî İyâzî, **el-Ġunye, Fihristü’s-Şüyûhi’l-Kâdî ‘İyâzî**, (thk. Mâhir Zühayr), Dâru’l-Ġarbi’l-İslâmî, Beyrut 1982, s. 59-62.

yer almaktadır. Bir ilim denizi, Pek çok kitaba sahip olan ve bunları sürekli okuyarak ezberleyen, Arap dilinin yaşadığı dönemdeki önder isimlerinden biri, edebiyat, fıkıh ve ilm-i nebâtta üst düzey bilgin gibi çeşitli sıfatlarla nitelendirilen İbn Uhti Ğânim, 525/1030 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁴

Eserleri: Telif eser meydana getirmekten çok dayısının kitaplarını okumaya ve ezberlemeye zaman ayırmıştır. Bununla birlikte Ebû Hanîfe ed-Deynevî'nin *en-Neb'at*'ına yönelik kaleme aldığı şerhinin yanında kıraatle ilgili de bir eseri bulunmaktadır.

a) *Ta'lîlü'l-Kırââtî'l-Aşr*: On kıraate yönelik farklılıkları ihtiva etmekle birlikte, ilgili okuyuşun illeti ve tevcîhi gibi meselere de değinildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.¹⁸⁶

6. Mansur b. el-Hayr b. Ya'kûb b. Yemlâ el-Meğrâvî Ebû Ali el-Mâlekî (ö. 526/1132)

Mâleka'da doğmuş, "Ahdeb" şeklinde tanınmıştır. İlk eğitimini Ebû Abdillâh b. Şüreyh'ten almış, İşbîliye ziyareti esnasında Ebû'l-Velîd el-Bâccî'nin de derslerine iştirak etmiştir. Doğuya gerçekleştirdiği seyahatlerinin ilkinde Mısır'a uğramış, Ebû İsmail Yunus b. Hasen el-Huşenî gibi âlimlerden istifade etmiştir. Hac ibadetini yerine getirmek maksadıyla gittiği Mekke'de Ebû Ma'ser et-Taberî'den kıraat okumuş, onun vefatının ardından memleketine dönmüştür. Elyesa b. İsa b. Hazm, Muhammed b. Ebi'l-Ayş et-Tartûşî, İbnü'l-Avîs Muhammed b. Ubeydillâh, İbnü'z-Zekkâk Kasım b. Muhammed ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdilmelik b. 'Amîre gibi isimler, müelliften kıraat sahasında faydalanan bazı öğrencileridir. Yaşadığı dönemde Endülüs'te kıraat sahasının simge isimlerinden addedilmesine rağmen bazı kaynaklarda¹⁸⁷

¹⁸⁴ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 78; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr*, s. 952-953; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, II, 131-132; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 116-117; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, III, 97.

¹⁸⁵ Harbî, *Tevcîhü Müşkîlî'l-Kırââtî*, s. 80.

¹⁸⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, III, 729; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Arifîn*, II, 86; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 106.

¹⁸⁷ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 895.

rivayetlerinde sika olmadığı söylenen Mansur b. Hayr, Şevval 526/ Ağustos 1132’de, Mâleka’da vefat etmiştir.¹⁸⁸

Eserleri: Kıraatle ilgili yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) *Kitâbün fi’l-Kırâât ve Rivâyâtihâ ve Turukihâ:* Muhtemelen yedi ya da on kıraatin ihtilaflarının, rivayet ve tarîkleriyle birlikte cem‘ edildiği türdedir. İnsanların, müelliften dinleme hususunda oldukça arzulu davrandıkları haber verilen bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.¹⁸⁹

7. Şuayb b. İsa b. Ali b. Câbir b. el-‘Adiy Ebû Muhammed el-Eşce‘î el-Yâburî el-Endelüsî (ö. 538/1143)

Yâbureli (Evora)¹⁹⁰ olup İşbîliye’ye taşınmıştır. “Ebû Meydân” künyesiyle de anılan Şuayb b. İsa, kıraat, edebiyat ve Arap dilinde sahalarında isminden söz ettirmiştir. Kıraat eğitimini, öncelikle Mekkî b. Ebî Talib’in de arkadaşı olan dayısı Halef b. Şuayb’dan almıştır. Daha sonra Endülüs’ün önde gelen âlimlerinden Ebü’l-Velîd el-Bâccî, “Debevbele” Ebû Bekir İbnü’l-Müferrec, İbnü’s-Sekkâ, el-Vezîr Ebû Bekir b. Abdillâh, Ebü’l-Kasım b. Rıza ve Ebû Muhammed b. ‘Attâb gibi şahsiyetlerden çeşitli alanlarda istifade etmiştir.¹⁹¹ Eserlerinin tamamının rivayet icazetini de verdiği İbn Hayr el-İşbîlî, torunu Ebû Muhammed Şuayb b. ‘Âmir el-Kaysî, Ebü’l-Hasen Necebe b. Yahya, Hişam b. Ahmed b. Halef b. Ebân eş-Şilbî gibi şahsiyetler, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Kıraatin illetleri ile rivayetlerini

¹⁸⁸ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 475; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 930-931; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 272-273; İbn Nâsiruddîn, **Tevzîhu’l-Müştebih**, III, 478; Askalânî, **Lisânü’l-Mîzân**, VIII, 160; **Tebîratü’l-Müntebih**, s. 543; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû‘atü’l-Müeyyessera**, s. 2701.

¹⁸⁹ Kehhâle, **Mu‘cemü’l-Müellifîn**, III, 914; Ziriklî, **el-A‘lâm**, VII, 299; Ali Şevah İshak, **Mu‘cemü Musannefâtü’l-Kur‘âni’l-Kerîm**, IV, 122.

¹⁹⁰ Günümüzde, Portekiz’in güneyindeki Alentejo Eyaleti’ne bağlı, Endülüs’ün doğusunda bulunan bir kenttir. Bkz. Hamevî, **Mu‘cemü’l-Büldân**, V, 424.

¹⁹¹ Süyûtî, her ne kadar hocaları arasında Ebû Amr ed-Dânî’yi zikretmiş olsa da Dânî ve İbn Şuayb’ın vefat tarihleri göz önüne alındığında, bu bilginin hatalı olduğu söylenebilir. Bkz. Süyûtî, **Buğyetü’l-Vü‘ât**, II, 4. Nitekim İbn Zübeyr, “İbnü’l-Haddâd” olarak da bilinen Ebü’l-Kasım et-Tûnusî’den rivayetle, İbn Şuayb’ın Ebû Amr ed-Dânî’den ders aldığı bilgisinin doğru olmadığını aktarmaktadır. İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 376.

ezberleyen ve Kur'ân'ı çok güzel okuduğu söylenen Şuayb b. İsa, 10 Cemaziyelevvel 538/20 Kasım 1143 tarihinde vefat etmiştir.¹⁹²

Eserleri: Kaynaklarda: “Kıraatle ilgili kitapları var.” şeklinde sathî bilgiler bulunmakla birlikte söz konusu eserlerin isimleriyle ilgili bilgilere İbn Hayr'ın *Fehrese*'sinden ulaşılmaktadır. İbn Hayr'ın bahsettiği üç eserden hiçbirinin günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.

a) *et-Takrîb ve'l-Eş'âr fî Mezâhibi'l-Kurrâi's-Seb'a ti'l-Emsâr*: Yedi kıraate ait ihtilafları içerdiği anlaşılmaktadır.

b) *Kitâbü Kırâati Ya'kûb b. İshak el-Hadramî fî Rivâyeti Ruveys ve Ravh*: Ya'kûb Kıraati'nin tespitini ihtiva ettiği düşünülmektedir.

c) *Kitâbü'l-İdgâmi'l-Kebîr li Ebî 'Amr b. 'Alâ*: Ebû 'Amr'ın “idğam-ı kebirî”ne dönüktür.¹⁹³

8. Ahmed b. Abdilaziz b. Hişam b. Ahmed b. Halef b. Gazvan el-Fihri Ebû'l-Abbas eş-Şentemeriyyî el-Yâburî (ö. 537/1142'den sonra)

Aslen Yâbureli olup Şentemeriyyî'l-Ğarb'da (Santa Maria)¹⁹⁴ ikamet etmiştir. Kıraat, Arap dili, arûz ve şiirle ilgilenmiştir. Kıraat ve arûzun önderi, nahivcilerin en büyük üstadı, çok iyi bir şair, yetenekli bir kâtip ve girift konuları çok iyi çözen bir âlim şeklinde nitelendirilmiştir. Ebû'l-Hasen b. Şüreyh, Ahmed b. Kürz, İbn Halef b. Selman, Abdurrahman b. Ebi'd-Devş, Ebû Hafs İbnü'l-Yetîm, İbn Uhti Ğânim, Ebû'l-Abbas b. Hamîd, Ebû Ali el-Ğassânî ve Ebû Muhammed Şuayb b. İsa gibi, dönemin tanınmış simalarından istifade etmiştir. Oğlu Abdülaziz'in yanı sıra İbnü'l-Hasen b. Hâris, İbnü'z-Zerkâle Ebû Ali el-Hüseyin, Ebû Zeyd Şuayb b. İsmail, Ebû Muhammed

¹⁹² İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 136-137; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, II, 122; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 376; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 935; *Müstemlah*, s. 387; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, XVI, 164; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, I, 297; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyessa*, s. 1038.

¹⁹³ Müellifin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Hayr, *Fehrese*, 64, 65; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 816; Zirikî, *el-A'lâm*, III, 168; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, IV, 45, 133.

¹⁹⁴ Günümüzde Portekiz'in güneyinde yer alan Faro yakınlarındaki bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III, 367.

İbnü Allûş, Kasım b. Adirrahman b. Ebî Hanîfe, İbnü Abdilğafûr ve Muhammed b. Yusuf gibi şahsiyetler, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Vefat tarihine yönelik pek çok kaynak, 533/1138 yılından sonra gibi bir kayıt düşmekle birlikte İbnü'l-Ebbâr, Ahmed b. Abdilaziz'den, 537/1142 yılında bir eserin rivayet icazetini aldığını bildirmiştir.¹⁹⁵ Vefatının bu tarihten sonra gerçekleştiği de söylenebilir.¹⁹⁶

Eserleri: Çok velûd bir müellif olduğu anlaşılan Ahmed b. Abdilaziz'in, sayıları ve isimleri genelde muğlak olmakla birlikte ilgilendiği tüm alanlara ait manzumeleri bulunmaktadır. Bu manzumelerin kıraatle ilgili olanları şu şekildedir:

a) *Erâciz fi'l-Kırâât*: Müellifin kıraate dönük eserlerinin tamamı, genellikle “*Erâciz fi'l-Kırâât*” ismiyle kaydedilmiştir. Ancak İbnü'l-Ebbâr, bu manzumelerin İbn Kesîr ve Nâfi‘ Kıraati’yle ilgili olanlarını gördüğün bildirmiştir;¹⁹⁷ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî ise kıraat imamlarının tamamına özel kaleme alınmış manzumelerinin yanında, iki imamı karşılaştırma şeklinde yazılmış çalışmalarının da varlığını haber vermiştir.¹⁹⁸ Ayrıca Mushaf hattını konu edinen çalışmalarından da bahsedilmektedir. Zikredilenlerin hiçbirisi, günümüze ulaşamamıştır.¹⁹⁹

9. Şüreyh b. Muhammed b. Şüreyh b. Ahmed Ebü'l-Hasen er-Ru‘aynî el-İşbîlî (ö. 539/1144)

el-Kâfi’nin müellifi Ebû Abdillâh Muhammed b. Şüreyh’in oğludur. 451/1059-60’ta İşbîliye’de doğmuş, hayatının tamamını Endülüs’te geçirmiştir. İlk eğitimini, ilmî anlamda en etkin hocası olan babasından almıştır. Babasının vefatından dört yıl önce, henüz 21 yaşındayken İşbîliye Camii’nde kıraat okutmaya başlamıştır. Ardından çeşitli anlaşmazlıklarla ilgili davaların çözümü görevine getirilmiş, ömrünün büyük bölümünü geçirdiği ve yaklaşık 70 yıl boyunca ihtisas sahibi olduğu sahalara dönük

¹⁹⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 46.

¹⁹⁶ Müellifin hayatıyla ilgili bkz. İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 425-435; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü‘ât**, I, 325-326; Abdülvehhab b. Mansûr, **el-A‘lâmî'l-Mağribî'l-Arabî**, Rabat 1983, III, 285-286.

¹⁹⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 46

¹⁹⁸ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 425-435

¹⁹⁹ Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 213; Kehhâle, **Mu‘cemü'l-Müellifîn**, I, 172; İsmail Paşa el-Bağdâdî, **Hediyyetü'l-Arifîn**, I, 85. Ayrıca bkz. Bir önceki dipnot.

dersler verdiği İşbiliye Camii'nde hatiplik görevini yürütmüş, aynı zaman da imamlık yapmıştır. Kıraat okutmasına engel teşkil etmeyecek şekilde, aynı camiide kadılık görevini de ifâ etmiştir. Öğrencilerinin eğitimini aksatmamaya büyük özen gösteren Ebü'l-Hasen İbn Şüreyh'in, kıraatle birlikte okuttuğu hadis derslerine büyüklü küçüklü pek çok insanın iştirak ettiği söylenmiştir. Hatta İnsanların, kendisinden bir şeyler okumak için büyük çaba gösterdiği, ondan *Sahîh-i Buhârî*'yi dinlemek maksadıyla yaklaşık 300 kişinin, dersine katıldığı rivayet edilmiştir. Sayısız hocası ve öğrencisi bulunan müellif, babasının yanı sıra dayısı Ahmed b. Muhammed b. Havlân, Ebû İshak b. Şinzîr, Abdullah b. Manzûr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Bâccî, Ebû Muhammed b. Hazrec, Ebû Mervân b. Sirâc ve Ebû Ali el-Ğassânî gibi şahsiyetlerden de istifade etmiştir. İbn Beşküvâl, İbn Hayr el-İşbilî, Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, İbnü't-Tahhân es-Sümâtî, Abdülmünim İbnü'l-Hulûf, Elyesa b. İsa b. Hazm, Necebe b. Yahya ve Tufeyl b. Muhammed b. Abdirrahman gibi Endülüs'ün önder isimleri, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Kıraatle birlikte özellikle hadis ve Arap dilinde de isminden söz ettiren İbn Şüreyh, Cemaziyelevvel 539/Ekim 1144'te İşbiliye'de vefat etmiştir.²⁰⁰

Eserleri: İbn Hayr'ın *Fehresesi*'ni inceleyen birisi, Ebû Abdillâh b. Şüreyh'in sayısız eserin rivayet icazetine sahip olduğunu ve bu eserleri okuttuğunu müşahade edecektir. İbn Hayr, müellife kıraatle ilgili sekiz tane eser nispet etmektedir.²⁰¹ İlgili eserlerden yalnızca ilk üçünün günümüzdeki varlığı bilinmektedir.

a) el-Cem' ve't-Tevcîh limâ İnferade bihî Ya'kûb b. İshak el-Hadramî el-Basrî: Ya'kûb Kıraati'nin diğer kıraatlerden ayrıldığı hususlar ile rivayetlerindeki infirâdları içermektedir. Ayrıca ilgili farklılıkların tevcihi de yapılmaktadır. Ğânim Kaddûrî Hamed eliyle tahkik edilerek 2000 yılında Amman'da bulunan Dâru Ammân Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

²⁰⁰ Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, *el-Cem' ve't-Tevcîh*, (Neşredenin girişi, s. 13-16); İbn Beşküvâl, *Sıla*, s. 366; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 318; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 953-954; *İber*, II, 456; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XX, 142; *el-İ'lâm bi Vefeyâtî'l-A'lâm*, s. 360; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 294; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, V, 267; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, II, 3; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VI, 200.

²⁰¹ Müellifin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, *el-Cem' ve't-Tevcîh*, (Neşredenin girişi, s. 15-16); İbn Hayr, *Fehrese*, s. 68-70; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I, 271, IV, 17, 27, 56.

b) *Nihâyetü'l-İtkân fî Tecvîdi'l-Kurân*: Tecvîde yöneliktir. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*'inde kalkale harfleri konusunda bu esere atıfta bulunmuştur.²⁰² Yazma bir nüshası Hindistan el-Cem'iyetü'l-Melikiyye Kütüphanesi'nde 795 nolu rakamda bulunmaktadır. Bir önceki eserin muhakkiki Ğânim Kaddûrî Hamed, eserin yazma nüshalarına ulaştığını ve yakın bir zamanda neşredeceğini belirtmektedir.²⁰³

c) *el-İhtilâf beyne Kırâati Ya'kûb el-Hadramî ve Nâfi' el-Medenî*: Ya'kûb ile Nâfi' Kırâati arasındaki farkları ihtiva etmektedir. Eser, bazı kaynaklarda babasına da nispet edilmiştir.²⁰⁴

d) *el-İntisâf mine'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî*: Ebû Amr ed-Dânî'nin, "Meryem ve karye" (مريم و قرية) kelimelerinin terkîkiyle ilgili görüşlerini eleştirenlere reddiye amacıyla telif edilmiştir.

e) *Kırâatü Hamze b. Habîb ez-Zeyyât fî Rivâyeti Halef ve Hallâd 'an Süleym b. İsa*: Halef ve Hallâd'ın, Süleym Tarîki'yle ilgilidir.

f) *Mesâil fî'l-Vakf 'ale'l-Hemze*: Fâel fiili hemze olan kelimelerin, makablinde bir kelime daha bulunması halinde, hemzenin nasıl okunacağına dair on adet meseleyi içermektedir.

g) *Mes'ele fî'r-Râi'l-Müşeddede*: Şeddeli râ harfinin hükümlerini kapsamaktadır.

h) *Mes'ele lime lem Yüsekkin Hamze*: Hamze'nin birkaç kelime özelinde, hemzeyi sükûnlu veya harekeli okuması meselesini içermektedir.

²⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 203-204.

²⁰³ Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, *el-Cem' ve't-Tevcîh*, (Neşredenin girişi, s. 16).

²⁰⁴ Söz konusu iddialar ve çeşitli yazma nüshaları için bkz. Çeşitli yazma nüshaları için bkz. Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, I, 37; Ebü'l-Hasen b. Şüreyh, *el-Cem' ve't-Tevcîh*, (Neşredenin girişi, s. 15)

**10. İbnü'l-Bâziş Ahmed b. Alî b. Ahmed b. Halef el-Ensârî Ebû Ca'fer
el-Gırnâtî (ö. 540/1145)**

Rebûlevvel 491/Şubat 1098'de Gırnata'da dünyaya gelmiş, "İbnü'l-Bâziş" şeklinde tanınmıştır. Kıraat ve Arap dili sahalarında tanınan babası da "İbnü'l-Bâziş" şeklinde anılmıştır. Bu sebeple babası "İbnü'l-Bâziş el-Evvel"; kendi de "İbnü'l-Bâziş es-Sânî" şeklinde kaydedilmiştir. Büyük bir âlim olmasının altında yatan sebep, ilmî anlamda Endülüs'ün önde gelen ailelerinden birine mensup olmasıdır. İlk eğitimini Gırnata'da babasından almış, henüz yedi yaşındayken, babasına Kâlun Rivâyeti'ni dört kere hatmetmiştir. Hayatı genellikle Gırnata'da geçmiş, yaptığı seyahatler de ilmî anlamda kendini daha çok geliştirmek üzere Endülüs şehirlerine olmuştur. Kurtuba'da İbnü'n-Nehhâs Ebü'l-Kasım b. Halef'ten uzun bir müddet kıraat tahsil etmiştir. Kurtuba'dan sonraki durağı olan İşbîliye'de ise Ebû Bekir 'Ayyâş b. Halef, Ebü'l-Hasan Şüreyh b. Muhammed er-Ru'aynî, Ebü'l-Hasen b. Zekeriyya ve Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Ceyyânî gibi âlimlerden yararlanmıştır. Ailesinin mensup olduğu Ceyyan'da da bulunmuş, Ebû Davud Muhammed b. Habîb el-Ceyyânî, Ebü'l-Kasım Halef b. Savâb ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Tücîbî gibi şahsiyetlerin derslerine iştirak etmiştir. Ancak büyük âlimlerin gelebileceği bir mertebe olan Gırnata Camii'nin hatiplik görevini de yürüten Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş'in öğrencileri arasında oğlu Ebû Muhammed Abdülmünim'in yanı sıra Ebû Ca'fer İbn Hakem el-Gırnâtî, Ebû Muhammed el-Hatîb, Ebû Ali es-Sa'dî, Ebû Hâlid Yezîd b. Rıfâ'a ve Ebû Ca'fer İbn Ferec el-Mürâdî gibi kimseler yer almaktadır. Endülüs'ün ilmî anlamda sembol isimlerinden biri ve iftihar vesilesi, büyük bir âlim, önder bir araştırmacı, rivayetleri ezberlemiş ve dirayetle meczetmiş, kendini dünyadan soyutlayarak ilme vermiş; kıraat, tefsir, fıkıh hadis, Arap dili, edebiyat ve şiir alanlarında maharet sahibi olduğu rivayet edilmiştir. Bununla birlikte kıraate ayrı bir önem vermiş, bu alanda 300 tarîki öğrenerek adından söz ettirmiştir. Kısa bir hayat süren ve henüz elli yaşına gelmeden, 2 Cemâziyelâhir 540/20 Kasım 1145 tarihinde, kıraate dair bildiği her şeyi aktarmayı düşündüğü bir eserini tamamlayamadan âni bir şekilde Gırnata'da vefat etmiştir.²⁰⁵

²⁰⁵ Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, (Neşredenin girişi, s. 9-26); İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 138; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 200; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1045-1046; İbn Ferhûn, **ed-**

Eserleri: Biri, babasının hocalarını derlediği, diğer üçü de kıraatle ilgili dört tane eseri bulunmaktadır. İlgili çalışmalardan yalnızca *el-İknâ'* günümüze ulaşabilmiştir.

a) *el-İknâ' fi'l-Kırââtî's-Seb'*: Yedi kıraate ait farklılıkları konu edinen bu eserde, Mekkî b. Ebî Tâlib'in *et-Tebsıra* ve Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr* adlı kitapları esas alınmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı çalışmasının temel referans kaynaklarından²⁰⁶ Abdülmecîd Katâmiş tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde, 1985 yılında, Dimeşk'teki Dâru'l-Fıkr Yayınevi'nden neşredilmiştir.

b) *et-Turuku'l-Mütedâvele fi'l-Kırâât*: Âni vefatı sebebiyle tamamlanamayan bu eser, yine müellifin belirttiğine göre tilavet yoluyla aldığı 300 adet rivayetin tamamını kapsayacak şekilde planlanmıştır. İbn Bâziş, Ferşü'l-hurûf kısmına gelince vefat etmiştir.

c) *Kitâbü't-Tekbîr*: Müstakil olarak tekbîr bahsine ayrıldığı söylenmiştir.²⁰⁷

11. Ahmed b. Muhammed b. Saîd b. Harb Ebü'l-Abbas el-Mesîlî el-İşbîlî (ö. 539/1145'ten sonra)

Muhtemelen ailesinin Mesîle²⁰⁸ (M'Sila) şehrine mensup olması sebebiyle "Mesîlî"; İşbîliye'de ikamet etmesi sebebiyle de "İşbîlî" şeklinde anılmıştır. Genellikle İşbîliye'de hayat sürmüş, kıraat ve hadis gibi alanlarla iştigal etmiştir. Yâkut el-Hamevî, Ebü'l-Abbas İbnü'l-Harb'in Mısır'da kıraat okuttuğunu, Batalyevs'e giderek orada da İbn Mezâhim el-Hazrecî ile karşılaştığını ve kendisinden

Dîbâcü'l-Müzheb, I, 190; Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, **el-Bülğa fi Terâcimi Eimmeti'n-Nahv ve'l-Luğa**, (thk. Muhammed el-Mısırî), Dâru Sa'dü'd-Dîn, y.y. 2000, s. 76; Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, **el-İhâta**, I, 379-382; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 79; Süyûtî, **Buġyetü'l-Vü'ât**, I, 338; Mahlûf, **Şeceratü'n-Nûr**, I, 193; Altıkulaç, Tayyar, İbnü'l-Bâziş", **DİA**, XX, 527-528.

²⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, **en-Neşr**, I, 88.

²⁰⁷ Müellifin eserleri ve hayatıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, **el-İknâ'**, (Neşredenin girişi, s. 22-23); İbn Hayr, **Fehrese**, s. 536; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 140, II, 1192; İsmail Paşa el-Baġdâdî, **Hediyyetü'l-Arifin**, I, 84; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 24; Altıkulaç, İbnü'l-Bâziş", **DİA**, XX, 527-528. Ayrıca bkz. Bir önceki dipnot.

²⁰⁸ Cezâyir'de bulunan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 130.

bu sahada faydalandığını aktarmaktadır.²⁰⁹ İbn Mezâhim'in yanı sıra Ebû Davud Süleyman b. Necâh, Hâzım b. Muhammed b. Muhammed b. Yahya, Ebü'l-Hasen el-'Absî, Ebü'l-Kasım İbnü'n-Nehhâs ve Ebû Ali el-Ğassânî gibi, Endülüs'te kıraat ilminin önder şahsiyetlerinden istifade etmiştir. İbn Hayr el-İşbîlî, Necebe b. Yahya, Ebü'l-Esbağ Abdülaziz b. Ali es-Sümâtî, Hişam b. Ahmed el-Havlânî, Ebû Zekeriyya İbn Merzûk, İbn Cümhûr Muhammed b. Ahmed ve Ebû Ca'fer b. Şerâhîl gibi kimseler, ondan kıraat ve hadis dersleri almıştır. Müellifin, İbn Hayr'a eserlerinin icazet rivayetini verdiği 539/1145'ten sonra vefat ettiği aktarılmıştır.²¹⁰

Eserleri: Kıraat ilmine dönük yalnızca bir çalışmasından bahsedilmektedir.

a) et-Takrîb fi'l-Kirââtî's-Seb': Yedi kıraate dönük ihtilafları içerdiği anlaşılan bu eserin günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²¹¹

12. İbn 'Azîme Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b.

Adirrahmân Ebü'l-Abbas el-Abdî el-İşbîlî (ö. 543/1148)

Annesi ya da nenesine nispetle "İbn 'Azîme" şeklinde tanınmıştır.²¹² Öncelikle memleketi İşbîliye'de Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve Ebû Abdillâh b. Abdirrahman es-Sarakustî'den kıraat eğitimi almıştır. Ardından Kurtuba'da Ebü'l-Hasen el-Kaysî, Ebû Bekir b. Hâzım b. Muhammed, Ebû Ca'fer Ahmed el-Hazrecî, Ebû Abdillâh b. Ferec, Ebû Ali el-Ğassânî, Ebü'l-Kasım b. el-Hassâr, Ebü'l-Velîd b. Tarîf'ten; Dâniye'de de Ebû Davud el-Hişâmî'den çeşitli sahalarda istifade etmiştir. Hac ibadetini de yerine getirdiği Doğu seyahati esnasında, Mehdiye'de Ebû Abdillâh el-Mâzerî ve Ebü'l-Kasım b. Ebî Saîd İbnü'l-Fehhâm'dan; İskenderiye'de Ebü'l-Hasen İbnü'l-Müşerref, Ebû Abdillâh b. Mansûr el-Hadramî ve Mısır'da İbnü'l-Haşşâb Ebü'l-Hüseyn b.

²⁰⁹ Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 130.

²¹⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 46-47; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 595-596; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 951-952; İbnü'l-Cezerî, **Ğayetu'n-Nihâye**, I, 106-107; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyssera**, s. 322. İbnü'l-Harb'ın vefatıyla ilgili Safedî, 439/1047 yılını işaret etse de bu tarihin, müellifin hoca ve öğrencileri göz önünde bulundurulduğunda açık bir şekiilde hatalı olduğu görülmektedir. Bkz. Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, VII, 402.

²¹¹ İbn Hayr, **Fehrese**, s. 64; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifin**, I, 266; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, IV, 45. Ayrıca bk. Bir önceki dipnot.

²¹² Fuad Salih es-Seyyid, **el-Mu'cem ellezîne Nüsibü ilâ Ümmehâtihim**, eş-Şeriketü'l-Âlemiyye, Lübnan 1996, s. 227.

Yahya ve Ebü'l-Hasen Halef b. Bellîme gibi âlimlerden çeşitli alanlarda tahsilde bulunmuştur. Pek çok öğrenci yetiştiren İbn 'Azîme, onlara gerek kendi eserlerinin gerekse de farklı isimlere ait eserlerin rivayet icazetini vermiştir. İki oğlu 'Ayyâş ve Tufeyl'in yanı sıra İbn Hayr el-İşbîlî bu öğrencilerden bazılarıdır. Kıraat sahasında Endülüs'ün simge isimlerinden olan İbn 'Azîme, Safer 543/Temmuz 1148'de vefat etmiştir.²¹³

Eserleri: Şerhleri de dâhil eserlerini genellikle manzum tarzda kaleme alışı, şiire duyduğu ilgiyle yakından alakalı olmalıdır. İbn 'Azîme'nin kıraate dönük dört tane eserinden söz edilmektedir. Bunların sadece ilk ikisi günümüze ulaşabilmiştir.

a) *Bâb fî Sıfâtî Mehârici'l-Hurûf*: Harflerin mahreçleriyle ilgili muhtasar bir çalışmadır. Dört sayfalık yazma bir nüshası, Berlin Staatsbibliothek'te 554 numarada bulunmaktadır.²¹⁴

b) *Minehu'l-Ferîdeti'l-Hımsiyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Husriyye*: İbn Abdilganî el-Husrî'nin Nâfi' Kıraati'yle ilgili kasidesinin şerhidir. Tevfik b. Ahmed el-'Abkarî'nin tahkikiyle Dârul Beyzâ Yayınevi'nden neşredilmiştir.²¹⁵

c) *Câlibü'l-İfâde fî Mehârici'l-Hurûf*: Harflerin mahreçleriyle ilgilidir.

d) *Urcûze fî'l-Kırâati's-Seb'*: Yedi kıraate dair muhtasar bi manzum olduğu anlaşılmaktadır.

Müellife, *el-Ğunye* adlı bir eser daha nispet edilmiş olup, türü ve günümüzdeki mevcudiyeti hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.²¹⁶

²¹³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 363-364; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 392-394; Zehebî, **Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 977-978; **Müstemlah**, s. 45; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 147-148; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 155-156; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyyessa**, s. 2140; Fuad Salih es-Seyyid, **el-Mu'cem ellezîne Nüsibû ilâ Ümmehâtihim**, eş-Şeriketü'l-Âlemiyye, Lübnan 1996,

²¹⁴ **el-Fihrisü's-Şâmil**: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü't-Tecvîd, I, 60.

²¹⁵ İbn Azîme, Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Adirrahman Ebü'l-Abbas el-Abdî el-İşbîlî, **Minehu'l-Ferîdeti'l-Hımsiyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Husriyye**, (thk. Tevfik b. Ahmed el-'Abkarî), Dârul Beyzâ, y.y. 2008.

²¹⁶ İbn Azîme'nin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Hayr, **Fehrese**, s. 109; Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, I, 57, II, 189; **Hediyetü'l-Arifin**, II, 89; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifin**, III, 400; Ziriklî, **el-A'lâm**, VI, 191; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, IV, 118; Birişık, Abdülhamit, İbn Azîme", **DİA**, XIX, 341-342.

13. Ubeydullah b. Ömer/Amr b. Hişam el-Hadramî Ebû Muhammed (Ebû Mervân) el-İşbîlî (ö. 550/1155'ten sonra)

489/1095 yılında Kurtuba'da dünyaya gelmiş, "el-'Ubeyd" şeklinde tanınmıştır. İlk eğitimini memleketinde aldıktan sonra Endülüs'ün çeşitli şehirlerini dolaşarak karşılaştığı kimselerden ilmî anlamda faydalanmıştır. Mağrib'e yaptığı seyahatinde, önce Merrâkûş (Marakeş) ve Miknâse'de (Meknes) bir müddet ikamet etmiş ve kıraat alanında talebe yetiştirmiştir. Sonraki durağı Tilimsan'da ise yedi ay boyunca kıraat okutmuş ve aynı zamanda Tilimsan Camii'nde hatiplik görevini de ifâ etmiştir. Endülüs'e dönüşünde bir süre Meriye'de kalmış, ardından Mürsiye'ye yerleşmiştir. Mürsiye Camii'nde yürüttüğü hatiplik vazifesinin yanında kıraat ilminin tedrisiyle de iştigal etmiştir. 550/1155'te Mürsiye'den ayrılan 'Ubeyd'in, sonraki hayatıyla ilgili bilgi bulunmamakta ve vefatının bu tarihten sonra gerçekleştiği bildirilmektedir. Üst düzey bir şair olmakla birlikte nahiv ve kıraatte de isminden söz ettiren müellif, Ebü'l-Kasım b. Nehhâs, Ebü'l-Hasen Avnüllah, Ebû Muhammed b. 'Attâb, Ebü'l-Haccâc el-Kuzâi ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Abdilhakk el-Hazrecî gibi şahsiyetlerden tahsilde bulunmuştur. Oğlu Ebû Abdillâh'ın yanı sıra Ebü'l-Haccâc b. Yes'ûn, Ebû Ömer b. 'Ayyâd ve Ebû Zer b. Ebî Rakb gibi isimler, onun öğrencilerinden bazılarıdır.²¹⁷

Eserleri: Eserleri daha çok şiir ve nahiv alanına dönüktür. Genellikle bazı önemli eserlere yazdığı şerhlerle de tanınan müellifin kıraate dair de bir çalışmasından söz edilmektedir.

a) *Kitâb fî Kırâati Nâfi'*: Adından da anlaşılacağı üzere Nâfi' Kıraati'ni ihtiva etmekte olup günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²¹⁸

²¹⁷ Yemânî, Abdülbâkî b. Abdülmecîd el-Yemânî, *İşâratü't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nühâti ve'l-Lügaviyyîn*, (thk. Abdülmecîd Diyâb), Riyad 1986 (I. Bs.), s. 175; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 311-312; Firûzâbâdî, *el-Bülğa*, s. 176; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 994-995; *Müstemlah*, s. 234; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetü'n-Nihâye*, I, 436; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, II, 127; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyessa*, s. 1495.

²¹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1709; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, II, 547; *Hediyyetü'l-Arifîn*, I, 649; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, II, 352; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 196; Selâme Hasan Selâme, "el-'Ulûmü'd-Dîniyye ve 'A'lâmühâ bi'l-Mağrib fî 'Asri'l-Muvahhidîn 668-540/1145-1269", *Mecelletü'l-'Ulûmi ve'd-Dirâseti'l-İnsâniyye*, Bingâzî, sy. IX, Aralık 2015, s. 6.

14. İsa b. Muhammed b. Fettûh el-Hâşimî Ebü'l-Esbağ el-Belensî
(ö. 552/1157)

“İbnü'l-Mürâbî” lakabıyla tanınan müellif, 479/1086'da Sarakusta'da dünyaya gelmiş, Belensiye'de ikamet etmiştir. Hayatıyla ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ebû Ali es-Sadeffî gibi dönemin önder muhaddislerinden hadis okumasına rağmen, daha çok kıraatte derinleşmiştir. Hocaları arasında Ebû Zeyd el-Verrâk, Ebû Abdillâh b. Bâssüh, İbnü's-Sannâ Ebu Bekir el-Hüdhüd, Ebû 'İmrân ed-Darîr gibi âlimler yer almaktadır. Oğlu Muhammed, Ebû Abdillâh İbnü'l-Habbâz, Ebû Ömer b. 'Ayyâd ve kıraatle ilgili telif eserinin rivayet icazetini verdiği Ebû Abdillâh b. Sa'âde gibi şahsiyetler ise ondan çeşitli alanlarda istifade etmiş isimlerdir. Güzel yazı yazdığı ve eski vesikalar konusunda da bilgin olduğu söylenen İbnü'l-Mürâbî, Receb 552/Ağustos 1157'de vefat etmiştir.²¹⁹

Eserleri: Kıraatle ilgili yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir.

a) *Kitâbü't-Takrîb ve'l-Harşî'l-Mütedammin li Kırâati Kâlûn ve Verş*: Kâlûn ve Verş Rivayeti'ni ihtiva etmektedir. Hasan Hamîtü'nun tahkikiyle neşredilen esere yönelik yüksek lisans düzeyinde bir çalışma yapılmıştır.²²⁰

15. Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mu'âz Ebû Bekir
(Ebû Abdillâh) el-Lahmî el-İşbîlî (ö. 553/1158)

“el-Felenkî” şeklinde tanınan müellifin, kıraat alanında zabtı sağlam ve bu ilmin tüm rivayetlerine hâkim olduğu; Arap dilinde ise uzman mertebesinde yer aldığı söylenmiştir. Ayrıca yazısının güzelliği de bir diğer ayırıcı özelliğidir. İşbîliyeli olup ilk eğitimini de burada, vefatından sonra ders halkasını devam ettirdiği Ebû'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır. İbn Şüreyh dışında Ebû Mervân el-Bâccî, İbnü'l-'Arabî, Ebû'l-

²¹⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmilâ**, IV, 11-12; **el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadeffî**, s. 296-298; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmilâ**, III, 425; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 225; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1087; **Müstemlah**, s. 343; İbnü'l-Cezerî, **Gâyetu'n-Nihâye**, I, 541.

²²⁰ İbnü'l-Mürâbî, İsa b. Muhammed b. Fettûh el-Hâşimî Ebü'l-Esbağ el-Belensî, **Kitâbü't-Takrîb ve'l-Harşî'l-Mütedammin li Kırâati Kâlûn ve Verş**, (thk. Hasan Hamîtü), er-Râbitatü'l-Muhammediyye, Rabat 2010.

Abbas b. Harb, Ebü'l-Abbas b. er-Rakkâk, Ebü'l-Mütarriif İbnü'l-Verrâk, İbnü Rüşd, Abdürrahim el-Hicârî, Ebû Bekir b. Ebi'd-Devş, Ebû Ömer b. Kevser, Ebû Bekir b. Hazm gibi sayısız âlimin dersine iştirak etmiştir. Bir müddet Cezayir'deki Benî Hammâd bölgesinde bulunmuş, Ebû Bekir b. Atîk'ten de faydalanmıştır. İşbîliye'de kıraate dair telif ettiği eserin rivayet icazetini verdiği Necebe b. Yahya'nın yanı sıra Ebû Muhammed b. Abdillâh el-Bâccî ve Ebû Zer el-Huşenî gibi pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Zamanı tam olarak tayin edilememekle birlikte ömrünün geri kalanını Fas'ta geçiren ve buradaki Havrâ Mescidi'nde kıraat okutan Felenkî, Muharrem 553/Şubat 1158'de vefat etmiştir.²²¹

Eserleri: İbnü'l-Kâdî'nin, iki farklı kişi gibi biyografisini aktarması ve ilk biyografide müellife *el-İşâra fî Kırââtî'l-Eimme* adında bir eser nispet etmesi, hata ürünüdür.²²² İbnü'l-Kâdî dışındaki tüm kaynaklar, müellifin kıraatle ilgili iki eserinden söz etmektedir.

a) *el-Îmâ ilâ Mezâhibi's-Seb'ati'l-Kurrâ:* Yedi kıraati ihtiva etmektedir. Herhangi bir eksiği olmadığı bildirilen yazma bir nüshası, Karl Max Kütüphanesi'nde (nr. 3 /21) bulunmaktadır.²²³

b) *Lü'lüü'l-Kirâae:* Muhtevası ve günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.²²⁴

16. Ali b. Abdilaziz b. Muhammed b. Mesud el-Kaysi Ebü'l-Hasen el-Bestî (ö. 554/1159'dan sonra)

Aslen Bestelidir (Baza).²²⁵ Muvahhid hükümdarlarının, Mağrib'de kıraat okutması yönündeki davetleri üzerine Fas'a giderek burada yaşamıştır.²²⁶ İbn Ebî Recâ

²²¹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 20-21; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1009; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 213; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, I, 126; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs*, s. 264.

²²² İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs*, s. 263; Selâme Hasan Selâme, "*el-'Ulûmü'd-Dîniyye*", s. 6.

²²³ *el-Fihrisü's-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kirâât*, I, 29.

²²⁴ Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 215; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 24; Nebîl b. Muhammed İbrahim Âl İsmail, *İlmü'l-Kirâât: Neş'etühû Atvâruhû ve Eseruhû fî'l-'Ulûmi's-Şer'iyye*, Mektebetü't-Tevbe, Riyat 2008, s. 319.

²²⁵ Ceyyâne'ye bağlı şehirlerden biridir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 422.

²²⁶ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 264-265.

ve İbn Tâhir el-Ğaffârî gibi âlimlerden istifade etmiştir. Ebû Muhammed İbnü't-Tavîl ve Ebû Abdillâh b. Halef b. Bâliğ gibi şahsiyetler, ilmî anlamda kendisinden yararlanan isimlerdir. Kıraat ilmi ve ihtilaflarına tam anlamıyla vâkıf ve fıkıhta da bilgin olduğu; Mâliki fıkına ait meseleleri ezberlediği rivayet edilir. Fas'taki Kareviyyîn Mescidi'nde imamlık görevinin yanında kıraat de okutan İbn Mesud el-Kaysî'nin vefatı, 554/1159 yılından sonra şeklinde bildirilmiştir.²²⁷

Eserleri: Kıraatle ilgili olmak üzere yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir:

a) *el-İstidlâl 'alâ Ref'i'l-İşkâl fî Cem'i'l-Kırââtî ve Tebyîni'l-Me'âni'l-Mübhemât:* Muhtemelen kıraatlerin kaynağı ve bu konudaki çeşitli meseleleri

içermektedir. Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²²⁸

17. İbnü't-Tahhân Abdülazîz b. Alî b. Muhammed b. Abdilaziz

Ebü'l-Asbağ el-İşbîlî es-Sümâtî (ö. 560/1165'ten sonra)

“Ebû Humeyd” ve “Ebû Muhammed” künyeleriyle de anılmış, “İbnü't-Tahhân” şeklinde meşhur olmuştur. Yaşadığı dönemde kıraat sahasının en yetkin ismi ve yetenekli üstadı, rivayetlerinde güvenilir ve Kur'ân tilavetinde mâhir bir kimse şeklinde nitelendirilmiştir. 498/1104 yılında İşbiliye'de doğmuş, ilk eğitimini de burada Ebü'l-Abbâs b. 'Ayşûn ve Ebü'l-Hasen Şüreyh b. Muhammed gibi Endülüs'ün kıraat sahasındaki simge isimlerinden almıştır. Ardından Kurtuba ve Meriye gibi şehirlere yaptığı seyahatlerde karşılaştığı hocalardan kıraat ve hadis okumuş, memleketine dönmüştür. Doğu seyahatinde sırasıyla Fas, Merrâkûş, Mekke, Bağdat, Vasıt, Mısır ve Dimeşk'e uğramış; ardından vefatına kadar yaşayacağı Haleb'e yerleşmiştir. Söz konusu şehirlerde ilim tahsil etmiş, bunun yanında uzun yıllar başta kıraat olmak üzere çeşitli alanlarda talebe yetiştirmiştir. Zikredilen hocalarının yanı sıra İşbiliye'de Ebû Abdillâh b. Abdirrezzâk el-Kelbî, Ebû Bekir İbn Mesleme;

²²⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 196; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 214; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyyessera**, s. 1617; Selâme Hasan Selâme, “**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6.

²²⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 196; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 214; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyyessera**, s. 1617; Selâme Hasan Selâme, “**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6.

Kurtuba'da Yahyâ b. Sa'âde ve Abdurrahman b. Muhammed b. el-Hattâb; Meriye'de Ebû Abdillâh b. Ebî Ahade 'Aşere ve Ebû Muhammed er-Ruşâtî gibi dönemin meşhur isimlerinden istifade etmiştir. Ebû Tâlib İbnü Abdîsemî'î el-Hâşimî, İbnü'l-Harrât el-İşbîlî, Ali b. İsa el-Ensârî ed-Dânî, İbnü Bekiyyi Ebû'l-Kasım el-Kurtubî ve Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed et-Tâî gibi şahsiyetler, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Muhtelif görüşlerin varlığıyla birlikte İbû't-Tahhân'ın vefatının 560/1165 yılından sonra gerçekleştiği söylenmektedir.²²⁹

Eserleri: İbnü't-Tahhân, Mekkî b. Ebî Talib, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillâh b. Şüreyh'ten sonra Endülüs'te kıraatle ilgili en fazla telifi olan âlimlerdendir. Sayıları farklılık arz etmekle birlikte kıraate dönük eserleri şu şekildedir:²³⁰

a) *Mehâricü'l-Hurûf ve Sıfâtühâ:* Harflerin mahreç ve sıfatlarıyla ilgili olup dört bölümden meydana gelmektedir. Muhammed Yakub Türkistânî tarafından tahkik edilerek 1984 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır.

b) *Nizâmü'l-Edâ fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ:* Vakf-ibtida meselesini içermektedir. Hüseyin el-Bevvâb'ın tahkikiyle Mektebetü'l-Meârif Yayınevi tarafından 1985 yılında, Riyad'da yayımlanmıştır.

c) *Tahsîlü'l-Hemzeteyni'l-Vârideteyn fî Kitâbillâhi Te'âlâ min Kelimetin ev Kelimeteyn:* Ebû 'Amr b. 'Alâ'nın, bir ya da iki ayrı kelimeye arka arkaya gelen

²²⁹ İbnü't-Tahhân, Abdülazîz b. Ali b. Muhammed b. Abdülaziz Ebû'l-Asbağ el-İşbîlî es-Sümâtî, **Mehâricü'l-Hurûf ve Sıfâtühâ**, (thk. Muhammed Yakub Türkistânî), Beyrut 1984, (Neşredenin girişi, s. 19-52); **Nizâmü'l-Edâ fî'l-Vakf ve'l-İbtidâ**, (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1985, (Neşredenin girişi s. 8-11); **Tahsîlü'l-Hemzeteyni'l-Vârideteyn fî Kitâbillâhi te'âlâ min kelimetin ev kelimeteyn**, (nşr. Muhammed Yakub Türkistânî), Medine 1992, (Neşredenin girişi, s. 19-22); **Mürşidü'l-Kâri ilâ Tahkîki Me'âlimi'l-Mekâri**, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Mektebetü't-Tâbi'in, Kahire 2007, (Neşredenin girişi, s. 5-13); **el-İnbâ' fî Usûli'l-Edâ**, (nşr. Hâtim Salih ed-Dâmin), Mektebetü't-Tâbi'in, Kahire 2007, (Neşredenin girişi, s. 5-13); İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 93-94; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 177-178; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1051-1052; **Müstemlah**, s. 268-269; Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, XVIII, 529; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 355; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, II, 634; Taş, Adem, **İbnü't-Tahhân ve Tecvid İlmindeki Yeri**, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, s. 12 vd.; Altıkulaç, Tayyar, "İbnü't-Tahhân", **DİA**, XXI, 227-228.

²³⁰ Eserlerle ilgili ayrıca bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, **Îzâhu'l-Meknûn**, II, 294, 656 vd. **Hediyetü'l-Arifin**, I, 579; Ziriklî, **el-A'lâm**, IV, 22; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'âni'l-Kerîm**, IV, 154, 160; **el-Fihrisü's-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü't-Tecvid**, I, 61-64; Taş, **İbnü't-Tahhân ve Tecvid İlmindeki Yeri**, s. 22-25; Altıkulaç, "İbnü't-Tahhân", **DİA**, XXI, 227-228.

hemzeleri okuyuş şeklini konu edinmektedir. Muhammed Yakub Türkistânî'nin tahkikiyle 1992 yılında Medine'de neşredilmiştir.

d) *Mürşidü'l-Kâri ilâ Tahkîki Me'âlimi'l-Mekâri*: Eser, ilki *Mukaddime fi't-Tecvîd* adıyla harflerin mahreç ve sıfatlarıyla ilgili açıklamaları; diğeri de *Mukaddime fi Usûli'l-Kırâât* ismiyle kurrânın çeşitli konulardaki ihtilaflarıyla ilgili açıklamalardan oluşan iki adet mukaddimeyi ihtiva etmektedir. Makkarî'nin yanlış anlamasının bir sonucu olarak bu iki mukaddime, müellife ait iki esermiş gibi gösterilmiş, sonraki kaynaklarda da bu hataya düşülmüştür.²³¹

e) *el-İnbâ' fi Usûli'l-Edâ*: Tecvid ve kıraat farklılıklarına dair çeşitli hususlardan meydana gelmektedir. Hâtim Salih ed-Dâmin'in tahkikiyle Mektebetü't-Tâbi'in Yayınevi tarafından 2007 yılında, Kahire'de yayımlanmıştır. Ayrıca eser, bazı kaynaklarda *el-İnbâ' fi Tecvîdi'l-Kur'ân* ismiyle de zikredilmektedir. Ne zaman ve nerede yayımlandığı bilinemeyen bir derginin 213-241. sayfalarında, bizzat muhakkikin kendi tarafından bu isimle zikredilmiştir. Ancak içeriklerinin araştırılması sonucu yukarıda ismi geçen iki eserin de aynı olduğu görülmüştür. Muhtemelen muhakkik, sonraki araştırmalarında tek eser olduğu kanısına varmış ve bu isimle eseri neşretmiştir.

f) *Risâle fi'z-Zâati'l-Vâkıa fi Kitâbillâhi Te2âlâ*: Kur'ân'daki zâ (ذ) harfinin geçtiği kelimelerle ilgili küçük bir risale olup hazinazırda mahtûttur.²³²

18. Yezîd b. Abdilcebbar b. Abdillâh Ebû Hâlid el-Mervânî el-Kurtubî el-Ümevî (ö. 566/1162)

Kurtubalı olup hayatının neredeyse tamamını burada geçirmiştir. Bir ara iplik ticareti amacıyla seyahate çıkmak istemiş ancak buna takat getiremeyerek Kurtuba'ya geri dönmüştür. Önce Edhem Camii, ardından da Ebû 'Alâka Camii'nde kıraat okutmuştur. Başta babası Ebû Tâlib olmak üzere Ebû Muhammed İbn 'Attâb, Ebû'l-Velîd b. Rüşd, Ebû'l-Kasım b. Savâb, Ebû'l-Velîd b. Tarîf, Ebû'l-Hasen b. Müğays,

²³¹ Daha detaylı bilgi için bkz. İbnü't-Tahhân, **Mürşidü'l-Kâri**, (Neşredenin girişi, s. 14-15).

²³² Yazma nüshaları için bkz. Altıkulaç, "İbnü't-Tahhân, **DİA**, XXI, 227-228.

Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî, Ebû Muhammed en-Nefezî, Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş ve Ebü'l-Hasen b. Şüreyh gibi dönemin kıymetli isimlerinden istifade etmiştir. Ebû Ca'fer b. Yahya ve Ebü'l-Kasım b. Bekâ gibi şahsiyetlerin, kendisinden ilmî anlamda faydalandığı Yezîd b. Abdilcebbar, 566/1162 yılında vefat etmiştir.²³³

Eserleri: Arap dili, kıraat ve şiirle ilgilenmiş, bu alanların tümüne yönelik çalışmalar vücuda getirmiştir. Telif eserleri dışında şerhleriyle de tanınan müellife, kıraatle ilgili yalnızca bir eser nispet edilmiştir:

a) *Kitâb fî Kırâati Nâfi'*: İsminden de anlaşılacağı üzere Nâfi' Kıraati'ni içermektedir. Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²³⁴

19. Ali b. Muhammed el-Mürâdî Ebü'l-Hasen el-Belensî

(ö. 563/1167'den sonra)

Hayatıyla ilgili bilgiler sınırlıdır. Aslen Belensiyeli olup Muvahhid hükümdarlarının, kıraat ilminin ihyası için Endülüs'ten Mağrib'e davet ettiği isimler arasında yer almıştır. Bu sebeple Mağrib ve Endülüs arasında mekik dokumuş, kıraatin tedrisiyle oldukça fazla iştigal etmiştir. Arap dili ve şiirle de alakadar olan Ali b. Muhammed el-Belensî'nin bilinen tek hocası, Belensiye'de kendisinden kıraat okuduğu Ebü'l-Hasen b. Lübb eş-Şehîd'dir. Vefat tarihi net olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte aşağıda aktarılacak eserinin hâtıme kaydından hareketle vefatının 563/1167 yılından sonra gerçekleştiği söylenebilir.²³⁵

Eserleri: Eserlerini manzume türünde kaleme alması, şiirle münasebetinden ileri gelmiş olmalıdır. Kıraat ilmine yönelik yalnızca bir çalışmasından bahsedilmektedir.

a) *el-Münassaf fî Hicâi'l-Mushaf*: Öğrencilerinin arzusu üzerine meydana getirdiği bu manzumeyi kısa sürede bitirmiş ve Muvahhid emîri Ebû Ali el-Hasen b.

²³³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 233; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 444-445; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1062; **Müstemlah**, s. 430; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 332.

²³⁴ Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifin**, IV, 120.

²³⁵ Müellif, bu eserin girişinde, çalışmayı zikredilen yılda tamamladığını haber vermiştir. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 210-211; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 340; Selâme Hasan Selâme, "**el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 5.

Abdilmümin'e hediye etmiştir. Ebû Abdillâh el-Harrâz, 12 meselede ilgili çalışmadan iktibasta bulunmuştur. Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²³⁶

20. Yahyâ b. Sa'dûn b. Temâm Ebû Bekir el-Ezdî el-Kurtubî (ö. 567/1172)

Rebîulevvel 486/Nisan 1093'te Kurtuba'da dünyaya gelmiş ve ilk eğitimini de burada almıştır. İmâm, ârif, allâme, sika, geniş bilgi sahibi, iyi bir araştırmacı, mütedeyyin, ağır başlı, hoşgörülü ve müttakî gibi övgü dolu pek çok sıfatla methedilmiştir. Endülüs'te çeşitli isimlerden kıraat, hadis ve Arap dilinde istifade ettikten sonra Doğu seyahatlerine başlamıştır. Tam anlamıyla bir seyyah şeklinde nitelendirilebilecek Yahya b. Sa'dûn'un Mehdiye, İskenderiye, Mısır, Bağdat, Hârizm, Dimaşk, Azerbaycan, Halep, Musul ve İsfahan gibi dönemin önde gelen ilim ve kültür merkezlerine yaptığı ziyaretler, onun bilinen seyahatlerindendir. Uğradığı şehirlerde yörenin önder şahsiyetlerinden faydalanmasının yanında, yetiştirdiği öğrencilerle de isminden söz ettirmiştir. Ebû'l-Kasım ez-Zemahşerî, Halef b. İbrahim en-Nehhâs, Ebû Muhammed b. 'Attâb, Ebû Bekir et-Turtûşî, Ebû Bekir Muhammed b. Saîd ed-Darîr, *et-Tecrîd*'in müellifi İbnü'l-Fahhâm, Ebû Abdillâh er-Râzî, Ebû Sâdık b. Yahyâ el-Medînî, Ebû Tâhir es-Silefî, Muhammed b. Berekât es-Saîdî, Ali b. Ömer el-Ferrâ, Sıbtu'l-Hayyât, Ebû'l-İz b. Kâdiş ve Cemâlû'l-İslâm es-Sülemî, onun kaynaklarda zikredilen sayısız hocasından bir kısmıdır. Muhyiddîn İbnü'l-'Arabî'nin yanı sıra Muhammed b. Ebû'l-Ferec el-Mevsilî, Ebû Ca'fer el-Felenkî, Muhammed b. Abdilkerîm el-Bevâzîcî, İsfendiyâr b. Muvaffak b. Muhammed, Ebû Sa'd es-Sem'ânî, Ebû'l-Hasan el-Katî ve Abdullah b. Husayn el-Mevsilî gibi şahsiyetler, kendisinden ilim tahsil etmiş isimler arasında yer almaktadır. Yahya b. Sa'dûn, 1 Şevval 567/27 Mayıs 1172'de bir Kurban yahut Ramazan bayramı günü seyahatlerinin son durağı olan Musul'da vefat etmiştir.²³⁷

²³⁶ Muhammed Minnûnî, *el-'Ulûm ve'l-Âdâb*, s. 46; Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib*, s. 38-39; Selâme Hasan Selâme, *"el-'Ulûmü'd-Dîniyye"*, s. 5.

²³⁷ İbn Sa'dûn el-Kurtubî, Yahyâ b. Sa'dûn b. Temâm el-Ezdî el-Kurtubî, *el-Mukaddimetü'l-Kurtubiyye*, (nşr. Ahsen Zekkûr), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005, (Neşredenin girişi, s. 62-67); İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilâ*, IV, 176-177; İbn Zübeyr, *Sılatu Sila*, III, 400; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-Ruvât*, IV, 43-44; Fîrûzâbâdî, *el-Bülğa*, s. 313; Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, s. 2815-2816; *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 324; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1024-1025; *'İber*, III, 53; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XX, 546-548; *Müstemlah*, s. 403-404; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-*

Eserleri: Akîde, fıkıh, hadis ve şiir gibi sahalara dönük çalışmalar meydana getiren müellifin, kıraatle ilgili yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) *el-Kurtûbiyye fî'l-Kırâât*: İbnü'l-Fahhâm'ın *et-Tecrîd*'ine benzer tarzda kaleme alındığı bilgisinden hareketle yedi kıraati kapsadığı düşünülen bu eserin günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²³⁸

21. Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Kevser el-Mehâribî Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 589/1193)

509/1115'te Gırnata'da dünyaya gelmiş ve ilk eğitimini de burada, babası Ebü'l-Abbas'tan almıştır. 547/1152 yılında hac vazifesini ifa etmek üzere babasıyla birlikte Mekke'ye giderek Ebü'l-Feth el-Kerûhî'den *et-Tirmizî*'yi dinlemiş, Ebû Ali b. el-'Arcâ el-Kayravânî ve Ebü'l-Hasen b. Rıza el-Keffî el-Belensî'den kıraat ve hadis okumuştur. Ayrıca Ebü'l-Muzaffer eş-Şeybânî, Ebû Bekir b. el-Hasen et-Tûsî, Ebü'l-Abbas el-İklîşî ve Ebû Hafs el-Miyâneşî'den hadis dinledikten sonra, Mısır'a geçmiştir. Burada Ebü'l-Velîd b. Hıyera, Ebü'l-Abbas b. Ahmed el-Lahmî ve Ebü'l-Feth el-'Ulvî gibi âlimlerden kıraat; Ebû Muhammed b. Berrî' ve Ebû Tâhir es-Selefi'den de nahiv ve edebiyat alanında istifade ederek 556/1162'de Gırnata'ya dönmüştür. Ömrü vefa edene kadar hadis ve kıraat gibi çeşitli sahalarda talebe yetiştiren müellifin öğrencileri arasında Ebû Bekir İbn Vaddâh, İbn Abdilmecid el-Ceyyâr, İbn Yusuf el-Vâşirî, Ebü'l-Hasen b. Kutrâl, İbn Havtillâh, Ebû Osman Saîd el-Hassâr ve İbn Muhammed el-Kevvâb gibi şahsiyetler yer almaktadır. Kurrânın önderlerinden addedilen Muhammed b. Kevser, 25 Rebûlahir 589/30 Nisan 1193 tarihinde Gırnata'da vefat etmiştir.²³⁹

Nihâye, II, 324-325; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 116-118; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 369-371; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VI, 372; Çetin, Mustafa, "İbn Sa'Dûn el-Kurtubî, *DİA*, XX, 299.

²³⁸ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hedyyetü'l-Arifin*, II, 521; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 147; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 134.

²³⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 217-218; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 279-280; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 145-146; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1093-1094; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 464; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müessera*, s. 1558; Hâlid Mansur b. Abdillâh b. İdris. *Ârâü'l-Muhaddisîn fî'l-Hadîs'l-Hasen li zâtihi ve li ğayrihi*, Yayınlanmamış doktora tezi, Suud, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2000, II, 520.

Eserleri: Eski kaynaklarda müellifin kıraat ilmine dönük çeşitli eserlerinin varlığı haber verilmekte birlikte bu eserlerin isimleri ve sayıları belirtilmemektedir. İsmi açıkça zikredilen yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) *el-‘Arûs fi’l-Kirâât*: Muhtemelen yedi kıraate ait farklılıkları ihtiva etmektedir. Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²⁴⁰

22. Kasım b. Fîrruh b. Halef b. Ahmed Ebü’l-Kasım er-Ru‘aynî eş-Şâtıbî ed-Darîr (ö. 590/1194)

Endülüs yerlilerinin dilinde demir manasına gelen “Fîrruh” lakabının, ilmî anlamdaki gücü sebebiyle kendisine verildiği söylenen müellif, 538/1114’ün sonlarında Şâtıbe’de doğmuş, “Şâtıbî” şeklinde tanınmıştır. İlk eğitimini memleketinde almış, hafızlığını ikmal ettikten sonra, bir müddet kıraat okuyup hatiplik yapmış, akabinde Belensiye’ye geçmiştir. Burada, dönemin önemli âlimlerinden pek çok eser dinlemiş ve çeşitli sahalarda istifade etmiş, Şâtıbe’ye dönerek bir süre talebe yetiştirmiştir. İdarecilerin, kendilerini övmesi için yaptıkları baskılara boyun eğmeyerek yaklaşık otuz dört yıllık Endülüs yaşamını, 572/1176 hac ibadetini yerine getirmek ve bir daha dönmek üzere başladığı Doğu seyahatiyle noktalamıştır. Mekke’den İskenderiye’ye uğrayarak tedrisatta bulunmuş, hac ibadetini yerine getirdikten sonra, hayatının sonuna kadar yaşayacağı Kahire’ye yerleşmiştir. Kâdî el-Fâzıl tarafından kıraat ve hadis gibi dersleri okutması için görevlendirmiştir. Selâhaddîn Eyyûbî’yi kutlamak gayesiyle 589/1193’da Kudüs’e de gitmiş, burada ramazan ayını geçirdikten sonra tekrar Kahire’ye dönmüştür. Mısır’da evlenen Şâtıbî’nin, kendi gibi kıraat âlimi olan oğlu Muhammed²⁴¹ ve öğrencisi Ali b. Şücâ’ b. Sâlim’le evlenen kızı olmak üzere iki evladından söz edilmektedir. Büyük bir ezber yeteneği ve keskin bir zekâsı bulunduğu, ihlaslı ve temiz olduğu, zâhidâne bir hayat yaşadığı, çok gerekmedikçe konuşmadığı bildirilen müellif hakkında, hali sorulduğunda “âfiyetteyim” dışında bir söz söylemediği rivâyet edilmiştir.²⁴² İbnü’l-

²⁴⁰ Kehhâle, *Mu‘cemü’l-Müellifin*, II, 401. Ayrıca bkz. Bir önceki dipnot.

²⁴¹ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-Nihâye*, II, 202.

²⁴² İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, IV, 72.

Lâyüh Ebu'l-‘Âs en-Nefzî, Ebû'l-Hasen b. Hüzeyl, Ebû Abdillâh b. Müferric el-İşbilî, Ebu'l-Kasım İbn Hubeyş, Ebû Abdillâh b. Hamîd, Halef b. Ni‘me el-Belensî, Ebû Abdillâh b. Abdirrahîm el-Gırnâtî, Ebû Tâhir es-Silefî ve ‘Âşir b. Muhammed b. ‘Âşir gibi âlimler, Şâtıbî'nin hocalarından bazılarıdır. Kendisinden ders almak için farklı şehirlerden pek çok insanın akın ettiği ifade edilen müellifin öğrencileri arasında, kıraat ilminin mihenk taşlarından biri olan Alemüddîn es-Sehâvî başı çekmektedir. Onun yanı sıra Ali b. Şücâ' b. Sâlim, Ebû Bekir Muhammed b. Vaddâh el-Endelüsî, Muhammed b. Ömer el-Kurtubî, Ali b. Hibetillâh b. Selâme, Ebu'l-Kasım İsâ b. Mekki el-Âmirî, Muhammed b. Amr el-Kürdî, İsâ b. Yusuf b. İsmail el-Makdisî ve Abdurrahmân b. İsmail et-Tûnusî gibi şahsiyetler, Şâtıbî'nin öne çıkan öğrencilerinden bazılarıdır. İbnü'l-Cezerî'nin, meşhur kabrini birkaç defa ziyaret ettiğini ve bazı öğrencileri tarafından da ziyaret edilerek eserini arz ettiklerini bildirdiği Şâtıbî,²⁴³ 28 Cemâziyelâhîr 590/20 Haziran 1194 tarihinde, Kahire'de vefat etmiş ve Kâdî el-Fâzıl Türbesi'ne defnedilmiştir.²⁴⁴

Eserleri: Meydana getirdiği çalışmalarla kıraat sahasının simge isimlerinden kabul edilmiştir. Bu çalışmaların en meşhurları ise Ebû Amr ed-Dânî'nin telifatına yönelik oluşturduğu manzumelerdir. Kıraatle ilgili eserlerinin isimleri ve kısa muhtevaları şöyledir:

a) *Hırzû'l-Emânî ve Vechû't-Tehânî:* Dânî'nin et-*Teysîr*'inin manzum şeklidir. 1173 beyit oluşan bu eser, *eş-Şâtibiyye*, *el-Kasîdetü'l-Lâmiyye* ve *eş-*

²⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 22.

²⁴⁴ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 73-74; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 347; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 461-468; Muvaffakuddin b. Osman, *Mürşidü'z-Züvvâr*, s. 630-632; Ebû Şâme el-Makdisî, Ebû'l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm el Makdisî, *ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn, Terâcimü Ricâlî'l-Karneyni's-Sâdis ve's-Sâbi'*, (thk. Muhammed Zâhid Kevserî), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, V, 6-7; Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî, *et-Tekmile li-Vefeyâtî'n-Nakale*, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984, I, 207-208; Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţâh Muhammed el-Hulvî), y.y. t.y. VII, 270-272; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1110-1115; *Müstemlah*, s. 366-367; *Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ'*, XXI, 261-264; *İbnü'l-Kıftî, İnbâhü'r-Ruvât*, IV, 160; İbn Kunfûz, *Kitâbü'l-Vefeyât*, s. 296; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, II, 260; *Husnû'l-Mühâdara*, I, 496-497; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 22-25; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-Müzheb*, II, 149-151; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 43-46; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VI, 494; Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib*, s. 38; Çollak, Fatih, *Kıraat ilminde İmam Şâtibi ve eş-Şâtibiyye*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 20 vd.; Çetin, Abdurrahman, “Şâtibi, Kâsım b. Firruh”, *DİA*, XXXVIII, 376-77.

Şâtıbiyyetü'l-Kübrâ isimleriyle de bilinmektedir. Yedi kıraate dönük en mühim manzume kabul edilir. Çok büyük iltifat görmüş, üzerine sayısız şerh yazılmış ve pek çok neşri yapılmıştır.²⁴⁵ Arap dünyasında gerek Ebü'l-Kasım eş-Şâtıbî gerekse adı geçen eseriyle ilgili hatırı sayılır nicelikteki bilimsel araştırma bilinmektedir. Ülkemizde de *Kıraat ilminde İmam Şâtıbî ve eş-Şâtıbiyye* adıyla Fatih ÇOLLAK tarafından 1991 yılında, Marmara Üniversitesi'nde bir doktora tezi hazırlanmıştır.

b) 'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Makâsıd: Dâni'nin *el-Muknî*'ine, altı kelimenin imlasının da eklenmesiyle oluşturulan bu manzume, Mushaf imlasını ihtiva etmekte olup 298 beyitten müteşekkildir. *eş-Şâtıbiyyetü's-Suğrâ* ve *Kasîdetü'r-Râiyye* şeklinde de bilinir. Hüseyin Rizevî tarafından Türkçe'ye de çevrilmiş, pek çok şerhi ve neşri yapılmıştır.²⁴⁶

c) Tetimmetü'l-Hırz min Kurrâi Eimmeti'l-Kenz fî'l-Kırâati's-Seb': Yedi kıraate ait 14 rivayeti içermekte, *Hırzû'l-Emânî*'ye benzediği söylenmektedir. Almanya'da bir yazma nüshası bulunan esere,²⁴⁷ Muhammed b. Muhammed el-'Advî, 920/1514 yılında üç kıraat daha ekleyerek şerh yazmıştır.²⁴⁸

Yukarıdakiler dışında Kur'ân'daki zâ harflerini dört beyitte topladığı *ez-Zâât fî'l-Kurân*, Ali b. Abdülganî el-Husri'nin "sûât" (سوعات) kelimesiyle ilgili sorusuna cevap niteliğindeki on beyitten oluşan bir manzumesi ve kıraat sahasına dönük risale tarzındaki çeşitli manzumeleri de bulunmaktadır.²⁴⁹

²⁴⁵ Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehâni fî'l-Kırâati's-Seb'*, (nşr. Muhammed Temîm), Mektebetü Dâru'l-Hüdâ, Medîne 2010 (V. Bs.); Eserle ilgili çeşitli neşirler ve şerhler için ayrıca bkz. Çollak, Fatih, "eş-Şâtıbiyye", *DİA*, XXXVIII, 377-379.

²⁴⁶ Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, *'Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Makâsıd*, (thk. Eymen Rüşdi Süveyd), Suud 2001. Çeşitli neşirleri için ayrıca bkz. Çetin, "Şâtıbî", Kâsım b. Fîrruh", *DİA*, XXXVIII, 376-77.

²⁴⁷ Sâlim Muhammed Muhammed, *Ebhâs fî'l-Kırâât*, Medine 1993, s. 24.

²⁴⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 343.

²⁴⁹ Ebü'l-Kasım eş-Şâtıbî'nin eserleriyle ilgili ayrıca bkz Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I,343, 646, II, 1159, 1921; *Hediyyetü'l-Arifin*, I, 828; *el-Fihrisü's-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât*, I, 118-181; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâti'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, I, 248, 252, IV, 62, 66, 107; Çollak, *Kıraat ilminde İmam Şâtıbî ve eş-Şâtıbiyye*, s. 79-88; Çetin, "Şâtıbî", Kâsım b. Fîrruh", *DİA*, XXXVIII, 376-77.

4.4.2. eş-Şâtibiyye Merkezli Dönem Kıraat Literatürü

1. Müraccâ b. Yunus b. Süleyman b. Ömer b. Yahya el-Ğâfikî Ebû Ömer el-Mürçîkî (ö. 600/1203-04)

Mürçîk kasabasına²⁵⁰ mensubiyeti sebebiyle “Mürçîkî” şeklinde tanınmıştır. Kıraati, Şilb şehrinde İbn İyâz eş-Şilbî, İşbîliye’de Ebû’l-Kasım el-Kantârî ve İbn Hayr el-İşbîlî gibi âlimlerden tahsil etmiştir. Muvahhid hükümdarlarının, Mağrib’de çeşitli ilimleri geliştirmek gayesiyle Endülüs’ten davet ettiği âlimlerden biri olan Mürçîkî, Mağrib’in Sebte ve Tanca şehirlerinde bu ilmin tedrisiyle iştigal etmiştir. Ebû’l-Abbas el-‘Uzefî, Ebû’l-Hasen eş-Şârrî, Ebû’l-Fazl ‘İyâz b. Muhammed ve Ebû Abdillâh et-Tarrâz gibi şahsiyetler, ondan bu sahada istifade etmişler ve telif eserini dinlemişlerdir. Doksan yıl yaşadığı söylenen Mürçîkî’nin, 600/1203-1204 yılı gibi vefat ettiği bildirilmektedir.²⁵¹

Eserleri: Kıraate dair yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir.

a) *Şerhu fî Kasîdeti’l-Husrî fî’l-Kirâât*: İbn Abdilganî el-Husrî’nin *Kasîdetü’l-Husrîyye*’sinin şerhi olup günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²⁵²

2. Yahya b. Muhammed b. Halef b. Ahmed b. İbrahim b. Saîd Ebû Zekeriyya el-Hevzenî el-İşbîlî (ö. 602/1206)

Aslen İşbîliyeli olup Muvahhid hükümdarının 592/1195 yılındaki daveti üzerine Sebte’ye taşınmıştır. Ebû’l-Hakem b. Haccâc’a yirmi; Ebû’l-Esbağ es-Sümâtî’ye de sekiz defa yedi kıraati, Ebû’l-Hakem b. Battâl’a yirmi defa Ya’kûb Kıraati’ni okumuştur. Bunun yanında Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, Ebû Bekir İbn Hayr gibi hocalardan ders almış, Ebû’l-Hasen b. Şüreyh’ten de kıraat alanında istifade etmiştir. Kendi döneminde kıraat ilminin saygın isimlerinden addedilen

²⁵⁰ Endülüs’ün doğusundaki Eksûniyye’ye bağlı bir kasabadır. Bkz. Hamevî, *Mu‘cemü’l-Büldân*, V, 103.

²⁵¹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 200; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 43; Zehebî, *Müstemlah*, s. 176; Süyûtî, *Buğyetü’l-Vü‘ât*, II, 284; Muhammed Minnûnî, *el-‘Ulûm ve’l-Âdâb*, s. 46; Selâme Hasan Selâme, “*el-‘Ulûmü’d-Dîniyye*”, s. 6; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû‘atü’l-Müeyyessa*, s. 2638.

²⁵² Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, II, 1344; *Hediyetü’l-Arifîn*, II, 426; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-Müellifîn*, III, 842. Ayrıca bkz. Bir önceki dipnot.

Hevzenî'nin, şâzları da dâhil, tüm rivayetlere vakıf olduğu bildirilmiştir. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şârrî ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Kurtubî gibi kimseler, onun öğrencilerindendir. Son dönemlerinde görme yetisini kaybeden müellif, Ramazan 602/Nisan 1206'da vefat etmiştir.²⁵³

Eserleri: Ğarîbü'l-Kur'ân'a yönelik bir manzumesi dışında, kıraat ve tecvide dair genel bir çalışmasından da bahsedilmektedir.

a) *Manzûme fi'l-Kirâât ve't-Tecvîd:* Harflerin mahreç ve sıfatları, tecvîd ve kıraat farklılıkları ile ilgili olarak, genel başlık altında zikredilen bu manzumelerin günümüzdeki varlıkları bilinmemektedir.²⁵⁴

3. Ahmed b. Münzir b. Cehver b. Ahmed el-Ezdî Ebü'l-Abbas el-İşbîlî (ö. 615/1218)

Özellikle fikhî yönü güçlü olan müellif, Ebû Bekir b. Halef b. Sâaf ve Şüreyh b. Muhammed gibi isimlerden de kıraat sahasında tahsilde bulunmuştur. Uzun süre Ebû Abdillâh b. Mücahid'in fıkıh derslerine katılmış, edebiyatta da Ebû İshak b. Melkûn'dan istifade etmiştir. Mütedeyyin ve faziletli bir kimse olduğu, ders verdiği mescit ve evinin dışında bir yere gitmediği söylenmiş, idareciler ve onların tebasından kimselerin, uygun görmediği işlerde kendisine nüfus edemedikleri bildirilmiştir. Ağır başlı ve disiplinli; ders işlerken adeta başının üstündeki bir kuş uçacakmış gibi sakin bir tavır segilediği haber verilmiştir. İbn Halef el-Ferrâk, İbn Muhammed el-'Anfeka, İbn Abdillâh b. ez-Zeyyât, Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen er-Ru'aynî ve Muhammed b. Ahmed b. Vehb gibi şahsiyetler, onun öğrencilerinden bazılarıdır. İbn Cehver, Recep 615/Eylül 1218'de İşbîliye'de vefat etmiş, şehrin dışındaki bir kabristana defnedilmiştir.²⁵⁵

²⁵³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 186; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 410-411; Zehebî, **Müstemlah**, s. 407; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, II, 329; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyssera**, s. 2911.

²⁵⁴ Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, IV, 112; Muhammed Minnûnî, **el-'Ulûm ve'l-Âdâb**, s. 46; Selâme Hasan Selâme, **"el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6.

²⁵⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 98-99; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 727; Ebü'l-Hasen er-Ruaynî, Ali b. Muhammed b. Ali el-İşbîlî, **Bernâmec Şüyûhu'r-Ru'aynî**, (thk. İbrahim Şebbûh), Dîmeşk 1962, s. 19; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 127; Mahlûf,

Eserleri: Kıraat sahasına dönük yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) *Kitâb fî Rivâyeti Verş*: Verş Rivayeti'ni içerdiği anlaşılan bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²⁵⁶

4. Ya'îş b. Ali b. Ya'îş b. Mesûd b. el-Kadîm Ebü'l Bekâ İbn Fürtûn eş-Şilbî (ö. 626/1228)

Şilb şehrine mensup olup Ebû Muhammed künyesiyle de anılmıştır. Endülüs'te Ebü'l-Hasen b. 'Akîl ve Ebû 'İmrân b. Zekerîyya gibi âlimlerden kıraat; Ebü'l-Kasım el-Kantarî eş-Şilbî, Ebü'l-Hakem b. Haccâc, İbn Beşkûvâl, Ebû Abdillâh b. Zerkûn ve İbn Ubeydillâh'tan hadis ve Arap dili eğitimi almıştır. Şilb'in kuşatılması sebebiyle buradan ayrılarak Merrâkûş'te bir müddet ikamet edip Fas'a yerleşmiştir. Fas'ta Kâdî Ebû Abdillâh İbnü'r-Remâme, Ali b. Hüseyin el-Levâtî, Ebû Abdillâh İbn Halil el-Kaysî ve İbn 'Udeys gibi isimlerin derslerine iştirak etmiştir. Aralarında Ebü'l-Hasen İbnü'l-Kattân, Ebü'l-Abbas en-Nebâtî, Ebû Bekir b. Ğalbûn'un da bulunduğu pek çok kimseye kıraat ve hadis dersleri vermiştir. İbn Mesdî'nin de kendisine, bir kereye mahsus on kıraati okuduğunu belirttiği ve doksan yedi yıl yaşadığı bildirilen İbn Kadîm, 626/1228 yılında vefat etmiştir.²⁵⁷

Eserleri: Kıraatle birlikte fıkıhta da öne çıktığı, İbn Mâlik'in faziletleri hakkında telifata sahip olduğundan söz edilmiştir. Bunun yanında Zehebî, İbn Kadîm'in, 500 ciltlik bir külliyyatından bahsetmekle birlikte²⁵⁸ bu külliyyatın, kendi eserlerinden ziyade istinsah ettiği eserler olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklar, kıraat ilmine ait eserlerinin bulunduğunu belirtilse de bazılarında, muhteva ve isimleri

Şeceratü'n-Nûr, I, 252; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcü'l-Müzheb**, I, 230; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyyessa**, s. 431.

²⁵⁶ Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 311. Ayrıca bkz. bir önceki dipnot.

²⁵⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 235-236; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 452; Zehebî, **Müstemlah**, s. 432-433; **Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1195-1196; **Cüz fî Ehli Mie**, (thk. Ebu Yahya Abdullah el-Kinderî), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1997, s. 81-82; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetü'n-Nihâye**, II, 34; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 546-547; es-Semlâlî, el-Abbas b. İbrahim, **el-İ'lâm bimen Halle Merakeş ve Ağmâtü Mine'l-A'lâm**, (nşr. Abdulvahab b. Mansur), el-Matbaatü'l-Mülkiyye (2. Bs.) Rabat 1993, X, 275-276; Selâme Hasan Selâme, **"el-'Ulûmü'd-Dîniyye**, s. 6.

²⁵⁸ Zehebî, **Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1195-1196.

hakkında bilgi verilmemiştir. Kıraatle ilgili, ismi ve muhtevasına vakıf olunan bir tane eserinden söz edilmektedir:

a) eş-Şemsü'l-Münîr fi'l-Kirââtî's-Seb'î's-Şehîr: Yedi kıraat farklılıklarını içermektedir. Söz konusu eseri İbnü'l-Ebbâr, İbnü'l-Kâdî ve es-Semlâlî gibi isimler, müellife nispet etmişlerdir.²⁵⁹ Araştırmalarımız sonucunda, İbn Debbâs'a (ö. 524/1129) ait, aynı isimde bir çalışmaya da tesadüf edilmiştir.²⁶⁰ İbn Debbâs'ın vefatının İbn Kadîm'den yaklaşık yüz yıl önce gerçekleştiği bilgisinden hareketle, bu noktada iki ihtimalden bahsedilebilir. Birincisi, yukarıda sözü edilen müelliflerin yanlış nispeti; ikincisi de İbn Kadîm'in aynı isimde bir eser telif etmiş olmasıdır. İbn Kadîm'in kıraatteki yetkinliği ve onun hayatını aktaran kaynakların hemen hepsinde, müellifin kıraate ait eserlerinin varlığı bilgisi göz önünde bulundurulursa ikinci seçeneğin biraz daha kuvvetli bir ihtimal olduğu düşünülebilir.

5. Abdurrahman b. İsmail b. Ahmed b. İbrahim el-Ezdî Ebü'l-Kasım et-Tûnusî (ö. 625/1227-28)

“İbnü'l-Haddâd” şeklinde tanınan müellif, 550/1155'ten sonra Tunus'ta doğmuş,²⁶¹ ilk eğitimini de burada, Ebû Muhammed b. Ebi'l-Kasım el-Müeddib, Ebü'l-Hasen Ali b. Elyesa, Ebü'l-Hasen b. Münâsîf el-Kurtubî ve Necebe b. Yahya gibi âlimlerden almıştır. Doğu seyahati esnasında hac farızasını da yerine getirdiği Mekke'de Ebû Hafs el-Meyâneşî ve Ebû İbrahim et-Tûnusî'den tahsilde bulunmuştur. Mısır'da Ebü'l-Kasım b. Câre, Ebû Muhammed b. Berrî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Abdurrahman, Ebü'l-Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî, Ebü't-Tahir b. 'Avf ve Ebû Abdillâh b. el-Hadramî'den kıraat ve hadis gibi alanlarda faydalanmıştır. Dimyat'a da uğrayarak Ebü'l-Hasen b. ed-Dimâğ en-Nahvî'nin derslerine iştirak edip kendisinden Arap dili okumuştur. Sicilya'ya uğradığı da söylenen Abdurrahman b. İsmail, Dimyat seyahatinin ardından bir müddet Sebte'de kalmış, oradan Endülüs'e geçmiştir.

²⁵⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 235-236; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 546-547; es-Semlâlî, **el-İ'lâm**, X, 275-276.

²⁶⁰ Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, II, 1065; Ali Şevah İshak, **Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm**, IV, 101.

²⁶¹ Bir dönem, Endülüs'ün çeşitli şehirlerinde ikamet etmesi, hatta kadılık yapması sebebiyle bu çalışmada kendisine yer verilmiştir.

Özellikle Endülüs'ün doğu şehirlerini dolaşmış; İşbiliye ve Mürsiye'de ikamet etmiş, Şilb'de kadılık yapmıştır. Bu arada Arap dili ve kıraat gibi çeşitli alanlarda dersler de vermiş, bir dönem Gırnata'da da bulunmuştur. İbnü'l-Haddâd'ın vefat tarihiyle ilgili 625-640/1227-1242 yılları arası kaydedilmekle birlikte genel kanı, 625/1227'de vefat ettiği yönündedir.²⁶² İbnü'l-Ebbâr, İbnü'l-Haddâd'ın vefatının -emin olmamakla birlikte- Marakeş'te gerçekleştiğini bildirmiştir.²⁶³

Eserleri: Kıraat sahasına dönük yalnızca bir eserinden bahsedilmektedir.

a) Şerhu Hirzi'l-Emânî: Bizzat yazarı Ebü'l-Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî'den dinlediği *Hirzü'l-Emânî* adlı çalışmanın yönelik şerhidir. İbnü'l-Cezerî'nin, *Hirzü'l-Emânî*'ye dair ilk şerh" şeklinde tanımladığı bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²⁶⁴

6. Muhammed b. Hüseyin b. Müvaffak Ebû Abdillâh el-Meyûrkî (ö. 626/1229)

Meyûrkalı (Mallorca)²⁶⁵ olup "Şekkâz" şeklinde tanınmıştır. Genellikle memleketinde yaşamış, Ebû Bekir Üsâme b. Süleyman, Ebû Abdillâh İbn Ğaydâ, Ebû Abdillâh b. Havtillâh gibi isimlerden faydalanmıştır. Ebû Zekerîyya Muhammed b. 'Ayyâd, öne çıkan öğrencisidir. Kıraatle birlikte fıkıh ve Arap dilinde de bilgi sahibi olan müellif, Meyûrka Camii'ndeki hatiplik vazifesinin yanı sıra talebe de yetiştirmiştir. Son dönemlerinde her şeyi birbirine karıştırdığı ve sürekli evinde vakit geçirdiği söylenmiş, Şaban 626/Haziran 1229'da memleketinde vefat etmiştir.²⁶⁶

²⁶² İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 156-157; Gubrînî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Abdillâh, 'Unvanü'd-Dirâye fimen 'urife mile'l-'Ulemâi fi'l-Mieti's-Sâbi'ati bi Bicâye, (nşr. Adil. Nüveyhiz), Beyrut 1979, s. 222; Zehebî, *Müstemlah*, s. 258; Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr, s. 1204-1205; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, XVIII, 113; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, I, 331; Süyûtî, *Buġyetü'l-Vü'ât*, II, 78; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyssera*, s. 1151; es-Semlâlî, *el-İ'lâm*, VIII, 89; *Terâcimü'l-Müellifini'-Tûnusîyyîn*, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut 1952, II, 117; Selâme Hasan Selâme, "el-'Ulûmü'd-Dîniyye, s. 6.

²⁶³ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 56.

²⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, I, 331; ed-Dabbâ, Ali Muhammed, *Muhtasaru Bülûġi'l-Emniyye 'alâ Metni İthâfi'l-Beriyye bi Tahrîrâti's-Şâtibiyye*, (nşr. Ebû Abdillâh Muhammed Ali Semek), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971, s. 9, 39.

²⁶⁵ Endülüs'ün Batısında kalan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 246-247.

²⁶⁶ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 128-129; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, IV, 190-191; Zehebî, *Müstemlah*, s. 131.

Eserleri: Yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) *el-Müyesser fî'l-Kırâât*: Muhtemelen kıraat farklılıklarının kolay bir şekilde ezberlenebilmesi için kaleme alınmıştır. Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²⁶⁷

7. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Seken/Şükr Ebü'l-Abbas el-Mürbeytarî (ö. 640/1242)

Mürbeytar (Mourvedre) kasabasına mensuptur.²⁶⁸ Bazı kaynaklarda “İbn Şükr”; bazılarında ise “İbn Seken” şeklinde kaydedilmiştir. Endülüs'teki hayatıyla ilgili bilgi bulunmayan müellif, Doğu seyahatlerinde Ebü'l-Fazl b. Ebi'l-Berekât el-Hemdânî'den İbnü'l-Fahhâm'ın *et-Tecrid*'ini dinlemiştir. Ebü'l-Kasım İbnü'l-Vecîh ve Bürhânüddîn Ebû Muhammed b. Abdülaziz b. Sahnûn gibi âlimlerden kıraat ve Arap dili dersleri alarak kendini yetiştirmiş ve muhtemelen haccettikten sonra Feyyûm'a yerleşmiştir. Kur'ân'ı çok güzel okuyan, ezberlediği rivayetleri koruyan ve Arap diline vukûfiyetiyle de tanınan müellif, 640/1242 yılında vefat etmiştir.²⁶⁹

Eserleri: Kıraat ilmine dönük biri şerh, diğeri de muhtasar niteliğinde iki eseri bulunmaktadır.

a) *Mühnedü'l-Kâdî fî Şerhi Kasîdi's-Şâtıbiyyi*: *Hırzû'l-Emânî*'nin şerhidir. Yusuf b. Muslih er-Redâdî tarafından Medîne Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak tahkik edilmiş ve 2013 yılında yayımlanmıştır.²⁷⁰

b) *et-Tezkîr fî Muhtasari't-Teyisîr*: *et-Teyisîr*'e yönelik muhtasardır. Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²⁷¹

²⁶⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, III, 256; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 101; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 170.

²⁶⁸ Belensiye'ye bağlı bir kasabadır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 99.

²⁶⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 108; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, I, 496-497; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1348; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, I, 82; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, VII, 238; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 345; Husnû'l-Mühâdara, I, 501; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 137.

²⁷⁰ Ebü'l-Abbas el-Mürbeytarî, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Seken/Şükr, *Mühnedü'l-Kâdî fî Şerhi Kasîdi's-Şâtıbiyyi*, (thk. Yusuf b. Muslih er-Redâdî), Dâru's-Sumû'î, Medine 2013.

²⁷¹ Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, *Hedîyyetü'l-Arifîn*, I, 93; *el-Fihrisü's-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât*, I, 199. Ayrıca bkz. bir önceki dipnot.

8. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Kaysî Ebû Ca'fer el-Kurtubî (ö. 643/1245)

562/1166'da Kurtuba'da doğmuş, dedesi gibi "İbn Hücce" künyesiyle tanınmıştır. Kıraat ve tecvid sahalarının önderlerinden addedilen ve mütevazı bir kişiliğe sahip olduğu söylenen müellif, tasavvuf, nahiv, hadis ve şiir gibi pek çok alanla iştigal etmiştir. Yedi kıraati, Ebû 'Amr b. 'Alâ'nın "idğâm-ı kebîrî"ni ve Ya'kûb Kıraati'ni Ebû'l-Kasım Abdurrahman b. Muhammed eş-Şerrât'tan okumuş, icazet almıştır. Kurtuba kuşatmasıyla birlikte İşbîliye'ye giderek Hısn Camii'nde hatiplik yapmış, aynı zamanda kıraat okutmuştur. Ebû Muhammed b. Havtillah, Ebû'l-Velîd b. Abdillâh el-Hâkim, Ebû'l-Hasen b. Necebe, Ebû Abdillâh b. Madâ, Yahya b. Abdurrahman el-Mecrîfî ve İbn Beşkûvâl gibi âlimlerden kıraat, hadis, tasavvuf, fıkıh, nahiv ve Arap dili gibi çeşitli alanlarda tahsilde bulunarak icazet almıştır. Endülüslü meşhur müfessir Kurtubî'nin yanı sıra Ebû Abdillâh b. İbrahim, Ebû'l-Kasım İbnü'l-Asfâr ve İbn Ebi'r-Rabî' gibi şahsiyetler, onun bazı öğrencileridir. Sebte'ye gitmek üzere ailesiyle birlikte bindiği gemide Rumlar tarafından esir edilerek çeşitli eziyetlere uğramıştır. Arkadaşlarının fidyesini ödemesi sonrası serbest bırakılmış ve Meyûrka'ya yerleşmiştir. Esirken gördüğü eziyetin etkilerine daha fazla dayanamayarak 643/1245 yılında Meyûka'da vefat etmiştir. Vefatının esir tutulduğu dönemde gerçekleştiği de söylenmiştir.²⁷²

Eserleri: Neredeyse ilgilendiği her alanda telifi bulunan İbn Ebî Hücce'nin, kıraate dönük yalnızca bir eserinden söz edilmektedir.

a) Muhtasaru't-Tebşıra fî'l-Kırâât: Mekkî b. Ebî Tâlib'in meşhur eseri *et-Tebşıra*'nın muhtasarıdır. Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²⁷³

²⁷² İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 108-109; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, I, 649-650; Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1278; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 101; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 383; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müyessera*, s. 336; Bayram, Abdullah, *Kurtubî ve Fikhî Tefsiri*, Yayımlanmamış doktora tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 53-54.

²⁷³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 599; *Hedîyyetü'l-Arifîn*, I, 219; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 101; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 152.

**9. İbrahim b. Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed b. Vesîk
Ebû İshak el-Ümevî el-İşbîlî (ö. 654/1256)**

“İbn Vesîk” şeklinde tanınan müellif, 567/1171-1172 yılında İşbîliye’de dünyaya gelmiş ve burada yetişmiştir. Birçok ilimle iştigal etmekle birlikte kıraate ayrı bir önem vermiş ve bu alanda temayüz etmiştir. Kıraat ilminin üstadı ve rivayetleri konusunda sağlam bir hafızaya sahip, iyi bir araştırmacı, şeyhülkurrâ, harika bir tilavete sahip gibi çeşitli övgü dolu sıfatlarla nitelendirilmiştir. Endülüs’ün öne gelen âlimlerinden, Muhammed b. Şüreyh’in *el-Kâfî*’si, Ebû Amr ed-Dânî’nin *et-Teysîr*’i, Ebû Ali el-Hasen b. Muhammed el-Bağdâdî’nin *er-Ravda*’sını dinleyerek rivayet etmiştir. Hadiste de âli isnâd sahip olduğu rivayet edilmiş ve bazı hadis eserlerinin de rivayet icazetini almıştır. İbn Vesîk’in hocalarının, Mismâr b. Ömer Ebû Bekir en-Neyyâr dışında genellikle Endülüslülerden oluştuğu görülmektedir; Ahmed b. Münzir b. Cehver, Ahmed b. Ebî Hârûn el-İşbîlî, Habîb b. Muhammed el-Humeyrî, Hâlis b. et-Türâb el-İşbîlî, Abdurrahman b. Havtillah, Abdurrahman b. Muhammed b. Haccâc, Kasım b. Muhammed ez-Zekkâk, Muhammed b. Muhammed b. Saîd b. Zerkûn ve Necebe b. Yahya, onun Endülüslü hocalarından bazılarıdır. Öğrenciliğini Endülüs’te, hocalığını da Doğuda geçiren İbn Vesîk, Mekke, Musul, Şâm ve Mısır gibi bölgelere giderek kıraat ve hadis alanında talebe yetiştirmiştir. Ebû Bekir İbn Ebi’l-‘Îz, Ebu Bekir b. Râfî’ el-İskenderî, İsmail b. Sadaka, Abdülkerîm b. Abdülbârî es-Sa’idî, İbnü’l-Kıftî Nûreddin el-Mısrî, Ebû Abdillâh el-Ceylî ve Vecîhüddin Ebû’l-Müzaffer el-Hemdânî gibi şahsiyetler, ondan istifade etmiş ilim adamlarıdır. İbn Vesîk, 4 Rebîulâhîr 654/1 Mayıs 1256 tarihinde İskenderiye’de vefat etmiş, bir sahil alanına defnedilmiştir.²⁷⁴

Eserleri: Kıraate dönük iki eserinden bahsedilmektedir.

²⁷⁴ İbn Vesîk, İbrahim b. Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed b. Vesîk Ebû İshak el-Ümevî el-İşbîlî, *Kitâb fî Tecvîdî’l-Kırâe ve Mehârici’l-Hurûf*, (thk. Gânim Kaddûrî Hamed), y.y. t.y. (Neşredenin girişi, s. 29-38); Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1302-1303; *Düvelü’l-İslam*, II, 171; *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XXIII, 303-304; *İber*, III, 372; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetu’n-Nihâye*, I, 28-29; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü’z-Zâhire*, VII, 36; Süyûtî, *Husnû’l-Mühâdara*, I, 501; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, VII, 456; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû‘atü’l-Müyessera*, s. 92-93; Altıkulaç, Tayyar, “İbn Vesîk”, DİA, XX, 445.

a) *el-Câmi' limâ Yuhtâcü ileyhi min Resmi'l-Mushaf*: Mushaf imlâsıyla ilgili olan bu eser, Ğânim Kaddûrî Hamed'in tahkikiyle neşredilmiştir.²⁷⁵ Çalışmayla ilgili olarak 1984 yılında Mustafa Göl tatafından *İbn Vesîk ve Resm-i Kur'an Hakkındaki Eseri* adıyla, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde bir doktora tezi hazırlanmıştır.

b) *Kitâb fî Tecvîdi'l-Kırâe ve Mehârici'l-Hurûf*: Tecvidle ilgili muhtasar bir eserdir. Çeşitli neşirleri bulunmaktadır.²⁷⁶

10. el-Kasım b. Ahmed b. el-Müvaffik b. Ca'fer Alemüddîn Ebû Muhammed el-Lûrekî el-Mürsî (ö. 661/1263)

Kıraat, hadis, fıkıh, kelam, felsefe ve nahiv gibi sahalarda söz sahibi olduğu, keskin bir zekâsı bulunduğu rivayet edilmiştir. 575/1179'da²⁷⁷ Lûreke/Lürke'de (Lorca)²⁷⁸ dünyaya gelmiş, Mürsiye'ye taşınmış ve ilk eğitimini de burada almıştır. Belensiye ve İşbîliye gibi şehirleri de dolaşarak çeşitli isimlerden şer'î ve edebî ilimlerde faydalanmıştır. 598/1201'de Doğu seyahatlerine başlamış, önce Fas'a, oradan da Tûnus'a geçerek buralarda bir müddet ikamet etmiştir. Bir dönem Bağdat'ta da bulunmuş, 601/1204 yılındaki Mısır seyahatinin ardından, ömrünün geri kalan kısmını geçireceği Şâm'a yerleşmiştir. İsa b. Abdilaziz el-Cezûlî, Muhammed b. Eyyüb el-Fâkî, Ahmed b. Ali b. Yahya ed-Dânî, Ebû'l-Hasen b. Hurûf el-İşbîlî, Ebû Muhammed İbnü'l-Ahdar, Ebû'l-Yemen el-Kindî, Ebû'l-Bekâ el-'Akberî ve Ebû'l-Cûd Gıyâs b. Fâris gibi şahsiyetlerden istifade etmiştir. Meşhur biyografi ve şehir tabakatçısı Yâkut el-Hamevî'nin yanı sıra Ebû Abdillâh b. İsrâîl el-Kassâ', Ahmed b. Yusuf el-Leblî, Bahâüddîn b. en-Nehhâs, İbrahim b. Felâh b. Muhammed el-Cüzâmi ve Hüseyin b. Süleyman b. Fezâra el-Küfrî, onun bazı öğrencileridir. Bir dönem

²⁷⁵ İbn Vesîk, *el-Câmi' limâ Yuhtâcü ileyhi min Resmi'l-Mushaf*, (nşr. Ğânim Kaddûrî Hamed), Bağdad 1988.

²⁷⁶ İbn Vesîk, *Kitâb fî Tecvîdi'l-Kırâe ve Mehârici'l-Hurûf*, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), y.y. t.y. (nşr. Ebû's-Suûd Ahmed el-Fahrânî), Kahire 1990.

²⁷⁷ Doğumunun 561/1165 yılında olduğu da söylenmiştir. Bkz. Alemüddîn el-Lûrekî, *el-Muhassal*, (Neşreden giriş, s. 5).

²⁷⁸ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V, 25-26.

Dımeşk ‘Âdiliyye Medresesi’nde şeyhülkurrâlık makamına da riyaset eden Alemüddîn el-Lûrekî, 7 Receb 661/12 Mayıs 1263’te Dımeşk’te vefat etmiştir.²⁷⁹

Eserleri: Müellif, genellikle nahiv alanına dönük çalışmalar meydana getirmekle birlikte kıraat ilmiyle ilgili de bir eser telif etmiştir.

a) el-Müfîd fî Şerhi’l-Kasîd: İbn Fîrruh eş-Şâtıbî’nin *Hırzû’l-Emânî*’sinin şerhidir. 2005 yılında, Abdülhamid b. Sâlim el-‘Ulvî tarafından Medine İslam Üniversitesi’nde iki cilt halinde doktora tezi olarak tahkik edilmiştir.²⁸⁰

11. Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî Ebû Abdillâh el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274)

Kendi döneminde Arap dili ve kıraat sahalarının önder isimlerinden kabul edilen müellif, farklı tarihler de verilmekle birlikte genel kabule göre 600/1204 yılında Ceyyân’da dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada almıştır. Ebû’l-Abbâs b. Nüvvâr Ebû Rezîn el-Külâî ve Muhammed el-Merşânî’den kıraat ve dil alanında yararlanmış, yirmi gün kadar da Ebû Ali Şelebîn’in Arap dili derslerine iştirak etmiştir. Endülüs’teki siyasî istikrarsızlık sebebiyle Kuzey Afrika’ya taşınarak burada bir müddet yaşamış, hac farızasını yerine getirmek maksadıyla Mekke’ye gitmiştir. Dönüşte, önce Dımaşk’ta Ebû’l-Fazl Mükerrrem, Alemüddin es-Sehâvî, Ebû Sâdık Hasan b. Sabbâh ve Cemâlüddîn İbnü’l-Hâcib’den tahsilde bulunmuştur. Ardından, Halep’te Ebû’l-Bekâ İbn Yaîş ve İbn Amrûn’un derslerine katılmış, Ebû Şâme el-Makdisî’nin vefatından sonra Halep’teki Sultâniyye ve ‘Âdiliyye Medreselerinde şeyhülkurrâlık makamına yükselmiş, buralarda dil ve kıraat dersleri vermiştir. Bir süre de Hama’da ikamet ederek talebe yetiştiren İbn Mâlik et-Tâî, ömrünün geri kalanını Dımaşk’ta geçirmiştir. Oğlu Bedrüddin Muhammed, Ebû’l-Hüseyn el-Yûnînî, Ebû Zekeriyâ en-Nevevî ve Bahâüddîn İbnü’n-Nehhâs gibi şahsiyetler, ondan ilmi

²⁷⁹ Alemüddîn el-Lûrekî, **el-Muhassal**, (Neşredenin girişi, s. 5-8); Ebû Şâme el-Makdisî, **ez-Zeyl ‘ale’r-Ravzateyn**, s. 343; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1310-1312; ‘İber, III, 303; **Kitâbü Tezkirati’l-Huffâz**, s. 1454; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 16; Makkarî, **Nefhu’t-Tîb**, II, 50.

²⁸⁰ Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Alemüddîn el-Lûrekî, **el-Muhassal**, (Neşredenin girişi, s. 8-9); Kâtip Çelebi, **Keşfü’z-Zunûn**, I, 648; **el-Fihrisü’s-Şâmil: Ulûmü’l-Kur’ân, Mahtûtâtü’l-Kırâât**, I, 189.

anlamda faydalanan bazı isimlerdir. Endülüs'teyken Mâliki mezhebini benimseyen ve sonraları Şâfiî mezhebine geçen müellif, 12 Şâban 672/21 Şubat 1274'te Dımaşk'ta vefat etmiş, Kâsiyûn dağının eteklerindeki kabristana defnedilmiştir.²⁸¹

Eserleri: Çalışmaları, çoğunlukla Arap diline yöneliktir. Bununla birlikte kıraate dair üç tane eserinden de bahsedilmektedir.

a) *el-Kasîdetü'd-Dâliyyetü'l-Mâlikiyye fî'l-Kırâât:* Hocası Alemüddin es-Sehâvî'nin *el-Kasîdetü'd-Dâliyye*'sinin şerhidir. Medinedeki Camiatü'l-İslamîyye Üniversitesi'nde Ahmed b. Ali b. Abdullah b. Sudeys tarafından doktora çalışması olarak tahkik edilmiş, Medine Mektebetü'd-Dâru'z-Zamân Yayınevi'nden, 2008 yılında yayımlanmıştır.

b) *Havdu'l-Me'ânî fî'htisâri Hirzi'l-Emânî:* İbn Firruh eş-Şâtıbî'nin *Hirzü'l-Emânî*'sinin muhtasarıdır. Yazma bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa Koleksiyonu 3/8 numarada bulunmaktadır.²⁸²

c) *el-Fark beyne'z-Zâ ve'd-Dât:* Birçok farklı isimle de kaydedilmiş olup zâ (ظ) ve dât (ض) arasındaki farklılıkları içeren bir risaledir. Günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁸³

12. Muhammed b. Süleyman b. Abdilmelik b. Ali b. Yusuf b. İbrahim

b. Halef el-Me'âfirî Ebû Abdillâh eş-Şâtıbî (ö. 672/1274)

“İbn Ebi'r-Rabî” künyesiyle tanınan müellif, 585/1189'da Şâtibe'de doğmuş, ilk eğitimini de burada almıştır. Doğu seyahatinde, Dimeşk ve Medine'deki bazı

²⁸¹ İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, (Neşredenin girişi s. 10-16); Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1363-1364; es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, VIII, 67; Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cenân*, IV, 131; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, II, 159-160; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 130; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, VII, 211; İbnü'l-Gazzî, *Şemsüddin Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Abdîrrahman, Dîvânü'l-İslâm*, (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990, IV, 239-240; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VII, 590; Turan, Abdülbaki, “İbn Mâlik et-Tâî”, *DİA*, XX, 169-171.

²⁸² *el-Fihrisü's-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât*, I, 89.

²⁸³ Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, (Neşredenin girişi, s. 14-16); Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 119, 144, 151, 155, 205, 405, 407, 412; II, 978, 1166, 1170, 1301, 1369, 1536, 1774, 1798, 1800, 1960; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, I, 260; *Hedîyyetü'l-Arifîn*, II, 130; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 233; Turan, “İbn Mâlik et-Tâî”, *DİA*, XX, 169-171.

hocaların derslerine iştirak etmiş, ardından İskenderiye'ye yerleşmiştir. Burada kıraat ilminin otoritelerinden biri kabul edilmiş, hayatını zühd, ibadet ve kıraat okutmakla geçirmiştir. Kıraatin yanı sıra hadis, tefsir ve tasavvuf gibi alanlarda da temayüz eden İbn Ebi'r-Rebî'nin hocaları arasında Ebû Abdullah b. Sa'âde eş-Şâtîbî, Ebû Abdillâh el-Cenhânî, İbn Mâseveyh el-Vâsitî, Ahmed b. Hıdr b. Tâvûs, Hasan b. Muhammed ed-Dımaşkî ve Ebû'l-Vefâ b. Abdilhak gibi isimler yer almaktadır. Abdülkerîm b. Abdülbârî es-Saîdî, Ebû Muhammed ed-Dimyâtî, Ali b. Ahmed el-Garrâfî ve Kemâlüddin Muhammed b. Muhammed el-Vâsitî, onun öğrencilerinden bazılarıdır. 20 Ramazan 672/30 Mart 1274'te vefat etmiş, inzivaya çekildiği mekâna defnedilmiştir.²⁸⁴

Eserleri: Kıraate dair üç eseri bulunmaktadır. İlgili eserlerden yalnızca ilk maddedeki günümüze ulaşabilmiştir.

a) Şerhu'l-'Akîle: İbn Fîrruh eş-Şâtîbî'nin *'Akiletü Etrâbî'l-Kasâid'*inin şerhidir. Yazma bir nüshası Mekke Harem-i Şerif Kütüphanesi'nde, 1794 katalog numaralı 'Ulûmü'l-Kur'ân/16'dadır.²⁸⁵

b) Şerefü'l-Merâtib ve'l-Menâzil fî Ma'rifeti'l-'âlî fî'l-Kırâât ve'n-Nâzil: içeriğiyle ilgili bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

c) el-Mebâhisü's-Seniyye fî Şerhi'l-Husriyye: İbn Abdilganî el-Husrî'nin *el-Kasîdetü'l-Husriyye* adlı eserinin şerhidir.

²⁸⁴ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, IV, 239-240; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 132; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 140-141; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, VII, 211; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 151-152; Türker, Ömer, "Şâtîbî, Muhammed b. Süleyman", *DİA*, XXXVIII, 377.

²⁸⁵ Alemüddîn es-Schâvî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Kitâbü'l-Vesîle ilâ Keşfi'l-'Akîle*, (thk. Mevlâ Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003, (Neşredenin girişi, s. 63-64). Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, II, 48; *Hediyetü'l-Arifîn*, II, 129; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 120; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 100; Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, II, 78-79; Türker, "Şâtîbî, Muhammed b. Süleyman", *DİA*, XXXVIII, 377.

13. Ahmed b. Muhammed b. Hasen b. Hadar Ebü'l-Abbas es-Sadeffî eş-Şâtıbî (ö. 674/1276)

Şâtıbe'de doğmuş, ilk eğitimini de burada almıştır. Sonraları Cezayir'deki Becâye (Bejaija) şehrine yerleşmiştir. Kıraat farklılıklarına dair rivayetleri öğrendiği gibi hafızasında tuttuğu, dünyevî işlerden uzak durarak ilme odaklandığı, ilmî donanımı sebebiyle rağbet gördüğü söylenmiştir. Kıraatle birlikte fıkıhla da iştigal eden müellifin hocaları arasında İbn Hadar eş-Şâtıbî, Ebû Osman b. Zâhir, İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh b. Abdîrrahman b. Bûrtule ve Ebü'l-Hasen b. Ebî Nasr gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıca Ebû Zekerîyya Yahya b. Ebî Bekir, Ebü'l-Kasım Ahmed b. Bekiyy, İbn Matrûh eş-Şüreyşî, İbnü'l-Fers Yahya b. Abdîrrahman ve Ebü'l-Abbas Yusuf b. Fürtûn gibi zatlardan, fıkıh ve kıraate dair çeşitli icazetler almıştır. 20 Zilhicce 674/5 Haziran 1276 tarihinde Becâye'de vefat etmiştir.²⁸⁶

Eserleri: Kıraatle ilgili üç adet eseri bulunmaktla birlikte bunların hiçbirisi günümüze ulaşamamıştır.²⁸⁷

a) *Kitâbü Mersûmi'l-Hat*: Mushaf imlâsıyla ilgilidir. Çok güzel ve faydalı bir eser olduğu söylenmiştir.

b) *el-Beyân fî Temkîni Verş*: Verş'in "medd-i temkîn"ini ihtiva etmektedir.

c) *el-Beyân fî Tefhîmi'l-Lâm ve Terkîkihâ*: Verş Rivayeti'nde, lâm harfinin kalın ve ince okunacağı yerlerle ilgili açıklamalara yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

14. Hüseyin b. Abdilaziz b. Muhammed b. Ebi'l-Ahvas Ebû Ali el-Kuraşî el-Fihri el-Gırnâtî el-Ceyyânî (ö. 680-699/1281-1299 arası)

"İbnü'n-Nâzır" ve "İbn Ebi'l-Ahvas" künyeleriyle de anılan müellif, 603/1206'da Ceyyâne'de dünyaya gelmiş, sonrasında Gırnata'ya taşınmıştır. Kıraat, Arap dili, hadis, tefsir ve fıkıhta temayüz eden İbn Ebi'l-Ahvâs'ın, geniş bir rivayet

²⁸⁶ Gubrinî, 'Unvanü 'd-Dirâye, s. 85-91; Muhammed Beşir Hasan Râzî, *Dirâsât Hadâriyye fî t-Târihi'l-Endelüsiyyî*, Dâru Ğaydâ', Bağdat 2012, s. 159.

²⁸⁷ Gubrinî, 'Unvanü 'd-Dirâye, s. 85-91; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 257; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 220; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 132.

bilgisiyle birlikte, bunu, aklî süzgeçlerden geçirerek anlamlandıran ve rivayetlerinde güvenilir bir kimse olduğu bildirilmiştir. Bir defaya mahsus gerçekleştirdiği Kahire ziyareti dışında Endülüs'te hayat sürmüştür. Kadılık ve hocalık yapması için davet alarak Mâleka'ya gitmiş, buradaki bir kasabada hatiplik vazifesini de îfâ etmiştir. Ayrıca Meriye ve Beste gibi şehirlerde de kadılık vazifesini yürütmüştür. Âlimlerle bir araya gelme hususunda iştiaklı bir yapıyı haiz İbn müellif, ilmî anlamda yetkinlik kazanmak için rihleler gerçekleştirmiş, çeşitli hocalardan ilim tahsil etmiştir. Ebû Muhammed el-Kevvâb ve Ebü'l-Hasen b. Câbir ed-Dibâc'dan kıraat rivayetlerini okumuş, Ebû Bekir b. Vaddâh ve Ebû 'Âmir Yezid el-Fihri'den *et-Teysîr* ile *Hırzû'l-Emânî*'yi dinleyerek icazet almıştır. Ayrıca Musa b. Abdirrahman el-'Arabî'den Mekki b. Ebî Tâlib'in *et-Tebşîrâ*'sını rivayet etmiştir. Yine, Ebû Ali eş-Şelûnî, Sehl b. Mâlik el-Ezdî, Ebü'l-Kasım b. Bekî, Ebü'r-Rabîi' b. Sâlim, Ebü'l-Abbas b. 'Ayyâş, Ebû Muhammed b. 'Atıyye ve Ebü'l-Kasım b. Taylesân gibi şahsiyetler, onun hocalarından bazılarıdır. Ebû Hayyân el-Endelüsî, İbn Ebi'l-Ahvâs'ın kıraat ve tecvid sahasındaki yetkinliği sebebiyle kendisinden ders almak için Gırnata'ya gittiğini; Kur'ân'ın başından Hicr Sûresi'ne kadarki kısmı, *et-Teysîr*, *et-Tebşîrâ*, *el-Kâfi* ve *el-İknâ* 'adlı eserlerin muhtevasını temel alarak, Ebû 'Amr b. 'Alâ'nın "idğam-ı kebîr"ini de dâhil edip yedi kıraate göre kendisine okuduğunu ve ondan pek çok kıraat kitabını dinlediğini bildirmiştir. Ayrıca Ebû Hayyan'ın, İbn Ebi'l-Ahvâs'ın Kahire ziyareti esnasında müelliften tecvidle ilgili eserini okuduğu da rivayet edilmiştir. Ebû Hayyan'ın yanı sıra Ebü'l-Hasen Ali el-Kaycâtî, Abdülvahid b. Muhammed Ali el-Mâlekî, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Ğassânî, Ebû Ca'fer İbn. Zübeyr, Ebû Muhammed b. Ebi's-Sedâd el-Bâhilî ve Ebu Muhammed et-Tücîbî gibi şahsiyetler de kendisinden ilmî anlamda faydalanan öğrencilerindendir. 680-699/1281-1299 yılları arasındaki çeşitli tarihlerde, Mâleka²⁸⁸ veya Gırnata'da²⁸⁹ vefat ettiği söylenmiştir.²⁹⁰

Eserleri: Müellife, hadis, nahiv ve şiir gibi ilimlerin yanında kıraatle ilgili de bir eser nispet edilmiştir.

²⁸⁸ Nübâhî, *Târihu Kudâti'l-Endelüs*, s. 127.

²⁸⁹ Hânsârî, Muhammed Bâkir b. Zeynîlâbidîn b. Ca'fer el-Mûsevî el-Hânsârî, *Ravzâtü'l-Cennât fî Ahvâli'l-'Ulemâ ve's-Sâdât*, (thk. Esedü'llah İsmailiyyân), y.y. 1971, III, 227-228.

²⁹⁰ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1359-1360; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 220; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslam*, I, 190; Velid ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyessera*, s. 770-771.

a) *et-Terşûd fî't-Tecvîd*: Adından anlaşıldığı kadarıyla tecvid ilmini ihtiva etmektedir. Çok güzel ve büyük olduğu söylenen bu çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²⁹¹

15. Mâlik b. Abdirrahman b. Ali b. Abdirrahman Ebü'l-Hakem el-Mâlekî (ö. 699/1300)

Dedesine nispetle “İbnü'l-Mürâhhal” şeklinde anılan müellif, 17 Muharrem 604/13 Temmuz 1207’de Mâleka’da dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada almıştır. İşbîliye’de çeşitli isimlerden faydalanmış, Gırnata ve civarında kadılık görevlerinde bulunmuştur. İşbîliye’nin işgalinin ardından, hayatının geri kalan kısmını geçireceği Sebte’ye yerleşmiştir. Vefatına kadar eğitim-öğretim faaliyetlerine hiç ara vermediği söylenen İbn Mürâhhal, Ebû Ca’fer İbnü'l-Fehhâm, Muhammed b. Ahmed el-İsticcî, Ebû Bekir İbn Dehmân, Ebû Amr b. Sâlim, Ebü'l-Hasen İbnü'd-Debbâc, Ebû Ali eş-Şelebîn ve Ebû Zeyd el-Yernâsinî gibi zatlardan istifade etmiştir. Şiirdeki yetkinliği ve özgünlüğüyle büyük değer görmüş, bu sebeple Sebte emirlerinin de kendisini güzel karşıladığı ve iltifat ettiği bildirilmiştir. Sebte’de de mülkî ve idarî görevlerinin yanında, aralarında meşhur tefsir ve kıraat âlimi Ebû Hayyân el-Endelüsî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*’nin müellifi İbn Abdilmelik el-Merrâküşî ve *Sılatu Sıla* adlı eseriyle meşhur Ebû Ca’fer İbn Zübeyr gibi isimlerin hocalığını yapmıştır. Endülüs’e gerçekleştirdiği birkaç ziyareti dışında, hayatını çoğunlukla Sebte’de geçiren İbn Mürâhhal, 17 Receb 699/8 Nisan 1300 tarihinde Fas’ta vefat etmiş, Fas Mezarlığı’na defnedilmiştir.²⁹²

Eserleri: Şiir, Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, kıraat ve vesîka gibi ilimlerle iştigal etmiş, mezkûr alanların hemen hepsine yönelik çalışmalar kaleme almıştır. İlgili

²⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 220; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 604; II, 1673, 1677; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 616; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 241

²⁹² İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 41; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1135-1136; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 35; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-İktibâs*, s. 327-333; *Dürretü'l-Hicâl fî Gurrati Esmâi'r-Ricâl*, (thk. Muhammed el-Ahmedî ebü'n-Nûr), Tunus-Kahire 1985, III, 19-26; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, IV, 106; Muhammed Mesud Cibrân, *Mâlik b. Mürâhhal Edîbü'l-'Udveteyn*, el-İmâratü'l-Arabü'l-Müttetide, Abudabi 2006, s. 21-128; Benli, Mehmet Sami, “İbnü'l-Murâhhal”, *DİA*, XXI, 140-141.

eserlerin büyük bölümü manzume olup kıraatle ilgili kendisine yalnızca bir eser nispet edilmiştir.

a) *et-Tebyîn ve't-Tebsır fî Nazmi Kitâbi't-Teysîr*: İbn Fîrruh eş-Şâtîbî'nin *Hırzû'l-Emânî*'sine yönelik dair 2000 beyitten müteşekkil bir manzume olduğu söylenmekte, günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.²⁹³

4.4.3. Göçüş ve Bitiş Dönemi Kıraat Literatürü

1. Abdülvahid b. Muhammed b. Ali b. Ebi's-Sedâd Ebû Muhammed el-Bâhilî el-Endelüsî el-Mâlekî (ö. 705/1306)

Biyografisini ihtiva eden kaynaklarda doğum yılı, çocukluğu ve yetiştiği ortamla alakalı bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen Mâleka'da dünyaya gelmiş, memleketine nispetle "Mâlekî" şeklinde tanınmıştır. Ebû Ca'fer İbn Zübeyr, Muhammed b. Ali b. el-Hasen es-Sehlî ve el-Hüseyin b. Ebi'l-Ahvâs gibi âlimlerden kıraat okumuş, Yusuf b. İbrahim b. Ebî Reyhâne ve Kasım b. Ahmed b. Hasen'den *et-Teysîr*'i rivayet etmiştir. Kıraatin yanında tefsir, hadis ve nahiv gibi ilimlerle de iştigal etmiş, Muhammed b. Yahya b. Bekir es-Saîdî, Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Ca'fer Ahmed b. el-Hasen ez-Zeyyât ve Ebû Bekir Ubeydullah b. Manzûr gibi öğrencilere zikredilen alanlarda ders vermiştir. Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin de arkadaşlarından olduğu ve Mâleka Camii'nde hatiplik görevini yürüttüğü belirtilmiştir. Mütevazı kişiliği, sâkin mizacı, güzel ahlakı, Kur'ân'ı çok güzel okuyuşu, keskin zekâsıyla birlikte kuvvetli hafızası ve muhakeme yeteneği, onun bazı özelliklerindendir. Kâtip Çelebî, İbn Ebi's-Sedâd'ın vefatının 750/1349'da gerçekleştiğini söylese de²⁹⁴ daha eski kaynaklarda bu tarih, 5 Zilkâde 705/19 Mayıs 1306 şeklinde kaydedilmiştir.²⁹⁵

²⁹³ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, II, 227; *Hediyyetü'l-Arifîn*, II, 1; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 263; Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve'l-Kirâat bi'l-Mağrib*, s. 61; Veleddü Ebâh, *Târihu'l-Kirâât*, s. 364.

²⁹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 520.

²⁹⁵ Ebû Muhammed el-Mâlekî, Abdülvahid b. Muhammed b. Ali b. Ebi's-Sedâd Ebû Muhammed el-Bâhilî el-Endelüsî, *ed-Dürrü'n-Nesîr ve'l-'Azbü'n-Nemîr*, (thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, (Neşreden giriş s. 80-90); Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1469; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 425; el-Vâdiyâşî, *Bernâme*, s. 150; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, II, 122-123.

Eserleri: Tefsire dair büyük bir eseri ve fıkha dönük telifatı olduğu söylense de ilgili eserlerin isim ve içerikleriyle alakalı herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Ebû Muhammed el-Mâlekî'ye, açıkça ismi ve türü belirtilerek nispet edilen bir tane eser bulunmaktadır.

a) *ed-Dürrü'n-Nesîr ve'l-'Azbü'n-Nemîr*: Ebû Amr ed-Dânî'nin *et-Teysîr*'inin şerhidir. İbnü'l-Cezerî'nin “güzel bir şerh” şeklinde nitelendirdiği²⁹⁶ bu çalışma, ilk olarak Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz ortaklığıyla *Şerhu Kitâbi't-Teysîr li'd-Dânî fi'l-Kırâât el-Müsemma ed-Dürrü'n-Nesîr ve'l-'Azbü'n-Nemîr* adıyla Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Yayınevi tarafından 2003 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır. Daha sonra Muhammed Hassân et-Tayyân tarafından 1994 yılında, Dımaşk Üniversitesi'nde doktora tezi olarak çalışılmış ve *ed-Dürrü'n-Nesîr ve'l-'Azbü'n-Nemîr fi Şerhi Kitâbi't-Teysîr* adıyla ilki tahkik, ikincisi fihrist, sonuncusu da dirase kısmı olmak üzere üç cilt halinde 2006 yılında neşredilmiştir.²⁹⁷

2. İbrahim b. Ahmed b. İsa b. Ya'kûb Ebû İshak el-Ğâfikî el-İşbîlî es-Sebtî (ö. 716/1317)

641/1243'te İşbîliye'de doğmuştur. Oğlu Muhammed dışında ailesi ve hayatının ilk yıllarıyla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. İşbîliye'nin Fransızlar tarafından işgalinden sonra deniz yoluyla Sebte'ye geçerek burada ikamet etmiştir. Özellikle Arap dili ve kıraat sahalarında Sebte'nin önder şahsiyetleri arasında yer almış, fıkıh usulü, hadis, ferâiz ve tefsir gibi ilimlerle de iştigal etmiştir. Muhammed b. Cevber el-Belensî, Ebû Bekir el-Müşliyyûn, Ebü'l-Hasen er-Ru'aynî el-İşbîlî, Ebü'l-Abbas el-Mâridî ve Ebü'l-Hasen b. Muhammed ed-Darîr gibi kimseler, onun hocalarından bazılarıdır. Uzun yıllar Sebte'de Arap dili ve kıraat alanlarında talebe yetiştiren Ebû İshak el-İşbîlî'nin ders halkalarına yoğun ilgi gösterilmiş, pek çok kimse kendisinden faydalanmıştır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf el-Ümeyyi, İbn Ebi'l-'Âs et-Tenûhî, Ahmed b. Ali b. ez-Zeyyât el-Kelâ'î, Ebû Abdillâh İbn Hânî el-Lahmî,

²⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 425.

²⁹⁷ Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Ebû Muhammed el-Mâlekî, *ed-Dürrü'n-Nesîr*, (Neşredenin girişi, s. 82); Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 520; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin*, I, 635; Zirikli, *el-A'lâm*, IV, 177; Muhammed Muhtâr, *Târîhu'l-Kırâât*, s. 333-335; Çetin, *Ebû Amr ed-Dânî*, s. 246-247.

Ebü'l-Kasım b. 'İmrân el-Hadramî ve Ebü'l-Berekât el-Billifikî gibi şahsiyetler, ondan istifade etmiş isimlerdir. Özellikle yetiştirdiği talebeler ve derslerdeki başarısıyla tanınan müellif, 25 Zilkâde 716/8 Şubat 1317 tarihinde vefat etmiştir.²⁹⁸

Eserleri: Ebü'l-Kasım ez-Zeccâcî'nin *el-Cümel*'ine yaptığı şerhle tanınmış, kıraat ilmiyle ilgili de bir eser telif etmiştir.

a) Kitâb fî Kırâati Nâfi': Nâfi' Kıraati'nin tespitine yöneliktir. Ziriklî, yazma bir nüshasının Rabat Hizânesi 22 numarada bulunduğunu ifade etmektedir.²⁹⁹

3. Ahmed b. el-Hasen b. Ali Ebû Ca'fer el-Kelâ'î (ö. 728/1328)

Doğumuyla ilgili farklı tarihler kaydedilmekle birlikte İbnü'l-Cezerî, onun 659/1260'ta Belleş'te (Velez)³⁰⁰ dünyaya geldiğini bildirmiştir.³⁰¹ Muhtemelen ailesinin mesleği sebebiyle yağ tüccarı anlamında "İbnü'z-Zeyyât" şeklinde tanınmıştır. Güzel ahlakı, ibadete düşkünlüğü, ağır başlı ve vakur kişiliği, sarîh üslûbu, latîf mizacı, etkileyici hitabı, tok sesi ve eşsiz nağmeleri, yakışıklı sûreti, cesareti ve diğergam oluşu, onun öne çıkan bazı ahlaki ve yapısal özellikleridir. Kur'ân'ı çok güzel okuduğu, başta kıraat ve tasavvuf olmak üzere Arapça, lügat, fıkıh, edebiyat arûz ve tefsir gibi ilimlerle de iştigal ettiği rivayet edilmiştir. Melikler arasında elçilik görevini yürütmüş, ders vermesi amacıyla davet almış ve bu vesileyle birçok defa Gırnata'ya seyahat etmiştir.³⁰² Dayısı Ebû Ca'fer el-Mezhecî, İbn Ebi'l-Ahvas el-Fihri, Ebü'l-Hasen b. Fazîle, İbn Muhammed b. Rabîi' el-Eş'ârî, Ebû Ca'fer İbn

²⁹⁸ Ebû İshak el-Ğâfikî, İbrahim b. Ahmed b. İsa b. Yakub, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, (thk. Mahmud b. 'Atîk b. Râzî), Suud 1996, (Neşredenin girişi, s. 3-20); Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1465; *Târihu'l-İslam*, LIII, 164; Yâfî, *Mir'âtü'l-Cenân*, IV, 193; el-Vâdiyâşî, *Bernâme*, s. 116; Askalânî, *ed-Düreru'l-Kâmine fî 'A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, y.y. t.y. I, 13; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 14; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 405; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, V, 312; Nübâhî, *Târihu Kudâti'l-Endelüs*, s. 133; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-Hicâl*, I, 176; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VIII, 70; et-Tünkî, Mahmud Hasan Hân, *Mu'cemü'l-Müsannifin*, y.y. 1344, III, 52-53; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyessa*, s. 14.

²⁹⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 29. Müellifin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Ebû İshak el-Ğâfikî, *Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî*, s. 20; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 604; II, 1673, 1677; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I, 11; Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib*, s. 33.

³⁰⁰ Mâleka'ya (Malaga) bağlı bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I, 484; İbn Nâsiruddîn, *Tevzîhu'l-Müştebih*, III, 501.

³⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 48.

³⁰² Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, I, 583-600; *el-Ketîbetü'l-Kâmine fî men lekaynâ bi'l-Endelüs min Şü'arâi'l-Mieti's-Sâmine*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1983, s. 34-37.

Zübeyr, Ebû Muhammed b. Semâk, Ebû Ca'fer b. et-Tabbâ' ve Ebû Muhammed b. el-Belvî gibi şahsiyetlerden çeşitli alanlarda ders ve icazet almıştır. Belleş'in kadılığını yapan oğlu Ebû Bekir ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Câbir el-Vâdîâşî, kendisinden ilmî anlamda faydalanan bazı kimselerdir. Ders halkalarına yoğun ilgi gösterilen ve derslerinde baskın bir karakter sergileyen İbnü'z-Zeyyât, 17 Şevval 728/25 Ağustos 1328'de Belleş'te vefat etmiştir.³⁰³

Eserleri: Yirmiye aşkın eserinden bahsedilmekte, ilgili eserlerden yalnızca birinin günümüze ulaşabildiği söylenmektedir. Kıraate dönük bir eseri bulunmaktadır.

a) *Lezzâtü's-Sem' fi'l-Kırââtü's-Seb'*: Yedi kıraate yönelik manzumedir. İbn Fîrruh eş-Şâtîbî'nin *Hırzû'l-Emânî*'sine benzediği ifade edilmiştir.³⁰⁴ Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.

4. Ali b. Ömer b. İbrahim b. Abdillâh el-Kenânî Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî/Kayşâtî (ö. 730/1330)

650/1252'de Beste'de dünyaya gelmiştir.³⁰⁵ Babasına Kur'ân'ı baştan sona yedi kıraate göre okumuş, ayrıca Ebû Abdillâh b. Müsâ'id el-Gassânî'den de bu alanda faydalanmıştır. 712/1312 yılında aldığı bir davet üzerine Gırnata'ya yerleşmiştir. Burada Gırnata Camii'nin hatipliğini yapmış, bazı davalarda kadılara niyabet etmiş, kıraat, Arap dili ve fıkıh gibi sahalarda ders vermiştir. Yaşadığı dönemin en meşhur âlimleri arasında zikredilmiş, insanların uzak yakın demeden kendisinden bir şeyler almak için Gırnata'ya geldiği, pek çok kimseye ilmî anlamda büyük katkı sağladığı söylenmiştir. Ebû Abdillâh b. Meskûr, Ebü'l-Hasen b. ed-Dâyi', Ebü'l-Hasen el-

³⁰³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1490-1491; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 302-303; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-Müzheb*, I, 195-197; Askalânî, *ed-Düreru'l-Kâmine*, I, 121; İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, I, 277; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-Hicâl*, I, 60; Abdülvehhab b. Mansûr, *el-A'lâmî'l-Mağribî'l-Arabî*, IV, 273; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyssera*, s. 174; Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'z-Zeyyât el-Kelâî", *DİA*, XXI, 247-248.

³⁰⁴ Altıkulaç, "İbnü'z-Zeyyât el-Kelâî", *DİA*, XXI, 247-248. Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1045, 1305, 1548, 1966; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, I, 67, 235, 318; II, 16, 42, 47, 48, 91, 95, 129, 154, 223, 404, 431, 538, 659, 710; *Hedîyyetü'l-Arifîn*, I, 107; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 111; Muhammed Muhtâr, *Târihu'l-Kırâât*, 364.

³⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, müellifin Kaycâte'de/Kayşâte (Quesada) doğduğunu söylemektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 493-494. Kaycâte'de/Kayşâte şehri için bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV, 422-423.

Übbedî, Eb'u Ömer b. er-Rundî, Ebû Ca'fer b. Mes'ade, Ebû Ca'fer İbn Zübeyr ve Ebü'l-Hasen b. Nâfi' gibi şahsiyetler, onun hocaları arasında yer almaktadır. Torunu Muhammed b. Ali b. Ömer, Yusuf el-Lûşî, Ebû Saîd b. Ferec, Ebü'l-Kasım el-Haşşâb, İsmail b. Hânî, Ebü'l-Berekât el-Bellefikî ve İbnü'l-Cezerî'nin hocası Ebû Ca'fer Abdillâh b. Yusuf, ondan istifade eden isimlerdendir. Ayrıca Ebû Ca'fer Abdillâh b. Câbir el-Vâdiyâşî, kendisinden kiraate dair telif ettiği eserin rivayet icazetini almıştır. Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, 29 Zilhicce 730/13 Ekim 1330'un sabahında Gırnata'da vefat etmiş, aynı gün ikindi namazından sonra dönemin sultanı ve büyük bir kalabalığın katıldığı cenaze töreninin ardından defnedilmiştir.³⁰⁶

Eserleri: Biri şiir, üç tanesi de kiraatle ilgili olmak üzere dört adet eserinden bahsedilmektedir.

a) et-Tekmiletü'l-Müfide li Hâfizi'l-Kasîde: İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzû'l-Emânî*'sinin vezninde yazılmış yüz beyitten müteşekkil bir manzumudur. Halihazırda mahtût olan bu çalışma, İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşri*'nin temel referans kaynaklarındanır.³⁰⁷ Şâtıbî, *Hırzû'l-Emânî*'de *et-Teysîr*'i temel almışken; Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî ise *et-Teysîr*'e; *et-Tebşîr*, *el-Kâfi* ve Ebû Ali el-Ahvâzî'nin "*el-Vecîz*"ini de dâhil etmiştir. Ayrıca Hamîtû, Nâfi' Kiraati'ne dair kaleme aldığı eserinde *et-Tekmile*'nin içeriğini de aynen nakletmiştir.³⁰⁸

b) Şerhu't-Tekmiletü'l-Müfide: Bir önceki eserin şerhi olup mahtûtur.³⁰⁹

c) el-Mekrabü'n-Nâfi' fi'l-Kirâati'n-Nâfi': Nâfi' Kiraati'yle ilgili olduğu düşünülen bu çalışmanın³¹⁰ günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.³¹¹

³⁰⁶ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, IV, 914-922; *el-Ketîbetü'l-Kâmine*, s. 37; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-Müzheb*, II, 110; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 492-493; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, II, 180; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-Hicâl*, III, 239; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müessera*, s. 1634-1635; Ali Muhammed ez-Zübeyr, *İbn Cüzey ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, I, 112.

³⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 97; *et-Tahbîru't-Teysîr*, s. 35.

³⁰⁸ Çeşitli yazma nüshaları ve eserin tam metni için bkz. Hamîtû, *Kirâatü'l-İmâm Nâfi'*, II, 267-275.

³⁰⁹ Çeşitli yazma nüshaları için bkz. Hamîtû, *Kirâatü'l-İmâm Nâfi'*, II, 264.

³¹⁰ Hamîtû, *Kirâatü'l-İmâm Nâfi'*, II, 264.

³¹¹ Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî'nin eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 649; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, II, 480; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 316; Muhammed Muhtâr, *Târihu'l-Kirâât*, 365.

**5. Ali b. Süleyman b. Ahmed b. Süleyman Ebü'l-Hasen el-Ensârî
el-Kurtubî el-Fâsî (ö. 730/1329)**

Kurtuba'da dünyaya gelmiş, Fas'a yerleşmesi sebebiyle "el-Fâsî" şeklinde tanınmıştır. İbn Havtillâh, Yusuf b. Ebî Reyhâne, Ebû Ca'fer İbn Zübeyr ve Ahmed b. Ömer el-Cüzâmî'den kıraat alanında faydalanmıştır. İbn Ebi'l-Ahvâs'tan *Hırzû'l-Emânî* ve *et-Teysîr*'i rivayet etmiştir. Ebu'l-Berekât el-Bellefikî, Muhammed b. Muhammed el-Lahmî ve Abdullah b. Ahmed el-Kasrî gibi şahsiyetler de kendisinden kıraat okumuşlardır. "Fas mukrîsi" şeklinde de anılan Ebü'l-Hasen el-Kurtubî, 730/1329 yılında vefat etmiştir.³¹²

Eserleri: Tamamı kıraatle ilgili olmak üzere beş adet eseri bulunmaktadır. İlgili eserlerden yalnızca ilk maddedeki çalışmanın günümüzdeki varlığı bilinebilmektedir.

a) Tertîbü'l-Edâ ve Beyânü'l-Cem'i fi'l-İkrâ: *Tertîbü'l-Edâ ve Beyânü'l-Cem'i beyne'r-Rivâyeti fi'l-İkrâ* ismiyle de bilinmektedir. Kur'an tilavetinin usulü ve toplanmasıyla ilgilidir. Abdullah b. Ekîk'in tahkik ve muhteva analiziyle, Suud'daki Tedmiriyye Yayınevi'nden 2013 yılında neşredilmiştir.³¹³

b) et-Tecrîd fi'l-Kirââtî's-Selâs: Mekkî b. Ebî Talib, Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillâh b. Şüreyh'in eserleri temel alınarak, kıraatteki tercihlerinin işlendiği türdedir.

c) Muhtasaru't-Tecrîd: Bir önceki eserin muhtasarıdır.

d) el-Menâfi' fi'l-Kirâati Nâfi': Nâfi' Kıraati'ni içerdiği anlaşılmaktadır.

e) Tebyînü Tabakâtî'l-Meddi ve Tertîbühâ: Medd çeşitleri ve miktarlarıyla ilgilidir.³¹⁴

³¹² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 481; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müeyyessera*, s. 1604.

³¹³ Ebü'l-Hasen el-Kurtubî, Ali b. Süleyman b. Ahmed b. Süleyman Ebü'l-Hasen el-Ensârî el-Kurtubî el-Fâsî, *Tertîbü'l-Edâ ve Beyânü'l-Cem'i fi'l-İkrâ*, (thk. Abdullah b. Ekîk) Dâru't-Tedmiriyyi, Suud 2013.

³¹⁴ Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Gâzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Gâzî el-Osmânî el-Miknâsî, *Fihristü İbn Gâzî*, (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Dârülbeyzâ 1399/1979, s. 97; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, II, 447; Saîd Arâb, *el-Kurrâ ve'l-Kirâat bi'l-Mağrib*, s. 62, 65; Muhammed Muhtâr, *Târihu'l-Kirâât*, s. 526.

**6. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Yahya b. Cüzey
Ebû'l-Kasım el-Kelbî el-Gırnâtî (ö. 741/1340)**

Farklı tarihler verilmekle birlikte 19 Rebîülevvel 693/17 Şubat 1294'te Gırnata'da dünyaya gelmiş, burada yetişmiştir. Ataları, Şenteberiye'ye bağlı Velme'ye³¹⁵ yerleşen müellif, dedesine nispetle "İbn Cüzey" şeklinde tanınmıştır. Mâliki fıkıhı ile tefsirin yanı sıra kıraat, hadis ve Arap dili gibi ilimlerle de iştiğal etmiştir. İlme düşkünlüğü, sürekli derslerle ilgilenmesi, kitap toplaması, hoş sohbet bir kimse olması, herkesçe kavranamaz meselelere vukûfiyeti, onun kaynaklarda aktarılan özelliklerindendir. Ebû Ca'fer İbn Zübeyr, İbnü'l-Kemmâd, İbn Rüşeyd, Ebû Muhammed İbnü'l-Müezzîn, Ebül-Hasen b. Meskûr, Ebû Zekerriyya el-Berşânî, İbn Ebî 'Âmir b. Rabîi', Ebû'l-Kasım İbnü's-Şât ve Ebû Abdillâh et-Tancâlî gibi hocalardan ders almıştır. Üç oğlu Abdullah, Ahmed ve Muhammed, İbnü'l-Hasan en-Nübâhî, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb ve Ebû'l-Kasım İbnü'l-Haşşâb gibi şahsiyetler de kendisinden ilmî anlamda faydalanan bazı öğrencileridir. Gırnata Ulu Camii'nde hatiplik görevini de yürüten İbn Cüzey, 7 Cemâziyelevvel 741/29 Ekim 1340'ta, Tarîf'te katıldığı bir savaşta şehid düşmüştür.³¹⁶

Eserleri: Fıkıh, tefsir, hadis, kelam ve şiir gibi alanlarda çeşitli eserler kaleme almıştır. Onlarca eserinden yalnızca iki tanesi kıraatle ilgilidir.

a) Muhtasaru'l-Bârî fî Kırâati'n-Nâfi': Ebû Amr ed-Danî'nin Kâlûn ve Verş Rivayeti'ndeki tarîkini ihtiva etmektedir. Giriş ve sonuç dışında, 22 babdan müteşekkil olan bu çalışma, Muhammed Taberânî'nin tahkikiyle Mektebetü Evlâdi's-Şeyh Yayınevi'nden 2003'te neşredilmiştir.³¹⁷

³¹⁵ Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân**, V, 384.

³¹⁶ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, **el-İhâta**, VII, 509-516; bn Ferhûn, **ed-Dîbâcû'l-Müzheb**, II, 274; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 75; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, V, 514; Dâvûdî, **Tabakâtü'l-Müfessirîn**, III, 84; Tinbüktî, Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, **Neylû'l-İbtihâc bi't-Tatrîzi'd-Dîbâc**, (thk. Abdülhamid Abdullah), Dâru'l-Kâtib, Trablus 2000, s. 398-399; el-Mecârî, Ebû Abdillâh Muhammed el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, (thk. Muhammed Ebû'l-İhsân), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982, s. 84-92; Ali Muhammed ez-Zübeyr, **İbn Cüzey ve Menhecühû fî't-Tefsîr**, s. 139-240; Özel, Ahmet, "İbn Cüzey", **DİA**, XIX, 406-407.

³¹⁷ İbn Cüzey el-Kelbî, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Yahya b. Cüzey Ebû'l-Kasım el-Kelbî el-Gırnâtî, **Muhtasaru'l-Bârî fî Kırâati Nâfi'**, (thk. Muhammed Taberânî), Mektebetü Evlâdi's-Şeyh, y.y. 2003.

b) Usûlü'l-Kurrâi's-Sitte Gayra Nâfi': Müellif, bir önceki eserde Nâfi' Kıraati'ni müstakil olarak ele almış, diğer altı kıraate ait farklılıkları ise bu çalışmada cem' etmiştir. Günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.³¹⁸

7. Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Yusuf b. Hayyân Esîruddîn Ebû Hayyân el-Endelüsî el-Gırnâtî (ö. 745/1345)

654/1256'da Gırnata'da dünyaya gelmiştir. Künyesi "Ebû Hayyân"; lakabı "Esîruddîn" dir. Türkçe, Farsça, Habeşçe, Himyerice bildiği ve ilgili dillerde eser telif ettiği haber verilen Ebû Hayyân, özellikle Arap dilinde ün yapmış, tefsir ve kıraat gibi sahalarda da adından söz ettirmiştir. Yedi kıraati ilk olarak, infirad ve indirac tarîkiyle yirmi kez hatmettiği Abdülhak b. Ali el-Ensârî'nin yanı sıra Ebû Ca'fer et-Tabbâ' ve Ebû Ca'fer İbn Zübeyr'den okumuştur. Ayrıca Ebu'l-Hasen el-Übbedî, İbnü'd-Dâi' ve İbn Zübeyr gibi hocalardan Arapça; Ebu'l-İzz el-Harrânî, Ebû Zeyd Abdurrahman er-Rabî' et-Tûnusî, Muhammed b. Tercem, Ebu Ca'fer b. Beşîr gibi dönemin muhaddislerinden de hadis tahsil etmiştir. İlk eğitimine Gırnata'da başlamış, ardından Endülüs'ün çeşitli şehirlerine rihle gerçekleştirmiştir. Mâleka'da İbn Ebi'l-Ahvas'tan Hicr Sûresi'ne kadar kıraat okumuş; Muhammed b. Abbas el-Kurtubî'den hadis alanında istifade etmiştir. 679/1280 yılının başlarında gittiği Fas'ta Ebu'l-Kasım el-Mizyâtî'den; Tunus'ta Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-İşbilî'den çeşitli dersler almıştır. Tûnus'tan sonraki durağı Mısır olmuş, İskenderiye'ye geçerek Abdülvehhâb b. el-Furât'tan hadis; Ali b. Yahya el-Maryûtî'den kıraatte faydalanmıştır. Bu arada hac farzasını da yerine getiren Ebû Hayyân, Mekke, Medine, Bağdat ve Dımaşk gibi bölgelerde de eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Vaktini, genellikle yazarak geçirmiş, pek çok talebe yetiştirmiştir. Ahmed b. Muhammed b. Nahle, Ebû Bekir b. Aydoğdî, Ebü'l-Feth Ali es-Sübkî, İbrahim b. Ahmed el-Haşşâb, Safedî, oğlu Hayyân b. Muhammed, Muhammed b. Yakub el-Makdisî ve Ahmed b. Ali eş-Şakûrî gibi şahsiyetler, onun öğrencilerinden bazılarıdır. Hayatının büyük çoğunluğunu Kâhireden

³¹⁸ Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, II, 448; Ali Muhammed ez-Zübeyr, *İbn Cüzey ve Menhecühû fi't-Tefsîr*, s. 218-240; Ali Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 152; *el-Fihrisü's-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kirâât*, I, 182; Özel, "İbn Cüzey", *DİA*, XIX, 406-407.

geçirmiştir. Başlangıçta Mâlikî iken sonraları Zâhiriyye mezhebini tercih etmiş, çoğunluğu Şâfîî olan Mısır'da ise halkın mezhebini benimsemiştir. 28 Safer 745/11 Temmuz 1345'te vefat etmiş, ertesi gün defnedilmiştir.³¹⁹

Eserleri: İlgilendiği alanlara dönük kaleme alınan yetmişten fazla eserinden basedilmekteyken bu çalışmalardan günümüze ulaşanların ise yirmi civarında olduğu söylenmektedir. Öte yandan kıraat sahasındaki eserleri de sayıca fazla olsa da günümüzde yalnızca ilk maddedeki çalışmanın varlığı bilinebilmektedir.

a) 'İkdu'l-Leâlî fî'l-Kırâati's-Seb'î'l-'Avâlî: Yedi kıraat farklılıklarına yönelik manzumedir. *el-Bahru'l-Muhî't*'inin kıraatle ilgili kısımlarında bu eserinden nakillerde bulunmuştur.³²⁰ Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Alican DAĞDEVİREN tarafından edisyon-kritiği yapılan çalışma, 2011 yılında Dâru'n-Nîl tarafından yayımlanmıştır.

b) el-Hulelu'l-Hâliye fî Esânîdi'l-Kırâati'l-'Âliye: Kıraatlerin senedleriyle ilgili olduğu düşünülmektedir.

c) el-Mevridu'l-Ğamr fî Kırâati Ebî 'Amr: Ebû 'Amr Kıraati'nin tespitini içermektedir.

d) el-Muznu'l-Hâmir fî Kırâati İbn 'Âmir: İbn 'Âmir Kıraati'ne yöneliktir.

e) el-Esîr fî Kırâati İbn Kesîr: İbn Kesîr Kıraati'ninin tespitiyle ilgilidir.

f) er-Ravdu'l-Bâsim fî Kırâati 'Âsım: 'Âsım Kıraati'ni ihtiva etmektedir.

g) en-Neyyiru'l-Celîy fî Kırâati Zeyd b. 'Alî: Ebu'l-Kasım el-'İclî el-Kûfî'nin (ö.358/969) Kıraati'ne dönüktür.

h) Ğâyetu'l-Matlûb fî Kırâati Ya'kûb: Ya'kûb Kıratî'ni içeren manzumedir.

³¹⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhî't fî't-Tefsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût-1992, (Neşredenin girişi, I, 10-15); *Tezkiretü'n-Nühât*, (nşr. Afîf Abdurrahman), Beyrut 1986, (Neşredenin girişi, s. 9-36); Yemânî, *İşâratü't-Ta'yîn*, s. 290-292; Zehebî, *Ma'rîfetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1471-1473; Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, V, 267-284; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 249-251; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 280-285; *Husnû'l-Mühâdara*, I, 534-536; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-Hicâl*, II, 122-124; Kafes, Mahmut, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", *DİA*, X, 152-153; Kafes, Mahmut, *Ebu Hayyan el-Endelüsî'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhî't İsimli Tefsirindeki Metodu*, Yayımlanmamış doktora tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 1-40; Uludaş, *Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin el-Bahru'l-Muhî't'inde Kırâat Olgusu*, s. 28-72.

³²⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhî't*, I, 97; III, 329 vd.

- i) *er-Ramze fî Kırâati Hamze*: Hamze Kırâati'nin tespitine dönüktür.
- j) *Takrîbu'n-Nâî fî Kırâati'l-Kisâî*: Kisâî Kırâati'ne dönüktür.
- k) *en-Nâfi' fî Kırâati'n-Nâfi'*: Nâfi' Kırâati'ni muhtevidir.
- l) *Nüketu'l-Emâlî*: Mushaf imlasına dönük olduğu düşünülmektedir.³²¹

8. Yahya b. Ahmed b. Ahmed b. Safvân el-Kaynî Ebû Zekeriyya en-Endelüsî el-Mâlikî (ö. 772/1370)

İbnü'l-Cezerî'nin, 768/1366 yılında Mekke'ye gittiğini, burada kendisinden ders almak için çaba gösterdiğini ancak bir araya gelemediklerini aktardığı İbn Safvân,³²² daha çok Arap dili ve kıraat ilminde temayüz etmiş, güzel huylu ve ibadete düşkün bir kimse şeklinde nitelendirilmiştir. Endülüs'te Ebü'l-Kasım b. Dirhem'den kıraat okumuş, Doğu seyahatlerine çıkmıştır. Mısır'da el-Mecîd İsmail b. Yusuf el-Küftî'den sekiz kıraati; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yusuf es-Semîn'den de yedi kıraati tahsil etmiştir. Bir müddet Dimeşk'te de kalmış, hac farızasını yerine getirmek maksadıyla gittiği Mekke'ye yerleşmiştir. Bir dönem Mekke'de Mâlikî mezhebi mensuplarının riyasetinde de bulunmuş ve genellikle öğrenci yetiştirmekle meşgul olmuştur. Nûruddin Ali b. Selâme el-Mekkî, Kemalüddîn Abdullah b. Zahîr, Yusuf en-Nahrîr el-Mısırî, Abdullah b. Meymûn, Selâme el-Mağribî ve İskenderiye şeyhi Ahmed b. Salih b. el-Hasen gibi şahsiyetler, kendisinden ilmî anlamda faydalanan öğrencilerinden bazılarıdır. İbn Safvân, 772/1370 yılında Mekke'de vefat etmiştir.³²³

Eserleri: Yalnızca bir eseri olduğu söylenmektedir.

a) *el-Beyân fî'l-Cem'i beyne'l-Kasîdeti ve'l-'Unvân*: İbn Fîrruh eş-Şâtıbî'nin *Hırzû'l-Emânî* siyle İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin *el-'Unvân*'ının mukayyesesine

³²¹ Eserleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, V, 267-284; Kafes, *Ebu Hayyan el-Endelüsî'nin hayatı ve el-Bahru'l-Muhîd İsimli Tefsirindeki Metodu*, s. 40-78; Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", *DİA*, X, 152-153; Uludaş, *Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin el-Bahru'l-Muhîd'inde Kırâat Olgusu*, s. 66-73.

³²² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 318.

³²³ Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, II, 330; Askalânî, *ed-Düreru'l-Kâmine*, IV, 410; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VIII, 386.

dönüktür. Hişam b. Muhammed tarafından Medîne Câmîatü'l-İslamîyye Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.³²⁴

9. Ahmed b. Yusuf b. Mâlik Ebû Ca'fer er-Ru'aynî el-Gırnâtî (ö. 779/1377)

708/1308 veya 709/1309'da Gırnata'da dünyaya gelmiş, İlk eğitimini de burada Ali b. Ömer Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, Muhammed b. İbrâhim el-Beyyânî ve Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Havlânî gibi Gırnata'nın önder âlimlerinden almıştır. Mâleka ve İlbîre'de de ikamet ederek eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmuştur. Gırnata Camii'ndeki derslerine devam ederken tanıştığı âmâ arkadaşı İbn Câbir el-Hevvârî'nin,³²⁵ Ebû Ca'fer el-Gırnâtî açısından önemli bir yeri vardır. Nitekim sonraları “iki âmâ” veya “bir gören bir âmâ” lakaplarıyla da anılmışlar; yedikleri, içtikleri, muhtevaları da dâhil olmak üzere eserleri bile aynı olmuştur. 738/1337 yılında birlikte başladıkları Doğu seyahatlerinde ilk olarak Afrika'da çeşitli âlimlerden istifade etmiş, Hicaz'da hac ibadetini de yerine getirdikten sonra Mısır'a geçmişlerdir. Kahire'de, yazdıkları bir esere de ilham kaynağı olan Ebû Hayyân el-Endelüsî'den bir müdder ders almışlardır. Mısır sonrasındaki durakları, 741/1340 yılında gittikleri Dımeşk olmuş, burada Yusuf b. Abdirrahman eş-Şâfî ve Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî gibi âlimlerinden hadis okumuşlardır. Dımeşk seyahatlerinin akabinde önce Haleb'e, ardından da Ebû Ca'fer'in vefatına kadar yaşayacağı el-Bîre'ye (Birecik) geçmişler ve birliktelikleri burada son bulmuştur. Ebû Bekir b. Abdiddâim, Ahmed b. Ali el-Cezerî, İbn Muhammed el-Yûnîniyye, Burhâneddin İbn Ferhûn, İbrâhim b. Mahmûd el-Halebî, Muhammed b. Ahmed el-Hazrecî, Safedî, Muhammed b. Ubeydillah b. Manzûr, İbn Câbir ve Zeynüddin İbnü'l-Verdî gibi zatlar, Ebû Ca'fer'in diğer bazı hocalarıdır. İbnü'l-Cezerî, 771/1369 yılının başlarında Dımeşk'e gittiğini, Ebû Ca'fer er-Ru'aynî'den Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî'nin Nâfi' Kıraatî'ni içeren eseriyle birlikte *et-Teysîri*'i aldığını bildirmiştir.³²⁶ İbnü'l-Cezerî'nin yanı sıra Muhammed b. Ahmed İbnü'l-Acemî, İbrâhim b. Muhammed Sıbt İbnü'l-Acemî, Ömer b. Mahmûd

³²⁴ Ayrıca bkz. Hamîtû, *Kırâatü'l-İmâm Nâfi'*, II, 214; Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtü'l Kur'ani'l-Kerîm*, IV, 33; *el-Fihrisü's-Şâmil: Ulûmü'l-Kur'ân, Mahtûtâtü'l-Kırâât*, I, 33.

³²⁵ Hakkında detaylı bilgi için bkz. Bir sonraki biyografi.

³²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, I, 138.

el-Kerekî ve Muhammed b. Ali İbn Ebi'l-Aşâir gibi şahsiyetler, çeşitli ilimlerde kendisinden faydalanan öğrencileri arasında bulunmaktadır. Medine'de kaldıkları dönemlerde evlenmemek üzere birbirlerine söz vermelerine rağmen İbn Câbir el-Hevvârî 779/1377'de evlenmiş, Ebû Ca'fer er-Ru'aynî ise bu olay üzerine Haleb'e dönerek aynı yıl ramazan ayının ortasında burada vefat etmiştir.³²⁷

Eserleri: Arap diline yönelik çalışmaları çoğunlukta olmakla birlikte kıraat alanında da bir eseri bulunmaktadır.

a) Tuhfetü'l-Akrân fîmâ Kurie ve't-Teslîsi min Hurûfi'l-Kur'ân: Mütevatir ve şâz kıraatler temel alınarak bir harfinin harekesi üç türlü okunabilen 89 Kur'an kelimesini içermektedir. 745/1344 yılında el-Bîre'de tamamlanan ilgili eserin ana kaynağı, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *el-Bahru'l-Muhîr*'idir. Yakın arkadaşlıkları ve aynı tarzda kaleme aldığı bir çalışması sebebiyle İbn Câbir el-Hevvârî'ye de nispet edilen bu çalışma,³²⁸ Ali Hüseyin el-Bevvâb'ın tahkikiyle Riyad Dâru Künûzi İşbîliyâ Yayınevi'nden 2007'de yayımlanmıştır.³²⁹

10. Muhammed b. Ahmed b Câbir el-Hevvârî Ebû Abdillâh el-Endelüsî el-Mürsî ed-Darîr (ö. 780/1378)

698/1299'da Meriye'de dünyaya gelmiş, ilk eğitimini de burada Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Ayş, Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zevâvî ve Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd er-Rundî'den tahsil etmiştir. 738/1338'de başlayan Doğu seyahatlerinden sonraki hayatı, hocaları ve öğrencileriyle ilgili bilgiler, bir önceki biyografide belirtilmişti.

³²⁷ Ebû Ca'fer er-Ruaynî, *Tuhfetü'l-Akrân*, (Neşredenin girişi, s. 7-12); Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, VIII, 305-307; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 403-404; Askalânî, *ed-Düreru'l-Kâmine*, I, 340-341; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 675; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhire*, XI, 153-155; Durmuş, İsmail, "Ruaynî", *DİA*, XXXV, 175-176.

³²⁸ Kılıç, Hulusi, "İbn Câbir", *DİA*, XIX, 384-385; Durmuş, "Ruaynî", *DİA*, XXXV, 175-176. Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Câbir el-Hevvârî, *el-Hulletü's-Siyerâ*, (Neşredenin girişi, s. 17); Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 152, 155, 234, 688; II, 1171; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 328.

³²⁹ Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Ebû Ca'fer er-Ruaynî, *Tuhfetü'l-Akrân*, (Neşredenin girişi, s. 11-15); Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 274; Durmuş, "Ruaynî", *DİA*, XXXV, 175-176.

İbnü'l-Cezerî'nin de hocalarından olan³³⁰ İbn Câbir el-Hevvârî, arkadaşının vefatından yaklaşık bir yıl sonra, 780/1378 yılında aynı şehirde vefat etmiştir.³³¹

Eserleri: Kıraat ilmiyle ilgili bir eseri bulunmaktadır.

a) *Ğâyetü'l-Merâm fî Teslisi'l-Kelâm*: Arkadaşı Ebû Ca'fer er-Ru'aynî'nin *Tuhfetü'l-Akrân*'ıyla aynı muhtevaya sahip olduğu anlaşılan ve 272 beyitten oluştuğu söylenen eserin günümüzdeki varlığı bilinmemektedir.³³²

11. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ömer b. İbrahim b. Abdillâh

Ebû Abdillâh el-Kenânî el-Kaycâtî (ö. 811/1408)

Ali b. Ömer Ebû'l-Hasen el-Kaycâtî'nin³³³ torunu olup 730/1329 gibi Gırnata'da dünyaya gelmiştir. Dedesiyle karıştırılmaması için "el-Hafîd el-Kaycâtî" (torun Kaycâtî) şeklinde de anılmıştır. Her ne kadar İbnü'l-Cezerî, Ebû Abdillâh'ın, dedesinden ders aldığını söylese de³³⁴ Ebû'l-Hasen el-Kaycâtî'nin vefat tarihi ile Ebû Abdillâh'ın doğum yılının aynı olması (730/1329), ilgili rivayetin isabetsizliğini göstermektedir. Yaşadığı dönemin önder kıraatçilerinden kabul edilen Ebû Abdillâh el-Kaycâtî, el-Fakîh el-Beyyâzî, İbnü'l-Fahhâr el-İlbîrî, Ebû Saîd İbn Lübb, Ebû'l-Berekât b. el-Hâc, Ebû'l-Kasım el-Husenî, el-Hatîb el-Levşî, İbn Merzûk el-Hatîb ve Ebû Ca'fer eş-Şakûrî gibi âlimlerden faydalanmıştır. Endülüs'te şeyhülkurrâlık makamına riyaset etmiş ve pek çok öğrenci yetiştirmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin arkadaşları İbn Meymûn el-Belvî ve Ebû'l-Hasen el-Fihri el-Endelüsî, İbn Abdilvahid el-Mecârî, Ebû Abdillâh el-Mintûrî, Ebû Bekir b. 'Âsım ve el-Hafîd İbn Merzûk gibi

³³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 55-56.

³³¹ İbn Câbir el-Hevvârî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî b. Câbir el-Hevvârî el-Endelüsî el-Mâlikî, *el-Hulletü's-Siyerâ fî'l-Medhi Hayri'l-Verâ*, (thk. Ali Ebû Zeyd), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985, (Neşredenin girişi, s. 11-12); Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, II, 157-158; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, I, 34; Askalânî, *ed-Düreru'l-Kâmine*, III, 339; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 664-665; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, XI, 156-158; Kılıç, "İbn Câbir", *DİA*, XIX, 384-385.

³³² Ebû'l-Berekât Abdülber, Muhammed b. Muhammed, *Müselles li'bni Şihne*, (thk. Halim Hammâd Süleyman), Câmî'atü'l-Enbâr, Irak 2013, (Neşredenin girişi, s. 64). Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. İbn Câbir el-Hevvârî, *el-Hulletü's-Siyerâ*, (Neşredenin girişi, s. 17); Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 152, 155, 234, 688; II, 1171; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 328.

³³³ Ali b. Ömer Ebû'l-Hasen el-Kaycâtî, çalışmamızın "Göçüş ve Bitiş Dönemi Kıraat Literatürü" başlığının dördüncü maddesinde işlenmiştir.

³³⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 214.

kimseler, müellifin tanınmış öğrencilerindendir. 12 Rebûlâhir 811/4 Eylül 1408 tarihinde vefat etmiş, ertesi günü ikindiden sonra kılınan cenaze namazının ardından Gırnata'daki Bâbü'l-Fahhârîn (Alfacar) kabristanına defnedilmiştir.³³⁵

Eserleri: Bütün kıraatleri infirâd ve cem' metoduyla müelliften defalarca okuyan ve kıraate dair eserlerinin rivayet icazetini alan, *Fihristü'l-Mecârî*'nin yazarı İbn Abdilvahid el-Mecârî, el-Hafîd el-Kaycâtî'nin biyografisini aktardığı kısmın satır aralarında müellifin kıraatle ilgili pek çok eserinden bahsetmektedir. İlgili eserlerden yalnızca ilk maddedeki günümüze ulaşabilmiştir.

a) el-Mesâil fi'l-Kırâât: Kıraat ilmiyle ilgili temel bazı konuların ele alındığı çalışma, Ben Younes ez-Zâkî'nin tahkikiyle ilk baskısı 2001 yılında neşredilmiştir.

b) Te'lîfün fi Mehârici'l-Hurûf: Harflerin mahreçleriyle ilgilidir.

c) Te'lîfün fi'r-Râ: Verş'in, râ'nın hakkındaki hükümlerini içermektedir.

d) Mezâhibü'l-Eimmeti'l-Kırâati'l-Emsâr fi'l-Meddi't-Tabî'yyi ve'z-Zâidi 'aleyhâ: Yedi kıraate göre aslî medd ve aslî medde yapılan ziyade miktarlarıyla birlikte bu miktarların hangi kurrâda ne kadar olduğuyla ilgilidir.

e) Tahkîku'n-Nutki bi'l-Bâ: Bâ harfinin mahreci ve telaffuzuna dönüktür.

f) Terkîku'l-Lâm min İsmillâh li Verş: Lafzatullahın lâminin kalın okunması konusunda Verş'in tercihini ihtiva etmektedir.

g) Kitâbü Şurûti'l-Kırâati'l-Makbûleti'l-Ma'mûli bihâ: el-İmâ li Vücûhi'd-Dâlleti alâ 'ademi Vücûbi Tevâtüri'l-Kırâât ismiyle de bilinip Sahih kıraatlerin şart ve illetleriyle ilgilidir.

h) Merâtibü'l-Kırâati fi'l-Medd: Medd mertebeleri hakkındadır. Zikredilen eserlerin dışında Kur'ân'daki bazı kelimelerin okunuşuyla ilgili iki risalesi daha bulunmaktadır. İlk maddeden sonrakilerin, ilk maddedeki eserin muhtevasından çıkarılarak müstakil hale getirildiği de düşünülebilir.³³⁶

³³⁵ el-Mecârî el-Endelüsî, *Bernâmecü'l-Mecârî*, s. 92-104; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 214; et-Tinbüktî, *Neylül-İbtihâc*, s. 478; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-Hicâl*, II, 284; Askalânî, *el-Mecmeu'l-Müessis li'l-Mu'cemü'l-Müfehris*, (thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlî), Daru'l-Marife, Beyrut 1994, III, 264; Muhammed Muhtâr, *Târihu'l-Kırâât*, s. 365-366.

³³⁶ Mecârî el-Endelüsî, *Bernâmecü'l-Mecârî*, s. 92-104.

12. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir b. ‘Âsım el-Kaysî el-Gırnâtî (ö. 829/1426)

12 Cemâziyelevvel 760/11 Nisan 1359’da Gırnata’da dünyaya gelmiş, büyük dedesine nisbetle “İbn ‘Âsım” şeklinde tanınmıştır. Fıkıh, şiir, edebiyat, matematik, ferâiz ve mantıkla da iştigal etmekle birlikte kıraate ayrı bir önem vermiş, bu sahada öne çıkmıştır. Ciltleme ve sahaflıkla ilgilenmiş, bir dönem divan kâtipliği görevini de yürütmüştür. 811/1408’de Nasrî Hükümdarı II. Yûsuf’un vezirliğine tayin edilmiş, 814/1411 yılında bilinmeyen bir sebebe hapse de atılmıştır. Sonrasında bir müddet Vâdîâş’ta (Guadix) kadılık yapmış, 824/1421’den vefatına kadar Kurtuba’da kâdilkudâtılık vazifesini îfâ etmiştir. Ebû Bekir İbn Cüzey, Ebû Muhammed İbn Cüzey, İbnü’l-Hâc en-Nümeyrî, İbn Lübb el-Gırnâtî, Ebû İshak eş-Şâtıbî, Abdullah b. Şerîf et-Tilimsânî, Ebû Abdillâh İbn Allâk, Ebü’l-Hasan el-Eşheb ve Ebû Abdillâh el-Belensî gibi âlimler, onun çeşitli ilimlerde faydalandığı hocaları arasında yer almaktadır. Endülüs’te Mâlikî fıkımın önder şahsiyetlerinden olan oğlu Ebû Yahyâ İbn ‘Âsım ise en önemli öğrencilerinden biridir. İbn ‘Âsım, 11 Şevval 829/16 Ağustos 1426’da Gırnata’da vefat etmiştir.³³⁷

Eserleri: Çoğunlukla manzum türde kaleme aldığı on adet eserinden yalnızca iki tanesi kıraate dönüktür.

a) Îzâhu’l-Me‘ânî fî’l-Kırââtî’s-Semânî: Yedi kıraate Ebû Amr ed-Dânî’nin bazı tercihlerini ekleyerek oluşturduğu sekizli tasnifi ihtiva etmektedir. *Hırzû’l-Emânî*’ye benzediği söylenen³³⁸ bu çalışmayı, *Hırzû’l-Emânî*’nin sekizli tasnifi şeklinde adlandırmak mümkündür. A. G. Palencia, Ebû Bekir İbn ‘Âsım’ın yalnızca iki eserinin günümüze ulaştığını belirttiği kısımda kıraatle ilgili eserlere yer vermemiş,³³⁹ müellife ait *Tuhfetü’l-Hukkâm*’ın muhakkiki Muhammed Abdüsselam

³³⁷ Ebû Bekir İbn ‘Âsım, *Tuhfetü’l-Hukkâm*, (Neşredenin girişi, s. 7-9); et-Tinbüktî, *Neylû’l-İbtihâc*, s. 491-494; İbnü’l-Gazzî, *Divânü’l-İslam*, III, 328; A. G. Palencia, *Târîhu’l-Fikri’l-Endelüsî*, (trc. Hüseyin Münis), Kahire 1955, s. 429-430; Velid ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû‘atü’l-Müessera*, s. 2403-2404; Yaşaroğlu, M. Kamil, “İbn ‘Âsım, Ebû Bekir”, *DİA*, XIX, 327.

³³⁸ Muhammed Muhtâr, *Târîhu’l-Kırâât*, s. 364.

³³⁹ A. G. Palencia, *Târîhu’l-Fikri’l-Endelüsî*, s. 429.

ise *Îzâhu'l-Me'ânî*'nin neşredildiğini belirtmiştir.³⁴⁰ Detaylı taramalar sonucunda eserin günümüzdeki varlığıyla ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

b) el-Emelü'l-Merkûb fî Kırâati Ya'kûb: Ya'kûb Kırâati'nin tespitine yöneliktir. Muhammed Abdüsselam, ilgili eserin mahtût olduğunu belirtse de nerede bulunduğuna dair bir bilgi aktarmamıştır.³⁴¹

13. Muhammed b. Abdilmelik b. Ali el-Kaysî Ebû Abdillah el-Mintûrî el-Gırnâtî (ö. 834/1431)

İlmî açıdan yetkin bir aileye mensup olup Rebûlâhir 761/Mart 1360 tarihinde Gırnata'da dünyaya gelmiştir. Nahiv, lügat, fıkıh, hadis, kelâm ve tasavvuf gibi ilimlerle iştigal etmiş, kıraatte derinleşmiştir. Ona en çok tesir eden hocası, 40 yıl kadar derslerine devam ettiği ve neredeyse kıraat ilmiyle alakalı her şeyi öğrendiği el-Hafîd el-Kaycâtî'dir. Bununla birlikte Ebû Bekir İbn Cüzey, Ebû'l-Haccâc el-Miknâsî, Ebû'l-Hasen İbnü'l-Eşheb, Ebû'l-Hasen Ali b. Süleyman el-Kurtubî, Muhammed b. Ali el-Haffâr, Muhammed b. Yusuf er-Ru'aynî, Ebû Zekerîyya es-Sirâc el-Fâsî ve Ebû Abdillah b. Muhayyir gibi şahsiyetlerden de çeşitli sahalarda istifade etmiştir. Bizzat faydalandığı hocalarının yanı sıra İbn Arafe, Zeynüddin el-İrâkî, Nüreddin el-Heysemî ve İbnü'l-Mülakkın gibi isimler de kendisine icazet göndermişlerdir. Endülüs'ün son dönemlerinin en büyük kıraatçisi addedilen Mintûrî, Ebû Yahya İbn 'Âsım, Muhammed b. Yusuf b. Ebi'l-Kasım, Yahya b. Ahmed b. Muhammed en-Nefezî ve Ebû 'Amr İbn Manzûr gibi şahsiyetlerin yetişmesine katkı sağlamıştır. Mintûrî, 4 Zilhicce 834/13 Ağustos 1431 Pazartesi günü ikinci vakti vefat etmiştir.³⁴²

³⁴⁰ Ebû Bekir İbn 'Âsım, *Tuhfetü'l-Hukkâm*, (Neşredenin girişi, s. 9)

³⁴¹ Ebû Bekir İbn 'Âsım, *Tuhfetü'l-Hukkâm*, (Neşredenin girişi, s. 9). Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-Meknûn*, I, 125, 155, 157; II, 610; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 365; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 45; Şevah İshak, *Mu'cemü Musannefâtî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, IV, 124; Yaşaroğlu, "İbn Âsım, Ebû Bekir", *DİA*, XIX, 327.

³⁴² Ebû Abdillah el-Mintûrî, *Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi'*, (Neşredenin girişi, I, 35-45); et-Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 496-497; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-Hicâl*, II, 287; Karrâfî, Bedrüddin Muhammed b. Yahya b. Ömer, *Tevşihü'd-Dibâc ve Hilyetü'l-İbtihâc*, (thk. Ali Ömer), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 2004, s. 192; Mahlûf, *Şeceratü'n-Nûr*, I, 356; Kettânî, Abdülhay b. Abdülkebir, *Fihrisü'l-Fehâcis ve'l-Esbât ve Mu'cemü'l-Me'âcim ve's-Şeyhâtî'l-Müselâlat*, (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1982, II, 564-565; Baş, Erdoğan, "Mintûrî", *DİA*, XXX, 117-118.

Eserleri: Eserleri, genellikle kıraate dönük olup bu sahada kaleme aldığı dokuz adet çalışmasından bahsedilmektedir. İlgili çalışmaların yalnızca ilk üçünün günümüzdeki varlığı bilinmektedir.

a) *Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi' fî Asli Makraeti'l-Îmâm Nâfi'*: *Şerhu Recez İbn Berrî* ismiyle de bilinen bu çalışma, Mintûrî'nin kıraatle ilgili en önemli eserlerindendir. Faslı kıraat âlimi İbn Berrî'nin, gerek yazıldığı dönemde gerekse günümüzde özellikle Kuzey Afrika halkı tarafından büyük iltifat gören ve bu bölgelerde ders kitabı olarak kullanılan *ed-Dürerü'l-levâmi' fî Asli Makra'i'l-Îmâm Nâfi'* adlı manzum eserinin şerhidir. Sıddıkî Sîdî Fevzî'nin tahkikiyle Dâru'l-Beyzâ'dan 2001 yılında neşredilmiştir.

b) *et-Ta'rîf bi'l-Hâfız Ebî 'Amr ed-Dânî*: Ebû Amr ed-Dânî'nin kıraat tercihleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Yazma bir nüshası Hizânetü'l-Melikiyye 1578 numaradadır.³⁴³

c) *Kırâatü Sellâm b. Süleymân et-Tavîl*: İbn Münzir Sellâm b. Süleyman et-Tavîl'in (ö. 171/788) Tarîki'ni ihtiva etmektedir. Yazma bir nüshası Hizânetü'l-Melikiyye 1578 numaradadır.³⁴⁴

d) *Kırâatü Süleyman b. Mihrân el-A'meş*: Ebû Muhammed Süleyman b. Mihrân el-A'meş el-Kûfî (ö. 148/765) Kıraati'yle ilgilidir.

e) *Rivâyetü Ebî Bekir b. Abdîrrahîm el-Isbehânî 'an Ahhâbihi 'an Verş*: Verş Rivayeti'nin Isbehânî Tarîki'yle ilgilidir.

f) *İdğâmü Kebîr li Ebî 'Amr b. 'Alâ*: Ebû 'Amr'ın "idğâm-ı kebirî" ile ilgilidir.

g) *İhtiyâru Mekkî b. Ebî Talib mine'l-Kırâati's-Seb'*: Mekkî b. Ebî Talib'in yedi kıraatle ilgili bazı tercihlerine yöneliktir.

h) *el-Cem' beyne Tarîkayî'l-Hâfizi'd-Dânî ve Ebî Abdillâh b. Şüreyh fî Kırâati Ya'kûb*: Ebû Amr ed-Dânî ve Ebû Abdillâh b. Şüreyh'in Ya'kûb Kıraati'ne dönük tarîklerinin derlendiği türdedir.

³⁴³ Ebû Abdillâh el-Mintûrî, *Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi'*, (Neşredenin girişi, I, 41).

³⁴⁴ Ebû Abdillâh el-Mintûrî, *Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi'*, (Neşredenin girişi, I, 41).

i) *Kırâatü Humeyd b. Kays el-A‘rec*: Ebû ‘Amr’ın hocası Ebû Safvân Humeyd b. Kays el-A‘rec el-Mekkî’nin (ö. 130/747-48) Kırâati’yle ilgilidir.³⁴⁵

³⁴⁵ Eserleriyle ilgili ayrıca bkz. Ebû Abdillâh el-Mintûrî, *Şerhu’-d-Düreri’l-Levâmi’*, (Neşredenin girişi, I, 41-43); Ziriklî, *el-A‘lâm*, VI, 250; Şevah İshak, *Mu‘cemü Musannefâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, IV, 91.

SONUÇ

Endülüs coğrafyasının kıraatlerle ilk tanışıklığı, fetih sürecine dayanmaktadır. Fethe iştirak eden tabiûn neslinden ulemânın eğitim-öğretim faaliyetleri, Endülüs'te kıraatlere yönelik ilk nüvelerin atılmasındaki temel etken olarak göze çarpmaktadır. Ancak bu süreçteki faaliyetler, daha çok ihtiyaç merkezlidir. Dolayısıyla günümüzde bilinen şekliyle bir kıraat eğitim sistemi ve birikiminden bahsetmek zordur. Nitekim ilk dönemler itibarıyla Endülüslülerin, kendilerine öğretilenleri herhangi bir süzgeçten geçirmeksizin olduğu gibi alıp okudukları görülmektedir.

Giriş dönemi şeklinde adlandırılabilen hicrî ikinci asrın ikinci yarısıyla dördüncü asrın ilk yarısı, kıraat ilminin Endülüs'te yukarıya doğru bir ivme kazandığı evredir. Bu dilimde, bir yandan Endülüslülerin Doğu İslam coğrafyasına gerçekleştirdikleri rihleleri sürerken diğer yandan da merkezî otoritenin iskân politikası gereği, özellikle Şam ve Bağdatlı ulemânın Endülüs'e yoğun sayılabilecek göçleri müşahade edilmektedir. Bu iki yönlü akış, ilmî-kültürel etkileşimi beraberinde getirmiş; İslamî ilimlerin ilk basamağını teşkil eden kıraatin inkişafına da önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Kıraat ilminin Endülüs'teki zirve dönemi, hicrî beşinci asırda yaşanmıştır. Bu durum, söz konusu yüzyılda hayat süren, sadece kendi dönemlerinde değil, günümüzde de tesirleri gözlenen Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî ile yakından ilişkilidir. Onlar, tedris faaliyetlerini genişletmelerinin yanında telif ettikleri nitelikli eserlerle de kıraat ilminin otoriteleri arasına girmişlerdir. Zikredilenlerin yanı sıra Ebü'l-Abbas el-Mehdevî, Ebü'l-Kasım el-Hazrecî, İsmail b. Halef es-Sarakustî, İbn Abdilkuddûs el-Kurtubî, İbn Abdilberr en-Nemerî, Ebû Abdillâh b. Şüreyh ve Ebû Davud Süleyman b. Necâh, bu asır özelinde kıraat ilminin gelişimine katkı sağlayan önemli isimlerden bazılarıdır...

Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Amr ed-Dânî ile birlikte Endülüs'ün bir diğer simge ismi olan Kasım b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin, Endülüs kıraat tarihi açısından ayrı bir ehemmiyeti vardır. Kıraat âlimlerinin nicelik bakımından en fazla görüldüğü altıncı

asırda yaşayan ve bir önceki yüzyıl kurrâsının eriştiği şöhreti elde edebilen yegâne isim Şâtıbî'nin, Dâni'nin eserlerine yönelik kaleme aldığı manzumeleri, İslam dünyasında büyük ses getirmiş ve yedi kıraatin temel kaynaklarından kabul edilmiştir. Şâtıbî'ye ek olarak Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve İbnü'l-Bâziş gibi şahsiyetler de altıncı yüzyılın önde gelen kıraat âlimleri arasında yer almaktadır. Endülüs'ün kıraat sahasında öne çıkmasının en belirgin faktörü de zikredilen bu isimlerdir. Kıraatin, toplumun hemen her kesimi tarafından kolaylıkla ve sistemli bir şekilde tahsil edilebilen bir ilim haline geldiği hicrî altıncı asır ve sonrası, Endülüs kıraat tarihi açısından “takibât dönemi” şeklinde değerlendirilebilir. Zira bu süreçteki faaliyetler, genellikle Mekkî, Dâni ve Şâtıbî gibi kurrânın eserleri ve kıraat tercihleri etrafında şekillenmiş ve onların izi takip edilmiştir.

Kıraat ilminin sistemli bir şekilde Endülüs'e ilk olarak ne zaman girdiği ve bu noktada hangi isimlerin öne çıktığı konusu, iki açıdan ele alınabilir. Buna göre öncelikle tercihe dayalı kıraat veya rivayetlerin girişi irdelenmelidir. Şunu ifade etmek gerekir ki rivayetleri değişmekle birlikte Nâfi' Kıraati, takriben hicrî ikinci asrın ikinci yarısından Endülüs'ün tamamen işgaline kadar tedavülde kalmıştır. Ancak daha öncesinde, Şam merkezli Evzâî ve İbn Âmir ile Irak merkezli Hamze kıraatlerinin de bu topraklardaki varlığından söz edilmektedir. Evzâî ve İbn Âmir kıraatlerinin Endülüs'teki varlığı, çoğunluğu Şamlı askerlerden oluşan bir ordu tarafından fethedilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Yine fethin ardından hilafet merkezinin, nüfusu dengelemek için on binlerce Şamlıyı buraya göndermesinin de söz konusu duruma etki ettiği belirtilmiştir. Hamze Kıraati'nin bu topraklardaki varlığı ise hicrî 130'dan sonra, Abbasîlerin hilafeti ele geçirip merkezi Irak'a taşımalarının bir sonucu olduğu söylenmektedir. Zira bu durum, Endülüslülerin rihle yönünü Irak'a çevirmiş, Irak'tan da Endülüs'e pek çok âlimin göçünü beraberinde getirmiştir. Bu karşılıklı akışın, Irak'ta yaygın olan Hamze Kıraati'nin Endülüs'e taşınmasıyla sonuçlandığı ifade edilmiştir. Ancak Endülüs tarihini anlatan ve kırat âlimlerinin biyografilerini ihtiva eden kaynakların hiçbirinde, adı geçen kıraatlerin bu bölgede tercih edilip okunduğuna dair açık bir bilgiyle karşılaşılmadığını, dolayısıyla bu hususların ihtimalden öteye geçmediğini belirtmek gerekir.

Abdurrahman b. Muaviye'nin, halifeliğini ilanıyla birlikte Doğu hilafetine duyulan bağlılığı ortadan kaldırması, Endülüslülerin rihle yönünü değiştirmiş, böylece Hicaz, rihlelerin yeni ağırlık merkezi olmuştur. Ayrıca Hicaz, hac ibadetinin mekânı olmasının yanında, bahsedilen dönemde Mâlik b. Enes'in Medîne Mescidi'ndeki dersleri sebebiyle de Endülüslüleri kendine çekmiştir. Rihle yönünün Irak'tan Hicaz'a kayması, hem fikhî mezhebin Mâlikîliğe evrilmesini sağlamış hem de coğrafyada Hicaz merkezli kıraatin kökleşmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle İmâm Mâlik ile aynı mescitte ders okutan Nâfi' b. Abdurrahman'ın kıraati, belirtilen saikler çerçevesinde Endülüs'e ilk adımını atmıştır.

Endülüs'e Nâfi' Kıraati'nin ilk olarak Gâzî b. Kays eliyle taşındığı noktasında klasik ve modern kaynakların ittifakı söz konusudur. Hicaz'a gerçekleştirdiği rihlesinde İmâm Mâlik'ten *Muvatta'yı* dinleyen Gâzî, Nâfi'den de onun kıraatini almış, elindeki Mushafla Nâfi'in Mushafını defalarca karşılaştırarak tashih etmiş ve ilgili kıraatin uzmanı olmuştur. Gâzî ile birlikte Medine'ye rihle yapan ve Nâfi' Kıraati'ni alması muhtemel olan onlarca Endülüslü ismin varlığına rağmen bu payenin ona verilmesi, sözü edilen gayretinin bir sonucudur. *Muvatta'yı* da Endülüs'e ilk getiren kimse şeklinde nitelendirilen Gâzî, memleketine döndükten sonra Nâfi' Kıraati'nin yayılması ve kökleşmesinde başrol oynamıştır. Böylelikle Gâzî b. Kays Rivayeti, Verş Rivayeti'nin, muhtemelen hicrî üçüncü asrın ikinci yarısından sonraki intişar ve istikrarına kadar Endülüs'te yaygın bir şekilde okunan rivayet olmuştur.

İmâm Mâlik (179/795) ve Nâfi'in (169/785) vefatlarının ardından Endülüs'ten yapılan rihlelerin yeni ağırlık merkezi, onların öğrencilerinin ikameti sebebiyle Mısır olmuştur. Bu değişim, o dönem itibarıyla Mısır'da yaygınlık gösteren Verş Rivayeti'nin, halihazırda Endülüs'te okunan Gâzî b. Kays Rivayeti'nin yerini almasıyla neticelenmiştir. Böylelikle Verş Rivayeti, Endülüslülerin yeni ve son tercihi olmuştur. Endülüs'teki bu son rivayet değişikliği, bizzat Verş'in kendisi ile ilgilidir. Zira o, Medîne'de Nâfi'den istifade etmiş, Mısır'a döndükten sonra da pek çok kimseye rivayetini okutmuştur. Ondan faydalanan öğrencilerin, aynı zamanda Mısır'ın fıkıh sahasındaki otorite isimler olmaları önemlidir. Nitekim Endülüslüler, bu kimselerden fıkıh alanında yararlanırken bir yandan da Verş Rivayeti'ni okumuş ve bu

rivayeti memleketlerine taşıyarak hâkim rivayet konumuna yükseltmişlerdir. Bu rivayetin Endülüs'teki istikrarında Verş kadar, onun Mısırlı öğrencilerinden Ebü'l-Ezher el-'Utekî el-Mısırî'nin de etkisi vardır. Zira Endülüslülerin Verş Rivayeti'ni tercih etmelerinin, ilmî anlamda Ebü'l-Ezher'e duydukları itimatla doğrudan ilişkili olduğu söylenmektedir.

Verş Rivayeti'nin Endülüs'e ilk kim tarafından getirildiği hususu, Endülüs'ten Mısır'a hatırı sayılır nicelikteki âlimin rihle gerçekleştirmesi sebebiyle, Nâfi' Kıraati'ndeki kadar net değildir. Ancak kökleşmesinde, hadis ilmini Endülüs'e ilk getiren kimse olduğu söylenen Muhammed b. Vaddah b. Bezî' Ebû Abdillâh el-Kurtubî'nin büyük payı söz konusudur. Ayrıca rivayetleri değişse de Nâfi' Kıraati'nin Endülüs'teki intişar ve istikrarı, temelde Nâfi' ve İmâm Mâlik arasındaki hoca-öğrenci ilişkisiyle açıklanabilir. Endülüslülerin büyük değer verdiği İmâm Mâlik'in, kıraati Nâfi'den alması ve bu kıraate yönelik övgüleri, onların Nâfi' Kıraati'ne bağlılıklarını sağlamıştır. Öte yandan Endülüs'te tercih edilen kıraat veya rivayetlerin bölgeye taşınması ve kökleşmesi, görüldüğü üzere bu topraklarda varlık gösteren halkın coğrafi mensubiyeti ve rihle yönündeki değişikliklerle yakından ilgilidir.

Kıraat ilminin sistemli olarak Endülüs'e getirilme sürecine dair ele alınması gereken ikinci husus, yedi kıraat metodu özelindedir. Yaygın olarak Endülüs'ü "kıraat-i Seb'a" ile ilk tanıştıran kişinin, hicrî 429 vefatlı Ebû Ömer et-Talemenkî olduğu ifade edilmektedir. Endülüs-kıraat ilişkisine hasredilen sonraki çalışmalarda da kabul gören bu bilginin kaynağı ise İbnü'l-Cezerî'dir. O, yedi kıraate yönelik ilk eser yazan Endülüslünün Talemenkî olduğunu haber vermiş, böylelikle ilgili metodun bölgeye girişinde bu ismi öne çıkarmıştır. Ancak yedi kıraat metodunun Endülüs'e girişinin bu kadar geç bir döneme kalmadığını, yazılı gelenek oluşmasa da en azından tedriste bundan çok daha önceleri bilindiğini belirtmek gerekir. Henüz erken dönemlerde, ilmin ana merkezi olan Doğuya gerçekleştirilen rihlelerin yoğunluğu, İbn Mücâhid ve İbn Miksem'den istifade eden Bağdatlı ulemanın Endülüs'e göçü ve Ebü'l-Hasen el-Antâkî gibi bu sahanın donanımlı şahsiyetlerinin dördüncü asrın ikinci yarısından önce Endülüs'e davet edilmeleri, yukarıdaki iddiayı net bir şekilde desteklemektedir. Kaldı ki Talemenkî'nin yedi kıraate dair eser yazan ilk Endülüslü olduğu bilgisi de izaha

muhtaçtır. Zira 420 vefatlı Endülüslü kıraat âlimi Ebû Ömer el-İşbîlî'nin *et-Tahkîk fi'l-Kırâati's-Seb'* adıyla bir eser kaleme aldığı bilinmektedir. Yine aslen Kayrevanlı olmakla birlikte henüz 393/1003'te Endülüs'e taşınan Mekkî b. Ebî Tâlib'in, yedi kıraati içeren eserlerinin bir kısmını bu yıldan önce telif ettiği unutulmamalıdır.

Endülüs'te kıraat ilminin gelişimini sağlayan pek çok faktör bulunmakla birlikte bunların başında rihlelerin geldiği görülmektedir. Endülüslüler, bilhassa hicrî ilk beş asırda Doğu İslam coğrafyasına yoğun ilmî seyahatler gerçekleştirmiş, sonraki yüzyıllarda da bu gelenek devam ettirilmiştir. Rihleleri esnasında fikhî yönlerini geliştirmenin yanında Kur'ân'a verdikleri öneme paralel olarak kıraat sahasında da kendilerini yetiştirmişlerdir. Bu sayede elde ettikleri kıraat birikimini korumayı ve yaymayı kutsal bir görev telakki etmişler, söz konusu birikimi işleyerek ilgili sahanın referans isimleri olmuşlardır. Devlet ricalinin kıraat eğitimine yönelik teşviki ve bu ilimle bizzat iştigal etmeleri, bu ilmin gelişimi açısından rihleler kadar önemli bir etkidir. Hatta Endülüs'te kıraat ilminin zirveye ulaşması, Âmirî emiri Mücâhid el-Âmirî'ye bağlanmıştır. O, Ebû Amr ed-Dânî ve İbn Abdilberr en-Nemerî'yi sarayında ağırlamış, bu alana dönük eser telif etmeleri için onları teşvik edip desteklemiştir. Aynı minvalde sayısız faaliyetine de rastlanan Mücâhid el-Âmirî'ye bu payenin verilmesi, aynı zamanda bir kıraat âlimi oluşuyla birlikte düşünüldüğünde haklı bir tutumdur. Mücâhid el-Âmirî kadar ön plana çıkarılmasa da II. Hakem'in bu noktadaki katkıları da oldukça önemlidir. Siyasî açıdan Endülüs'e en güçlü dönemlerini yaşatan, ilme, âlimlere ve kitaplara verdiği değerle bilimsel gelişimin tohumlarını atan II. Hakem'in, Ebû'l-Hasen el-Antâkî'yi kıraat eğitimi için Endülüs'e davet etmesi, bu bağlamda gözden uzak tutulmaması gereken bir bilgidir.

Endülüs kıraat ekolünün temel kaynakları, Hicaz, Mısır, Bağdat ve Kuzey Afrika'dır. Kaynaklık anlamında bu bölgelerin öne çıkışı, yine rihleler ve rihle güzergâhıyla ilişkilidir. Nitekim Endülüslü kurrâ tarafından en fazla rihlenin buralara yapıldığı görülmektedir. Adı geçen toprakların Endülüs'e kaynaklığı ve etkisi ise Kuzey Afrika dışarıda tutulduğunda, farklı boyutlarda kendini göstermiştir. Hicaz'ın kaynaklığı, Endülüs'te tercih edilen kıraatin/rivayetlerin oluşumunda öne çıkması sebebiyle "tercihi kaynaklık" şeklinde isimlendirilebilir. Zira Medine merkezli Nâfi' Kıraati, buraya gerçekleştirilen rihleler sayesinde Endülüs'e girmiş ve burada

kökleşmiştir. Mısır'ın kaynaklığı, tedriste yedi kıraat metodunun benimsenmesindeki payı nedeniyle “tedrisî kaynaklık” olarak adlandırılabilir. Nitekim ilgili usulün Endülüs'te yaygın olarak okutulmasında, bilhassa hicrî üçüncü asrın ikinci yarısından sonra Mısır'a yapılan ilmî seyahatlerin kayda değer rolü bulunmaktadır. Bağdat'ın kaynaklığı, telif geleneğinde uyandırdığı etkiye paralel olarak “telif türüne yönelik kaynaklık” biçiminde nitelendirilebilir. Çünkü Endülüs'te kıraat telifi geleneği, kendisi de Bağdatlı olan İbn Mücâhid'in *Kitâbü's-Seb'a* 'sı etrafında teşekkül etmiştir. Kuzey Afrika kaynaklığı ise yalnızca Endülüs ile bu bölge arasındaki coğrafi yakınlığa dayanmaktadır. Kuzey Afrikalı kıraat âlimleri, bu sahada çoğunlukla Mısırlılardan istifade etmiştir. Dolayısıyla oranın Endülüs'e kaynaklığı, yapısal etki boyutunda ele alınmamalıdır. Öte yandan Mısır'ın, Endülüs kıraat ekolünün yegâne kaynağı olduğu yönündeki görüş, Endülüslü kıraat âlimlerinin kıraat senetlerinde, sayıca en çok Mısırlı isimlere rastlanması sebebiyle haklı bulunabilir. Ancak Hicaz ve Bağdat'ın Endülüs'e etkisi düşünüldüğünde, söz konusu görüşün kapsayıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Mısır'ı, kaynaklık bakımından nicel anlamda en öne çıkan bölge şeklinde ifade etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Endülüslü kıraat âlimlerinin, kıraatlerin belli sayılara indirgenmesini doğru bulmadıkları görülmektedir. Bilhassa İbn Mücâhid'in “yedi sınırlaması”, bu alanın simge isimlerince eleştirilmiştir. Onların, kimi zaman yüksek perdeden dile getirdikleri bu tenkitleri, yedi tahdidinin sebebiyet vereceği bazı muhtemel hususlar etrafında şekillenmiştir. Buna göre; “yedi harf-yedi kıraat karışıklığının ortaya çıkması”, “yedi harf, yalnızca yedi kıraatten ibarettir” yanlışlığının doğması ve “yedi kıraat dışında kalan okumaların şâz şeklinde telakki edilmesi”, bu hususların başında gelmektedir. Ancak onların bu noktadaki söylemleri, eylemleriyle örtüşmemektedir. Zira onlar, kimi zaman aksi yönde bir tutum sergileseler de çoğunlukla yedi kıraat metodu özelinde İbn Mücâhid'e sıkı bir bağlılık göstermişlerdir. Bu çerçevede Endülüslüler, takriben hicrî dördüncü yüzyılın üçüncü çeyreğinden Endülüs'ün tamamen işgaline kadar, tedriste yedi kıraati temel almışlar, eserlerini de genellikle bu minvalde telif etmişlerdir. Hatta kıraat-i Seb'a metodunun İslam dünyasına yayılması, büyük ölçüde Endülüslü kıraat âlimlerinin tedris ve telif faaliyetleriyle mümkün olmuştur.

Öte yandan bahse konu husustaki söylem ve eylem tezatlığını açığa kavuşturacak muayyen bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak ilgili meseleyi izah mahiyetinde birkaç saik serdedilebilir. Örneğin İbn Mücâhid'in, "halihazırda varlığını sürdüren sayısız ihtilafı bertaraf etme" amacını, Endülüslülerin yedi uygulamasına bağlılıklarına da teşmil etmek mümkündür. Zira onlar, geniş bir birikimi işlemektense dar ama kontrol altında tutulabilir bir yöntemi takip etmeyi seçmişler, böylece İbn Mücâhid'in gayesini temel almışlardır. Bu çerçevede ileri sürülecek bir diğer muhtemel sebep, Endülüs kıraat ekolünün ana kaynaklarının, Mısır başta olmak üzere yedi kıraat metodu ekseninde faaliyetlerin yürütüldüğü Bağdat ve Kuzey Afrika gibi coğrafyalar oluşudur. Endülüslülerin, siyasî otoritenin de desteğini almış yedi kıraat kararına uygun davranarak çatlak ses şeklinde nitelendirilmekten kaçınma düşünceleri, yedi kıraate bağlılıklarına dair ipucu sunan başka bir nokta olarak göze çarpmaktadır. Şunun da altının çizilmesi gerekmektedir: Endülüslülerin yedi kıraatin dışına pek çıkmamaları, bu usul dışındaki herhangi bir kıraat veya rivayette bilgi sahibi olmadıkları anlamına gelmemelidir. Nitekim onlar, Ya'kûb Kıraati'nin yanı sıra pek çok kıraat ve rivayete dair eserler de telif etmişlerdir. Hatta Endülüs'te, Ya'kûb Kıraati'nin yediye eklenmesi suretiyle oluşan sekiz kıraat metodu da sıkça okutulmuştur. Yine, az rastlanmakla birlikte Endülüslü kurrâ, on kıraati muhtevi çalışmalar da meydana getirmiştir.

Kıraat, Endülüs'te en fazla rağbet gören alanlar arasında yer almıştır. Fıkıh, hadis, tefsir, gibi İslamî ilimlerin yanı sıra pozitif bilimlerle iştigal eden Endülüslülerin de kıraate yakından alaka göstermeleri, ilgili yargıyı desteklemektedir. Biyografik eserlerde "kıraat âlimi" şeklinde kaydedilen binlerce Endülüslü ile karşılaşılması da söz konusu rağbetten ileri gelmektedir. Ancak sayıları binleri bulmakla birlikte onların pek çoğu, kıraatler arası farklı okumalarda öne çıkmış; yalnızca bu ilmin tedris ve naklinde görev almışlardır. Endülüs kıraat edebiyatı ise kıraat ilmiyle uzmanlık derecesinde ilgilenen âlimler eliyle meydana getirilmiştir. Bu ekolün kıraat ilmine katkıları da tam anlamıyla uzman âlimler ve eserleriyle kendini göstermiştir. Endülüslü kurrâ tarafından kaleme alınan eserlerin kahir ekseriyetinin; kıraat-i Seb'a metodunun tespit, cem' ve tevcihini içerdiği görülmektedir. Bununla birlikte onların, Mushaf imlası, vakf-ibtida, tecvid gibi kıraat ilminin alt disiplinlerine yönelik hatırı

sayılır nicelikte çalışmaları da bulunmaktadır. Yine kıraat ilminin temel meselelerine yönelik görüşlerini ihtiva eden kitapları da bu saha ile ilgilenen kimseler için kayda değer oranda önemi haizdir. Endülüslülerin elinden çıkan kıraat çalışmaları, bu alanın ilkleri arasında yer almaları sebebiyle de ayrıca kıymetli olup referans alınmaktadır.

Bölge ve şehirlerin kıraat kültürlerini temel alan çalışmalar, öncelikle mukayeseli bir kıraat okumasını mümkün kılmaktadır. Bunun yanında, ilgili coğrafyalara mensup olup tarihin tozlu raflarında kalan nice âlim ve eserine ulaşma fırsatı da sunmaktadır. Dolayısıyla bu türdeki bilimsel çalışmalara duyulan ihtiyacı hatırlatıyor; ilk adımını attığımız konuya yönelik araştırmaların devam etmesini umuyoruz. Rihle, pek çok ilimde olduğu gibi kıraat alanının oluşumu ve gelişiminde de yadsınamayacak bir öneme sahiptir. Kıraat ekolleri arasında görülen etkileşim ve bölgesel anlayışların ortaya çıkışındaki saiklerin tespitinde, rihlelerin büyük bir rol oynadığı görülmektedir. Bu sebeple rihlelerin önemini muhtevi araştırmaların, alana fayda sağlayacağını söyleyebiliriz. Endülüslü kıraat âlimlerinin rihlelerinin izini de sürdüğümüz tezimizin, sonraki araştırmacılara bu açıdan ilham olmasını ümit ediyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- A.G. Palencia: **Târîhu'l-Fikri'l-Endelüsî**, (trc. Hüseyin Mûnis), Kahire 1955.
- Abdülvehhab b. Mansûr: **el-A'lâmü'l-Mağribü'l-Arabî**, I-VI, Rabat 1983.
- Adıgüzel,
Cumhur Ersin: **XI. Asırda Endülüs'te İlmî Hayat**, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Akaslan, Yaşar: "Endülüs'ün Kıraat İlmindeki Yeri", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, sy. 19, 2019, s. 108-139.
- Alemüddîn el-Lûrekî,
Ebû Muhammed el-Kasım: **el-Muhassal fî Şerhi'l-Müfasssal**, (thk. Ubeyd b. Ahmed b. Ubey el-Mâlikî), Câmi'atü Ümmü'l-Kurâ, Medine 2009.
- Alemüddîn es-Sehâvî,
Ebû'l-Hasen
Ali b. Muhammed: **Kitâbü'l-Vesîle ilâ Keşfi'l-'Akîle**, (thk. Mevlâ Muhammed el-İdrîsî et-Tâhirî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003.
- Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ**, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), Mektebetü't-Türâs, Mekke 1987.
- Ali Şevah İshak: **Mu'cemü Musannefâti'l Kur'ani'l-Kerim**, I-IV, Dâru'r-Rifâî, Riyad 1983 (I. Bs).
- Altıkulaç,
Tayyar: Mehdevî", **DİA**, C: XXVIII, s. 367-368.
- Mekkî b. Ebî Tâlib" **DİA**, C: XXVIII, s. 575.
- İbnü'l-Bâziş", **DİA**, C: XX, s. 527-528.

“İbnü’t-Tahhân”, **DİA**, C: XXI, s. 227-228.

“İbn Vesîk”, **DİA**, C: XX, s. 445.

“İbnü’z-Zeyyât el-Kelâî”, **DİA**, C: XXI, s. 247-248.

“İbn Âmir”, **DİA**, C: XIX, s. 308-310

“Verş”, **DİA**, C: XLIII, s. 63.

“İbn Âmir”, **DİA**, C: XIX, s. 308-310.

“İbn Zekvân”, **DİA**, C: XX, s. 4

“Hişam b. Ammâr”, **DİA**, C: XVIII, s. 151.

“İbn Mücâhid”, **DİA**, C: XX, s. 214-215.

“İbn Miksem el-‘Attâr”, **DİA**, C: XX, s. 200-201.

Apak,
Adem:

Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-II (Hulefâ-i Râşidîn Dönemi), Ensar Yayınları, İstanbul 2013.

Askalânî,
Ebü'l-Fazl
Şihâbüddîn Ahmed

Tebssiratü'l-Müntebih bi Tahrîrî'l-Müştebih, (nşr. Muhammed Ali en-Neccâr), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Askalânî,
İbn Hacer:

Lisânü'l-Mîzân, I-X, (nşr. Selman Abdülfettah Ebû Gudde), Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Beyrut 2002 (I. bs.).

ed-Düreru'l-Kâmine fî 'A'yâni'l-Mieti's-Sâmine, I-IV, y.y. t.y.

el-Mecmeu'l-Müessis li'l-Mu'cemü'l-Müfehris, I-IV, (thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlî), Daru'l-Marife, Beyrut 1994.

el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, (thk. Âdil Ahmed b. Abdi'l-Mevcûd-Ali Muhammed Muavviz), Daru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

Atar,
Fahrettin:

“Kadı”, **DİA**, C: XXIV, s. 66-69.

Atçeken,
İ. Hakkı:

İslam Tarihi ve Medeniyeti -4- Endülüs, Yay. Ed. Alioğlu, Muhammed Ali, Siyer Yayınları, İstanbul 2018

Atlas,
Muhammed Es'ad:

et-Terbiyyetü ve't-Ta'îmi fi'l-İslam, (nşr. Hindâvî), Kahire 2014.

Aydınlı,
Abdullah:

Hadis İstılahları Sözlüğü, Hadisevi Yayınları, İstanbul 2006.

Bağdatlı İsmail Paşa:

Hedyyetü'l-Ârifin, Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1951.

Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esmâi'l-Kütûbi ve'l-Fünûn I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.

Baş,
Erdoğan:

“Meâfir”, **DİA**, C: XXVIII, s. 200-201.

“Mintûrî”, **DİA**, C: XXX, s. 117-118.

Başal,
Abdulhalim:

İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin Hayatı, Eserleri Ve Kırâat İlmindeki Yeri, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Bayraktutan,
Osman:

“Kırâatlerin Sınırlandırılması Meselesi”, **İğdır Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi (İFDER)**, sy. 11, Nisan 2018, s. 121-144.

Bayram,
Abdullah:

Kurtubî ve Fıkhî Tefsiri, Yayınlanmamış doktora tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Belâzürî,
Ebü'l-Hasen
Ahmed b. Yahya b. Câbir:

Fütûhu'l-Büldân, (çev. Mustafa Fayda), T. C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2002.

Benli,
Mehmet Sami:

“İbnü'l-Murahhal”, **DİA**, C: XXI, s. 140-141

Beşirî,
Sa'd b. Abdillâh:

el-Hayâtü'l-İlmiyye fî 'Asri Mülûkü't-Tavâif fî'l-Endelüs, Riyâd 1993.

Birişik,
Abdulhamit:

Kıraat İlmi ve Tarihi, Emin Yayınları, Bursa 2014.

“İbn 'Azîme”, **DİA**, C: XIX, s. 341-342.

Cibrân,
Muhammed Mesud:

Mâlik b. Mürâhhal Edîbü'l-'Udveteyn, el-İmâratü'l-Arabü'l-Müttehîde, Abudabi 2006.

Çelebi,
Muharrem:

“İbnü'l-Bâziş”, **DİA**, C: XX, s. 528.

Çetin,
Abdurrahman:

Ebü Amr ed-Dânî ve Kırâat İlmindeki Yeri, Ensar Yayınları, İstanbul 2015.

Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar, Ensar Yayınları, İstanbul 2013.

“Dânî”, **DİA**, C: VIII, s. 459-461.

“Ebû Dâvûd”, **DİA**, C: X, s. 119.

“Şâtîbî”, **DİA**, C: XXXVIII, s. 376-77.

Çetin,

“İbn Sa'dûn el-Kurtubî”, **DİA**, C: XX, s. 299.

Mustafa:

Çiftçi,
Ali:

“Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Tahdîd fî İtkân ve't-Tecvîd'i Özelinde Tecvid İlminin Müstakilleşmesi”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C: 17, sy. 2, Kış 2017, s. 288-317.

Çoban,
Fatma Büşra:

Endülüslü Muhaddislerin Rihleleri (Hicrî İlk Dört Asır), Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Çollak,
Fatih:

Kıraat İlminde İmam Şâtibi ve eş-Şâtibiyye, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

“eş-Şâtibiyye”, **DİA**, C: XXXVIII, s. 377-379.

Dabbâ',
Ali Muhammed:

Muhtasarı Bülûğî'l-Emniyye 'alâ Metni İthâfî'l-Berîyye bi Tahrîrâtî's-Şâtibiyye, (nşr. Ebû Abdillâh Muhammed Ali Semek), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1971.

Dabbî,
Ebû Ca'fer
Ahmed b. Yahyâ:

Buğyetü'l-Mültemis fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs, Dâru'l-Kâtibi'l-Arabî, Kahire 1967.

Dağ,
Mehmet:

Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

“İbn Mücâhid'in Kıraat Ekollerini Yedi İle Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım”, **EKEV Akademik Dergisi**, Yıl: 10, sy. 27, Bahar 2006. s. 81-104.

Dâvûdî,
Şemsüddîn Muhammed:

Tabakâtü'l-Müfessirîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Demirci,
Muhsin:

Kur'ân Tarihi, Marmara Üniv. İlahiyat
Fakültesi Yayınları (İFAV), İstanbul 2014,
(6. bs.).

Demirci,
Nur Kübra:

**Kıraat İlminin Endülüs'e İntikalinde
Mısır Kıraat Âlimlerinin Etkisi**,
Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Rize,
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, 2019.

Dimyâtî,
Ahmed b. el-Bennâ:

**İthâfü Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırâati'l-
Erbe'ate 'Aşer**, (thk. Enes Mehra), Dâru'l-
Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2011.

Durmuş,
İsmail:

“Husrî”, **DİA**, C: XVIII, s. 415-416.

“Ruaynî”, **DİA**, C: XXXV, s. 175-176.

Ebû 'Ubeyye,
Abdülmaksûd Abdülhamid:

el-Hadârâtü'l-İslâmiyye, Dâru'l-Kütübi'l-
İlmiyye, Beyrut, t.y.

Ebû Abdillâh İbnü Şüreyh,
Muhammed b. Yusuf:

el-Kâfi fi'l-Kırâati's-Seb', (thk. Ahmed
Mahmud Abdüssemî' eş-Şâfiî), Dâru'l-
Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000 (I. bs.).

Ebû Amr ed-Dânî,
Osmân b. Saîd:

**Câmi'u'l-Beyân fi'l-Kırâati's-Seb'i'l-
Meşhûra**, I-II, (thk. Muhammed Saddûk el-
Cezâirî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut
2005 (I. bs.).

et-Taḥdîd fî İtkân ve'-Tecvîd, (thk. Ğanim
Kaddûri Hamed), Dâru Ammâr, Amman
2000 (I. bs.).

et-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb', (nşr. Otto
Pretzl), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, Beyrut
1984.

el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif, (nşr. İzzet Hasan), Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 1997.

el-Mukni' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr, (thk. Hasan b. Fehd el-Hamîd), Dâru't-Tedmüriyye, Suud 2010 (I. Bs.).

el-Müktefâ fî'l-Vakfi ve'l-İbtidâ, (nşr. Yûsuf Abdurrahman Mer'aşlî), Müessetü'r-Risâle, Beyrut 1987 (II. bs.).

el-Fark beyne'd-dâd ve'z-zâ fî Kitâbillâhi 'azze ve celle, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Bağdat t.y.

et-Tehzîb limâ Teferrade bihî Küllü Vâhidin mine'l-Kurrâi's-Seb'a, (thk. Hatim Salih ed-Dâmin), Dâru Nînevâ, Bağdat 2005.

el-İdgâmü'l-Kebîr, (thk. Abdurrahman Hasan Arif), Âlemü'l-Kütüb, Kahire 2003.

el-Mûdih li-Mezâhibi'l-Kurrâ ve'htilâfihim fî'l-Fethi ve'l-İmâle, (thk. Fergalî Seyyid Ürbâvî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

Müfredatü'l-Kurrâi's-Seb'a, (thk. Abdurrahim Tarhûnî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

Müfredetü Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru İbni'l-Cevzî, y.y. 2008.

Şerhu'l-Kasîdeti'l-Hakaniyye I-II, (thk. İbn Gâzî el-Ömerî), y.y. t.y.

et-Ta'rîf fî'htilâfi'r-Ruvât 'an Nâfi', (thk. Muhammed es-Sehâbî), Matbatü Varâkatü'l-Fazile, y.y. 1995.

Müfredatü Kırâatü İbni Kesîr, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dımeşk 2008.

Ürcûzetü'l-Münebbihe 'alâ Esmâi'l-Kurrâ ve'r-Ruvât ve Usûli'l-Kırâat, (thk. Muhammed b. Meckân el-Cezâirî), Dâru'l-Mügnî, Riyad 1999, (I. bs.).

Mezâhibü'l-Kurrâi's-Seb'a bi'l-Emsâr, (nşr. Ahmed Mahmud Abdüssemî' eş-Şâfiî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000 (I. bs.).

Müfredatü Ebî Amr b. 'Alâ el-Basrî, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dimeşk 2008.

Müfredatü Nâfi' b. Abdirrahmân el-Medenî, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dimeşk 2008.

el-Ahrufi's-Seb'a li'l-Kurân, (thk. Abdülmüheymin Tahhân), Dâru'l-Münâra, Cidde 1997.

el-Elifât ve Ma'rifetü Usûlihâ, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Mecelletü Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtıbî li'd-Dirâsâti'l-Kurâniyye, Rebûlâhir 1427.

Ebû Bekir el-Mâlikî,
Abdullah b. Muhammed:

Riyâdu'n-Nüfûs fî Tabakâti Ulemâi'l-Kayravân ve İfrîkiyye, (thk. Beşir Bekkûş), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993.

Ebû Bekir İbn 'Âsım,
Muhammed b. Muhammed:

Tuhfetü'l-Hukkâm fî Nüketi'l-'Ukûdi ve'l-Ahkâm, (thk. Muhammed Abdüsselam Muhammed), Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, Kahire 2011.

Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî,
Muhammed b. Abdillâh:

el-'Avâsım mine'l-Kavâsım, (thk. 'Ammâr Tâlibî), Dâru't-Türâs, Kahire 1974.

Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş,
Ahmed b. Alî b. Ahmed:

el-İknâ' fî'l-Kırââti's-Seb', (thk. Abdülmecîd Katâmiş), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1985.

Ebû Ca'fer er-Ru'aynî,
Ahmed b. Yusuf b. Mâlik:

Tuhfetü'l-Akrân fîmâ Kurie ve't-Teslîsi min Hurûfî'l-Kur'ân, (thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Dâru Kunûzi İşbîliyâ, Riyad 2007.

Ebû Hayyân el-Endelüsî,
Muhammed b. Yûsuf:

el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr, I-XI, (thk. Sıdkı Muhammed Cemil), Dâru'l-Fikr, Beyrût-1992 ve 2010 bs.

Tezkiretü'n-Nühât (nşr. Afif Abdurrahman), Beyrut 1986.

Ebû İshak el-Ğâfikî,
İbrahim b. Ahmed b. İsa:

Şerhu Cümeli'z-Zeccâcî, (thk. Mahmud b. 'Atîk b. Râzî), Suud 1996.

Ebû Ma'şer et-Taberî,
Abdülkerim b. Abdissamed:

et-Telhîs fî'l-Kırââti's-Semân, (thk. Muhammed hasan 'Akîl Musa), Suud 1946.

Ebû Muhammed el-Mâlekî,
Abdülvahid b. Muhammed:

ed-Dürrü'n-Nesîr ve'l-'Azbi'n-Nemîr, (thk. Âdil Ahmed-Ali Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Ebû Şâme el-Makdisî,
Ebü'l-Kasım Şihâbüddîn:

ez-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn, Terâcimü Ricâlî'l-Karneyni's-Sâdis ve's-Sâbi', (thk. Muhammed Zâhid Kevserî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

İbrâzü'l-Me'ânî min Hırzi'l-Emânî fî'l-Kırââti's-Seb', (thk. İbrahim Atve İvaz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y. t.y.

el-Mürşidü'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz, (thk. Tayyar Altıkulaç), Dâru Sadr, Beyrut 1975.

Ebü'l-Abbas el-Mürbeytarî,
Ahmed b. Ali b. Muhammed:

Mühnedü'l-Kâdî fî Şerhi Kasîdi's-Şâtibiyyi, (thk. Yusuf b. Muslih er-Redâdî), Dâru's-Sumû'î, Medine 2013.

Ebü'l-Berekât Abdülberr,
Muhammed b. Muhammed:

Müselsel li'bni Şihne, (thk. Halim Hammâd Süleyman), Câmi'atü'l-Enbâr, Irak 2013.

Ebü'l-Hasen b. Şüreyh,
Şüreyh b. Muhammed b. Şüreyh:

el-Cem' ve't-Tevcîh limâ İnferade bihî Ya'kûb b. İshak el-Hadramî el-Basrî, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000.

Ebü'l-Hasen el-Kurtubî,
Ali b. Süleyman b. Ahmed:

Tertîbü'l-Edâ ve Beyânü'l-Cem'i fi'l-İkrâ, (thk. Abdullah b. Ekîk) Dâru't-Tedmiriyyi, Suud 2013.

Ebü'l-Hasen er-Ru'aynî,
Ali b. Muhammed:

Bernâmeç Şüyûhu'r-Ruaynî, (thk. İbrahim Şebbûh), Dimeşk 1962.

Ebü'l-Kasım İbn Asâkir,
Ali b. Hasan b. Hibetillah:

Târîhu Medîneti Dımaşk ve Zikru Fazlihâ ve Tesmiyetü men Hallehâ mine'l-Emâşil ev İctâze bi-Nevâhihâ min Varidîhâ ve Ehlihâ, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

Ehvânî,
Abdülaziz:

Berâmicü'l-Ulemâ fi'l-Endelüs, y.y. t.y.

Enbârî,
Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn
Abdurrahmân b. Muhammed:

Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ, (thk. İbrahim es-Sâmerâni), Ürdün 1985 (III. bs.).

Erdoğan,
Mehmet:

“İbnü'l-Hâc el-Billifikî”, **DİA**, C: XXI, s. 52-53.

Ergüven,
Şehabettin:

“X. ve XI. Yüzyıllarda Endülüs’ün İlmî ve Edebî Panoramasına Genel Bir Bakış”, **İSTEM Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 15, 2010, s. 19-27.

ez-Zübeyr,
Ali Muhammed:

İbn Cüzey ve Menhecühû fi’t-Tefsîr, Dımeşk 1987.

Fehd Abdurrahman,
Süleyman er-Rûmî:

Menhecü’l-Medresetü’l-Endelüsiyye fi’t-Tefsîr, Mektebetü’t-Tevbe, Riyad 1997.

Fihrisü’ş-Şâmil:

Ulûmü’l-Kur’ân, Mahtûtâtü’t-Tecvîd, el-Mecmau’l-Melekî, Amman 1987.

Ulûmü’l-Kur’ân, Mahtûtâtü’l-Kırâât, el-Mecmau’l-Melekî, Amman 1987.

Fîrûzâbâdî,
Ebü’t-Tâhir
Mecdüddîn Muhammed:

el-Bülğa fi Terâcimi Eimmeti’n-Nahv ve’l-Luğa, (thk. Muhammed el-Mısrî), Dâru Sa’dü’d-Dîn, y.y. 2000.

Fuâd Salih es-Seyyid:

Mu‘cemü’l-Elkâbi ve’l-Esmâi’l-Müste‘âreti fi’t-Târihi’l-İslâmiyyi, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Berut 1990.

el-Mu‘cem ellezîne Nüsibû ilâ Ümmehâtihim, eş-Şeriketü’l-Âlemiyye, Lübnan 1996.

Geylani,
Mahfuz:

“Arap Dili Ekolleri ve Önde Gelen Temsilcileri”, **İHYA Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1 Bahar 2020, s. 205-235.

Gökdemir,
Ahmet:

“Hicrî İlk Beş Asırda Endülüs’te Kıraat İlminin Durumu”, **Dicle İlahiyat Dergisi (DİD)**, C: XIX, Sayı: 2017/2, s. 160-177.

Gubrînî,
Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ahmed:

‘Unvanü 'd-Dirâye fîmen ‘urife mile'l-‘Ulemâi fi'l-Mieti's-Sâbi‘ati bi Bicâye, (nşr. Adil. Nüveyhiz), Beyrut 1979.

Ğânim Kaddûrî Hamed:

Fihristü Tesânîfi'l-Îmâm Ebû Amr ed-Dânî el-Endelüsî, Kuveyt 1990.

Hacci,
Abdurrahman Ali:

Endülüs Tarihi, (trc. Kadir Kınar), İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2017.

Hâlid Mansur,
Abdullah b. İdris:

Ârâü'l-Muhaddisîn fi'l-Hadîs'l-Hasen li zâtihi ve li ğayrihi, Yayımlanmamış doktora tezi, Suud, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2000.

Hamevî,
Ebû Abdillâh
Yâkût b. Abdillâh:

Mu‘cemü'l-Büldân I-V, Dâru Sadr, Beyrut 1977 (I. bs).

Mu‘cemü'l-Üdebâ: İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma‘rifeti'l-Edîb, I-VII, (thk. İhsan Abbas), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1993 (I. Bs.).

Hamîtû,
Abdülhâdî Abdullah:

Mu‘cemü Müellefâtî'l-Hâfiz Ebî Amr ed-Dânî, Mektebetü Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 2010.

Kırâatü'l-Îmâm Nâfi‘ ‘inde'l-Meğâribe min Rivâyeti Ebî Sa‘îd Verş, I-V, Menşûrâtü Vizârâtî'l-Evkâf, Rabat 2003.

Hansârî,
Muhammed Bâkır

Ravzâtü'l-Cennât fî Ahvâli'l-‘Ulemâ ve's-Sâdât, I-VIII, (thk. Esedüllah İsmailiyyân), y.y. 1971.

Harbî,
Abdülaziz b. Ali:

Tevcîhü Müşkili'l-Kırââtî'l-‘Âşriyyeti'l-Ferşîyyeti Lüğaten ve Tefsîren ve İ'râben, Câmiatü'l-Kurâ, Medîne h. 1417.

Hasan,
İbrahim Hasan:

Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi,
(çev. Sadreddin Gümüş vd.), Kayıhan
Yayınları, İstanbul 1985.

Hatipoğlu,
İbrahim:

“Rihle,” **DİA**, C: XXXV, s. 106-108.

Hind Şelebî:

el-Kırâatü bi İfrîkiyye, ed-Dâru’l-
Arabiyyetü’l-Küttâb, y.y. 1983.

Hitti,
Philip K.:

Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, (çev. Salih
Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1989.

Humeydî,
Ebû Abdillâh
Muhammed b. Ebî Nasr:

**Cezvetü’l-Muktebis fî Zikri Vülâti’l-
Endelüs**, Dâru’l-Mısriyye li’t-Te’lîf ve’t-
Terceme, Mısır 1966.

Huşenî,
Muhammed b. Hâris:

Ahbâru’l-Fukahâi ve’l-Mühaddisîn, (thk.
Maria Luisa Avila Luis Molina), Madrid
1992.

İbn Abdilberr en-Nemerî,
Ebû Ömer
Yûsuf b. Abdillâh:

el-İstizkâr (Vükûtü’s-Salâh), (nşr.
Abdülmü’tî Emîn), Dâru Kuteybe, Beyrut
1993 (I. bs.).

İbn Abdilganî el-Husrî,
Ebû’l-Hasen
Ali b. Abdilganî:

Kasîdetü’l-Husrîyye fî Kırâati Nâfi’, (thk.
Tevfik b. Ahmed el-Abkarî), Mektebetü
Evlâdi’ş-Şeyh, y.y. 2002.

İbn Abdilmelik el-Merrâküşî,
Ebû Abdillâh Muhammed:

**ez-Zeyl ve’t-Tekmile li-Kitâbeyi’l-Mevsûl
ve’s-Sıla**, I-VI, (thk. İhsan Abbas-
Muhammed b. Şerîfe-Beşşar Avvam
Ma’ruf), Dâru’l-Ğarbi li’l-İslâmî, Tunus
2012 (I. bs.).

İbn Abdilvehhâb el-Kurtubî,
Ebû'l-Kasım
Muhammed b. Abdilkuddûs:

el-Miftâh fî'htilâfî'l-Kırâati's-Seb'î'l-Müsemmeyni bi'l-Meşhûrîn, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dâru'l-Beşâir, Dimeşk 2006.

el-Mûdih fî't-Tecvîd, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2000.

İbn Atiyye,
Ebû Muhammed
Abdülhak b. Gâlib:

Fihrisü İbn Atiyye, (thk. Muhammed Ebû'l-Ecfân-Muhammed ez-Zâhî), Dâru'l-Mağribî'l-İslâmî, Beyrut 1983.

İbn 'Azîme,
Ebû'l-Abbas
Muhammed b. Abdirrahmân:

Minehu'l-Ferîdeti'l-Hımsiyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Husriyye, (thk. Tevfik b. Ahmed el-'Abkarî), Dârul Beyzâ, y.y. 2008.

İbn Bâziş,
Ebû Ca'fer
Ahmed b. Ali:

el-İknâ' fî'l-Kırâati's-Seb', (thk. Abdülmecid Katamış), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1982 (I. bs.).

İbn Beşküvâl,
Ebû'l-Kasım
Halef b. Abdilmelik:

Kitâbü's-Sıla fî Târîhi Eimmeti'l-Endelüs, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbî'l-Mısrî, Kahire 1989 (I. bs.).

İbn Câbir el-Hevvârî,
Ebû Abdillâh
Şemsüddîn Muhammed:

el-Hulletü's-Siyerâ fî'l-Medhi Hayri'l-Verâ, (thk. Ali Ebû Zeyd), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985.

İbn Cüzey el-Kelbî,
Ebû'l-Kasım
Muhammed b. Ahmed:

Muhtasaru'l-Bârî fî Kırâati Nâfi', (thk. Muhammed Taberânî), Mektebetü Evlâdî's-Şeyh, y.y. 2003.

İbn Ferhûn,
Ebû'l-Vefâ
Burhânüddîn İbrâhîm b. Alî:

ed-Dîbâcû'l-Müzheb fî Ma'rifeti 'A'yâni Ulemâi'l-Mezheb, I-II, (nşr. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr), Kahire 1972.

İbn Gâzî,
Ebû Abdillâh
Muhammed b. Ahmed:

Fihristü İbn Gâzî, (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Dârülbeyzâ 1399/1979.

İbn Haldûn,
Abdurrahman b. Muhammed:

Mükaddimetü İbn Haldûn, I-II, (thk. Abdullah b. Muhammed ed-Derviş), Dâru Ya'rub, Dimeşk 2004.

Kitâbü'l-İber ve'd-Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsârühüm min zevi's-Sultânî'l-Ekber, I-VIII, Müessesetü'l'A'lâ li'l-Matbû'ât, Beyrut 1971.

İbn Hallikân,
Ebü'l-Abbas
Şemsüddîn Ahmed:

Vefeyâtü'l-A'yân ve en-bâü Ebnâi'z-Zamân mimmâ Sebete bi'n-Naql evi's-Semâ ev Esbetehü'l-A'yân, I-VIII, (thk. İhsan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut t.y.

İbn Hayr el-İşbîlî,
Ebû Bekr
Muhammed b. Hayr:

Fehresetü mâ Revâhü 'an Şüyûhihi mine'd-Devâvîni'l-Musannefe fî Durûbi'l-İlm ve Envâi'l-Maârif, (thk. Muhammed Fuad Mansur), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998 (I. bs.).

Fehrese, (thk. Muhammed Beşşâr Avvâd), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus 2009 (I. Bs.).

İbn Hayyân,
Ebû Mervân
Hayyân b. Halef:

el-Muktebes min Enbâ'i Ehli'l-Endelüs, (thk. Mahmud Ali Mekkî), Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1973.

İbn Hazm,
Ebû Muhammed
Alî b. Ahmed:

Cemheratü'l-Ensâbi'l-Arabî, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Dâru'l-Meârif, Kahire t.y.

Cevâmi'u's-Sîre –Hamsu Resâil Uhrâ, (thk. İhsan Abbas-Nâsiruddîn el-Esed), Dâru'l-Meârif, Mısır t.y.

İbn İzârî,
Ebü'l-Abbâs
Ahmed b. Muhammed:

el-Beyânü'l-Müğrib fî'htisâri Ahbâri Mülûki'l-Endelüs ve'l-Mağrib, I-IV (thk. Beşşâr 'Avvâd), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus 2013.

İbn Kesîr,
Ebû'l-Fidâ'
İmâdüddîn İsmail:

el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XV, (çev. Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 1994.

İbn Kunfûz,
Ebû'l-Abbâs
Ahmed b. Hasen:

Kitâbü'l-Vefeyât (nşr. Âdil Nüveyhiz), Dâru'l-Evkâfî'l-Cedîde, Beyrut 1983.

İbn Mâlik et-Tâî,
Ebû Abdillâh
Cemâlüddîn Muhammed:

Şerhu't-Teshîl, (thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed el-Mahtûn), Kahire 1990.

İbn Manzûr,
Ebû'l-Fazl
Muhammed b. Mûkerrem:

Lisânü'l-'Arab, I-XV, Dâru Sadr, Beyrut t.y.

İbn Mu'âz el-Cühenî,
Muhammed b. Yusuf:

Kitâbü'l-Bedî' fî Ma'rifet mâ Rûsime fî Mushafî Osmânî, (thk. Ğanim Kaddûri Hamed), Dâru Ammâr, Amman 2017.

İbn Mücâhid,
Ebû Bekir Ahmed b. Musa:

Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâât, (thk. Şevkî Dayf), Dâru'l-Meârif, Kahire 2009.

İbn Nâsiruddîn,
Ebû Bekr
Şemsüddîn Muhammed:

Tevzîhu'l-Müştebih fî Zabtı Esmâi'r-Ruvât ve Ensâbihim ve Elkâbihim ve Künâhüm I-X, (thk. Muhammed Nuaym el-Araksûsî), Dâru'l-Müessesetî'r-Risâle, y.y. t.y.

İbn Necâh,
Ebû Dâvûd Süleymân:

Muhtasaru't-Tebyîn li Hicâi't-Tenzîl, (thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), Vizâratü'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Suûd 2002.

Usûlü'z-Zabt ve Keyfiyyetihî 'alâ Ciheti'l-İhtisâr, (thk. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), Vizâratü'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Suûd 2007.

İbn Sa'dûn el-Kurtubî,
Yahyâ b. Sa'dûn b. Temâm:

el-Mukaddimetü'l-Kurtubiyye, (nşr. Ahsen Zekkûr), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005.

İbn Tağrîberdî,
Ebû'l-Mehâsin
Cemâlüddîn Yûsuf el-Atâbekî:

en-Nücûmü'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire, I-XVI, (nşr. Muhammed Hüseyin Şemsüddin), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992 (I. bs.).

İbn Vaddâh el-Kurtubî,
Ebû Abdillâh
Muhammed b. Bezî':

el-Bida' ve'n-Nehyü 'anhâ, (thk. Amr Abdülmünim Selîm), y.y. 1996.

İbn Vesîk,
Ebû İshak
İbrahim b. Muhammed:

Kitâb fî Tecvîdi'l-Kırâe ve Mehârici'l-Hurûf, (thk. Ğânim Kaddûrî Hamed), y.y. t.y.

el-Câmi' limâ Yuhtâcü ileyhi min Resmi'l-Mushaf, (nşr. Ğânim Kaddûrî Hamed), Bağdat 1988.

İbn Zübeyr,
Ebû Ca'fer
Ahmed b. İbrahim:

Kitâbü Sılatu Sıla, I-III, (thk. Şerîf Ebû Ali el-'Advî), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2008.

İbnü'l-Cezerî,
Ebû'l-Hayr
Şemsüddin Muhammed:

Ğâyetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ, I-II (thk. Gotthelf Bergstraesser), Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut 2006 (I. Bs.).

en-Neşr fî'l-Kırâati'l-'Aşr, I-II (thk. Ali Muhammed Dabba), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Müncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Tâlibîn, (thk. Ali b. Muhammed el-'İmrân), Mekke h. 1419.

Tuhfetu'l-İhvân fî'l-Hulfî beyne's-Şâtıbiyye ve'l-'Unvân, (thk Hâlid Hasan Ebû'l-Cûd), İmâm Şâtıbî Kur'ânî Araştırmalar Enstitüsü Dergisi (Mecelletü Ma'hedi'l-İmâmi's-Şâtıbiyyi li'd-Dirâseti'l-Kur'ânî), 2007.

et-Tahbîru't-Teysîr fî'l-Kırââtî'l-'Aşr, (thk. Ahmed Muhammed), Dâru'l-Furkân, Ürdün 2000.

İbnü'l-Ebbâr,
Ebû Abdillâh
Muhammed b. Abdillâh:

et-Tekmile li-Kitâbi's-Sıla, I-IV, (thk. Abdüsselâm el-Herrâs), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadeî, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâi'l-Mısırî-Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, Kahire-Beyrut 1989 (I. bs.)

İbnü'l-Esîr,
Ebû'l-Hasen İzüddîn Ali:

el-Kâmil fî't-Târih, I-X, (çev. Abdullah Köşe), Bahar Yayınevi, İstanbul t.y.

İbnü'l-Faradî,
Ebû'l-Velid
Abdullah b. Muhammed:

Târîhu Ulemâi'l-Endelüs, (thk. Ruhiyye Abdurrahman Seyfî), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

İbnü'l-Gazzî,
Ebû'l-Me'âlî
Şemsüddîn Muhammed:

Dîvânü'l-İslâm, I-IV, (nşr. Seyyid Kisrevî Hasan), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

İbnü'l-İmâd,
Ebû'l-Felâh
Abdülhay b. Ahmed:

Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb I-X, (thk. Abdülkadir el-Arnaût ve Mahmûd el-Arnaût), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986 (I. bs.).

İbnü'l-Kâdî,
Ebû'l-Abbâs
İbn Ebi'l-Âfiye:

Cezvetü'l-İktibâs fî Zikri men Halle mine'l-A'lâm bi'l-Medîneti Fâs, Dâru'l-Mansûr, y.y. 1973.

Dürretü'l-Hicâl fî Gurrati Esmâi'r-Ricâl, I-III, (thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr), Tunus-Kahire 1985.

İbnü'l-Kıftî,
Ebü'l-Hasen
Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf:

İnbâhü'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nühât, I-IV, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986 (I. bs.).

İbnü'l-Kûtiyye,
Ebû Bekir
Muhammed b. Ömer:

Târîhu İftitâhi'l-Endelüs, (nşr. İ. el-Ebyârî), Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, Kahire 1982.

İbnü'l-Mürâbit,
Ebü'l-Esbağ
İsa b. Muhammed:

Kitâbü't-Takrîb ve'l-Harşı'l-Mütedammin li Kırâati Kâlûn ve Verş, (thk. Hasan Hamîtû), er-Râbitatü'l-Muhammediyye li'l-Ulemâ, Rabat 2010.

İbnü'n-Nedîm,
Ebü'l-Ferec Muhammed:

el-Fihristü fî Ahbâri'l-Ulemâi'l-Musannfîne mine'l-Kudemâi ve'l-Muhaddisîne ve Esmâi Kütübihim, (thk. Rıza Teceddüd), t.y. y.y.

İbnü's-Suûd ed-Dânî,
Ebu Abdillâh Muhammed:

et-Tebyîn ve'l-İktisâd fi'l-Fark beyne's-Sîn ve's-Sâd, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), Dâru's-Şüûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, Bağdat 1986.

el-İktizâü li'l-Fark beyne'z-Zâl ve'd-Dâd ve'z-Zâ, (thk. Ali Hüseyin Bevvâb), Dâru'l-Ulûm, Riyad 1987 (I. bs.).

İbnü't-Tahhân,
Ebü'l-Asbağ
Abdülazîz b. Alî:

Mehâricü'l-Hurûf ve Sıfâtühâ, (thk. Muhammed Yakub Türkistânî), Beyrut 1984

Nizâmü'l-Edâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ, (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1985.

Tahsîlü'l-Hemzeteyni'l-Vârideteyn fî Kitâbillâhi teâlâ min Kelimetin ev Kelimeteyn, (nşr. Muhammed Yakub Türkistânî), Medine 1992.

Mürşidü'l-Kâri ilâ Tahkîki Meâlimi'l-Mekâri, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Mektebetü't-Tâbi'în, Kahire 2007.

el-İnbâ' fî Usûli'l-Edâ, (nşr. Hâtim Salih ed-Dâmin), Mektebetü't-Tâbi'în, Kahire 2007.

Înân,
Muhammed Abdullah:

Devletü'l-İslam fî'l-Endelüs, Kahire 1969; a.e. Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1997.

Îsa,
Muhammed Abdülhamîd:

Târîhu't-Ta'îm fî'l-Endelüs, (nşr. Dâru'l-Fikri'l-Arabî), Kahire 1982.

İsmail b. Halef es-Sarakustî,
Ebû Tâhir Saîd:

el-İktifa fî Kırâati's-Seb'î'l-Meşhûra, (nşr. Hatim Salih ed-Damin), Bağdat 2004.

el-'Unvân fî'l-Kırâati's-Seb', (nşr. Züheyr Gâzî Zahid-Halil Atiyye), Suudi Arabistan 2005.

Kadı İyâz,
Ebû'l-Fazl
İyâz b. Musa:

Tertîbü'l-Medârik ve Takrîbü'l-Mesâlik li Ma'rifeti A'lâmi Mezhebi Mâlik, I-VIII, Vizârâtü'l-Evkâfî ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, Mağrib 1983.

el-Ğunye, Fihristü's-Şüyûhi'l-Kâdi 'İyâz, (thk. Mâhir Züheyr), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.

Kafes,
Mahmut:

Ebu Hayyan el-Endelüsî'nin Hayatı ve el-Bahru'l-Muhît İsimli Tefsirindeki Metodu, Yayınlanmamış doktora tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.

“Ebû Hayyân el-Endelüsî”, **DİA**, C: X, s. 152-153.

Kandemir,
M. Yaşar:

“İbn Vaddâh”, **DİA**, C: XX, s. 435-436.

Karaçam,
İsmail:

Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kırâati,
Nedve Yayınları, İstanbul 1974.

**Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma
Kaideleri**, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi
Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 2009, 16.
Bs.

**Kıraat İlminin Kur’ân Tefsirindeki Yeri
ve Mütevatir Kıraatlerin Yorum
Farklılıklarına Etkisi**, Marmara Üniv.
İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV),
İstanbul 1996.

Karrâfî,
Bedrüddin
Muhammed b. Yahya:

Tevşîhü’l-Dîbâc ve Hilyetü’l-İbtihâc, (thk.
Ali Ömer), Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye,
Kahire 2004.

Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî,
Halef b. Ahmed:

**Hırzû’l-Emânî ve Vechü’t-Tehâni fî’l-
Kırââtî’s-Seb’**, (nşr. Muhammed Temîm),
Mektebetü Dâru’l-Hüdâ, Medîne 2010 (V.
bs.).

**‘Akîletü Etrâbi’l-Kasâid fî Esne’l-
Makâsîd**, (thk. Eymen Rüşdi Süveyd), Suud
2001.

Kastallânî,
Ebü’l-Abbas Şihâbüddîn:

Letâifü’l-İşârât li Fünûni’l-Kırâat, (thk.
Amir Seyyid Osman-Abdussabur Şahin),
Kahire 1972.

Kâtîp Çelebi:

**Keşfü’z-Zunûn ‘an Esmâi’l-Kütübi ve’l-
Fünûn**, I-II, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî,
Beyrut t.y.

Kehhâle,
Ömer Rıza:

**Mu‘cemü’l-Müellifîn: Terâcimü
Musannifi’l-Kütübi’l-Arabiyye,** I-IV,
Müessetü’r-Risâle, Beyrut 1993 (I. bs.)

Kettânî,
Abdülhay b. Abdilkebîr:

**Fihrisü’l-Fehâcis ve’l-Esbât ve
Mu‘cemü’l-Me‘âcim ve’s-Şeyhâtî’l-
Müselâlat,** (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1982.

Kettânî,
Ebû Abdillâh
Muhammed b. Ca‘fer:

**er-Risâletü’l-Müstetrafe li-Beyânî
Meşhûri Kütübi’s-Sünneti’l-Müşerreffe,**
(thk. İbnü Muhammed Ca‘fer el-Kettânî),
Dâru’s-Beşâri’l-İslâmiyye, y.y. 1993 (V. bs.)

Kılıç,
Hulusi:

“İbn Câbir”, **DİA**, C: XIX, s. 384-385.

Koyuncu,
Recep:

“et-Taḥdîd fî İtkân ve’t-Tecvîd”, **Necmettin
Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dergisi**, C: 43, Yıl: 2017, s. 89-104.

Köse,
Saffet:

“İbn Ebû Cemre”, **DİA**, C: XIX, s. 427.

Kurt,
Ali Vasfi:

**Mağrib ve Endülüs’te Hadis İlminin
Gelişim Safhaları ve Muhyiddin İbnü’l-
‘Arabî’nin Hadis Kültürü**, Yayınlanmamış
doktora tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Kurt,
Yaşar:

Kıraat Tarihinin Meseleleri, Samsun 2013.

Leys Suûd:

“İbn Abdülber en-Nemerî”, **DİA**, C: XIX, s.
269-272.

Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb,
Ebû Abdillâh
Muhammed b. Abdillâh:

el-İhâta fî Ahbâri (Târîhi) Gırnâta I-V,
Dâru'l-Emel, Cezayir 2009.

**el-Ketîbetü'l-Kâmine fî men lekaynâ bi'l-
Endelüs min Şü'arâi'l-Mieti's-Sâmine**,
(thk. İhsan Abbas), Beyrut 1983.

Madazlı,
Ahmet:

“İbn Şüreyh”, **DİA**, C: XX, s. 383.

Mahfûz,
Muhammed:

Terâcimü'l-Müellfine't-Tûnisiyyîn,
Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.

Makkarî,
Ebü'l-Abbas
Şihabüddin Ahmed:

Nefhu't-Tîb min Ğusni Endelüsi'r-Ratîb,
I-VIII, (thk. Ercan Abbas), Dâru Sadr, Beyrut
1968.

Maşalı,
Mehmet Emin:

Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi,
Otto Yayınları, İstanbul 2016.

Mecârî,
Ebû Abdillâh Muhammed:

Bernâmecü'l-Mecârî, (thk. Muhammed
Ebü'l-İhsân), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut
1982.

Mehdevî,
Ebü'l-Abbâs
Ahmed b. Ammâr:

Şerhu'l-Hidâye, I-II, (thk. Hâzim Saîd
Haydar), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1996.

Hicâü Mesâhifi'l-Emsâr, (thk. Hâtim Salih
ed-Dâmin), Dâru İbnü'l-Cevzî, 2009 Kahire.

**Beyânü's-Sebebi'l-Mûcib li'htilâfi'l-
Kırâat ve Kesreti't-Turuk ve'r-Rivâyât**,
(thk. Ahmed Faris Sellûm), Dâru İbn Hazm,
Beyrut 2006 (I. bs.).

Mekkî b. Ebî Tâlib,
Ebû Muhammed Hammûş:

el-İbâne 'an Me'âni'l-Kırâat, (thk.
Abdülfettâh İsmâil Şelebî), Dâru'n-Nahda,
Mısır 1977.

İhtisâru'l-Kavli fi'l-Vakfi 'alâ "Kellâ" ve "Bellâ" ve "Ne'am" fi Kitâbillâhi, (thk. Ahmed Hasan Ferhad), Dâru Ammâr, y.y. 2001; a.e. (thk. Hüseyin Nassâr), Mektebetü's-Sekâfeti'l-Medîne, Kahire 2003 (I. bs.).

er-Ri'âye li Tecvîdi'l-Kırâe ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve, (thk. Ahmed Hasan Ferhâd), Dâru Ammâr, Amman 1996 (II. Bs.); a.e. (thk. Mektebetü Kurtuba), y.y. 2005.

et-Tebşıra fi'l-Kırâât, (thk. Muhyiddin Ramazan), Kuveyt 1985; a.e. (thk. Muhammed Ğavs en-Nedvî), ed-Dâru's-Selefiyye, Hindistan 1982 (II. bs.).

el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kırââti's-Seb' ve 'İlelihâ ve Hıccihâ ve Mekâyisi'n-Nahvi fihâ, I-II, (thk. Muhyiddin Ramazan), Mücmeü'l-Lüġati'l-Arabiyye, Dimeşk 1974 (III. bs.).

Mücmeü'l-Lüġati'l-Arabiyye, I-II, Dimeşk 1974 (III. bs.).

el-Vakfü 'alâ Kellâ ve Bellâ fi'l-Kur'ân, (thk. Hüseyin Nassâr), Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 2003.

Mes'ûdî,
Ebû'l-Hasen
Ali b. el-Hüseyin:

Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşrâf (Coğrafya ve Tarih), (çev. Ramazan Şeşen), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.

Meşînî,
Mustafa İbrahim:

Medresetü't-Tefsîr fi'l-Endelüs, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1986.

Minnûnî,
Muhammed:

el-'Ulûm ve'l-Âdâb ve'l-Fünûn 'alâ 'âhdi'l-Müvahhidîn, Rabad 1977.

Mintûrî,
Ebû Abdillâh
Muhammed b. Abdilmelik:

Şerhu'd-Düreri'l-Levâmi' fi Asli Makraeti'l-İmâm Nâfi', (thk. Sıddıkî Sîdî Fevzî), Dâru'l-Beyzâ, y.y. 2001.

Muhammed Beşir,
Hasan Râzî:

Dirâsât Hadâriyye fî't-Târihi'l-Endelüsiyyi, Dâru Ğaydâ', Bağdat 2012.

Muhammed İmâmüddîn:

Endülüs Siyasi Tarihi, (çev. Yusuf Yazar), Rehber Yayınları, Ankara 1990.

Muhaysın,
Muhammed Sâlim:

Mu'cemü Huffâzi'l-Kur'ân 'abre't-Târîh, Beyrut 1992.

Muvaffakuddin b. Osman:

Mürşidü'z-Züvvâr ilâ Kubûri'l-Ebrâr, (thk. Muhammed Fethî Ebu Bekir) ed-Dâru'l-Misriyyeti'l-Bennâniyye, Kahire 1995.

Münzirî,
Ebû Muhammed
Zekiyyüddîn Abdülazîm:

et-Tekmile li-Vefeyâti'n-Nakale, I-IV, (thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984.

Nebîl b. Muhammed,
İbrahim Âl İsmail:

İlmü'l-Kırâât: Neş'etühû Atvâruhû ve Eseruhû fî'l-'Ulûmi's-Şer'iyye, Mektebetü't-Tevbe, Riyat 2008.

İlmü'l-Kırâat ve Eseruhû fî'l-'Ulûmi's-Şeriyye, Riyad 2000 (I. bs.).

Nübâhî,
Ebû'l-Hasen b. Abdillâh:

Târîhu Kudâti'l-Endelüs (Kitâbü'l-Merkabeti'l-'Ulyâ fî men yetehakkaku'l-Kudâi ve'l-Feteyâ), (thk. Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî), Beyrut 1980.

Özbek,
Ömer:

Karşılaştırmalı Kıraat İlmi Meseleleri, Kimlik Yayınları, Kayseri 2019.

Özdemir,
Mehmet:

Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi, TDV Yayınları, Ankara 1997.

Endülüs, İSAM Yayınları, İstanbul 2014.

Endülüs Müslümanları “Kültür ve Medeniyet”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.

Endülüs Müslümanları “Siyasi Tarih”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.

“Endülüs”, **DİA**, C: XI, s. 211-225.

“Mücâhid el-Âmirî”, **DİA**, C: XXXI, s. 441-442.

“Hakem II”, **DİA**, C: XV, s. 174-175.

“Dozy, Reinhart Pieter Anne”, **DİA**, C: IX, s. 513-514.

“Mansûr, İbn Ebû Âmir”, **DİA**, C: XXVIII, s. 6-8.

“Mehdî-Billâh el-Ümevî”, **DİA**, C: XXVIII, s. 379-380.

Özel,
Ahmet:

“İbn Cüzey”, **DİA**, C: XIX, s. 406-407.

Özen,
Şükrü:

“Kadıkudât”, **DİA**, C: XXIV, s. 77-82.

Özkuyumcu,
Nadir:

“Ukbe b. Nâfi’”, **DİA**, C: XLII, s. 64-66.

“Hassân b. Nu‘mân”, **DİA**, C: XVI, s. 398-399.

Öztoprak,
Mustafa:

“Hadis İlminin Endülüs’e Girişi”, **Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 2, 2013. s. 143-163.

Öztürk,
M. Şevket:

Mekkî b. Ebî Tâlib ve el-İbâne an Me'âni'l-Kırâât Adlı Eseri, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Râfî,
Mustafa Sâdık:

İ'câzü'l-Kur'ân ve Belâğatü'n-Nebeviyye, Dâru'l-Kitâbi'-Arabî, Beyrut 1973.

Safedî,
Ebü's-Safâ
Salâhuddîn Aybeg:

el-Vâfi bi'l-Vefeyât, I-XXII, (thk. Abdülkadir el-Arnaût ve Tüzki Mustafa), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000 (I.bs.)

Sâid Arâb:

el-Kurrâ ve'l-Kırâat bi'l-Mağrib, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmi, Beyrut 1990.

Sâid el-Endelüsî,
Ebü'l-Kasım
Sâid b. Ahmed:

Kitâbü't-Ta'rîf bi't-Tabakâti'l-Ümem (Milletlerin Bilim Tarihi), (trc. Ramazan Şeşen), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı (TYEKB) Yayınları, İstanbul 2014.

Sâlim,
Muhammed Muhammed:

Ebhâs fi'l-Kırâât, Medine 1993.

Sâlim,
Muhammed ez-Zehrânî:

el-Kâfi fi'l-Kırâati's-Seb' Dirâse ve Tahkîk, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Suud, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2008.

Selâme,
Hasan Selâme:

“el-'Ulümü'd-Dîniyye ve 'A'lâmühâ bi'l-Mağrib fi 'Asri'l-Müvahhidîn 668-540/1145-1269”, **Mecelletü'l-'Ulûmi ve'd-Dirâseti'l-İnsâniyye,** Bingâzî, Aralık 2015.

Semlâlî,
el-Abbas b. İbrahim:

el-İ'lâm bimen Halle Merakeş ve Ağmâtü Mine'l-A'lâm, (nşr. Abdulvahab b. Mansur), el-Matbaatü'l-Mülkiyye, Rabat 1993 (2. bs.).

Sezgin,
Fuat:

Târîhu't-Türâsi'l-Arabî, Medine 1991.

Sırma,
İhsan Süreyya:

Müslümanların Tarihi, Beyan Yayınları, İstanbul 2014.

Sübkî,
Ebû Nasr Tâcüddîn:

Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ, (nşr. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), y.y. t.y.

Süyûtî,
Ebû'l-Fazl Celâlüddîn:

Buğyetü'l-Vü'ât fî Tabakâti'l-Lügaviyyîn ve'n-Nühât, I-II, (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), y.y. 1965, (I. bs.).

Tabakâtü'l-Müfessirîn I-II, (thk. Ali Muhammed Ömer), Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2010.

Tabakâtü'l-Huffâz, (thk. Komisyon), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983 (I. bs.).

Husnü'l-Mühâdara fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire, I-II (thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), y.y. 1967.

Şekîb Arslân,
Şekîb b. Hammûd:

el-Hulelü's-Sündüsiyye fî'l-Ahbâr ve'l-Âsâri'l-Endelüsiyye, Matbatu'r-Rahmâniyye, Mısır 1936.

Şentürk,
Mustafa:

“Endülüs Tefsir Kültürü”, **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012/1, C: 11, sy. 21, s. 53-72.

Şevât,
el-Hüseyn b. Muhammed:

Medresetü'l-Hadîs fî'l-Kayravân -min Fethi'l-İslâmî ilâ Müntasafî'l-Karnî'l-Hâmisi'l-Hicrî-, ed-Dâru'l-Alemiyye li'l-Kitâbi'l-İslâmî, Riyad 1991.

Şeyban,
Lütfi:

Reconquista Endülüs'te Müslüman Hristiyan İlişkileri, İz Yayınları, İstanbul 2003.

Terâcimü'l-Müellifini'-Tûnusiyyîn, (Komisyon), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1952.

“Mu‘temid-Alellah”, **DİA**, C: XXXI, s. 388-390.

Taş,
Adem:

İbnü't-Tahhân ve Tecvid İlmindeki Yeri, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2021.

Tâzî,
Abdülhâdî:

Rihletü'r-Rahalâti Mekke fî mie Rihle Mağribiyye ve Rihle, (thk. Abbas Salih Tâşkendî), Müessesetü'l-Fürkân li't-Türâsi'l-Arabî, Riyad 2005.

Tinbüktî,
Ahmed Bâbâ:

Neylü'l-İbtihâc bi't-Tatrîzi'd-Dîbâc, (thk. Abdülhamid Abdullah), Dâru'l-Kâtib, Trablus 2000.

Topaloğlu,
Nuri:

İbnü'd-Debbâğ”, **DİA**, C: XXI, s. 8.

Turan,
Abdülbaki:

“İbn Mâlik et-Tâî”, **DİA**, C: XX, s. 169-171.

Tünkî,
Mahmud Hasan Hân:

Mu‘cemü'l-Müsannifin I-IV, y.y. 1344.

Türker,
Ömer:

“Şâtîbî, Muhammed b. Süleyman”, **DİA**, C: XXXVIII, s. 377.

Ubûdî,
C'Âsım:

“Musa b. Nusayr”, **DİA**, C: XXXI, s. 224-225.

Uğur,
Mücteba:

Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü,
TDV Yayınları, Ankara 1997.

Uludaş,
İbrahim:

Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin el-Bahru'l-Muhît'inde Kırâat Olgusu,
Yayımlanmamış doktora tezi, Bursa, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2014.

Usta, Mustafa-
Biçer, Ramazan:

“Ebû Bekir İbnü'l-‘Arabî'nin Kelam ve Eğitim Görüşleri”, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, Mayıs 2004, s. 382-402.

Ülkü,
Hayati:

Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi, y.y. t.y.

Ünal,
Mehmet:

Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü, Fecr Yayınları, Ankara 2015.

Vâdiyâşî,
İbn Câbir
Şemsüddin Muhammed:

Bernâmeçi İbn Câbir el-Vâdiyâşî, (thk. Muhammed Habib el-Heyle), Tunus 1981.

Veledü Ebâh,
Muhammed Muhtâr:

Târihu'l-Kırâât fi'l-Meşrik ve'l-Marğrib, y.y. 2001.

Velîd ez-Zübeyrî vd.:

el-Mevsû'atü'l-Müeyyera fî Terâcimi Eimmeti'-Tefsîr ve'l-İkrâi ve'n-Nahvi ve'l-Lüğa, y.y. 2003, (1. bs).

Yâfiî,
Ebû Muhammed
Afîfüddîn Abdullah b. Es'ad:

Mir'âtü'l-Cenân ve İbretü'l-Yekzân fî Ma'rifeti Havâdîsi'z-Zamân, I-IV, (nşr. Muhammed Ali Beydavî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997 (I. bs.).

Yardım,
Ali:

“İbn Hayr”, **DİA**, C: XX, s. 36-37.

Yaşaroğlu,
M. Kamil:

“İbn ‘Âsım, Ebû Bekir”, **DİA**, C: XIX, s. 327.

Yemânî,
Abdûlbâkî b.
Abdûlmecîd el-Yemânî:

İşâratü't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nühâti ve'l-Lügaviyyîn, (thk. Abdûlmecid Diyâb), Riyad 1986.

Yıldırım,
Aydın:

Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Yıldız,
Hakkı Dursun:

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yay. İstanbul, 1998.

Yıldız,
Şevket:

“The Founders of al-Andalus: Awaıl”, **İnternational Journal of Business and Social Science**, vol. 3, no. 18, (Special Issue-September 2012), s. 178-181.

Yiğit,
İsmail:

Endülüs Gırnata Sultanlığı ve Kuzey Afrika İslam Devletleri, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2017.

“Meşrikîler”, **DİA**, C: XXIX, s. 377-378.

“Ribât”, **DİA**, C: XXXV, s. 76-79.

Zehebî,
Ebû Abdillâh Şemsüddîn:

Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ', I-XXV, (thk. Kâmil Harrât), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982.

Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr 'ala't-Tabakâti ve'l-A'sâr, I-II, (thk. Tayyar Altıkulaç), İstanbul 1995.

el-İber fî Haberi men Ğaber I-IV, (thk. Ebû Hâcer M. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm, I-LIII, (thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1988 (I. bs.).

el-İ'lâm bi Vefeyâti'l-A'lâm, (thk. Mustafa b. Ali Avde-Ebû Bekir Abdülbâkî), Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1996 (I. bs.).

Kitâbü Tezkirati'l-Huffâz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.

Düvelü'l-İslâm, I-II, (thk. Hasan İbrahim Merve-Mahmut el-Arnâût), Dâru Sadır, Beyrut 1998 (I. bs.).

el-Müstemlih min Kitâbi't-Tekmile, (thk. Beşşâr Avvâd Marûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Tunus 2008 (I. bs.).

Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakti'r-Ricâl, I-IV, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut t.y.

Cüz fî Ehli Mie, (thk. Ebu Yahya Abdullah el-Kinderî), Dâru İbn Hazm, Beyrut 1997.

Menhecü'l-İkrâ bi'l-Endelüs, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2014.

el-Bürhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, I-IV, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Dâru'l-Hadîs, Kahire 2006.

Zehvî,
Murad:

Zerkeşî,
Ebû Abdillâh
Bedrüddîn Muhammed:

Ziriklî,
Ebû Gays
Muhammed Hayrüddîn:

el-A'lâm Kâmûsu Terâcim, I-VIII, Dâru'l-
İlmi li'l-Melâyin, Beyrut 2002 (15. bs.).

Ziya Paşa:

Endülüs Tarihi, Selis Yayınları, İstanbul
2016.

Zübeydî,
Ebû Bekir Muhammed:

Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn,
(thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim),
Darü'l-Meârif, Mısır 1984.

EKLER

Kıraat İlminin Tedris ve Naklinde Öne Çıkan Endülüslü Kurrâ

Yaptıkları rihleler sayesinde Endülüs'ü kıraat ilmiyle tanıştıran, gerçekleştirdikleri tedris faaliyetleriyle bu ilmin gelişimini ve naklini sağlayan Endülüslü kıraat âlimlerine yer vermenin, çalışmamız açısından bir gereklilik olduğunda kuşku yoktur. Sekiz asır boyunca Batıda hüküm sürmüş Endülüs İslam medeniyetinde, kıraat ilmine verilen öneme paralel olarak bu alanla iştigal etmiş âlimlerin sayısının, binlerle ifade edilebileceği hususu da şüphe barındırmayan başka bir konudur. Ancak yaklaşık sayısı zikredilen âlimlerden her birinin hayatına detaylıca yer verilmesi, çalışmamızın hacmi açısından mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple, burada yalnızca zikredilen asırlarda yaşamış âlimlerin kronolojik olarak isimleri, vefat tarihleri, biyografilerinin geçtiği kaynaklar ve öne çıkan bazı özelliklerine dipnotlarda kısaca temas edilecektir.¹ Bahse konu âlimlerin tamamının, çalışmamızın giriş kısmındaki metot başlığında belirtilen özellikleri taşıdığı da unutulmamalıdır. Diğer yandan ilgili asırlarda hayat sürmüş ve kıraat sahasına dönük eser telif etmiş Endülüslü kıraat âlimlerinin hayatlarına çalışmamızın dördüncü bölümünde ana hatlarıyla yer verildiği için onlar, burada ayrıca zikredilmeyecektir.

EK 1: Hicrî II-III. Asırda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

Endülüslü kurrâyı tespit için başvurulmuş kaynaklarda, Gâzî b. Kays dışında vefatı hicrî II. asırda gerçekleşen herhangi bir kıraat âlimine tesadüf edilememiştir. Bu nedenle II. ve III. asırda vefat eden kıraat âlimleri aynı başlıkta aktarılacaktır.

Hicrî III. asırda vefat eden kıraat âlimleri arasından genel itibarıyla şu isimler ön plana çıkmaktadır: Gâzî b. Kays el-Kurtubî (ö. 199/814),² Abdurrahman b. Mûsâ

¹ Kıraat ilminin tedris ve naklinde görev aldığı ifade edilen Endülüslü kıraat âlimleri, sekizyüz yedi tanedir.

² İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 272; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 324; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 439; Zehebî, *Siyeru A'âlemi'n-Nübelâ*, IX, 322; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcü'l-Müzheb*, II, 136; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 3; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vü'ât*, II,

Ebû Mûsa el-Hevvârî (ö. 216/831),³ İbn Gâzî b. Kays Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 230/844),⁴ “İbnü’t-Tuleytulî” Hakem b. İmran en-Nekkâd (ö. 236/850),⁵ Sâid el-Mukrî Ebu Nasr el-Bağdâdî (ö. 276/889),⁶ Muhammed b. Vaddâh b. Bezî‘ Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 287/900),⁷ Ahmed b. İbrahim İbnü’l-Bâz Ebu İshak el-Kurtubî (ö. 294/906),⁸ Muhammed b. Abdülcebbâr el-Kurtubî (ö. 296/908),⁹ Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. ?),¹⁰ Abdullah b. Mesûd et-Tuleytulî (ö. ?)¹¹

240; Ziriklî, **el-A‘lâm**, V, 113; Mahlûf, **Şeceratü’n-Nûr**, I, 94. Gâzî b. Kays, Endülüs’e Nâfi‘ Kıraatî’ni ilk getiren kimse olarak bilinmektedir. Ana metinde kendisine sık sık temas edilmiş olup burada yalnızca bibliyografya bilgisi aktarılmıştır.

³ İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 212; Ebû Bekir ez-Zübeydî, **Tabakâtü’n-Nahviyyîn ve’l-Lügaviyyîn**, s. 253-254; Zehebî, **Târîhu’l-İslâm**, XVI, 258; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcû’l-Müzheb**, I, 471; Süyûtî, **Buğyetü’l-Vü‘ât**, II, 90; Kehhâle, **Mu‘cemü’l-Müellifin**, II, 124-125; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû‘atü’l-Müeyssera**, s. 1207; Murad ez-Zehvî, **Menhecü’l-İkrâ**, s. 14. Ebû ‘Ubeyye, **el-Hadârâtü’l-İslâmîye**, II, 696. Vefat tarihi olarak hicrî 216 yılı haber verilmekle birlikte bazı kaynaklarda hicrî 228’de İsticce kadılığı yaptığı da bildirilmiştir. Bkz. Kehhâle, **Mu‘cemü’l-Müellifin**, II, 124-125; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû‘atü’l-Müeyssera**, s. 1207. Ayrıca Ebu Musa el-Hevvârî’nin, Endülüs’e kıraat ilmini ilk getiren kimse olduğu zikredilmiştir. Söz konusu meseleyle ilgili değerlendirmelerin daha önce yapılmış olması sebebiyle burada sadece biyografisinin geçtiği kaynaklara yer verilmiştir.

⁴ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 394. Gâzî b. Kays’ın oğludur. Kıraati babasından almıştır.

⁵ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 225-226. Gâzî b. Kays’ın arkadaşıdır. Mushaf noktalamakla tanınmıştır.

⁶ İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 169. Aslen Bağdatlı olup Endülüs’e 275 yılında gelmiştir. Bizzat İbn Mücahid’din kendisinden Kitâbü’s-Seb‘a adlı eserini almış, İbn Miksem’dan de kıraat okumuştur.

⁷ İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 305-306; Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 133-134; Mahlûf, **Şeceratü’n-Nûr**, I, 113; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 241; Nebîl Muhammed, **İlmü’l-Kirâat**, s. 308. Abdüssamed b. Abdurrahman’dan Nâfi‘ ve Hamze Kıraatî’nin farklılıklarını okumuş, Endülüs’te Gâzî b. Kays’tan sonra Nâfi‘ Kıraatî’nde otorite kabul edilmiştir. İbn Vaddâh, Endülüs’e Verş Rivayeti’ni getirdiği rivayet edilen isimlerden biridir. Bu manada Endülüs kıraat tarihi açısından büyük öneme sahip olmakla birlikte çalışmamızın ana metninde kendisine sık sık temas edilmiş olup burada yalnızca bibliyografya bilgisi aktarılmıştır.

⁸ İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 18; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcû’l-Müzheb**, I, 260; İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 11-12; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 253; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 27. Babasına nisbetle “İbnü’l-Kazzâz” şeklinde de tanınmış, kıraati babası ve Abdüssamed b. Abdurrahman’dan almıştır. Abdüssamed b. Abdurrahman’dan, Verş’e ait Nâfi‘ ve Hamze Kıraatî’ni cem’ ettiği eseri sema yoluyla dinlemiş ve Esbağ b. Mâlik’e okutmuştur. Bkz. İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 27. Vefatının 273/895 olduğu da rivayet edilir. Bkz. Humeydî, **Cezvetü’l-Muktebis**, s. 150; Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 211.

⁹ İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 310. İbn Vaddâh ve İbnü’l-Kazzâz gibi âlimlerden hadis dinlemiş, bu alanda öne çıkmıştır. Ayrıca kıraat ilmi, onun ilgilendiği sahalarda yer almaktadır.

¹⁰ İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 297; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 167. Kıraati Verş’ten bizzat almış, Emevî emiri I. Hakem, kendisini oğlunun eğitimiyle görevlendirmiştir. Verş’in vefatının 197/812 olması sebebiyle hicrî III. asırda vefat ettiği öngörülmektedir. Verş’ten rivayetini bizzat alan Endülüslü tek kıraat âlimidir.

¹¹ İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 177-178. Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî’den (ö. 240/854) ders almasından yola çıkarak vefatının hicrî III. asır olduğu söylenebilir.

EK 2: Hicrî IV. Asırda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

Hicrî IV. asırda vefat eden kıraat âlimleri arasından genel itibarıyla ön plana çıkanlar şu isimlerdir: Zekeriyya b. Yahya Ebû Yahya el- Kurtubî (ö. 301/913),¹² Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Hayrûn Ebû Ca'fer el-Karevî (ö. 301/913),¹³ Esbağ b. Mâlik Ebû'l-Kasım el-Endelüsî (ö. 304/916),¹⁴ İbrahim b. Hamdân Ebû İshak el-Endelüsî (ö. 318/930),¹⁵ “el-Hırakî” Ebû Abdillâh el-Ensârî (ö. 326/938),¹⁶ “el-Verrâk” Ebû Bekir el-Kurtubî (ö.350/872),¹⁷ Abdülkebir b. Muhammed Ebû

- ¹² Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 294; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 263; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 267; Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifîn**, I, 735; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyssera**, s. 920-921. İbnü'l-Cezerî, Ebû Yahya'nın usûle dair bir kitabı olduğunu belirtse de bu kitabın kelam ilmiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, Dâni'den rivayetle Ebû Yahyâ'nın, Gâzî b. Kays'tan sonra Endülüs'te Nâfi' Kıraatı'nda önder olduğunu bildirmiştir.
- ¹³ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 382; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 54; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 215; Hind Şelebî, **el-Kırââtü bi İfrîkiyye**, s. 283:294. Kıraatı babası, Mısır'da Ebû'l-Hasen el-Antâkî ve Verş'in öğrencilerinden Ebû Yakub el-Ezrak gibi âlimlerden almıştır. Aslen Kayrevanlı olup hayatının bir döneminde Endülüs'e gelmiş ve kıraat okutmuştur. Bazı eserlerde Ebû Ca'fer İbn Hayrûn'a kıraat ilmiyle ilgili; *el-İbtidâ ve't-Temâm fi'l-Kırâât ve el-Elifât ve'l-Lâmât fi Resmi'l-Mushaf* adıyla çeşitli eserler nispet edilmiştir. Söz konusu eserlerin Ebû Ca'fer'e nispetinin nedeni, tarih ve teracim kitaplarında, “Ebû Abdillâh” künyesiyle tanınan babası “Muhammed b. Ömer b. Hayrûn Ebû Abdillâh el-Endelüsî” ile karıştırılmış olmasıdır. Endülüslü kıraat âlimlerinin tespiti esnasında başvurulan kaynaklarda, gerek Ebû Abdillâh b. Hayrûn gerekse de Ebû Ca'fer b. Hayrûn'un biyografilerinde kıraat ilmine dair eser haberi veren yalnızca İbnü'l-Cezerî'dir. O da, yukarıda ismi geçen eserlerin Ebû Ca'fer'e değil, Ebû Abdillâh'a ait olduğunu rivayet etmiştir. Babası her ne kadar “Endelüsî” nisbesi ile anılsa da, adı geçen bölgede yaşadığıyla ilgili herhangi bir malumat bulunmamakta; daha çok Mısır ve Irak'a gerçekleştirdiği seyahatler ve Kayrevan'da gördüğü itibardan bahsedilmektedir. Hatta Kayrevan halkının önceleri “Hamze Kırâatı”ni okudukları; Ebû Abdillâh'ın Kayrevan'a gelişiyle birlikte “Nâfi' Kırâatı”nin tanındığı ve yaygınlaştığı bildirilir. Bahsi geçen “karışıklık” sebebiyle Kayrevan'da “Nâfi' Kırâatı”nin yaygınlaşması, Ebû Ca'fer İbn Hayrûn'a da bağlanmıştır. Öte yandan İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer İbn Hayrûn'un künyesini “Ebû'l-Hasen” şeklinde kaydetmiştir. Ebû Ca'fer İbn Hayrûn ve Ebû Abdillâh İbn Hayrûn'un birbirleriyle karıştırılması ve babasıyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 288; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 561; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 191; Mahfûz, Muhammed, **Terâcimü'l-Müellfine't-Tûnisiyyîn**, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1982, II, 264-267; Hind Şelebî, **el-Kırââtü bi İfrîkiyye**, s. 283:294.
- ¹⁴ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 74; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 241; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 155. Nâfi' Kıraatı'nın önder şahsiyetleri arasında yer alır.
- ¹⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 114; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 19. Endülüs'te doğup Mısır'a yerleşmiş, burada İsmail b. Abdillâh en-Nehhâs'tan kıraat okumuş ve talebe yetiştirmiştir.
- ¹⁶ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 328; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 133. Kıraatı İsmail el-Kâdî'den almıştır.
- ¹⁷ İbn Beşkûvâl, **Kitâbü's-Sıla**, s. 29; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 87. Ebû'l-Hasen el-Antâkî Endülüs'e gelmeden önce, Kurtuba halkının, kıraat noktasında itimat ettiği bir kimsedir. Mushaf yazma ve noktalamayla da meşhur olmuştur. Yazısının güzelliği ve Mushafları doğru yazacağına dair kendisine duyulan güven sebebiyle, ondan Mushaf almak için insanların birbirleriyle yarıştıkları ifade edilir. Verrâk, Ebû Ömer ed-Dimeşkî ve Ebû Yakub en-Nehricûrî gibi âlimlerden rivayette bulunmuştur.

Muhammed el-Endelüsî (ö. 360/970),¹⁸ Ubeydullah b. Ömer Ebû Ca'fer el-Bağdâdî (ö. 360/970),¹⁹ Esbağ b. Temâm Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 365/975),²⁰ Yahya b. Mücahid Ebû Bekir el-Endelüsî (ö. 366/977),²¹ Hakem b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kayravânî (ö. 370/980),²² Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. 378/988),²³ İbnü'n-Nu'mân Ebû Abdillâh el-Kayravânî (ö. 378/988),²⁴ İbnü'l-'Acel' Acil Ebû Eyyüb el-Kurtubî (ö. 383/993),²⁵ Abdüsselam b. Semh Ebû Süleyman el-Hevvârî (ö. 387/997),²⁶ Saîd b. Hassan Ebû Osman el-Endelüsî (ö.388/998),²⁷ Abdülmecid el-Fetâ Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 389/999)²⁸ Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer el-Kurtubî (ö. 390/999),²⁹ İsa b. Said Ebü'l-Esbağ el-Kurtubî (ö. 390/999),³⁰

¹⁸ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 237; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 359. Önce Mekke'ye giderek Ebû Saîd b. el-A'râbiden; ardından Mısır'da Ebû Bekir el-Üdfüvî ve Ebû Ca'fer en-Nehhâs'tan kıraat okumuştur. Medînetü'z-Zehrâ Camii'nde kıraat okutmuş ve burada vefat etmiştir.

¹⁹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 209-210; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 655; *Mîzanü'l-İ'tidâl*, III, 14; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 435-436; Muhammed Sâlim Muhaysin, *Mu'cemü Huffâzi'l-Kur'ân*, I, 415. Daha çok fıkıhçılığı ile meşhur olmuş ve kıraatle de iştiğal etmiştir. Aslen Bağdalıdır. Endülüs'e sonradan gelmiş ve Kurtuba'ya yerleşmiştir. İbn Mücahid'den bizzat kıraat okumuştur. İbnü'l-Cezerî, Ebû Ca'fer el-Abîd'in kıraatle ilgili eserleri olduğunu rivayet etmişse de yapılan araştırmalar neticesinde bu eserlerin fıkıhlı ilgili olabileceği kanısına varılmıştır.

²⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 76.

²¹ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 441; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, II, 375. Hicaz ve Mısır'a seyahatleri söz konusu olup tefsir ve kıraat ilmiyle iştiğal etmiştir.

²² İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 105-106. Aslen Kayrevanlıdır. İslam âleminin birçok bölgesine ilmî seyahatler yapmış, iki kere de Endülüs'e gelmiştir. Halife Mustansır Billah iki gelişinde de kendisini ağırlamış ve ona ikramda bulunmuştur.

²³ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 194; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 655; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 407. "Makrun" şeklinde tanınan âlim, Halife II. Hakem tarafından hicrî 350 civarı Kurtuba'ya davet edilmiş, Kurtuba Mescid-i Camii'nde Verş Rivayeti'ni okutmuştur.

²⁴ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 713-714; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 117. Aslen Kayrevanlı olup 357/967 yılında Endülüs'e yerleşmiştir. Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmirî ve Ebû Bekir el-Üdfüvî gibi âlimlerden almış, Talemenki'ye kıraat okutmuştur. Vefatının 368/978; Endülüs'e gelişinin 360/970 olduğu da bildirilir. Bkz. İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 384.

²⁵ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 159. Kurtuba Mescid-i Camii'nde imamet ve müezzinlik görevini yürütmüş, aynı mekânda Antâkî'ye kıraat okumuştur.

²⁶ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 233. Çeşitli seyahatler gerçekleştirdiği ve Kur'ân'a vakıf olduğu bildirilmiştir. Kıraati Ebû Ca'fer en-Nehhâs gibi âlimlerden almıştır.

²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 278. Bağdat'a giderek Ebû Bekir b. Şâzân'dan kıraat okumuş, Kurtuba'ya dönüp talebe yetiştirmiştir.

²⁸ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 558-559; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 140; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 416. II. Hakem'in azatlısı olup kıraati Antâkî'den almıştır. Mushaf noktalamayla da uğraşmıştır.

²⁹ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 35-36; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 104.

³⁰ İbnü'l-Faradî, *Târîhu Ulemâi'l-Endelüs*, s. 266; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 403; Humeydî, *Cezvetü'l-Muktebis*, s. 298; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 725; İbnü'l-Cezerî,

“İbnü’l-Debbâğ” Ebü’l-Kasım el-Kurtubî (ö. 393/1002),³¹ İbrahim b. Mübeşşir Ebû İshak el-Kutubî (ö. 395/1004),³² “İbnü’l-Haccâm” Halef b. Süleyman (ö. 397/1007),³³ “İbnü’l-Meşşât” Ebü’l-Mütarrif el-Kurtubî (ö. 397/1007),³⁴ İbn Ebi’l-Müfevvez Ebû Ömer el-Kurtubî (ö.399/1009),³⁵ Abdülmelik b. İdris el-Beccânî el-Kurtubî (ö. ?),³⁶ Ebü’l-Abbas el-Füzaylî el-Mürsî (ö. ?),³⁷ Ali b. Ahmed Ebü’l-Hasen el-Beccânî (ö. ?),³⁸ Abdülhakem b. İbrahim Ebü’l-Fazl el-Beccânî el-Karevî (ö. ?),³⁹ Abdurrahman b. Ahmed Ebû Habîb el-Kayravânî (ö. ?),⁴⁰ Mutarrif b. Abdurrahman Ebü’l-Kasım el-

Ġâyetü’n-Nihâye, I, 537. Kıraati Mısır’da Ebû Ahmed es-Sâmîrî’den almış, Kurtuba Mescid-i Camii’nde talebe yetiştirmiştir.

³¹ İbnü’l-Faradî, **Târîhu Ulemâi’l-Endelüs**, s. 118; Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 286; Humeydî, **Cezvetü’l-Muktebis**, s. 209; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 694-695; **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, XVII, 113; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 246; Topaloğlu, Nuri, “İbnü’l-Debbâğ, Ebü’l-Kasım”, **DİA**, XXI, 8. Daha çok hadisçiliğiyle meşhur olmakla birlikte kıraat ilmiyle de ilgisi hatırı sayılır derecededir. Kıraati İbn Mücâhid’in talebesi Ebû Bekir Ahmed b. Sâlih el-Bağdâdî ve İbn Eşte gibi âlimlerden almıştır. Talebeleri arasında Ebû Amr ed-Dânî ve İbn Abd’İberr de bulunmaktadır.

³² İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 147-148. Kıraati Antâkî’den almış, Mushaf noktalamakla tanınmıştır.

³³ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 258. Verş ve Kâlun rivayetlerini Antâkî’den okumuş, insanlara okutmuştur. Mushaf yazmak ve noktalamakla meşhur olmuştur.

³⁴ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 464-465. Kıraati Antâkî’den almış, sesi ve tilavetinin çok güzel olduğu bildirilmiştir. Ayrıca Endülüs’ün çeşitli şehirlerinde kadılık görevi ifa etmiştir.

³⁵ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 43-44; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 134. Verş ve Kâlun Rivayetleri’ni Antâkî’den okumuş, bağlı bulunduğu bölgedeki bir camiide insanlara okutmuştur.

³⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 68; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 9. Aslen Beccânî olup Kurtuba’ya yerleşmiş, vefatına kadar burada yaşamıştır. Hicrî 345 yılında hacca ve Mısır’a giderek Ebû Abdillâh el-Enmâtî’den Verş Rivayeti’ne ait *vakf-ibtidâ* eserini bizzat almış, bu kitapla Endülüs’e dönmüş, Halife Hakem ise kendisinden bu eseri çoğaltmasını istemiştir. Sözü geçen eseri çoğaltmış olması sebebiyle hicrî 348 yılında yaşadığı bilinmektedir.

³⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 32. Antâkî’den ders aldığı göz önünde bulundurulduğunda hicrî 4. asırda vefat ettiği düşünülebilir.

³⁸ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 173; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 152. Kıraati İbn Hayrûn’dan almış, memleketi Beccâne’de okutmuştur. Hocası İbn Hayrûn’dan hareketle vefatının hicrî 300’lü yılların başları olduğu düşünülebilir.

³⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 139; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 326. Aslen Kayrevanlı olup Endülüs’ün Beccâne bölgesine göç etmiş, İbn Hayrûn ve Ebû Abdillâh el-Enmâtî gibi önemli âlimlerden kıraat okumuştur. Özellikle Verş Rivayeti’nde derin bilgiye sahiptir. İbn Hayrûn’dan ders okuması ve İbnü’l-Cezerînin, “hicrî 300 yılında bir kişinin kendisinden kıraat okuduğu” şeklinde verdiği bilgi dikkate alındığında, vefatının 300’lü yılların başları olduğu söylenebilir.

⁴⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 50; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 330. Tunus’un Mahmudiyye şehrinde doğmuş, henüz çocukken babasıyla Endülüs’e gelmiştir. Vefat tarihi bildirilmemiş olup biyografi eserlerinde yer verildiği asırlar dikkate alındığında hicrî 300’lü yılların başları olduğu düşünülebilir.

Endelûsî (ö. ?),⁴¹ Ali b. Şeybân el-Bağdâdî (ö. ?),⁴² Süleyman b. Mesrûr Ebu'r-Rabî'i et-Tuleytulî (ö. ?),⁴³ Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillâh el-İlbîrî (ö. ?).⁴⁴

EK 3: Hicrî V. Asırda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

Vefatı hicrî V. asırda gerçekleşen Endülüslü kurrâdan, isimlerine sıkça rastlananlar şunlardır. Ahmed b. Büreyl/Bürîl Ebû Ömer el-Kurtubî (ö. 400/1010),⁴⁵ Süleyman b. Hişam İbnü'l-Ğammâz el-Kurtubî (ö. 400/1010),⁴⁶ Ahmed b. Ali Ebü'l-Abbas el-Bâğâî (ö. 401/1011),⁴⁷ Saîd b. Muhammed Ebû Osman es-Sarakustî (ö. 404/1013),⁴⁸ Vesîm/Vüseym b. Ahmed el-Hantemî (ö. 404/1013),⁴⁹ Ubeydullah b. Seleme Ebû Mervân el-Kurtubî (ö. 405/1014),⁵⁰ Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Beccânî (ö. 405/1014),⁵¹ Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. 407/1016),⁵²

⁴¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 191; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 262. İbn Ebî Tayyib'den kıraat okuduğu bilgisinden hareketle hicrî 300'lü yılların başlarında vefat ettiği düşünülebilir.

⁴² İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 253-254. Aslen Bağdatlıdır. Hicrî 375'te Endülüs'e gelmiştir. İbn Mücâhid'den bizzat kıraat okumuştur. Vefatıyla ilgili net bir tarih bulunmamakla birlikte yukarıdaki bilgiler ışığında hicrî 4. asırda vefat ettiği düşünülebilir.

⁴³ İbnü'l-Faradî, **Târîhu Ulemâi'l-Endelüs**, s. 156. Hicrî 290'lı yıllarda hac farızasını yerine getirmek amacıyla gittiği Doğu'da Mısır'a yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Vefatının, yukarıdaki bilgiler göz önünde bulundurulduğunda hicrî dördüncü asırda gerçekleştiği düşünülebilir.

⁴⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 300-301; İbn Abdîlmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 116; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 736; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 44. Çeşitli ilmî seyahatler yaparak karşılaştığı hocalardan kıraat okumuş, Endülüs'e dönüşünde insanlara okutmuştur. Vefat tarihi, kaynaklarda hicrî 390 yılından sonra şeklinde verilmiştir.

⁴⁵ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 50. Kıraati Antâkî'den almış, Mısır'a giderek bu alanda derinleşmiştir.

⁴⁶ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 309-310; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 718; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 287. Antâkî'den ders almış, ardından Mısır'a giderek Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn ve Ebû Bekir Üdfüvî'den kıraat okumuştur. Ebû Amr ed-Dânî, kıraat okuttuğu isimlerdendir.

⁴⁷ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 142. Aslen Afrika'da bir şehir olan Bâğâ'ya mensuptur. Endülüs'e hicrî 376'da gelmiş, Kurtuba Mescid-i Camii'nde kıraat okutmakla görevlendirilmiştir. Endülüslü Devleti'nin baş veziri Mansur b. Ebî Âmir, kendisini, oğlu Abdurrahman'ın özel eğitimiyle sorumlu tutmuştur. Bir dönem Mısır'a giderek burada Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn ve Ebû Bekir el-Üdfüvî'den ders almıştır.

⁴⁸ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 333-334. Kıraati Ebû Abdillâh el-Enmâtî ve Ebû Bekir el-Meâfirî'den almıştır.

⁴⁹ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 928; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 312. Kıraati Endülüs'te Antâkî'den, Mısır'da Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn ve Ebû Ahmed es-Sâmîrî'den almıştır.

⁵⁰ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 455; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 433-434. Kıraati Antâkî'den almıştır.

⁵¹ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 161; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 60; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 103. Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmîrî'den almış ve memleketinde okutmuştur. İbnü'l-Cezerî, âlimin vefatını hicrî 404 şeklinde kaydetmiştir.

⁵² İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 59. Mısır'a giderek burada Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan kıraat okumuş, İşbiliye'ye dönmüş ve kıraat okutmuştur. Fitne sebebiyle tekrar Mısır'a gitmiş ve bir camiide kıraat okutmuştur.

Atiyye b. Saîd Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. 409/1018),⁵³ Ahmed b. Muhammed Ebû Bekir el-Mukrî (ö. 410/1019),⁵⁴ Muhammed b. Mu‘âfi Ebû Abdillâh el-Ceyyânî (ö. 410/1019),⁵⁵ Abdülâzîz b. Ca‘fer Ebû’l-Kasım el-Bağdâdî (ö. 413/1019),⁵⁶ Abdurrahman b. Mervân Ebû’l-Mutarriif el-Kanâzî (ö. 413/1022),⁵⁷ Ahmed b. Tarîf Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 416/1025),⁵⁸ Halef b. Ğusn Ebû Saîd et-Tâî (ö. 417/1026),⁵⁹ Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer İbnü’l-Ferrâ el-Kurtubî (ö. 420/1029),⁶⁰ “Nâfi” Saîd b. Muhammed Ebû Osman ed-Dânî (ö. 421/1030),⁶¹ Yahya b. Abdilmelik Ebû Zekeriyya el-Kurtubî (ö. 424/1033),⁶² Muhammed b. Ömer Ebû Ömer el-Kurtubî (ö. 425/1034),⁶³ İbrahim b. Abdillâh Ebû İshak el-İşbîlî (ö. 425/1034),⁶⁴ “İbnü’s-Şekkâk”

⁵³ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 433; Humeydî, **Cezvetü’l-Muktebis**, s. 319; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 651-654; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 725-726. Endülüs’te Antâkî’den, Mısır’da Ebû Ahmed es-Sâmîrî’den kıraat okumuştur. Mekke’de vefat etmiştir.

⁵⁴ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 60-61; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 104. Kıraati Ebû’t-Tayyib b. Ğalbûn’dan almış ve memleketinde talebe yetiştirmiştir.

⁵⁵ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 736-737; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, II, 231. Mısır’a giderek burada Ebû’t-Tayyib b. Ğalbûn vefat edene kadar kendisinden kıraat okumuştur. İbn Ğalbûn’un vefatından sonra oğlu Ebû’l-Hasen b. Ğalbûn’dan ders almıştır. Sonrasında memleketi Ceyyân’a dönmüş ve başta çocuklar olmak üzere insanlara kıraat okutmuştur.

⁵⁶ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 547-548; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 707-708. Aslen Endülüslü olmayıp hicrî 350 yılında ticaret maksadıyla geldiği Endülüs’ün Ceyyân şehrine yerleşmiş; burayı vatan edinmiştir. Birçok kurrâdan kıraat almış, içinde Ebû Amr ed-Dânî’nin de bulunduğu zevâta kıraat okutmuştur. İbnü’l-Cezerî, vefatını 412/1018 şeklinde aktarmıştır. Bkz. İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 353.

⁵⁷ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 371; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 481; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 729-730; **İber**, II, 224; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü’l-Arifin**, I, 516; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 343. Kıraati Antâkî başta olmak üzere birçok önemli âlimden almıştır. Mısır’a da giderek burada kendini geliştirmiştir. Fıkıh ve tefsirde daha çok öne çıkmış ve eserler telif etmiştir.

⁵⁸ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 180; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 71; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 727-728; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 63. Kıraati Antâkî, Ebû’t-Tayyib b. Ğalbûn, Ebû Ahmed es-Sâmîrî ve Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. ‘Arrâk’tan okumuş, Meyûrka’da (Mallorca) insanlara okutmuştur.

⁵⁹ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 265; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 724; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 246. Ebû’t-Tayyib b. Ğalbûn ve Ömer b. Muhammed b. ‘Arrâk’tan kıraat okumuş, Kurtuba’ya dönerek bu ilmi okutmuştur. Meyûrka’da vefat etmiştir.

⁶⁰ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 85-86. Endülüs’te çeşitli âlimlerden kıraat okumuş, hac dönüşü Kudüs’e uğramış, burada vefat etmiştir.

⁶¹ Süyûtî, **Buğyetü’l-Vü‘ât**, I, 589; İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 113; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, II, 45; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 755; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 278. Antâkîden kıraat okumuş, Dâniye’de vefat etmiştir. Verş ve Kâlun Rivayetleri’ni çok fazla okuması ve tekrar etmesi sebebiyle, Antâkî, kendisine “Nâfi” lakabını takmıştır.

⁶² İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 956. Antâkî’nin en öne çıkan öğrencilerinden biri olduğu rivayet edilmiştir.

⁶³ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 757; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, II, 194. Antâkî’den en çok rivayette bulunanlar arasında yer almıştır. Kurtuba Mescid-i Camii’nde uzun yıllar kıraat okutmuştur.

⁶⁴ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 154. Kıraati Endülüs’teki çeşitli âlimlerden okumuştur.

Abdullah b. Saîd Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 426/1035),⁶⁵ Halef b. Hüseyin Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 427/1036),⁶⁶ Saîd b. İdris Ebû Osman el-İşbîlî (ö. 429/1038),⁶⁷ “en-Neccâd” Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 429/1038),⁶⁸ Musa b. İsa Ebû ‘İmrân el-Fâsî (ö. 430/1039),⁶⁹ Süleyman b. İbrahim Ebu’r-Rabî’ et-Tuleytulî, (ö. 431/1040),⁷⁰ “el-İmâm” İbrahim b. Sâbit Ebû İshak el-İklîşî (ö. 432/1041),⁷¹ Ahmed b. Muhammed Ebû Ömer el-Kurtubî (ö. 432/1041),⁷² Abdurrahman b. İbrahim Ebü'l-Kasım el-İşbîlî (ö. 434/1042),⁷³ Abdullah b. Yusuf Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 435/1043),⁷⁴ Süleyman b. İbrahim Ebû Eyyüb el-Mâlekî (ö. 435/1043),⁷⁵ Muhammed b. Kasım Ebû Abdillâh el-Beccânî (ö. 442/1050),⁷⁶ Muhammed b. İsa Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 445/1053),⁷⁷ “Tâcü'l-Eimme” Ahmed b. Ali Ebü'l-Abbas el-

⁶⁵ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 345; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 409; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 754; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 377. Kıraati Ebû Abdillâh İbnü'n-Nu'mân'dan almış, aynı zamanda İbn Mücâhid'in *Seb'a*'sını da okumuştur. Yedi kıraat konusunda uzman olan âlim, seksen yaşında Kurtuba'da vefat etmiştir. Ayrıca Kurtuba'daki bazı bölgelerde kadılık görevine de getirilmiştir.

⁶⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 241. Kıraati Antâkî'den almıştır. Sesinin çok güzel olduğu rivayet edilmiştir.

⁶⁷ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 307; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 343; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 765-766; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 276-277. Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'un öğrencilerinden ve onu en iyi tanıyanlardan olup Ebû Bekir Üdfüvî'den de kıraat okumuştur. İbnü'l-Enbâr'ın *el-Vakf ve'l-İbtidâ* adlı eserini de rivayet etmiş, İşbiliye'de kıraat okutmuştur.

⁶⁸ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 761; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 736-737; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 251. Ebû Amr ed-Dânî'nin dayısı olup kıraati Antâkî ve Ebû Ahmed es-Sâmîrî'den almıştır. Genellikle Kurtuba'da yaşamış ve insanlara kıraat okutmuştur.

⁶⁹ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 457; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 338; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 881; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 737-738; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 280. Aslen Kayrevanlıdır Daha çok fıkıhta derinleşmiş ancak kıraatle de ilgilenmiştir. Endülüs'te de bir müddet bulunmuş, hadis ilmiyle de iştigal etmiştir.

⁷⁰ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 314-315. İbn Süfyân'ın *el-Hâdî* adlı eserini kendinden dinlemiştir.

⁷¹ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 153; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 743; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 16. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Ğalbûn ve Abdülcebbar et-Tarsûsî'den almıştır. Mısır'a yerleşerek burada, Abdülcebbar et-Tarsûsî'nin vefatından sonra kıraat okutmuştur.

⁷² İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 88-89; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 104; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Arifin**, I, 75; Velîd ez-Zübeyrî vd. **el-Mevsû'atü'l-Müeyssera**, s. 310. Kıraati başta Ebü'l-Mütarrif el-Kanâzî ve Mekki b. Ebî Tâlib olmak üzere birçok âlimden okumuş, özellikle Mekki konusunda uzman olduğu rivayet edilmiştir. İbn Beşkuval, âlime ait *Kıraatin Manaları* adında bir eser nispet etse de araştırmalar sonucu böyle bir esere tesadüf edilememiştir.

⁷³ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 488. Genellikle İşbiliye'de yaşamış ve kıraatle iştigal etmiştir.

⁷⁴ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 414. Mekki b. Ebî Tâlib, Talemenki ve Antâkî gibi âlimlerden kıraat okumuştur.

⁷⁵ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 316-317. Talemenki'nin damadıdır. Kıraati de ondan almış, eserlerini rivayet etmiştir.

⁷⁶ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 782; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 125. Kıraatin tedrisinde katkısı fazladır.

⁷⁷ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 783-784. Kıraati Antâkî başta olmak üzere birçok âlimden almıştır.

Mısırî (ö. 445/1053),⁷⁸ ‘Utbe b. Abdilmelik Ebü’l-Velîd el-Endelüsî, (ö. 445/1053),⁷⁹ “İbnü’s-Sâbûnî” Kasım b. İbrahim Ebû Muhammed el-Kurtubî, (ö. 446/1054),⁸⁰ Ahmed b. Ebi’r-Rabiî’ Ebû Ömer el-Beccânî (ö. 446/1054),⁸¹ Ahmed b. Süleyman İbn Ebi’r-Rabiî’ et-Tancî (ö. 446/1054),⁸² Ğâlib b. Abdillâh Ebû Temâm ed-Dânî (ö. 446/1054),⁸³ “İbnü’s-Sannâ” Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Kurtubî, (ö. 448/1056),⁸⁴ “İbnü’l-‘Arabî” Velîd b. Abdillâh Ebü’l-Kasım el-Kurtubî, (ö. 449/1057),⁸⁵ Halef b. Yusuf Ebü’l-Kasım el-Barbüşterî, (ö. 451/1059),⁸⁶ Kasım b. Feth Ebû Muhammed el-Ferecî, (ö. 451/1059),⁸⁷ “İbnü’l-Bennâ el-Âhir” el-Kurtubî (ö. 454/1062),⁸⁸ İsa b. Ferec Ebü’l-Esbâğ et-Tuleytulî, (ö. 454/1062),⁸⁹ “et-Taraff”

⁷⁸ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 143; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 771-772; ‘İber, II, 287; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetü’n-Nihâye*, I, 84; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, V, 197. Ömer b. Arrâk ve Ebü’t-Tayyib b. Ğalbûn gibi âlimlerden kıraat okumuş, kendisinden de Talemekî, Ebü’l-Kasım el-Hüzelî ve Muhammed b. Şüreyh gibi zâtlar kıraat almıştır. Aslen Mısırlı olup hicrî 420 gibi Endülüs’e gelmiştir.

⁷⁹ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 435; Humeydî, *Cezvetü’l-Muktebis*, s. 322; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 655; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 781-782; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetü’n-Nihâye*, I, 443. Kıraati Mısır’da Ebû Ahmed es-Sâmîrî, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. ‘Arrâk, Ebû Bekir el-Üdfüvî ve Ebü’t-Tayyib b. Ğalbûn gib âlimlerden kıraat okumuştur. Kıraat ilmi isnadında yetkin olup Bağdat’a yerleşmiştir.

⁸⁰ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 686-687. Talemekî’den kıraat okumuş, tasavvufa dair eserler telif etmiştir.

⁸¹ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 95; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetü’n-Nihâye*, I, 53. Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmîrî ve Ebü’t-Tayyib b. Ğalbûn gib âlimlerden almıştır.

⁸² Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 209; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 144; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 759-760; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetü’n-Nihâye*, I, 57. Aslen Tancalıdır. Kıraati babası Ebü’r-Rabiî’ et-Tancî ile çıktığı seyahatlerde Ebû Ahmed es-Sâmîrî, Ebü’t-Tayyib b. Ğalbûn ve Ebû Bekir el-Üdfüvî gibi âlimlerden almıştır. Endülüs’e yerleşmiş, Beccâne ve Meriye’de kıraat okutmuştur.

⁸³ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 439; Süyûtî, *Buğyetü’l-Vü‘ât*, II, 240; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 666; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 49; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, III, 432; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 841-842; *Müstemlah*, 359; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetü’n-Nihâye*, II, 3. Aslen Meyûrka’da küçük bir kasaba olan Katînlidir. Dâniye’ye yerleşerek burada yaşamıştır. Kıraati Ebû Amr ed-Dânî ve İbn Abdilberr’den almıştır.

⁸⁴ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 785; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 783-784; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetü’n-Nihâye*, II, 167. Antâkî’nin son öğrencisidir olup Antâkî’ye ait *Kırâatü Verş* adlı eseri rivayet etmiştir.

⁸⁵ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 927. Kıraati Ebü’r-Rabiî’ Süleyman b. Ğammâz’dan almıştır. Mekkî b. Ebî Tâlib’in vefatının ardından, Kurtuba Mescid- Camii’nde imamlık yapmıştır.

⁸⁶ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 270. Veşka’ya (Huesca) bağlı Barbüşter’dan (Barbastro) olup Ebû Amr ed-Dânî’den kıraat okumuş, icazet almıştır.

⁸⁷ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 688-670. Kıraati Talemekî ve babasından almıştır. Yedi kıraat konusunda uzman olduğu bildirilmiştir.

⁸⁸ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 497; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 123; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 823; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetü’n-Nihâye*, I, 332. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebü’l-Mütarref el-Kanâzî’ gibi âlimlerden almıştır. Zehebî, İbnü’l-Bennâ’nın kıraat tasnifatı olduğunu belirtse de bu yönde bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

⁸⁹ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 633; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetü’n-Nihâye*, I, 541.

Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh el-Kurtubî, (ö. 454/1062),⁹⁰ Kasım b. Muhammed Ebû Muhammed el-Beccânî (ö. 457/1065),⁹¹ “İbnü’l-Müezzîn” Ebû Muhammed et-Tuleytulî (ö. 460/1068),⁹² İbrahim b. Muhammed Ebû İshak el-Kurtubî (ö. 462/1070),⁹³ Muhammed b. Cevher Ebü’l-Velîd el-Kurtubî (ö. 462/1070),⁹⁴ “eş-Şelûnî” İbrahim b. Halef Ebû İshak el-Abderî (ö. 463/1071),⁹⁵ “İbnü’l-Latîniyye” Ali b. Ahmed Ebü’l-Hasen el-Batalyevsî, (ö. 466/1074),⁹⁶ Ğâlib b. Muhammed Ebû Temâm eş-Şintemerîyyî’l-Ğarbî, (ö. 469/1076),⁹⁷ Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh el-Ceyyânî (ö. 469/1076),⁹⁸ Ğânim b. Velîd el-Mâlekî (ö. 470/1077),⁹⁹ “İbnü’d-Dânî” Ebü’l-Abbas ed-Dânî (ö. 471/1078),¹⁰⁰ Abi b. Ebi’l-Kasım Ebü’l-Hasen et-Tuleytulî, (ö. 472/1079),¹⁰¹ “İbn Abbas” Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 472/1079),¹⁰² Halef b. İbrahim Ebü’l-Kasım et-Tuleytulî (ö. 477/1084),¹⁰³ “İbn Esbag” Muhammed b.

⁹⁰ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 789; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 820-821; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 80. Kiraati Mekkî b. Ebî Tâlib ve arkadaşlarından okumuş, Ebü’l-Abbas el-Mehdevî’nin Kurtuba’ya geldiği zamanlarda onunla arkadaşlık etmiştir.

⁹¹ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 691; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 799; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 23. Çeşitli ilmi seyahatler yapmış, Mekke’de İbn Mücahid’in arkadaşlarıyla karşılaşarak onlardan kiraat okumuştur. Endülüs’e dönüşünden sonra Meriye’de talebe yetiştirmiştir.

⁹² İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 426. Hadis başta olmak üzere birçok ilimle iştigal etmiş, Talemenki’den kiraat rivayetinde bulunmuştur.

⁹³ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 159. Kiraati Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebü’l-Abbas el-Mehdevî ve Ebü’l-Kasım el-Hazrecî gibi âlimlerden okumuştur. Ebü’l-Kasım b. Abdi’l-Vehhâb’ın vefatından sonra Kurtuba’da, onun yerine kiraat okutmuştur.

⁹⁴ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 65; İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 800-801. Başta Mekkî b. Ebî Tâlib olmak üzere birçok âlimden kiraat okumuş, “Kurtuba Reisülkurrâsı” olduğu rivayet edilmiştir.

⁹⁵ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 163. Ebû Amr ed-Dânî’nin arkadaşlarındandır. Hattının iyi olduğu bildirilmiştir.

⁹⁶ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 608. Ebû Amr ed-Dânî’den rivayette bulunmuştur.

⁹⁷ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 50; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, III, 435. Kiraati Mekkî b. Ebî Tâlib’den almış, memleketi Şintemerî’de (Canta Maria) kiraat okutmuştur. Ayrıca memleketinde hâkimlik görevini ifa etmiş ve çok âdil olduğu rivayet edilmiştir.

⁹⁸ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 802; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 832; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 58. Kiraati Mekkî b. Ebî Tâlib’den almıştır.

⁹⁹ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 4. Mâlekalıdır. Kiraati Ebü’l-Abbas el-Mehdevî’den almıştır.

¹⁰⁰ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 114; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 886; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 76. Ebû Amr ed-Dânî’nin oğludur. Kiraati de babasından almıştır. Memleketi Dâniye’de kiraat okutmuştur.

¹⁰¹ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 608-609. İlmî seyahatlerinde hadis, tefsir ve kiraat gibi ilimlerden nasibini almış, memleketine dönerek talebe yetiştirmiştir.

¹⁰² İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 501; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 834; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 340. Kiraati Mekkî b. Ebî Tâlib’den almış, bu alanın önde gelenlerinden olduğu rivayet edilmiştir.

¹⁰³ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 272; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 841; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 245. Kiraati Ebû Amr ed-Dânî’den almış, memleketinde okutmuştur.

Muhammed Ebû Abdillâh el-Kurtubî, (ö. 477/1084),¹⁰⁴ Ferec b. Cedîde Ebû'l-Fazl el-Batalyevsî (ö. 480/1087),¹⁰⁵ Muhammed b. Muhammed Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 481/1088),¹⁰⁶ “İbnü'l-İlbîrî” Ali b. Abdillâh Ebû'l-Hasen et-Tuleytulî (ö. 483/1090),¹⁰⁷ Muhammed b. Ahmed İbn Ebî Cemre Ebû Bekir el-Mursî (ö. 485/1092),¹⁰⁸ “İbn Rizk” Ebû'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 485/1092),¹⁰⁹ Muhammed b. İsa Ebû Abdillâh et-Tuleytulî (ö. 485/1092),¹¹⁰ Hasan b. Ubeydullah Ebû Ali el-Kurtubî, (ö. 486/1093),¹¹¹ İsa b. Hiyerah Ebû'l-Esbağ el-Kurtubî (ö. 487/1094),¹¹² Abdülvehhâb b. Muhammed Ebû Ca'fer es-Sarakustî (ö. 489/1096),¹¹³ Musa b. Süleyman Ebû 'İmrân el-Meriyyî (ö. 494/1101),¹¹⁴ “Bubeyrus” Ahmed b. Abdillâh Ebû'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 495/1102),¹¹⁵ Ali b. Abdirrahman İbnü'd-Dûş eş-Şâtîbî (ö.

- ¹⁰⁴ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 810; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 834-835; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 210. Kurtuba Camii'nin imamı olup kıraati, Mekkî b. Ebî Tâlib'den almıştır.
- ¹⁰⁵ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 674; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 66; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 452. Kıraat ilminde ârif bir kimse olup İsbîliye'de bu ilmi okutmuştur.
- ¹⁰⁶ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 812; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 852; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 210. Hadisle de işigal etmiş, kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almıştır.
- ¹⁰⁷ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 611; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 833; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 489. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almış, Kurtuba Camii'nde okutmuştur.
- ¹⁰⁸ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 71; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 39; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 164; Zehebî, *Müstemlah*, s. 263; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 63. Ebû Amr ed-Dânî'den rivayette bulunan son kişi olan babasından kıraat okumuş ve *et-Teyşîr*'i rivayet etmiştir. Mürsiye kadılığını da yürütmüştür.
- ¹⁰⁹ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 289; İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 273; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 873; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 246. Mekkî b. Ebî Tâlib gibi âlimlerden kıraat okumuş, nahiv ve Kur'ân ilimlerinde yetkin olduğu rivayet edilmiştir. Mekke ve Mısır'a seyahatleri bulunmaktadır.
- ¹¹⁰ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 110; İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 815; İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, s. 66; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 846-847; 'İber, II, 250; Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, IV, 297; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 365; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 198. Kıraati arkadaşı Dânî, Mekkî ve Talemenki gibi âlimlerden almış, Endülüs'ün önder kurrâsından addedilmiştir.
- ¹¹¹ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, 225. Kıraat okumuş, Gırnata'ya giderek burada bu ilmi aktarmış ve kadılık yapmıştır. Kadılıktan azledilmesinin ardından tekrar Kurtuba'ya dönmüş ve Mescid-i Camii'de vefatına kadar kıraat okutmuştur.
- ¹¹² İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 636; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 844; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 536. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almış, özellikle yedi kıraat konusunda uzman olduğu bildirilmiştir.
- ¹¹³ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 556-557; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 105; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 78; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 426. Kıraati Ebû Abdillâh el-Megâmi'den almıştır.
- ¹¹⁴ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 456; İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 884; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 854; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 278. Aslen Mağribli olup Meriye'ye taşınmıştır. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebû Ahmed es-Sâmîrî'nin arkadaşı Ahmed b. Ebî'r-Rabîi'den almıştır.
- ¹¹⁵ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 123; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 69. Birçok ilimle işigal etmesi sebebiyle “zû fûnûn” şeklinde nitelendirilmiş ve kıraati İbn Rizk ile Ebû'l-Hasen el-'Absî gibi âlimlerden almıştır.

496/1103),¹¹⁶ Hâzım b. Muhammed Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 496/1103),¹¹⁷ Ali b. Halef Ebû'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 498/1105)¹¹⁸ Abdurrahman b. Abdirrahîm Ebû Amr el-Kurtubî (ö. ?),¹¹⁹ “el-Gâzî” Ebû Abdillâh el-Batalyevsî (ö. ?),¹²⁰ “İbnü'l-Ca'ferî” Ebû Saîd el-Kurtubî (ö. ?),¹²¹ Muhammed b. Süleyman Ebû Sâlim el-Harrânî, (ö. ?),¹²² “el-Üşebri” Halef b. Musa Ebû'l-Kasım es-Sarakustî (ö. ?),¹²³ Ali b. Süleyman Ebû'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. ?),¹²⁴ Osman b. Hasan İbnü'l-Hasîb el-Bağdâdî (ö. ?),¹²⁵ Muhammed b. Hasen Ebû Bekir el-Endelüsî (ö. ?),¹²⁶ Ali b. Abdillâh Ebû'l-Hasen el-Endelüsî (ö. ?),¹²⁷ “el-Verrâk” Halef b. Mervân Ebû'l-Kasım el-Kurtubî (ö. ?),¹²⁸

- ¹¹⁶ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 613; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 864; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 484. Kıraati Ebû Amr ed-Dânî ve İbn Abdilber'nden almıştır.
- ¹¹⁷ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 291; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 286; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 852; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 243. Kıraati Mekki b. Ebî Tâlib'den almıştır.
- ¹¹⁸ İbn Atiyye, *Fehrese*, s. 96; Kadı İyâz, *el-Ğunye, Fihristü's-Süyûhi'l-Kâdi İyâz*, s. 28; Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 422; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 614; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 885; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 479; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû'atü'l-Müessera*, s. 1597. “Kurtuba Şeyhülkurrâsı”dır. Endülüs tarihi açısından önemli bir âlimdir. Hadis ve tefsirde daha çok öne çıkmış olmasına rağmen kıraat ilminde de önder kabul edilmiştir. Kıraati Mısır'da Ebû'l-Abbas İbn Nefîs el-Mısrî'den almıştır. Kurtuba Camii'nde, kendisinden birçok önemli kârî kıraat okumuştur.
- ¹¹⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 7. Kıraati Ebû Abdillâh İbnü'n-Nu'mân el-Kayravânî'den almış, onun vefatının ardından meclisinde kıraat okutmuştur. Vefatının, -net verilmemekle birlikte tabakası dikkate alındığında- hicrî 400'lü yılların başları olduğu düşünülmektedir.
- ¹²⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 309; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, IV, 158. Verş Rivâyeti'nde uzman olan âlim kıraati Antâkî'den almıştır. Vefatının, -net verilmemekle birlikte tabakası dikkate alındığında- hicrî 420'li yıllar olduğu düşünülmektedir.
- ¹²¹ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 284; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 266. Birçok ilmi seyahat yapmış, Mısır'da Ebû Bekir el-Üdfüvî'den de kıraat okumuştur. Vefat yılı, 425/1034 ve 429/1038 olmak üzere iki farklı şekilde rivayet edilmiştir.
- ¹²² İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 866; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 753; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 132. Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmîrî'den almıştır. Hicrî 423'te ticaret maksadıyla Endülüs'e gelmiştir. Vefatı da bu tarihten sonradır.
- ¹²³ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 241. Kıraati Ebû't-Tayyib b. Ğalbûn'dan almıştır. Vefat tarihi, tabakası dikkate alındığında hicrî 430'lü yıllar olarak düşünülmektedir.
- ¹²⁴ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 423; İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 601; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 253; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 173-174; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 184. Kıraati Antâkî'den almıştır. Ğırnata Camii'nin imamı olup vefat tarihi, tabakası göz önünde bulundurulduğunda hicrî 430'dan sonradır.
- ¹²⁵ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 598. Aslen Bağdatlı olup hicrî 417 yılında İşbîliye'ye taşınmıştır. Vefat tarihi net verilmemiş olan âlim, kıraati Ebû Tahir el-Bağdâdî'den almıştır.
- ¹²⁶ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 316-317; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, IV, 184; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 113. Mısır'da Ebû Hasan el-Enmâtî'den kıraat okumuştur. Vefatının, tabakasından hareketle hicrî 440'lı yıllar olduğu düşünülmektedir.
- ¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 490. Kıraati Ebû'l-Abbas el-Mehdevî'nin arkadaşı İbrahim b. İlyas el-Lahmî'den almıştır. Vefatının, tabakasından hareketle hicrî 430'dan sonra olduğu düşünülmektedir.
- ¹²⁸ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 271; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 784; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 246. Kıraati Ebû't-Tayyib b. Ğalbûn, Ebû Ahmed es-Sâmîrî ve Ebû Bekir el-Üdfüvî'den almıştır. Vefatı, hicrî 440'lı yıllara tekabül etmektedir.

Süleyman b. Ahmed Ebûhü Ebü'r-Rabî' et-Tancî (ö. ?),¹²⁹ Ömer b. Sehl Ebû Hafs et-Tuleytulî (ö. ?),¹³⁰ Ahmed b. Cîsr Ebû Ömer el-Mâlekî (ö. ?),¹³¹ Ca'fer b. Said Ebû Ahmed el-Belensî (ö. ?),¹³² "İbnü'l-Cezzâr" Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. ?),¹³³ Ahmed b. Muhammed el-Vâdi'l-Hicârî (ö. ?),¹³⁴ Yahya b. Saîd Ebû Muhammed el-Medînetü's-Sâlimî (ö. ?),¹³⁵ Halef b. Eflah Ebü'l-Kasım ed-Dânî (ö. ?),¹³⁶ Muhammed b. Yahya Ebû Abdillâh ed-Dânî (ö. ?),¹³⁷ Ebü'l-Hasen b. Azîz el-Mürsî (ö. ?),¹³⁸ Ebü'l-Hasen b. Eyyüb el-Leblî (ö. ?),¹³⁹ "en-Nakduvî" Ebü'l-Hasen el-Ğirnâtî (ö. ?),¹⁴⁰ Halef b. Şuayb Ebü'l-Kasım el-Yâbü'rî (ö. ?),¹⁴¹ Ali b. Ahmed Ebü'l-Kasım el-Lürkî (ö. ?),¹⁴² Ca'fer b. İsa Ebû Hamîd es-Sarakustî (ö. ?),¹⁴³ Süleyman b. Tâhir Ebü'r-Rabî' el-

-
- ¹²⁹ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 299; Humeydî, **Cezvetü'l-Muktebis**, s. 224; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 324; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 760; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 283. Aslen Tancalı olup Mısır'da Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan kıraat okumuş, Meriye'ye dönerek kıraat okutmuştur. Vefatı, hicrî 440'tan öncedir.
- ¹³⁰ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 772; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 522. Kıraati Ebû Ahmed es-Sâmîrî ve Ebü't-Tayyib b. Ğalbûn'dan almıştır. Vefatı, hicrî 442'den sonradır.
- ¹³¹ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 110. Mâlekalı olup Abdurrahman b. Müemmel b. 'Assâm'dan faydalanmıştır. Vefatının, tabakası dikkate alındığında hicrî 460'lı yıllar olduğu düşünülmektedir.
- ¹³² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 193. Kıraati Ebû Amr ed-Dânî'den almış, uzun yıllar onunla arkadaşlık yapmıştır. Aslen Belensiyeli olup Dâniye'ye taşınmıştır. Vefatı, tabakasından hareketle hicrî 450'li yıllar olarak düşünülmektedir.
- ¹³³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 216. Mekki b. Ebî Tâlib'in arkadaşlarından olup "Ebî Alaka Mescidi"nde kıraat okutmuştur. Vefatının, hicrî 450'ler olduğu düşünülmektedir.
- ¹³⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 30; İbn Abdilmelik el-Merrâküşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 709; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 115. Süfyân el-Kayravânî'den *el-Hâdî* adlı eserini bizzat almış, Talemenki'den de kıraat okumuştur. Vefatı, hicrî 450 yılından sonradır.
- ¹³⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 165. Kıraati Dâni'den almıştır. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.
- ¹³⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 244. Kıraati Dâni'den almış, memleketinde okutmuştur. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.
- ¹³⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 323. Kıraati Dâni'den almış, eserlerini rivayet etmiştir. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.
- ¹³⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 216. Mürsiyeli olup memleketinde kıraat okutmuştur. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.
- ¹³⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 216. Lebleli (Niebla) olup kıraati Abdullah b. Şüreyh'ten almıştır. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.
- ¹⁴⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 216-217. Kıraati Ebü'l-Kasım el-Hazrecî'den almış, memleketinde okutmuştur. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.
- ¹⁴¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 244. Günümüzde Portekiz sınırları içerisinde bulunan Yâbüra şehrinden olup kıraati Mekki b. Ebî Tâlib'den almış ve okutmuştur. Vefatı, hicrî 450'den sonradır.
- ¹⁴² İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 254; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 176-177; İbn Abdilmelik el-Merrâküşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 227. Mürsiye'de bulunan Lurka (Lorca) şehrinden olup Talemenki'den kıraat okumuş, memleketinde talebe yetiştirmiştir. Bir dönem kadılık vazifesini de yürütmüş, hicrî 458'den sonra vefat etmiştir.
- ¹⁴³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 194. Kıraati Ebü'l-Kasım Abdurrahman el-Hazrecî'den almıştır. Vefatı, hicrî 460 gibidir.

Endelüsî (ö. ?),¹⁴⁴ Halef b. Tamesalt Ebü'l-Kasım el-Beravğâtî (ö. ?),¹⁴⁵ İbrahim b. Dahnîl Ebû İshak el-Veşkî (ö. ?),¹⁴⁶ Hamza b. Abdillâh İbn Abdi Rabbih el-Ğırnâtî (ö. ?),¹⁴⁷ Hasan b. Abdilazîm Ebû Ali el-Mâlekî (ö. ?),¹⁴⁸ “İbnü'l-Ferrâ” Hasan b. Abdillâh Ebû Ali el-Meriyî (ö. ?),¹⁴⁹ Lâvî b. İsmail Ebü'l-Hasen et-Tartûşî (ö. ?),¹⁵⁰ Hüseyin b. Muhammed Ebû Ali es-Sarakustî (ö. ?),¹⁵¹ “İbn Şuayb” Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillâh el-Meriyî (ö. ?),¹⁵² Ali b. Halef Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. ?),¹⁵³ Abdullah b. Nasr Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. ?),¹⁵⁴ “İbnü'l-Leys” Hibetullah b. Ali Ebü'l-Kasım el-Endelüsî (ö. ?),¹⁵⁵ Şakir b. Hiyerah Ebû Hâmid eş-Şâtîbî (ö. ?),¹⁵⁶ “er-Ruyûle” Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî (ö. ?),¹⁵⁷ Abdülmecid b. Abdilvâhid b.

¹⁴⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 88; İbn Abdîlmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 68; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 285. Dâni'den rivayette bulunmuş, hicrî 460'tan sonra vefat etmiştir.

¹⁴⁵ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 289; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 251; İbn Abdîlmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 214. Aslen Faslı olup 467'de Endülüs'e gelmiştir. Ebü'l-Abbas el-Mehdevî ve Abdülcebbâr et-Tarsûsî'den kıraat okumuş, hicrî 467 yılından sonra vefat etmiştir.

¹⁴⁶ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 160. Aslen Veşkalı olup ömrü Sarakusta'da geçmiştir. Ebû Amr ed-Dâni'den kıraat okumuş, Sarakusta'da talebe yetiştirmiş, hicrî 470'li yıllarda vefat etmiştir.

¹⁴⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 225. Dâniye'de Endülüslü önemli âlimlerden kıraat okumuş, Ğırnata'ya dönerek burada kurrâ yetiştirmiştir. Yazısı çok güzel olan âlim, hicrî 470'ten sonra vefat etmiştir.

¹⁴⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 208. Kıraati Abdullah b. Şüreyh'ten almış, eserlerini rivayet etmiştir. Memleketi Mâleka'daki camii'de kıraat okutmuştur. Hicrî 480'lerde vefat etmiştir.

¹⁴⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 207. Meriyeli olup buradaki Habbûne Camii'nde kıraat okutmuştur. Hicrî 470'ler gibi vefat etmiştir.

¹⁵⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 282; **el-Mu'cem fi Ashâbi'l-Kâdî es-Sadeffî**, s. 103; İbn Abdîlmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 486. Tartûşalı (Tortosa) olup kıraati Ebû Dâvud el-Mukrî'den almıştır. Hicrî 491'den sonra vefat etmiştir.

¹⁵¹ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 266; İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 232; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 878; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 228. Endülüs'te Ebû Amr ed-Dâni gibi âlimlerden kıraat okumuş, Doğu seyahatinde de Mekke ve Mısır'a uğramıştır. Mısır'da Ebû Ali el-Bağdâdî'den kıraat okumuş, Sarakusta'da talebe yetiştirmiştir. Hicrî 480'den sonra vefat etmiştir.

¹⁵² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 323; İbn Abdîlmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 94; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 851; **Müstemlah**, s. 26; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 44. Kıraati Mekki b. Ebî Tâlib, Ebü'l-Abbas el-Mehdevî ve Ebû Amr ed-Dâni'den almıştır. Meriye Camii'nde kıraat okutmuş, hicrî 481'den sonra vefat etmiştir.

¹⁵³ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 422; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 255. Kıraate vakıf olduğu, Ğırnata Camii'nde okuttuğu bildirilmiş, hicrî 490'larda vefat etmiştir.

¹⁵⁴ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 67. Kurtuba'da Mekki b. Ebî Tâlib'den kıraat okumuş, oğluna rivayet etmiş, hicrî 490'dan önce vefat etmiştir.

¹⁵⁵ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 838; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 306. Dimeşk ve Irak'ta 10 kıraati okumuş, Ebû Ali el-Ehvâzî'den faydalanmış, İran'ın Tüster (Şüşter) şehrine taşınarak burada kıraat okutmuştur. Hicrî 490'dan sonra vefat etmiştir.

¹⁵⁶ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 365; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 874; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 293. Ebû Amr ed-Dâni'den kıraat okumuştur. Vefatı hicrî 470 yılından sonradır.

¹⁵⁷ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 386-387. Kur'an'ı çok güzel tilâvet ettiği rivayet edilen âlimin vefatının hicrî 400'lü yıllarda olduğu düşünülmektedir.

Cüzeyî'l-Hadramî el-Meyûrkî (ö. ?),¹⁵⁸ Bakî b. Kasım Ebû Hâlid el-Uriyûlî (ö. ?),¹⁵⁹ Fîre b. Halef Ebû Cedîde et-Tuleytulî (ö. ?),¹⁶⁰ Muhammed b. Abdilmelik İbn Ebi'l-C'ad et-Tüsterî (ö. ?),¹⁶¹ Muhammed b. Mühelleb Ebû Abdillâh el-İşbîlî (ö. ?),¹⁶² Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillâh el-Kuraşî (ö. ?),¹⁶³ Osman b. C'ade Ebû Ömer el-Mâlikî (ö. ?),¹⁶⁴ Hişam b. Süleyman Ebû'r-Rabiî' el-İklîşî (ö. ?),¹⁶⁵ Yahya b. Abdillâh el-Endelüsî (ö. ?).¹⁶⁶

EK 4: Hicrî VI. Asırda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

İlgili asırda kıraat ilminin tedris ve naklinde öne çıkmış kurrâ, şu isimlerden oluşmaktadır. Ömer b. Ali Ebû Hafs el-Ğırnâtî (ö. 500/1107),¹⁶⁷ Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillâh es-Sarakustî (ö. 500/1107),¹⁶⁸ Muhammed b. Süleyman Ebû Abdillâh el-Miknâsî (ö. 501/1108),¹⁶⁹ “İbnü'l-Vahşî” Abdullah b. Yahya Ebû Muhammed el-İklîşî (ö. 502/1109),¹⁷⁰ “İbn Hakem” Abdullah b. Saîd Ebû Abdillâh el-

-
- ¹⁵⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 140. Mâlekalı olup kendisinden birçok kimse kıraat okumuştur. Vefatı, tabakası dikkate alındığından hicrî 400'lü yıllar olarak düşünülmektedir.
- ¹⁵⁹ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 195. Belensiye'ye bağlı Üriyüleli (Orihuela) olup kıraati, Ebû'l-Kasım el-Hazrecî ve Mekki b. Ebî Tâlib'den almıştır. Hicrî 400'lü yıllarda vefat ettiği düşünülmektedir.
- ¹⁶⁰ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 681. Tuleytula Camii'nde imamlık yapmıştır. Net olarak bilinmemekle birlikte hicrî 400'lü yıllarda vefat ettiği düşünülmektedir.
- ¹⁶¹ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 868. İran'ın Tüster (Şüşter) şehrinden olup tüccar olarak hicrî 430 yılında Endülüs'e gelmiştir. Vefat tarihi hicrî 430'dan sonradır.
- ¹⁶² Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 129; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 316. Kıraati Ebû Amr ed-Dânî'den almıştır. Vefatı, hicrî beşinci asır olarak düşünülmektedir.
- ¹⁶³ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 48. Ebû Davud İbn Necâh'tan rivayette bulunmuştur. Hicrî 365 yılında doğduğu bilgisinden hareketle vefatının beşinci asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.
- ¹⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 446. Vefatının, öğrencilerinden hareketle hicrî beşinci asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.
- ¹⁶⁵ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 486; İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 932. Tuleytula'ya bağlı İklîşeli (Ucles) olup Verş ve Kâlun'un ihtilaflarına dair eseri olduğu belirtilmişse de böyle bir esere tesadüf edilememiştir. Vefatının hicrî beşinci asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.
- ¹⁶⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 164. Kıraati Ebû't-Tayyib b. Ğalbûn'dan almıştır. Hicrî beşinci asırda vefat ettiği düşünülmektedir.
- ¹⁶⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 150-151; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 378; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 237. Kıraati Abdullah b. Şüreyh'ten almış, Ğırnata'da okutmuştur.
- ¹⁶⁸ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 821; Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 101; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 918. Kıraati Abdullah b. Şüreyh ve İbn Mühelleb'den almış, İşbiliye'de okutmuştur. Ayrıca Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî de kendisinden kıraat okuyan kimselerdendir.
- ¹⁶⁹ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 826. Kıraati Dâni'nin arkadaşlarından almıştır.
- ¹⁷⁰ İbn Beşkuvâl, **Sıla**, s. 441; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 68. Kıraati Meğâmî'den almıştır.

Kurtubî (ö. 502/1109),¹⁷¹ “İbn Kurâyiş” Abdurrahman b. Muhammed el-Veşkî (ö. 503/1110),¹⁷² Muhammed b. İbrahim İbn Ni‘me’l-Havf er-Ru‘aynî, (ö. 507/1113),¹⁷³ Ömer b. Ahmed Ebû Bekir el-Meriyî (ö. 507/1113),¹⁷⁴ “İbnü’l-Uraybî” Halef b. Muhammed Ebü’l-Kasım el-Meriyî (ö. 508/1114),¹⁷⁵ Saîd b. Muhammed el-Medînetü’l-Ferecî (ö. 508/1114),¹⁷⁶ Muhammed b. Ebi’l-Âfiye Ebû Abdillâh el-İşbîlî (ö. 509/1115),¹⁷⁷ Müğâvir b. Hasen Ebü’l-Hasen eş-Şâtîbî (ö. 509/1115),¹⁷⁸ “el-Bercî” Ali b. Muhammed Ebü’l-Hasen el-Cüzâmî (ö. 509/1115),¹⁷⁹ İbn Muhammed Ebü’l-Hasen el-Kurtubî (ö. 510/1116),¹⁸⁰ Ayyâş b. Halef Ebû Bekir el-Batalyevsî (ö. 510/1116),¹⁸¹ Yahya b. Saîd Ebû Zekerîyya el-Ceyyânî (ö. 510/1116),¹⁸² Ahmed b. Abdurrahman el-Kurtubî (ö. 511/1117),¹⁸³ Ali b. Ahmed Ebü’l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 511/1117),¹⁸⁴ “İbnü’n-Nehhâs” Halef b. İbrahim Ebü’l-Kasım el-Kurtubî (ö.

¹⁷¹ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 441; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 874-875; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 377. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib’den almıştır.

¹⁷² İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 69. Veşka’lı (Huesca) olup kıraati Endülü’sün önder kurrâsından almış, kıraat okuttuğu Sarakusta şehrinde şehit edilmiştir.

¹⁷³ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 830; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 918-919; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 44. Kıraati hacca gittiği esnada Ebû Ma’ser et-Taberî’den almıştır.

¹⁷⁴ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 587; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 895; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 519. Kıraati Dâni’den almıştır.

¹⁷⁵ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 277; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 243; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 896; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 246. Kıraati Dâni’den almıştır.

¹⁷⁶ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 349; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 890; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 279. Medînetü’s-Sâlimlidir (Medinaceli). Kıraati Dâni’den alıp okutmuştur.

¹⁷⁷ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 832. İşbiliye Camii’nin imamı olduğu rivayet edilmiştir.

¹⁷⁸ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 205; Zehebî, *Müstemlah*, 179. Kıraati İbn Düş’tan almış, okutmuştur.

¹⁷⁹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 182; *el-Mu‘cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeffî*, s. 278; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, III, 259; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 256; Kıraati İbn Düş ve Ebû Davud İbn Necâh’tan almıştır. İbn Zübeyr, vefatını hicrî 510 şeklinde vermiştir.

¹⁸⁰ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 657; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 898; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 534. Kurtuba Camii’nin mukrîsi olduğu rivayet edilmiştir.

¹⁸¹ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 657; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 933; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 535. Aslen Batalyevsli olup İşbiliye’ye taşınmıştır. Kıraat öğretme konusunda kendisine çokça başvurulmuştur.

¹⁸² İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 964; Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 503; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 899; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 325. Ceyyânlı olup memleketinde kadılık yapmış, azledildikten sonra imamlıkla görevlendirilmiştir.

¹⁸³ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 127; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 893; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 64. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib ve Ebü’l-Kasım el-Hazrecî’den almış, uzun yıllar okutmuştur.

¹⁸⁴ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 616; Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 419; Zehebî, *Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 929; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 464. Rivayetlerinde güvenilir addedilmiş; kıraatin rivayet boyutuna önem vermiştir.

511/1117),¹⁸⁵ Muhammed b. İsa Ebû Abdillâh el-Endelüsî (ö. 512/1118),¹⁸⁶ “er-Rihlî” Ali b. Hayyî’l-Ensârî Ebû’l-Hasen es-Sarakustî (ö. 512/1118),¹⁸⁷ Ali b. Ahmed Ebû’l-Hasen et-Tuleytulî (ö. 513/1119),¹⁸⁸ “eş-Şarkî” Muhammed b. Ca’fer Ebû Abdillâh el-Hemdânî, (ö. 513/1119),¹⁸⁹ Abdullah b. Yusuf Ebû Muhammed eş-Şâtîbî (ö. 514/1120),¹⁹⁰ Halef b. Muhammed Ebû’l-Kasım el-Kurtubî (ö. 514/1120),¹⁹¹ Abdülaziz b. Abdilmelik Ebû’l-Hasen el-Meriyî (ö. 514/1120),¹⁹² Abdullah b. İdris Ebû Muhammed es-Sarakustî (ö. 515/1121),¹⁹³ Ahmed b. Abdillâh Ebû Ca’fer eş-Şâtîbî (ö. 515/1121),¹⁹⁴ Muhammed b. Bâsse el-Belensî (ö. 515/1121),¹⁹⁵ Saîd b. Feth Ebû’t-Tayyib el-Kal’atî Eyyübî (ö. 515/1121),¹⁹⁶ Ca’fer b. İsmail Ebû’l-Fazl el-Ensârî (ö. 516/1122),¹⁹⁷ “el-Mecnekûnî” İbrahim b. Muhammed Ebû İshak et-Tuleytulî (ö. 517/1123),¹⁹⁸ Muhammed b. Abdilaziz Ebû Abdillâh es-Sarakustî (ö. 518/1124),¹⁹⁹ “Mentîşî” Ebû Abdillâh eş-Şâtîbî (ö. 519/1125),²⁰⁰ Ali b. Muhammed Ebû’l-Hasen et-

¹⁸⁵ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 276; Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 289; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 894; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 245. Mısır ve Mekke’ye seyahat etmiş; Mekke’de, Ebû Ma’ser et-Taberî’den kıraat okumuştur. Kurtuba’da, kıraat tedrisi onun etrafında dönmüştür.

¹⁸⁶ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 336-337; Makkarî, *Nefhu’t-Tîb*, II, 153. Kıraati İbn Necâh’tan almış, hac farızasını yerine getirdikten sonra uğradığı Dimeşk’ten birçok kimseye yedi kıraati okutmuştur.

¹⁸⁷ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 188. Kıraati Ebû Davud İbn Necâh’tan almış, okutmuştur.

¹⁸⁸ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 617. Ebû Davud İbn Necâh gibi âlimlerden kıraat okumuştur.

¹⁸⁹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 338; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, IV, 168. Endülüs’ün doğusundan olduğu için “Şarkî” şeklinde meşhurdur. Ebû Amr ed-Dânî’nin arkadaşlarından kıraat okumuş, Kurtuba Camii’nde okutmuştur.

¹⁹⁰ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 250; Zehebî, *Müstemlah*, s. 192. Kur’ân tilaveti, kıraatlerin illetleri ve ve tecvid konusunda meşhurdur.

¹⁹¹ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 278. Kıraatin rivayet ve tarîk boyutlarıyla ilgisinin fazla olduğu bildirilmiştir.

¹⁹² İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 544; Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 386; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 903-904; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 354. Sesinin çok güzel olduğu bildirilmiş, Meriye’de kıraat okutmuştur.

¹⁹³ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 443; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 68; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 368. Sebte’ye taşınarak kıraat okutmuştur.

¹⁹⁴ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 36. Şâtîbeli olup çeşitli âlimlerden kıraat okumuştur.

¹⁹⁵ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 835. Belensiye’de yaşamış, İşbiliye’de vefat etmiştir.

¹⁹⁶ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 312; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 117; *el-Mu’cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeffî*, s. 314; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, II, 41; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 365; Zehebî, *Müstemlah*, 382. Sarakusta’ya bağlı Kal’atî Eyyüblüdür (Calatayud). Kıraati İbn Necâh, İbnü’d-Dûş ve Ebû’l-Kasım en-Nehhâs gibi âlimlerden almıştır. Endülüs’ün hemen her şehrinde bulunmuş, kıraat okutmuştur. Vefatının hicrî 516 olduğu da rivayet edilmiştir.

¹⁹⁷ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 929; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 174. İsmail b. Halef es-Sarakustî’nin oğludur. Kıraati babası ve Ebû’l-Abbâs İbn Nefis el-Misrî’den almıştır.

¹⁹⁸ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 163-164. Kıraati Ebû Abdillâh el-Megâmî’den almıştır.

¹⁹⁹ İbn Beşkuvâl, *Sıla*, s. 836-837; Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 105. Kıraati Ebû Abdillâh el-Megâmî ve Ebû Davud İbn Necâh’tan almıştır.

²⁰⁰ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 342-343; *el-Mu’cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeffî*, s. 111; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, IV, 399; Zehebî, *Müstemlah*, 32. Kıraati Ebû

Tuleytulî (ö. 520/1126),²⁰¹ Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-Ceyyânî (ö. 520/1126),²⁰² Ali b. Ahmed el-Meriyî (ö. 520/1126),²⁰³ Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh et-Tutîlî (ö. 521/1127),²⁰⁴ “İbnü’l-Verrâk” Ebü’l-Mütarrîf es-Sarakustî (ö. 522/1128),²⁰⁵ Fazlullah b. Muhammed Ebü’l-Kasım el-Kurtubî (ö. 524/1130),²⁰⁶ Abdülcelîl b. Abdilazîz Ebü’l-Hasen el-Kurtubî (ö. 526/1132),²⁰⁷ Ali b. Ahmed Ebü’l-Hasen İbnü’l-Bâziş el-Ğirnâtî (ö. 528/1134),²⁰⁸ “en-Nekkâş” Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh et-Tuleytulî (ö. 529/1135),²⁰⁹ Süleyman b. Abdilmelik Ebü’l-Velîd el-Belensî (ö. 530/1136),²¹⁰ Assâm b. Ahmed Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 531/1137),²¹¹ Ahmed b. Halef Ebü’l-Abbâs el-İşbîlî (ö. 531/1137),²¹² Abdülmelik b. Mesud b. Beşkûvâl Ebû Mervân el-Belensî (ö. 533/1139),²¹³ Abdullah b. Muhammed

Davud İbn Necâh, İbnü’l-Dûş ve Ebü’l-Kasım en-Nehhâs gibi âlimlerden almış, birçok talebe yetiştirmiştir.

- ²⁰¹ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 618; Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 414. Aslen Tuleytulalî olup Gırnata Camii’nin hatiplik görevini yürütmüştür. Kıraati Ebû Abdillâh el-Meğâmî’den almıştır.
- ²⁰² İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 253; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 69. Kıraati Mekki’nin arkadaşı Ebû Abdillâh İbnü’l-Ferrâ’dan almış; Ebû Ca’fer İbnü’l-Bâziş gibi âlimlere kıraat okutmuştur.
- ²⁰³ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 257. Meriyeli olup kıraati Gırnata’nın önder âlimlerinden almış, eski belgeler konusunda uzman olduğu rivayet edilmiştir.
- ²⁰⁴ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 841; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, IV, 73. Tutileli (Tudela) olup kıraati Dâni’nin oğlundan almıştır.
- ²⁰⁵ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 334. Edülüs kurrâsının önderlerindendir.
- ²⁰⁶ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 679; Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 444; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 932; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 13. Kıraati Ebû Abdillâh Muhammed b. Şüreyh’ten almış, Kurtuba Mescidi’nde okutmuştur.
- ²⁰⁷ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 564; Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 387; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 926; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 325. Kıraati İbn Necâh, İbnü’l-Beyâz ve İbn Halef el-Absî’den almış, Kurtuba Mescidi’nde okutmuştur.
- ²⁰⁸ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 459; Mahlûf, *Şeceratü’n-Nûr*, I, 193; Çelebi, Muharrem, “İbnü’l-Bâziş, Ebü’l-Hasen”, *DİA*, XX, 528. *el-İknâ*’ adlı eserin sahibi Ebû Ca’fer İbnü’l-Bâziş’in babası olup daha çok nahivciliğiyle ön plana çıkmış, uzun yıllar kıraat okutmuştur.
- ²⁰⁹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 352; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, IV, 43; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 975; *Müstemlah*, 37. Kıraati Ebû Abdillâh el-Meğâmî’den almış, Mısır’a giderek eski camide kıraat okutmuştur. İbnü’l-Ebbâr, vefatını 530 olarak vermiştir.
- ²¹⁰ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 1001; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 92; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, II, 7; Zehebî, *Müstemlah*, 371. Kıraati Ebû Bekir İbnü’l-Arabî gibi âlimlerden almıştır. İbn Beşkûvâl, Vefat yılı olarak diğer kaynakların aksine 540 yılını zikretmiştir.
- ²¹¹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 45; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, III, 123; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 330. Kıraati babasından almış, Endülüs’ün birkaç camiinde hatiplik yapmıştır.
- ²¹² Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 176; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 42; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, I, 294; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 936; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 52. Ebû Abdillâh b. Şüreyh gibi âlimlerden kıraat okumuş, Ebû Ca’fer İbnü’l-Bâziş gibi zevâta uzun yıllar bu ilmi okutmuştur.
- ²¹³ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 534; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 166. Meşhûr biyografi yazarı İbn Beşkûvâl’in babasıdır. Çokça Kur’ân okuduğu ve kıraatle ilgilendiği rivayet edilmiştir.

eş-Şâtıbî (ö. 533/1139),²¹⁴ İbn Ebî Cemre el-Mürsî (ö. 533/1139),²¹⁵ “İbnü’l-Mukrî” Muhammed b. Halef Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 533/1139),²¹⁶ “el-Kaycâtî” Ahmed b. Ca’fer Ebü’l-Abbas el-Kurtubî (ö. 535/1141),²¹⁷ “ez-Zûzenâlî” Ahmed b. Hişam Ebü’l-Abbas el-Kurtubî (ö. 536/1142),²¹⁸ Ahmed b. Muhammed Ebü’l-Abbas el-Meriyî (ö. 536/1142),²¹⁹ Ahmed b. Abdillâh Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. 536/1142),²²⁰ Muhammed b. Esbağ Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 536/1142),²²¹ Muhammed b. Ali Ebû Abdillâh eş-Şâtıbî (ö. 538/1144),²²² İbn Abdîrrahman Ebû Bekir el-Mursî (ö. 538/1144),²²³ Ali b. Abdillâh Ebü’l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 539/1145),²²⁴ Ca’fer b. Yahya İbn Ğattâl ed-Dânî (ö. 539/1145),²²⁵ Ca’fer b. Hüseyin Ebû Bekir el-Belensî (ö. 540/1146),²²⁶ Hazar b. Abdîrrahman el-Meriyî (ö. 540/1146),²²⁷ “eş-Şâtıbî”

-
- ²¹⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 255; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 950; **Müstemlah**, s. 195; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 402. Kıraati, İbnü’d-Dûş’tan almıştır.
- ²¹⁵ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 44; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 445; Suyûtî, **Buğyetü’l-Vuât**, I, 330; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 74. Dâni’den *et-Teyisîr*’i bizzat okuyan son kişi olduğu bildirilmiştir.
- ²¹⁶ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 847. Kıraatin büyük kısmını babasından öğrenmiştir.
- ²¹⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 45; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 271; Suyûtî, **Buğyetü’l-Vuât**, I, 300. Kıraati Ebü’l-Kasım en-Nehhâs’tan aldığı, Kurtuba Camii’nin mütevellî heyetinde olduğu bildirilmiştir.
- ²¹⁸ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 46; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 740; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 134. Kıraati Ebü’l-Kasım İbnü’n-Nehhâs’tan almıştır. Birçok ilmî seyahati bulunmakta olup İskenderiye’de de kıraat okutmuştur.
- ²¹⁹ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 136; Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 166; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 974. Ebû Amr ed-Dâni’nin tebâsından yedi kıraati okumuş, şehit edilerek vefat etmiştir.
- ²²⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 45; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 322; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 955. Yaklaşık 60 yıl boyunca İşbîliye’de bir camide kıraat okutmuştur.
- ²²¹ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 850-851. Kurtuba Camii’nde imamlık yapıp kıraat okutmuştur. Ayrıca kadılık vazifesinin de ifa etmiştir.
- ²²² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 359; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, IV, 485; Zehebî, **Müstemlah**, s. 42; Şevah İshak, **Mu’cemü Musannefâtî’l-Kur’ânî’l-Kerîm**, IV, 116. Kıraati İbnü’d-Dûş’tan almıştır. Şevah İshak, âlime ait *Fethu’l-Mecîd fî Kirâati Hamze* adında *Şâtıbiyye*’ye dair bir şerhi olduğundan bahsetse de böyle bir şerhe tesadüf edilememiştir.
- ²²³ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 949; İbnü’l-Ebbâr, **el-Mu’cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeî**, s. 298; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 444. Kıraati Ebü’l-Hasen İbnü’l-Beyâz ve İbn Sekre’den almış, Endülüs’teki bazı şehirlerde kadılık görevini ifa etmiştir.
- ²²⁴ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 260; İbnü’l-Ebbâr, **el-Mu’cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeî**, s. 288. Kıraati Ebü’l-Hasen İbnü’l-Beyâz, İbnü’d-Dûş ve İbn Kurz’dan almıştır. Ġırnata’da hatiplik yapmıştır.
- ²²⁵ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 195; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 964; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 181. Kıraati Ebû Davud İbn Necâh’tan almış, Arap dilinde de yetkin olduğu bildirilmiştir. Vefat ettiği esnada hapiste olduğu rivayet edilmiştir.
- ²²⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 195. Hadis ve kıraatte temâyüz etmiş, vefatına kadar kadılık da yapmıştır.
- ²²⁷ İbn Beşkûvâl, **Sıla**, s. 278; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetü’n-Nihâye**, I, 244. Kıraati Ebû Davud İbn Necâh, Ebû Alî el-Ğassânî ve Ebü’l-Hasen b. Şefî’den almıştır.

Abdülaziz b. Musa Ebü'l-Esbağ el-Kaysî (ö. 540/1146),²²⁸ “ez-Züheyrî” Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Meriyî (ö. 540/1146),²²⁹ Feth b. Halef Ebû Nasr el-Belensî (ö. 540/1146),²³⁰ “İbnü's-Saykal” Abdullah b. Seleme Ebû Mervân el-Veşkî, (ö. 540/1146),²³¹ ‘Âmir b. Muhammed Ebü'l-Hasen et-Tuleytulî (ö. 540/1146),²³² “İbnü'l-Hâc” Abdurrahman b. İsa Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 541/1147),²³³ “İbnü'l-Hulûf” Yahya b. Halef el-Ğırnâtî (ö. 541/1147),²³⁴ “İbnü'l-Feras” Abdurrahman b. Ferec Ebü'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. 542/1148),²³⁵ “İbn Sahnûn” Ahmed b. Ali Ebü'l-Abbas el-Mürsî (ö. 542/1148),²³⁶ S'ad b. Halef Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 542/1148),²³⁷ Abdurrahman b. Kasım Ebü'l-Hasen el-Ferecî (ö. 543/1149),²³⁸ “Fassâl” Yahya b. Muhammed Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 543/1149),²³⁹ “İbnü's-Sâf” Muhammed b. Ca'fer Ebû Bekir el-Ceyyânî (ö. 544/1149),²⁴⁰ “İbnü Rukeb” Muhammed b. Mesud Ebû Bekir el-Ceyyânî (ö. 544/1149)²⁴¹ “İbn Rıza Âhir” Ebü'l-

²²⁸ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 176-177.

²²⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 258; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 965; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 407. Kıraati Edü Davud Süleyman b. Necâh'tan almıştır.

²³⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 59; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1014; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 8. Gerek Endülüs içinde gerekse de farklı coğrafyalar seyahatler gerçekleştirmiş, birçok âlimden özellikle kıraat alanında faydalanmıştır.

²³¹ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 166; İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem fi Ashâbi'l-Kâdî es-Sadeffî*, s. 253; Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, II, 115. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Nehhâs gibi âlimlerden okumuş, okutmuştur.

²³² İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 318; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 87. Kıraati Ebû Abdillâh el-Meğâmî gibi âlimlerden almıştır.

²³³ Zehebî, *Müstemlah*, s. 243; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 339. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Nehhâs'tan almıştır. Kadılık da yaptığı rivayet edilmiştir.

²³⁴ Zehebî, *Müstemlah*, s. 398; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 322. Kıraat ilminde mihenk taşı şeklinde addedilebilecek birçok âlimden faydalanmış, Endülüs'te önder kıraat âlimlerinden sayılmıştır. Uzun yıllar Gırnata Camii'nde bu ilmi okutmuştur.

²³⁵ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 973; et-Tinbüktî, *Neylü'l-İbtihâc*, s. 265. İbnü'd-Dûş ve İbn Necâh gibi âlimlerden kıraat okumuştur. Kıraatteki yetkinliği, onun önemli kurrâlarla arkadaş olmasını sağlamış, Endülüs'ün birçok bölgesinde kıraat okutmuş, ayrıca kadılık vazifesi de yürütmüştür.

²³⁶ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, I, 471; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 79; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, I, 54. İbnü'd-Dûş, Ebû Davud İbn Necâh ve İbnü'l-Beyâz gibi âlimlerden kıraat okumuş, Endülüs'ün birçok yerinde okutmuştur. Bu bölge için önemli âlimler arasında yer alsada daha çok hadis, tefsir ve fıkıh ilminde öne çıkmıştır.

²³⁷ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 367; Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, I, 578. Kıraati İbn Nehhâs'tan almıştır.

²³⁸ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 567; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 345. Kıraati Endülüs kurrâsından almış, fıkıhta da öne çıkmıştır.

²³⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 171; Zehebî, *Müstemlah*, 399. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almıştır.

²⁴⁰ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1021; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 98. Endülüs'ün birçok şehrinde kıraat okutmuş, Tunus'un Vehrân şehrine taşınmış, burada vefat etmiştir.

²⁴¹ Dabbî, *Buğyetü'l-Mültemis*, s. 131; Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, I, 244. Kıraati Ebü'l-Kasım en-Nehhâs gibi âlimlerden okumuş, fıkıh, edebiyat hadis vb. ilimlerle de iştigal etmiştir.

Kasım el-Kurtubî (ö. 545/1150),²⁴² “el-Belevî” Abdurrahman b. Ebî Racâ el-Belensî (ö. 545/1150),²⁴³ “et-Tarrâz” Muhammed b. Said Ebû Abdillâh el-Ğırnâtî (ö. 545/1150),²⁴⁴ İbrahim b. Muhammed Ebû İshak ed-Dânî (ö. 546/1151),²⁴⁵ Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. 547/1152),²⁴⁶ “el-Leblî” Muhammed b. Halef Ebü’l-Hüseyn eş-Şelebî (ö. 547/1152),²⁴⁷ “İbnü’s-Semmâd” İbrahim b. Salih Ebû İshak el-Meriyî (ö. 547/1152),²⁴⁸ “İbn Ğulâmi’l-Feras” Muhammed b. Hasen Ebû Abdillâh ed-Dânî (ö. 547/1152),²⁴⁹ “el-Lüriyyî” Muhammed b. Yahya Ebû Abdillâh el-Ensârî (ö. 547/1152),²⁵⁰ Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillâh el-Uryûlî (ö. 549/1154),²⁵¹ “İbn Ebî” Ahmed b. Abdirrahman Ebû ‘Âmir el-Kurtubî (ö. 549/1154),²⁵² “el-Behrânî” Amr b. Zekeriyâ Ebü’l-Hakem el-Leblî (ö. 549/1154),²⁵³ Abdülmevlâ b. Muhammed Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 550/1155),²⁵⁴ “el-Muhtesib” Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 550/1155),²⁵⁵ Ahmed b. Muhammed Ebü’l-Abbâs el-Mâlekî (ö. 550/1155),²⁵⁶ “Atrabî” Ali b. Yahya

²⁴² İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 57; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 329. Kurtuba Camii hatibidir.

²⁴³ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 997; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 333. Endülüs’ün birçok şehrini gezip buralarda kıraat faaliyetlerinde bulunmuş, hatiplik görevi de yapmıştır.

²⁴⁴ İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 128; İbnü’l-Kâdî, *Cezvetü’l-İktibâs*, s. 28. Kıraati Fas’ta İbnü’l-Fetût’tan almıştır.

²⁴⁵ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 127. Babasıyla hacca gitmiş, Ebû Ali b. ‘Arcâ’dan kıraat okumuştur.

²⁴⁶ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 11; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, IV, 71. Belesiye’de iki kere kadılık görevinde bulunmuş, kıraat okutmuştur.

²⁴⁷ İbnü’l-Ebbâr, *el-Mu’cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeffî*, s. 167; Zehebî, *Müstemlah*, s. 53. Günümüzde Portekiz sınırları içerisindeki Şeleb/Şilb’dan (Silves) olup kıraati Endülüslü kurrâdan almış, memleketinde okutmuştur. Kadılık yaptığı da rivayet edilmiştir.

²⁴⁸ İbnü’l-Ebbâr, *el-Mu’cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeffî*, s. 71. Kıraati Endülüs’te almış, hac farızasını yerine getirdikten sonra memleketinde kıraat okutup kadılık yapmıştır.

²⁴⁹ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 70; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 10; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, IV, 179; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 980-982. Kıraati Endülüs’te dönemin önder âlimlerinden İbnü’l-Beyâz, İbnü’d-Dûş ve Ebû Davud İbn Necâh gibi şahsiyetlerden almıştır. Hadis ve Arap dilinde de temayüz etmiş, sayısız talebe yetiştirmiştir.

²⁵⁰ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 993; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 243. Belensiye’ye bağlı Lürye’dendir.

²⁵¹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 15. Uryûleli olup kendini yetiştirmek amacıyla birçok seyahat yapmıştır.

²⁵² İbnü’l-Ebbâr, *el-Mu’cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeffî*, s. 45. Kıraati Ebü’l-Kasım b. Nehhâs’tan almıştır. Arap dili ve edebiyat ilminde de öne çıkmış, kadılık da yapmıştır.

²⁵³ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 32; Suyûtî, *Buğyetü’l-Vuât*, II, 228. Lebleli olup memleketinde kadılık yapmış, kıraat ilminde temayüz etmiştir. Şehittir.

²⁵⁴ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 217; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, III, 52. Şiir, edebiyat, nahiv ve kıraatte öne çıkmış, Kurtuba Camii’nde kıraat okutmuştur.

²⁵⁵ İbn Beşkûvâl, *Sıla*, s. 829. Kıraatin öğretimi ve rivayeti konusunda öne çıkmıştır.

²⁵⁶ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 52. Kıraati Ebû Davud İbn Necâh ve İbnü’d-Dûş’tan almıştır.

Ebü'l-Hasen el-Münekkibî (ö. 552/1157),²⁵⁷ Muhammed b. Abdilaziz Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. 553/1158),²⁵⁸ “İbnü'l-Edîb” Ebû Mervân el-Cezîretü Şakrî (ö. 556/1161),²⁵⁹ “İbn Vellem” Muhammed b. Ebî Bekir Ebû Bekir el-Meriyî (ö. 557/1162),²⁶⁰ “İbnü'l-Edîb” Abdullah b. Hasen Ebû Muhammed el-Yahsubî (ö. 557/1162),²⁶¹ “İbnü'l-Eşkar” Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh ed-Dânî (ö. 559/1164),²⁶² “eş-Şübârî” Abdullah b. Ebî Bekir Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 560/1165),²⁶³ Abdülmelik b. Ahmed Ebû Mervân el-Ceyyânî (ö. 560/1165),²⁶⁴ “İbn Uhti Ğânim” Ebû Muhammed el-Mâlekî (ö. 560/1165),²⁶⁵ “İbnü Turîs” Ebû Abdillâh el-Miknâsî (ö. 561/1166),²⁶⁶ “İbnü'l-Harrûbî” Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbas el-Vâdî Âşî (ö. 562/1167),²⁶⁷ “el-Harrât” İbn Müveffiku'l-Müktib el-Belensî, (ö. 563/1168),²⁶⁸ Ahmed b. Sâbit Ebû Ca'fer el-Vâdî Âşî (ö. 563/1168),²⁶⁹ “İbnü 'Arîb” Hüseyin b. Muhammed Ebû Ali et-Tartûşî (ö. 563/1168),²⁷⁰ “İbnü Nümâre” Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir el-Hacerî (ö. 563/1168),²⁷¹ Yahya b. Abdillâh Ebû

²⁵⁷ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 264. Gırnata'ya bağlı Münেকেbli (Almunacar) olup kıraati İbn Kurz gibi âlimlerden almıştır.

²⁵⁸ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 21; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, IV, 426. Kıraat ve hadis ilmiyle iştigal etmiş, kadılık da yapmıştır.

²⁵⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 312. Belensiye'ye bağlı Cezîretü Şakrî (Alzira) olup kıraat okutmuştur.

²⁶⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 24; Zehebî, *Müstemlah*, s. 58. Kıraati İbn Şüreyh ve İbnü'l-'Arabî gibi âlimlerden almıştır.

²⁶¹ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 77; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, II, 197. Gırnata'ya bağlı Kal'a Yahsûbludur.

²⁶² Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1049; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, II, 159. Aslen Daniyeli olup Sebte'ye taşınmış, kıraat okumuş ve okutmuştur.

²⁶³ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 265. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Hüzeyl'den almış, Şatıbe'de okutmuştur.

²⁶⁴ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 171; Suyûtî, *Buġyetu'l-Vuât*, II, 108. Endülüslü birçok âlimden çeşitli ilimler okumuş, kıraat ilminde temayüz etmiştir.

²⁶⁵ Dabbî, *Buġyetü'l-Mültemis*, s. 350; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 265. Kıraati çeşitli âlimlerden almış ve birçok ilimle iştigal etmiştir.

²⁶⁶ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 28; Zehebî, *Müstemlah*, s. 61. Hemen her ilimle iştigat etmiş, kıraat farklılıklarına hâkimiyetiyle öne çıkmış, memleketinde de okutmuştur.

²⁶⁷ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, I, 646; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, I, 125. Gırnata'ya bağlı Vâdî Âşî/Vâdî Yâşî'lı (Guadix) olup kıraati İbn Kurz ve Ebü'l-Hasen İbnü'l-Bâziş'ten almıştır. Ayrıca memleketinde kadılık da yapmıştır.

²⁶⁸ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 33. Kur'ân tilâvetinde mâhir olduğu rivayet edilmiş, daha çok hatt sanatıyla Mushaf yazımı ve noktalamasıyla meşhur olmuştur.

²⁶⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 65; İbnü'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-Nihâye*, I, 43. Kıraati Ebû Bekir İbnü'l-Hulûf'tan almış, fıkıh ilminde daha fazla temayüz etmiştir.

²⁷⁰ Dabbî, *Buġyetü'l-Mültemis*, s. 266; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1064. Tartûşeli (Tortosa) olup kıraati çeşitli Endülüslü kurrâdan almış ve bu ilimde çok öne çıkmıştır.

²⁷¹ İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem fi Ashâbi'l-Kâdî es-Sadeî*, s. 180; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, IV, 17; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1006. Belensiye şeyhülkurrâsından olup kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almıştır.

Zekeriyya el-Lüriyyî (ö. 563/1168),²⁷² “İbn Semhûn” Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 563/1168),²⁷³ “İbn Hüzeyl” Ali b. Muhammed Ebû'l-Hasen el-Belensî (ö. 564/1169),²⁷⁴ Saîd b. Ahmed el-Ğirnâtî (ö. 564/1169),²⁷⁵ “İbnü Halîfe” İbrahim b. Muhammed Ebû İshak ed-Dânî (ö. 564/1169),²⁷⁶ “İbn ‘Ubâde” Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillâh el-Ceyyânî (ö. 564/1169),²⁷⁷ “İbnü Mevcüvâl” Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 566/1171),²⁷⁸ “İbnü'l-Asîl” Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh et-Tartûşî (ö. 566/1171),²⁷⁹ Târik b. Musa Ebû Ca'fer el-Belensî (ö. 566/1171),²⁸⁰ Abdullah b. Tahir Ebû Muhammed eş-Şâtîbî (ö. 567/1172),²⁸¹ “el-Berrecî” Ebû Abdillâh el-İşbîlî (ö. 567/1172),²⁸² “İbnü'l-Feras” Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillâh el-Ğirnâtî (ö. 567/1172),²⁸³ “et-Tüveyzî” Süleyman b. Davud Ebû Davud el-Ündî (ö. 567/1172),²⁸⁴ “İbnü'n-Ni'me” Ali b. Abdillâh Ebû'l-Hasen el-Belensî (ö. 567/1172),²⁸⁵ “el-Hamrî” Ahmed b. Yusuf Ebû Ca'fer el-Ğirnâtî

²⁷² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 174; Zehebî, **Müstemlah**, s. 401. Belensiye'ye bağlı Lüryeli olup kıraati İbnü'd-Debbâğ ve İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır.

²⁷³ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1030; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 165. Kıraati Ebû'l-Kasım b. Rıza'dan almıştır. Vefat tarihinin hicrî 564 olduğu da rivayet edilmiştir.

²⁷⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 201; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 269; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 990; **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'**, XX, 506; **İber**, III, 44; İbnü'l-Cezerî, **et-Tahbîru't-Teyşîr fi'l-Kirââtî'l-Aşr**, (thk. Ahmed Muhammed), Dâru'l-Furkân, Ürdün 2000, s. 35. Endülüs kıraat tarihi açısından büyük öneme sahip olan ve yüzlerce öğrenci yetiştiren Ebû Davud İbn Necâh'ın üvey oğludur. Yaşadığı dönemde şeyhülkurrâ arasında zikredilmiş önder kıraat âlimlerindendir. VI. asırda yetişen birçok Endülüslü kurrânın hoca silsilesinde adı geçmektedir.

²⁷⁵ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 365. Kıraatin yanında fıkıh, Arap dili ve kelimada da öne çıkmıştır.

²⁷⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 129; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 27. Kıraati İbnü'd-Dûş'tan almıştır.

²⁷⁷ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, VI, 382; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1007. Kıraati İbnü'n-Nehhâs. Ebû'l-Hasen b. Şüreyh ve Mansur b. Hayr'dan almıştır.

²⁷⁸ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 81; et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 210. Endülüs kurrâsından kıraat okumuş, İşbiliye'de okutmuştur. Ayrıca hadiste de öne çıkmıştır.

²⁷⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 37; Zehebî, **Müstemlah**, s. 66. İlmî seyahatlerden çok hoşlandığı rivayet edilmiş, kıraati Ebû Ali Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almış, Şâtibe'de okutmuştur.

²⁸⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 275; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 307. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbn Şüreyh'ten almıştır.

²⁸¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 269; et-Tinbüktî, **Neylü'l-İbtihâc**, s. 210. Kıraatin yanında birçok ilimle de iştigal etmiş ve kadılık da yapmıştır.

²⁸² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 42.

²⁸³ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 102; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 37; Zehebî, **Müstemlah**, s. 67. Kıraati önder Endülüslü kurrâdan almış, birçok şehre ilmî seyahatler yapmış, fıkıh, dil ve hadis gibi ilimlerle de iştigal etmiştir. Cem' ve ifrâd metotlarıyla defalarca kıraat farklılıklarını okumuş, kadılık da yapmıştır.

²⁸⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 96; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 357. Belensiye'yenin Ünde şehrinden olup kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır. Ömrünün tamamını kıraat tedrisatına vakfetmiştir.

²⁸⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 206; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 274; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1031; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 488; Süyûtî, **Tabakâtü'l-**

(ö. 568/1173),²⁸⁶ “el-Kinânî” Ali b. Ahmed Ebü’l-Hasen el-Kurtubî (ö. 569/1174),²⁸⁷ “el-Mentâncîşî” Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir el-Batalyevsî (ö. 569/1174),²⁸⁸ Ahmed b. Muhammed Ebû Ca‘fer el-Ğirnâtî (ö. 570/1175),²⁸⁹ Ömer b. Abdilaziz Ebû Hafs el-Lürkî (ö. 570/1175),²⁹⁰ “Vechü Nâfi” Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Ğirnâtî (ö. 571/1176),²⁹¹ Abdullah b. Ali Ebû Muhammed eş-Şâtîbî (ö. 574/1178),²⁹² Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed et-Tutîlî (ö. 574/1178),²⁹³ Ali b. Muhammed Ebü’l-Hasen el-Belensî (ö. 574/1178),²⁹⁴ Feth b. Muhammed Ebû Nasr el-İşbîlî (ö. 574/1178),²⁹⁵ “İbnü’l-Ma‘zûr” Ahmed b. Muhammed Ebü’l-Abbas es-Sebtî (ö. 575/1179),²⁹⁶ Muhammed b. Hayr Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. 575/1179),²⁹⁷ Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir el-Belensî (ö. 575/1179),²⁹⁸ Ahmed b. Muhammed Ebû Ca‘fer et-Tartûşî (ö. 575/1179),²⁹⁹ “İbn Hazm” Elyesa b. İsa Ebû

Müfessirîn, s. 79; Dâvûdî, **Tabakâtü’l-Müfessirîn**, I, 412; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü’l-Arifin**, I, 700. Henüz küçük yaşta kıraatte kendini geliştirmiştir. Yaşadığı dönemin şeyhülkurrâsı olduğu ve bu kurumun, İbnü’n-Ni‘me’den sonra kalktığı rivayet edilmiştir.

²⁸⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 79; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 138. Hamrâ Mescidi’nde imamlık yapmış, Yahya b. Hulûf’tan kıraat okumuştur.

²⁸⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 310; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1047; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 459; İbnü’l-Kâdî, **Cezvetü’l-İktibâs**, s. 480. Kıraati Ebü’l-Hasen el-‘Absî gibi âlimlerden almış, Fas’a taşınıp burada kıraat okutmuştur.

²⁸⁸ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, IV, 70; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1052. Kıraati İbnü’n-Nehhâs’tan almıştır.

²⁸⁹ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 125. Kıraati Abdurrahman b. Muhammed el-Hazrecî’den almış, Ğirnata Camii’nde imamlık yapmıştır.

²⁹⁰ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 408; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 241. Mürsiye’ye bağlı Lürke şehrendendir. Kıraat ilminde ârif bir kimse olduğu rivayet edilmiştir.

²⁹¹ İbnü’l-Ebbâr, **el-Mu‘cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeffî**, s. 232; Zehebî, **Müstemlah**, s. 204. İlmî seyahatleri oldukça fazla olup kıraati birçok Endülüslü âlimden almıştır.

²⁹² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 272; Zehebî, **Müstemlah**, s. 206. Kıraati babasından okumuş, hadis ve dil gibi ilimlerle de iştigal etmiştir.

²⁹³ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 82. Tutile şehrinden olup özellikle yedi kıraat ve şâzz kıraatler meseleleriyle ön plana çıkmıştır.

²⁹⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 213; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 260. Kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almış, Belensiye’nin bazı kırsal bölgelerinde uzun yıllar okutmuştur.

²⁹⁵ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 338; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1022; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 8. Kıraati Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almıştır. Önce Endülüs’ün çeşitli bölgelerinde kıraat okutmuş, ardından Fa’a giderek burada öğrenci yetiştirmiştir.

²⁹⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 112; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 627. Aslen Sebteli olan âlim, Belensiye’ye taşınmıştır. Kıraati Ebü’l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almıştır.

²⁹⁷ Yardım, Ali, “İbn Hayr”, **DİA**, XX, 36-37. İlmî silsilesini belirttiği *Fehrese* adlı eseriyle bilinen Endülüslü hadis, Arap dili ve kıraat âlimidir.

²⁹⁸ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 50. Kıraati İbn Hüzeyl’den almış ve farklı şehirlerde okutmuştur.

²⁹⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 72; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 633. Kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır.

Yahya el-Ceyyânî (ö. 575/1179),³⁰⁰ “İbn Dehmân” Kasım b. Abdirrahman Ebû Muhammed el-Mâlekî (ö. 575/1179),³⁰¹ “İbn Hayr” Muhammed b. Hayr Ebû Bekir el-Lümtûnî, (ö. 575/1179),³⁰² “İbn ‘Ayyâd” Yusuf b. Abdillâh Ebû Ömer el-Lüriyyî (ö. 575/1179),³⁰³ Abdullâh b. Halef Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. 576/1180),³⁰⁴ “İbnü’l-‘Avîs” Muhammed b. Ubeydillâh Ebû Abdillâh el-Mâlekî (ö. 576/1180),³⁰⁵ “İbnü’l-Ğâsil” Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Ğırnâtî (ö. 577/1181),³⁰⁶ Halef b. Muhammed Ebü’l-Kasım el-Uryûlî (ö. 577/1181),³⁰⁷ “el-Bilcîfî” Osman b. Yusuf Ebû Amr es-Sarakustî (ö. 577/1181),³⁰⁸ Muhammed b. Mâlik Ebû Bekir el-Mîrtulî (ö. 578/1182),³⁰⁹ Ahmed b. Abdilmelik Ebû Ca’fer el-Lürkî (ö. 579/1183),³¹⁰ “İbn ‘Arrâk” Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 579/1183),³¹¹ “es-Suğrî” Yusuf b. İbrahim Ebü’l-Haccâc el-Ğırnâtî (ö. 579/1183),³¹² “İbnü’s-Sannâ”

³⁰⁰ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 453; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1043; ‘İber, III, 67; İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-Zeheb*, VI, 413; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 335; Makkarî, *Nefhu’t-Tîb*, II, 379. Kıraatî İbn Necâh, İbnü’d-Dûş ve İbnü’l-Beyâz’dan alan babasından okumuştur. Ayrıca; Ebü’l-Hasen b. Şüreyh de hocaları arasındadır. Mısır gibi ülkelere çeşitli yolculuklar yapıp kıraat okutmuştur. Tarih kitabı da bulunmakta olup Mısırlı sultanların kendisine büyük önem verdikleri rivayet edilmiştir.

³⁰¹ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 450; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 348; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1057. Kıraatî Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almış ve çok öne çıkmıştır.

³⁰² Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 75; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 49; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1069; Süyûtî, *Tabakâtü’l-Huffâz*, s. 486. Kıraatî Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’ten almıştır. Birçok ilimle iştigal etmiş, İşbîliye’de kıraat okutmuştur.

³⁰³ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 429; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 345. Kıraat ilmiyle de iştigal etmiş olmakla birlikte daha çok hadiste öne çıkmış ve eserler telif etmiştir.

³⁰⁴ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 273; et-Tinbüktî, *Neylül-İbtihâc*, s. 211. İşbîliye’ye bağlı Mevrûre şehrinden olup kadılık da yapmıştır.

³⁰⁵ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, IV, 361; Zehebî, *Müstemlah*, s. 76. Mâleka’ya bağlı Runde (Ronda) şehrinden olup hemen hemen bütün ilimlerle ilgilenmiştir. Kıraatî Ebü’l-Kasım b. Rıza ve Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almıştır.

³⁰⁶ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 44; Zehebî, *Müstemlah*, s. 71. Hadis ve kıraat alanında öne çıkmış, kurrâ şahsiyetlerle mülâki olma konusunda şevkli olduğu rivayet edilmiştir. Mushaf yazmak ve noktalamakla meşhur olmuştur.

³⁰⁷ İbnü’l-Ebbâr, *el-Mu’cem fî Ashâbi’l-Kâdi es-Sadeffî*, s. 90. Uryûlelidir. İlmî seyahatleri fazladır.

³⁰⁸ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 250; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1082; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 453. Kıraatî İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almış, kadılık da yapmıştır.

³⁰⁹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 53. Kıraatî Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’ten almıştır.

³¹⁰ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 194; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 72; Makkarî, *Nefhu’t-Tîb*, II, 601. Mürsiye’nin Lürke şehrinden olup kıraatî Ebü Ali es-Sadeffî ve Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almış, kadılık yapmıştır.

³¹¹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 54; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1066; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 78. Kıraatî İbnü’n-Nehhâs’tan almış ancak Kûfeli imamları okumamıştır.

³¹² Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 488; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 431; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1058. Kıraatî Ebü’l-Hasen b. Şüreyh, Ebü’l-Hasen İbnü’l-Bâziş ve Yahya b. Hulûf gibi âlimlerden almıştır.

Muhammed b. İbrahim Ebû Bekir el-Belensî (ö. 580/1184),³¹³ Abdullah b. Ebî Ahmed Ebû Muhammed el-Yahsûbî (ö. 580/1184),³¹⁴ “İbnü’l-Hassâr” Ahmed b. Muhammed Ebû Abdillâh el-Halvânî (ö. 580/1184),³¹⁵ Salih b. Yahya Ebü’l-Hasen el-Kurtubî (ö. 580/1184),³¹⁶ “İbn Muhârib” İbrahim b. Hüseyin Ebû İshak el-Belensî (ö. 580/1184),³¹⁷ “el-Mellâh” Ahmed b. Müferrec Ebü’l-Abbas es-Sarakustî (ö. 581/1185),³¹⁸ “es-Süheylî” Ahmed b. Esbağ Ebü’l-Kasım el-Mâlekî (ö. 581/1185),³¹⁹ “el-Cüzâmî” Abdurrahman b. Ali Ebü’l-Kasım el-Endelüsî (ö. 581/1185),³²⁰ “İbnü’l-Yetîm” Ahmed b. Muhammed Ebü’l-Abbas el-Enderûşî (ö. 581/1185),³²¹ “İbn ‘Ât” Harun b. Ahmed Ebû Muhammed eş-Şâtübî (ö. 582/1186),³²² Muhammed b. Ömer Ebû Bekir el-Belensî (ö. 583/1187),³²³ “İbnü Lübbân” Ali b. Ahmed Ebü’l-Hasen eş-Şüreysî (ö. 583/1187),³²⁴ “Aşşâb” İbrahim b. İbrahim Ebû İshak el-‘Uşûnî (ö. 583/1187),³²⁵ “Kulâtî” Eyyüb b. Muhammed Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 584/1188),³²⁶ “İbn Habîş” Abdurrahman b. Muhammed Ebü’l-Kasım el-Meriyyî (ö.

- ³¹³ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 56; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, IV, 110. Kiraatî İbn Necâh’tan almış, okutmuş, kadılık yapmıştır.
- ³¹⁴ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 84; Suyûtî, **Buğyetü’l-Vuât**, II, 31. Kiraatî Ebü’l-Hasen İbnü’l-Bâziş’ten almış, nahiv ve edebiyatta da öne çıkmıştır.
- ³¹⁵ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 166; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 111. Halvâne (Huelva) şehrinden olup kiraatî eDâni ve Talemekî tarikinden okumuştur.
- ³¹⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 222; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 60.
- ³¹⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 135; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1085; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 18. Kiraatî Dâni’nin oğlundan almıştır.
- ³¹⁸ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 169; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 693. Mürsiye’ye taşınarak burada kiraat okutmuştur.
- ³¹⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 32; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1079; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 335. Daha çok Arap dilinde öne çıkmış, bu alana dair eserler telif etmiştir. Kiraatî Mansur b. Hayr ve İbnü’l-‘Arabî gibi âlimlerden almış, okutmuştur.
- ³²⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 51; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 155. Kiraatî Ebü’l-Kasım b. Rıza ve Şüreih b. Muhammed’dan almış, Sebte’ye taşınmıştır.
- ³²¹ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 168; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 112. Meriye’ye bağlı Enderûş (Andarax) şehrinden olup Mâleka’da kiraat okutmuştur.
- ³²² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 141; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 386; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1090. Kiraatî Endülüslü âlimlerden almış ve kadılık yapmıştır.
- ³²³ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 59; Zehebî, **Müstemlah**, s. 80. Daha çok fıkıh, hadis ve Arap dilinde temayüz etmiş, kiraat okuyup okutmuş ve kadılık da yapmıştır.
- ³²⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 216; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1085; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 462. Batalyevs’e bağlı Şüreih (Jerez De Los Caballeros) şehrinden olup kiraatî Muhammed b. Şüreih’ten almış ve kadılık yapmıştır.
- ³²⁵ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 135; İbnü’l-Kâdî, **Cezvetü’l-İktibâs**, s. 89. İşbiliye’nin Uşûne (Osuna) şehrindendir. Kiraatî Ebü’l-Kasım b. Rıza’dan almış, Fas’a taşınıp kiraat okutmuştur.
- ³²⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 167. Kiraatî İbn Hüzeyl’dan almış, memleketinde okutmuştur.

584/1188),³²⁷ “İbnü’r-Ruheybil” Hasan b. Muhammed Ebû Ali el-Belensî (ö. 585/1189),³²⁸ “İbn ‘Allâl” Müfazzal b. Abdilmelik Ebû Amr el-Mevrûrî (ö. 585/1189),³²⁹ “Ebû Amr b. Azîme el-Kebîr” el-İşbîlî (ö. 585/1189),³³⁰ Hasen b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 585/1189),³³¹ Muhammed b. Halef Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. 585/1189),³³² Yezid b. Muhammed Ebû Hâlid el-Ğırâtî (ö. 585/1189),³³³ “İbn Sükker” Şuayb b. İsa Ebû Zeyd el-İşbîlî (ö. 586/1190),³³⁴ Muhammed b. Ömer Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. 586/1190),³³⁵ “İbnü’l-Hulûf” Yahya b. Halef b. Nefis (ö. 586/1190),³³⁶ Muhammed b. Ca’fer Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. 586/1190),³³⁷ “İbn Zerkûn” Muhammed b. Saîd Ebû Abdillâh el-İşbîlî (ö. 586/1190),³³⁸ “İbn Vaddâh” Muhammed b. İbrahim Ebû’l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. 587/1191),³³⁹ Abdülmünim b. Yasin Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 588/1192),³⁴⁰ “Hatîbü’l-Münekkib” Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 588/1192),³⁴¹

³²⁷ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 139; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1077; Suyûtî, *Buğyetü’l-Vuât*, II, 85. Daha çok tarihçiliğiyle meşhur olup eser telif etmiştir. Kıraat okumuş, kadılık yapmıştır.

³²⁸ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 211; Makkarî, *Nefhu’t-Tîb*, II, 509. Kıraati Ebû’l-Hasen b. Ni’m’e’den almış, çokça yolculuklar yapıp kıraat okutmuştur.

³²⁹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 208. İşbîliye’ye bağlı Mevrûr şehridendir.

³³⁰ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 323; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1107; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 536. Endülüs’ün önder kıraat âlimlerinden Ebû’l-Hasen b. Şüreyh’in oğludur. Kıraati babasından almış, memleketinde okutmuş, tecvîd ilminin önde önde gelen arasındadır.

³³¹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 212. Kıraati Ebû’l-Kasım b. Rıza gibi âlimlerden almış, okutmuştur.

³³² İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, IV, 205; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 122. Daha çok Arap dilinde öne çıkmış, eser telif etmiş, kıraati Ebû’l-Hasen b. Şüreyh’ten almıştır.

³³³ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 234; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1091; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 334. Kıraati Ebû’l-Hasen İbnü’l-Bâziş’ten almış, kıraatlerin illetleri konusunda uzman olduğu rivayet edilmiştir.

³³⁴ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 137; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 377.

³³⁵ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 65; Zehebî, *Müstemlah*, s. 84. Kıraati İbn Ni’m’e’den almıştır.

³³⁶ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 126; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 193; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1066; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, I, 420. Kıraate olan vukufiyeti ve yetiştirdiği öğrencilerle yaşadığı sırada Endülüs’te önder şahsiyetler arasında yerini almıştır. Kendi döneminde yaşayan kıraat âlimlerinin büyük çoğunluğunun ilmî silsilesinde bulunmuştur. Farklı ilimlerle de iştigal etmiş, farklı coğrafyalara ilmî yolculuklar yaparak kıraat okutmuştur.

³³⁷ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 65; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, IV, 163; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 97. Kıraati Ebû’l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almış, memleketinde okutmuş ve kadılık yapmıştır.

³³⁸ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, IV, 220; Zehebî, *Müstemlah*, s. 82; İbnü’l-Cezerî, *Ğâyetü’n-Nihâye*, II, 120. Kıraati çeşitli âlimlerden almış ve kadılık yapmıştır.

³³⁹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 66; Zehebî, *Müstemlah*, s. 85; Makkarî, *Nefhu’t-Tîb*, II, 160. Kıraati Mekke’de İbnü’l-‘Arcâ’dan almıştır.

³⁴⁰ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, III, 50; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 194. Kıraat vücûhatlarına olan vukufiyeti ve nağmelerinin güzelliğiyle meşhur olmuştur.

³⁴¹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 152; Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr*, s. 1081. Kıraati Şüreyh b. Muhammed ve Ebû Bekir İbnü’l-Hulûf gibi âlimlerden almıştır.

Muhammed b. Abdillâh Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 590/1194),³⁴² “el-Fezzâre” Ali b. Abdillâh Ebû’l-Hasen el-Belensî (ö. 590/1194),³⁴³ “İbn ‘Arûs” Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh el-Ğirnâtî (ö. 590/1194),³⁴⁴ “Müfevvez b. Tâhir” Ebû Bekir eş-Şâtîbî (ö. 590/1194),³⁴⁵ “Necebe b. Yahya” Ebû’l-Hasen el-İşbîlî (ö. 591/1195),³⁴⁶ Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. 592/1196),³⁴⁷ “İbn Madâ” Ahmed b. Abdirrahman Ebû Ca’fer el-Kurtubî (ö. 592/1196),³⁴⁸ Yusuf b. Abdillâh Ebû’l-Haccâc ed-Dânî (ö. 592/1196),³⁴⁹ “İbnü’-Zevk” Ali b. Ubeydillâh Ebû’l-Hasen el-Belensî (ö. 593/1197),³⁵⁰ “İbnü’l-Ceyyâr” Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. 593/1197),³⁵¹ Vehb b. Lübb Ebû’l-‘Atâ el-Belensî (ö. 595/1199),³⁵² Hâciz b. Hasen Ebû Amr el-Cezîretü’l-Hadrâî (ö. 595/1199),³⁵³ Ferec b. Abdillâh Ebû Saîd el-İşbîlî (ö. 596/1200),³⁵⁴ “el-Fenekî” Ahmed b. Ali Ebû Ca’fer el-Kurtubî (ö. 596/1200),³⁵⁵ “Câbir b. Muhammed” Ebû’l-Velîd el-İşbîlî (ö. 596/1201),³⁵⁶ Muhammed b. Yahya el-Lüriyyî (ö. 597/1202),³⁵⁷ “İbnü’l-Feras” Abdülmünim b. Muhammed el-Ğirnâtî (ö.

- ³⁴² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 67; Zehebî, **Müstemlah**, s. 82. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü’n-Ni’me’den almış, hayatı boyunca memleketinde okutmuştur.
- ³⁴³ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 218; Zehebî, **Müstemlah**, s. 195. Kıraati İbn Hüzeyl’den almıştır.
- ³⁴⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 68; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 73. Kıraati İbnü’l-Hulûf gibi âlimlerden almış ve hatiplik de yapmıştır.
- ³⁴⁵ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 208; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1104. Çok iyi bir dil âlimi de olup kıraati İbnü’d-Debbâğ gibi âlimlerden almıştır.
- ³⁴⁶ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 57; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 291. Kıraati babası Ebû’l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almış, bir müddet de Afrika’da kalarak kıraat okutmuştur.
- ³⁴⁷ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, II, 161; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 90. Kıraati Ebû’l-Hasen b. Şüreyh ve Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî gibi âlimlerden almıştır.
- ³⁴⁸ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 79; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1123; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 65. Kıraati Ebû’l-Kasım b. Rıza ve Şüreyh b. Muhammed gibi âlimlerden almış, kadılık da yapmıştır.
- ³⁴⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 216; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 345. Kitâbet de iyi olduğu, kadılara kâtiplik yaptığı rivayet edilmiş, Belensiye’de kıraat okutmuştur.
- ³⁵⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 220; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 202. Kıraati babasıyla birlikte gittiği İşbîliye’de almış ve okutmuştur.
- ³⁵¹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 73; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1125; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 252. Kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır.
- ³⁵² Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 379; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 314. Belensiye’ye bağlı Şintemer şehridir. Kıraati Endülüslü önder âlimlerden almış ve kadılık yapmıştır.
- ³⁵³ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 235; Suyûtî, **Buğyetü’l-Vuât**, I, 491. Kıraati İbn Zerkûn ve İbn Dehmân gibi âlimlerden almış, memleketinde okutmuştur.
- ³⁵⁴ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 451; Zehebî, **Müstemlah**, s. 364. Kıraati Ebû Amr b. ‘Azîme gibi âlimlerden almış, bazı kıraat eserlerini sahiplerinden bizzat dinlemiştir.
- ³⁵⁵ Münzirî, **et-Tekmile li-Vefeyâtî’n-nakale**, I, 361; Zehebî, **İber**, III, 114; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 181. Kıraati Endülüslü önder kıraat âlimlerinden almıştır. Mekke, Musul, Dimeşk gibi beldelere giderek buralarda hem kendini geliştirmiş hem de talebe yetiştirmiştir.
- ³⁵⁶ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1094; Suyûtî, **Buğyetü’l-Vuât**, I, 484. Kıraati Ebû’l-Hasen b. Şüreyh’ten almıştır.
- ³⁵⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 87. Lürye şehriden olup kıraati babasından almıştır.

597/1202),³⁵⁸ Ali b. Atîk Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 598/1203),³⁵⁹ Muhammed b. Ahmed Ebü Abdillâh el-Mâlekî (ö. 598/1203),³⁶⁰ “el-Hassâr” Ahmed b. Ali Ebü Ca‘fer el-Ğirnâtî (ö. 598/1203),³⁶¹ “İbn Hâcir” Muhammed b. Abdillâh Ebü Abdillâh el-Belensî (ö. 598/1203),³⁶² Yahya b. Abdîrrahman Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 598/1203),³⁶³ Yusuf b. Abdîrrahman Ebü'l-Haccâc el-İşbîlî (ö. 598/1203),³⁶⁴ Habib b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 598/1203),³⁶⁵ İbrahim b. Ahmed Ebü İshak el-Ğirnâtî (ö. 599/1204),³⁶⁶ Muhammed b. ‘Âzîme Ebü Nasr el-İşbîlî (ö. 599/1204),³⁶⁷ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Cemre el-Mürsî (ö. 599/1204),³⁶⁸ “İbn Nes’a” Muhammed b. Halef Ebü Abdillâh el-Belensî (ö. 599/1204),³⁶⁹ “İbn Şerrât” Abdurrahman b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 599/1204),³⁷⁰ Ebü Ahmed et-Tutîlî (ö. ?),³⁷¹ Halîfe b. İsa Ebü Bekir el-Belensî (ö. ?),³⁷² Ahmed b. Hâmid Ebü'l-

³⁵⁸ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 194; Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, II, 116; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 420. Fıkıh, Arap dili ve edebiyatı daha çok öne çıkmıştır. Kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır.

³⁵⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 221; Zehebî, *Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1119. Kıraati İbn Zerkûn gibi âlimlerden almış, kıraatte basiret sahibi olduğu bildirilmiştir.

³⁶⁰ İbn Abdîlmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 531; Zehebî, *Müstemlah*, s. 94; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 57. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır.

³⁶¹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 82; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 80. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, birçok âlimle mülâki olarak onlardan faydalanmıştır.

³⁶² İbn Abdîlmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, IV, 307; Zehebî, *Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1129; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 239. Hadisle de iştilal edip Mekke'ye giderek burada ilmî faaliyetlerde bulunmuştur.

³⁶³ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 409; Zehebî, *Müstemlah*, s. 407. Kıraat ve Arap dilinde öne çıkmıştır.

³⁶⁴ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 217; Zehebî, *Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1105. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almış. Âli isnâdda öne çıkmıştır.

³⁶⁵ Zehebî, *Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1138; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 185. Kıraati Şüreyh b. Muhammed'den almıştır.

³⁶⁶ Zehebî, *Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1157; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 13. Kıraati Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almış ve okutmuştur.

³⁶⁷ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 92; Zehebî, *Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1122. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve babasından almış, memleketinde okutmuştur.

³⁶⁸ Zehebî, *Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1115; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 63; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, VI, 556; Köse, Saffet, “İbn Ebü Cemre”, *DİA*, XIX, 427. Daha çok fıkıh ilminde temayüz etmiş, kıraat ilmine de önem vermiş ve kadılık yapmıştır.

³⁶⁹ İbn Abdîlmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, IV, 209; Zehebî, *Müstemlah*, s. 97; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, 122. Kıraati İbn Hüzeyl'den almış ve okutmuştur.

³⁷⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 38-39; İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 141-142; Zehebî, *Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1092; *Müstemlah*, s. 250-251; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 342; Velîd ez-Zübeyrî vd. *el-Mevsû‘atü'l-Müeyyessa*, s. 1558. Yaşadığı dönemde Kurtuba Şeyhükkurrâhî'na yükselmiş, Ebü'l-Hasen b. Şüreyh ve Ebü'l-Kasım b. Rızâ gibi âlimlerden faydalanmıştır. Kurtuba Mescid-i Camii ve Ümmü Muâviye Mescidi'nde uzun yıllar kıraat, hadis ve Arap dili okutmuştur.

³⁷¹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 110. Tutîleli olup memleketinde kıraat okutmuştur. Hicrî 497 yılında birisine kıraat okuttuğu bilgisinden yola çıkarak vefat tarihinin 6. asır olduğu söylenebilir.

³⁷² İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 251. Kıraati hicrî 496 yılında vefat eden Ebü Davud İbn Necâh'tan alması sebebiyle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

Abbas el-Meriyî (ö. ?),³⁷³ “İbn Şâb” Ahmed b. Mervân Ebû'l-Abbas el-Meriyî (ö. ?),³⁷⁴ ‘Atîk b. Ğâlib Ebû Bekir ed-Dânî (ö. ?),³⁷⁵ Eyyüb b. Ebî Bekir Ebû Muhammed el-Belensî (ö. ?),³⁷⁶ Hazm b. Abdillâh b. Elyesa el-Ceyyânî (ö. ?),³⁷⁷ İsmail b. Ğâlib Ebû'l-Velîd el-Leblî (ö. ?),³⁷⁸ İsmail b. Muhammed Ebû Ali ed-Dânî (ö. ?),³⁷⁹ Abdullâh b. Mü'min Ebû Muhammed et-Tartûşî (ö. ?),³⁸⁰ Halife el-Mukrî Ebû'l-Âsî el-Endelüsî (ö. ?),³⁸¹ Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh es-Sebtî (ö. ?),³⁸² Ebû'l-Hasen b. Meymûn el-Mürsî (ö. ?),³⁸³ Muzaffer b. Sevvâr Ebû'l-Muzaffer el-Endelüsî (ö. ?),³⁸⁴ “es-Selcî” Abdülhak b. Ebî Mervân Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. ?),³⁸⁵ İsa b. Abdirrahman Ebû'l-Esbağ el-Kutubî (ö. ?),³⁸⁶ Yusuf b. İbâd Ebû'l-Haccâc el-Ceyyânî (ö. ?),³⁸⁷ Mekkî b. Eyyüb Ebû'l-Hasen eş-Şâtıbî (ö. ?),³⁸⁸ Muhammed b. Habîb Ebû ‘Âmir el-Ceyyânî (ö. ?),³⁸⁹ “es-Sâlimî” Abdülmelik b. Halef Ebû Mervân

-
- ³⁷³ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 273. Kıraati Dâni'den almıştır. Hocaları ve öğrencilerinden hareketle vefatının hicrî altıncı asır olduğu öngörülür.
- ³⁷⁴ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 714. Kıraati Endülüslü âlimlerden almıştır. Vefatının hicrî altıncı asır olduğu öngörülür.
- ³⁷⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 19. Kıraati hicrî 496 yılında vefat eden Ebû Davud İbn Necâh'tan alması sebebiyle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁷⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 167. Kıraati İbn Hüzeyl'den alması sebebiyle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁷⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 231. Murabıtlar döneminde yaşaması ve oğlunun hicrî 525 yılında vefat etmesi sebebiyle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁷⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 153. Lebleli olup tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁷⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 153. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁸⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 247. Tartûşeli olup kıraati hicrî 496 yılında vefat eden Ebû Davud İbn Necâh'tan alması sebebiyle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁸¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 251. Kıraati hicrî 476 yılında vefat eden Ebû Abdillâh b. Şüreyh'ten alması sebebiyle vefatının altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁸² Kadî İyâz, **el-Ğunye, Fihristü's-Şüyûhi'l-Kâdi İyâz**, s. 90; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 360. Kendisinden Kadî İyâz ders almıştır. Hicrî 500'lü yıllarda vefat etmiştir.
- ³⁸³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 217. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁸⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 194; Zehebî, **Müstemlah**, s. 178. Kıraati İbn Hüzeyl'den almış, İskenderiye'ye taşınmıştır. Hocalarından hareketle vefatının altıncı asır olduğu söylenebilir.
- ³⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 326. Kıraati Dâni'den almıştır. Hicrî 500 yılında Mekke'de Sibtü'l-Hayyât'a kıraat okutuştur. Vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir..
- ³⁸⁶ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 415. Kıraati Ebû'l-Hasel el-Husrî'den hicrî 496 yılında almıştır. Bu bilgidен hareketle hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.
- ³⁸⁷ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 423. Kıraati Mekkî b. Ebî Tâlib'den almıştır. Tabakası dikkate alındığında vefatının hicrî altıncı asır olduğu söylenebilir.
- ³⁸⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 206; Zehebî, **Müstemlah**, s. 179. Kıraati, İbn Necâh ve İbnü'd-Dûş'tan almıştır. Hocalarından hareketle vefatı hicrî altıncı asır olduğu görölür.
- ³⁸⁹ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 171. Kurtuba'ya yerleşerek burada kıraat okutmuştur. Vefatının altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

el-Havlânî (ö. ?),³⁹⁰ İsa b. Râfî' Ebû'l-Esbağ el-Belensî (ö. ?),³⁹¹ Abdülcebbâr b. Musa Ebû Muhammed el-Mürsî (ö. ?),³⁹² Muhammed b. Musa Ebû Abdillâh el-Medînetü's-Sâlimî (ö. ?),³⁹³ Mervân b. Yusuf b. Hudeyc el-Kurtubî (ö. ?),³⁹⁴ Muhammed b. Abdilmelik Ebû Abdillâh es-Sarakustî (ö. ?),³⁹⁵ "Yahsûbî" Abdülazim b. Saîd Ebû Muhammed ed-Dânî (ö. ?),³⁹⁶ Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer et-Tuleytulî (ö. ?),³⁹⁷ "İbn Ca'dille" Mervân b. Halef Ebû Abdilmelik el-Bâccî (ö. ?),³⁹⁸ Yahya b. Muhammed Ebû Muhammed el-Kale'î (ö. ?),³⁹⁹ "Hicârî" Ahmed b. Saîd Ebû Ca'fer el-Medînetü'l-Ferecî (ö. ?),⁴⁰⁰ "ed-Dekkâk" Ahmed b. İbrahim Ebû'l-Abbas el-İşbîlî (ö. ?),⁴⁰¹ Ali b. Yusuf Ebû'l-Hasen el-Medînetü's-Sâlimî (ö. ?),⁴⁰² Musa b. Hamîs Ebû 'İmrân el-Beyyâsetî (ö. ?),⁴⁰³ Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. ?),⁴⁰⁴ "Yelbeşî" Abdülvehhab b. Muhammed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),⁴⁰⁵ Abdülkerim b. Ğuleyb Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. ?),⁴⁰⁶ Abdullah b. Ali Ebû Muhammed

-
- ³⁹⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 73; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 165. Kiraati Ebû Abdillâh b. Şüreyh gibi âlimlerden almıştır. Vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁹¹ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 411. Kiraati İbn Necâh ve İbnü'l-Beyâz gibi âlimlerden almıştır. Hocalarından hareketle vefatı hicrî altıncı asır olduğu görülür.
- ³⁹² Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 396; Suyûtî, **Buğyetü'l-Vuât**, II, 72. Mursiye'de kiraat okutmuş olan âlimin, tabakasından hareketle hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.
- ³⁹³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 345. Medînetü's-Sâlimî (Medinaceli) olup tabakasından hareketle hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.
- ³⁹⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 185. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁹⁵ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 447. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁹⁶ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 912; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, II, 357. Kiraati Endülüslü âlimlerden almış, vefatının hicrî 520'li yıllarda olduğu rivayet edilmiştir.
- ³⁹⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 37. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁹⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 184. Tunus'ta bulunan Bâce şehrine taşınıp burada yaşamıştır. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ³⁹⁹ Zehebî, **Müstemlah**, s. 397; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, II, 329. Sarakusta'ya bağlı bir şehir olan Kal'atü Eyyüblü olup hicrî 512 yılları gibi vefat ettiği rivayet edilmiştir.
- ⁴⁰⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 37. Hicrî 520 yılları gibi vefat ettiği rivayet edilmiştir.
- ⁴⁰¹ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 254. Kiraati Ebû Abdillâh b. Şüreyh'ten almış, memleketinde okutmuştur. Hicrî 520 yılları gibi vefat ettiği rivayet edilmiştir.
- ⁴⁰² İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 256; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 932; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 518. Kiraati Ebû'l-Hasen İbnü'l-Bâziş gibi âlimlerden almış, hicrî 520'li yıllarda vefat etmiştir.
- ⁴⁰³ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 456; İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 176. Arabistan'da bulunan Bâşe şehrinden olup Belensiye'ye taşınmıştır. Hicrî 520 yılından önce vefat ettiği bildirilmiştir.
- ⁴⁰⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 346. Kiraati İbn Necâh ve İbnü'd-Düş'tan almış, memleketinde okutmuştur. Hicrî 520 yılından önce vefat ettiği bildirilmiştir.
- ⁴⁰⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 107; Zehebî, **Müstemlah**, s. 273. Kiraati İbn Necâh, Ebû'l-Hasen el'Absî gibi âlimlerden almış, Necebe b. Yahya'ya okumuştur. Hicrî 520'den sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁰⁶ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 213. Hicrî 520 yılında vefat eden hocası İbn 'Attâb olduğu düşünüldüğünde vefatının altıncı asır olduğu görülür.

et-Tuleytulî (ö. ?),⁴⁰⁷ İbn Ebî Sinân Ebü'l-Hasen el-Merrâkûşî (ö. ?),⁴⁰⁸ Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. ?),⁴⁰⁹ Muhammed b. Beyâze Ebû Bekir el-Batalyevsî (ö. ?),⁴¹⁰ Yusuf b. Muhammed Ebü'l-Haccâc et-Tartûşî (ö. ?),⁴¹¹ “İbn Ebî Kübe” Ebû Nasr el-Belensî (ö. ?),⁴¹² İsa b. Hazm Ebü'l-Esbağ el-Meriyî (ö. ?),⁴¹³ Abdurrahman b. Ahmed Ebü'l-Kasım el-Veşkî (ö. ?),⁴¹⁴ “Huşeynî” Süleyman b. Abdillâh Ebü'r-Rabîi' el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. ?),⁴¹⁵ Yusuf b. Ahmed Ebü'l-Haccâc el-Kurtubî (ö. ?),⁴¹⁶ “İbn Ğammâd” Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Mâlekî (ö. ?),⁴¹⁷ Ali b. Saîd Ebü'l-Hasen eş-Şintemerî (ö. ?),⁴¹⁸ Abdülmelik b. Saîd el-Mâlekî (ö. ?),⁴¹⁹ Muhammed b. Abdilmelik Ebû Abdillâh eş-Şâtîbî (ö. ?),⁴²⁰ Halef b. Yennekuh Ebü'l-Kasım el-Meriyî (ö. ?),⁴²¹ “en-Nevâlišî” Muhammed b. Ali Ebû Abdillâh el-Ğırnâtî (ö. ?),⁴²² Abdüsselam b. Habîb Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),⁴²³ “el-Bâğî” Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen ed-Dânî (ö. ?),⁴²⁴ Necâ b. Yahya Ebü'l-Fevâris el-Kurtubî

-
- ⁴⁰⁷ İbn Zübeyr, *Sılatu Sila*, III, 77. Vefatının, babasının hicrî 520'de vefat ettiği bilgisinden hareketle altıncı asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.
- ⁴⁰⁸ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 248. Aslen Marakeşli olup İşbiliye'ye taşınmıştır. Kıraati Necebe b. Yahya'dan almıştır. Hicrî altıncı asrın sonlarında vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁴⁰⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 254. Vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ⁴¹⁰ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, IV, 159. Tabakasından hareketle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ⁴¹¹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 201. Tartûşeli olup kıraati hicrî 496 yılında vefat eden Ebû Davud İbn Necâh'tan alması sebebiyle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ⁴¹² İbn Zübeyr, *Sılatu Sila*, III, 337; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr*, s. 1014; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 8. İbn Necâh'tan kıraat okumuş, hicrî 560'lı yıllarda vefat etmiştir.
- ⁴¹³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr*, s. 931; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 536. Kıraati İbn Necâh, İbnü'l-Beyâz ve İbnü'd-Dûş'tan almış, hicrî 525'ten sonra vefat etmiştir.
- ⁴¹⁴ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 20. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almış, hicrî 527'den sonra vefat etmiştir.
- ⁴¹⁵ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, II, 69; Zehebî, *Müstemlah*, s. 375. Hicrî 520 yılında vefat eden hocası İbn 'Attâb olduğu düşünüldüğünde vefatının altıncı asır olduğu görülür.
- ⁴¹⁶ İbn Zübeyr, *Sılatu Sila*, III, 426. İbnü'n-Nehhâs'tan kıraat okumuş, hicrî 530'dan sonra vefat etmiştir.
- ⁴¹⁷ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 187. Sebte'ye taşınıp kıraat okutmuş, 530'lu yıllarda vefat etmiştir.
- ⁴¹⁸ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, III, 181. Belensiye'ye bağlı Şintemer şehrendir. Tabakasından hareketle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ⁴¹⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 74. Hicrî 530'dan sonra vefat etmiştir.
- ⁴²⁰ İbnü'l-Ebbâr, *el-Mu'cem fî Ashâbi'l-Kâdî es-Sadeffî*, s. 125. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almış, hicrî 530'dan sonra vefat etmiştir.
- ⁴²¹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 246. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almış, hicrî 530'dan sonra vefat etmiştir.
- ⁴²² Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr*, s. 946; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 176. Kıraati İbn Necâh, İbnü'd-Dûş, İbnü'l-Beyâz ve el-'Absî gibi âlimlerden almıştır. 532'den sonra vefat etmiştir.
- ⁴²³ İbn Zübeyr, *Sılatu Sila*, III, 208. Hicrî 534 gibi vefat etmiştir.
- ⁴²⁴ İbn Zübeyr, *Sılatu Sila*, III, 261; Zehebî, *Müstemlah*, 303. Hicrî 535'ten sonra vefat etmiştir.

(ö. ?),⁴²⁵ “İbnü’l-Fehhâm” Fetûh b. Abdillâh Ebû Nasr el-Ceyyânî (ö. ?),⁴²⁶ Abdûlmelik b. Muhammed Ebû Mervân el-Merşânî (ö. ?),⁴²⁷ “İbn Ğattûs” Abdullâh b. Muhammed Ebû Muhammed el-Belensî (ö. ?),⁴²⁸ “İbnü’s-Sekâ” Ahmed b. İbrahim Ebû’l-Abbas el-Meriyyî (ö. ?),⁴²⁹ Abdurrahman b. Ali Ebû Zeyd el-Kurtubî (ö. ?),⁴³⁰ “el-Kasbî” Ahmed b. Abdurrahman Ebû’l-Abbas el-Meriyyî (ö. ?),⁴³¹ ‘Ayyâş b. Abdilmelik Ebû Bekir el-Yâburî (ö. ?),⁴³² İbrahim b. Halef Ebû Bekir el-Mürsî (ö. ?),⁴³³ Muhammed b. Habîb Ebû Bekir el-Mâlekî (ö. ?),⁴³⁴ “İbnü’s-Seffâr” Saîd b. Abdilmelik Ebû Osman et-Tartûşî (ö. ?),⁴³⁵ Abdullâh b. Sa’dûn Ebû Muhammed el-Veşkî (ö. ?),⁴³⁶ “İbn Ebî Semra” Ebû Abdillâh el-Ğırnâtî (ö. ?),⁴³⁷ Ahmed b. Muhammed Ebû Ca’fer el-Ğırnâtî (ö. ?),⁴³⁸ Ali b. Abdillâh el-Berrecî Ebû’l-Hasen es-Sarakustî (ö. ?),⁴³⁹ Ali b. Muhammed b. ‘Ukâb el-Kurtubî (ö. ?),⁴⁴⁰ Feth b. Muhammed Ebû Nasr el-Cezîretü’l-Hadrâî (ö. ?),⁴⁴¹ Muhammed b. Ebî Ca’fer Ebû Abdillâh el-

⁴²⁵ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 58. Vefatının altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

⁴²⁶ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, III, 450. Kıraati Ebû’l-Hasen b. Şüreyh’ten almış, hicrî 530’dan sonra vefat etmiştir.

⁴²⁷ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 77; Zehebî, *Müstemlah*, 265. İşbîliye’ye bağlı Merşâne (Marchena) şehrinde dir. Kıraati İbn Necâh ve İbnü’l-Dûş’tan almış, hicrî 539’dan sonra vefat etmiştir.

⁴²⁸ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 263; et-Tinbüktî, *Neylû’l-İbtihâc*, s. 210. Kıraati İbn Hüzeyl’dan almış, Mushaf noktalamakla meşhur olmuştur. Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

⁴²⁹ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 169; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 48. Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

⁴³⁰ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr*, s. 940; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetu’n-Nihâye*, I, 338. Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

⁴³¹ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr*, s. 959; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetu’n-Nihâye*, I, 64. Kıraati İbn Necâh ve İbnü’l-Dûş’tan almış, Meriye’de okutmuştur. Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

⁴³² Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr*, s. 979; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetu’n-Nihâye*, I, 535. Yâbure şehrinde dir. Kıraati İbn Nehhâs gibi âlimlerden almış, Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

⁴³³ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 128. Kıraati İbn Necâh ve İbn Dûş gibi âlimlerden almış, Hicrî 540 gibi vefat etmiştir.

⁴³⁴ Dabbî, *Buğyetü’l-Mültemis*, s. 72; İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 361. Kıraati Ebû Abdillâh b. Şüreyh’ten almıştır. Tabakasından hareketle vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.

⁴³⁵ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve’t-Tekmile*, II, 37. İbn Necâh’tan kıraat okumuş, Hicrî 540’tan sonra vefat etmiştir.

⁴³⁶ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr*, s. 956; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetu’n-Nihâye*, I, 377. Kıraati İbnü’n-Necâh ve İbnü’l-Dûş gibi âlimlerden almış, hicrî 540’tan önce vefat etmiştir.

⁴³⁷ Zehebî, *Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr*, s. 1001; İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetu’n-Nihâye*, II, 201. Kıraati, İbnü’n-Nehhâs’tan almış, hicrî 540’tan önce vefat etmiştir.

⁴³⁸ İbnü’l-Cezerî, *Ġâyetu’n-Nihâye*, I, 117. Kıraati Ebû’l-Hasen b. Şüreyh ve Ebû Ca’fer b. Bâziş gibi âlimlerden almış, hicrî 540’tan sonra vefat etmiştir.

⁴³⁹ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 262; Zehebî, *Müstemlah*, 303. Hicrî 535 veya 536’da vefat etmiştir.

⁴⁴⁰ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, III, 213. Kıraati el-‘Absî’den almış, hicrî 540’tan sonra vefat etmiştir.

⁴⁴¹ İbnü’l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 60; Zehebî, *Müstemlah*, s. 363. Cezîre Hadrâlı olup hicrî 540’tan sonra vefat etmiştir.

Kurtubî (ö. ?),⁴⁴² “el-Beyyâsî” Abdullah b. Halef Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. ?),⁴⁴³ “el-Bekkî” Ahmed b. Sü’bân Ebû Ca’fer el-İşbîlî (ö. ?),⁴⁴⁴ “et-Tancî” Ali b. Halef Ebü’l-Hasen el-Ğirnâtî (ö. ?),⁴⁴⁵ Süleyman b. Yahya Ebû Davud es-Sağîr el-Kurtubî (ö. ?),⁴⁴⁶ “el-Kuraşî” Yusuf b. Ahmed Ebü’l-Haccâc el-Endelüsî (ö. ?),⁴⁴⁷ Osman b. Ali Ebû Amr es-Sâlimî (ö. ?),⁴⁴⁸ “İbnü’l-Hasrâtuh” Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillâh ed-Dânî (ö. ?),⁴⁴⁹ Yusuf b. Elyesa Ebü’l-Haccâc el-Meyûrkî (ö. ?),⁴⁵⁰ Abdurrahman b. Abdillâh Ebü’l-Kasım eş-Şâtübî (ö. ?),⁴⁵¹ “eş-Şakûrî” Ahmed b. Ali Ebû Ca’fer el-Kurtubî (ö. ?),⁴⁵² Ahmed b. Hüseyin Ebü’l-Abbâs el-Eşhelî (ö. ?),⁴⁵³ “İbn Rızâ” Ali b. Halef Ebü’l-Hasen el-Belensî (ö. ?),⁴⁵⁴ “el-Erdî” Ali b. Muhammed Ebü’l-Hasen el-Uryûlî (ö. ?),⁴⁵⁵ İbrahim b. Ali Ebû İshak el-İşbîlî (ö. ?),⁴⁵⁶ Ubeydullah b. Necâh Ebû Mervân eş-Şâtübî (ö. ?),⁴⁵⁷ “es-Sekûnî” Halil b. İsmail Ebü’l-Hasen el-Leblî (ö. ?),⁴⁵⁸

⁴⁴² İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, IV, 155. Kıraati İbnü’n-Nehhâs’tan almış, hicrî 540’tan sonra vefat etmiştir.

⁴⁴³ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 987; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 375. Kıraati İbnü’l-Beyâz ve İbnü’d-Dûş gibi âlimlerden almış, hicrî 540’tan sonra vefat etmiştir.

⁴⁴⁴ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 969; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 43. Ebû Ma’ser’den uzun yıllar kıraat okumuştur. Hicrî 540’tan sonra vefat etmiştir.

⁴⁴⁵ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 260. Hicrî 540’tan sonra vefat ettiği düşünülmektedir.

⁴⁴⁶ İbnü’l-Kâdî, **Cezvetü’l-İktibâs**, s. 516; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 985; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 288. İbnü’n-Necâh, İbnü’l-Beyâz, İbn Abdilganî Ebü’l-Hasen el-Husrî ve İbnü’d-Dûş gibi âlimlerden almış, hicrî 540’tan sonra vefat etmiştir.

⁴⁴⁷ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 426; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 976; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 342. Kıraati Ebü’l-Hasen el-‘Absî gibi âlimlerden almış, hicrî 540’tan sonra vefat etmiştir.

⁴⁴⁸ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 413; İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 167. Medînetü’s-Sâlimli olup İbn Necâh’tan kıraat okumuş, hicrî 542’den sonra vefat etmiştir.

⁴⁴⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 34; Zehebî, **Müstemlah**, s. 64. Kıraati İbn Ğulâmi’l-Feras’ten almış, hicrî 564 gibi vefat etmiştir.

⁴⁵⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 211. Kıraati Dâni’nin oğlundan almış, hicrî 564 gibi vefat etmiştir.

⁴⁵¹ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 145; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 336. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 550’li yıllar olduğu söylenebilir.

⁴⁵² İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 490. İbnü’n-Nehhâs’tan kıraat okumuş, hicrî 550 gibi vefat etmiştir.

⁴⁵³ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 34; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 51. Kıraati Endülüs’ten İbn Şüreyh’ten, Mekke’de Ebû Ma’ser et-Taberî’den almış ve okutmuştur. 550 gibi vefat etmiştir.

⁴⁵⁴ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 264; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 978; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 479. İbn Necâh’tan kıraat okumuş, hicrî 544’ten sonra vefat etmiştir.

⁴⁵⁵ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 197; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 258. Uryûlelidir. Hicrî 550 gibi vefat etmiştir.

⁴⁵⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 134. Kıraati Ebü’l-Hasen b. Şüreyh ve Mansur b. Hayr gibi âlimlerden almış, memleketinde kıraat okutmuştur. Hicrî 550 gibi vefat etmiştir.

⁴⁵⁷ **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 972; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 440. Kıraati İbnü’d-Dûş’tan almış, hicrî 440’lı yıllarda vefat etmiştir.

⁴⁵⁸ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 252. Kıraati Endülüslü birçok âlimden almış, hicrî 550 gibi vefat etmiştir.

“İbn Mevcüvâl” Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. ?),⁴⁵⁹ “İbn Hazriyâl” Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh el-Kaycâtî (ö. ?),⁴⁶⁰ Abdülmelik b. Mücber Ebû Mervân el-Mâlekî (ö. ?),⁴⁶¹ Ahmed b. Muhammed b. Kevser el-Ğirnâtî (ö. ?),⁴⁶² “el-Kefîf” Ahmed b. Salih Ebû’l-Abbas el-Kurtubî (ö. ?),⁴⁶³ Ali b. Hasen Ebû’l-Hasen el-Becâyî (ö. ?),⁴⁶⁴ Yusuf b. Muhammed el-Cüzâmî (ö. ?),⁴⁶⁵ Zekerîyya b. Muhammed Ebû Yahya ed-Dânî (ö. ?),⁴⁶⁶ Ahmed b. Hilâl Ebû’l-Abbas el-Merîyyî (ö. ?),⁴⁶⁷ “İbnü’l-Lâyûh” Ahmed b. Muhammed Ebû Ca’fer eş-Şâtîbî (ö. ?),⁴⁶⁸ “İbnü’l-‘Akl” ‘Akîl b. Muhammed Ebû’l-Hasen el-Havlânî (ö. ?),⁴⁶⁹ Ali b. Muhammed Ebû’l-Hasen el-Kurtubî (ö. ?),⁴⁷⁰ Hasan b. Abdillâh Ebû Ali el-Endelüsî (ö. ?),⁴⁷¹ “İbnü’l-Hilâl” Mâlik b. ‘Âmir Ebû Abdillâh el-Bâccî (ö. ?),⁴⁷² Ahmed b. Musa Ebû’l-Abbas el-Endelüsî (ö. ?),⁴⁷³ İbrahim b. Münebbîh Ebû Ümeyye el-Merîyyî (ö. ?),⁴⁷⁴ “İbnü’l-

⁴⁵⁹ İbnü’l-Ebbâr, **el-Mu‘cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeffî**, s. 172. Kıraatî İbn Hüzeyl ve Ebû Ali es-Sadeffî gibi âlimlerden almış, hicrî 550’den sonra vefat etmiştir.

⁴⁶⁰ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 528. Ceyyâne’ye bağlı Kaycâte (Quesada) şehrinden olup kıraatî İbnü’n-Nehhâs gibi âlimlerden almıştır. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 550’den sonra olduğu söylenebilir.

⁴⁶¹ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 170; Suyûtî, **Buğyetü’l-Vuât**, II, 114. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 550’den sonra olduğu söylenebilir.

⁴⁶² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 54. Kıraatî İbnü’l-Bâziş’ten almış, hicrî 540’tan sonra vefat etmiştir.

⁴⁶³ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 314; Suyûtî, **Buğyetü’l-Vuât**, I, 312. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 550’den sonra olduğu söylenebilir.

⁴⁶⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 249. Cezâyir’de bulunan Bicâyeli (Bejaia) olup İşbiliye’ye gelerek burada yaşamıştır. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 550’den sonra olduğu söylenebilir.

⁴⁶⁵ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 488. İbn Necâh’tan kıraat okumuş, hicrî 550’den sonra vefat etmiştir.

⁴⁶⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 264. Dâni’den kıraat okumuştur. Hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

⁴⁶⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 31. Dâni’den kıraat okumuştur. Hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

⁴⁶⁸ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 68; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1048; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 114. Kıraatî Endülüslü âlimlerden almıştır. Tabakasından hareketle hicrî 550’den sonra vefat ettiği söylenebilir.

⁴⁶⁹ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 325; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1048; **Müstemlah**, s. 352; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 456. Hicrî 550’den sonra vefat ettiği söylenebilir.

⁴⁷⁰ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 333; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1054; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 509. Endülüs’ün önemli kurrâlarından olduğu rivayet edilmiştir. Tabakasından hareketle hicrî 550’den sonra vefat ettiği söylenebilir.

⁴⁷¹ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1106; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 199. Ebû Ca’fer İbnü’l-Bâziş’in öğrencisidir. Tabakasından hareketle hicrî 550’den sonra vefat ettiği söylenebilir.

⁴⁷² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 192; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 40. Tunus’ta bulunan Bâce şehrinden olup Endülüs’e taşınmıştır. Hicrî 550’den sonra vefat etmiştir.

⁴⁷³ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 728. İbn Necâh ve Ebû Ma’ser et-Taberî’den kıraat okumuştur. Hicrî 555’ten sonra vefat ettiği bildirilmiştir.

⁴⁷⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 129. Çeşitli şehirlere seyahat ederek buralarda ilmî faaliyetlerde bulunup kadılık yapmış, hicrî 555’ten sonra vefat etmiştir.

Ferrâ” Abdülmelik b. Ebî Bekir Ebû Mervân el-Lürkî (ö. ?),⁴⁷⁵ “ez-Zekkâk” Kasım b. Muhammed Ebû Muhammed el-Emevî (ö. ?),⁴⁷⁶ “el-Hâccü’l- Cübeyhe” Ahmed b. Muhammed Ebû Ca’fer el-Ğirnâtî (ö. ?),⁴⁷⁷ Ali b. Muhammed Ebü’l-Hasen el-Übbedî (ö. ?),⁴⁷⁸ Ali b. Yusuf Ebü’l-Hasen ed-Dânî (ö. ?),⁴⁷⁹ Hasan b. Ali Ebû Ali es-Sebtî (ö. ?),⁴⁸⁰ “İbnü’l-Fevvâl” Yahya b. Muhammed Ebû Bekir el-Meriyyî (ö. ?),⁴⁸¹ Hişam b. Ahmed Ebü’l-Hüseyn eş-Şelbî (ö. ?),⁴⁸² Abdullah b. Ali Ebû Muhammed el-Ğirnâtî (ö. ?),⁴⁸³ Ali b. Abdillâh Ebü’l-Hasen el-Ceyyânî (ö. ?),⁴⁸⁴ Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Meyûrkî (ö. ?),⁴⁸⁵ Muhammed b. ‘Arîb Ebü’l-Velîd es-Sarakustî (ö. ?),⁴⁸⁶ Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed es-Selâî (ö. ?),⁴⁸⁷ “İbn Ebi’l-‘Ayş” Ali b. Muhammed Ebü’l-Hasen et-Tartûşî (ö. ?),⁴⁸⁸ “İbn Mu’t” Muhammed b. Ahmed Ebû Ahmed el-Üryûlî (ö. ?),⁴⁸⁹ Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh er-Rundî (ö. ?),⁴⁹⁰ “İbn Ebi’l-Hayr” Ahmed b. Zürâre Ebû Ca’fer el-Belensî (ö. ?),⁴⁹¹ Abdullah b.

-
- ⁴⁷⁵ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 170; Suyûtî, **Buğyetü’l-Vuât**, II, 109. Kırâatî Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’ten almış, hicrî 558’den sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁷⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 71; İbnü’l-Kâdî, **Cezvetü’l-İktibâs**, s. 513; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1089; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 23. Fas’a taşınarak burada yaşamıştır. Kırâatî Enülüs’ten Ebü’l-Hasen b. Şüreyh ve Mansur b. Hayr gibî âlimlerden almıştır. Vefatı, genel kabûle göre hicrî 559 ile 600 yılları arasındır.
- ⁴⁷⁷ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 107. Hicrî 560’tan sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁷⁸ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 266. Ubeda şehrinde vefat etmiştir. Hicrî 560 gibi vefat etmiştir.
- ⁴⁷⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 198; et-Tinbüktî, **Neylû’l-İbtihâc**, s. 311. Kırâatî Endülüs kurrâsından almıştır. Vefatıyla ilgili olarak hicrî 563 ile 598 yılları arası zikredilmektedir.
- ⁴⁸⁰ İbnü’l-Ebbâr, **el-Mu’cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeffî**, s. 82. Sebt’e taşınmış ve kadılık da yapmış, hicrî 560 gibi vefat etmiştir.
- ⁴⁸¹ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 407. Hicrî 560 gibi vefat etmiştir.
- ⁴⁸² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 145; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 383. Şilb/Şelb şehrinde olup Kırâatî Ebü’l-Hasen b. Şüreyh gibî âlimlerden almış, hicrî 560’tan sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁸³ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 80. Kırâatî İbnü’l-Bâziş’ten almış, hicrî 560’tan sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁸⁴ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 269. Kırâatî Ebü’l-Hasen b. Şüreyh ve Mansûr b. Hayr gibî âlimlerden almış, kadılık yapmış ve hicrî 560’tan sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁸⁵ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 265; Zehebî, **Müstemlah**, s. 202. Kırâatî Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’ten almış, hicrî 560’tan sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁸⁶ İbnü’l-Ebbâr, **el-Mu’cem fî Ashâbi’l-Kâdî es-Sadeffî**, s. 185; Zehebî, **Müstemlah**, s. 69. Kırâatî Ebû Ali es-Sadeffî’den almış, hicrî 560’tan sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁸⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 305; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 111. Fas’ın Selâ (Sale) şehrinde olup Kurtuba’ya gelmiş, İbn Nehhâs’tan kırâat okumuştur. Hicrî 560’tan sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁸⁸ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1023; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 508. Kırâatî İbnü’d-Dûş gibî âlimlerden almış, hicrî 560’tan sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁸⁹ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1068; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 81. Kırâatî İbnü’l-‘Arcâ’dan almış, hicrî 565’ten sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁹⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 55. Hicrî 567 gibi vefat etmiştir.
- ⁴⁹¹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 73; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 303. Tabakası göz önünde bulundurulduğunda hicrî 570’lerde vefat ettiği düşünülmektedir.

Muhammed Ebû Muhammed ed-Dânî (ö. ?),⁴⁹² “eş-Şementî” Ebû Muhammed el-Kal’atî Eyyübî (ö. ?),⁴⁹³ Ali b. Halef Eb-‘l-Hasen el-Ğirnâtî (ö. ?),⁴⁹⁴ İsa b. Halef Ebü’l-Esbağ el-Ündî (ö. ?),⁴⁹⁵ Salih b. Abdilmelik Ebü’l-Hasen el-Mâlekî (ö. ?),⁴⁹⁶ Yahya b. Muhammed Ebû Bekir el-Vâdi Âşî (ö. ?),⁴⁹⁷ Ahmed b. Muhammed Ebû Ca‘fer el-Mürsî (ö. ?),⁴⁹⁸ Ali b. Saîd Ebü’l-Hasen el-Meyûrkî (ö. ?),⁴⁹⁹ “İbn Mevsil” Abdülaziz b. Ahmed Ebü’l-Esbağ el-Belensî (ö. ?),⁵⁰⁰ Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),⁵⁰¹ Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. ?),⁵⁰² Kasım b. Ali Ebû Muhammed ed-Dânî (ö. ?),⁵⁰³ Ali b. Hişâm Ebü’l-Hasen el-Lürkî (ö. ?),⁵⁰⁴ Ali b. Câmî’ Ebü’l-Bahr el-Mâlekî (ö. ?),⁵⁰⁵ Mesûd el-Müktib Ebü’l-Hıyâr el-Mürsî (ö. ?),⁵⁰⁶ Ahmed b. Nevvâr Ebü’l-Abbas el-Endelüsî (ö. ?),⁵⁰⁷ Hasan b. Ahmed Ebû Ali el-Endelüsî (ö. ?),⁵⁰⁸ Hasan b. Ali Ebû Ali el-İşbîlî (ö. ?),⁵⁰⁹ İbrahim b. Ahmed Ebû İshak

-
- ⁴⁹² Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1036; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 400; Makkarî, **Nefhu’t-Tîb**, II, 652. Ebû Amr ed-Dânî’nin *et-Teyssîr*’inin rivayet zincirinde yer almış, birçok İslam beldesini dolaşarak kıraat faaliyetlerinde bulunmuştur. Hicrî 570 gibi vefat etmiştir.
- ⁴⁹³ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 373; Zehebî, **Müstemlah**, s. 259; Suyûtî, **Buğyetü’l-Vuât**, II, 94. Hicrî 570 gibi vefat etmiştir.
- ⁴⁹⁴ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1053; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 478. Kıraati İbnü’l-Hulûf, İbn Bâziş, İbnü’n-Nehhâs ve Mansûr b. Hayr’dan almış, 570 gibi vefat etmiştir.
- ⁴⁹⁵ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 222. Tabakasından hareketle hicrî 570 gibi vefat ettiği söylenebilir.
- ⁴⁹⁶ Dabbî, **Buğyetü’l-Mültemis**, s. 319; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 60; Zehebî, **Müstemlah**, s. 186. Kıraati babası ve Mansûr b. Hayr gibi âlimlerden almış, kadılık yapmış, hicrî 570 gibi vefat etmiştir.
- ⁴⁹⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 180. Tabakasından hareketle hicrî 570’lerde vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁴⁹⁸ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 606. Hicrî 570’ten sonra vefat etmiştir.
- ⁴⁹⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 213. Tabakasından hareketle hicrî 570’lerde vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁵⁰⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 96; Zehebî, **Müstemlah**, s. 270. Hicrî 573 gib vefat etmiştir.
- ⁵⁰¹ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 52; Zehebî, **Müstemlah**, s. 210. Kıraati Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’ten almış, Sebte’ye taşınarak burada kıraat okutmuş, hicrî 575 gibi vefat etmiştir.
- ⁵⁰² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 50; Zehebî, **Müstemlah**, s. 76. Tabakasından hareketle hicrî 575’ten sonra vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁵⁰³ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1090; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 19. Kıraati İbn Ğulâmi’l-Fers’ten almış, hicrî 576’dan sonra vefat etmiştir.
- ⁵⁰⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 214; Zehebî, **Müstemlah**, s. 315. Kıraati İbn Hüzeyl’den almış, kadılık yapmış ve hicrî 578’den sonra vefat etmiştir.
- ⁵⁰⁵ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 169; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 273. Ebü’l-Hasen b. Şüreyh ve Mansûr b. Hayr’dan kıraat okumuş, hicrî 578’den sonra vefat etmiştir.
- ⁵⁰⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 196. İbn Hüzeyl’den okumuş, hicrî 580 gibi vefat etmiştir.
- ⁵⁰⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 78; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 731. Birçok İslam beldesine seyahat ederek kıraat okutmuş, hicrî 580’lerde vefat etmiştir.
- ⁵⁰⁸ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 188. İbn Hüzeyl’den ders alması sebebiyle hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁵⁰⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 212. Şüreyh b. Muhammed’dan kıraat okumasından hareketle vefatının hicrî 580’ler olduğu düşünülmektedir.

et-Tartûşî (ö. ?),⁵¹⁰ İbrahim b. Muhammed Ebû İshak el-Ceyyânî (ö. ?),⁵¹¹ Musa b. Kasım Ebü'l-Kasım eş-Şilbî (ö. ?),⁵¹² Süleyman b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. ?),⁵¹³ Muhammed b. Şâhid Ebû Abdillâh el-Humusî (ö. ?),⁵¹⁴ Abdullah b. Muhamed Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. ?),⁵¹⁵ Yahya b. Muhammed Ebû Bekir el-Lüriyyî (ö. ?),⁵¹⁶ Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen et-Tuleytulî (ö. ?),⁵¹⁷ “İbnü'l-Lihyânî” Ubeydullah b. Muhammed Ebü'l-Hüseyn el-İşbîlî (ö. ?),⁵¹⁸ “el-Kabrî” Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. ?),⁵¹⁹ Yahya b. Ahmed Ebû Zekerriyya el-Kustantâniyyî (ö. ?),⁵²⁰ Abdullah b. İbrahim Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),⁵²¹ Feth b. Abdillâh Ebû Nasr et-Tilimsânî (ö. ?),⁵²² Müferrec b. Hüseyn Ebü'l-Halîl el-İşbîlî (ö. ?),⁵²³ Abdullah b. Abdilğafûr Ebû Muhammed el-Leblî (ö. ?),⁵²⁴ Ubeydullah b. Muhammed Ebû Mahammed ed-Dânî (ö. ?),⁵²⁵ “İbn ‘Alûş” Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),⁵²⁶ Ali b. Elyesa Ebü'l-Hasen el-Belensî (ö. ?),⁵²⁷ Yahya b. Ahmed Ebû

-
- ⁵¹⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 136. İbn Hüzeyl'den kıraat okumuş, hicrî 5850'lerde vefat etmiştir.
- ⁵¹¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 136. Hicrî 5850'lerde vefat etmiştir.
- ⁵¹² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 178; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 26. Tabakasından hareketle hicrî 580'lerde vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁵¹³ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1080; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 283. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'tan almış, hicrî 580'lerde vefat ettiği rivayet edilmiştir.
- ⁵¹⁴ Dabbî, **Buğyetü'l-Mültemis**, s. 82. Suriye'nin Humus şehrinden Endülüs'e geldiği, daha sonra Fas'a taşındığı rivayet edilmiştir. Hicrî 580'lerde vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁵¹⁵ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 86. Tabakasından hareketle hicrî 580'den sonra vefat ettiği söylenebilir.
- ⁵¹⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 182; Zehebî, **Müstemlah**, s. 405. Kıraati İbn Hüzeyl'den almış, hicrî 587'den sonra vefat etmiştir.
- ⁵¹⁷ İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 481; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1084; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 482. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, hicrî 582'den sonra vefat etmiştir.
- ⁵¹⁸ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1078; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 438. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, hicrî 580'den sonra vefat etmiştir.
- ⁵¹⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 70. Kıraati İbnü'n-Nehhâs'tan almış, hicrî 580'den sonra vefat etmiştir.
- ⁵²⁰ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 408; Zehebî, **Müstemlah**, s. 404. Dâniye'ye bağlı Kustantaniye şehrinden olup birçok İslam beldesine seyahati vardır. Hicrî 578'den sonra vefat etmiştir.
- ⁵²¹ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, II, 163; Zehebî, **Müstemlah**, s. 213. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır. 590'dan sonra vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁵²² Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1125; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 8. Cezayir'in batısında bulunan Tilimsanlı olup Endülüs'e gelerek kıraat okumuş ve memleketine dönerek talebe yetiştirmiştir. Tabakasından hareketle hicrî 590'dan sonra vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁵²³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 200; Zehebî, **Müstemlah**, s. 176. Kıraati Necebe b. Yahya gibi âlimlerden almış, birçok talebe yetiştirmiştir. Hicrî 594'ten sonra vefat etmiştir.
- ⁵²⁴ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 86. 590'dan sonra vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁵²⁵ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 117. hicrî 590'dan sonra vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁵²⁶ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1124; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 366. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almış, Marakeş'te kıraat okutmuştur. 600'den önce vefat etmiştir.
- ⁵²⁷ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 357; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 278. Tunus'a taşınıp burada kıraat okutmuş, hicrî 595'ten sonra vefat etmiştir.

Bekir el-İsticî (ö. ?),⁵²⁸ “İbnü’n-Nekirât” Ali b. Musa Ebü’l-Haen el-Ceyyânî (ö. ?),⁵²⁹ Hasan b. Ali Ebû Ali el-Belensî (ö. ?),⁵³⁰ Hasan b. Abdillâh Ebû Ali et-Tilimsânî (ö. ?),⁵³¹ Mansûr b. Hamîs Ebû Ali el-Meriyî (ö. ?),⁵³² Abdurrahman b. Muhammed Ebü’l-Kasım el-İşbîlî (ö. ?),⁵³³ Tufeyl b. Muhammed b. ‘Azîme Ebû Nasr el-İşbîlî (ö. ?),⁵³⁴ Yusuf b. Süleyman Ebü’l-Haccâc el-Belensî (ö. ?),⁵³⁵ Ebû Abdillâh es-Sebtî (ö. ?),⁵³⁶ Nasr el-Mushafî en-Nekkâd et-Tuleytulî (ö. ?),⁵³⁷ Osman b. Abdillâh el-Ğirnâtî (ö. ?),⁵³⁸ Muhammed b. Saîd Ebû Abdillâh ed-Dânî (ö. ?).⁵³⁹

EK 5: Hicrî VII. Asırda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

VII. asırda vefat eden Endülüslü kıraat âlimleri, şu isimlerden meydana gelmektedir. Abdullah b. Abdirrahman Ebu Muhammed ez-Zehrâvî (ö. 600/1204),⁵⁴⁰ Ğâlib b. Abdirrahman Ebû Bekir eş-Şerrât (ö. 600/1204),⁵⁴¹ Hüzeyl b. Muhammed Ebü’l-Mecd el-İşbîlî (ö. 600/1204),⁵⁴² Muhammed b. Yusuf Ebû Bekir el-İşbîlî (ö.

-
- ⁵²⁸ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 408. İsticce şehrinde olup hicrî 590’dan sonra vefat etmiştir.
- ⁵²⁹ Zehebî, **Müstemlah**, s. 319; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 513. Birçok âlimle mülâki olup kendilerinden faydalanmış, Fas’a taşınarak burada kıraat okutmuş, hicrî 593 gibi vefat etmiştir.
- ⁵³⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 213. Hicrî 590’dan sonra vefat etmiştir.
- ⁵³¹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 218. Aslen Tilimsanlı olup Meriye’ye taşınarak kıraat okumuş ve okutmuştur. Hicrî 596’dan sonra vefat etmiştir.
- ⁵³² İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, II, 272. Hicrî 596’dan sonra vefat etmiştir.
- ⁵³³ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 41; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 146. 598’den sonra vefat etmiştir.
- ⁵³⁴ İbn Abdîmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, II, 147; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 309. Kıraati Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’ten almış, hicrî 599 gibi vefat etmiştir.
- ⁵³⁵ Zehebî, **Müstemlah**, s. 421; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 344. Kıraati Dâni’nin oğlundan almış, hicrî 600 yılından önce vefat etmiştir.
- ⁵³⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 301. Aslen Sebteli olup Meriye’ye gelerek burada kıraat okutmuştur. Tabakasından hareketle vefatının hicrî altıncı asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.
- ⁵³⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 211. İbnü’n-Nehhâs’tan kıraat okumuştur. Mushaf noktalamak ve yazmakla meşhur olmuştur. Vefatının hicrî altıncı asır olduğu düşünülmektedir.
- ⁵³⁸ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 111; İbn Abdîmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 168. İbn Kurz’dan kıraat okumuştur. Vefatının altıncı asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.
- ⁵³⁹ İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, II, 130. İbnü’l-Beyâz, İbnü’n-Necâh ve İbnü’d-Dûş gibi âlimlerden kıraat okuması sebebiyle hicrî altıncı asırda vefat ettiği düşünülmektedir.
- ⁵⁴⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 284; Zehebî, **Müstemlah**, s. 214. Zehrâ şehrinde olup Ebü’l-Kasım eş-Şerrât’tan kıraat okumuştur.
- ⁵⁴¹ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 333; Zehebî, **Müstemlah**, s. 361; Suyûtî, **Buġyetu’l-Vuât**, II, 240. Kıraati babası ve Ebû Bekir b. Hayr gibi âlimlerden almıştır.
- ⁵⁴² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 147; Zehebî, **Müstemlah**, s. 390; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, II, 308. Kıraati Ebü’l-Esbağ es-Sümâtî, İbn Mu’âz ve Necebe b. Yahya gibi âlimlerden almıştır.

600/1204),⁵⁴³ “İbnü’l-‘Akkâr” ‘Atîk b. Ali Ebû Bekir et-Tartûşî (ö. 600/1204),⁵⁴⁴ “İbn ‘Ukâb” İsa b. Muhammed Ebü’l-Esbağ el-Kurtubî (ö. 600/1204),⁵⁴⁵ Abdurrahman b. Muhammed Ebü’l-Hakem el-İşbîlî (ö. 601/1205),⁵⁴⁶ “Sebetayrî” Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 601/1205),⁵⁴⁷ Ubeydullah b. Abdurrahman Ebû Mervân el-Kurtubî (ö. 601/1205),⁵⁴⁸ “İbnü’l-Ğaydâ” Muhammed b. Halef Ebû Abdillâh el-Meyûrkî (ö. 601/1205),⁵⁴⁹ Abdülhakk b. Muhammed Ebû Muhammed el-Mürsî (ö. 601/1205),⁵⁵⁰ “el-Hatîb” Hasan b. Ali Ebû Ali el-Kurtubî (ö. 602/1206),⁵⁵¹ “el-Me’âcirî” İbrahim b. Yusuf Ebû İshak el-Kurtubî (ö. 603/1207),⁵⁵² Ahmed b. Muhammed Ebü’l-Abbâs el-İşbîlî (ö. 604/1208),⁵⁵³ Ali b. İbrahim Ebü’l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 604/1208),⁵⁵⁴ “İbn Hasnûn” Muhammed b. Ali Ebû Bekir el-Beyâsî (ö. 604/1208),⁵⁵⁵ Abdülhakk b. Muhammed Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 604/1208),⁵⁵⁶ Abdullah b. İsa Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 604/1208),⁵⁵⁷ Musa b. Yusuf Ebû

⁵⁴³ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1127; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 251. Kıraati Ebü’l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almış, Tilimsân’a yerleşerek burada yaşamıştır.

⁵⁴⁴ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1159; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 444. Kıraati İbn Hüzey ve İbnü’n-Nî’me gibi âlimlerden almıştır.

⁵⁴⁵ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 14; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 225; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1158; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 541. Kıraati Ebü’l-Kasım b. Rıza ve Ebü’l-Velîd İbnü’d-Debbâğ gibi âlimlerden almıştır.

⁵⁴⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 14; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1138; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 342. Kıraati Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’ten almıştır.

⁵⁴⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 284; Zehebî, **Müstemlah**, s. 215. Kıraati İbnü’n-Nî’me’den almıştır.

⁵⁴⁸ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 314; Zehebî, **Müstemlah**, s. 237; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 383. Kıraati Ebü’l-Kasım b. Rıza ve İbn Ali el-Ezdî gibi âlimlerden almıştır.

⁵⁴⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 87; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, IV, 213. Kıraati, İbn Sehl gibi âlimlerden almış, Fas’a taşınarak burada kıraat okutmuştur.

⁵⁵⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 123; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 187; Zehebî, **Müstemlah**, s. 282; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 326. Kıraati Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’ten almıştır.

⁵⁵¹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 213; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1148; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 203. Kıraati Ebü’l-Kasım b. Rıza ve Muhammed b. Sâf gibi âlimlerden almıştır. Birçok eseri bulunmakla birlikte bunlardan hiçbiri kıraat ilmiyle ilgili değildir.

⁵⁵² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 139; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1139; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 33. Kıraati Saîd b. Halef’ten almıştır.

⁵⁵³ İbnü’l-Kâdî, **Cezvetü’l-İktibâs**, s. 144; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1136; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 97. Kıraati yalnızca Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’dan almış, insanlar kendisine kıraat ilmini okuma noktasında çok rağbet etmişlerdir.

⁵⁵⁴ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 285; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1137. Kıraati Ebû Ca’fer İbnü’l-Bâzîş ve İbnü’n-Nefîs’ten almıştır.

⁵⁵⁵ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, IV, 495; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1135; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 212. Beyâse (Baeza) şehrinden olup Endülüs’ün önder kırat âlimlerinden sayılmıştır. Kıraati Ebü’l-Hasen b. Şüreyh’ten almış, kadılık yapmıştır. İbnü’l-Ebbâr, vefatının hicrî 608’de gerçekleştiğini bildirmiştir.

⁵⁵⁶ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 188; Zehebî, **Müstemlah**, s. 281; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 325. Çeşitli Endülüs’lü kurrâdan kıraat okumuş, Arap dili ve hadisle de iştigal etmiştir.

⁵⁵⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 285; Zehebî, **Müstemlah**, s. 215. Kıraati Ebü’l-Hasen b. Kasım el-Hicârî’den almış ve kıraat okutmuştur.

Muhammed el-Ezdî (ö. 604/1208),⁵⁵⁸ “İbn Hurbe” Abdurrahman b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Kurtubî (ö. 606/1209),⁵⁵⁹ Muhammed b. Saîd Ebû Abdillâh el-Mürsî (ö. 606/1209),⁵⁶⁰ Ömer b. Muhamed Ebû Hafs ed-Dânî (ö. 606/1209),⁵⁶¹ Üsâme b. Süleyman Ebû Bekir ed-Dânî (ö. 606/1209),⁵⁶² Yahya b. Ahmed Ebû Zekeriyya el-İşbîlî (ö. 606/1209),⁵⁶³ Muhammed b. Muhammed Ebû Abdillâh el-Mürsî (ö. 607/1210),⁵⁶⁴ İsa b. Abdilaziz Ebû Musa el-Merrâkûşî (ö. 607/1210),⁵⁶⁵ Ali b. Ebî Bekir Ebü'l-Hasen ed-Dânî (ö. 608/1211),⁵⁶⁶ Muhammed b. Eyyüb Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. 608/1211),⁵⁶⁷ “eş-Şintiyâlî” Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 609/1212),⁵⁶⁸ “İbnü’z-Zeytûn” Ali b. Abdillâh Ebü'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 609/1212),⁵⁶⁹ Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 609/1212),⁵⁷⁰ “İbnü'l-Ğazzâl” Ali b. Muhammed Ebû Bekir eş-Şüreyşî (ö. 609/1212),⁵⁷¹ “el-Hassâr” Ahmed b. Ali Ebû Ca‘fer ed-Dânî (ö. 609/1212),⁵⁷² Hayyân b. Abdillâh Ebü'l-Bekâ el-Belensî

-
- ⁵⁵⁸ Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1172; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 282. Kıraati Dâni'nin oğlundan almıştır.
- ⁵⁵⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 43; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 145. Kıraati Ebû Bekir İbn Semhûn'dan almış, hadislerle de iştiğal etmiştir.
- ⁵⁶⁰ Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1154; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 129. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbn ‘Arîb’den almıştır.
- ⁵⁶¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 156; Zehebî, **Müstemlah**, s. 292. Kıraati İbn Dehmân’dan almıştır.
- ⁵⁶² Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1163; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 141. Kıraati İbn Ğulâmî'l-Feras ve Ebü'l-Velîd İbnü'd-Debbâğ gibi âlimlerden almıştır.
- ⁵⁶³ Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1163; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 319. Kıraati İbn Şüreyh ve İbn Aysûn gibi âlimlerden almıştır.
- ⁵⁶⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 95; Zehebî, **Müstemlah**, s. 105. Kıraati İbn Saâde gibi âlimlerden almış, Ulş şehrinde kadılık yapmıştır.
- ⁵⁶⁵ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 230; Zehebî, **Müstemlah**, s. 346; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 539. Aslen Marakeşli olup Meriye’de ikamet edip kıraat okutmuştur.
- ⁵⁶⁶ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 160; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 281; Suyûtî, **Buğyetu'l-Vuât**, II, 151. Çeşitli kurrâdan kıraat okuyup memleketinde okutmuştur.
- ⁵⁶⁷ Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1155; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 93. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü’n-Ni’me gibi âlimlerden almış, fıkıhta temayüz etmiştir.
- ⁵⁶⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 100; Zehebî, **Müstemlah**, s. 108; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 57. Kıraati damadı Abdurrahman b. Ğâlib el-Ensârî’den almıştır.
- ⁵⁶⁹ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 199; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 287. Kıraatle birlikte Arap diliyle de iştiğal etmiş ve öne çıkmıştır.
- ⁵⁷⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 226; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 81-28; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 484; Zehebî, **Müstemlah**, s. 322; Makkarî, **Nefhu’t-Tîb**, II, 640. Kıraati İbnü’z-Zekkâk ve Ebû Bekir b. Sâf gibi âlimlerden almış, birçok ilimle ilgilenmiştir.
- ⁵⁷¹ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 309; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 288.
- ⁵⁷² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 89; Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1152; **Mîzanü'l-İ’tidâl**, s. 122; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 84; **et-Tahbîru’t-Teyşîr**, s. 98. Endülüs’ün önder kıraat âlimlerinden sayılmış, tedriste isminden söz ettirmiş, sayısız talebe yetiştirmiştir. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü’n-Ni’me gibi âlimlerden almıştır.

(ö. 609/1212),⁵⁷³ Ahmed b. Muhammed Ebû Ca‘fer el-Kurtubî (ö. 610/1213),⁵⁷⁴ Ali b. Hişam Ebü’l-Hasen eş-Şüreyşî (ö. 610/1213),⁵⁷⁵ Lübb b. Hasen Ebû İsa el-Belensî (ö. 610/1213),⁵⁷⁶ Muhammed b. Abdirrahman Ebû Abdillâh el-Mürsî (ö. 610/1213),⁵⁷⁷ Muhammed b. Abdilcebbâr Ebû Abdillâh ed-Dânî (ö. 611/1214),⁵⁷⁸ “el-Kartâcenî” Ahmed b. Muhammed Ebû Ca‘fer el-Mürsî (ö. 611/1214),⁵⁷⁹ “el-Üccerî” Ahmed b. Muhammed Ebû Ca‘fer el-Kurtubî (ö. 611/1214),⁵⁸⁰ “İbnü’l-Fehhâr” Musa b. İsa Ebû ‘İmrân el-Kurtubî (ö. 611/1214),⁵⁸¹ Abdullâh b. Süleyman Ebû Muhammed el-Ündî (ö. 612/1215),⁵⁸² “İbn Kanetrâl” ‘Atîk b. Ali Ebû Bekir el-Müraybitrî (ö. 612/1215),⁵⁸³ Ubeydullâh b. Muhammed Ebü’l-Hüseyn el-Kurtubî (ö. 612/1215),⁵⁸⁴ Abdullâh b. Amr Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 613/1216),⁵⁸⁵ Ğalbûn b. Muhammed Ebû Muhammed el-Mürsî (ö. 613/1216),⁵⁸⁶ Hüseyin b. Yusuf Ebû Ali el-Belensî (ö. 613/1216),⁵⁸⁷ Abdullâh b. Muhammed Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 613/1216),⁵⁸⁸

-
- ⁵⁷³ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 236; Suyûtî, **Buġyetu’l-Vuât**, II, 539. Kıraati İbnü’n-Ni’me ve Necebe b. Yahya gibi âlimlerden almıştır.
- ⁵⁷⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 91; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 93. Kurtuba Camii’nin hatıbliğini yapıp kıraat okutmuştur. Kıraati Ebû Bekir b. ‘Ayyâş gibi âlimlerden almıştır.
- ⁵⁷⁵ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 293; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü’l-Mecârî**, s. 24-9. Birçok şehri dolaşp ilmî anlamda kendini geliştirmiş, kıraati çeşitli âlimlerden almıştır.
- ⁵⁷⁶ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1174; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, II, 33. Kıraati İbnü’n-Ni’me, İbn Hüzeyl ve Ebû Bekir b. Nümâre’dan almıştır.
- ⁵⁷⁷ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1181; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, II, 146. Kıraati İbn Mu’t ve İbnü’l-Feras’tan almıştır.
- ⁵⁷⁸ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 410; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, IV, 410; Zehebî, **Müstemlah**, s. 112. Kıraati İbnü’n-Ni’me ve Ebû Ca‘fer b. Târik’tan almıştır.
- ⁵⁷⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 92; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 581. İbn Hüzeyl’den sadece yedi kıraati okumuştur.
- ⁵⁸⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 92; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 570. Endülüs’te birkaç âlimden faydalanıp Mekke’ye giderek Ebû Abdillâh el-Hadramî’den de kıraat okumuştur. Kurtuba’daki Habîb Mescidi’nde kıraat okutmuştur.
- ⁵⁸¹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 181; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 29. Kıraati Ebû İshak b. Talha ve İbn Şerrât’tan almış, Mushaf yazma ve noktalamada meşhur olmuştur.
- ⁵⁸² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 287; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 96; Zehebî, **Müstemlah**, s. 217; Endülüs’ün pek çok şehrinde kendini geliştirmiş; kıraati İbn Hüzeyl’den almıştır. Özellikle hadis alanında temayüz etmiş, eserler yazmıştır. Kadılık da yaptığı rivayet edilmiştir.
- ⁵⁸³ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1161; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 444. Kıraati İbn Dehmân ve İbnü’n-Ni’me’den almıştır.
- ⁵⁸⁴ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 118; Zehebî, **Müstemlah**, s. 237; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 438. Kıraati babası ve İbn Sâf’tan almıştır. Edebiyat ve tıpla da iştigal etmiştir.
- ⁵⁸⁵ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 289; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 98. Kurtubalı olup Tilimsân’a taşınmış, kıraat okutmuş ve kadılık yapmıştır.
- ⁵⁸⁶ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 335; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1168; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, II, 4. Kıraati İbn Hüzeyl, İbn ‘Arîb ve İbn Saâde gibi âlimlerden almıştır.
- ⁵⁸⁷ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1165; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 229. Kıraati İbn Hüzeyl, İbn Saâde, Târik b. Musa ve İbnü’n-Ni’me gibi âlimlerden almıştır.
- ⁵⁸⁸ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1236; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 401. Kıraati İbn Kevser gibi âlimlerden almıştır.

Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-Kurtubî (ö. 614/1217),⁵⁸⁹ Ahmed b. Muhammed Ebû'l-H'Attâb el-Belensî (ö. 614/1217),⁵⁹⁰ Muhammed b. Abdilaziz Ebû Abdillâh eş-Şâtıbî (ö. 614/1217),⁵⁹¹ Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh eş-Şâtıbî (ö. 614/1217),⁵⁹² Muhammed b. Ahmed Ebû'l-Hüseyin el-Belensî (ö. 614/1217),⁵⁹³ Muhammed b. Ebi'l-Hasen Ebû 'Âmir el-Belensî (ö. 614/1217),⁵⁹⁴ Ahmed b. Yusuf Ebû Ca'fer el-Belensî (ö. 615/1218),⁵⁹⁵ Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 616/1219),⁵⁹⁶ Ali b. Ali Ebû'l-Hasen el-Ğırnâtî (ö. 616/1219),⁵⁹⁷ "ez-Zevâlî" İbrahim b. Ali Ebû İshak el-Havlânî (ö. 616/1219),⁵⁹⁸ "İbnü'l-Hâc" İbrahim b. Muhammed Ebû İshak el-Meriyî (ö. 616/1219),⁵⁹⁹ "İbnü's-Şerrât es-Sağîr" Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 616/1219),⁶⁰⁰ "İbn Kabûh" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh eş-Şâtıbî (ö. 616/1291),⁶⁰¹ Ömer b. Abdilmecîd Ebû Hafs er-Rundî (ö. 616/1291),⁶⁰² Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 617/1220),⁶⁰³ Ahmed b.

⁵⁸⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 289; Zehebî, **Müstemlah**, s. 219. Kıraati babası ve Şerrât'tan almıştır.

⁵⁹⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 94; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1174; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 115. Aslen Bâcceli olup Endülüs'e gelmiş, Marakeş'te vefat etmiştir. İbn Hüzeyl'den Dâni'nin birçok eserini okumuş, İdgâm-ı Kebîri okumadığı rivayet edilmiştir.

⁵⁹¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 110; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 165-88; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1169; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 152. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü'n-Ni'me gibi âlimlerden almıştır.

⁵⁹² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 108; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1169; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 62. Bir önceki âlimin yeğeni olup aynı hocalardan faydalanmıştır.

⁵⁹³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 109; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 277; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1170; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 55. Kıraati İbn Ebi'l-'Ays ve İbn Debbâğ'dan almıştır. Daha çok edebiyat alanında temayüz etmiş, İskenderiye'ye yerleşmiştir.

⁵⁹⁴ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 534; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1173; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 183. Meşhur Endülüslü kıraatçi Ebû'l-Hasen b. Hüzeyl'in oğlu olup kıraati babası ve İbn Saâde gibi âlimlerden almıştır.

⁵⁹⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 196. Kıraati Ebû'l-Hasen b. Hüzeyl ve İbn Nümâre'den almıştır.

⁵⁹⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 81; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1177; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 105. Kıraati babası ve Ebû'l-Hasen b. Sâbit'ten almıştır.

⁵⁹⁷ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 225; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 293.

⁵⁹⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 142; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1187; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 24. Kıraati İbn Hüzeyl, İbn Saâde ve İbnü'n-Ni'me'den almıştır.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 141. Endülüs'te birçok âlimden kıraat okumuş, e rağbet görmüştür. Daha sonra Marakeş'e sürgün edilip orada yaşamıştır.

⁶⁰⁰ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 59; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1273; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 78. Kıraati Endülüs kıraat tarihi açısından önemli bir yere sahip olan amcası İbnü's-Şerrât el-Kebîr'den almıştır.

⁶⁰¹ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1181; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 65. Kıraati İbn Hüzeyl'den almıştır.

⁶⁰² İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 243; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1227; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 524. Kıraati Ebû'l-Kasım es-Süheyli'den almıştır.

⁶⁰³ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 125. Kıraati İbn 'Arûs gibi âlimlerden almıştır.

Abdillah Ebü'l-Abbas el-İşbîlî (ö. 618/1221),⁶⁰⁴ Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Yâbü'rî (ö. 618/1221),⁶⁰⁵ Abdurrahman b. Abdisselam Ebü'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. 618/1221),⁶⁰⁶ Muhammed b. Talha Ebü Bekir el-İşbîlî (ö. 618/1221),⁶⁰⁷ Ubeydullah b. Ebi'l-Mütarrif Ebü Mervân el-Kurtubî (ö. 618/1221),⁶⁰⁸ Abdullah b. Ebî Bekir Ebü Muhammed el-Ündî (ö. 619/1221),⁶⁰⁹ Abdurrahman b. Kasım Ebü'l-Kasım el-Fâsî (ö. 619/1221),⁶¹⁰ “el-Belvî” Ebü Muhammed el-Vâdî Âşî (ö. 619/1221),⁶¹¹ Ali b. Yusuf Ebü'l-Hasen ed-Dânî (ö. 619/1221),⁶¹² “Cü'aydî” Yahya b. Zekeriyya Ebü Zekeriyya el-Belensî (ö. 619/1221),⁶¹³ Yusuf b. Teişet/Tüişet Ebü'l-Haccâc el-Ceyyânî (ö. 620/1223),⁶¹⁴ Ravh b. Ahmed Ebü Zür'a el-Kurtubî (ö. 620/1223),⁶¹⁵ Ali b. İsmail Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 620/1223),⁶¹⁶ Abdullah b. Ubeydillah Ebü Muhammed el-Bâccî (ö. 620/1223),⁶¹⁷ Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Mâlekî (ö. 620/1223),⁶¹⁸ Muhammed b. Ali Ebü Abdillah es-Sebtî (ö. 620/1223),⁶¹⁹ Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 621/1224),⁶²⁰ Muhammed b. Abdillah Ebü Abdillah el-

-
- ⁶⁰⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 98; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 365. Kıraati İbn Sâf ve İbn Zerkûn gibi âlimlerden almıştır. Şâz kıraatlere dair 22 rivayet okumuştur. Ümerânın, kendisini çocuklarının eğitimiyle görevlendirdiği rivayet edilmiştir.
- ⁶⁰⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 230; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 336; Zehebî, **Müstemlah**, s. 325. Kıraati İbnü'l-Hulûf ve Necebe b. Yahya gibi âlimlerden almıştır.
- ⁶⁰⁶ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 147; Zehebî, **Müstemlah**, s. 253; Suyûtî, **Buğyetü'l-Vuât**, II, 82; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 335. Kıraati İbn 'Arûs ve Ebü Bekir b. Mesedî'den almıştır.
- ⁶⁰⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 115; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1190; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 139; Makkarî, **Nefhu't-Tîb**, III, 476. Kıraati Ebü Bekir b. Sâf'tan almıştır.
- ⁶⁰⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 315; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 119; Zehebî, **Müstemlah**, s. 238. Ebü Bekir b. Semhûn'dan kıraat okumuştur.
- ⁶⁰⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 290; Zehebî, **Müstemlah**, s. 220. İbnü'l-Ebbâr'ın babası olup kıraati Ebü Ca'ferel-Hassâr'dan almıştır. Biyografi türünün önemli yazarı Zehebî'ye kıraat okutmuştur.
- ⁶¹⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 54; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 157; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 397; Zehebî, **Müstemlah**, s. 257. Aslen Faslıdır. Gırnata'ya göçüp burada yaşamıştır.
- ⁶¹¹ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 192; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1182; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 350. Kıraati Ebü Bekir b. Rizk ve İbn Kevser'den almıştır.
- ⁶¹² İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 360; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 284; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1282; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 517.
- ⁶¹³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 189; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 412; Zehebî, **Müstemlah**, s. 409; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 323. Kıraati Ebü Abdillah b. Nûh gibi âlimlerden almıştır.
- ⁶¹⁴ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 435. Memleketindeki bir mescidde ömrü boyunca kıraat okutmuştur.
- ⁶¹⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 262. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Şerrât'tan almıştır.
- ⁶¹⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 230; Kıraati Ebü Bekir b. Sâf ve İbn Zerkûn gibi âlimlerden almıştır.
- ⁶¹⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 292; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1171; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 385. Kıraati Muhammed b. Mu'âz'dan okumuştur.
- ⁶¹⁸ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 330; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 292. Kıraati Endülüs'ün önemli âlimlerinden almış ve memleketinde okutmuştur.
- ⁶¹⁹ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1193; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 174. Gırnata şeyhülkurrâsı olup kıraati Ebü'l-Kasım b. 'Ayyâş ve İbnü'z-Zekkâk'tan almıştır.
- ⁶²⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 123; Zehebî, **Müstemlah**, s. 127; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 211. Kıraat okuyup okutmakla birlikte fıkıhta daha çok öne çıkmıştır.

Meyûrkî (ö. 623/1226),⁶²¹ Muhammed b. Muhammed Ebû Abdillâh eş-Şâtîbî (ö. 623/1226),⁶²² Abdurrahman b. Abdillâh Ebû Amr el-İşbîlî (ö. 624/1227),⁶²³ Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Lûşî (ö. 624/1227),⁶²⁴ Ca'fer b. Abdillâh Ebû Ahmed el-Kustântaniyyî (ö. 624/1227),⁶²⁵ Muhammed b. Ahmed Ebû'l-Hasen el-Belensî (ö. 624/1227),⁶²⁶ Muhammed b. Ali Ebû Abdillâh el-Mürsî (ö. 624/1227),⁶²⁷ "İbnü'l-Vezîr" Hasan b. Ahmed Ebû Ali el-Belensî (ö. 625/1228),⁶²⁸ "İbnü's-Serrâc" İsmail b. Ahmed Ebû'l-Velîd el-İşbîlî (ö. 625/1228),⁶²⁹ Ahmed b. Abdilmelik Ebû Bekir eş-Şâtîbî (ö. 625/1228),⁶³⁰ Muhammed b. Abdilhakk Ebû Abdillâh et-Tilimsânî (ö. 625/1228),⁶³¹ "İbn Sâhibü'-Salâh" Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh eş-Şâtîbî (ö. 625/1228),⁶³² "el-Hâccü's-Şüffe" Ebû'l-Haccâc el-Übbedî (ö. 625/1228),⁶³³ Ali b. Ebî Bekir Ebû'l-Hasen eş-Şâtîbî (ö. 626/1229),⁶³⁴ Ömer b. Muhammed Ebû Ali et-Tedellesî (ö. 626/1229),⁶³⁵ Abdülmelik b. İbrahim Ebû Mervân el-Meyûrkî (ö. 627/1230),⁶³⁶ Abdurrahman b. Dehmân Ebû Bekir el-Mâlekî (ö. 627/1230),⁶³⁷

⁶²¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 126. Mushaf yazmakla meşhur olmuştur.

⁶²² Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1267; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 213. Kıraati Yahya b. Ahmed Seyyid Bûneh'ten almıştır.

⁶²³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 46; Zehebî, **Müstemlah**, s. 254. Kıraati İbn Sâf'tan almıştır.

⁶²⁴ Suyûtî, **Buğyetü'l-Vuât**, I, 360; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 97. Kıraati Ebû Muhammed b. Dehmân gibi âlimlerden almıştır.

⁶²⁵ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1179; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 175. Endülüs'ün önder kıraatçilerinden sayılmış, kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü'n-Ni'me'den almıştır.

⁶²⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 127; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1200; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 75. Kıraati İbn Hüzeyl'den almıştır.

⁶²⁷ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1194; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 184. Kıraati Ebû Nassr Feth b. Yusuf'tan almıştır.

⁶²⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 214. Ebû Ali b. Zülâl'den kıraat okumuş, kadılık yapmış, valilere teravîh kıldırıldığı ve ders okuttuğu rivayet edilmiştir.

⁶²⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 157. Kıraati Ebû Amr b. 'Azîme'den almış, kadılık yapmıştır.

⁶³⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 181. Kıraati Ebû Muhammed b. Abdi'-A'lâ'dan almıştır.

⁶³¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 165; el-Mecârî el-Endelûsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 169-92; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1198; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 141. Kıraati İbn Hüzeyl ve İbnü'n-Ni'me'den almıştır. Tilimsân kadılığı yapmıştır.

⁶³² İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 72; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1199; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 80. Kıraati İbn Hüzeyl'den almıştır.

⁶³³ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 438; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1243; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 344. Kıraati Ebû Bekir b. Hasnûn ve Ebû'l-Kasım b. Semhûn'dan almıştır.

⁶³⁴ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1272; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 509. Kıraati Kasım b. Fîrûh eş-Şâtîbî'den almış, Dimeşk'e giderek burada kıraat okutmuştur.

⁶³⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 163; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, V, 107. Cezâyir'de bulunan Tedellesli olup Belensiye'ye taşınmıştır. Kıraati Endülüslü kıraatçilerden alıp bazı şehirleri gezerek okutmuştur.

⁶³⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 85. Kıraati Ebû Muhammed b. Havtillâh gibi âlimlerden almıştır.

⁶³⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 47; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 148; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1203; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 333. Yaşadığı dönemde önder kıraatçilerden

Abdüsselam b. Abdirrahman Ebü'l-Hakem el-İşbîlî (ö. 627/1230),⁶³⁸ Ahmed b. Hişâm Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 628/1231),⁶³⁹ Muhammed b. Ali Ebû Bekir eş-Şüreyşî (ö. 628/1231),⁶⁴⁰ Musa b. Abdirrahman İbn Yahya el-Ğırnâtî (ö. 628/1231),⁶⁴¹ Sâbit b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Leblî (ö. 628/1231),⁶⁴² Ali b. Abdillâh Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 629/1232),⁶⁴³ “el-‘Attâr” Yusuf b. Yahya Ebü'l-Haccâc el-Ğırnâtî (ö. 629/1232),⁶⁴⁴ “İbnü’s-Sekâ” Ahmed b. Mâlik Ebû Ca‘fer el-Übbedî (ö. 630/1233),⁶⁴⁵ Ahmed b. Muhammed Ebû Ca‘fer el-Ceyyânî (ö. 630/1233),⁶⁴⁶ Muhammed b. Muhammed Ebû Hâmid el-Belensî (ö. 630/1233),⁶⁴⁷ “el-Kevvâb” Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 631/1234),⁶⁴⁸ Muhammed b. Ömer Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 631/1234),⁶⁴⁹ “İbn Müşülyûn” Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. 632/1235),⁶⁵⁰ “el-Fürğâlî” Nasr b. Abdillâh Ebû Amr el-Ğâfikî

sayılmış, Mâleka şehrinin şeyhi olduğu rivayet edilmiştir. Kıraati babası Ebû ‘Âmir b. Dehmân, amcası Ebû Muhammed b. Dehmân ve İbn Mesedî gibi âlimlerden almıştır.

⁶³⁸ Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1252; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 347. Kıraati Süleyman b. Ahmed ve Ahmed b. Ebî Harun’dan almıştır.

⁶³⁹ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, I, 739.

⁶⁴⁰ el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 122-49; Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1241; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 185. Kıraati Muhammed b. Nâsır’dan almıştır.

⁶⁴¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 181; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 29; Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1260; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 279. Kıraati Abdullah b. Verd’den almıştır.

⁶⁴² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 191; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 160-81. Kıraati İbn Nevvâr’dan almış, birçok şehre giderek kıraat okutmuştur.

⁶⁴³ Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1221; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 490. Kıraati Necebe b. Yahya ve İbn Zerkûn’dan almıştır.

⁶⁴⁴ Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1237; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 350. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Kevser ve İbn ‘Arûs gibi âlimlerden almış, Ğırnata şeyhülkurrâsı olduğu bildirilmiştir.

⁶⁴⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 105. Kıraati İbn Hasnûn ve İbn Ğalbûn gibi âlimlerden almıştır.

⁶⁴⁶ Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1262; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 94.

⁶⁴⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 135; Zehebî, **Müstemlah**, s. 137. Kıraati, Ebü'l-‘Atâ b. Nezîr gibi âlimlerden almış, Mushaf yazmakla meşhur olmuştur.

⁶⁴⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 295; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 147-69; Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, **el-İhâta**, IV, 312; Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1228; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 400. Endülüs’ün önder kıraatçilerinden olup Ğırnata Şeyhülkurrâsıdır. Kıraati İbn Kevser ve Ebü'l-Hasen b. Bâziş gibi âlimlerden almıştır. Ebû Hayyân’ın tarikinde bulunmuş, tecvîd kendisinden daha iyisi olmadığı rivayet edilmiştir.

⁶⁴⁹ İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 281; Zehebî, **Ma‘rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1270; Safedî, **el-Vâfi bi'l-Vefeyât**, IV, 261; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 193. Kasım b. Fîrrûh eş-Şâtûbî ile ilintisi oldukça fazladır. Kıraati ondan almış, eserlerini rivayet etmiştir. Endülüs kıraat tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Endülüs’te dünyaya gelmiş, birçok şehri gezerek ilmi anlamda kendini geliştirmiş, Şâtûbî’nin vefatından sonra, Mısır’da, onun yerine kıraat okutmuştur.

⁶⁵⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 134; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 80. Kıraati İbn Nümâre ve İbn Mesedî gibi âlimlerden almıştır.

(ö. 632/1235),⁶⁵¹ “er-Rafâi” Hasen b. Abdirrahman Ebû Ali el-Mürsî (ö. 633/1236),⁶⁵² “el-Firrişî” Muhammed b. Muhammed Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 633/1236),⁶⁵³ Ali b. Ahmed Ebû'l-Hasen el-Belensî (ö. 634/1237),⁶⁵⁴ “İbn Vaddâh” Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir eş-Şakrî (ö. 634/1237),⁶⁵⁵ Süleyman b. Musa Ebû'r-Rabîi el-Kelâ'î (ö. 634/1237),⁶⁵⁶ “İbn Hücce” Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Kurtubî (ö. 634/1237),⁶⁵⁷ Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-Belensî (ö. 635/1238),⁶⁵⁸ “el-Velîyyî” Muhammed b. Muhammed Ebû'l-Kasım eş-Şâtıbî (ö. 636/1239),⁶⁵⁹ “el-Fihri” Nezîr b. Vehb Ebû 'Âmir el-Belensî (ö. 636/1239),⁶⁶⁰ “İbnü'l-Vezîr” Muhammed b. Hasen Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. 637/1240),⁶⁶¹ Ali b. Ahmed Ebû'l-Hasen er-Rundî (ö. 639/1242),⁶⁶² “eş-Şintiyâlî” Ayyâş b. Muhammed Ebû Bekir el-Kurtubî (ö. 639/1242),⁶⁶³ “İbnü's-Saffâr” Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. 639/1242),⁶⁶⁴ Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. 640/1243),⁶⁶⁵ “İbnü'l-Kassûm” İbrahim b. Abdillâh Ebû İshak el-İşbilî (ö.

⁶⁵¹ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 54; Zehebî, *Müstemlah*, s. 183; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 294. Kıraati İbn Hüzeyl'den almıştır. Vefatının hicrî 635 olduğu da bildirilmiştir.

⁶⁵² İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, I, 215. Kıraati İbn Nüh ve Ebû Bekir b. 'Atîk'ten almıştır.

⁶⁵³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1260; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 209. Kıraati İbn Ğâlib eş-Şerrât'tan almıştır.

⁶⁵⁴ İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 299; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1254; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 461. Kıraati Târik b. Musa ve İbn Avnillâh el-Hassâr'dan almıştır.

⁶⁵⁵ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 135; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1234; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 225. Kıraati babası, İbn Fethûn ve İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almıştır.

⁶⁵⁶ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, II, 81; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1238; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 286. Endülüs ilmî tarihi anlamında hüyük öneme sahip olmakla birlikte daha çok hadis alanında öne çıkmış, bu alana dair eserler telif etmiştir.

⁶⁵⁷ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1262; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 118. Kıraati İbn Ğâlib eş-Şerrât'tan almıştır.

⁶⁵⁸ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 296; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1281; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 405; Endülüs'te çeşitli âlimlerden kıraat okumuş, kadılık yapmıştır.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 142; Zehebî, *Müstemlah*, s. 143. Kıraati İbn saâde'den almıştır.

⁶⁶⁰ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 219; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1253; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 292. Kıraati İbn Hüzeyl gibi âlimlerden almış, kadılık yapmıştır.

⁶⁶¹ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 143; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-Tekmile*, IV, 173; Aslen Endülüslü olup Fas'a taşınarak kıraat okutmuş, kadılık yapmıştır.

⁶⁶² İbn Zübeyr, *Sılatu Sıla*, III, 299; el-Mecârî el-Endelüsî, *Bernâmeçü'l-Mecârî*, s. 135-60.

⁶⁶³ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, IV, 37; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1257; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, I, 535. Kıraati babası ve Ebû'l-Kasım b. Şerrât'tan almıştır.

⁶⁶⁴ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 143; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1280; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 161. Kıraati Ebû'l-Kasım b. Şerrât ve İbn Zerkûn'dan almıştır.

⁶⁶⁵ İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile*, II, 144; Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, s. 1282; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye*, II, 157. Kıraati İbn Nüh ve Ebû'l-'Atâ b. Nezîr'den almıştır.

642/1244),⁶⁶⁶ Kasım b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Kurtubî (ö. 642/1244),⁶⁶⁷ Talha b. Muhammed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. 643/1245),⁶⁶⁸ “ez-Zührî” Ali b. Abdirrahman Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 643/1245),⁶⁶⁹ “el-Kâricî” Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillâh el-Endelüsî (ö. 643/1245),⁶⁷⁰ “İbnü'l-Fehhâm” Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer el-Mâlekî (ö. 645/1247),⁶⁷¹ “İbnü'n-Neccâr” Ahmed b. Yusuf Ebü'l-Abbas el-İşbîlî (ö. 645/1247),⁶⁷² “İbnü'l-Fehhâr” Abdullah b. Muhammed Ebû Muhammed el-İsticci (ö. 646/1248),⁶⁷³ “el-Bünnüsûlî” Ahmed b. Ali Ebü'l-Abbas el-Kurtubî (ö. 646/1248),⁶⁷⁴ İbrahim b. Muhammed Ebû İshak el-İşbîlî (ö. 646/1248),⁶⁷⁵ Yusuf b. Salih Ebü'l-Haccâc eş-Şâtübî (ö. 646/1248),⁶⁷⁶ “ed-Dibbâc” Ali b. Câbir Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 646/1248),⁶⁷⁷ “el-Hassâr” Saîd b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Ğirnâtî (ö. 646/1248),⁶⁷⁸ Abdullah b. Ali Ebû Muhammed el-İsticci (ö. 646/1248),⁶⁷⁹ “İbnü'l-Berze'î” Ebû Abdillâh el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. 646/1248),⁶⁸⁰ Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. 648/1250),⁶⁸¹ Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen eş-Şârrî (ö.

- ⁶⁶⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 145; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1267; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 22. Kiraati Ebû Amr b. 'Azîme, İbn Zerkûn ve Necebe b. Yahya'dan almıştır.
- ⁶⁶⁷ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 349; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 27-10; Zehebî, **Müstemlah**, s. 368; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 23; et-Tinbüktî, **Neylû'l-İbtihâc**, s. 361. Kiraati İbn Semhûn ve Ebü'l-Kasım b. Şerrât'tan almıştır. Özellikle hadiste meşhurdur.
- ⁶⁶⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 271; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 19.
- ⁶⁶⁹ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 300; **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1284; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 485. Kiraati İbn Sâf'tan almış, kâdılkudâtlık yapmıştır.
- ⁶⁷⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 148; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1283; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 42. Birçok İslam beldesini gezip kiraat almış ve okutmuştur.
- ⁶⁷¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 109; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1283; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 79. Kiraati Ebû Ca'fer Hassâr, İbn Nûh ve İbn Zerkûn'dan almıştır.
- ⁶⁷² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 109. Kiraati İbn Sâf'tan almış, vefatının 646 başı olduğu da söylenmiştir.
- ⁶⁷³ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 295; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 104. İsticce şehrinde olup Meriye'ye taşınarak burada ömrü boyunca kiraat okutmuştur.
- ⁶⁷⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 110; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 470. Kiraati İbn Semhûn'dan almış, kadılık yapmıştır.
- ⁶⁷⁵ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 146.
- ⁶⁷⁶ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 440.
- ⁶⁷⁷ el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü'l-Mecârî**, s. 88-32; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1285; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 462. Kiraati, İbn Sâf ve Necebe gibi âlimlerden almıştır.
- ⁶⁷⁸ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1258; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 276. Kiraati İbn Kevser'den almış, Dâni ve Ebû Ma'ser et-Taberî'nin eserlerini okumuştur.
- ⁶⁷⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 299; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 431; Zehebî, **Müstemlah**, s. 227. Kiraati Ebû Amr b. Azîme'den almıştır.
- ⁶⁸⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 150; Zehebî, **Müstemlah**, s. 151. Kiraati babasından almıştır.
- ⁶⁸¹ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 301. Kiraati Endülüskurrâsından almış ve okutmuştur.

649/1251),⁶⁸² “et-Tavsî” İshak b. İbrahim Ebû İbrahim el-Endelüsî (ö. 650/1252),⁶⁸³ Yunus b. Muhammed Ebü’l-Velîd el-Mürsî (ö. 650/1252),⁶⁸⁴ Ahmed b. Ahmed b. Yusuf el-Kala’î, (ö. 650/1252),⁶⁸⁵ Ğâlib b. Hasen Ebû Temâm el-Ğırnâtî (ö. 651/1253),⁶⁸⁶ Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh eş-Cezîretü’l-Hadrâî (ö. 652/1254),⁶⁸⁷ Muhammed b. Abdîrrahman Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. 653 /1255),⁶⁸⁸ Abdullah b. Lübb Ebû Muhammed eş-Şâtîbî (ö. 657/1259),⁶⁸⁹ Muhammed b. Muhammed Ebü’l-Hasen el-Bestî (ö. 657/1259),⁶⁹⁰ Ahmed b. Muhammed Ebü’l-Hüseyn el-İşbîlî (ö. 659/1261),⁶⁹¹ Ebû Bekir b. Şihâb Ebû Yahya el-Ülşî (ö. 662/1264),⁶⁹² Sa’d b. Lübb Ebû osman eş-Şakrî (ö. 663/ 265),⁶⁹³ “İbn Vechî’l-Feras” Ebü’l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. 663/1265),⁶⁹⁴ Muhammed b. Yusuf Ebû Bekir el-Ğırnâtî (ö. 663/1265),⁶⁹⁵ “el-Bekî” Muhammed b. Ali Ebû Amr el-Mürsî (ö. 664/1266),⁶⁹⁶ Ali b. Muhammed Ebü’l-Hasen el-İşbîlî (ö. 666/1268),⁶⁹⁷ Muhammed b. Ahmed Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. 666/1268),⁶⁹⁸ “el-‘Attâr” İsmail b. Yahya Ebü’l-Velîd el-Ğırnâtî (ö.

⁶⁸² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 251; İbnü’l-Kâdî, **Cezvetü’l-İktibâs**, s. 485; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1298; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 507. Babasının Sebte’ye taşınması sonucunda burada dünyaya gelmiş ve aynı şehirde büyük bir medrese yaptırarak öğrenci yetiştirmiştir. Kıraati de babası ve Endülüslü kurrâdan tahsil etmiştir.

⁶⁸³ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1263; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 141. Kıraati İbn Zerkûn ve İbn Hişâm’dan almıştır.

⁶⁸⁴ İbn Zübeyr, **Sılatu Sila**, III, 450.

⁶⁸⁵ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 40. Kıraati, Ebû Ca’fer b. Yahya’dan almıştır.

⁶⁸⁶ İbn Abdîlmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 431; İbn Zübeyr, **Sılatu Sila**, III, 334; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 3. Kıraati babasından almış, talebe yetiştirmiştir.

⁶⁸⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 129; İbn Abdîlmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 498. Kıraati babası olan Amr b. Azîme’den almıştır.

⁶⁸⁸ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1297; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 142. Kıraati Hassâr, İbn Nûh ve İbn Ebî Cemre gibi âlimlerden almıştır.

⁶⁸⁹ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1318; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 398. Kıraati İbn Saâde’den almıştır.

⁶⁹⁰ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1309. Kıraati Vehb b. Nezîr ve Ebî Zemenîn’dan almıştır.

⁶⁹¹ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1294; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 95. Kıraati Ebü’l-Kasım İbn Ğâalib eş-Şerrât ve İbn Zerkûn gibi âlimlerden almıştır.

⁶⁹² Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1320. Ülş (Elche) şehrinden olup kıraati Ebû Ca’fer el-Hassâr’dan almış, kadılık yapmıştır.

⁶⁹³ İbn Zübeyr, **Sılatu Sila**, III, 368.

⁶⁹⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 49; Süyûtî, **Buğyetü’l-Vü’ât**, II, 83; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, I, 342. Kıraati İbn Hulûf’tan almış, hadislerle de iştiğal etmiştir.

⁶⁹⁵ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1312; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 252. Endülüslü ilmî tarihi anlamında önemli âlimlerdendir.

⁶⁹⁶ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1324. Kıraati, İbn Saîd ve İbn Hasnûn’dan almıştır.

⁶⁹⁷ İbn Abdîlmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 272; İbn Zübeyr, **Sılatu Sila**, III, 304. Endülüslü tarihi açısından çok önemli bir âlimdir. Kıraat ilminde de öne çıkmış, kıraat okutmuştur.

⁶⁹⁸ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1325; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetü’n-Nihâye**, II, 64. Kıraati Ebü’l-Hasen b. Âzîme ve ‘Atîk b. Halef’ten almıştır.

668/1270),⁶⁹⁹ Muhammed b. Muhammed Ebû Bekir el-Belensî (ö. 670/1272),⁷⁰⁰ “Mesmeğûr” Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillâh et-Tâî (ö. 670/1272),⁷⁰¹ Yusuf b. Muhammed Ebû'l-Haccâc el- Mâlekî (ö. 672/1273),⁷⁰² “el-Kazzâz” Ahmed b. Saîd Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 675/1276),⁷⁰³ “İbnü'l-Asfar” Kasım b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Meriyyî (ö. 676/1277),⁷⁰⁴ “İbnü'l-Ahdar” Kasım b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Mezenî (ö. 679/1280),⁷⁰⁵ “İbnü't-Tabbâ” Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 680/1281),⁷⁰⁶ “er-Rızâ” Muhammed b. Ali Ebû Abdillâh eş-Şâtîbî (ö. 684/1285),⁷⁰⁷ Abdülmünim b. Abdilmelik Ebû Muhammed el-Ğırnâtî (ö. 688/1289),⁷⁰⁸ Ubeydullah b. Ahmed Ebü'l-Hüseyn el-İşbîlî (ö. 688/1289),⁷⁰⁹ Eyyüb b. Abdillâh Ebû's-Sabr es-Sebtî (ö. 690/1291),⁷¹⁰ “İbnü'l-Kârî” Ubeydullah b. Abdilaziz Ebü'l-Hüseyn el-İşbîlî (ö. 692/1293),⁷¹¹ Yusuf b. İbrahim Ebû Yakub eş-Şâtîbî (ö. 692/1293),⁷¹² “İbnü'l-Ğammâz” Ahmed b. Muhammed Ebü'l-Abbas el-

⁶⁹⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 158; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1300; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 154. Kıraati İbn Hasnûn ve Ebü'l-Hattâb b. Vâcib'den almıştır.

⁷⁰⁰ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1324; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 209. Kıraati İbn Avnillâh el-Hassâr, İbn Nümâre ve İbn Nüh gibi âlimlerden almıştır. Birçok İslam beldesine seyahat yapıp talebe yetiştirmiş, ömrünün sonlarında Tunus'a yerleşerek burada vefat etmiştir.

⁷⁰¹ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 90; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1343; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 41. Kıraati Ebû Bekir el-Kevvâb gibi âlimlerden almıştır. Vefat yılıyla ilgili olarak kaynaklar, farklı zamanlar vermiştir.

⁷⁰² İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 441; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1349; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 341. Kıraati 'Atîk b. Halef, İbn Zerkûn, İbn Saâde ve İbn Vâcib'den almıştır.

⁷⁰³ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1356; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 55. Kıraati İbn Ebî Recâ el-Belvî, İbn Kevvâb ve İbn Zerkûn almıştır. Resmü'l-Mushaf meselesinde basiret sahibidir.

⁷⁰⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 76; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 479; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 349. Kıraat imamlarının ihtilaflarını sürekli zikrettiği bildirilmiştir.

⁷⁰⁵ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1369. Kıraati Endülüs'te çeşitli âlimlerden almıştır.

⁷⁰⁶ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 492; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1358; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 82. Ğırnata şeyhülkurrâsıdır. Endülüs'ün önder âlimlerindendir. Kıraati İbn Kevvâb ve Ebû Bekir b. Dehmân âlimlerden almıştır.

⁷⁰⁷ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1352; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 188. Aslen Şâtîbeli olup Kahire'ye giderek burada yaşamış ve kıraat okutmuştur.

⁷⁰⁸ Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 215.

⁷⁰⁹ Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 120; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1396; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 125; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 431. Endülüs açısından önemli bir âlim olmakla birlikte daha çok Arap dilinde temayüz etmiştir. Sebte'ye taşınarak burada yaşamıştır. Kıraati İbn Ebî Harun'dan almış, kıraatle ilgili Endülüs ulemâsınca yazılan eserleri baştan sona okumuştur.

⁷¹⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 167; İbnü'l-Kâdî, **Cezvetü'l-İktibâs**, s. 168; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 156. Aslen Sebteli olup Endülüs'e taşınıp burada yaşamıştır. Kıraati İbn Dehmân, İbn Kevser ve İbnü'l-Yetim'den almıştır.

⁷¹¹ Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 120. Ümerâ evladından olup kıraat okumuş, okutmuş ve kadılık yapmıştır.

⁷¹² Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1419. Tunus'a taşınarak burada yaşamıştır.

Belensî (ö. 693/1294),⁷¹³ Câbir b. Muhammed Ebû Muhammed el-Vâdi Âşî (ö. 693/1294),⁷¹⁴ “İbn Fazîle” Fazl b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Üryûlî (ö. 694/1295),⁷¹⁵ Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el'Abderî (ö. 698/1299),⁷¹⁶ Ahmed b. İsa Ebü'l-Kasım el-Karmûnî (ö. ?),⁷¹⁷ Ali b. Muhammed Ebü'l-Hasen el-Mürsî (ö. ?),⁷¹⁸ Abdülaziz b. Ömer Ebü'l-Esbağ el-Lürkî (ö. ?),⁷¹⁹ “İbn Habîb” Adurrahman b. Ali Ebû Zeyd el-Kurtubî (ö. ?),⁷²⁰ Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Belensî (ö. ?),⁷²¹ “es-Sümâtî” Ali b. Ahmed Ebü'l-Hasen el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. ?),⁷²² İbnü't-Türâb Ebü'l-Hasen el-İşbîlî (ö. ?),⁷²³ “İbn Ğabre” Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillâh el-Belensî (ö. ?),⁷²⁴ Abdullah b. Ahmed Ebû Muhammed el-İsticcî (ö. ?),⁷²⁵ Şuayb b. ‘Âmir Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),⁷²⁶ Ubeydullah b. Abdillâh Ebû Mervân el-İşbîlî (ö. ?),⁷²⁷ “el-Kalenniyyî” Yahya b. Saîd Ebû Zekeriyya el-Endelüsî (ö. ?),⁷²⁸ İsa b. Muhammed

-
- ⁷¹³ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 582; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1381; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 102. Aslen Belensiyeli olup Tunus'a taşınmış, Tunus'ta kıraatin önderlerinden sayılmış, kadılık yapmıştır. Hadiste de öne çıkmıştır.
- ⁷¹⁴ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1420; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 173. Aslen Endülüslü olup birçok İslam beldesine ilmî seyahatler yaptıktan sonra Tunus'a yerleşmiştir.
- ⁷¹⁵ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 454; Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 343.
- ⁷¹⁶ Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 309.
- ⁷¹⁷ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 84; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 530; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmeccü'l-Mecârî**, s. 23-8. Karmûne'lidir (Carmona). Vefatı hicrî 599'dan sonradır.
- ⁷¹⁸ İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 498. Kıraat aldığı hocası Yusuf b. Şerîk'ten yola çıkarak vefatının hicrî 600'lü yıllar olduğu düşünülmektedir.
- ⁷¹⁹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 97. Kıraati Ebû Hafs b. Ömer b. Abdilaziz'den almıştır. Hicrî 604'ten sonra vefat etmiştir.
- ⁷²⁰ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 45. Kıraati Necebe b. Yahya, Ebû Amr b. 'Azîme gibi âlimlerden almıştır. Vefatının hicrî 600'lü yıllarda gerçekleştiği düşünülebilir.
- ⁷²¹ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 86; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 600. Kıraati İbn Nümâre'den almış, Mushaf yazmak ve noktalamakla meşhur olmuştur. Tabakası ve hocalarından hareketle vefatının hicrî 600'lü yıllarda gerçekleştiği düşünülebilir.
- ⁷²² İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 222; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, III, 128; Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 291. Kıraati Ebû Amr b. Azîme gibi âlimlerden almıştır. Tabakası ve hocalarından hareketle vefatının hicrî 600'lü yıllarda gerçekleştiği düşünülebilir.
- ⁷²³ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1139; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 244. Kıraati Ebü'l-Hasen b. Şüreyh'ten almıştır. Vefatının hicrî 600'lü yıllarda gerçekleştiği düşünülebilir.
- ⁷²⁴ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 91; Zehebî, **Müstemlah**, s. 102. Kıraati Ebû Ca'fer el-Hassâr, İbn Nûh, İbn Ebî Cemre ve Necebe b. Yahya'dan almıştır. Tabakası ve hocalarından hareketle vefatının hicrî 600'lü yıllarda gerçekleştiği düşünülebilir.
- ⁷²⁵ Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 94. Vefatının hicrî altıncı asırda gerçekleştiği düşünülmektedir.
- ⁷²⁶ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 138; Zehebî, **Müstemlah**, s. 388; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 296. Kıraati İbn Nûh ve Necebe b. Yahya'dan almış, hicrî 600'den sonra vefat etmiştir.
- ⁷²⁷ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâî'l-Kibâr**, s. 1140; İbnü'l-Cezerî, **Ġâyetu'n-Nihâye**, I, 435. Kıraati Şüreyh b. Muhammed ve İbn 'Azîme'den almış, hicrî 600'den sonra vefat etmiştir.
- ⁷²⁸ İbnü'l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 186; Zehebî, **Müstemlah**, s. 407; Süyûtî, **Buğyetü'l-Vü'ât**, II, 334. Kıraatin yanında nahivde de isminden söz ettirmiş, Tilimsân'a taşınarak kıraat okutmuş, 600'den sonra vefat etmiştir.

İbn Habîb et-Tuleytulî (ö. ?),⁷²⁹ “el-Kurtubî” Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-İşbîlî (ö. ?),⁷³⁰ “İbnü’r-Remâliyye” Muhammed b. Câbir Ebü’l-Hasen el-Ğirnâtî (ö. ?),⁷³¹ Muhammed b. Yahya Ebû Abdillâh eş-Şâtîbî (ö. ?),⁷³² “İbnü’l-Me’izz” Muhammed b. Me’izz Ebû Abdillâh el-Meyûrkî (ö. ?),⁷³³ Ali b. Muhammed Ebü’l-Hasen el-Bestî (ö. ?),⁷³⁴ “ez-Zübeydî” Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillâh el-İşbîlî (ö. ?),⁷³⁵ Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillâh el-Meriyî (ö. ?),⁷³⁶ Ahmed b. Muhammed Ebü’l-Kasım el-İşbîlî (ö. ?),⁷³⁷ Abdullah b. Ali Ebû Muhammed el-Mâlekî (ö. ?),⁷³⁸ Ali b. Muhammed Ebü’l-Hasen el-Bestî el-Meriyî (ö. ?),⁷³⁹ “İbnü’ş-Şürta” Ali b. Ebi’l-Esbağ Ebü’l-Hasen el-Endelüsî (ö. ?),⁷⁴⁰ Yüsr b. Abdillâh Ebü’l-Hüseyn el-Ğirnâtî (ö. ?),⁷⁴¹ Ahmed b. Zekeriyya Ebû Zekeriyya el-Kurtubî (ö. ?),⁷⁴² “Nâfi’le b. Bâziş” Ebü’l-Hüseyn el-Ğirnâtî (ö. ?)⁷⁴³ İbrahim b. Ubeydillâh İbn Fûvretisi’l-‘Uzri

- ⁷²⁹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 14; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 421. Kıraatî İbn Sâf, İbn Zerkûn ve İbn Havtillâh gibi âlimlerden almış, kadılık yapmıştır. Hicrî 605 gibi vefat etmiştir.
- ⁷³⁰ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 93; el-Mecârî el-Endelüsî, **Bernâmecü’l-Mecârî**, s. 11-3; İbnü’l-Kâdî, **Cezvetü’l-İktibâs**, s. 273. Kıraatî Necebe b. Yahya, İbn Zerkûn ve İbnü’l-Fehhâr gibi âlimlerden almıştır. Tabakasından hareketle hicrî 505’ten sonra vefat ettiği söylenebilir.
- ⁷³¹ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 92; Zehebî, **Müstemlah**, s. 102. Kıraatî Ebü Ca’fer İbnü’l-Bâziş ve Şüreyh b. Muhammed gibi âlimlerden almış, hicrî 605’ten sonra vefat etmiştir.
- ⁷³² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 96; Zehebî, **Müstemlah**, s. 106. Kıraatî Kasım b. Fîrrûh eş-Şâtîbî’den almış, hicrî 607’den sonra vefat etmiştir.
- ⁷³³ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 97; Zehebî, **Müstemlah**, s. 105. Kıraatî İbn Hüzeyl’den almış, kadılık yapmış ve hicrî 607’den sonra vefat etmiştir.
- ⁷³⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, III, 331; İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 339. Kıraatî İbnü’l-Yetîm’den almıştır. Vefatının hicrî 610’lu yıllarda gerçekleştiği söylenebilir.
- ⁷³⁵ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 95; Zehebî, **Müstemlah**, s. 105. Kıraatî Ebü’l-Esbağ es-Sümâtî’den almıştır. Hicrî 605’ten sonra vefat etmiştir.
- ⁷³⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 104; Zehebî, **Müstemlah**, s. 109. Kıraatî İbn Hüzeyl, İbn Saâde ve İbnü’n-Ni’me’den almıştır. Vefatının hicrî 610’lu yıllar olduğu düşünülebilir.
- ⁷³⁷ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 87; Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1150; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 97. Kıraatî Ebü’l-Hakem b. Haccâc, Ebü İshak b. Talha ve Ebü’l-Hasen b. Şüreyh gibi âlimlerden almıştır. Hicrî 605’ten sonra vefat etmiştir.
- ⁷³⁸ Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 99. Kıraatî Ebü’l-Abbâs İbnü’l-Yetîm’den almıştır. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 610’dan sonra gerçekleştiği düşünülebilir.
- ⁷³⁹ Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 291. Kıraatî İbnü’l-Yetîm’den almış, hicrî 610’dan sonra vefat etmiştir.
- ⁷⁴⁰ Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 290. Kıraatî Ebü Ca’fer Hassâr’dan almış, 610’dan sonra vefat etmiştir.
- ⁷⁴¹ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 335. Kıraatî İbn Kevvâb’dan almış, 621’den sonra vefat etmiştir.
- ⁷⁴² İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 103; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 54. Kıraatî İbnü’l-Fehhâr’dan almış, hicrî 626 gibi vefat etmiştir.
- ⁷⁴³ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1263; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 79. Kıraatî İbn Kevser’den almış, hicrî 630 gibi vefat etmiştir.

eş-Şakrî (ö. ?),⁷⁴⁴ Muhammed b. İbrahim Ebû Abdillâh el-Beyâsî (ö. ?),⁷⁴⁵ Mansûr b. Lübb Ebû Ali el-Meriyî (ö. ?),⁷⁴⁶ “İbnü’l-Delîl” Abdülmelik b. Abdülmelik Ebû Muhammed eş-Şakûrî (ö. ?),⁷⁴⁷ “İbnü’l-Rahîme” Muhammed b. Salih Ebû Abdillâh eş-Şâtîbî (ö. ?),⁷⁴⁸ “İbnü’l-Ma‘zûr” Muhammed b. Abdîrrahman Ebû Abdillâh es-Sarakustî (ö. ?),⁷⁴⁹ Musa b. Feth Ebû ‘İmrân el-Cezîretü’l-Hadrâî (ö. ?),⁷⁵⁰ Yahya b. Zi’n-Nûn Ebû Zekerîyya el-İşbîlî (ö. ?),⁷⁵¹ Hasan b. Abdilaziz Ebû Ali el-Kaştelyûnî (ö. ?),⁷⁵² “eş-Şa‘âr” Hasan b. Muhammed Ebû Ali el-Belensî (ö. ?),⁷⁵³ Abdülhakk b. Yusuf Ebû Muhammed el-Ceyyânî (ö. ?),⁷⁵⁴ Saîd b. Ali Ebû Osman el-Belensî (ö. ?),⁷⁵⁵ Fudayl b. Muhammed Ebû Muhammed el-İşbîlî (ö. ?),⁷⁵⁶ İbn Ebi’l-Kasım b. Fîrruh eş-Şâtîbî (ö. ?),⁷⁵⁷ ‘Atîk b. Muhammed Ebû Bekir el-Belensî (ö. ?),⁷⁵⁸ Abdülaziz b. Münî’ Ebû’l-Esbağ el-Vâdî Âşî (ö. ?),⁷⁵⁹ Abdülaziz b. Yusuf Ebû’l-Esbağ el-Ceyyânî (ö. ?),⁷⁶⁰ Ahmed b. Ali Ebû’l-Abbâs el-İşbîlî (ö. ?),⁷⁶¹ “İbn Şûş” Salih b. Muhammed

⁷⁴⁴ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, I, 45. Kıraatî İbn Nûh ve İbn Saâde gibi âlimlerden almıştır. Tabakası ve hocalarından hareketle hicrî 630’dan sonra vefat ettiği söylenebilir.

⁷⁴⁵ İbn Abdülmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, IV, 107; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1261; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, II, 42. Kıraatî İbn Hasnûn’dan aldığı ve tüccar olduğu rivayet edilmiştir. Hicrî 630 yılı gibi vefat etmiştir.

⁷⁴⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, II, 193. Kıraatî Mansûr Hamîs’ten almış, hicrî 630’dan sonra vefat etmiştir.

⁷⁴⁷ İbn Abdülmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve’t-Tekmile**, III, 185; Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 173. Hicrî 630’dan sonra vefat etmiştir.

⁷⁴⁸ İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, II, 137. Ebû’l-Kasım b. Vaddâh gibi âlimlerden kıraat okumuş, hicrî 631’den sonra vefat etmiştir.

⁷⁴⁹ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1225; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, II, 144. Kıraatî İbn Zekkâk ve İbn Mesedî’den almıştır. Vefatının hicrî 633 yılı gibi olduğu söylenebilir.

⁷⁵⁰ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 30. Hicrî 630’dan sonra vefat ettiği rivayet edilmiştir.

⁷⁵¹ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 414; Süyûtî, **Buğyetü’l-Vü‘ât**, II, 332. Kıraatî İbn Câbir ed-Dibâc gibi âlimlerden almış, istilâlar sebebiyle göç edip Marakeş’te hicrî 633’ten sonra vefat etmiştir.

⁷⁵² Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1204; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 197. Kıraatî İbn Hüzeyl’den almış, Tunus’ta da bir müddet kıraat okutup hicrî 635’ten sonra vefat etmiştir.

⁷⁵³ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1205; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 210. Kıraatî İbnü’n-Ni‘me’den almış, ticaretle uğraşmıştır. 635’ten sonra vefat etmiştir.

⁷⁵⁴ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 189; Kıraatî İbn Zerkûn’dan almış, hicrî 640’lı yıllarda vefat etmiştir.

⁷⁵⁵ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1313; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 279. Kıraatî İbn Avnillah ve İbn Nûh’tan almış, hicrî 640’lı yıllarda vefat etmiştir.

⁷⁵⁶ İbnü’l-Ebbâr, **et-Tekmile**, IV, 68; İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 343. Kıraatî Ebû Bekir b. ‘Atîk ve İbn Havtillah gibi âlimlerden almıştır. Hicrî 650’den önce vefat etmiştir.

⁷⁵⁷ İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, II, 202. İbn Fîrrûh eş-Şâtîbînin oğludur. Kıraatî babasından almış, eserlerini rivayet etmiştir. Hicrî 655’ten sonra vefat etmiştir.

⁷⁵⁸ Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 235; Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1380. Kıraatî Ebû Ca‘fer el-Fehhâm gibi âlimlerden almıştır. Hicrî 670’li yıllarda vefat etmiştir.

⁷⁵⁹ Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 180. Hicrî 670’li yıllarda vefat etmiştir.

⁷⁶⁰ Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 180. Kıraatî İbnü’l-Fehhâr’dan almıştır. Tabakasından hareketle vefatının hicrî 670’li yıllar olduğu söylenebilir.

⁷⁶¹ Zehebî, **Ma‘rifetü’l-Kurrâî’l-Kibâr**, s. 1339; İbnü’l-Cezerî, **Ġâyetu’n-Nihâye**, I, 43. Kıraatî Ebû İshak el-Ġâfîkî gibi âlimlerden almış, Tunus’a taşınmış, hicrî 670’li yıllarda vefat etmiştir.

Ebü't-Tekâ et-Tarsûsî (ö. ?),⁷⁶² Ahmed b. Ğâlib Ebû Ca'fer el-Endelûsî (ö. ?),⁷⁶³ Muhammed b. Ahmed Ebû Ömer el-İşbîlî (ö. ?),⁷⁶⁴ Muhammed b. 'Ayyâş Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. ?),⁷⁶⁵ Muhammed b. Sa'dûn Ebû Abdillâh el-Kurtubî (ö. ?).⁷⁶⁶

EK 6: VIII-IX. Asırlarda Vefat Etmiş Kıraat Âlimleri

VIII. ve IX. asırlarda vefat etmiş kurrânın aynı başlıkta zikredilmesi, ilgili asırlardaki sayıların azlığı sebebiyledir. Buna göre söz konusu asırlarda isimlerinden söz ettiren kıraat âlimleri şöyledir. “el-Üğrî” Ahmed b. Abdillâh Ebû Ca'fer el-Mâlekî (ö. 701/1302),⁷⁶⁷ “İbnü't-Tayyib” Ebü'l-Kasım el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. 701/1302),⁷⁶⁸ 'Ayyâş b. Tufeyl Ebû Amr b. Azîme el-Cezîretü'l-Hadrâî (ö. 702/1303),⁷⁶⁹ Ahmed b. Abdi'n-Nûr Ebû Ca'fer el-Mâlekî (ö. 702/1303),⁷⁷⁰ Yahya b. Manzûr Ebü'l-Hakem el-İşbîlî (ö. 706/1306),⁷⁷¹ Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir el-İşbîlî (ö. 706/1306),⁷⁷² “İbnü'-Zübeyr” Ahmed b. İbrahim Ebû Ca'fer el-Ğırnâtî (ö. 708/1308),⁷⁷³ “el-Kemâl”

- ⁷⁶² İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 302. Kıraati İbn Saâde'den almış, 685'ten sonra vefat etmiştir.
- ⁷⁶³ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 89. Kıraati hicrî 614 yılında vefat eden Ebü'l-Hattâb İbn Vâcib'den almasından hareketle hicrî yedinci asırda vefat ettiği düşünülebilir.
- ⁷⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 82. Kıraati kardeşi Ebi'l-Kasım b. Ahmed'den almıştır. Hicrî 688 yılında vefat eden öğrencisi İbn Ahmed'den hareketle hicrî yedinci asırda vefat ettiği düşünülebilir.
- ⁷⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 196. Kıraati babası ve birkaç âlimden okumuştur. Hicrî 642 vefatlı hocası İbn Muhammed et-Taylesân'dan hareketle vefatının yedinci asır olduğu söylenebilir.
- ⁷⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 126. Kıraati hicrî 588 yılında vefat eden Kasım b. Fırrûh eş-Şâtibî'den almasından hareketle vefatının hicrî yedinci asırda gerçekleştiği söylenebilir.
- ⁷⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 69. Kıraati İbn Zübeyr ve İbn Ebi's-Sedâd'dan almıştır.
- ⁷⁶⁸ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, IV, 404; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1426; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 151. Kıraati Endülüs'te Ebû Amr b. Azîme gibi âlimlerden almış, Sebte'ye taşınarak burada kıraat okutmuştur.
- ⁷⁶⁹ İbn Zübeyr, **Sılatu Sıla**, III, 324; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1412; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 450. Endülüs kıraat tarihi açısından, özellikle bu ilmin tedrisinde önemli bir yere sahiptir. Kıraati Ebü'l-Hasen ed-Dibâc'dan almıştır.
- ⁷⁷⁰ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1450; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 74. Kıraatle birlikte dil konusunda öne çıkmış, eserler telif etmiştir. Kıraati İbn Ebi Reyhâne'den almıştır.
- ⁷⁷¹ Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1421; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 330. Kıraati Ebü'l-Hasen İbnü'd-Dibâc ve Necebe b. Yahya'dan almış, Sebte'ye taşınıp burada yaşamıştır.
- ⁷⁷² Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1422; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 160. Kıraati Ebü'l-Hasen İbnü'd-Dibâc ve İbn Ebi'r-Rabîi'den almış, Sebte'ye taşınmıştır.
- ⁷⁷³ İbn Abdilmelik el-Merrâkûşî, **ez-Zeyl ve't-Tekmile**, I, 231; Zehebî, **Ma'rifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr**, s. 1427; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 35. Çalışmamızın da ana kaynakları arasında bulunan **Sılatu Sıla**'nın müellifidir. Kıraati Ebü'l-Hasen eş-Şârî, Ebü'l-Velîd el-'Attâr ve İbnü'l-'Âs gibi âlimlerden almıştır. İlmî anlamda büyük öneme sahip olmakla birlikte hadis ve dilde temayüz etmiştir.

Abdullah b. Süleyman Ebû Muhammed el-Ğirnâtî (ö. 711/1311),⁷⁷⁴ “el-Cüzeyrî” Ahmed b. Sa’d Ebû Ca’fer el-Ğirnâtî (ö. 712/1312),⁷⁷⁵ Ahmed b. ‘Atîk Ebû Ca’fer el-Ğirnâtî (ö. 732/1332),⁷⁷⁶ “eş-Şâmî” Muhammed b. Ali Ebû Abdillâh el-Ğirnâtî (ö. 732/1332),⁷⁷⁷ “el-‘Aşşâb” Ahmed b. Muhammed Ebû’l-Abbâs el-Kurtubî (ö. 736/1336),⁷⁷⁸ Muhammed b. Yahya Ebû Abdillâh Kâdı’l-Cemaâ el-Ğirnâtî (ö. 741/1340),⁷⁷⁹ Muhammed b. Ali Ebû Abdillâh el-Havlânî (ö. 746/1345),⁷⁸⁰ Muhammed b. Câbir Ebû Abdillâh el-Vâdi Âşî (ö. 749/1348),⁷⁸¹ “el-‘Ayyâd” Ahmed b. Abdi’l-Velî Ebû Ca’fer el-Ğirnâtî (ö. 750/1349),⁷⁸² “es-Sükkân” Ahmed b. Muhammed Ebû Ca’fer el-Lûşî (ö. 750/1349),⁷⁸³ Ahmed b. Saîd Ebû’l-Abbâs el-Enderûşî (ö. 751/1350),⁷⁸⁴ “el-Beyrî” Muhammed b. Ali Ebû Abdillâh el-Havlânî (ö. 753/1352),⁷⁸⁵ “İbnü’s-Sâîğ” Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Mürs (ö. 754/1353),⁷⁸⁶ Ahmed b. Abdilhakk Ebû Ca’fer el-Mâlekî (ö. 765/1364)⁷⁸⁷ “eş-Şakûrî”

-
- ⁷⁷⁴ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1521; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 389. Kıraati Ebû Ca’fer İbn Zübeyr gibi âlimlerden almıştır. Birçok İslam beldesine seyahat yapmıştır.
- ⁷⁷⁵ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 55. Kıraati Ebû’l-Hasen İbn Lübb, Ebû Ca’fer el-Kazzâz, İbnü’t-Tabbâ ve Ebû Ca’fer İbn Zübeyr gibi âlimlerden almıştır.
- ⁷⁷⁶ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 76. Kıraati Ahmed b. Zübeyr’den almıştır.
- ⁷⁷⁷ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1510; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 187. Kıraati İbn Zübeyr gibi âlimlerden almıştır. Birçok İslam beldesini dolaşmış, Medine’de vefat etmiştir.
- ⁷⁷⁸ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1453; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 93. Tefsir ve nahivde öne çıkmıştır. Kıraati Şebâretî’den almış, Tunus ve İskenderiye’de fazlaca vakit geçirmiştir.
- ⁷⁷⁹ Nübâhî, **Târihu Kudâti’l-Endelüs**, s. 141; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 242. Kıraati İbn Ebi’s-Sedâd el-Bâhilî’den almıştır. Kâdîkudâtîlik yaptığı rivayet edilmiştir.
- ⁷⁸⁰ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1524; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 182. Kıraati İbn Zübeyr’den almış, birçok İslam beldesini dolaşmış, Kudüs’e yerleşerek burada vefat etmiştir.
- ⁷⁸¹ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1496; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 95. Endülüs ve Mağrib’in önde gelen kurrâ ve muhaddislerinden olduğu rivayet edilmiştir. Kıraati babası, Şehâvî, İbnü’l-Ğammâz gibi âlimlerden almıştır. Zehebî, kıraat noktasındaki öğrencilerindendir.
- ⁷⁸² İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 75. Kıraati İbn Zübeyr ve Ebû Ca’fer el-Keffî’den almıştır.
- ⁷⁸³ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 93. Kıraati İbn-nü’z-Zeyyât ve Ebû Abdillâh et-Tancâlî’den almış, veba sebebiyle vefat etmiştir.
- ⁷⁸⁴ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1537; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 55. Döneminin önder şahsiyetlerindendir. Kıraati İbn Musa el-Kuraşî, İbn Ömer et-Tancî ve İbnü’z-Zeyyât gibi âlimlerden almıştır. Dimeşk ve Mısır başta olmak üzere birçok şehre seyahatler yapmıştır.
- ⁷⁸⁵ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1541; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 177. Endülüs’ün son kıraatçılarındandır. Endülüs’ün birçok şehrine seyahat edip buralarda kıraat ve Arap dilinde kendini geliştirmiştir. Cezerî’nin hocalarından olan İbn Mâlik el-Ğirnâtî de kendisinden kıraat okumuştur.
- ⁷⁸⁶ Zehebî, **Ma’rifetü’l-Kurrâi’l-Kibâr**, s. 1522; İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, II, 164. Kıraati Ebû’l-‘Âsî et-Tenûhî ve Takiyyü’d-dîn İbnü’s-Sâîğ gibi âlimlerden almıştır. Mısır’a göçmüştür.
- ⁷⁸⁷ İbnü’l-Cezerî, **Ğâyetu’n-Nihâye**, I, 64. Mâlekalı olup yöre halkı tarafından kendisine kıraat ilmi konusunda rağbet edilmiştir. Kıraati Ebû Abdillâh İbn Rabî’i el-Mâlekî’den almış, Cezerî’nin arkadaşlarından İbn Meymûn el-Belvî de kendisinden kıraat konusunda faydalanmıştır.

Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer el-Ğirnâtî (ö. 766/1365),⁷⁸⁸ Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer el-Meriyî (ö. 768-769/1367-1368),⁷⁸⁹ “el-Haffâr” Muhammed b. Ali Ebû Abdillâh el-Ğirnâtî (ö. 770/1369),⁷⁹⁰ Yusuf b. Ali Ebû'l-Haccâc el-Ğirnâtî (ö. 770/1369),⁷⁹¹ “İbnü'l-Hâc” Muhammed b. Muhammed Ebû'l-Berekât el-Billifîkî (ö. 771/1370),⁷⁹² İsmail b. Muhammed Ebû'r-Reşîd el-Ğirnâtî (ö. 771/1370),⁷⁹³ “İbnü'l-Hâcce” Ahmed b. Mesûd Ebû'l-Abbâs el-Belensî (ö. 772/1371),⁷⁹⁴ “el-Lûşî” Muhammed b. Yusuf Ebû Abdillâh el-Ğirnâtî (ö. 773/1372),⁷⁹⁵ Ferec b. Kasım Ebû Saîd el-Ğirnâtî (ö. 782/1380),⁷⁹⁶ Muhammed b. Meymûn Ebû Abdillâh el-Belvî el-Ğirnâtî (ö. 793/1391),⁷⁹⁷ Muhammed b. Ali Ebû Abdillâh el-Ğirnâtî (ö. ?),⁷⁹⁸ Muhammed b. Ömer Ebû Abdillâh el-Ğirnâtî (ö. ?),⁷⁹⁹ Ahmed b. Muhammed Ebû Ca'fer el-Lürkî el-

⁷⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 78. Kıraatî Ebû'l-Hasen el-Kaycâtî, Ebû Hayyân el-Endelûsî ve İbnü'z-Zeyyât'tan almıştır. Ğirnata şeyhülkurrâlıĝı da yapmıştır.

⁷⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 82. Kıraatî İbn Ebi'l-'Aş'tan almış, Cezerî'nin arkadaşlarından İbn Meymûn el-Belvî de kendisinden kıraat konusunda faydalanmıştır.

⁷⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 185. Kıraatî İbn Ebi Bekir el-Eş'arî'den almış, Cezerî'nin arkadaşı İbn Meymûn el-Belvî'ye bu ilmi okutmuştur.

⁷⁹¹ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 348. Ğirnata'da bulunan Yusufiyye Medresesi'nin şeyhi olduĝu, kıraatî de İbn Berî'den aldıĝı bildirilmiştir. Kitapları çok güzel ciltlediĝi rivayet edilmiştir.

⁷⁹² İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 207; Erdoğan, Mehmet, “İbnü'l-Hâc el-Billifîkî”, **DİA**, XXI, 52-53. Kıraatî Ebû Ca'fer İbnü'l-Kemmâd ve Ahmed b. Zübeyr gibi âlimlerden almıştır. Endülüs ilmi geleneĝi açısından çok önemli bir yere sahip olan Billfîkî, fıkıh, edebiyat ve şiirde daha çok öne çıkmıştır. Kıraat ilminin tedrisinde de isminden söz ettirmiş; birçok âlime kıraat okutmuştur.

⁷⁹³ Süyûtî, **Buĝyetü'l-Vü'ât**, I, 456; Askalânî, **ed-Düreru'l-Kâmine**, I, 380; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 152; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VIII, 378. Nahiv, fıkıh ve tefsirde öne çıkmış, kıraatî Ebû'l-Hasen el-Kaycâtî ve Ebû Hayyân el-Endelûsî gibi şahsiyetlerden almıştır. Kahire'ye taşınmış, burada vefat etmiştir. İbnü'l-Cezerî, kendisinden kıraat okuyanlardır.

⁷⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, I, 126. Kıraatî İbn Berrâl ve İbn Câbir el-Vâdiâşî gibi âlimlerden almış, Tunus'a yerleşmiştir. İbnü'l-Cezerî, İbnü'l-Hâcce'nin Tunus şeyhi olduĝunu rivayet etmiştir. Ayrıca; İbnü'l-Cezerî'nin, Endülüs kıraatini tanıma kaynaĝı olan İbn Meymûn el-Belvî de İbnü'l-Hâcce'den kıraat okumuştur.

⁷⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 249. Ğirnata şeyhülkurrâsıdır. İbnü'l-Cezerî, arkadaşlarının da kendisinden kıraat okuduĝunu bildirdiĝi el-Lûşî'nin, kıraat isnâdında önder âlimlerden olduĝunu belirtmiştir. Kıraatî İbnü'z-Zübeyr'den almıştır.

⁷⁹⁶ Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb, **el-Ketîbetü'l-Kâmine**, s. 67; İbn Ferhûn, **ed-Dîbâcû'l-Müzheb**, II, 139; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 8; et-Tinbüktî, **Neylû'l-İbtihâc**, s. 357; İbnü'l-Kâdî, **Dürretü'l-Hicâl**, III, 265; Ziriklî, **el-A'lâm**, V, 140. İbnü'l-Cezerî; İbn Lübb'ün, yaşadıkları dönemde çok önemli bir âlim olduĝunu bildirmiş, Ğirnata Büyük Camii'nin imamı olduĝunu rivayet etmiştir. Kıraatî Ali b. Ömer el-Kaycâtî, İbn Ebi'l-'Âs ve İbnü'z-Zeyyât gibi âlimlerden almıştır. Ayrıca; İbn Meymûn el-Belvî de kendisinden kıraat okumuştur.

⁷⁹⁷ Süyûtî, **Buĝyetü'l-Vü'ât**, I, 234; İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 224. Kıraatî Endülüs'te Hatîb el-Lûşî ve Ali el-Haşşâb gibi âlimlerden almış, İbnü'l-Cezerî'nin, Endülüs kıraatini öğrenme kaynaĝıdır. İslam beldelerinin çoĝuna seyahat yapmış, Dimeşk'e giderek İbnü'l-Cezerî'den kıraat okumuş, eserlerini dinlemiş, rivayet etmiştir.

⁷⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 184. Kıraatî İbn Reşîd ve İbn Salih gibi âlimlerden Endülüs'te almıştır. Hicrî 701'den sonra vefat edene kadar Mısır'da yaşamıştır.

⁷⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetü'n-Nihâye**, II, 193. Kıraatî Ğirnata'da Endülüslü ulemâdan almış, Sebte'ye göçmüş, hicrî 713'ten sonra vefat etmiştir.

Mâlekî (ö. ?),⁸⁰⁰ “el-Vezîr” Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. ?),⁸⁰¹ Ahmed b. Ahmed Ebû Ca'fer el-Endelüsî (ö. ?),⁸⁰² Ahmed b. Kasım Ebû Abdillâh el-Mâlekî (ö. ?),⁸⁰³ “İbnü'l-Haşşâb” Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Kasım el-Ğırnâtî (ö. ?),⁸⁰⁴ Abdullah b. Ali Ebû Muhammed el-Endelüsî (ö. ?),⁸⁰⁵ İbrahim b. Muhammed Ebû İshak el-Endelüsî (ö. ?),⁸⁰⁶ “İbnü'l-Kemmâd” Muhammed b. Ahmed Ebû Abdillâh el-Endelüsî (ö. ?)⁸⁰⁷ Ahmed b. Ferhûn Ebü'l-Abbas eş-Şâtıbî (ö. ?)⁸⁰⁸

⁸⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 111. Kıraati İbn Fehhâm'dan almış, hicrî 726 gibi vefat etmiştir.

⁸⁰¹ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 211. Kıraati İbn Zübeyr'den almış, Kahire'ye göçmüştür. Kendisinden, İbnü'l-Cezerî'nin hocalarından İbn Âydûğdû ve İbn Cündî de ders almıştır. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, İbn Cündî'nin kendisine, “el-Vezîr Kahire'ye geldiğinde Ebû Hayyân, ona çok büyük övgülerde bulundu ve bana ondan kıraat okumam gerektiğini söyledi.” demiştir. Hicrî 730 yılında Kahire'ye geldiği bilgisinden hareketle bu yıldan sonra vefat ettiği söylenebilir.

⁸⁰² İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 39. Kıraati Ebû Bekir İbnü'l-Fehhâr ve Ebû Ca'fer el-Kefîf'ten almış, hicrî 747 gibi vefat etmiştir.

⁸⁰³ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 91. Kıraati Ebü'l-Kasım b. Dirhem'den almıştır. İbnü'l-Cezerî, Ebû Abdillâh el-Mâlekî'nin, Mâlekâ'nın kârîsi olduğunu bildirmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin öğrencilerinden Endülüslü âlim İbn Meymûn el-Belvî'nin, Ebû Abdillâh'tan sekiz kıraati okuduğunu belirtmiştir. Hicrî 767 yılından sonra vefat etmiştir.

⁸⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 226. Ğırnata Camii mukrisidir. Kıraati Ebü'l-Hasen el-Kaycâtî, İbn Selemûn, İbn Cüzey ve Yahya b. Bekir el-Eş'arî gibi âlimlerden almış, Dimeşk'e giderek kıraat okumuştur. İbn Meymûn el-Belvî kendisinden kıraat okuyanlar arasında bulunmaktadır. Hicrî 769 yılından sonra vefat etmiştir.

⁸⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 390. Kıraati İbn Zübeyr ve İbn 'Ayyâş gibi âlimlerden almıştır. Hicrî 708 vefatlı eden İbn Zübeyr'den hareketle sekizinci asır da vefat ettiği söylenebilir.

⁸⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 28. Kıraati Abdülaziz İbnü'l-Kâri'den almıştır. Hicrî 782 yılında vefat eden Ebû Saîd Ferec b. Kasım'ın kendisinden kıraat okuduğu bilgisinden hareketle, sekizinci asırda vefat ettiği düşünülebilir.

⁸⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, II, 58. Kıraati İbn Lübb, İbn Ali el-Hârisî ve Mütarrîf b. Ali el-Esedî'den almıştır. Kendisinden, İbn Cüzey, İbnü'l-Haşşâb ve Ebü'l-Berekât el-Billîfikî gibi âlimler kıraat okumuştur. Hicrî 771 yılında vefat eden öğrencisi el-Billîfikî'den hareketle İbnül-Kemmâd'ın sekizinci asırda vefat ettiği düşünülmektedir.

⁸⁰⁸ İbnü'l-Cezerî, **Ğâyetu'n-Nihâye**, I, 90. Tunus'a taşınmış, buranın şeyhülkurrâsı olmuştur. Kendisinden İbnü'l-Cezerî'nin arkadaşı el-Kabâkabî gibi âlimler kıraat okumuştur. Kıraati aldığı hicrî 793 vefatlı hocası Ahmed b. Musa b. İsa el-Betrânî'den hareketle vefatının dokuzuncu asırda gerçekleştiği düşünülebilir.

ÖZGEÇMİŞ

İlkokulu Erzurum'da bitirdi (1997). Hafızlığını (2000), Orta (Gâzî Kars Ortaokulu-2004) ve lise öğrenimini (Kars İmam Hatip Lisesi-2007) Kars'ta tamamladı. Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu (2012). Aynı yıl, aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bölümleri Tefsir Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans öğrenimini, Prof. Dr. Remzi Kaya'nın danışmanlığında **İsmail b. Halef es-Sarakustî'nin Hayatı, Eserleri ve Kıraat İlmindeki Yeri** adını taşıyan teziyle nihayete erdirdi (2014). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kur'ân-Kerîm Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı'nda doktora öğrenimine başladı (2015). Lisans öğrenimi esnasında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yaklaşık üç buçuk yıl süreyle İmam-Hatip olarak görev yaptı (2010-2013). Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı'na önce araştırma görevlisi (2013); ardından da öğretim görevlisi olarak atandı (2015). Halen bu görevine devam etmektedir.